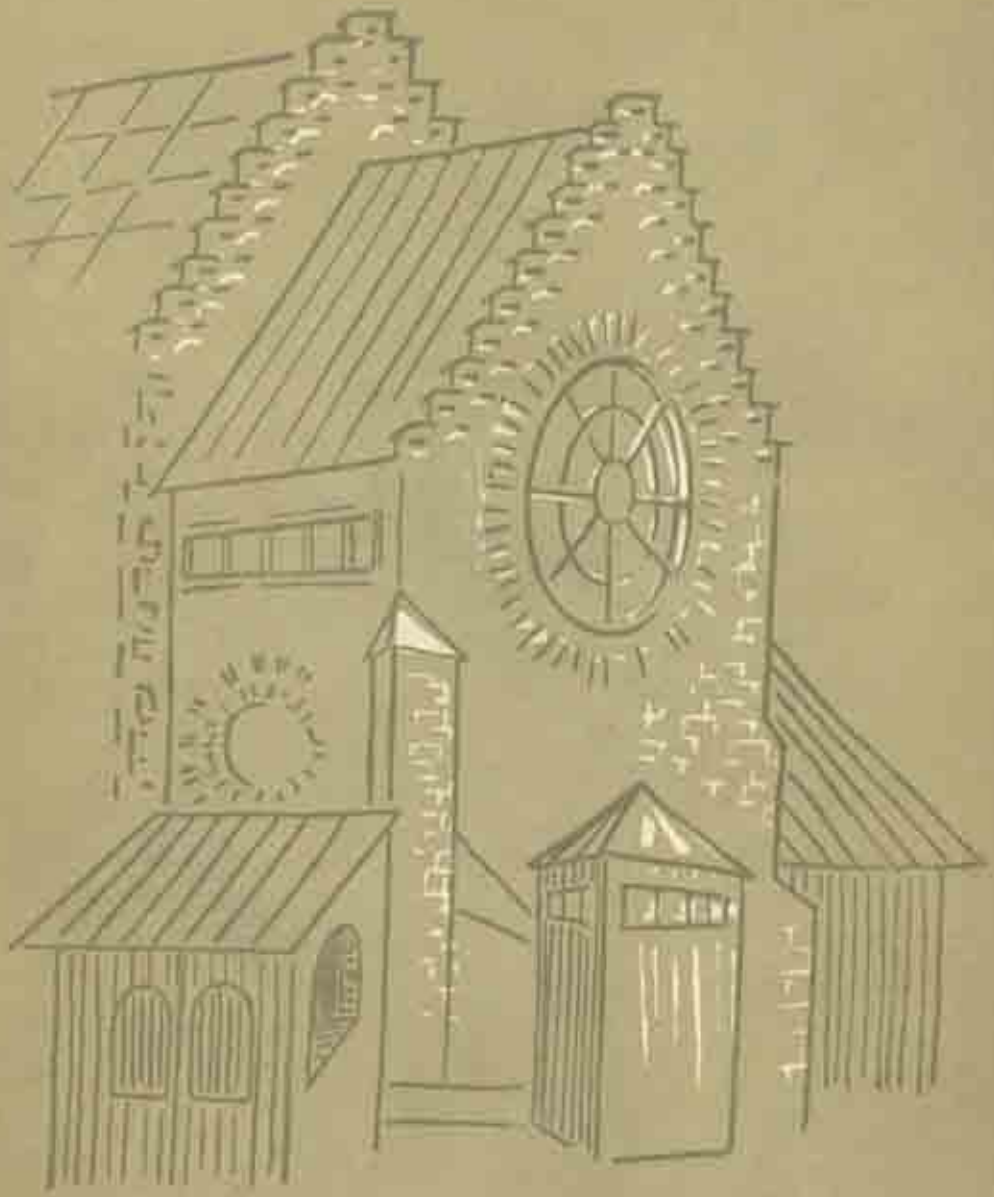

ערים ואמהות בישראל

הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים

ערים ואמהות בישראל

מצבת קודש לקהילות ישראל שנחרבו בידי
עריצים וטמאים במלחמת העולם האחרונה

בעריכת
הרב י. ל. הכהן מימון

כרך חמישי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי
ירושלים תשי"ב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

כל הזכויות שמורות
נדפס במדינת ישראל
All Rights Reserved
Printed in Israel 1952

דפוס "המערב", ירושלים

סטניסלאב

ערוך בידי

דב סדן ומנחם גלרטר

ה ת ו כ ן

פתח דבר 7

תולדות היהודים בסטניסלאב — נ״מ גלבר .. .. 9 — 67

לתולדות הרבנות בסטניסלאב — ישעיה הלוי איש הורוויץ .. .. 68 — 97

ימי כהונתי בסטניסלאב — הרב ד״ר מרדכי זאב ברודא .. .. 98 — 165

עשר שנות ציונות בסטניסלאב — מאיר הניש .. .. .. 166 — 183

פרקי־עשייה — אהרן לייב שוסהיים .. .. 184 — 188

קהילת סטניסלאב בשנות תרע״ט־תרצ״ט — מנחם גלרטר .. .. 189 — 382

נוסח סטניסלאב — דב סדן .. .. 383 — 393

אחרית הקהילה (עדויות־ראיה) .. .. 394 — 404

מפתח שמות האנשים והעדים .. .. 405 — 430

Table of Contents

Introduction — The Scope of the Book 1

Chapter One: Basic Concepts — Definitions and Examples 15

Chapter Two: Fundamental Theorems — Proofs and Applications 47

Chapter Three: Advanced Techniques — Methods and Strategies 89

Chapter Four: Special Cases — Exceptions and Limitations 134

Chapter Five: Applications — Real-World Problems 178

Appendix A: Tables of Values 223

Appendix B: Proofs of Lemmas 241

Bibliography 259

Index 267

פתח־דבר

ציון לקהילת סטניסלאב המצויינת בחיות ותנופה, בית־טיפוח להוויה יהודית, אהבת־ישראל, ואהבת־ציון; מדור להתעוררות במלחמת העצמות — במדיניות, בכלכלה, בתרבות; מרכז להדרכה חלוצית ולעליה לארצנו; נר־נשמה לאישיה, קברניטים ודגָרים, רבנים וחכמים, סופרים ומורים, נדיבים ועסקנים והמון אישי־עם נלבבים לפלגותיהם ולזרמיהם; מזכרת לבתי־תורה ותפילה, מכוני השכלה וחינוך, מוסדי חברות ואגודות, מרכזי מפלגות וסיעות, מפעלי צדקה וחסד, — חטיבת־חיים מפוארת שנכרתה בידי עמלק, למען ידעו צאצאי העיר וסביביה ויודעי טיבה ושמעה, למען יכיר דור אחרון את אשר היה.

ציון נר ומזכרת לקהילת סטניסלאב — זו היתה מגמת ועד בניה, שזכו לחיות במדינתנו וביצוע מגמתם היא מגילת־ספר זו היוצאת עתה לאור בעריכתם של דב סדן ומנחם גלרטר.

הועד מוסר את הספר לרשות הרבים בדבר תודה לאשר עמלו בו — המחברים אשר כתבו איש איש מסכת בתולדות העיר, המנוח הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא, רב ומטיף, עסקן ומחנך, שהשפיע מאורו על הקהילה הזאת; ויבדלו לחיים ארוכים ישישי הקהילה ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ ואהרן לייב שוסהיים; העסקן והסופר מאיר הניש; ההיסטוריון ד"ר נ. מ. גלבר; וניצולי־השואה ויטה קאסווינר ולוסיה ווייסברג, עדים אחרונים לפירכוסי הקהילה ואחריתה; החוקר דב סדן ואחרון אחרון מנחם גלרטר, יוזמו ומבצעו של המפעל הזה, בהתנדבותו המסורה והשקודה למופת.

ויבורך מוסד הרב קוק שנתן לו לספר אור־עולם.

הועד להוצאת הקובץ

ד"ר נ"מ גלבר

תולדות היהודים בסטניסלאב

א

העיר סטניסלאבוב נוסדה בשנת 1654 על ידי ההטמאן והסטארוסטה במחוז האליץ' ינדז'יי פוטוצקי ונקראה על שם בנו סטניסלאב. הזמן, שבו הוקמה העיר, היה חמור מאד. מבפנים היתה האומה הפולנית שסועה במריבת אחים ומבחוץ היתה המדינה הפולנית מוקפת רוב אויבים והיה נדמה, שכבר הגיעו ימיה האחרונים של המדינה הפולנית, כי ההתנפלויות והפלישות מכל עברי הגבולות לא פסקו.

בגלל מצבה הגיאוגראפי הטוב, בהיותה שוכנת על הכביש הראשי, שחיבר את העיר לבוב עם השטח המזרחי-הדרומי [1], נעשתה סטניסלאב, בזמן קצר, מרכז מסחר ראשי בדרום-מזרחה של פולין, ולפי שהיתה שוכנת בגבול הריפובליקה הפולנית, הוטל עליה גם למלא תפקיד חשוב בהגנת המולדת, ולא יצאו שנים מרובות והעיר נחשבה אחד המבצרים החשובים ביותר בשטחי המזרח של המדינה הפולנית ומבחינת חשיבותה האסטרטגית עלתה גם על המבצרים הידועים בשטח זה, כגון האליץ', טרמבובליה, בז'אז'אני (ברז'אן), זלוצ'וב, סניאטין, טישמיניצה (טיסמניץ), שהצטיינו לא אחת בהגנת המדינה [2]. ולכן לא ייפלא, כי נדרשה תשומת לב מיוחדת לאינטרסים של תושבי העיר הזאת [3], כגון שחרורם ממסים ומנטל כספי, שהרי היה עליהם לשאת בעול הקשה של החזקת מבצר-הגבול ו„חיץ-הריפובליקה" [4] (antemurus Reipublicae).

לשם פיתוחה של העיר למרכז מסחרי הזמין בעל העיר ינדז'יי פוטוצקי את הארמנים ממולדביה והונגריה, והם הגיעו לעיר בשנות 1663—1664 והתיישבו בה על יסוד תקנון, שהבטיח להם זכויות מיוחדות כעדה עצמאית. הרי הארמנים כהרי היהודים הובטחה להם, בתקנון היסוד של העיר מ-7 במאי 1654 [5], זכות ישיבה בעיר והוענקה להם גם הזכות להקים בית תפילה על קרקע שניתן להם. בתקנון

1 הכביש הראשי השתרע מלבוב בכיוון יאסי, דרך זלוצ'וב-זבורוב-טרנופול-טרמבובלה-קופיצ'ינצה-צ'ורטקוב-זאלשצ'יקי-צ'רנוביץ-יאסי ובכיוון להונגריה דרך פשמישליאני-רוהאטין-בורשטין-וויניגלוב, קאלוש-סטאניסלאב-בוהורודצ'אני (ברוטשין), דלטין-קולומייא-סניאטין-מולטאני או דרך קולומייא, קוסוב-קוטי-הונגריה.

2 Akty ziemskie i grodzkie t. XXIV № 205 §§ 38. p. 392. 3 ע' l. c. 395.

4 ע' 488—255 ; № 214 §§ 40—415 l. c. t XXIV.

5 יש להניח שהיהודים הראשונים שהתישבו בסטניסלאב באו מזאבלוטוב, שהיתה אחוזתו של פוטוצקי.

מיוחד מ־9 בנובמבר 1654, שבו נקבעו זכויות בשביל הכנסיה הקתולית, הובטחה לכמריה הזכות שלא להרשות לשום אדם לעבוד את עבודת דתו (neminem ad exercitum liberum religionis admittendi) ; אולם נאמר שם בפירוש, כי מן הכלל הזה מוצאים האוניטַרים, היוונים והיהודים. בתקנון מיוחד מ־17 בספטמבר 1662 [6] נתן ינדז'יי פוטוצקי ליהודים (Żydzi talmudowi) את זכות ישיבת־קבע בעיר וכן את הזכות לעסוק במסחר ובמלאכה באותה מידה כמו לתושבים „בני האומה הפולנית, הרוּתֶנית והארמנית" וגם את זכות היציאה לפי רצונם, ושיחרר אותם מתשלומי מכס ומסים. לפי תקנון זה ניתנו ליהודים „בעיר עצמה ברחוב היהודים על יד הסולות שלושה בתים בשביל כלי קודש וכן מגרשים ובתים לבנין בית הכנסת, בית המדרש, בתי מרקחת, חנויות, שכל אחד יוכל לבנותם — לפי נוחיותו, ובהם מותר להחזיק ולנהל כל מסחר זהב, כסף, אריגים, פרוות, בגדים תפורים, מצנפות מוכנות וכל מיני סחורות שונות. מותר להם גם לקנות ולמכור סוּחְתָנִים (saffians) , עורות שחורים וגם כן נעלים וכל מיני תוצרים בסחר קמעוני. בבתיהם ובבניניהם מותרת להם מכירה של כל דבר". אולם אסור להם לעשות כל מסחר בככר השוק. מותר להם לסחור בכל הימים, פרט לחג הפסח וניטל של הנוצרים. בימי החגים הנוצרים הם רשאים לפתוח את החנויות, אך אחרי גמר התפילה בכנסיות. היהודים ניתנו להם מגרש מיוחד לבית עלמין ליד העיר מאחורי המבצרים ליד הכביש המוביל לטיסמיניץ ומגרש לבית מרחץ.

בתקנון זה ניתנו ליהודים גם רשיונות לבנין סודניות, בית מבשל שכר, תמד ויין שרף, בתנאי שישלמו לכל חצי חבית 2 זהובים ו־3 זהובים בשנה מי"ש. מלבד זה נקבע, שהיהודים בעלי טחנות חייבים לשלם לבעל העיר תשלומים מיוחדים מכל תבואה. כל זכויות־מזיגה שייכות לפוטוצקי, שהתחייב בשמו ובשם יורשיו לשמור על הזכויות הנתונות לחוכרים יהודים. התקנון מסדיר גם את עניני היוריסדיקציה לפי התקנות הכלליות, שניתנו ליהודי פולין. סעיף מיוחד מוקדש להסדרת ענייני בעלי המלאכה. זכויותיהם כשל בעלי־המלאכה הנוצרים, הם חייבים להשתייך לאגודות בעלי־המלאכה הכלליות ולשלם את כל המסים הכלליים; אולם בתורת יהודים הם פטורים מן החובות המוטלים על בעלי המלאכה הנוצרים, כגון ביקורים בכנסיה, בתהלוכות דתיות, מתן נרות לכנסיות. מובן מאליו, שהיהודים צריכים לשלם את כל תשלומי נרות וכו'.

לפי התקנון נמצאו בקרב בעלי המלאכה היהודים סנדלרים, חייטים, צורפים, קצבים, חרטים, סיידים, בורסקים, כלי־זמר ועטרנאים. הקצבים והנחתומים היהודים נמסרו להם מקומות מיוחדים בככר השוק, והיה עליהם לשלם כופר זה, לבעל העיר, כמות קבועה של חלב בשביל הארמון והכנסיה. הקצבים קבלו ב־24 באפריל 1664 מאת ינדז'יי פוטוצקי פריבילגיה מיוחדת, שלפיה היו מאורגנים באגודה, שאליה היו רשאים להשתייך גם יהודים. אולם בראש האגודה היה מוכרח לעמוד אך ורק

6 העתק הפריבילגיה באוסולינאאום בלבוב כתב־יד 3636. ראה מיסמך I.

פולני־קתולי. הקצבים היהודים קבלו את החצי (12) מהאטליזים בככר השוק. ב־28 במאי 1722 קבלו עוד 12 אטליזים.

היהודים היו מותרים לקנות מידי הנוצרים ולמכור לנוצרים בתים. יחד עם התושבים הנוצרים היו בעלי־בתים היהודים מחוייבים בזמן שריפה להשתתף בעבודות כיבוי והצלה.

במפורש מבטיח פוטוצקי ליהודים כל בטחון ושחרור ממסים ותשלומין, כגון אנגריה, מעשר, ותשלומים להחזקת כבישים ומסים, ששולמו בעד בהמות בעלות קרנים. אולם היהודים מחויבים, כמו כל האוכלוסין, להשתתף בהוצאות לשמירת הכבישים. בעלי בתים משלמים לבעל העיר לכל בית 3 זהובים והדיירים לכל דירה $1^{1/2}$ זהובים לשנה.

מלבד היקף המסגרת הכלכלית המותרת להם, קובעת הפריבילגיה בפירוש, כי אותו קבוץ יהודי יהיו לו, כמו לכל העיר, אותן הזכויות ואותו החופש שיהיה לנוצרים.

בסוף התקנון החתום בידיו ובידי אשתו (Anna z Rysin starościna halicka, kołomyjska, leżajska) מבטיח פוטוצקי, שיקיים את כל ההבטחות ומחייב לכך את יורשיו [7].

פוטוצקי, שהיה מעונין בהתפתחותה הכלכלית של העיר סטניסלאב, עשה את כל המאמצים לשיפור מצבה החמרי והתווה את קווי מדיניותו הכלכלית בכיוון של ריכוז תושבים ארמנים ויהודים, שבהם ראה את הגורם היחיד העלול להגשים את מטרותיו הכלכליות [8]. מכאן פריבילגיה זו, משנת 1662, שהניחה את היסוד תחת הקהילה היהודית בסטניסלאב.

הרובע היהודי נמצא בסוף המאה הי"ז ליד ככר טריניטרי (plac Trynitarski) ונחצה בסוללות-הגנה (wały). על יד הסוללות בנו היהודים את בית הכנסת הראשון בסטניסלאב, בית מדרש, בית מרחץ ובתי דירה בשביל הרב, שמש ורופא. התיישבות היהודים בעיר נתקלה, כמובן, בהתנגדות גדולה של העירונים הנוצרים אשר, כבכל ערי פולין וליטא, ראו בהם את המתחרים הקשים ביותר. ינדז'יי פוטוצקי, שהכיר יפה את המצב, העניק לעירונים הנוצריים זכויות הרבה, כדי לפצותם ולשכך חמתם, בראותם יהודים זורמים העירה. אולם הוא גם ידע להעריך את היהודים בהכירו, כי רק הם יוכלו לתרום תרומה ניכרת להתפתחות העיר כמרכז מסחרי בכביש המרכזי של מזרח־דרום פולין. על ינדז'יי פוטוצקי שהיה אהוב על היהודים נפוצו בקרב האוכלוסיה היהודית אגדות רבות. באחת מהן מספר שהוא היה חובב הקבלה היהודית ולמד אותה מפי המקובל ר' אליהו שבא מתורכיה והתגורר במערה בסביבות סטניסלאב ובה החליט לחכות לבואו של המשיח. אף היהודים הבינו להסתגל למצב ולקיים יחסי ידידות עם העירונים, שהיו ברובם ארמנים. אלה הטביעו גם את חותמם על העיר עד כדי כך, שהתייר הצרפתי ד'אלייראַ (d' Aleyrac), שעבר בשנת

7 מעניין שתקנון זה נרשם בתעודות ממשלתיות (akta grodzkie) בהאליץ, אך ב־13 בדצמבר 1775.

8 הוראותיו של ינדז'יי פוטוצקי מ־24 באפריל ומ־15 בספטמבר 1669. ראה: Leon Streit Ormianie a Żydzi w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku; Stanisławów 1936—5 עמ'

1886 דרך סטניסלאב כותב, כי ראה כאן סוחרים סיטונאיים עשירים והם ארמנים שהשתלטו על כל השוקים.

בראשונה הקימו היהודים בית כנסת וכפי הנהוג בימים ההם, היה זה בנין-עץ שנבנה על ככר הטריניטריים וסביבו התרכז הרובע היהודי. התייר הצרפתי ורדם (Verdum), שביקר בתקופה זו בפולין, מספר כי בשנת 1672 ראה בסטניסלאב בית כנסת יהודי.

היהודים התעסקו ברובם במסחר זעיר, מזיגה ומלאכות. אולם מסגרת פעולתם הכלכלית הוגבלה מחמת שליטתם של הארמנים, אשר בידיהם נמצא בעת ההיא כל המסחר הסיטוני שבכל חבל פוקוצ'יה, כגון סחר חבואות, בהמות, סוסים ודגים, שנשלחו על ידיהם לשלזיה ודאנציג. הם רכזו גם בידיהם את בתי-ברוס, עיבוד סוחְתְן וחגורות יקרות. מובן מאליו, שהיה קשה לתחום תחומים לפעולה המסחרית של היהודים והארמנים ולשים גבולות ביניהם, לבל יסיגו איש את גבול זולתו וברור, שההתחרות הביאה לידי מלחמה כלכלית קשה.

המלאכות היו, על פי רוב, בידי הרותנים והפולנים, אולם באגודות בעלי המלאכה בלט הגורם הפולני. בידי הפולנים התרכז כל השלטון והם היו מעין פאטריציאט בקרב בעלי-המלאכה. שני הגורמים, הרותנים והפולנים, התאחדו תמיד במלחמתם בבעלי המלאכה היהודים והתלכדו, שלא לתת להם כל אפשרות לאחיזה כלכלית.

בינתיים סבלה העיר ממלחמות ותבוסות, שהיו מנת חלקה של המדינה בסוף המאה הט"ז. התנפלויות ופלישות ההידאמאקים ומלחמת פולין עם תורכיה, בשנות 1683—1699, גרמו לירידת העיר וגם להשמדתה. במיוחד קשה היה מצב העיר בשנת 1696, כאשר פרץ אליה האויב, והתנאים החמירו כל כך שהסיימיק (סיים קטן) בהאליץ' הורָה לצירי הסיים מאיזור האליץ' להמליץ בפני הסיים, שיפטור את תושבי סטניסלאב, שסבלה הרבה כעיר מבצר, מתשלומי מסים שונים במשך שלוש שנים. בשנים אלו גויסו היהודים להשתתף יחד עם יתר האוכלוסים בהגנת העיר. לפי החלטת העירייה הוטל על כל תושב „שכל אחד הן נוצרי הן יהודי יחזיק רובה הגון, 2 ליטראות אבק-שרפה". מזמן לזמן נערכו תמרוני-יריות, שבהם השתתפו גם היהודים. וכן סבלו תושבי העיר בימי מלחמת אוגוסט השני נגד סטניסלאב ז'שצ'ינסקי שעם מצדדיו נמנה גם בעל העיר יוזף פוטוצקי. אחרי נצחונו של אוגוסט השני פלשו צבאותיו לעיר והתנפלו על תושביה ושדדום ללא הבדל דת. המפקד הטיל על העיר קנס גדול, ומחמת חומר המצב ברחו מתוכה יהודים רבים.

הירידה הכלכלית של העיר דחפה את העירונים להתקיף את האוכלוסיה היהודית, כי בה דימו לראות את הגורם לסבלם הכלכלי. היחסים בין היהודים לבין הלא-יהודים, אחרי ההתנפלויות על היהודים בשנת 1719, היו מתוחים עד כדי כך, ש„חברה קדישא" אסרה על חבריה לשכור חנויות בבתים של לא-נוצרים. לירידה כלכלית גרמה לא מעט גם המגפה בשנת 1712, שהשמידה חלק גדול של אוכלוסיית

העיר. על רקע זה פרצה היאבקות כלכלית חמורה בין העירונים ובין היהודים, ביחוד בגמר המלחמות בראשית המאה הי"ח, כשפוטוצקי החחיל בקימומה הכלכלי של העיר. בשנת 1716 הגישו העירונים הפולנים ליוזף פוטוצקי תלונה על היהודים בטענה, שהם-הם האשמים בדלדול החמרי, שבא עליהם אחרי תקופת המלחמות, ודרשו חלוקת מסים חדשה, שתהלום את המצב הכלכלי כאמתו. כי „היהודים חטפו את כל ענפי המסחר ומשתלטים עלינו. הנוצרים אין להם שום אפשרות לתקן את מצבם ולשפר את תנאיהם הכלכליים. להפך, אין להם מקורות פרנסה והם מוכרחים להחכיר ליהודים את בתיהם". במריבה זו בין היהודים לבין העירונים הפולנים לא התערבו הארמנים, שדוקא בימי המלחמה התעשרו על ידי הספקת סוסים לצבא.

טענותיהם של הפולנים לא היו צודקות. היהודים סבלו יותר מהם במלחמות אלו. יתר על כן, נטל המסים, שהוטלו עליהם, היה גדול בהרבה מאשר על יתר העירונים. אולם יוזף פוטוצקי וויתר באין ברירה לטובת העירונים ואסר על היהודים לקנות מידי נוצרים מגרשים ולהחזיק בבתים שהושכרו להם על ידי נוצרים בתי-מרזח ואכסניות. בכל זאת לא נכנעו היהודים. אדרבה, למרות התנאים הקשים והדחק הכלכלי עשו כל המאמצים להרחיב את מסגרת פעולתם הכלכלית. מאמציהם נתקלו גם בהתנגדותם של הארמנים, שעמדו עד כה בהיאבקות היהודית-הפולנית כמשקיפים מן הצד ועתה ראו בהתפשטותם המסחרית של היהודים סכנה למעמדם המסחרי.

בינתיים גדלה הקהילה. בשנת 1718 נבנה בית המרחץ השני — הראשון נבנה בשנת 1662 — על ידי „חברה קדישא"[9], שנוסדה בשנת 1692. בשנים אלו הוקמה קופת גמילות-חסדים שנתנה הלוואות בלי רבית נגד משכונות בעלי ערך. כשצבאות האויבים פלשו בשנות 1714—1716 לעיר סטניסלאב והקהילה לא יכלה לסלק את דמי הקונטריבוציה שהוטלה עליה על ידי הצבא הרוסי, לקחה בקופת גמילות חסדים הלוואה אחרי שמשכנה בה את כל חפצי הערך של בית הכנסת[10]. בשנת 1732 עלה מספר האוכלוסיה היהודית ל-1470 נפש, בתוך 3321 נפשות של כל האוכלוסיה כולה (1518 פולנים ורותנים, 333 ארמנים, 1470 יהודים). מובן מאליו, שהארמנים פחדו, כי גם מבחינת המספר יתחזקו היהודים במידה שיאיימו גם עליהם. על כן פנו, ב-9 במאי 1736, אל יוזף פוטוצקי בכתב-תלונה, שבו אמרו, כי היהודים בזריזותם תפסו את כל ענפי המסחר והמזיגה וחחרו תחת קיום הסוחרים הנוצרים עד כדי כך, שרבים מהם מוכרחים להשכיר את בתיהם ליהודים או לעזבם, שכן אין ביכלתם להתפרנס ולעשות בהם את התיקונים הדרושים. פוטוצקי ראה את עצמו אנוס לשלוח ועדה מיוחדת לשם חקירה מדוקדקת של ענפי המסחר, שאפשר למסרם ליהודים. חקירות הועדה הביאו לידי הגבלת המסחר היהודי. מעתה

9 פנקס החברה הקיף את התקופה 1693—1815 והיה בו 215 דפים.

10 Leon Streit: Z dziejów bractwa pogrzebowego w Stanisławowie "Słowo" מ־9 בינואר 1937, מספר 91.

אסור היה ליהודים לרכוש נכסי דלא ניידי בעיר בלי רשיון מיוחד של בעל העיר וכן נאסר עליהם להחזיק בבתים, ששכרו מידי הארמנים, בתי מרזח או אכסניות. על יסוד מסקנותיה של הועדה הזאת החליטה העירייה, ב-25 ביוני 1736, החלטה נגד היהודים, שבה נאמר, כי בגלל היהודים שקפצו על סחר העורות ועושים נעלים, מגפים וכו' נעקרו הסוחרים הארמנים מכל ענפי המסחר והושמדו לגמרי מבחינה כלכלית. לעומת זאת טענו היהודים, כי לפי התקנון, שניתן להם, הם רשאים לסחור בעורות; אמנם אסור להם לעשות בהם נעלים ולמכרן בחנויותיהם, אולם הם רשאים לתת את העורות לסנדלרים. העירייה אסרה מעתה על היהודים כל קניית עורות ועיבוד נעלים. אמנם הם היו מותרים לקנות בסיטונות בהמות תחת עורות, אולם היו אסורים למכרם בסיטונות או בקמעונות במקום, כשם שהיו אסורים לקנות עורות-בהמות מידי האכרים בשוק. עם החלטה זאת, שנדרשה מיד הלכה למעשה, בטלה, לאמתו של דבר, הפריבילגיה שניתנה ליהודים ב-17 בספטמבר 1662 ושהעניקה להם אותו החופש, שממנו נהנו גם שאר האוכלוסין. ואין צריך לומר, כי ההחלטה הזאת גרמה להחמרת מצבם של היהודים, שהוכרחו לעבור על איסוריה והגבלותיה, מבלי שים לב לחוצאות, כי הדאגה לפרנסה היתה חזקה מכל. ואם נוסיף כי בשנים אלה, החל משנת 1727, היו גם מלחמות קשות בין בורסקאים יהודים ונוצרים, נבין כמה החריפו היחסים בין חלקי האוכלוסיה.

החלטת העירייה היה בה, בעצם, משום קפוח פרנסתם של היהודים וחתירה תחת קיומם הכלכלי. דבר זה מתברר מתוך העובדה, כי למרות מצבם החמרי הירוד נדרשו מהם כל מיני מסים ותשלומין. ולפי שהיו מוכרחים לשלמם הסתבכו לאין שיעור בחובות. יתר על כן היו אנוסים לתת דמי שוחד שונים, כדי להערים על ההגבלות החוקיות. דבר שהביא גם פה, כבכל קהלות פולין בתקופה זו, לידי כך שהיהודים כרעו תחת נטל החובות והרבית דרבית.

יוזף פוטוצקי, שתמך במיוחד באומנים נתן להם את הרשות לבנות כנסיה, אולם לשם כיסוי הוצאות בנייתה הטיל על היהודים, בפקודה מ-24 באפריל 1743, מס מיוחד, שהיו צריכים לשלמו בסך אלף זהובים לשנה, „בשני תשלומין שנתיים: תשלום אחד באחד במרס ואחד ב-1 בספטמבר לידי הכומר הארמני, עד שבנין הכנסיה יגמר כליל"[11]. ולפי שבנין הכנסיה נמשך עשרים שנה חייבים היו היהודים לשלם, עד שנת 1762, בכל שנה אלף זהובים כתרומתם לבנין, מלבד שאר המסים הכלליים שנגבו מכל יהודי. אולם גם כשהכנסיה כבר עמדה על תילה לא פוטרו היהודים מתשלום מס זה, ואדרבה, אדוני העיר קבעו, שהמס ישולם גם להבא באותו השיעור לצרכי הכנסיה, „שיתפללו לשלומה ואושרה של משפחת הפוטוצקים".

יוזף פוטוצקי שלא החמיץ כל שעת כושר לסחוט מיהודים מסים ומיני תשלומים, השתדל גם לעמוד לימינם ולמלא את משאלותיהם הציבוריות. אחת המשאלות האלה היתה בנין בית כנסת חדש, שנעשה צורך גדול לאחר שהקהילה

11 Ks. Sadok Barącz: Pamiątki miasta Stanisławowa, Lwów 1858, s. 105—107.

ה תרחבה בהיקף ניכר ובית הכנסת הישן, שנבנה בשנת 1665, שוב לא יכול לספק את צרכיהם. והנה עוד בשנת 1680, אחרי שינדז'יי פוטוצקי בנה את ארמונו החדש מאחורי חומות העיר ורצה להעביר שמה את מרכז העיר, כדי לאחד את מושבו עם מבצרי העיר, נחגלה שהרובע היהודי מפריד את הארמון ממרכז העיר ונתעוררה השאלה להעביר את הרובע היהודי לשטח אחר. אולם התכנית הזאת קויימה אך בימי בנו הַטמאן הכתר, יוזף פוטוצקי הנזכר, שמסר ליהודים שטח נרחב בקצה האחר של העיר, בחוך המבצר משמאל לשער טישמיניצה, במקום שמצטלבים בימינו רחוב מייזלש עם ככר הפוטוצקים. לרגל העברה זו וריאורגניזציה של מנגנון האדמיניסטרציה בשנות 1717—1721 זיכה פוטוצקי את היהודים בפריבילגיה חדשה[12], אשר על פיה היו רשאים, לאחר שקיבלו את שטח הרובע החדש, להקים בית כנסת גדול ושבה אישר את כל הזכויות, שהובטחו בתקנון משנת 1662. אף הוא לא הסתפק במתן הרשיון, אלא תמך מכספו שלו בהקמת בית הכנסת, ואף נתן להם עצים וחמרי-בנין אחרים.

אולם בנין ביח הכנסת, שהיה בנין עץ, לא יכול היה להניח דעת הקהילה וכעבור שנים מספר היה צר מהכיל את בואיו, כי האוכלוסיה היהודית גדלה בינתיים במדה רבה. והנה בתקופה ההיא עשה פוטוצקי מאמצים רבים לשפר את מראה העיר והשתדל שהאוכלוסים יהרסו את בניני־עץ ויקימו תחתיהם בניני־חומה. ראשי היהדות בסטניסלאב רצו להעזר בשעת כושר זו וניגשו לפעולה מאומצת להשיג מידי אדוני העיר את הרשיון הנחוץ להקמת בנין־חומה לבית כנסת חדש. אולם לפי המצב החוקי באותם הימים היה גם צורך ברשיון מיוחד של המטרופוליה הכנסיתית בלבוב, שאליה השתייכה סטניסלאב, ואשר בראשה עמד הארכיהגמון מיקולאי איגנאצי וויזיצקי, לשם כך נסע לבובה, בשם הקהילה, לייב בר' ניסן (ניסונוביץ) החוכר ההאליצ'אי (arrendator Tabernalis Haliciensis) וביקש מאת הארכיהגמון, שירשה ליהודי סטניסלאב להקים בקהילתם בית כנסת — בנין חומה. הארכיהגמון נתן, אמנם, ב-12 ביוני 1745, את הרשיון המבוקש, אבל בו הסכים, בעצם, רק לשינוי פני הבנין של בית הכנסת הישן ושיפוצו, בתנאי שהבנייה תיעשה לפי תקנות הסינודות[13], שהוכנסו במרוצת הזמן לתחיקת המדינה ואשר לפיהן אין בתי הכנסת של היהודים יכולים, מבחינת המראה החיצוני וגובה הבנין, להבדל משאר בתי היהודים ואסור להקימם בקירבת הכנסיות, שלא „יפריעו במלמולים לתפילה הקתולית". נמצא שיהודי סטניסלאב היו אנוסים להסתפק באילו תיקונים בבית הכנסת הישן, כי מחמת מצבם הקשה והיאבקותם הכלכלית עם העירונים לא היה בכוחם לעשות שיפוץ יסודי.

בשנות החמישים של המאה הי"ח התחילו הארמנים מוסרים ליהודים את המסבאות והחנויות שהחזיקו בהן, משום שלא הרגישו את עצמם מוכשרים למדי

12 ראה מיסמך II.

13 בשנת 1711 החליט הסינוד בקראקא, כי הקמת בית כנסת יהודי חדש מחייבת רשיון הניתן ישיר על ידי בית־הדין ההגמוני.

להתעסק בהן. העירונים רצו לראות בתופעה זו „חוצאת ההתחכמות של היהודים" ואחזו באמצעים נגד היהודים, כדי להרוס את מעמדם הכלכלי. מערכה כלכלית זו, שלא היתה ענין של סטניסלאב בלבד אלא חוליה בשרשרת הארוכה של מלחמות העירונים ביהודים בכל פולין, נמשכה עד התקופה, שבה עברה פולין הקטנה לידי אוסטריה ולא נפסקה גם זמן־רב אחרי הכיבוש האוסטרי.

וכן סבלו יהודי העיר גם מהתנפלויות האצילים. ב־19 במאי 1751 מת אדוני העיר יוזף פוטוצקי, שנהג עם היהודים בטובה. ביום הלוויתו הרג הסטארוסטה ניקולאוס פוטוצקי יהודי אחד בסטניסלאב וכאשר נזף בו בנו של אדוני העיר המת על מעשהו ענה לו בשפה רוּתֶנית: „שתוק, אל תצעק, בעד יהודי אחד אחזיר לך עגלה מלאה יהודים". קם ונסע לעיר מגוריו — בוצ'אץ', אסף מספר גדול של בחורים יהודים, הטעינם על עגלה, שלחם לסטניסלאב והורידם לפני ארמונו של פוטוצקי. המעשה — האפייני ליחסם של אצילי פולין אל היהודים — הפחיד את יהודי העיר, שהכירו יפה-יפה את רוח האצילים וחששו מפני התנפלויות עליהם ושוד רכושם.

בימי שלטונו של סטניסלאב — בנו של יוזף פוטוצקי — הוטב מצבם הכלכלי של היהודים, שהצליחו לרכז בידיהם ענפים רבים של המסחר ולהרגיל את העירונים בהרחבת מסגרת פעולתם הכלכלית, ויכלו לחדש את מאמציהם לקבל רשיון לבניית בית־כנסת חדש. הארכיהגמון הלבובי וואצלאוו שִׁיראקובסקי קיבל, ב־28 ביוני 1761, את שלוחי הקהילה, את הרב דב בעריש בן יעקב אברהם ואת ראשי הקהילה חיים בן יעקב וישראל בן אהרן, שהגישו לו את הרשיון שניתן להם על ידי הארכיהגמון וויזיצקי, וביקשוהו לאשרו, שכן לא היה בידם לנצלו ולבנות בנין חומה לבית הכנסת. בענין זה השתדל לטובת הקהילה גם הגנרל אביסטאכי פוטוצקי ובזכותו הסכים הארכיהגמון לאשר את הרשיון. אולם הוסיף בו כמה הגבלות, כגון שהם אסורים, עם הרס או שריפה של בית כנסת, לבנות חדש תחתיו בלי הסכמתו של הארכיהגמון, וכן הם אסורים להשתמש בנוצרי לשם קנוח נרות, והמוזגים או הנחתומים היהודים אסורים למכור את סחורותיהם ביום ראשון ובחגי-הנוצרים; החנוונים היהודים אסורים לפתוח באותם ימים את חנויותיהם. בשעת התהלוכה בחג "Boże Ciało" ובשעת ההליכה של הכומר הנוצרי אל חולה, אסורים היהודים להראות ברחובות וחייבים להמצא בבתיהם ולסגור את החלונות. וכן הם אסורים לערוך חתונות בכלי-זמר, אלא חייבים בשקט וצנעה. הנוצרים אסורים לבוא לשמחות היהודים, אסורים לשתות ולאכול על שלחן היהודים, והעבריינים סופם חרם הכנסיה. מלבד איסורים אלה כלולים באישור הרשיון גם איסורים אחרים, כגון איסור לעלוב בנוצרים ולהעסיקם כשומרים בבית־עלמין[14], איסור הלויות מתים אחרי שקיעת החמה, וכדומה.

14 ברשיון הנ"ל נכלל בענין בית העלמין ההגבלות הבאות: § 8 Aby drzewa wszystkie na okopisku swoim, osobliwie rodzajne powycinali i doły tego okopiska plac konserwowali a to dlatego, aby przez te drzewa rodzajne ludziom chrześcijańskim do przyjmowania służby przy okopisku

עם קבלת האישור ניגשו היהודים מיד לפריקת בית הכנסת והתחילו אוספים כסף הדרוש לבנין. שש-עשרה שנה נמשכה בניית בית הכנסת, שנחנך בשנת 1777, כלומר בימים שהעיר כבר היתה בתוך גבולותיה של הקיסרות האוסטרית.

המאורעות הפוליטיים בפולין משנת 1764 עד ערב חלוקתה הראשונה (1772), פלישות צבאות הקונפדרציה של אציל' האלין' וצבאות רוסיה, דיכויים קשים ושוד הרכוש היהודי הן על ידי הפולשים האויבים והן על ידי תושבי המדינה מסמנים את שקיעת תקופת פולין העצמאית בסטניסלאב. אולם עוד ערב חלוקת פולין, כשהעירונים, הארמנים והפולנים, התלוננו על ירידת מסחרם, קבע יוזף פוטוצקי, בשנת 1769, שהיהודים הצליחו, אמנם, לכבוש את כל ענפי המסחר והמלאכה, לא בערמומיות אלא מחוסר כשרונם של הסוחרים הארמנים, שהיו כבולים בכל מיני תקנות, שטבוע בהן חותם ימי הביניים, ושעל כן לא ייפלא, כי מספר הסוחרים והחנויות של היהודים עלה כדי כך, עד כי במחסני מגדל העירייה נמצאו בתקופת החלוקה רק 5 סוחרים ארמנים ו-19 סוחרים יהודים[15].

כן עלה גם מספר בעלי המלאכה היהודים. בסוף המאה הי"ח פחת מספר אגודות בעלי המלאכה הארמנים והפולנים, שהחזיקו עוד מעמד ניכר בחייטות, סנדלרות, פרוונות וענפי האריגה והטוויה. אולם גם בענפים אלה הצליחו היהודים לכבוש במרוצת-הזמן עמדות חשובות. בסוף המאה הי"ח נמצאו בעיר 220 אומנים, מהם היו 151 (68.6 %) נוצרים, שגרו בפרברי העיר, 69 (31.4 %) יהודים[16], שגרו בעיר ובידיהם היו מרוכזים ענפי החייטות, זהבים, זגגים, נחתומים, פחחים, דודאים, קצבים, ספרים, חרטים וכורכי ספרים. משני השענים היה אחד יהודי.

ponęty nie dawali, chałupę przy tem okopisku, mieć nie pozwalamy, ale aby w niej Żyda, nie chrześcijanina konserwowali.

§ 9 Aby na potem tego okopiska swego nie rozszerzali, ani przyczyniali.

§ 10 Pogrzeby swoje aby tylko przed wschodem lub po zachodzie słońca czynili.

15 הסוחרים היהודים הסיטוניים השתתפו גשנים אלה גם בירידים בגרמניה. כך, למשל, ביקרו בשנת 1772 בירייד ברסלוי בלבד אחד עשר סוחרים יהודים מסטניסלאב. ראה: Breslauer Messgäste מאת Bernard Brilling ב- Jüdische Familienforschung ברלין, 1935, עמוד 680.

החל מראשית המאה הי"ח יצאו סוחרים יהודים מסטניסלאב לירידים בקיוב ובויישין שבאוקראינה הרוסית (Zadnieprze) וכך השתתפו בשנת 1725 בירידים אלה הסוחרים ישראל חסקליביץ ומרדכי בן יצחק. ראה: Prof. Władymir Rybinskij: Do Istorji Żydiw na liwoberežnij Ukrainy w połow. XVII st. Zbirnik prac Żydiwskoj istoriczno-archeograficznoj Komisji. Kiew 1928 t. I Dokument Nr 1, s. 20, § 16.

16 Dr. Józef Zielinski: Z przeszłości dziejowej mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1662—1870, s. 11—12.

ב

סיפוח גליציה למלכות ההבסבורגים הביא שנויים רבים בחיי היהודים. האדמיניסטרציה האוסטרית רצתה בבת אחת לשנות את היהודים ולסגלם לתנאים החדשים. אולם שפע ההוראות, התקנות והדקרטים, שבהם הוצפו יהודי גליציה לפי הצעתו ויזמתו של הגוברניום ובאישורה של הממשלה המרכזית בווינה, הטילו רק תהו ובהו. קמעה-קמעה התחיל המנגנון הביורוקרטי האוסטרי להכיר ולהבין, שאין להגשים תיקונים בחיי היהודים באמצעות הדקרטים וה„פאטנטים".

כגורל כל קהילות ישראל בגליציה היה גם גורלה של קהילת סטניסלאב[17]. על אף הקשיים השונים התחילה פה האוכלוסיה היהודית להתפתח מבחינה כלכלית ומספרית. בשנת 1776 גרו 17500 יהודים בסטניסלאב והגיעו ב-1577 בתים, כלומר בכל בית ישבו 11 נפשות, ואם נביא במנין כי בתי היהודים היו קטנים ובנייתם גרועה, נוכל לתאר לנו גודל הצפיפות בדירות היהודים, ובענין התעסקותם של היהודים הרי המימרה: „כל יהודי רביעי בעיר הוא חייט"[18], שהיא מימרה מוגזמת קצת, מצאה הצדקתה גם בסטניסלאב.

משפחת פוטוצקי, החסות של אדוני העיר, פרשה את כנפיה על היהודים. ובדין וחשבון של השלטונות נאמר בפירוש, כי בזכות החסות הזו אין הסוחרים הגרמנים, שבאו מיתר הארצות של המונארכיה, יכולים להשתקע בסטניסלאב. אולם חסות זו לא עמדה להם ליהודים לאורך ימים. השלטונות האוסטריים היו מעוניינים לאחד את מדיניותם לגבי האוכלוסיה היהודית. קודם כל רצו, אחרי ביצוע האיחוד הארגוני, להתחיל בסידור התנאים הכלכליים. כאחת הבעיות החשובות ביותר ראתה הממשלה המרכזית את חיסול המוזגים היהודים בגליציה. לכך הסכימו משמונה עשר ראשי המחוזות רק שמונה וביניהם גם ראש המחוז סטניסלאב, הברון לָוונַלָדה ונימוקו, כי חיסול זה הביא בבוקובינה[19] תועלת גדולה ויש לצפות לכך, שחיסול המוזגים יכריח את היהודים שיעסקו במקצועות פרודוקטיביים.

כל הנסיונות שנעשו בימי שלטונה של הקיסרית מריה תיריזיה לא הצליחו להביא שינויים ניכרים והטבה כל שהיא בחיים הכלכליים של יהודי גליציה ועל כן לא ייפלא, כי מצבם הכלכלי בתקופת יורשה, הקיסר יוסף השני, נחדלדל עד כדי כך, שהשלטונות הועמדו לפני בעיה קשה, מה יעשו כדי לשנות את מעמדם

17 הקיסר יוסף השני, שביקר בגליציה אחרי סיפוחה, התעכב גם בסטאניסלאב ב-6 באוגוסט 1773.

18 עמ' 66 Röhrer: Versuch über die jüdische Bevölkerung der österreichischen Monarchie. במפקד, שנערך בשנת 1765 בגליל האליץ' נפקדו בסטניסלאב העיר 847 יהודים מבוגרים ו-78 ילדים, יחד 925 נפשות. בכפרים הצמודים לסטניסלאב (ריבנא, יאמניצה, אורינוב, פאסיאצנה, זאגבוזדז, פאציקוב, קראחוביצה, צוקאלובקה, אופרישובצה) נפקדו 61 יהודים מבוגרים ו-3 ילדים. ראה: Dr. Majer Bałaban Spis Żydów i Karaitów Ziemi Halickiej, Kraków 1909, s. 9.

19 ראה מאמרי: לתולדות היהודים בבוקובינה בשנים 1775—1785, ב„ציון", תש"ב.

הרופף של היהודים. יוסף השני, שהיה בהשקפותיו הכלכליות-המדיניות פיסיוקראט, רצה להקל את הבעיה היהודית, בנסותו בדרך יישובם של היהודים בתור אכרים על האדמה. בשנת 1781 נשאל הנציב הגליצאי, אם מן האפשר לתת ליהודים אדמות באחוזות הממשלה, כדי שיעבדון בעצמם. בשנת 1782 יצאה הוראה מווינה, שהיהודים עובדי אדמה ישלמו רק חצי מס הנישואין, ואחרי זמן קצר פוטרו לגמרי מתשלומי המס הזה. אולם בייסוד מושבה יהודית הוחל אך בשנת 1785. אחרי שיצאה הוראת הקיסר ב-16 ביולי, ובאביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה בכפר דומברובקה על יד נוביי־סונץ' (נייסאנדץ, צאנז), אחר כך נוסדה המושבה „בבל-חדשה" (Neu Babylon) בקרבת העיר בוליחוב ועוד אילו מושבות קטנות, שלא האריכו ימים. לפי התכנית הממשלתית נקבע, כי בתוך המספר הכללי של המתיישבים בכל גליציה—1410 משפחות—יש ליטול מסטניסלאב והגליל 147 משפחות יהודיות, אולם למעשה יושבו 143 משפחות, מהן 377 בוגרים ו־260 ילדים פחותים מבני שמונה עשרה. רכושם של מתיישבים אלה היה: 143 בתים, 156 גרנות ורפתים, 1954 חלקות אדמה, 241 סוסים, 238 שורים ו־217 פרות. את התקציב היו צריכות לכסות הקהילות בשטחי ההתיישבות, באופן שהוצאות ההתיישבות של משפחה אחת נחשבו בסך של 250 פלורין[20]. מכלל מספר המתיישבים היהודים מסטניסלאב והגליל היו בשנת 1822: 56 משפחות מיושבות על האדמה ומהן 20 על חשבון הקהילות ו־36 על חשבונן שלהן. מובן שעול המסים סייע לדלדול המצב הכלכלי של יהודי סטניסלאב, כמו בכל מחוזות וערי גליציה. וזאת לזכור, כי מלבד מס־הסבילות (Toleranzsteuer)[21] שלמו היהודים אז כל מיני תשלומין ומסים. רוב היהודים התפרנסו על מזיגה ולא אחת היה מספר המשפחות היהודיות כמספר בתי המרזח. והממשלה לא התנגדה לכך, שהרי הרחקת היהודים מבתי המזיגה פירושה הפחתת הכנסות המלוכה.

בימים ההם נערכה חשיבותה של עיר לפי תרומת המסים או לפי העסקת הפרסונאל הדרוש לגבייתם. מבחינה זו נמנתה סטניסלאב, בתקופה הראשונה של השלטון האוסטרי, יחד עם זולקיב, זאלשצ'יקי, ברודי, טארנופול ולבוב, בין הקהילות הגדולות, שהיו רשאיות בגלל המספר הגדול של תושביהן היהודים להחזיק, לשם סידור כל העניינים הכרוכים בגביית מס הבשר, פקיד מיוחד (אקציסיסט), שמשכורתו השנתית עלתה לסך 200 פלורין לשנה ולבלר יהודי, שמשכורתו השנתית היתה 350 פלורין[22].

בשנת 1788 היו בסטניסלאב והגליל 11 קהילות עם 3530 משפחות יהודיות, ובהן 17342 נפשות, מהן 8584 גברים, 8758 נשים. לפי הסוגים השתייכו לסוג I—

20 ד"ר נ"מ גלבר: סטאטיסטיק פון פוילן סוף 18 יאהרהונדערט אין „שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק", בערלין 1920, באנד 1, עמוד 188.

21 השלטונות האוסטריים קיימו את מס הגולגולת הפולני והגדילו אותו מ־30 קרייצר לפלורין.

22 ארכיון של מיניסטריון־הפנים בווינה מספר 147 מאוקטובר 1787, carton 2658 IV T. 11.

2926 משפחות, לסוג II 212, לסוג III 137, ולעניים 255 משפחות. בשנת 1790 היה מספר המשפחות בסטניסלאב והגליל 3351 והן שלמו 13404 פלורין מס-סבילות[23]. בשנת 1792 היו 3252 משפחות, ובהן 15420 נפשות, מהן 7618 גברים, 7802 נשים. לפי הסוגים השתייכו לסוג I 2664, סוג II 269, סוג III 126 משפחות, ולעניים 193 משפחות[24].

היהודים התעסקו, כאמור, על הרוב בממזגה, במסחר קמעוני. בשנת 1788 נשלל מהם ענף חשוב מאד — גידול טבק. בימי פולין העצמאית גידלו האכרים בסביבות סטניסלאב טבק ומכירתו רוכזה שנים רבות בידי היהודים, שעסקו, מלבד בסחר טבק, גם בסחר-מלח. אחרי ששלטונות אוסטריה עשו את הטבק והמלח ענין של מונופולין שלהם חדלו האכרים מלגדל טבק מפני שהשלטונות היו משלמים להם מחירים ירודים כל כך, שהגידול לא הביא כל רווח. עם המונופולין נסתם מקור פרנסה של הרבה יהודים.

בין היהודים היה גם מספר ניכר של בעלי מלאכה, שריכזו בידיהם קודם כל את ענפי החייטות והאפייה. בשנים אלה התפתח גם ענף האריגה, ומספר קטן של יהודים היה מרוכז גם בסחר סיטוני. מבין הסיטונאים העשירים היו ידועים שלמה סאקס (זקש), אבל ארנולד, אהרן ארנֶר[25], נפתלי הירץ בנו של הרב ראש מדינה דגליל לבוב, אריה ליב מבוצאץ.

בשנת 1791 אסרו השלטונות על היהודים להחגורר בכפרים ולהחזיק שם בתי מרזח ומשרפות יין שרוף. איסור זה היה קשה מבחינה כלכלית. עמדו קהילות גליציה, ובתוכן קהילת סטניסלאב, והגישו על ידי באי-כוח שלהם, יעקב לנדא ומאיר שֶנֶר, לשלטונות כתב-בקשה שבו ביקשו לבטל את האיסור. השלטונות דחו פניה זו בטענה, שאין היהודים רשאים לבחור בבאי-כוח שלהם, בלי רשיון מיוחד של הממשלה[26].

מחמת חומר המצב הכלכלי וחוסר פרנסה החלה בסוף המאה הי"ח הגירה חזקה למדי של יהודי סטניסלאב למולדביה ולווֹלחיה וגברה עד כדי כך, שהממשלה הווינאית נתנה לקונסוליה שלה ביאסי הוראות, שלא לתת למהגרים אלה חסות קונסולרית[27]. הסיבה העיקרית, שדחפה את היהודים להגירה, היתה לפי דעת השלטונות, התקנון של יוסף השני מ-20 במארס 1785, ואכן, מלבד התנאים הפוליטיים העיקה על יהדות גליציה התקנה, שעל פיה היו מחוייבים להקים בתי ספר כלליים לנוער היהודי. בסטניסלאב, כמו בקהילות האחרות, נוסד בשנת 1788 בית ספר עממי יהודי, לפי תכניתו של הרץ הומברג, שנתקבלה על השלטונות

23 ארכיון של מיניסטריון-הפנים בוינה מספר 67 מאוגוסט 1790 Ausweis ex anno.

24 ארכיון של מיניסטריון-הפנים בוינה מספר 2579 carton 11 T. IV.

25 Prot. No. 18 ddo 17 VIII 1798.

26 Prot, 1791—1793 No. 159 Decret an das galizische Gubernium ddo 22. XII 1792.

27 Protocollum l. c, 1795 No. 98 ddo 26 September.

(Jüdische Normalschule) והיו צריכים לכהן בו שני מורים ומנהל (Oberlehrer). אולם למעשה עבד פה רק מורה אחד יענקל ריינברג, ומשכורתו השנתית 200 פלורין. זמן־מה עבד גם בתור מורה בן אחותו של אהרן פרידנטל, שניהל את הסמינריון למורים בלבוב, קופפרפלד. אולם על יסוד תלונתו של הרץ הומברג הוכרח לעזוב את מקום עבודתו. בכל גליל סטניסלאב התקיימו 10 בתי־ספר והם בטישמיניצה (המורה הירשל שולמן), בוהורודצ'אני (מאיר שמעלקע), טלומאץ', קולומיאה, יאבלונוב, קוסוב, קוטי (יעקב קארפֶאלס), אוֶברטין, נאדווארנא (הרשל טובאך), מאריאמפול, מונאסטז'וסקא (יעקב קארמֶס)[28]. אם תקנה זו של בתי־הספר היתה קשה, באה הפקודה מ־17 בפברואר 1788 והוסיפה עליה. פקודה זאת חייבה גיוס לצבא. למרות השידולים מצד הקהילה הלבובית, שהבטיחה לכל מחגייס יהודי 15 פלורין ולמרות הנאומים הפאטריוטיים של רבנים ועידוד מנהיגי הקהילות לא התיצבו יהודים לגיוס, אלא העדיפו לברוח לפולין או וולחיה־מולדביה. בסטניסלאב נקטה הקהילה עמדה אחרת: הצהירה שהיא נכונה לשלם בעד כל חייב־גיוס קנס 150 דוקאטים, אולם כל זה לא הועיל. ובשנת 1790 גויסו בגליציה 1060 יהודים ורק הקיסר ליאופולד השני הסכים ב־26 באוגוסט 1790, אחרי שהשלטונות נוכחו לדעת שאין היהודים רוצים להתגייס, לבטל את חוק הגיוס כנגד תשלום של 30 זהובים מכל חייב גיוס. מצב זה נמשך עד 1804.

ברור, שכל שיטת המסים בתקופה זו העלתה על פני זירת הציבור כל מיני טיפוסים שפלים, שהשתדלו להפיק רווחים מצרת־אחיהם. גם בקרב יהודי סטניסלאב נמצא איש, שניסה להציע לשלטונות הצעות שונות להגדלת עול המסים מתוך כוונה למלא גם את כיסו. הלא הוא שלמה קופלר[29], שפנה בשנת 1795 אל הגוברניום בבקשה להחכיר לו את מס־הסבילות ומס־הדירה (Domestikalsteuer), אולם הגוברניום דחה את בקשתו[30]. קופלר היה החוכר העירוני של מס־המשקאות בסטניסלאב ולא היה שרוי בשלום עם העירייה. בשנת 1796 פנו נציגי העירייה אל הגוברניום בבקשה לעצור אותו על ידי השלטון הפוליטי ולהכריחו לסלק את החוב המגיע ממנו לעירייה בסך של 3665 פלורין[31]. עוד בשנת 1795, הגיש הצעה לחסל את מס הסבילות ותחתיו לקבוע מס מיוחד בעד הרשות להדליק את נרות השבת[32]. הוא הציע לממשלה, למסור לו, יחד עם שותפו טוביה שטיינסברג, את המס בגליציה המזרחית תמורת דמי חכירה בסך 194409 פלורין לשנה. הרץ הומברג, כמומחה לעניני היהודים, המליץ בפני השלטונות על מס זה. כפי שנודע אחר כך הבטיח

28 בסך הכל פעלו בעת ההיא בגליציה 162 בתי־ספר ומשכורת חדשית של כל המורים עלתה ל־20250 פלורין (Status Salariorum ex October 1790).

29 מוצאו הוא מסטניסלאב ולא מלבוב כפי שמוסר מאיר באלאבאן.

30 ארכיון של מיניסטריון הפנים בוינה Protocollum ex anno 1795 No. 57 ddo 12. IX.

31 ארכיון הנ"ל Prot. No. 72 ddo. 18. II 1796.

32 ארכיון הנ"ל Prot. No. 34 ddo 19. XII 1795.

לו קופלר תמורת המלצה זו רווח 2% מההכנסה נטו. הצעתו נתקבלה גם על ידי השלטונות ומס הנרות הונהג, החל ב־11 בנובמבר 1797. בזה התחיל פרק חדש בפרשת דיכויים של המוני ישראל בגליציה. ושלמה קופלר וסוכניו הפליגו באכזריותם עד לאין שיעור. ה„ליכטפאכטר" נעשה סמל של שוד, גזל ואכזריות, ועמו נאבקו קשה יהודי גליציה עד המהפכה בשנת 1848. קופלר לא הסתפק בגליציה — ב־23 באפריל 1796 ביקש להחכיר לו את המסים האלה גם בחלק החדש מפולין שסופח לגליציה אחרי החלוקה השלישית[33]. בספטמבר 1796 הוא כבר מופיע בפירמה שלמה קופלר, איגנץ קראטר ושותפים[34], פירמה שנרשמה בדמע ודם בתולדות יהודי גליציה.

קופלר היו לו גם סכסוכים תמיד עם בני הקהילה בסטניסלאב ואין פלא, כי הוגשו נגדו, לידי השלטונות, תלונות וערעורים אין מספר. דרכו בשנים אלה, שהיה מסכסך את הכל בכל ואין עניין שידיו לא היו בו. אולם שיא הסכסוכים היה בשנת 1796. אז הגישו ראשי הקהילה לשלטונות תלונות על קופלר שנאשם במקח שוחד. אותה שנה הוזמן הרב מסטניסלאב והגליל אב"ד ר' אברהם ליבוש הלוי איש הורוויץ לקבל את הרבנות בפרשבורג. קופלר רצה שייבחר רב אחר אם הרב הורוויץ יענה להזמנת פרשבורג או יתרחק לזמן ארוך מסטניסלאב. וכן רצה שהמריבה בענין השוחט — היו שני מועמדים: ברל גלבר ועוד אחר — תסודר לפי רצונו. אולם הפעם לא הצליח, כי הגוברניום נתן הוראה, כי בענין בחירת רב חדש יתנהגו לפי התקנות, ועניין השוחט יוכרע ברוב הקולות של הקהילה וקופלר חייב לשלם את כל ההוצאות שנעשו על ידו ללא חוק ולסלק גם את התשלומים השונים, שאת סילוקם דחה ממועד למועד; והשלטונות חייבים לדרוש מהפקידים הממונים על ענייני היהודים למלא את חובתם, ביחוד בענין הכנת חלוקת רשימות משלמי המסים ולגבות את המסים שלא נגבו עדיין[35].

אולם קופלר לא שקט. הוא זמם להביא צרות חדשות על בני־עמו. הגיש הצעות חדשות לקבוע מס סבילות חדש ושם כך נסע גם לווינה[36]. לא יצאו ימים מרובים ובשנת 1798 פרצו בקהילת סטניסלאב סכסוכים חדשים. מספר גדול של התושבים הגיש ערעורים נגד חוכרי הבשר הכשר וחוכרי מס הנרות. חוכרי הבשר הכשר חוסלו בפברואר על ידי השלטונות המרכזיים[37]. אולם בענין הערעור על חוכרי מס הנרות, שגבו את המס שלא כהוגן, ענו השלטונות, כי ידרשו מהנהלת מס נרות השבת—שלמה קופלר, קראטר ושותפים—לתת להבא קבלות מסודרות[38]. אולם סכסוכים כאלה עמדו באותם ימים על סדר היום בכל קהילות ישראל בגליציה והם אחד הפרקים העגומים ביותר בתולדות יהודי גליציה עד מחצית המאה הי"ט.

עול המסים גדל משנה לשנה והעיק על יהודי סטניסלאב במידה שנציגיהם ראו בשנת 1811 לפנות אל הקבינט בווינה בבקשה לסלק את החוב שנצטבר ממס הבשר ונרות

33 ארכיון הנ"ל Prot. No. 46 ddo 23. IV 1796. 34 ארכיון הנ"ל Prot. No. 77 ddo 30. IX 1796.
35 " " Prot. No. 81 ddo 17. VIII 1796. 36 " " Prot. No. 91 ddo 23. VIII 1796.
37 " " Prot. Ostgalizien No. 88 ddo 22. II 1798. 38 " Prot. No. 122 ddo 3. III 1798.

השבת בתשלומין ובאגרות החוב של המדינה[39], כי אין בידם לסלקו בבת אחת ובמזומנים.

בשנה זו התפקדו בסטניסלאב והגליל 2984 משפחות יהודיות בנות 13673 נפשות, מהן 6970 גברים, 6703 נשים[40]. מלבד זה גרו בעת ההיא בגליל סטניסלאב 128 משפחות קראים: בהאליץ' 26 משפחות (55 גברים, 64 נשים) ובדובובצה 2 משפחות (2 גברים, 3 נשים). בסטניסלאב גופה גרו בשנה ההיא 677 משפחות יהודיות בנות 3392 נפשות ומהן 1966 גברים, 1426 נשים. המצב הכלכלי בזמן ההוא היה קשה למדי. אמנם, שכבות מיוחדות של האוכלוסיה היהודית מצאו את פרנסתן והתבססו במובן כלכלי, אילם רוב האוכלוסין חי בתנאים קשים וסבל מחוסר הון הדרוש לעסקיהם הזעירים. נוכח המצב הקשה הזה של דלת העם התחיל בשנת 1818 ר' אליהו בן שלמה מבורשטין, שישב בעת ההיא בסטניסלאב, מטיף לייסד „חבורות גומלי חסדים של הלוואות והכנסת אורחים". הוא לא הסתפק בקהילתו אלא ביקר בערים ועיירות מספר וערך שם מגביות לשם הקמת מוסדות כאלה, שהיו לאמיתו של דבר מיוסדים על העיקרון הקואופרטיבי. הרב ר' אריה ליבוש הורוויץ נהג ברעיון זה הבנה מלאה ומסר לו בכתב את הסכמתו, וזו לשונה: „הלא דברי ייטיבו עם הישר הולך נכון מוצאו כשחר פרוס בולי וביטי עשיר הולך; הלא זה דרכו מאז לתקן בכל עיר ופלך חבורות גומלים חסדים וחונני דלים ויד ד' היתה אל אליהו הרבני הוותיק מוכ"ז כל שיש לו יד בצרוף את הכסף תורם לתוך הקופה, ויקטן לאוזר אחד מבני ישראל ומסרם לצבור יפה יפה. ופיו יוכיח במישרים לא ייעף ולא ייגע עד אשר יצא מכח אל הפועל לזכות את הרבים ומחבר חבירין ועבר עלינו האיש אליהו, לא נח ולא שקט עד כי אסף ויקבץ את הכסף פ"ג בערך שש מאות רייניש. ולכל מין דין סמוך לנא בכל מקום באו ונוצר תאנה יאכל פריו. וחלוקי נמי להאי דלא לימרוי וכו'. וכי כך עושין לבר ליואי ובמצוה קא עסוק ולמען יוכל ליתן טרף לביתו וכו'. ופירא תקוני לי רבנן, משום רווח ביתו ולאמץ את לבבו ולא ישוב מצבא העבודה אשר נתן ד' בלבו ובדין הוא שיטול שכרו בזה ובבא והמסייעו יבורך בברכה מרובה. המדבר לכבוד העבודה"[41].

ר' אליהו מבורשטין הקים בהון יסוד, בסך 600 פלורין, שאסף מאנשי העיר את החברה הראשונה, באסיפה שעליה דיבר על צורך יסוד חברת גמילות חסדים. בתקנות החברה נקבע בפירוש, כי בכסף יש להשתמש אך ורק לצרכי גמילות חסדים ולא של צדקה אפילו לא לצרכי הכנסת כלות עניות או פדיון אסורים ושבויים. החברה נתנה הלוואות על משכנתאות או על שטרות בלי רבית בסך 50 עד 100 גולדין, שהיו צריכים לסלק בתשלומי־שבועיים במשך שנה אחת. עניים,

39 ארכיון ממלכתי בוינה (Staatsarchiv) ex Julio 1811 203 11060/1455.

40 ארכיון של מיניסטריון הפנים בוינה Carton 2582 (1811—1818) Summarium über Stand der galizischen Judenfamilien.

41 ל. שטרייט: גמילות חסדים אין סטניסלאוו מיט אן ערך 120 יאהר צוריק בי „פאלקסהילף" ורשא, 1937, חוב' 1—2, ע' 11.

שלא היה ביכלתם לתת משכון, קבלו הלוואות עד 3 פלורין כנגד ערבות שני בעלי בתים, אחרי ששלמו בדייקנות את התשלומין נתנו להם אשראי עד 18 פלורין.

אגודה זו היתה אחת האגודות הראשונות בגליציה ומיסדה, אשר בידו היו הסכמות של גדולי הרבנים, ביקר גם בערים ווינילוב, שיניאבה, פשמישל, לעז'איסק (ליז'נסק), רודניקי, דולינה, בולשובצה, ז'ידאצ'וב, יאר, טישמיניצה, רישא, דוברומיל, בוברקה, טוצ'ין, דינוב וכו' והטיף שם באספות־עם לרעיון של יסוד חברות גמילות חסדים, כדי לשפר את מצבם הכלכלי של המוני ישראל. הוא בעצמו אסף גם אצל אנשי העיר האמידים את הכספים והקים קופות גמילות חסדים.

ג

בעניין החיים הפנימיים של קהילת סטניסלאב לא חלו, בזמן הכיבוש האוסטרי בסוף המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט, שינויים גדולים. כמובן, חלק גדול של פעולות השלטונות הממלכתיים בעניני היהודים הקיף את הפיקוח על הקהילות, ודוקא בתקופה זו היתה הממשלה מעוניינת, כי בראש הקהילות יעמדו אנשי־אמונים משלה ולכן התערבה בכל פרט ופרט. מבין הרבנים שישבו על כסא הרבנות ידועים לנו:

א) הרב ר' יוסף בן מנשה, שנפטר בסטניסלאב בשנת תנ"ט (1699)[42].

ב) הרב ר' אריה ליבוש בר' מרדכי אוירבאך, דודו ורבו של הרב ר' מאיר מרגליות, נתקבל לרב בסטניסלאב בשנת 1740 ושימש כאן ברבנות עד שנת 1750 ונפטר בסטניסלאב.

ג) הרב ר' לוי בן שלמה אשכנזי (1680—1752) מז'ולקווא, מחבר הספרים „בית הלוי" (שיטות על קצת מסכתות, ז'ולקווא 1732) ו„עטרת שלמה" (ז'ולקווא 1735) נפטר בסטניסלאב בשנת 1752[43].

ד) הרב ר' דב־בעריש בן ר' יעקב אברהם מקוֹבּל (חותנו של הרב מנחם מאניש איש הורוויץ אבדק"ק ז'מיגרוד ואחר כך בלבוב), היה רב בסטניסלאב בשנות הגורל של היהדות הפולנית בהאבקותה עם השבתאות והפראנקיזם, נראה, כי עוד קודם שנבחר לרבה של קהילת סטניסלאב לקח חלק פעיל בחיי הציבור שלה. בשנת 1743 נבחר כאחד גבאי הקהילה. „חלקנו כבוד להנגיד המנהיג הרבני מ' דוב

42 אברהם מענדיל מאחר: שבילי עולם, לבוב 1865 ח' III ע' קסא.

43 שם הגדולים לר' חיים יוסף דוד אזולאי, ורשא 1876, חלק ב' ע' 13 וזהו נוסח מצבתו:

פ. נ.

הרב הגדול המפורסם	(חסר) עטרת שלמה
עליו יאמרו הי חסיד	נפטר ביום ה'
הי עניו מוה"ר לוי	(חסר) אלול תקי"ב
בן הרב מה' שלמה	לפ"ק
בעהמ"ח ספר בית לוי	תנצב"ה.

במהרי"א וכו' להצטרף אותם לכל דבר גדול וקנין"[44]. בינתיים נבחר גם כמנהיג מדינה ובתפקידו זה אנו מוצאים את חתימתו „הקטן דוב בעריש מקאוולי חונה בק"ק סטניסלאב ואגפים" בתעודת ועד ארבע ארצות, שהתוועד בקאנסטאנטין בראש חודש מנחם אב תקט"ו בענין המדפיס מזולצבאך, שעבר על דברי חכמי הדור ובא להדפיס ששה סדרים והסיג גבול המדפיסים באמסטרדם[45]. וכן על פסק הדין של ועד דד"א „על ק' קשונז שיהא שייך לקהילתנו פינטשוב". לרב הקהילה בסטניסלאב הוא נבחר, כנראה, בשנת 1752 אחרי פטירת הרב ר' לוי בן שלמה אשכנזי.

סמכותו של הרב ר' דוב-בעריש כלמדן היתה מופרת על ידי גאוני דורו ולכן אין פלא כי נתמנה כחבר משלחת הרבנים, שהשתתפה בויכוח ההיסטורי עם הפראנקיסטים בכנסיה הראשית בלבוב בימים 17 ביולי—10 בספטמבר 1759. אמנם, הוא לא השתתף מראשית הויכוח אלא נצטרף לנציגות הרבנים ב-20 ביולי, אחרי שהרב ר' דוד פינחס מבוהורודצ'ני (ברוטשין) הוכרח, מחמת הסכסוך, שנפל בינו לבין הכומר המנהל את הויכוח, לעזוב את מקומו. כממלא מקומו בא הרב ר' דוב בעריש, שלקח בויכוח חלק פעיל מאד והצטיין בחריפות תשובותיו על השאלות המכשילות של הכמרים הקתוליים ושל נציג הפראנקיסטים פסח ליב קריסא, וביחוד בויכוח ב-23 ביולי 1759 על המשיחיות[46].

גם אחרי הויכוח השתתף הרב ר' דוב בעריש בפעילות בכל עבודות קהילתו. כן אנו מוצאים אותו בראש משלחת הקהילה, שהתיצבה, כנזכר, ב-28 ביוני 1761 לפני הארכיהגמון שיראקובסקי ב-12 ביוני 1745, בענין בית הכנסת. הרב ר' דוב-בעריש נפטר בי"ב טבת תקכ"ד (1764)[47].

ה) הרב הגאון ר' אברהם מחוטר גזע הגאון ר' יצחק הגדול אבדק"ק פוזנא.

ו) בשנת 1770 נתקבל לרב ר' יואל כ"ץ אבדק"ק אוטיניא, אולם בנסעו בדרך לסטניסלאב טבע בנהר.

ז) אחריו נתקבל לרב ר' יהודה זעלקא, מחבר הספר „רביד הזהב" על יורה דעה עד סוף הלכות מליחה (לבוב תקס"א). בשנת 1784 התפטר מרבנותו ובמקומו בא:

ח) הרב ר' אריה ליבוש, בן הרב ר' אליעזר הלוי איש הורוויץ אבדק"ק זלוזיץ ונכדו של הגאון ר' יצחק המבורגר. ר' אריה ליבוש נתקבל לרב בשנת 1784 והיה רבה של סטניסלאב

44 פנקס הח"ק מובא במאמרו של ראובן פאהן: לתולדות הויכוח עם הפרנקיסטים ב„מזרח ומערב" ירושלים כרך V ע' 265.

45 ישראל הייפרן: פנקס דד"א, ירושלים תש"ה, ע' 404, תעודה תשלח, ע' 513 תעודה תתקצא.

46 דוד בער בולייחובר: דברי בינה, י"ל ע"י ד"ר א. י. בראוור ב„השלח" כרך לח; ד"ר מאיר באלאבאן: לתולדות התנועה הפראנקית, תל-אביב תרצ"ה, ע' 234—240, 309—311.

47 וזהו נוסח מצבתו:

י"ב בטבת תקכ"ד / קול נתבקש בישיבה של מעלה / הולך על / ארבע כנפות / הארץ ארץ / רעשה יום בא / השמש בצהרים / נפל שר וגדול / הה' מורינו ורבינו — הרב המאה"ג ניע"ו / פה"מ דוב בער ז"ל / ב"מ יעקב אברהם / תנצב"ה (נדפס במאמרו הנזכר של ראובן פאהן ב„מזרח ומערב" כרך V ע' 265).

עד מותו בשנת 1844. אתו באה לקהילה שושלת רבנים שישבה על כסא הרבנות בקהילה זו עד שנת 1939 — דוגמא שאין כמוה בתולדות קהילה אחרת[48]. ר' אריה ליבוש, שהיה מגאוני דורו, עמד בחליפת מכתבים בעניני הלכה עם גדולי דורו, כגון הגאון ר' יעקב משולם אורנשטיין, רבה של לבוב, ר' אפרים זלמן מרגליות מברודי, ר' צבי הירש קרא רבה של בוצץ, בעל שו"ת „נטע שעשועים". בזמן כהונתו השפיע על הקהילה ולא הרשה שתשתלט בה החסידות. שהקשתה למצוא פה גם קודם קרקע פוריה. ואף כי לדעתו של ר' נחמן קרוכמל התפשטה החסידות בגליציה רק בעיירות הקטנות ובקרב הכפריים היהודים בקארפאטים, אין להכחיש כי בכמה ערים, וגם סטניסלאב והגליל בכלל, התקיימו חוגים חסידיים בקרב ההמון, שלא נעלמו אפילו מעיני המשטרה האוסטרית, שהסכינה לראות בכל תנועה פעולה מהפכנית וביחוד מאחר שהשלטונות האוסטריים התחילו, ביזמת המשכילים וביחוד החוג הטארנופולי בראשותו של יוסף פֶּרל, לעקוב אחרי פעולות הרביים. בשנת 1826 מצאנו, כי ר' מרדכי מיאנוב, שגר אז בטיסמיניץ, היו לו גם חסידים בסטניסלאב. אולם החששות פגו כאשר מושל המחוז בסטניסלאב הודיע בדין וחשבון שלו, מ-16 בפברואר 1826, כי בטיסמיניץ אינו בנמצא הרבי „מארקוס יאנווער" (מרדכי מיאנוב) ולא נמצאו גם בשעת החיפושים ספרי חסידות[49]. אולם לימים חדרה החסידות קמעה קמעה לתוך בתי היהודים בסטניסלאב והצליחה גם לעשות נפשות לה במשפחתו של הרב. ביחוד הצליחו כאן חסידי ז'ידיצ'וב, ורוזלא.

בכלל היה הרב ר' אריה ליבוש אדם טולראנטי ולא התנגד גם לחוגי המשכילים, שהתחילו בשנות העשרים של המאה הי"ט, בהשפעת מרכזי ההשכלה הגליצאית בברודי ובטארנופול, בפעולה בקרב הנוער. בימי רבנותו נעשתה סטניסלאב, שהיתה קהילה קטנה וכרוכה לקהילת טיסמיניץ, לקהילה ראשית והתפתחה כאחת הקהילות הגדולות בגליציה. בזמנו ישבו בסטניסלאב למדנים גדולים וגם רבנים. הוא הניח אחריו הרבה כתבי-יד, שנדפסו אך שנים מספר אחרי פטירתו, כגון „פני אריה" (פשמישל 1876), „פני אריה" שו"ת (מונקאץ 1900)[50].

ט) אחריו נבחר בשנת 1845 לרבה של סטניסלאב בנו השלישי רבי משולם ישכר, שהיה משנות 1827 — 1842 רב בזַלוֹזיץ ומשנת 1843 רב בטיסמיניץ. הוא עלה על כסא הרבנות בסטניסלאב בשנת 1845, והיה אחד מגדולי הרבנים בדורו. נמנה על הרבנים המקילים ומתנגדים לחסידות, ביחוד לחצרות הרביים, שהתחילו בתקופה זו להתערב בפוליטיקה ולהטות את חסידיהם לחוגים פוליטיים קבועים[51]. את עמדתו זו

במפקד שנערך בשנת 1765 נזכר כרב בסטניסלאב אהרן ויגדורוביץ (בן אביגדור) כנראה. Dr. Majer Bałaban: Spis Żydów i Karaitów Ziemi Halickiej. Kraków 1909, s. 4

48 שהוא לא היה רב אלא דיין; לפי התומר המצוי בידנו לא יכולנו לזהותו. ראה מיסמך v.

49 ד"ר רפאל מאהלער: דער קאמפף צווישען השכלה און חסידות אין גאליציע, ניו-יורק 1942, ע' 121.

50 צבי הלוי הורוויץ: כתבי הגאונים, פיוטרקוב 1928, ע' 82—96.

51 המתנגדים בסטניסלאב היו באים לבית המדרש החדש, שנוסד על ידי הגביר והלמדן הידוע אלכסנדר

הבליט במיוחד באסיפת הרבנים הגדולה, שהתכנסה בלבוב בשנת 1885, ובה יצא בחריפות נגד הפוליטיקה של החצר הבלזאי ו„מחזיקי הדת", וביחוד נגד שיתוף פעולה עם השלטונות בענינים פנימיים של הקהילות. כשהוצע בכינוס זה לעבד תקנות (סטאטוטען) בגרמנית דרש להגיש את ספר התקנות בעברית. אחרי ששימש מ"ב שנים בכהונת הרבנות בסטניסלאב, נפטר בן שמונים וארבע בשנת 1887. הוא חבר את הספר „בר-ליואי", בג' חלקים.

י) יורשו על כסא הרבנות היה בנו ר' יצחק הלוי, ששימש ברבנות משנת 1888 עד 1904 והיה אחד מטובי המטיפים בזמנו. היה גם מאוהדי הציונות ומתוך השקפותיו הליבראליות הסכים להנחת אבן הפנה תחת בנין בית הכנסת לנאורים ובא בעצמו לטקס ההנחה.

יא) אחריו נבחר בנו יחידו ר' אריה ליבוש, שנולד בשנת 1847 והיה בנעוריו רב בזאלוזיץ, אחרי שישב שנים אחדות בסֶרֶט (בוקובינה) נבחר בשנת 1878 לרב בסטריא, ובמות עליו אביו, בשנת 1904, הוזמן לרשת כסאו. הוא נטה גם לחסידות והיה מאוהדי הרב מטשורטקוב. בסטניסלאב יסד ישיבה, שנתפרסמה בהמשך הימים ובראשה עמד הלמדן הידוע, ר' יקותיאל קַמֶלהַאר. גם אל הציונות התיחס באהדה ניכרת והיה אחד הרבנים האדוקים המעטים בגליציה, שהספיד את ד"ר הרצל. הוא נפטר בשנת 1909.

יב) לפי ששני בניו לא רצו להתמסר לרבנות נבחר, אחרי מלחמת בחירות חריפה למדי בין שני בני משפחת הורוויץ, לרבה של סטניסלאב נכדו של הרב ר' משולם ישששכר[52], ר' דוד הלוי, שישב על כסא הרבנות משנת 1909 עד 1934.

יג) תחתיו בא בנו ר' משה, שנקרא מווינה לבוא לסטניסלאב לקבל עליו את הרבנות. הוא היה רבה האחרון של הקהילה. הוא נהרג בימי שלטון הנאצים.

ד

התקופה מלפני המהפכה האוסטרית בשנת 1848 בתולדות יהודי גליציה היתה במזל היאבקות קשה בין האדוקים והחסידים מזה לבין המשכילים מזה.

עורק הפעולה של ה„משכילים" היה בידי שני המרכזים של ההשכלה הגליצאית בברודי ובטארנופול, המכונה „אתונה הגליצאית". למרות המלחמה הקשה של המתנגדים והמשכילים התחילה בתקופה זו החסידות עם צדיקיה ורבייה לתפוס עמדות מפתח ולהתגבר בקהילות רבות. ולא יפלא, שראשי ההשכלה: יוסף פרל, רנ"ק, שי"ר, יצחק אֶרטֶר נלחמו בכל מיני נשק ספרותי ופניות אל השלטונות והשתדלו להציל את גליציה מהשפעת חצרות הצדיקים.

בסטניסלאב לא הצליחה עדיין החסידות להכות שרשים, משום שרבה ר' אריה

הורוויץ, שהיה מתנגד חריף ושבא את החסידים בתכלית. ראה זכרונותיו של ד"ר שמעון ברנפלד ב„רשומות" כ' IV ע' 154.

52 ראה את הלוח הגניאולוגי, מיסמך V.

ליבוש הורוויץ נמנה עם ראשי מתנגדיה. אולם קמעה־קמעה התחילה להתפשט כאן ההשכלה, אף שלא העמידה אישים ידועים. השפעה חזקה השפיעו משכילי טיסמיניץ, על משכילי סטניסלאב, שקיימו עמהם קשרים אמיצים. אולם בסטניסלאב לא היתה תנועת השכלה חזקה כמו בברודי, טרנופול ולבוב.

מתוך הידיעות שהגיעו אלינו בשנים אלה מחברר שהאוכלוסיה היהודית גם בשכבותיה הגבוהות, שקיימה בגלל עסקי המסחר שלהם קשרים עם חוץ לארץ, לא היתה להוטה אחרי סימנות ההשכלה, ולא היתה בהולה לעזור להתפתחותה והתפשטותה בדרך של ייסוד בתי ספר, מועדונים, או מפעלי ספרות, כדוגמת ברודי, טארנופול, או אפילו בוליחוב ויארוסלב. במלחמה להתפשטות התרבות הכללית, שניטשה בשנים אלה בכמה וכמה קהילות, לא היה חלקה של סטניסלאב ניכר, וכמעט שנעדרה מזירת־ההיאבקות שבין החרדים ואוהדי־ההשכלה. ולא עוד, בחוגי משכילי סטניסלאב אין אתה מוצא מן הדעות הקיצוניות של רוב המשכילים, ששאפו לתיקוני דת ולשינוי ערכין בחיי היהודים. גם אין פה נסיונות לפרוש מבתי־הכנסת והתפילה ולבנות, כדוגמת משכילי טארנופול בשנת 1820 או אפילו בלבוב בשנת 1846 — בית כנסת של המתקדמים, עם מטיפים דוברי גרמנית. ניכר כי השפעתו העזה של הרב הורוויץ היה בה כדי למנוע כל נסיון כזה. מבין משכילי סטניסלאב לא יצא כל סופר, שהיה מֵעז להרים את קולו נגד אמונות הבל וקנאות דתית, כגון שלמה רובין מבוליחוב. ואף אחד מהם לא קרא לדיכוי החסידות כהרב דייטש, רב המחוז של סאמבור. המלחמות שבין שתי הקצוות — שהתלקחו בתקיפות נמרצת עד כדי חרם חברתי וכלכלי, הסתת ההמונים והלָשָנות אצל השלטונות, כדוגמת לבוב ברודי וטארנופול (1815)—הן פרק לא ידוע בתולדות יהודי סטניסלאב.

לא כן היה המצב בהתפתחות הכלכלית של העיר. בשטח זה עלה במיוחד בשנות השלושים של המאה הי"ט יואל הלפרן, שהיה אחד מגדולי הסוחרים. הוא לקח גם חלק פעיל בחיי הקהילה, הקים מפעלים ומוסדות סוציאליים. בשנת 1837 השאיר בצַוָאתו רכוש גדול (הכנסות משני בתים) לצרכי ציבור, כגון הכנסת כלה, הזנת חולים עניים בבית החולים, לקיום לימוד הדת, לתמיכת טירונים עניים שאין ביכלתם להעמיד ממלאי־מקום, לחלוקת בשר לעניים בחג הפסח וסוכות ועוד כמה מיני תמיכות בשביל יהודים עניי העיר (עצם הַצַוָאה ראה בנספחות). את הונו ירשו בנו אברהם ובתו רוזה, שהיתה נשואה לעשיר רבי אלכסנדר הורויץ, שכבר שמענו על התנגדותו החריפה לחסידות.

אברהם הלפרן היה סוחר בעל יזמה וזכותו בפיתוח העיר גדולה מאוד. הוא קיבל את המונופולין לסחר־מלח בכל גליציה, והיה אחד ממארגני המסחר בין מזרח אירופה ומערבה. והוא ריכז בידיו גם את סחר המלח עם רוסיה, ומשם הביא תמורת המלח סחורות־משי שונות, שֶשֶלחן למערב אירופה. לשם כך החזיק בווינה מחסני סחורות ותחנות מעבר גדולות. מובן, שהיה גם בעל טחנות ואחוזות. לשם הסידור הפינאנסי של כל עסקיו המסונפים והמעונפים הקים באנק משלו. הוא שתרם גם תרומה גדולה לשיפור העיר על ידי הקמת בניינים מודרניים, ובתוכם

אולם-תיאטרון, אולם בשביל חברות וארגוני ציבור שונים. ואין פלא שהועמד בראש הקהילה, ואף שהיה אדוק תמך בהפצת ההשכלה, בדרך הקצבת סטיפנדיות לצעירים יהודים שלמדו באוניברסיטה והשתדל לעזור לכל מפעל מתקדם. בפעולותיו האלה נתמך בידי גיסו ר' אלכסנדר הורוויץ, שקיים קשרים אמיצים עם משכילי דורו. אולם אברהם הלפרן, מלבד שדאג לקיום ולהרחבה ניכרת של עזבונות אביו, הרחיב בעצמו גם את מסגרת המוסדות הסוציאליים על ידי שייסד בית יתומים לנערים, חמחוי-ציבור, בית מרחץ והגדיל את בית החולים מיסודו של אביו. בהיותו אישיות בולטת ובעל יזמה הטביע גם את חותמו על התפתחות הקהילה, ובו מתחיל שלטון משפחתו ומשפחת הורוויץ שנמשך עשרות שנים עד כדי כך, שהיו שנים כי בבחירות לקהילה — למשל בשנת 1887 — יצאה מפלגת משפחת הלפרן בנצחון מלא ומ־18 חברי הנהלת הקהילה היו שלשה אחים הלפרן (הירש, יואל וליפא, כולם בניו של אברהם), 5 בני הורוויץ, ו־2 קרובי משפחת הורוויץ ו־1 חותנו של אחד מבני הורוויץ.

רק קבוצה קטנה בעיר אהדה את סיסמות ההשכלה והיא שיצאה נגד האורתודוכסיה ועשתה, בשנת 1847, גם נסיון להקים בית ספר יהודי לפי רוח הזמן. בתנאים קשים מאד הצליחו לקיים את המוסד, אולם כעבור שנים מעטות הוכרחו לחסלו בשל חוסר האמצעים הדרושים לקיומו. אמנם, היה בסטניסלאב קומץ משכילים שהשתדלו למלא תפקיד של מורים ושירתו בשיעורים פרטיים את ההוראה ברוח הזמן. שלוש שנים קודם „אביב העמים" באוסטריה, נוסד גם פה מועדון יהודי Verein für literarisch politischen Fortschritt der Israeliten, שריכז סביבו את האינטליגנציה היהודית ובראשה אברהם הלפרן, ליאון זאקס וקריסטיאמפולר. כשיהודי גליציה הרגישו, כי מלכות ההאבסבורגים מתכוננת להטיל שינויים במשטר ברוח ליבראלית, והתחילו לדאוג להטבת מצבם הפוליטי ולהשתדל אצל השלטונות לחסל את המסים היהודיים המיוחדים, הצטרפה גם קהילת סטניסלאב לפעולה הפוליטית הזאת. בשנת 1847 שלחה קהילת סטניסלאב לקיסר פרדינאנד הראשון כתב-בקשה לחסל את מס נרות השבת. במלים נרגשות מתאר התזכיר את תלאות העניים, שאין ביכלתם לשלם את המס: „לא אחת מוכרח העני, אשר את עורו פושטים בלי רחמים, לבלות בדמעות ובכאב קשה וגם ברעב את השבת שלו באפלה, כי אין ידו משגת לשלם את הפרוטות, המיועדות לארוחת הערב בשביל בני משפחתו, לחוכר בעד הרשיון להדליק את נר־שבת, פרוטות אשר לא אחת עליו לקבצן בפשיטת יד וכמה פעמים עליו לאסוף פרוטות, כדי שיוכל לספק את תאוָתו של חוכר המסים ולמנוע את עיקול מזרן הקש או הכרים. במחוז סטניסלאב אשר בו 26759 יהודים, משלמים מס הנרות בסך 31000 פלורין, וכל יהודי, בין אם הוא בעל משפחה או לא, מחויב לסלק לחוכר מס בסך קרוב ל־9 פלורין לשנה. אולם בסכום זה לא נכלל התשלום בעד נרות החתונה, מנורת חנוכה, נר תמיד להזכרת נשמות, יום כפורים כו'. באופן כזה מוציא החוכר ממחוז סטניסלאב לפי מספר הנפשות עוד את הסכום המשולש של הסך הנ"ל, והתוצאה — כמו בכל

גליציה, הקהילה מעשירה בדם-לבה את חוכרי המסים. עול שאינו ידוע באוסטריה, בוהמיה, מוריביה, שלזיה ואיטליה אלא בגליציה בלבד»[53].

כל הפניות האלו לא נשאו פרי, וגם מהפכת ה-13 במארס 1848, שהביאה לעמי אוסטריה את החרות, לא שינתה בבת אחת את מצב היהודים, שדבריהם דרשו שיווי-זכויות. ב-18 באפריל 1848 ניתנה, אמנם, ליהודים זכות הבחירה האקטיבית והפאסיבית והקונסטיטוציה מ-25 באפריל על חרות-הדת והמצפון השלימה (סעיף 17) וחופש הפולחן הדתי של היהודים (סעיף 31), אולם לא הסדירה את כל הבעיות הכרוכות בהגבלות החוקיות והאזרחיות של היהודים, והסדר זה נדחה עד כינוס הפארלאמנט.

בגליציה החלה פעולה פוליטית מאומצת. דברי היהדות הגישו תזכירים, ופטיציות לסיים הגליצאי, שנקרא ל-28 באפריל 1848, אולם אף פעם לא כונס. לסיים זה נבחרו ארבעה יהודים, מלבוב: רחמיאל מיזס ונתן סוקאל, מברודי: מאיר קאליר ומקולומייא הרופא רוזנאק, ואליהם צורף בתוקף משרתו הרב הלבובי ד"ר אברהם כהן. במקום הסיים הוקמה המועצה הלאומית, שבה יוצגו היהודים על ידי ד"ר אוסבלד מאנקס, אברהם מיזס, מאיר מינץ. כדי להחליש את פעולת המועצה הלאומית הקים נציב גליציה גרף סטאדיון מועצה מייעצת ואליה צירף את הרב ד"ר אברהם כהן ורחמיאל מיזס. בינתיים התחוללה בכל ערי גליציה תנועה, האוהדת את סיסמות המהפכה הווינאית, הוקמו גדודי הגווארדיה האזרחית, ובתוכם פלוגות יהודיות. בסטניסלאב היו היהודים רוב בגווארדיה, לכן הקים אברהם הלפרן פלוגה יהודית עצמאית, ובראשה עמד קצין יהודי: ליאון זאקס.

המזכיר של המועדון היהודי ד"ר הרשמן נאם בבית הכנסת לרגל המהפכה והכתרת הקיסר פרנץ יוסף הראשון נאום חגיגי[54] בעל כוון צנטראליסטי, שעורר את הפולני בוהדן זאנדזיאנובסקי לפנות אל היהודים בשיר, שבו הם נדרשים להצטרף לפולנים, כי הבדל הדת לא יעמוד כשטן בדרך, והיהודי יהיה אח לפולני ואחוה זו תמחיק את מרירות העבר, כי האלקים שממשלתו היתה פרושה על ארץ ישראל מושל גם על שני העמים — היהודים והפולנים — שסבלו יחד והחייבים, בבוא החירות, להתאחד לשם הקמת פולין חפשית. ברוח זו כתב גם העתון הפולני „דזיענניק סטאניסלאבובסקי", שנוסד באותם הימים. אולם רק חלק קטן מאוד של האינטליגנציה היהודית אהד את התנועה הפולנית הלאומית; חניכי ההשכלה ובעלי-הבתים האמידים לא נתנו אמונם אלא בווינה ואהדו את הכיוון הצנטראליסטי, ולכן נטו לשפה ולתרבות הגרמנית.

עם עונת הבחירות אל הפארלאמנט האוסטרי התכוננו יהודי סטניסלאב, שהוו

53 ארכיון הנציבות בלבוב : Fasz 11, Juden allgemeine Sachen Nr 48122 J:1848.

54 Eintrachtsklänge — Programm der bei Gelegenheit des Regierungsantrittes Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I von der isr. Gemeinde in Stanislau in der Synagoge am 28. Dezember 1848 abgehaltenen Feierlichkeit. Stanisławów 1849.

בה הרוב, לבחור בציר יהודי, ואיש משלהם ולא כמעשה יהודי ברודי שבחרו בהרב הווינאי נח מנהיימר לשם הפגנת גרמניותם והטעמת אחדותם עם יהודי המערב, — עמדה שעוררה חגובה חריפה של הפולנים וגם של חלק האוכלוסיה היהודית בברודי. אמנם, נשמעו בסטניסלאב קולות מבין האינטליגנציה היהודית, שקראו ללכת אחרי הפולנים, והמליצו להצביע על מועמד נוצרי, אולם מחמת המריבות בקרב ועדת האזרחים וקנוניותיה השונות, ומחמת התנגדותם החריפה של החרדים לכל מועמדות לא-יהודית[55], לא נשאר לה לאינטליגנציה מוצא אחר, אלא להתפשר עם החרדים ולתמוך במועמדתו של אברהם הלפרן, שכבר שמענו, כי אדיקותו לא מנעה הבנתו לשאיפות המתקדמים והמשכילים. הנוצרים התרגזו והסתערו, אולם נוכח העובדה כי לעומת 15 בוחרים ראשונים נוצרים עמדו 27 בוחרים ראשונים יהודים, הוכרעה הבחירה לטובתו של אברהם הלפרן, שנבחר גם בכל קולות היהודים לציר הפארלאמנט. הפולנים, שרגזו לפני הבחירות, הכפילו רוגזם לאחריהן ולא היססו להכריז, כי בחירתו של הלפרן אינה כדין, וחלק מהם יסד קלוב, שהגיש בווינה ערעור נגד הבחירות ואף פורסם כרוז אל הנוצרים בסטניסלאב לנתק כל מגע עם היהודים ולא לקנות מידם[56]. כל האמצעים האלה היו מכוונים להכריח את אברהם הלפרן שיסתלק מהמנדט שלו, אך הוא לא נשמע להם, ואדרבה, ב-18 ביוני נסע לווינה להשתתף במושב הפארלאמנט, אולם בדרך חלה וביקש מנשיאות הפארלאמנט לתת לו חופש ממושך ולא יכול להופיע בפארלאמנט לא בווינה ולא בקרמזיר. על אף מחלתו לא וויתר הלפרן על המנדאט שלו, אולם בדצמבר 1848, כשביקש להאריך את חופשתו, סירב הפארלאמנט להיענות לו והודיעו, שהמנדט שלו פקע תקפו. פרישתו מן הפארלאמנט באה מחמת תככיהם של הצירים הפולניים, שדעתם לא נחה מבחירתו, משום שנחשב להם Schwarzgelber, כלומר צהוב-שחור (ע"ש צבעי הדגל האוסטרי), כלומר, אוהד הממשלה. ההצעה להוציא אותו יצאה מלפני הציר הפולני אנטוניביץ, שפנה בענין זה אל נשיא הפארלאמנט הפולני פרנצישק סמולקא, והוא שלחץ לדחות הארכת חופשתו של אברהם הלפרן מתוך איום להוציאו מתוך הפארלאמנט. אחרי שהלפרן עבר על הזמן פנה סמולקא אל מיניסטריון-הפנים בדרישה להכריז בסטניסלאב על בחירות חדשות[57].

הקונסטיטוציה של אפריל 1848 לא הביאה ליהודים את שיווי-הזכויות המקוה ולא פתרה את השאלה היהודית, כפי שחשבו דַּבְּרֵי האינטליגנציה היהודית. אמנם סודרו עניני-היהודים, אולם בכל מדינת-כתר על דרך אחרת. התעניינותם של יהודי גליציה היתה מכוונת לחיסול שני מסים שהיו קשים ושנואים עליהם: מס בשר

55 Busch—Letteris: Österreichisches Centralblatt für Glaubensfreiheit, Cultur und Literatur der Juden. Wien 1848 Nr. 14.

56 Centralblatt 1848 Nr. 26

57 Widman: Franciszek Smolka, jego zawód i życie publiczne od 1810 do 1849. Lwów 1886, str 706; Stanisław Smolka: Dziennik Franciszka Smolki 1848—1849 w listach do żony. Kraków 1913; מכתב מ-25 בדצמבר 1848 עמוד 71

כשר מ-16 בספטמבר 1784 ומס נרות שבת מ-11 בנובמבר 1794. מסים אלה הוחכרו בדרך מכירה פומבית וידוע, עד כמה החוכרים וסוכניהם ושמשיהם דכאו את האוכלוסין. חוקת ה-25 באפריל 1848, הנקראת בקיצור חוקת אפריל, לא חיסלה במפורש את המסים, אולם העובדה, כי בסעיף 25 מדובר על היחס השווה אל כל התושבים בענין חובות הצבא והמסים, נתפרש על ידי היהודים לטובתם. לא כן פרשו את הסעיף הזה שלטונות גליציה. כשבאו פרנסי לבוב לפני הנציב העליון סטאדיון, ודרשו להפסיק את גביית מס הבשר הכשר השיב להם, כי העובדה שהיהודים אוכלים בשר כשר מחייבתם לשלם מס גבוה יותר, כדרך דמי מסי יין ובירה[58]. רוב שלטונות המחוזות, וביניהם גם סטניסלאב, מצאו כאן מקום להודיע בפומבי, כי נפוצות שמועות-שוא כאילו הוסלו מס בשר-כשר ומס נרות שבת, ושעל כן ראוי לה לכל קהילה שתדע כי שמועות-שוא הן והשלטונות חייבים להמשיך בגביית המסים האלה. נגד עמדה זו יצאה העתונות היהודית וההמונים סרבו לשלם את המסים ובאילו קהילות הביאו הכרזות השלטונות לידי מהומות. בסטניסלאב אפילו התנפלו על החוכרים וגוביהם השנואים ובקושי נמנעו ההמונים ממעשי הרס[59].

בפארלאמנט, שהתאסף בספטמבר בווינה ואחר כך בקרמזיר, דובר הרבה על הצורך של חיסול המסים. אחד הלוחמים הראשונים לחיסולם היה הציר מברודי הרב הווינאי נח מנהיימר, שהשכיל בנאומיו להדגיש במיוחד את עיוות-הדין שבהטלת מסים מיוחדים על חלק של האוכלוסיה. ואמנם, בזכותו החליט הפארלאמנט ב-5 באוקטובר 1848 (ב-243 נגד 20 קולות) לבטל את כל מסי היהודים וכך הוכרזו היהודים כאזרחים שווים בכל זכויותיהם לשאר האוכלוסיה. התחילה התקופה הקצרה של אמנציפאציית היהודים באוסטריה, שנמשכה רק עד שנת 1851. אין צריך לומר, שהתקופה הזאת השפיעה גם על התפתחות חיי היהודים בסטניסלאב. קודם כל ניסו המשכילים בתיקונים בחינוך-הילדים. ב-1848 הקימו בית ספר פרטי (כעבור זמן קצר הוכרחו לסגור אותו בשל חוסר אמצעים). בשנים אלה גברה בעיר תנועת ההשכלה, שהעמידה כמה סופרים, שהשפיעו גם על תהליך-ההתפתחות התרבותית של האוכלוסיה היהודית.

חוג המשכילים האלה קיים קשרים אמיצים עם משכילי בוליחוב וטיסמניץ, וביחוד השפיעו על משכילי סטניסלאב משכילי בוליחוב יעקב גולדנברג, ליב דוד מונדשיין וזעליג הירש (צבי) מונדשיין (1812—1872), אחד המורים המובהקים בגליציה בימים ההם. השפעתו היא שעוררה את הנוער בסטניסלאב לקרוא את הספרות העברית החדשה, הוא ששלח להם את העתונים העברים „ושפכנו איש בלב עמיתו רעיונות ונצורות חדשות". כבימה המרכזית לספרות עברית היו להם למשכילי סטניסלאב „כוכבי יצחק" של מנדל בר"י שטרן, אשר בו ראו „אחד שאיתן יעמוד על משמרתו משמרת הקודש"[60].

58 Centralblatt 1848 Nr. 17

59 ארכיון ממלכתי בווינה: דו"ח Kabinetsarchiv 1848 № 202.

60 מכתבו של א. י. ביברינג אל זליג צבי מונדשיין מיום ד' בתשרי תרי"ח (1858) נתפרסם ב„אגודת שושנים" של אברהם יעקב ביברינג, ווינה תרל"ו, ע' 56.

המשורר אברהם יעקב ביברינג (1818—1882), יליד סטניסלאב, היה שנים רבות מזכיר הקהילה ובתפקידו זה השפיע על הנוער ברוח ההשכלה. הוא עצמו פירסם שירים ליריים, שבהם הפנה תשומת לב מיוחדת לטבע ויפיו. כתביו נקבצו בספר: „אגודת שושנים" (וינה תרל"ו). היה מכלל המשכילים המעטים, שדרשו לשים לב ללימוד השפה העברית והתלונן שהאינטליגנציה המתקדמת הזניחה את השפה העברית והפנתה לה עורף[61].

האישיות המרכזית שבמשכילי סטניסלאב היה שלמה פרנקל, מיוצאי טיסמיניץ. יחד עם אברהם שולמן וה. כהן יסד שם את האגודה להפצת ההשכלה בקרב היהודים. שלמה פרנקל נולד ב-1816 באושציה-זילונה, גר שנים מספר בטיסמינץ וכאן נכנס לחוג המשכילים, עבר בסוף שנות הארבעים לסטניסלאב, התעסק בה במסחר והתמסר גם לספרות מדעית. נפטר בסטניסלאב בשנת 1894. היה אחד מחשובי המבקרים של „כוכבי יצחק"[62]. בעל השכלה רחבה ועט שנון יצא במאמריו בחריפות נגד כל אמונות-הבל, מנהגים ודעות המלומדים, שלא היו לפי דעתו מבוססות מבחינה מדעית. היתה לו חליפת מכתבים עם מרדכי יוסט, טיפל בחקירת דברי חז"ל והראה במחקריו תפיסה וידיעה בהסקת מסקנות היסטוריות מתוך דברי חז"ל בתקופת התלמוד. מחקריו נתקבלו על יוסט, שהשתמש בהם בספר ההיסטוריה שלו. פרנקל היה בו גם חוש בלשני, כפי הנראה מהערותיו המחקריות לספרו של שי"ר „ערך מלין"[63]. חריפותו הבקרתית הביאה אותו לידי פלוגתא עם מרדכי דושאך ואחרים.

שונה ממנו היה יחיאל מֶלֶר[64], נולד בשנת 1822 בפודהייצה, בסטניסלאב סחר ביינות ונפטר שם בשנת 1893. הוא היה משכיל טפוסי לוחם לאידיאלי ההשכלה. פירסם נובילות, סקירות והקדיש לשמשון הלוי בלוך בעל „שבילי עולם"[65] מונוגרפיה מפורטת. עיקר הנושא של עבודותיו הספרותיות מוקדש למלחמה בחסידות[66]. הוא תירגם ועיבד כמה משירי שילר, היידנרייך, ז'ן פאול. אולם גם בדעותיו הקיצוניות בעניני ההשכלה היה מלר שומר מסורת. לפי דעתו היה המצב הרוחני של יהודי גליציה חמור לפי שהדור הישן אוהד את החסידות והנוער נוטה לאפיקורסות[67].

61 מכתבו אל זליג צבי מונדשיין מ־16 במארס 1847 ב„כוכבי יצחק" חוב' י', ע' 39—42.

62 הוא פירסם גם מאמרים ב„הגשר" של כהן־צדק ובעתונות היהודית בשפה הגרמנית.

63 מאמרו: בקורת לס' ערך מלין ב„כוכבי יצחק", כרך XIV ע' 15—24, XX ע' 21—35, XXI ע' 34—50, XXII ע' 27—32, XXIII ע' 25—43.

64 אחיו ר' שמעון היה רב בפודהייצה, אחרי כן חבר בית־הדין בסטניסלאב.

65 ב„כוכבי יצחק" חוברת ז', ע' 40—45, חוב' ח', ע' 50—55, חוברת ט' ע' 24—32; נדפס גם בספרו „נטע נעמנים" קובץ א', לבוב תרמ"ב.

66 מלבד מכתבו אל שטרן ב„כוכבי יצחק" ח' I ע' 64—67 והסאטירה של „גורל הצדיקים" (כוכבי יצחק כט, ע' 84—90), שעשה בזמנו רושם כביר על משכילי גליציה, ידוע דו־שיח שלו בין החסיד והמשכיל בחוברת יב, ע' 58—74 וסקירתו: שלמה בעמקי שאול (כ"י טו, יז).

67 מכתבו „אל עיר מולדתי סטניסלאוו" ב„כוכבי יצחק" ח, XIII ע' 34—37 ומכתבו אל ידידו בקולמייא מיום מ־8 ביוני 1845, ב„כוכבי יצחק" ע' 85—88.

מספוריו, ששולטת בהם מגמה השכלתית. הצטיינו התיאורים של חיי היהודים בגליציה[68] במחצית הראשונה של המאה הי"ט. מלר הוציא בחייו קובץ כתביו: „נטעי נעמנים", שיצא בלבוב בשנת 1883. גם בנו, נתן מלר (1851—1874), שמת בצעירותו, ידוע כמשורר. עפ"י רוב תירגם משירה הגרמנית לעברית.

עם החוג הזה נמנה גם הלל כהנא (1827—1901), מחלוצי ההשכלה העברית ברומניה. גם הוא התחיל את עבודתו הספרותית ב„כוכבי יצחק" של שטרן ואחר כך השתתף גם ב„המגיד", „המבשר", „עברי אנכי", „השחר", „הבקר אור" וביתר עתוני העברים בשנות השבעים—השמונים של המאה הי"ט. בשנת 1860 עזב את סטניסלאב ויצא לרומניה. השתקע בבוטושאני ופעל בשטה הפצת ההשכלה. בכוח השתדלותו נוסד שם בית־ספר יהודי והנהלתו נמסרה לו. היה מחלוצי החינוך היהודי המודרני ברומניה. פירסם ספר: „גלילות הארץ"[69]. מבין משכילי סטניסלאב יצא לרומניה משה הלוי הורוויץ (נולד בשנת 1842) ושימש מורה ביאסי. בשנת 1871 הוציא לאור את העתון היהודי-רומני: טימפול, אולם הוכרח להפסיקו אחרי זמן קצר. אח"כ עבר לבוקרשט לנהל בית ספר יהודי. התחיל גם לתרגם לרומנית את התנ"ך. אחר שפוטר ממשרתו התנצר, אולם התחרט ובשנת 1878, נכנס ללהקתו של אברהם גולדפאדן. מרומניה היגר לאמריקה ושם התמסר לתיאטרון היהודי, כתב מחזות. נפטר בשנת 1910.

גם הביבליוגראף חיים דוד ליפא (1823 — 1900) היה בין המשכילים שעזבו את סטניסלאב ויצא דרך צ'רנוביץ-אונגריה לווינה. אחיו ד"ר קרפל ליפא (1830 — 1915) היה מן הראשונים בסטניסלאב שלמד רפואה באוניברסיטה בלבוב ויצא בשנת 1861 ליאסי ושם מילא תפקידים חשובים בחיי הציבור היהודי. היה מראשוני חובבי ציון והצטרף בשנת 1896 לתנועה הציונית ההירצלאית.

בין משכילי סטניסלאב שיצאו לרומניה נמנה גם בנימין שְׁנֶרְצְפֶלד. פירסם אילו שירים ב„כוכבי יצחק" ותיאורים על מצב התרבות של יהודי גליציה, בוקובינה ורומניה. בין המשכילים יש למנות גם את נחום אינולד, שמואל ליבֶּסמן[70] (1834—1903), מוכר ספרים לייב רובין ובנימין שְׁרֶיֶר.

חוג משכילים זה השפיע, כמובן, על כיוון החיים הרוחניים, אולם ברובם היו שומרי מסורת ולא שאפו לתיקונים קיצוניים בחיי הקהילה. כל פעולתם היתה במה שהיו מתאספים בבית אחד המשכילים. בשנים אלה שימש להם מרכז ביתו של ר'

68 „לילי שמורים", „חזון שוא", „מסירת הברית".

69 כתב גם אוטוביוגרפיה: תולדות הרב החכם ר' הלל כהנא ב„אוצר הספרות" של שאלתיאל אייזק גרבר כרך II תרמ"ח, ע' 235—273. על סטניסלאב וחוג המשכילים, ביחוד על שלמה פרנקל, יחיאל מלר, מסופר בע' 236—252.

70 נולד בסקולה, התיישב בשנת 1855 בסטניסלאב, היה סוחר ועסקן צבור ידוע, כתב ב„כוכבי יצחק" ובעתונים אחרים.

משה ברנפלד (אבי הסופר ד"ר שמעון ברנפלד) ושם למדו תנ"ך עם פירושים, התווכחו בדקדוק הלשון העברית ומליצותיה[71].

הנהלת הקהילה, שהיתה בידי החרדים, פנתה ב-1850 למיניסטריון הפנים בבקשה להתיר להם, לסוחרים יהודים, שחנויותיהם תהיינה פתוחות ביום הראשון בשבת, כי קשה להם לשבות יומיים בשבוע, ביחוד ששביתה כפולה זו, לרבות השביתה בחגי היהודים והנוצרים, פירושה לשבות 149 ימים בשנה, דבר המזיק להם מבחינה כלכלית. תזכיר זה העסיק אפילו את ישיבת קבינט המיניסטרים ב-2 בפברואר 1850[72]. המיניסטר לעניני פנים ד"ר באך הודיע כי שווי־זכויות של הדתות השונות אינו כולל גם ההתחייבות השווה לחוג כל החגים. אחרי ויכוח ממושך הוחלט לדרוש מנציב העליון של גליציה הרוזן אַגֵנור גולוחובסקי חוות־דעת ואחר כך להחליט בזה החלטה ברורה.

אחרי שהותר ליהודים בשנת 1850 לרכוש נכסי דלא ניידי הגישו 37 יהודים מסטניסלאב בקשות שירשו להם לרכוש נכסי דלא ניידי, בתים ואחוזות. ואלה הם שבקשתם נתמלאה: דוד לנדא, מנדל רובינשטיין, מנדיל בוראַל (חנות נעלים), יוסף הלפך (גמר 2 כתות בבית הספר הריאלי), חיים צֶכֶר (קבלן ממשלתי ועירוני), מ. שטיין (קצב וסוחר בהמות), י. קופֶּרמן (בעל מכולת), וואלף לוסטגארטן (ספק בשר), חנה לַנדֶה (החנונית העשירה ביותר בעיר), י. קינדלֶר, ו. וויינגרטן, אברהם שלוֹסֶר, נתן טריבפֶּדֶר, זיסקינד הורוויץ, אברהם הלפרן (חבר הועד האזרחי־העירוני, ראש הקהלה היהודית, חבר לשכת המסחר והתעשיה בלבוב, חבר בית הדין המסחרי בסטניסלאב), בנימין מארקוס, פנחס הורוויץ, ק. קיזלֶר (חלפן), אברהם פישלֶר (קיבל את זכות האזרחות העירונית), משה לינדנר, אברהם קופֶּרבֶרג, מ. יונס, י. צינז, וו. בוראל, ל. שֶטרן (בעל מלון), מ. נ. וויסהאוז (בעל אחוזה ותעשיה), מ. צ. קראן, מייזלֶר (סודני), רוזנברג־באנעט (ספק־תבואות), רייס (ספק צבאי), דב שטיין, ו. מֶלֶר, בלייברג, רוזנשטוק (שלשתם שולטים בשפה הגרמנית) וזילבר[73].

בתקופה זו היו בסטניסלאב 5958 יהודים בכלל 10866 תושבים. ב-1857 גדלה האוכלוסיה היהודית ל-6920 בכלל 11682 תושבים. העיר גדלה והרחיבה את שטחיה וחיי הכלכלה היו מרוכזים בידי היהודים. כל המסחר, הסיטוני והקמעוני, מפעלי התעשייה, שנמצאו כאן, היו בידי יהודים ומעמדם הכלכלי נתחזק על ידי כך. בשנת 1869 נגמר בנין מסלת הברזל לבוב־צרנוביץ־יאסי ובסטניסלאב הוקמה הנהלת המסילה והשתפר במיוחד המצב הכלכלי של היהודים בסטניסלאב.

גם במלאכה גדל הגורם היהודי. במחצית המאה הי"ט היו בסטניסלאב 367 בעלי מלאכה אומנים (Meister) ומהם 135 יהודים. בסנדלרות היו 64 אומנים ומהם

71 ד"ר שמעון ברנפלד: זכרונות ב„רשומות" כרך ד, ע' 162.

72 ארכיון ממלכתי בוינה: Ministerratsprotokolle 1850 Nr 484.

73 ארכיון המיניסטריון לעניני פנים בוינה: IV T_2 Besitz.

57 נוצרים ו-7 יהודים. לעומת זה בחייטות היו 48 יהודים ורק 16 נוצרים, אולם במרוצת הזמן פחת מספר החייטים היהודים וקמעה-קמעה קיפחה החייטות את אופיה היהודי. היה מספר ניכר של אופים וקצבים יהודים, ואילו ביתר ענפי המלאכה היה חלקם של היהודים חלש למדי. היו גם יהודים סבלים ונושאי מים.

בשנת 1859 הותרו היהודים לגור בכפרים ובשנת 1860 הותרו לקנות קרקעות ואחוזות, ואמנם התחילו להתיישב בכפרים ולהתעסק בחקלאות. במחוז סטניסלאב נמצאו גם יהודים שהיו חקלאים זעירים, ביחוד בכפר חומיאַקוב. ראשון התיישב כאן יוסף שטרן-שיפֶר, שהיה קודם מוזג, אולם קמעה-קמעה התחיל לקנות קרקעות על שם יהודי, וינגרטן, מפני שהוא עצמו לא היה רשאי לרכוש קרקע. לפני מותו חילק שטרן את קרקעותיו בין 11 ילדיו והם הקימו כאן חוה יהודית, שנקראה בפי הנוצרים „ארץ—ישראל הקטנה"[74]. יהודים עשירים, שרצו לחקות את סדר החיים של האצילים, השקיעו כספים רבים בקניית אחוזות, שנוהלו בידי מנהלי משק יהודים, והקרקעות עובדו בידי כפריים נוצרים. במרוצת הזמן הוקם במחוז סטניסלאב מעמד בעלי אחוזות יהודים, שמלאו תפקידים חשובים בהתפתחות החקלאות בגליציה ושיפורה.

בתקופה זו התפתחה הקהילה. האינטליגנציה היהודית המתקדמת הצליחה להגביר את השפעתה על הנהלת הקהילה. בשנת 1856 ניסה שלמה פרנקל, שנחשב דַּבָּרָם של המשכילים, להקים מחדש בעזרת השלטונות בית ספר יהודי. בשנת 1860 נפתח בית הספר, אולם תמרוני החרדים והחסידים הכשילו את קיומו[75]. לעומת זאת התפתחו יפה המוסדות השונים, שנוסדו בשנים אלו, בית-החולים היהודי, שנוסד בשנות החמישים על ידי יואל הלפרן, הוגדל והורחב במאמציו של יהושע לנדא, על ידי תרומות שנאספו בסטניסלאב גופה. הוא דאג גם לביסוסו של בית נכים[76].

בראש הקהילה עמדו בני המשפחות הלפרן והורוויץ. אברהם הלפרן היה שנים רבות נשיאה של הקהילה והקים מוסדות צדקה וחינוך שונים, כגון בית יתומים, בית מרחץ, תמחוי וכו'. בשנת 1871 הקימה חברת צדקה „דורשי טוב" בראשותו של ליפא הורוויץ בית יתומים, שתפקידו היה ל„חנך יתומים עניים לאזרחים מועילים". בשנת 1873 נקרא בית יתומים זה על שם הנסיכה האוסטרית גיזֶלָא. בסוף שנות

74 ארכיון של המיניסטריון לעניני פנים בוינה: IV T_{11} Besitz דו"ח מסטניסלאב.

75 ע' 165, Ben-Chananja 1862. באותה שנה (1860) השתדל נציב גליציה הרוזן אגנור גולוחובסקי להקים בגליציה בית מדרש מודרני לרבנים ומורי דת. הצעה כזאת הוגשה לידי הנציב הנסיך לובקוביץ עוד בשנת 1828 על ידי מרדכי ברנשטיין, יהודי ברודאי שגר באותו זמן באודיסה, אולם לא בוצעה בשל התנגדות הקהילות והאוכלוסיה. אגנור גולוחובסקי השיג בשנת 1860 מידי הקיסר פרנץ יוסף הראשון רשיון רשמי ליסד בגליציה בית מדרש לרבנים. התכנית לא בוצעה, אולם הפעם מפאת הקשיים שנעשו על ידי השלטונות המרכזיים בווינה. מעניין להזכיר כאן, שהמועצה המחוזית בסטניסלאב פנתה אל הסיים הגליצאי בתזכיר מיוחד, שבו הובעה הדרישה להקים בית מדרש לרבנים בגליציה. גם תזכיר זה היה ללא תוצאות חיוביות.

76 עמ' 32, Allgemenie Zeitung des Judentums 1856.

הששים מתחילה האינטליגנציה, שהורחקה מהנהגת הקהילה, לגלות התעניינות בענייניה. בתקופה זו מתחיל בקרב האינטליגנציה להתגבר הכיוון להתבוללות הפולנית וחוגים אלה מקימים בעיני העיריה מגע פוליטי משותף עם הפולנים. רוב הנוער היהודי, שכבר למד בבתי ספר הכלליים (בין עורכי־דין היהודים הראשונים בסטניסלאב היה ד"ר מאוריצי וואורצל, שקבל את התואר ד"ר למשפטים באוניברסיטה בקרקא בשנת 1864), היה נתון להשפעתו של אגאטון גיל, ממנהיגי המהפכנים הפולניים בימי המרד הפולני 1863, שחי אז בסטניסלאב. הם מיסדים גם את „האגודה של המתקדמים" ותפקידה להקים „בית כנסת בשביל יהודים מתקדמים". הם מתחילים גם במלחמה להכנסת תיקונים מודרניים בחיי מוסדות הקהילה, וביחוד ב„חברה קדישא". עם הדרישה לשנות את אופן ההלוויות והקבורה נתגלעו סכסוכים חריפים, אולם מלחמה זו מוקדמת והמשכילים מוכרחים להכנע[77].

בסוף שנות הששים נוסד על ידי האינטליגנציה בית כנסת, שבו התפללו לפי הנוסח הריפורמי. בתורת ש"ץ נתקבל החזן של בית הכנסת הגדול אברהם פיינזינגר, שהוחרם בגלל זה על ידי הרב ר' משולם הורוויץ. בית הכנסת התקיים עד שנת 1887[78].

החל משנת 1848 לקח מספר יהודים, בעלי זכות האזרחות, חלק פעיל בחיים הפוליטיים הכלליים. מספרם הגיע עד 250. בשנת 1886 הגישה העירייה תקנון עיר חדש ובו קופחו זכויות היהודים. 250 היהודים בעלי אזרחות העיר הגישו ערעור נגד העירייה, משום שהתקנון סותר את עיקרון שווי הזכויות. מצב זה השתנה אך אחרי שהסיים הגליציאי הוכרח, בכוח התחיקה האוסטרית משנת 1867, לבטל, בשנת 1868, אחרי ויכוחים רבים, — את כל ההגבלות הנוגעות ביהודים.

עוד בבחירות בשנת 1873 נבחרו בכלל 36 חברי העירייה 17 יהודים, אולם הפולניים והרוסנים, שהיו להם ביחד 19 חברים, התאחדו, שלא ייבחר ראש עירייה יהודי.

ה

בסוף המאה הי"ט התחיל גידול האוכלוסיה היהודית. בשנת 1880 נמנו בסטניסלאב 18626 תושבים — 10028 יהודים, בשנת 1890 בכלל 22391 תושבים — 12149 יהודים, בשנת 1900 בכלל 30410 תושבים — 14106 יהודים, בשנת 1910 בכלל 33328 תושבים — 15253 יהודים. בשנים אלה עלה גם כוחם הכלכלי של יהודי העיר. בעלי הון השקיעו את עודף כספיהם במגרשים ובבתים. בשנת 1910 השתייכו מכל 2210 בתים 1303 — ליהודים, 613 — לפולנים, 164 — לאוקראינים, 130 בנייני ציבור. לפי הרובעים המיוחדים נקבל תמונה כזאת[79]:

77 מיניסטריון לעניני פנים בוינה דו"ח IV T_{11} .

78 Leon Streit: Dzieje Synagogi postępowej w Stanisławowie. Stanisławów 1939, p. 3.

79 Księga pamiątkowa mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1868—1934 p: 32—33.

	בתים	יהודים	פולנים	איקראינים	בנינים ציבוריים
פרבר הליצקי	568	384	133	38	13
" לישיצקי	450	269	129	35	17
" טישמיניצקי	643	382	157	67	37
" זאבלוטוצקי	363	128	190	24	21
" מרכז העיר	186	140	4	—	42
	2210	1303	613	164	130
	100%	58.9%	27.8%	7.4%	5.9%

רוב היהודים התעסקו במסחר. לפני 1914 היו בסטניסלאב 908 מפעלי מסחר, בכללם 843 בידי היהודים (92.8%), 49 בידי הפולנים (5.4%), 16 בידי אוקראינים (1.8%). לפי ענפי המסחר היו:

	יהודים	פולנים	אוקראינים
מפעלי מזונות	228	10	2
מחלבות	6	1	1
חנויות סבון, נרות, צבעים, גומי	16	2	—
מאפיות	14	5	—
סחר סוסים	3	—	—
סחר חזירים	—	9	3
גבס, סיד	4	—	—
עצים ופחמים	28	—	—
תבואות	7	1	—
כלי זכוכית	21	—	—
אופטיקאים	3	—	—
ברזל, נשק	25	1	—
פירות, עופות	29	1	4
גננות, פרחים	2	2	1
חרטים	3	2	—
מלבנות	5	—	—
עורות, מכשירי סנדלרות	42	—	—
רהיטים	10	1	—
ניר, מכשירי כתיבה	13	4	—
בתי מסחר לספרים	4	1	1
קונפקציה	19	—	—
נעלים	9	—	—
עגלונים	85	—	3

גלגטריה, פרוות	144	4	1
עמילות, סוכנויות	79	5	—
מכבסות	17	—	—
סחר שעונים וכו'	27	—	—
	843	49	16

גם במלאכות היה חלקם של היהודים ניכר ועלה עד 70.4%. בכלל 1109 בעלי מלאכה היו 781 יהודים, 230 פולנים, 96 אוקראינים ו־2 גרמנים.

לפי הענפים:	יהודים	פולנים	אוקראינים	גרמנים
בנאות	19	22	30	
נגרות, כריכת ספרים	78	35	10	2
חייטות	225	33	2	
צבעים, סיידים	48	7	2	
סנדלרות	84	26	3	
מסגרות, נפחות, מכונאים	115	38	14	
גלבות	76	2		
מאסאז'		64	20	
בעלי מסעדות ומלונות	136	3	15	
	781	230	96	2
	70.4%	20.7%	8.7%	0.2%

גם בתעשייה עשו היהודים פה, כביתר ערי גליציה ופולין, עבודה חלוצית. הם הקימו בתי חרושת לצרכים חיוניים, כגון מנסרות, בתי-זיקוק לנפט, משרפות לבנים, ייצור שמן, עורות, מלט, יין־שרף וליקירים שונים, חומץ, שמרים, סבון, נרות, טחנות חדישות, עיבוד עצים. בכלל 50 מפעלי תעשייה גדולים, שנוסדו מלפני המלחמה הראשונה היו, 34 (68%) בידי היהודים, שהשקיעו לא הון בלבד, אלא גם מרץ רב ומומחיות.

מתוך המפקד, שנערך על ידי הג'וינט[80], בשנת 1921, נוכל להגיע, על דרך רֶטרוספֶקטיבית, לידי תמונת־התפתחות של התעשייה היהודית בסטניסלאב. המספרים בשנת 1921 אינם שונים בהרבה מן המצב שהיה לפני המלחמה. ב־730 מפעלי יהודים, שמהם עבדו 490 מפעלים בפועלים שכירים, ו־240 בלי פועלים שכירים, היו עסוקים 2119 אנשים: מהם היו 705 אנשים (33.3%) בעלי המפעלים; 124 (5.8%) בני המשפחה שעזרו; 1290 (60.9%) פועלים שכירים, ומהם היו 1083 (84%) יהודים, 207 (16%) נוצרים.

לפי ענפי הייצור היו:	מפעלים	מספר עסוקים	פועלים שכירים
במפעלי אבן, זכוכית וטין	1.0%	4.0%	6.3%

80 יודישע אינדוסטריעלע אונטערנעמהונגען אין פוילען בעארבעט פון אינז' אליעזר העלער באנד IV—V גאליציע, ורשה 1923.

מתכת	3	3.3	2.9
מכונות	4.2	3,3	2.6
עצים	3.4	4.3	5.4
עורות	4	6.7	7.9
טכסטיל	1.1	1.5	1.9
הלבשה	57	42.9	33.8
נייר	0.5	0.3	0.2
מזונות	5.6	10.5	14.0
חימאים	0.8	6.0	9.5
בנין	12.4	11.0	10.3
תעשיה גראפית	0.7	0.6	0.3
חיטוי	6.3	5.6	4.9
	100%	100%	100%

היהודים הקימו גם תעשיה חימאית ופוליגראפית ומלאו בפיתוחה תפקיד חשוב. בכלל ניתן לקבוע, כי מסוף המאה הי"ט התבסס מצבם של יהודי סטניסלאב. אמנם אין להכחיש, כי בשכבות מסויימות של האוכלוסים היה גם חוסר פרנסה, אולם מצב דלת העם בכללו היה טוב יותר מאשר ביתר ערי גליציה.

המצב בקהילה, ששלטונה היה בידי יחידי שתי משפחות, היה כה שנוא על חוגי האוכלוסיה בעלי השכלה, עד שהביא לידי האבקות. בשנת 1883 מפרסם יצחק (איזידור) מינץ חוברת בשם "Zustände der Cultusgemeinde Stanislau, kurze Betrachtungen" (היחסים של קהילת סטניסלאב, התבוננויות קצרות) ובו הוא סוקר עניני התקיפות של שליטי הקהילה, ביחוד הוא משתער על החרדים, שאינם שמים לב לדרישות הכלל ולתביעות הזמן ומזלזלים בכל קידמה ובדרך כך הם מרחיקים חוגים רחבים מהשתתפות בעבודות הקהילה[81]. הוא קורא למלחמה במגמות החרדים, שהן בניגוד לרוח הזמן. בעל החוברת היה מוותיקי המשכילים, בקי בתרבות העברית והכללית, נואם טוב ושלא כדרך המשכילים היה מאוהדי הכיוון לאומי-יהודי. הוא השתדל להפיץ את הרעיון הלאומי היהודי, שהתחיל בשנות השמונים לפעום בלבם של משכילים רבים ובקרב הנוער היהודי האקדמאי, שלמד ברובו באוניברסיטה בווינה ובבואו לימי החופש לסטניסלאב הטיף לרעיונות הלאומיות היהודית ולחיבת ציון.

לשם המלחמה עם האדוקים נוסד בשנת 1887 דו־שבועון עברי „השמש" על־ידי הבדחן הנודע ר' הירש ליב גוטליב ממרמרוש—סיגט. הידוע גם בפסבדונים שלו הירש ליב סיגֶט (1844—1931). גוטליב היה טיפוס של משכיל לוחם, תירגם לעברית משירי שילר („הפעמון") וגיתה ואילו מחזות של קוצֶבוּ. הוא התחיל להוציא את דו־שבועון שלו „השמש" בסיגט, אולם מחמת האיסור מצד מרא־דאתרא ר' חנניא יום טוב ליפא הוכרח להעביר את העתון לסטניסלאב. העתון עצמו נדפס בבית

81 מובא בספרו של ליאון שטרייט: Dzieje Synagogi postępowej w Stanisławowie. Stanisławów 1939 27 עמ'.

הדפוס של בילואוס בקולומייא וכדרך השבועונים בימים ההם שביקשו להערים על חובת תשלום מס שחלה על שבועון, הוציא גם גוטליב את העתון שבוע אחד בשם „השמש" ושבוע אחד בשם „החרסה". בעתונו השתתפו טובי הסופרים העברים שישבו בגליציה בימים ההם: ראובן אשר ברוידס, י. ד. זילבֶּרבוש, גרשום באדר, שמעון מנחם לזר, פייבוש מלצר וכו'. העורך הקדיש גם הרבה מקום לענייני הספרות והמדע. העתון יצא לאור עד שנת 1889.

הרופאים, עורכי הדין, הסוחרים בעלי השכלה כללית, משתפסו עמדות חשובות בחיי הכלכלה והחברה, התחילו בשנים אלו להצטרף למלחמה נגד שליטי הקהילה. חוגים אלה ברובם היו חברי האגודה, שנוסדה לשם הקמת בית כנסת לנאורים. בראשם עמדו ד"ר אליהו פישלר (1851—1927) ואחד מוותיקי המשכילים וסופר-לכשירצה אלכסנדר וויטלס (1851—1918). ב-22 בספטמבר 1887 הוקמה ועדה — ד"ר פישלר, אלכסנדר ויטלס, הסוחר העשיר משה זיינפלד (1833—1890), שהיה פעיל מאד בענייני ציבור — ותפקידה לבנות בית כנסת לנאורים. בשנת 1888 נוסדה האגודה: Towarzystwo świątyni izraelickiej w Stanisławowie. שאיפות האגודה מצאו גם עזר בהירש הלפרן, שעמד אז בראש הקהילה. בעצם, התחילה הועדה את פעולתה בשנת 1893. אף הכסף הדרוש נאסף בסטניסלאב, אולם ועד האגודה פנה גם לווינה ושלח את מתרימיו לצ'רנוביץ ולערים אחרות בגליציה, כגון קולומייא, פשמישל, ירוסלאב. בנין בית הכנסת לנאורים הוחל בשנת 1894 לפי תכניותיו של הארדיכל הווינאי הידוע וילהלם סטיאסני. ב-20 במאי 1895 הונחה אבן-הפנה במעמד נציגי השלטונות והרב ר' יצחק הורוויץ קרא בעברית את תעודת היסוד. הבנין נגמר בשנת 1899.

אנשי האגודה החליטו גם לחדש את פני הקהילה. שליטי הקהילה היו מעוניינים כי לא כל היהודים ישלמו מסי הקהילה ונמצאת זכות הבחירה אך בידי אלה הנוחים לשליטים אלה. מ־2000 יהודים ששלמו את מסי הממשלה, שלמו אך 700 איש את מס הקהילה. בכוונה לא נגבו מסים מן הרופאים, עורכי דין, מהנדסים, פקידים ואנשים בעלי השכלה אקדמאית, כדי שלא יימצאו ברשימת הבוחרים ולא יוכלו להשתתף בבחירות ולהשפיע על התהוות הנהלת הקהילה. מובן, כי בתנאים כאלה לא היתה לה לאינטליגנציה שום השפעה בקהילה. בשנת 1895 היתה הנהלת הקהילה מורכבת — פרט ליקותיאל קיזלר, אחד מחשובי העסקנים בימים אלה — מחברים, שאף אחד מהם לא גמר חוק לימודים בבית ספר כללי.

ב־6 ביוני 1895 הזמינו השלטונות את נציגי האינטליגנציה היהודית: ד"ר אליהו פישלר, ד"ר ארתור נימהין — אחד מדַבְּרֵי המתבוללים הפולניים, תלמידו של אגאתון גילר — וזיגמונד רגנשטרייף[82] לעבֵד, בשיתוף פעולה עם הנהלת הקהילה

82 זיגמונט רגנשטרייף (1841—1916) אחד מחוכרי־אחוזות יה"ע בטיסמניץ, ממייסדי תעשיית שמרים בגליציה. בשנת 1897 קנה את הכפר סטרופקוב והקים בית חרושת לייין שרוף ושמרים. גר בסטניסלאב ולקח חלק פעיל בפעולות האגודה ובשנת 1888 נבחר יושב ראש שלה.

והרב, תקנות חדשות של הקהילה, אולם בועדה התנגדו נציגי החרדים להצעות שהוצעו על־ידי נציגי האינטליגנציה ודחו את כל התקנות ששאפו לשינוי פני הקהילה. לפיכך לא ראו נציגי האינטליגנציה מוצא אחר אלא להגיש מיד לנציבות בלבוב תזכיר בענין ההצעות לתקנות. בתזכיר ניתן תיאור המצב, שבו נמצאה הקהילה, שהנהלתה מורכבת מ-18 חברים, ברובם חרדים והיא, לדעת בעלי התזכיר, אינה מביעה את רצון האוכלוסיה היהודית. שעל כן הם ממליצים על שינוי התקנות ברוח של קידמה. לשם שינוי מציעים הם להקים גוף בוחרים נפרד בשביל האינטליגנציה ומשלמי מסים גדולים, ולאסור שקרובים בני משפחה אחת יִבָּחרו כחברי הנהלת הקהילה. נגד תזכיר זה יצא ראש הקהילה הירש הלפרן במאמר חריף[83] ובו טען כי מתפקידה של הקהילה לספק את צרכי הדת, כגון קיום בתי-כנסת, הכשר, רבנות — דברים שההנהלה, העומדת על בסיס המסורת, לא תמסרם למתקדמים. ביחוד התלונן על כך, שהמתקדמים הפיצו את התזכיר בצורת עלונים שנשלחו לבוחרי הקהילה. הנציבות העליונה בלבוב אישרה, אחרי תיקונים מרובים, בשנת 1898, את התקנון החדש ובו נכללו דרישות האינטליגנציה בסעיף ה־9, האוסר שממשפחה אחת ייבחר יותר מאיש אחד אל ההנהלה.

מאבק זה של הנאורים והחרדים נמשך שנים מספר. כנגד פעולת בית-הכנסת לנאורים נוסדה ב-1891 ע"י חוגים מסורתיים, החברה „אגודת אחים", שמטרתה היתה, „טיפוח עבודת השם על יסוד דתי-מסורתי" וכן גם פעולות-צדקה. כל פעולה פוליטית היתה אסורה במסגרתה[84]. בינתיים גברה תנועה אחרת, שנבלעו בה שני היסודות. הלא היא התנועה היהודית-הלאומית, שאליה הצטרפו חוגי האינטליגנציה, שלא נטו להתבוללות וגם חוגי היהדות המסורתית שהתפשרו עם תהליך הקדמה.

ו

התנועה הלאומית היהודית, שהעלתה זה משנת 1870 תסיסה ניכרת בחוגי האינטליגנציה היהודית בלבוב ובערי השדה הגדולות, מצאה גם הד בקרב יהודי סטניסלאב. החל משנת 1885 התחזק, בשל השפעתו של יצחק מינץ שקיים קשרים עם דַּבָּרֵי התנועה הלאומית בלבוב ובווינה, הכוון הלאומי גם ב„אגודת הפנקסנים ופקידי המסחר". ב-9 בדצמבר 1885 נערך ביזמתו, באולם התיאטרון, נשף מכבים הראשון, שבו השתתפו המוני האוכלוסיה היהודית[85]. היושב ראש גיאורג שלוס הדגיש בנאום-

83 Leon Streit: Dzieje Synagogi postępowej w Stanisławowie. Stanisławów 1939 p. 36.

84 Statuten des israel. „Bruderbund" (Agudat Achim) Vereines zur Förderung sittlich religiöser und humanitärer Interessen, Stanislau 1891.

85 Bericht über die am 9 Dezember 1885 im hiesigen Theatersaale vom Comis- und Buchhalter Verein zu Stanislau veranstaltete Makkabäer Feier. בדו"ח זה נדפס נאומו של יצחק מינץ גם בתרגום העברי.

הפתיחה שלו, כי למעשה היו צריכים להשתמש בשפה העברית, אולם לצערו אין אפשרות לכך. את הנאום הראשי נאם יצחק מינץ, שסקר את הרקע ההיסטורי של תנועת המכבים והטעים את האופי הלאומי של חנוכה. הוא דרש ללמוד תולדות העם היהודי, להתעמק בהן ולטפח את ההכרה והרוח הלאומית. בנשף זה דיבר גם אלכסנדר וויטלס והדגיש את ערך היהדות בהתפתחות הרעיון ההומניסטי-המונותאיסטי; לעומתו הצביע הנואם האחרון המהנדס מנדל מקסימילאן שלוס על חשיבות השפה העברית כגורם בקיום הלאומיות היהודית. לנשף זה הגיעו טלגרמות של ברכה מן האגודות הציוניות הראשונות באוסטריה, כגון „קדימה" בוינה ומאת ראשוני הציונים הרב ד"ר יצחק רילף במֶמֶל, מחבר „ארוכת בת עמי", ד"ר יוסף יצחק קובק (בעל „ישורון") בלבוב, ד"ר ראובן בירר בסופיה. בשנים הראשונות היו בין האינטליגנציה היהודית בסטניסלאב רבים שאהדו את הרעיון הלאומי. מלבד אלה שהזכרנום, ידועים: אברהם ריישר, שען על פי אומנותו, שהיה בא-כוח ראשון בסטניסלאב של השבועון הלאומי הראשון באוסטריה „זעלבסטעמאנציפאציון", והוא גם פירסם מאמרים לאומיים ב„זלבסטעמאנציפאציון"[86], חבר „קדימה" הווינאית יליד סטניסלאב; ד"ר אפרים פילים פישלר, שהקים עוד בשנת 1887 את „החברה לישוב ארץ—ישראל", אולם החברה התמוטטה כעבור זמן קצר, כי מייסדה חלה ונפטר, בן 26 שנה בווינה.

ב-27 מאי 1892 נאם בעיר ד"ר נתן בירנבוים, שסייר בזמן ההוא בגליציה ובוקובינה בענייני החברה לישוב ארץ-ישראל „אדמת ישורון" בווינה. בעיר התקיימה מכבר קבוצת ציונים אמיצי-לב והם נטלו עליהם להקים[87] ועד מכונן ליסוד הסניף „ציון", אולם לא עלתה בידם. בנובמבר 1893 בא לסטניסלאב, מטעם המפלגה הלאומית בלבוב, ד"ר יעקב כהן, מפעילי „קדימה" בווינה, כדי לייסד חברה לאומית-יהודית. הוא הזמין אנשים מספר, הידועים כאוהדי התנועה הלאומית, לאסיפה שהתקיימה בראשותו של יוסף לנדא ב-18 בנובמבר באולם „חברת הפנקסנים ופקידי המסחר". בהרצאה מקפת תיאר ד"ר כהן את מצב היהודים ואת הצורך להתחיל בפעולה לאומית. ואחרי שמסר פרטים על הפרוגראמה של התנועה הלאומית, השתתפו בויכוח יוסף לנדא, אלכסנדר וויטלס, הסטודנטים ראובן יונאס, מנשה הֶרְשֶׁר ואַפֶּנצלר. אסיפה זו החליטה לייסד חברה בשם „ישראל" ומטרתה לעודד ולטפח את ההכרה הדתית-לאומית בקרב היהודים. נבחרה ועדה לעיבוד תקנות ובה ר' יוסף וייסהויז, אברהם ריישר והסטודנטים ראובן יונאס, איזידור מנדלבאום, איזידור לנדא[88]. בשנה זו חודש גם קיום החברה לישוב ארץ-ישראל כסניף של „ציון" בווינה.

ביזמתם של יוליוש קורנבליה והסטודנטים איזידור גולדפלד ומנשה הרשר, נערכה ב-27 במאי 1894 אספת-עם, שבה נאמו[89] ד"ר גרשון ציפר והרב לייבוש-

86 מאמריו נדפסו בשנתון 1891, גליון 16 עמ' 531; גל. 7 עמ' 531.

87 זעלבסטעמאנציפאציאן 1892, מספר 11, עמ' 104.

88 פשישלושן 1893, מספר 6, ע' 70, מ-20 בדצמבר.

89 פשישלושן 1894, מספר 17, ע' 202 מ-5 ביוני וד"ר בירנבאומס יידישע פאלקס צייטונג, בערלין 1894 מספר 23, ע' 7, מ-5 ביוני.

מנדל לנדא מפשמישל (אחר-כך רב בבוטושאן) על התנועה הלאומית. ד"ר ציפר הסביר את התכנית הלאומית והרב לנדא דיבר על עבודת ההתיישבות בארץ-ישראל והסביר את הצורך להקים שם מרכז לאומי לעם ישראל. אחרי הנאומים נוסדה, לפי הצעתו של ד"ר ציפר, האגודה „ארץ ישראל", כסניף לאיגוד חברות ליישוב ארץ ישראל „ציון". האסיפה הכללית הראשונה התקיימה, אחרי שהתקנות אושרו על ידי הנציבות הגליציאנית, ב-15 ביולי 1894 בבית הכנסת „אגודת אחים" ובה נאם ד"ר גרשון ציפר. אל ועד הסניף נבחרו נחום אנדרמן, שהיה אהוב ומכובד על האוכלוסיה היהודית — נשיא, ד"ר ראובן יונאס, — סגן, איזידור לנדא — מזכיר, אברהם ריישר — ספרן[90]. אל האגודה הצטרפו כ-300 חברים. האינטליגנציה הציונית התעניינה גם בשאלות החינוך היהודי. בכינוס למנהלים ומורים של בתי הספר מיסודה של קרן בארון הירש, שהתקיים בסטניסלאב ב-17—18 ביולי 1894, דרשו נציגי הועד המקומי בסטניסלאב, ליפא הלפרן ויוסף ווייסהויז, להכניס לתכנית הלימודים את הוראת השפה העברית כלימוד-חובה. לועדה, שהוטל עליה לערוך את התכנית להוראת השפה העברית, נבחר נציג סטניסלאב יעקב רובינסון[91]. האגודה הציונית התבססה. כדי כך, שנציגה נחום אַנְדֶרְמַן השתתף בועידת „איגוד חברות לישוב ארץ-ישראל" באוסטריה „ציון", שכונסה בלבוב ב-30—31 באוגוסט 1894. אל הועד המנהל, אשר בראשו הועמד ד"ר מ"ט שנירר בווינה, נבחר גם נחום אנדרמן[92]. בימים 2-4 בספטמבר 1894 כונסה בלבוב הועידה הארצית השניה למפלגה הלאומית היהודית (שמה הרשמי של ההסתדרות הציונית בעת ההיא) וראובן יונאס שייצג בה את ציוני סטניסלאב, מסר גם דין וחשבון על מצב-התנועה בעיר ומתוכו אנו למדים, שהתנועה הלאומית התגברה והרחיבה פעולותיה. ההפגנה הראשונה של ציוני סטניסלאב כלפי חוץ היתה חגיגת המכבים ב-23 בדצמבר 1894. ראש הקהילה ר' הירש וייסהויז הרצה מענייני היום ותיאר את השתלשלות הרעיון הלאומי בימי החשמונאים וד"ר נתן פוכנר הקביל את תקופת ההווה ומלחמותיה על ההודאה ברעיון הלאומי לתקופת המכבים[93].

ב-20 בינואר 1895 התקיימה האסיפה הכללית השניה של אגודת „ארץ ישראל", שמספר חבריה עלה בינתים ל-344 איש, ובה נבחרו נחום אנדרמן — נשיא, ד"ר ראובן יונאס — סגן, איזידור לנדא — מזכיר[94], יצחק לאסט — מזכיר עברי, יוליוש קורנבליה — גזבר ושאר חברי הועד שנבחרו היו: ישראל אדלר, יעקב אנדרמן, פסח אלמר, גבריאל באכר (ספרן), איזידור גולדפלד, מנשה הרשר, יוסף הורוויץ, שאול

90 פשישלוש 1894, מספר 20 ע' 234 מ-20 ביולי ; יידישע פאלקסצייטונג 1894, מזפר 30 ע' 7.

91 פשישלוש 1894, מספר 21 ע' 246.

92 יידישע פאלקסצייטונג, 1894, מספר 31, ע' 6.

93 פשישלוש 1895, גל. 6 ע' 46 מ-5 בינואר ; יידישע פאלקסצייטונג 1895, גל. 2 ע' 7.

94 אחר כך שופט יחד עם באכר וגולדפלד.

לבנסארט, משה קורנבליה ושלמה רוזנפלד[95]. באגודה נוסדה גם ספריה יהודית, הראשונה בסטניסלאב.

ז

ברור, איפוא, שהתנועה ההרצלאית מצאה פה הד חזק. אגודת „ארץ-ישראל", שהצטרפה להסתדרות הציונית מיד עם ייסודה, הצליחה לרכז סביבה את טובי האינטליגנציה היהודית. בשנים ההן עמדו בראש אגודת „ארץ-ישראל" ד"ר שמואל שור — יושב ראש, איזידור לנדא — סגן, וחברי הועד: פסח אלמר, ד"ר גבריאל באכר, ארנולד בליימן, ד"ר ראובן יונאס, ברוך קַרְמָפֶר, מאהלר, מונדשיין, שֶׂנְפֶלְד, שיפֶטֶר, מאוזנר, יהודה ליב ארנולד, מרדכי פֶאפֶר, ד"ר פומראנץ, ראובן פאוקלר. בראש עבודת ההסברה עמדו ד"ר ראובן יונאס וד"ר שמואל שור ממינסק, שקבע פה מושבו. הרצאותיו של ד"ר שור: „דת וציונות", „התורה לאור חיינו הסוציאל-פוליטיים" וגם ביקורו של ד"ר נתן בירנבוים, ביאנואר 1899, עשו רושם רב על הציבור היהודי ועזרו להשרשת ההכרה הציונית בו. ציוני סטניסלאב, מלבד מה שנשאו בעול הפעולה הרגילה, לקחו חלק בתעמולה לרעיון הציוני באזור הדרומי-מזרחי של גליציה, וביזמתם נוסדו בעיירות אלו סניפים להסתדרות הציונית. בסטניסלאב גופה הוקמו ארגוני נוער וארגוני נשים. באוקטובר 1898 פנו נשים ציוניות בסטניסלאב אל הנשים היהודיות בכרוז[96], שהוא, אפשר, אחד הראשונים להקמת ארגון נשים ציוניות, ובו קריאה להצטרף אל התנועה הציונית: „העם היהודי מתעורר לעבודה לשחרור המולדת, שהוא היקר בקניני החברה האנושית. העם היהודי מתנער מתרדמתו ובלבותיהם של מאות אלפי יהודים פועם רגש אחד בלבד: „השאיפה לחרות". במצב כזה אסור לה לאשה העבריה לעמוד מרחוק ולהסתפק בתפקיד של משקיפה בלבד. אדרבה, לפניה תפקידים רבים וחשובים. אשה עבריה, לפניך היום תפקיד חשוב ביותר, לא לסבול אלא לעבוד אתנו ולעזור לנצחוננו. בתקופה, ששואפים לחיות העם היהודי, גם האשה חייבת לקבל תפקידים לאומיים ולעמוד בשורה אחת במחנה הציוני". — באוקטובר 1898 נוסדה בסטניסלאב אגודת נשים ציוניות „רחל", שאליה הצטרפו 130 חברות[97]. מטרת האגודה היא, לפי התקנות, לטפח בין הנשים העבריות את ההכרה הלאומית ולהחדיר ביניהן את ידיעת התרבות והספרות היהודית. האגודה יסדה קורסים וערכה הרצאות ונשפים להסברה ציונית ולחינוך לאומי. בראש האגודה עמדו מינה הורוויץ — יושבת ראש, צצילי֫ה מַאשלָר — סגן, קרולינה רוזנברג — מזכירה. אמה אוסטרמן, רגינה מֶלֶר, גב' לנדא, גב' שטנצל, גב' אונגר, גב' אפֶנצלר, גב' אינסליכט, הנריטה פומראנץ — חברות הועד.

הכרוז הנזכר לא רק שנתן דחיפה להקמת אגודת נשים בסטניסלאב, אלא

95 פשישלושץ, 1895, גליון 9 ע' 69.

96 פורסם ב-20 באוקטובר 1898. ראה „פשישלושץ" 1898, גליון 1.

97 פשישלושץ, 1899, גליון 8, ע' 67.

השפיע גם על נשים יהודיות בערים אחרות, שבהן התחילו מתלכדות סביב דגל ציון וייסדו אגודות נשים ציוניות. ב„פשישלושץ" נפתח ויכוח על האשה היהודית והאמאנציפאציה. אשה ציונית לבובאית פרסמה שם[98] תשובה לכרוז ודרשה שהנשים הציוניות תלחמנה גם לאמאנציפאציה שלהן, שהרי לא יתכן לעשות עבודה לאומית בין כתלי הבית בלבד. נגד תפיסה זו יצא יוליוש וורֶבל מסטניסלאב במאמר „האשה העבריה והאמאנציפאציה"[99] וניסה להוכיח, שהמלחמה לאמאנציפאציה של האשה היהודית היא, שלב שני. קודם כל יש לעשות לשחרור האומה ורק אשה עבריה בת עם יהודי משוחרר תוכל גם לחשוב על האמאנציפאציה של נשי־ישראל. מובן שיש להעניק לאשה עבריה כל הזכויות ללא הגבלה.

בשנת 1899 נוסדה אגודת סטודנטים „בר כוכבא". לועד נבחרו: מ. אפנצלר — יושב ראש, יוליוש וורצל — סגן[100], יוסף פילנבוים — מזכיר, איזידור לנדא ואדוארד אברמזון. בשנת 1900 נבחרו לועד: משה קֶנֶר, יוסף פילנבוים, שמעון וואליש, יוליוש וורצל ודוד הורוויץ ובשנת 1901: ל. שטנד, משה זאלץ, יוסף אַלְפֶּרט, יוליוש וורצל ויוסף פילנבוים.

אחרי הקונגרס הציוני הראשון ראו דַּבָּרֵי התנועה הציונית בגליציה כי הפרוגראמה, שנוסחה בועידה הארצית הראשונה ב-1893, שוב אינה הולמת את צרכי התנועה, שהקונגרס בבזל צר לה צורה מסויימת. לשם תיאום תכנית העבודה לפרוגראמה הבזילאית התקיימה בלבוב ב-26—27 בדצמבר 1897 ועידה ציונית ארצית, ומסטניסלאב השתתפו בה ד"ר שמואל שור ומשה דוגילבסקי[101]. אל הועד הארצי נבחר מסטניסלאב ד"ר שמואל שור, שהיה בהשקפותיו הציוניות ציוני הרצלאי במלוא משמעה של המלה.

בועידה ההיא נידונה גם שאלת היחס של המפלגה הציונית אל חברת ישוב ארץ-ישראל „אהבת ציון" בטרנוב, שאליה הצטרפו 85 סניפים. שאלה זו גרמה למריבה בין חלק גדול של ציוני גליציה ובין הנהגת התנועה הציונית בווינה. בריב זה שמרו ציוני סטניסלאב על עמדה נייטרלית ולא השתתפו בפעילות בכל אותם הויכוחים שהביאו לידי פילוג והשמצת הציונות ההרצלאית. בסכסוך „אהבת ציון" — ווינה, אשר היה, לאמתו של הדבר, ריב בין ציונים פוליטיים וציונים מעשיים, עשו ציוני סטניסלאב מאמצים לנקוט עמדה של מתווכים. אולם משנתרחב הפילוג על ידי פעולתם של ד"ר שמואל רוזנהק ולייבל טוביש בקולומייא, שפנו ביוני 1898 אל כל האגודות הציוניות בגליציה בהודעה, שהם מתכוונים לכנס התייעצות בכמה שאלות ציוניות חשובות לשם הופעה אחידה של ציוני גליציה בקונגרס השני „מחמת חוסר

98 5 בנובמבר 1898, גליון 2, ע' 16.

99 פשישלושץ, 20 בנובמבר 1898, גל. 3, ע' 21—22.

100 עבר אחר־כך ללבוב והיה מראשי הדברים הציונים במזרח גליציה, חבר הסינט הפולני, אחד מעורכי „כווילא". בשנת 1939 עלה לארץ־ישראל, התיישב בחיפה ובה נפטר בשנת 1944.

101 עבר אחר־כך ללבוב והיה חבר הנהלת „כווילא".

הסתדרות ארצית בגליציה",—הצליחו ציוני סטניסלאב לפשר בין קולומייא לבין לבוב ולכנס ועידה ארצית בסטניסלאב לשם הבהרת כל השאלות הקשורות במעמדם של הציונים הגליצאים בתוך ההסתדרות הציונית העולמית. הועידה הארצית, שהתכנסה ב-26—27 ביוני 1893, נפתחה על ידי רבה של ברוטשין, ר' שרגא פייביש שרייאר, שקרא לאיחוד כל ציוני גליציה וליכודם. מבין ציוני סטניסלאב נבחרו לועידה הצירים: ד"ר שור, ד"ר ראובן יונאס, ברוך קרמפר, מונדשיין והלל זוסמן. ד"ר שור ברך את הועידה ולפי הצעתו נשלחה אל ד"ר הרצל טלגרמה, שבה הביעה לו הועידה את הוקרתה ואמונה; ד"ר שור אף הרצה על אוצר התישבות היהודים ועל ארגון הפצת השקל. וכדי לפייס את האופוזיציה הקולומייאית המשיכה הועידה את דיוניה ב-28 ו-29 ביוני בקולומייא. מבין 28 צירי גליציה, שנבחרו לקונגרס הציוני השני בבזל, לא נבחר מסטניסלאב אלא ד"ר שמואל שור בלבד. בעת הקונגרס פרצו בתוך המשלחת הגליצאית, על רקע העבודה המעשית בארץ ישראל, סכסוכים, שהביאו, בשעת בחירת נציגי גליציה לועד הפועל הציוני, לידי מלחמה גלויה במליאת הקונגרס. אחרי שד"ר אברהם זאלץ וד"ר אברהם קורקיס הצהירו, שלא יקבלו את המאנדאטים לועד הפועל הציוני נבחרו כחברי הועד הפועל הציוני ד"ר שמואל שור, ד"ר שמואל רוזנהק (קולומייא) ויוליוס שנוטר (קראקא). וכך עבר המחנה הציוני בסטניסלאב וד"ר שור בראשו אל הציונים הפוליטיים ונכנס לכלל מלחמה בועד הארצי בלבוב, שלא רצה להרחיק משורותיו את אוהדיו של ד"ר זאלץ ו„אהבת ציון". השלום והפשרה שהושגו, תוך מאמצים וקשיים בועידות סטניסלאב־קולומייא, התנדפו עד מהרה והריב חזר והתגלע, הפעם בין החלק המכריע בהסתדרות הציונית בגליציה, ובראשו הועד הארצי מכאן, ובין הנהלת הועד הפועל הציוני בווינה ואוהדיו בגליציה מכאן, שאליהם הצטרף גם ד"ר שמואל שור (אין לקבוע אם כל ציוני סטניסלאב הסכימו לצעדו זה).

בועידה הארצית, שכונסה בסטניסלאב ביוני 1898, הוחלט להקים ארגונים מחוזיים. לשם קיום החלטה זו נתכנסה, ב-5 באוקטובר 1898, הועידה המחוזית הראשונה בסטניסלאב[102] ובה השתתפו 20 נציגים של 10 אגודות ציוניות במחוז סטניסלאב, שאליהן השתייכו 1500 חברים. בשם הועד הארצי הופיעו ד"ר מרדכי זאב ברודא וד"ר הנריק נאבל. מתפקידיה של הועידה היה לארגן אותן האגודות לגוף ארגוני מוצק וועד מחוזי בראשו.

אחרי שקראמפר פתח את הועידה בשם אגודת „ארץ־ישראל" ונבחרה נשיאות ובה ד"ר ראובן יונאס—יושב ראש, רייך—סגן ויוליוס וורצל—מזכיר, נמסרו דינים וחשבונות על מצב החברות. לפי דברי נציגה איזידור לנדא התפתחה אגודת „ארץ־ישראל" בסטניסלאב יפה יפה ואליה השתייכו 500 חברים. גם בערי השדה נאדבורנה, טלומאץ', וואינילוב, דולינא, האליץ', קאלוש התפתחו האגודות ומספר חבריהן גדל מאד.

102 דו"ח בפשישלושץ, 1898 גל. 1, ע' 4—5.

ד"ר יונאס, בהרצאתו על תכנית הארגון המחוזי, הדגיש, כי חוסר כוחות אינטליגנטיים (נואמים, מרצים) מצריך ליכוד כל האגודות לארגון מחוזי גדול עם המרכז בסטניסלאב, שינהל את כל העבודות הציוניות במחוז זה. ד"ר גאבל וד"ר ברודא הטעימו, כי ארגון שוקלים הוא, אמנם, הבסיס הארגוני, אולם יש לתת לארגון הארצי אוטונומיה מספקת. לכיסוי ההוצאות הוחלט, שכל אגודה תשלם לקופה המחוזית תרומה בסך 5 פלורין ומכל חבר — קרייצר ומחצה. מהכנסות המחוז מקבל הועד הארצי 50%. וכך נתקבל תקנון, שלפיו הוקם ועד מחוזי בן 14 חברים, ואליו נבחרו: ד"ר שמואל שור יושב ראש, ד"ר ראובן יונאס סגן, יוליוס וורצל מזכיר לשפות המדינה, בֶּרֶנֶר לעברית ואידית; חברים: ד"ר באכר, שנפלד, ברוך קרמפר, כולם מסטניסלאב, ראובן פאהן (האליץ), פריהלינג (טלומאץ'), ד"ר רובין (דולינא), בנימין הַארץ (נאדבורנה), לאקס (קאלוש), רייס (וואינילוב), י. לאוטמן (ברוטשין).

בישיבה סודית מסרו ד"ר ברודא וד"ר גאבל דין וחשבון על הקונגרס השני והדגישו את הנימוקים שגרמו לאי-שביעת רצון של חלק גדול מבין צירי גליציה. אחרי ויכוחים נתקבלו שתי החלטות ובהן הצהירה הועידה את הסכמתה עם הפרוגראמה הבזילאית והביעה את אימונה לד"ר הרצל ולועד הפועל הגדול.

בינתיים החריף הפירוד בין חברי הועד הפועל הציוני ד"ר שמואל רוזנהק, יוליוס שנוטר וד"ר שמואל שור ובין הועד הארצי בלבוב, ביחוד אחרי שד"ר רוזנהק השיג את הסכמת הועד הפועל הציוני בווינה להקמת משרד מרכזי בקולומייא. טובי הציונים בגליציה התרגזו על מעשי חבריהם בקולומייא וההתמרמרות העמיקה את התהום בין לבוב ובין ווינה. חתירותיהם של חברי הועד הפועל הגליצאים: ד"ר רוזנהק, שנוטר וד"ר שור, תחת הועד הארצי על ידי הקמת משרד ציוני מרכזי לגליציה בקולומייא ומינוי של לייבל טוביש כמזכירו—לא הביאו ברכה לציונות בגליציה. בהשתדלותו של ד"ר מרדכי זאב ברודא הושג סוף סוף הסכם לקרוא לועידת ציוני גליציה במחצית יוני 1899. בינתיים התכנסה בסטניסלאב ב-30 באפריל 1899 הועידה המחוזית השניה, שבה השתתפו נציגים של תשע אגודות, באי-כוח הועד הארצי בלבוב, ד"ר מרדכי ברודא וד"ר שמואל ראפאפורט. ד"ר שמואל רוזנהק ולייבל טוביש נכחו כאורחים. אחרי נאום הפתיחה של היושב ראש, ד"ר ראובן יונאס, נמסר על ידי ד"ר וורצל דין וחשבון על פעולות הועד המחוזי ועל מצב האגודות. ד"ר באכר, מסר דין-וחשבון על השתתפותו של המחוז ברכישת מניות של אוצר ההתיישבות—נמכרו 1226 מניות. בהרצאתו על העתונות התקיף ד"ר יונאס את „המגיד" [103] בשל

103 כתבה תריפה על ועידה זו פירסם ראובן פאהן ב„המגיד", 1899, גליון 17, ע' 140 (יראה מבוא של דב שטוק, למסות ראובן פאהן, הוצאת „במישור"). התקפתו של ד"ר יונאס נתקבלה על ידי עורך „המגיד" וקוראים עברים רבים בהתמרמרות גדולה, כי ראו בה שקוץ העתון העברי, שהטיף לרעיון הלאומי ורעיון ישוב ארץ-ישראל. במדור „על דעת הקהל" גל' 18, ע' 145—147; גל' 21 ע' 166 נדפסו מכתבים של משה בארד, י. לייסטן, רפאל סופרמן, שהיה אז מזכיר חברת „ציון" בלבוב, של המשכיל הידוע בלבוב יעקב משה פילים והסופר ראובן פאהן, שבהם מחו על התנפלויותיו של ד"ר יונאס, שציוניותו „הבאה רק על-ידי

עמדתו השלילית לגבי ההסתדרות הציונית העולמית[104]. נתקבלה הצעתו להזהיר את „המגיד", שאם יוסיף להתנגד במאמרים כאלה לציונות, לא יוסיפו הציונים לחתום עליו. בועידה הודגש הצורך לכנס ועידה ארצית. ד"ר ברודא הצהיר, שהועד הארצי מכין ועידה ארצית ויודיע לכל האגודות את סדר־יומה.

ד"ר רוזנהק היה, לפי דבריו[105], מוכרח להסכים לכינוס הועידה הארצית בתנאי שידונו בה גם על דרך התעמולה לטובת אוצר ההתיישבות[106], אולם כבר בשובו הביתה בא ד"ר רוזנהק לידי מסקנה, שלא טוב כי הועידה הארצית תטפל בשאלת הארגון, הואיל וידע כי לקונגרס יציעו תקנון ארגון, ואפשר והחלטות הועידה הארצית תהיינה בניגוד גמור לתקנון שיוחלט בקונגרס. וכן מצא, שקיום הועידה הארצית יגרום להוצאות גדולות. על כן פנה אל הועד הפועל בווינה[107] בבקשה, שיודיע לו אם, לפי דעתו, מן הנחוץ לכנס את הועידה. הועד הפועל דרש מאת ד"ר שמואל שור, יוליוס שנוטר וד"ר רוזנהק שיתחילו בפעולתם בכינוס ועידה בגליציה[108]. המצב בתנועה הציונית בגליציה לא השתפר, למרות מאמציהם של ד"ר ברודא וחבריו. הסכסוכים לא חדלו. מחוסר אמצעים חמריים הוכרח הועד הארצי בלבוב להפסיק את הוצאת העתונים „פשישלושץ" ו„העברי". בלבוב נוסדה, על ידי הציונים, חברה להוצאת ספרים ועתונים יהודים. ציוני סטניסלאב הכירו בצורך הדחוף לעמוד לימין הוצאה זו ולשם כך התכנסה, ב־17 בדצמבר 1899, הועידה המחוזית השלישית בראשות ד"ר שמואל שור, שהתחילה בדיוניה על דבר העתונים. ד"ר ראובן יונאס מסר דין וחשבון והביע צערו על כך, שהופסקה הוצאת העתונים בשל מיעוט התמיכה בהם מצד ציוני גליציה. בהרצאתו מסר פרטים על הוצאת ספרים והועידה החליטה לתת יד לחידושה. אחרי כן מסר דין וחשבון על מצב הארגון במחוז. בועידה נידונה גם שאלת החינוך הלאומי והפצת השפה העברית. הוחלט לבקש מהנהלת קרן הבארון הירש שתרחיב בבתי־ספר שלה את המסגרת להוראת השפה העברית ולשיעורי ערב ללימוד השפה העברית חנם. במאמציהם של ד"ר שמואל שור וד"ר ראובן יונאס נרכשה באותה שנה בשביל הרעיון הציוני אגודת בעלי מלאכה יהודים (בוי אונד האנדוועריקער פעראיין). הועד המחוזי, שהיה מרבה פעילות וזמה, פתח במסע לארגון ולהסברה בערי־השדה ומדי שבוע בשבוע היה שולח נואמים לאסיפות והרצאות בהן. מבין

דחיפה מבחוץ ובן לילה נולדה, איננה דורשת מבעליה מלבד התקרבות מעטה אל אחיהם היהודים והתעסקות בענינים מדיניים כביכול הנוגעים להצלחת הציונות, אולם היהדות עצמה תשאר אם לא עלובה כאשר היתה בימי התבוללותם".

104 מכתבו של רפאל סופרמן.

105 מכתבו של הועד הפועל בווינה מ־3 במאי 1899 תיק.

106 בועידה המחוזית נבחרו לועד המחוזי: ד"ר שמואל שור יושב־ראש, ד"ר ראובן יונאס סגן, אברזון מזכיר, ועוד 15 חברים.

107 מכתבו אל הועד הפועל בווינה מ־3 במאי 1899.

108 פרטיכל הועד הפועל 1899 ע' 114—115.

הנואמים יש להזכיר את לייב צוויג, קאַרפּ, שֶנפלד וד"ר ראובן יונאס. גם בקרב הפועלים, הפקידים ושאר החוגים העמלים והעובדים בבתי־מסחר נעשתה תעמולה ציונית בהצלחה.

אחרי הועידה הארצית הראשונה של פקידים ועובדי בתי מסחר יהודים־לאומיים ציונים, שהתכנסה ב־6—7 באוגוסט 1899 בעיר ברין ושבה השתתף כציר מסטניסלאב מרדכי פאַפּר, נעשו מאמצים לארגן גם בסטניסלאב ארגון לאומי־יהודי של פקידים ועובדים בבתי מסחר. אחרי כמה וכמה אסיפות, שבהן דנו על התקנון לפי דוגמת התקנון של האגודה בברין, התקיימה ב־29 בדצמבר 1899 האסיפה הכללית הראשונה של האגודה לפקידי מסחר הציונים „אחוה", ומספר חבריה — 150. אל הועד הראשון נבחרו: שלמה גלאס — יושב ראש, קלורנר — סגן, ס. גולד — מזכיר, א. הלפרן, ברוך קוטר — גזבר, פנחס דָרמַן, ש. פַּסְטֶרנק, ס. רובינשטין, ויידלר ויוסף גולדשלג[109].

אחת מפעולותיה הראשונות של „אחוה" היתה תיכון תכנית להקמת בית־ספר למסחר. לתכלית זו נבחר ועד מיוחד מורכב מסוחרים ונציגי „אחוה", אולם מסיבות שונות לא בוצעה התכנית. במרוצת־הזמן אורגנה מקהלת גברים, שטיפחה במיוחד את השירה העממית היהודית, ומזמן לזמן הציגו חברי האגודה הצגות תיאטרליות ביידיש[110].

עם השתקעותו של ד"ר מרדכי זאב ברודא בשנת 1900 בסטניסלאב, חל מיפנה ניכר בכל חיי החנועה הציונית בעיר. במאמציו העקיבים והרצופים הושגה, בסוף 1901, פשרה בין שני המחנות הציונים היריבים אשר בקולומייא ולבוב. המשרד הציוני בקולומייא חוסל וכל סמכויותיו נמסרו לועד הארצי בלבוב. בינתיים גדלה והתפשטה ההסתדרות הציונית בגליציה ומספר סניפיה עלה בכל איזורי המדינה באופן שהיה קשה לכלכל את כל ענייניהם מנקודה מרכזית אחת בלבד. לפיכך החליט הועד הארצי ליטול לידיו את ההנהלה בלבד ולצרכי פעולות־ארגון יום־יום הקים שלושה מרכזים גליליים: בלבוב, בקראקא ובסטניסלאב ובראשם עמדו ועדים גליליים (דיסטריקט קאמיטע), שקיימו קשרים עם הועדים והאגודות בכל אחר ואחר. בשל המצב הארגוני החדש התקיימה בסטניסלאב, ב־19 בינואר 1902, ועידה מחוזית[111], שבה השתתפו מלבד האגודות „ארץ־ישראל", „רחל" ו„אחוה" מסטניסלאב נציגי האגודות הציוניות בנאדווארנה, אוטיניה, טלומאץ', ברוטשין, קורופין. את הועד הפועל הציוני בווינה ייצג ד"ר דוד מאלץ ואת הועד הארצי — ד"ר שמואל ראפאפורט. אחר מחן דינים וחשבונות דנה הועידה בתקנון הארגוני, הסברה ותעמולה ובהפצת השפה העברית. ד"ר ראובן יונאס הציע להקים בכל מקום, שבו גרים יהודים, סניף להסתדרות ציונית, ולחייב כל חבר לרכוש שקל. לפי הצעתו של ד"ר יעקב לויפר הוחלט לעשות להפצת העתונות הציונית ולהוציא מפקידה לפקידה חוברות־תעמולה. וכן הוחלט גם לייסד אגודת „שפה ברורה", שמטרתה הפצת הלשון העברית. אחרי שהועידה

109 די וועלט, 1902, גל. 4, מ־24 בינואר.

110 ווסחוד 1902, גל. 79, ע' 7.

111 לפי פרטיכל בארכיון ציוני: ZB Wien Fasz 54

החליטה לאשר תקנון לארגון המחוז של סטניסלאב נבחר ועד מחוזי ובו ד"ר מרדכי זאב ברודא — יושב ראש, ד"ר ראובן יונאס—סגן, ד"ר שמואל שור, ד"ר הלל זוסמן, ברוך קרמפר, שנפלד, דוד הורוויץ, שלמה גלאס (נציג „אחוה") ורגינה מלר („רחל").

הועד המחוזי, שפעולותיו הסתעפו והתרבו, הצליח מאוד מבחינת ארגון המחוז באופן שיכול היה ליטול על עצמו תוספת תפקידים ומקץ 1902 שוב אינו ועד מחוזי אלא ועד הגלילי ובראשו ד"ר מרדכי זאב ברודא — יושב ראש, ד"ר ראובן יונאס—סגן; ד"ר מ. אפנצלר, ד"ר משה דוגילבסקי, ד"ר הלל זוסמן; חברי המזכירות,—ד"ר מ. קנר, מרדכי פאפר וד"ר יוליוש וורצל—חברי הועד. המזכירות ריכזה בידיה את כל הפעולות מבחינת הארגון, התעמולה והחרבות. ברוב מרץ אורגנו בעזרת ציוני סטניסלאב סניפים חדשים. בכמה וכמה עיירות הוקמו בתי ספר ושיעורי ערב ללימוד השפה העברית ובכל הגלילי פעמו חיים ציוניים ערניים. ביזמתו של הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא היה הועד הגלילי בסטניסלאב הראשון, שהקדיש זמן רב והרבה מרץ לעיבוד תכנית לעבודת ההווה בגולה.

השינויים והתמורות הפוליטיים, שהיו צפויים לה למונארכיה האוסטרית־אונגארית, שרצתה להאריך ולהבטיח קיומה לתקופה ממושכת ברוח הדרישות של עמיה, העמידו את יהודי גליציה בפני תפקידים חדשים לגמרי. ההסתדרות הציונית, ששאפה לקבל לידיה את הגה המנהיגות, לא יכלה להתעלם מצרכי ההמונים ומדרישותיהם, כגון הבטחת זכויות היהודים כחטיבה דתית־לאומית; היא הוכרחה לקבוע עמדתה ולהגיד דברה בענייני כלכלה, בשאלת האוטונומיה של הקהילות, החינוך היהודי של הנוער וכיוצא באלה. על יסוד ויכוחים מעמיקים ונוקבים בכל אותן הבעיות, בקרב חוגי האינטליגנציה הציונית בסטניסלאב, עיבד ד"ר ברודא תכנית פוליטית, שנתקבלה על ידי הועד הגלילי, שהחליט להביאה לדיון ולויכוח בפני שאר הועדים הגליליים בגליציה וגם בפני הנהלת ההסתדרות הציונית בווינה. פעולת התרבות של ד"ר ברודא הגבירה את הציונות בעיר וחוגיה התרחבו מיום ליום. הרצאותיו, דרשותיו ושיעוריו העמיקו בקרב הציבור את ההשקפה הציונית וחיסנו את יסודותיה האידיאולוגיים.

בעצם העבודה הנמרצת של ציוני סטניסלאב הגיעתם הידיעה האיומה על פטירת ד"ר הרצל. נערכה אסיפת־אבל המונית, כל החנויות ובתי־מלאכה נסגרו, בבית הכנסת של הנאורים הספיד הרב ד"ר מרדכי ברודא ובבית הכנסת הגדול העריך את האבדה ד"ר שמואל שור במקום הרב ר' יצחק הורוויץ, כי הקהל לא נתן לו את הרשות לדבר[112]. בחוגי הציונים עובדה אז על ידי חברי „אחוה" תכנית להנצחת זכרו של הרצל. בתזכיר מקיף חתום בידי גרשון פריילין יושב־ראש וצבי גייטהיים מזכיר, הציע ועד האגודה הזאת להקים בארץ־ישראל על אדמת הקרן הקימת לישראל, על שטח של אלף הקטר, „פרדס בנימין זאב הרצל" ולנטוע בו 100 אלף עצי־זית. בהכנסות מן הפרדס, שנאמדו כעבור שמונה שנים בסך 150 אלף כתרים, יש לייסד את האוניברסיטה העברית, שצריכה לשאת את שמו של ד"ר הרצל. וכדי להבטיח

112 ווסחוד, 1904, גל. 30, עמ' 6, מ־27 ביולי.

את ביצוע התכנית הציעו מחברי החזכיר לחלק את שטח הפרדס לחלקות, שתימסרנה לקהילות מסוימות, שתיטולנה עליהן את ההוצאות לנטיעת עצי-זית. הוקם גם ועד מיוחד „לייסוד פרדס הרצל בארץ ישראל". אמנם נשארה התכנית בבחינת הלכה שלא יצאה לכלל מעשה, אולם יש מקום להניח, שהיא היא שנתנה את היזמה להקמת „יער הרצל".

מותו של הרצל לא החליש את הציונות בסטניסלאב וגלילה. במשך שנות 1903—1905 עלה מספר הסניפים המאורגנים בגליל ל-30 אגודות: 18 אגודות ציוניות, 3 אגודות „פועלי ציון", 2 אגודות אקדמאיות, 7 אגודות נשים ציוניות. בשנים 1904—1905 נמכרו 1300 שקל ונאספו 1098 כתרים לקרן קימת לישראל.

ב-7 במאי התקיימה ועידה גלילית ובה השתתפו 45 צירים מן 11 מקומות. אחרי שנמסרו הדינים וחשבונות הרצה ד"ר ראובן יונאס, שהיה בעת ההיא חבר הועד הפועל הציוני, „על המצב והזרמים בציונות". לועד הגלילי נבחרו: ד"ר מרדכי זאב ברודא, ד"ר גבריאל באכר, גרשון פריילין, ד"ר יוסף פילנבוים, אבנר קונר, ד"ר יעקב לויפר, דוד שלמה ליכטמן, אברהם מגנט, רגינה מללר, ד"ר שמואל שור וד"ר ראובן יונאס[113].

לפי חכניותיו של ד"ר ברודא לעבודת-ההווה בגולה התחילו ציוני גליציה בהכנות לעבודה פוליטית. בפארלאמנט הווינאי דנו על הנהגת זכות בחירות כללית. ההסתדרות הציונית באוסטריה וגליציה החליטה להכנס למלחמה הפוליטית ולקשור במתן זכות בחירות הכללית את ההכרה בלאומיות היהודית. בחחילת ינואר 1906 פירסמו הועדים הגליליים בלבוב, קראקא וסטניסלאב קול קורא אל כל הועדים והסניפים הציונים לכנס ב-7 בינואר 1906 בכל מקום ומקום אספות-עם ובהן להחליט החלטה, שבה נדרש ראש המיניסטרים להציע בהצעת חוק הבחירות, שתוגש לפארלאמנט, גם סעיפים להבטחת זכויות המיעוט היהודי באוסטריה על ידי הקמת קוריה יהודית לאומית אוטונומית. בזאת מתחיל דף חדש בתולדות הציונות בגליציה וכן גם בסטניסלאב.

ח

קודם שנראה את מלחמת יהודי סטניסלאב בזירה של המדינה ראוי לראותם בזירה של הקהילה שלהם. יש לזכור, כי בשנת 1900, עם הבחירות לקהילה, היתה מלחמה חריפה ביותר. השתתפו בה מפלגת הקהל (משפחות הלפרן והורוויץ), מפלגה דמוקרטית-מתקדמת ומפלגה של אדמונד ראוך ויוסף זליג רובינשטיין, שתכניתה היתה לפשר את הניגודים בין שתי המפלגות. אולם מחמת זיופים הופסקו הבחירות ולפי הוראת השלטונות התמנתה הנהלה ובה רוב מתקדמים. לראש הקהילה נבחר יקותיאל קיזלר בעל דריסת רגל אצל השלטונות וסגנו ד"ר אליהו פישלר.

וכך בשנת 1904, כשהתקיימו בחירות אל הקהילה, התיצבו לבחירות שתי מפלגות: מפלגה אחת, המתקדמים המאוחדים עם החרדים ובראשם ליפא הורוויץ ובנו יצחק

113 ווסחוד, 1905, גל. 20 ע' 4—3, מ-17 במאי.

מאיר, שניהם קנאים ותקיפים; ומפלגה שניה, הציונים, אשר יצאה בפעם הראשונה ברשימה משלה. מ-1289 בוחרים הצביעו 616 (50%); הציונים קבלו, מחמת הטירור של המתבוללים והחרדים, 13 קולות בלבד. אולם תוצאות אלו אין בהן משום הוכחה, שהתנועה הציונית לא מצאה את מקומה בחיי היהודים בסטניסלאב. התנועה הזאת כבשה לה כאן תחילה את האינטליגנציה האקדמאית, שהתרכזה באגודת „בר כוכבא" וחוגים של ספיחי ההשכלה, ובתור תנועה עממית הגיעה לידי הבלטה בימי כהונתו של ד"ר מרדכי ברודא, שמשנתקבל בשנת 1900 כמטיף בבית הכנסת לנאורים, התמסר לפעולה תרבותית-ציונית לא רק מעל דוכנו בבית הכנסת בלבד, אלא בכל שעה ושעה השכיל להדגיש את ערכה של תחיית עם ישראל וחינך את הנוער ברוח לאומי ציוני.

ד"ר ברודא נתמנה ב-24 ביוני 1900 (במקומו של הירש הלפרן, שנפטר) באכוח הקהילות סטניסלאב, האליץ, מאריאמפול ואזופול (יאזופול) במועצת רשת החינוך במחוז סטניסלאב. הוא הרבה לפעול בתחום לימודי הדת והשתדל להכניס לבתי-ספר תכנית מותאמת לדרישות החינוך היהודי. בשנת 1905 נתמנה מפקח ללימודי דת ישראל בבתי־הספר שבעיר. בשנות 1901—1906 היה גם מנהל המשרד לתעודות הלידה. הוא היה מסדר בכל שבת שניה בבית הכנסת לנאורים עצרות מיוחדות לנוער בתי־הספר ובהן השתדל לחנך את הנוער ברוח הציונות. דבר זה גרם לכך שהעצרות בוטלו לפי הוראות השלטונות.

פעולתו של ד"ר ברודא היתה רבת־גוונים והוא ידע, עם כל טרחותיו אלה, למצוא זמן לעבודה ציונית־ציבורית. פעילותו בהנהלת העבודה הפוליטית, שהיתה נגד רוח המתבוללים, ראשי הקהילה ובית הכנסת לנאורים, הביאה לידי כך שהללו בטלו, בשנת 1907, את החוזה עמו. בנאום פרידה שלו בחג-הפסח ב-6 באפריל 1907 גינה ד"ר ברודא את יחס שליטי הקהילה ומשרתיהם: „האם אין זה חטא, שרודפים את כוחותינו הטובים והאצילים ביותר, משום שהללו, מאהבתם העזה לעמם, ויתרו על כל הקריירה שלהם ומקדישים את מיטב כוחותיהם לחינוך הנוער היהודי ברוח היהדות האמיתית. תחת הכוחות האלה רוצים להביא עבדים מכורים, משרתי הכוח האכזרי, שיעשו כל שידרשו מהם הממונים עליהם"[114]. לפני צאת ד"ר ברודא מן העיר, התאספו המונים להפרד מעם מנהיגם הרוחני שנעשה עוד בחייו בעיר זו בחינת אישיות לגנדרית.

ציוני סטניסלאב ייסדו גם עתונות ציונית. במאי 1903 הוציא ד"ר משה דוגיבסקי לאור שבועון ציוני באידיש „יודישעס וואכענבלאט"[115]. מיאנואר 1904 ערך את השבועון הזה גבריאל הרצוג, ובשנת 1905 הופסקה הוצאתו. ב-1905 הוציא המדפיס אייזיק ווידנפלד שבועון באידיש „דער יודישער וועקער", אחרי שנה עבר

114 מובא בספרו של ליאון שטרייט Dzieje Synagogi postępowej w Stanisławowie p. 64.

115 ממארס 1902 עד סוף 1908, ואחרי כן מנובמבר 1909 עד יולי 1913 יצא לאור שבועון גרמני באותיות עבריות „סטאניסלאוער נאכריכטטן" בעריכתו של בנימין הויזמן, בלי שום כותן פוליטי. שותפו חיים שפונד הוציא אחר כך שבועון בשם „סטאניסלאוער גלאקע", שיצא לאור עד סוף מאי 1914.

השבועון לידי מרדכי פאָפר ואת העריכה קבל עליו אלעזר רוקח (1850—1918), אישיות ידועה בראשית הציונות, שהשתקע אז בסטניסלאב. מלבד השבועון באידיש הוציא גם ירחון עברי „הירדן" בעריכה שלו ושל יצחק פרנהוף ואברהם לבנסארט. אולם אחרי מספר חדשים עבר רוקח וגם עתוניו לבוצ'אץ.

לרשות המתבוללים עמד שבועון פולני „קוריר סטאניסלאבובסקי", שיצא לאור משנת 1909-1911 בעריכתו של איזידור מאָנצָל ומנובמבר 1911 עד מארס 1912—על ידי המדפיס אייזיק ווידנפלד. העתון קבע בפירוש, שהוא מטיף לרעיון התבוללות היהודים ונלחם בכל זרמים אנטיפולניים בקרב היהודים. מחבוללי גליציה, שהתאחדו במלחמתם נגד הציונות עם החרדים, ראו בציונים יריבים פוליטיים העלולים, במרוצת הזמן, לחפוס את לב ההמונים ודעתם ולעודדם לחיים פוליטיים עצמיים. לכן לא ייפלא, שגם נציגי המתבוללים בסטניסלאב כגון ד"ר ארתור נימהין, שהיה אז ראש העיר, ד"ר ליאון בוראל, ד"ר אליהו פישלר, אדמונד רויך (זה נהג דוקא לדבר על פי רוב אידיש, דבר שהפולנים לא היו יכולים לסלוח לו, בראותם בו ובד"ר נימהין את מעכבי הפולוניזציה של העיר)[116] ופיליפ ליברמן השתתפו בכינוס של הצירים היהודים המתבוללים בפארלאמנט הווינאי ובסיים הלבובי שהתקיים ב־6 ביאנואר 1907 בלבוב לשם ארגונם וליכודם של המתבוללים נגד הציונים. ד"ר נימהין הצהיר בכינוס זה, כי „אנחנו יהודים פולניים וכאלה רוצים אנחנו להשאר". לועד המרכזי, שנבחר בכינוס זה, נכנסו מסטניסלאב ד"ר ארתור נימהין ואדמונד רויך. בעיר הוקמה אז אגודה דמוקרטית-יהודית, שהיתה מבוססת על עקרונות לאומיים־פולניים ועיקר תפקידה מלחמה בציונות.

אולם מאמצי המתבוללים היו לשוא. הריפורמה של זכות הבחירות באוסטריה עוררה גם את המוני ישראל. הם לא נשמעו לסיסמות של המתבוללים אלא להד קולה של התנועה הלאומית. בבחירות אל הפארלאמנט האוסטרי, ב־17 במאי 1907, עמדו למאבק מטעם הציונים ד"ר מרדכי ברודא, מטעם המתבוללים הפולניים אדמונד רויך ומטעם הפולנים הנוצרים הציר סטבירטניא (מלבד מספר מועמדים של יתר המפלגות, שלא באו בחשבון). ההמונים אהדו את מועמד הציונים. מ־4395 בוחרים השתתפו 3866. ד"ר ברודא קיבל — 1204, סטבירטניא — 1151, אדמונד רויך — 1199, ויתר 4 המועמדים קיבלו 392 קולות. עם תוצאה זו התקיימה בחירה מצומצמת בין ד"ר ברודא וסטבירטניא. מאחר שועדת-הבחירות פסלה 80 פתקאות מפני שעליהן היה כתוב שמו הפרטי ד"ר ברודא Marcus ולא Markus, כפי שנרשם בפקודת הבחירות, נבחר הפולני הנוצרי סטבירטניא ברוב של 40 וכמה קולות.

התנועה הציונית יצאה מבחירות אלה כמנצחת. ההמונים הראו שאין המתבוללים שליטיהם. עתה התגברה גם פעולה הציונית הכלכלית ופוליטית יום־יומית. בשנת 1910 ניתנה שעת כושר למבחן אחר — ההמונים התעוררו לרגל מפקד האוכלוסין.

116 Księga pamiątkowa mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1868—1934. Stanisławów 1935 p. 29.

המתבוללים והאדוקים, שביקשו לשרת את ענייני הפולנים, דרשו שהיהודים יכריזו את השפה הפולנית לשפתם, אבל מ-15161 יהודים בסטניסלאב הודיעו 9000 ששפת האם שלהם היא השפה האידית. ב-1911, שנה אחרי המפקד, שוב התקיימו בחירות אל הפארלאמנט. מטעם הציונים הועמד ד"ר גרשון ציפר ונגדו מצד המתבוללים אדמונד רויך. השיטה הידועה של „הבחירות הגליציאיות" עמדה לו לרויך שנבחר ב-2590 קולות נגד ד"ר ציפר שקבל 1152 קולות.

בחיי הקהילה לא חלו בשנים אלו שינויים ניכרים. המתבוללים השתלטו, ובפחדם מפני הציונות שמרו על חומות הקהילה היהודית, שלא תחדור אל קרבה רוח חדשה. הציונים הגבירו את פעילותם העתונאית. בעונת הבחירות, במאי 1911, החלו הציונים להוציא שבועון באידיש „דער יוד" בעריכתם של א. ל. שוסהיים ומאיר הֶנִיש, שהופיע פעמיים בשבוע ועמד גם על רמה ספרותית גבוהה. ביולי 1912 עברה המערכת לידי בן־ציון פֶט, אך השבועון לא נתקיים אלא עד סוף 1912.

מלחמת העולם, פלישת הרוסים באוגוסט 1914 ושלטונם עד 8 ביוני 1915, שיבת צבא אוסטריה אל העיר והפלישה הרוסית השניה הטביעו את חותמם על פני הקהילה והאוכלוסיה היהודית, שחלקה הגדול נמלט וברח מערבה — לבוהמיה, אונגריה ובעיקר לווינה. עם גמר מלחמת העולם באה סערה חדשה על יהדות סטניסלאב — תקופה מלאה מצוקות ורדיפות.

ט

אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה, חלו בחיי האוכלוסיה היהודית שינויים כבירים. במקום הקהילה עם שליטיה התקיפים הוקמה, כמו בכל ערי גליציה המזרחית, מועצה יהודית לאומית. החיילים היהודים המשוחררים והקצינים היהודים, ששבו לביתם אחרי שביתת־הנשק וראו כי התפוררות המונארכיה ההאבסבורגית מביאה לידי מלחמה חדשה בין פולנים ואוקראינים, ארגנו מיליציה יהודית מורכבת מפלוגה אחת שהועמדה לרשותה של המועצה היהודית הלאומית.

בינתיים התחילו בשטח לבוב־פשמישל הקרבות בין הפולנים והאוקראינים וכמעט כל גליציה המזרחית נותקה בנובמבר 1918 מן הבירה שלה, לבוב, שנכבשה בידי הפולנים. עוד ב-26 באוקטובר 1918 — ימים מספר אחרי שהמועצה הלאומית האוקראינית פירסמה על יסוד המאניפסט הקיסרי את הכרזתה כי מקימים ממזרח גליציה, בוקובינה ורוסיה הפרוקארפאטית את הריפובליקה האוקראינית־מערבית — הכריזה היהדות הגליצאית על נייטראליותה במלחמת פולין־אוקראינה. עתה נועד לסטניסלאב תפקיד גדול.

אחרי שהפולנים תפסו את כל שטח המחוז פשמישל, לבוב, ראווה־רוסקה ובו 172,573 יהודים, נעשתה סטניסלאב בירת־ארעי של הריפובליקה האוקראינית וגם בירת ההנהלה הפוליטית של שאר יהודי גליציה המזרחית, שמספרם היה כחצי מיליון. ואמנם, החליטה המועצה היהודית בסטניסלאב לקחת לידיה את היזמה ולהקים

מוסד לאומי עליון, אשר בידיו יהיה גם ייצוג ענייניה של האוכלוסיה היהודית בפני הממשלה האוקראינית. בראש המועצה היהודית הלאומית בסטניסלאב עמדו ד"ר קארל הלפרן, אחד מאישי הקהילה המובהקים, והמנהיג הציוני ד"ר ראובן יונאס, והם הודיעו ב־24 בנובמבר 1918, באמצעות הועד הלאומי היהודי בווינה, לכל הציבוריות היהודית בעולם, על קיום הארגון החדש וקווי מדיניותו הנייטראלית במלחמת הפולנים והאוקראינים.

בימים 18 — 20 בדצמבר 1918 התקיימה בסטניסלאב הועידה הראשונה של המועצות הלאומיות מכל שטח הכיבוש האוקראיני והשתתפו בהן באי־כוחן של מאה קהילות, שייצגו את כל הזרמים והמפלגות ברחוב היהודים. בדיונים מקיפים נדונו שאלות אקטואליות של ההווי היהודי, וביחוד בעיות הארגון החדש של הקהילות על הבסיס הלאומי והקמת רשת חינוך יהודי. בהחלטות, שנתקבלו פה אחד, הוחלט גם על התקנון האירגוני הזמני, שבו נקבעה מסגרת המדיניות היהודית העתיקה. בראש הארגון הועמדה המועצה הלאומית של יהודי מזרח גליציה[117], וד"ר קארל הלפרן וד"ר ראובן יונאס בראשה. למועצה נבחרו 14 חברים: 7 ציונים, 2 מזרחי, 2 פועלי ציון, 1 בונדאי, 2 בלתי מפלגתיים. וכן נבחרו 12 ממלאי מקום (6 ציונים, 2 מזרחי, 2 פועלי ציון, 1 בלתי מפלגתי, 1 בונד). על־יד המועצה הוקמה מזכירות ובראשה ד"ר צבי אפשטיין והסופר העברי ראובן פאהן.

ב־25 בדצמבר 1918 מסרה המועצה לממשלה האוקראינית אגרת הנוטיפיקציה, שבה הדגישה, כי רצונו של העם היהודי לסדר את כל ענייניו הקשורים בקהילות, חינוך ואינטרסים הסוציאליים והכלליים המיוחדים — על יסוד אוטונומיה עצמית. ב־6 בינואר 1919 ביקרו נשיאי המועצה, ד"ר קארל הלפרן, וד"ר ראובן יונאס, את סגן ראש הממשלה ד"ר ליב באצ'ינסקי, הסבירו לו את עמדת הנייטראליות של היהודים במאבק שבין הפולנים והאוקראינים, והדגישו כי היהודים נכונים להשתתף בפעילות באדמיניסטראציה של המדינה וקימומה, על יסוד הכרזת הממשלה הזמנית של הרפובליקה האוקראינית־המערבית מ־19 באוקטובר 1918, שבה הבטיחה לכל המיעוטים הלאומיים שבמדינתה — פולנים, יהודים וגרמנים — שווי זכויות ואטונומיה לאומית[118]. מובן שעמדת הנייטראליות של היהודים עוררה מורת רוחם של האוקראינים והיו גם חוגים שטענו, שמחובתם של היהודים להצטרף לאוקראינים ולנקוט לגבי המדינה עמדה חיובית על כל מסקנותיה, שהרי הנייטראליות לא מנעה, כי בלבוב נערכו בידי הפולנים פרעות ביהודים שנמשכו שלושה ימים רצופים.

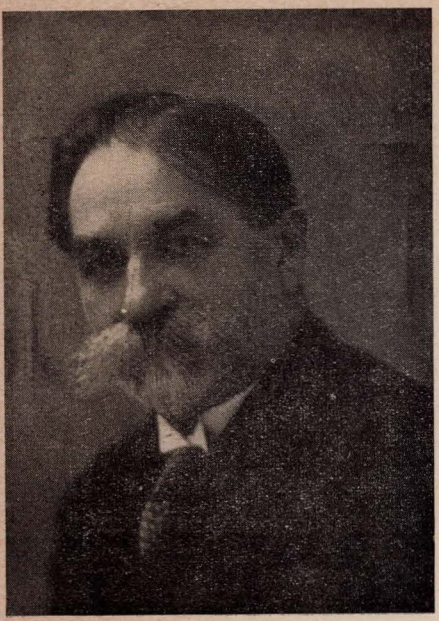
נציגי המועצה הלאומית היהודית דרשו: 1) לבטל את כל ההגבלות שחלו על

117 חבריה: ד"ר מכסימיליאן בלומנפלד, ד"ר מכס זיינפלד, ד"ר קרל הלפרן, יצחק מאיר הורוויץ, ד"ר ראובן יונאס, ד"ר יעקב לויפר, מהנדס ישראל רייך, דב בריש וייס, ד"ר אנזלם הלפרן, א. ל. שוסהיים (כולם מסטניסלאב), ד"ר עמנואל קרוה (צ'ורטקוב) נציג מטרנופול, אריה דרימר (קולומייא) וד"ר מאיר בינשטוק (סטרי).

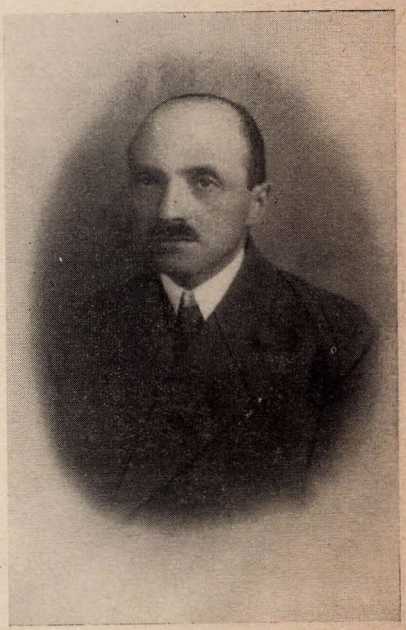
118 ד"ר מיכאילא לאוינסקי: האליטשינא, וו. ר. 1918—1920, ווינה, 1922, עמ' 43 (אוקרא ינית).

ר׳ אברהם הלפרן

ד״ר קארל הלפרן

ד״ר אנזלם הלפרן

ד״ר שמואל שור

השפה העברית והאידיש בימי אוסטריה; 2) להכיר את האידיש כשפת המדינה ולחייב את השלטונות לענות באידיש על כל המכתבים הנשלחים אליהם באידיש; 3) לפתוח כל משרות הממשלה ומוסדות החינוך לפני היהודים; 4) לקבל פקידים יהודים לפי מפתח צודק ולפי ידיעותיהם האדמיניסטראטיביות והמקצועיות; 5) לבטל את כל ההגבלות הכלכליות שנתקיימו בכמה מחוזות לגבי היהודים. מלבד תביעות אלו נמסרו גם דרישות בשטח הכלכלה.

אולם, למרות הבטחות הממשלה האוקראינית לא היה להן קיום למעשה, והתנאים החמירו והלכו, מפני שמנגנון הממשלה לא היה בכוחו להתלכד ולהשתלט על הקשיים ועל כל תעלולי הפקידים של שלטונות ערי השדה, ובהן כל מיני רדיפות ועכובים שערערו את קיומם הכלכלי של היהודים. וזאת לדעת, כי ממשלת הריפובליקה האוקראינית-המערבית היתה מעוניינת באהדתם של היהודים ובאי-כוחה ניסו בחוץ לארץ, ביחוד בווינה, שבה נמצא מספר רב של יהודים גליצאים ובכללם ציונים ידועים, לרכוש יהודים שיהיו נכונים לסייר בבירות אירופה ולהשפיע לטובת הריפובליקה הזאת. בענין זה נשאו ונתנו נציגי הממשלה הזאת בווינה עם העסקן הציוני הידוע מטארנופול ד"ר ישראל וולדמן, שהיה חובב-אוקראינים עוד מלפני מלחמת העולם, אולם הוא פרש מן המשא ומתן בגלל עמדתה המתנגדת של ההסתדרות הציונית לשליחות זאת. במצב זה ראתה המועצה הלאומית היהודית לשלוח, בראשית ינואר 1919, לווינה את חברה, המהנדס נפתלי לאנדא, שימנה מבין ציוני גליציה בווינה נציגות מיוחדת-כוח בשם המועצה הלאומית. אחרי משא ומתן ממושך למדי הצליח להקים בווינה את משלחת המועצה היהודית הלאומית של גליציה המזרחית, שהתחילה מיד, ב-28 בינואר 1919, בפעולתה. עיקר תפקידה היה לקיים קשר קבוע עם המועצה בסטניסלאב, לייצגה בחוץ-לארץ, לקיים שרות-מודיעין וקשר עם נציגויות דיפלומטיות. משלחת זו הורכבה מ-20 חברים ובראשה הועמד אדולף שטאנד לנשיא והנהלה בת 4 חברים: ד"ר משה פאכטמן, ד"ר ישראל וולדמן, הרמן טרוב ומאיר הניש. מזכיר נבחר ליאון וֶכסלֶר ושרות המודיעין נמסר לד"ר נ. מ. גלבר. אחת הפעולות הראשונות של המשלחת היתה למסור לועדה האמריקאית, שהיתה אז בווינה בראשותו של פרופ' קוליג', תזכיר מקיף על יהודי גליציה, שעובד על ידי ד"ר נ. מ. גלבר והוגש לה בסוף ינואר 1919.

בסטניסלאב, שנעשתה מרכז פוליטי של גליציה המזרחית, התאמצה המועצה הלאומית להקל על האוכלוסיה היהודית את תנאי חייה בימי-המעבר וביחוד לשמרה מפני פגיעות ורדיפות. עם זאת לא עבר יום בלא מעשי רצח, שוד וגזל במשכנות היהודים, שעל כן התרכזו רוב הפעולות של המועצה הלאומית באינטרבנציות ומעשי שתדלנות. המצב הוחמר במידה כזאת, כי בהרבה ערים ועיירות הופסק המסחר היהודי, מחמת חוסר הבטחון בדרכים, ומסילות הברזל בכללם. וכן בא קפאון בחיי הכלכלה, שהכביד על כל שכבות האוכלוסיה היהודית. יתר על כן ראו הפקידים האוקראינים ביהודי נושא, שיש לנצלו מכל בחינה, החל בקבלת שוחד עד הפקעת סחורות וקנייני רכוש, וגזל לאור היום והתנפלויות על יהודים בדירותיהם נעשו

דברים תדירים יום-יום. אין צורך לומר, כי יחס זה עורר בקרב היהודים איבה לאוקראינים והכריח את מוסדות המועצה הלאומית היהודית לעמדה כפולה: מכאן עמדת-הגנה על חיי היהודים ורכושם, ומכאן עמדת הגנה על מנהיגי הממשלה, שלא היה ספק ברצונם הטוב לשמור על הסדר והבטחון ולהתייחס כחוק ובהגינות אל היהודים. אמנם, בבירת הממשלה הזאת, בסטניסלאב, לא היו מעשי-גזל וכדומה, אולם בערי-השדה לא עבר יום בלא מעשה התנפלות או שוד.

המצב הקשה הזה של יהודי גליציה המזרחית הזעיק את משלחת המועצה הלאומית היהודית בווינה, שאליה הצטרפו בפברואר 1919 ד"ר ליאון רייך, ד"ר מיכאל רינגל ומ. א. טננבלט, אשר בהשתדלותה של הנציגות הציונית בועידת-השלום בפאריס שוחררו ממאסרם הפולני והגיעו לווינה בדרכם לועידת-השלום. בישיבת המשלחת בראשון לפברואר נידון המצב הפוליטי והצורך לשלוח משלחת גליצאית לוועידת השלום. אחרי בירורים על מצב היהודים בשטח הכיבוש הפולני מזה ובשטח הכיבוש האוקראיני מזה, נתעורר ויכוח בענין הנייטרליות ובעיות המשכתה. היו כאלה שטענו שהנייטרליות מורידה את היהודים לאזרחים בני סוג נחות, שכן בעמדתם זו הם כאילו מכריזים בעצמם כי אין ביכלתם להשתתף בהנהלת-המדינה, והרי זכותם וחובתם של היהודים להשתתף בפעילות בחיי המדינה במלחמה הפולנית-אוקראינית. ד"ר רייך הכיר כי הדעה הזאת היא בעצם נכונה, אולם לא ראה את הדרך לבצעה בחיי יום-יום, ואילו ד"ר רינגל קבע כי בין כך ובין כך נתקלת הנייטראליות באיבת הפולנים, שאינם רוצים להבין את עמדת היהודים ולכן מוטב לעשות ריביזיה ולהשתתף בחלק האוקראיני בחיי המדינה, אפילו תמורת החוב של שרות-צבא. ד"ר ישראל וולדמן הצביע על העובדה, שאוקראינה היא המדינה היחידה המוכנה לתת ליהודים לא שווי זכויות בלבד, אלא גם אוטונומיה לאומית. עם זאת לא ראתה המשלחת להחליט החלטה מכריעה לשם שינוי העמדה הפוליטית.

ב-6—14 בפברואר התכנס בסטניסלאב הפראלאמנט האוקראיני (נאציאנאלנא ראדא), את דיוניו אפפה אוירה של שנאת-ישראל ובנאומי הצירים נשמעו בפירוש טענות והתקפות נגד היהודים. בכלל לא נהג הפארלאמנט כלפי יחס של חיוב כלפי תביעות היהודים, ואדרבה, הוא דרש מאת הממשלה שתאחז באמצעים נגד היהודים (בענין הריפורמה האגרארית וכו'). נוכח התפתחות כזאת החליטה המועצה הלאומית היהודית להסגש עם הממשלה האוקראינית. בינתיים הפיצה משלחת המועצה הלאומית היהודית בעתונות הווינאית ידיעות מפורטות על מצב היהודים בחלק האוקראיני בגליציה וידיעות אלה הדאיגו את הקונסול של אוקראינה המערבית בווינה, בארון ואסילקו, במידה כזאת שראה להפגש עם נציג המועצה היהודית הלאומית האוסטרית רוברט שטריקר, שהצהיר בפניו כי לא מסמכותו הוא אלא רק מסמכותה של המשלחת המועצה הגליצאית לדון בעניני יהודי גליציה. עתה הוזמנו נציגי המשלחת הרמן טרוב ודיר ישראל וולדמן לפגישה עם סגן הקונסול ד"ר סינגאלביץ', הם הסבירו לו כי יחס הממשלה האוקראינית אינו מתקבל על הדעת והיא צריכה להבין, שיהדות העולם תנקוט אמצעים לפרסם את גורלם ומעמדם של היהודים בגליציה. ד"ר

סינגלאביץ' הודה, כי בתור אדם ואוקראיני הוא מחבייש מן הנעשה בגליציה. אולם הוא ביקש להבין כי המצב הרע הוא פרי האנארכיה השוררת. בינתיים הוחלט בסטניסלאב גופה לפתוח במשא ומתן עם הממשלה האוקראינית בענין השתתפותם הפעילה של היהודים בחיי המדינה. אולם השינויים הפוליטיים הפכו את הקערה על פיה.

הציבוריות האוקראינית נעשתה כקלחת של שני זרמים קיצוניים. מצד אחד פטלורה, שנוצח באוקראינה על ידי הבולשוויקים, הגיע לסטניסלאב והתקשר עם ממשלות ההסכמה. מצד אחר יסודות-השמאל, שהטיפו לאיחודה של גליציה עם אוקראינה הגדולה, „פועלי ציון" בהשפעתם של שלמה גולדלמן ורבוצקי, שהיו מיניסטרים לענייני היהודים בממשלת פטלורה, אהדו את רעיון האיחוד וכלי מבטאם „דער יודישער ארבייטער" בסטניסלאב פירסם ברוח זו מאמרים והתחיל גם להתקיף את המועצה הלאומית היהודית בשל עמדתה הנייטראלית.

גם בימי ערבוביה ותסבוכת אלה ניכר היה חותם התחייה בחיים הפנימיים של הציבוריות היהודית. ביחוד נעשתה פעולה ניכרת בשטח החינוך. המועצה הלאומית הפנתה את תשומת לבה של הממשלה האוקראינית לצרכי החינוך היהודי ודרשה, שהממשלה תעזור להקים רשת חינוך משל היהודים. עיקר הדרישה היה, שבתי ספר היהודיים יהיו נתונים לפיקוחם והנהלתם הפידגוגית והאדמיניסטראטיבית של שלטונות-חינוך יהודיים, אף בתי הספר יהיו מוסדות מדינה ועל חשבונה. ב-11 ביאנואר 1919 היתה פגישה בין נציגי המועצה ובין מזכיר המדינה לענייני חינוך ד"ר ארטימוביץ', שהביע את הסכמתו לתכנית המועצה הלאומית, אולם פיקפק באפשרות להנהיג את השפה העברית כשפת ההוראה וביקש הסברים על כך. ועידת הפידגוגים היהודים, שכונסה על ידי המועצה הלאומית, ב-19—20 בינואר בסטניסלאב ושבה השתתפו מורים מ-20 ערים, דנה על כל פרטי רשת החינוך, החל בבית הספר העממי, חדרים, בתי ספר תיכוניים, הומאניסטיים עד סמינריונים, הויכוחים, ביחוד על יסוד הרצאתו של פרופ' דוד הורוויץ בענין „הלאמת רשת החינוך והיבראיזציה שלה", הוכיחו כי ציבור המורים חדור שאיפות נמרצות ליצור בשטח החינוך דבר חדש ברוח תחיית הלשון והתרבות. הבעיה הקשה ביותר היתה שאלת המורים, שיוכלו להורות בשפה העברית. אמנם, מספר המורים העברים היה גדול, אולם השלטונות לא היו יכולים להכירם מבחינת הקוואליפיקאציה, מפני שרובם המכריע לא היו בידיהם תעודות-גמר לימודים הנדרשות על ידי השלטונות.

הועידה החליטה: 1) בית הספר היהודי צריך להיות מוסד ציבורי, מכולכל על ידי המדינה ופתוח לפני כל אחד. 2) המורה הוא פקיד ממלכתי המקבל את משכורתו מקופת המדינה. 3) מורים ישמשו רק אלה, שגמרו את הלימודים הנדרשים. אולם בענין מורים עברים נתבקשה המועצה הלאומית להשיג בשבילם, על יסוד חינוכם העברי ואישור התאחדות המורים העבריים, את רשיון ההוראה. נתקבלו גם החלטות בדבר תיקון ה„חדרים" והעמדתם לפיקוח מועצת החינוך היהודית.

על יסוד החלטות ועידת המורים התחילה המועצה לשאת ולתת עם הממשלה. אף שהפארלאמנט האוקראיני החליט ב-13 בפברואר בחוק הלימודים לתת למיעוטים

את הרשות לקיים בתי ספר בשפת הוראה משלהם, הצהיר ד"ר ארטימוביץ' בפני נשיאות המועצה הלאומית היהודית ב-20 בפברואר, כי אין הממשלה יכולה לתת תשובה מוחלטת משום שאין בפארלאמנט האוקראיני נציגות יהודית שתביא לפניו את תביעות היהודים ומצדדים שונים נשמעו ערעורים על שפת ההוראה העברית. בכל זאת הבטיח לתת הוראות אשר על פיהן תהיה אפשרות להורות את ילדי ישראל את השפה העברית ותולדות ישראל. תשובה זו היתה בה נסיגה מפורשת של הממשלה בענין רשת החינוך היהודי. בינתיים פתחו „פועלי ציון" בעתונותם בהתקפות חריפות נגד שפת ההוראה העברית ודרשו בתי ספר בשפת האידיש. תביעות אלו נדפסו בעתונות האוקראינית והממשלה נאחזה בהם ככלי זיין נגד דרישות המועצה הלאומית היהודית. גם אמתלה זו של הממשלה האוקראינית הראתה בפירוש, שכל דיבוריה על מתן אוטונומיה לאומית ליהודים אינם אלא דיבורי-שוא. ההסתדרות הציונית ראתה, איפוא, צורך לפתוח בעצמה ברוב הערים בתי ספר עממיים ותיכוניים עבריים, ובכמה ערים נפתחו גם בתי ספר פרטיים באידיש. על אף כל הקשיים התמסר הנוער לעבודת תרבות לאומית בשפה העברית. התחילה גם תנועת „החלוץ" והתכוננות להכשרה למען ארץ ישראל. פתיחת בתי ספר לאומיים עודדה את הנוער ואת האינטליגנציה היהודית להתעוררות לאומית. קורסים, סמינרים, ויכוחים, הרצאות והצגות תיאטרוניות במועדונים של כל המפלגות נתנו בחיים התרבותיים רוב גוניות והעידו גם על שינוי-ערכין בכל חיי הציבוריות היהודית. נוסדו עתונים באידיש — בימי הכיבוש האוקראיני (1 נובמבר 1918 — 1 ביוני 1919). יצאו לאור, שבועון באידיש „דאס אידישע ווארט" בעריכתו של אהרן לייב שוסהיים, שהיה הממונה על ענייני העתונות במועצה הלאומית היהודית; „יודישע פאלקס צייטונג" בעריכתו של חיים שפונד; „דער יודישער ארבעטער", ב-13 מאי 1919 התחיל לצאת עתון יומי: „דאס יודישע טאגבלאט" בעריכתו של מ. א. טננבלט.

חשיבות מיוחדת היתה לארגון הפנימי המחודש של החיים היהודיים. במקום הקהילות, שבה שלטו משפחות ו„קליקות" באו מועצות לאומיות, כרצונם של המוני העם. גם בסטניסלאב בוטל ועד הקהילה ותחתיו קמה מועצה לאומית מורכבת נציגי כל המפלגות, העומדות על בסיס יהודי חיובי. בראש המועצה הועמדה נשיאות: ד"ר קרל הלפרן וד"ר ראובן יונאס.

ד"ר קרל הלפרן[119], בנו של ר' הירש הלפרן ונכדו של ר' אברהם הלפרן, היה יליד העיר סטניסלאב. אחרי שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטאות בגרמניה, חזר לסטניסלאב והתמסר למשק החקלאי וניהל את האחוזה וולצינץ, אשר ירש מאביו, והנהיג בה שיטות עבודה חדישות. אחרי שצבאות רוסיה פלשו, באוגוסט 1914, לסטניסלאב, סרב להמלט לווינה. לא עזב את משמרתו ונשאר עם האוכלוסיה

119 נולד בשנת 1870. בשנת 1888 גמר את חק לימודיו בגמנסיה בסטניסלאב ונסע לחוץ לארץ, למד אגרונומיה וכלכלה לאומית באוניברסיטאות ברלין והאלה. בשנת 1897 נשא לו לאשה את סאביגה מבית זוסמאן.

היהודית. בכל לבבו, בכל נפשו ובכל מאודו אירגן את פעולות-הצלה בשביל יהודי העיר, שהיו נתונים במצוקה ובשביל פליטי חרב אשר נמלטו לאלפיהם מערי הסביבה וכפריה לסטניסלאב. הרוסים לא הניחוהו זמן רב על משמרתו וגירשוהו כבן-תערובת לרוסיה. אלפי יהודים באו להפרד מעליו במשך שלוש שנים ישב במאסרים שונים ברוסיה וגם שם השכיל לקיים קשרים עם ועדי הצלה שבמדינה. את כל זמנו הקדיש להחשת עזרה והצלה לאלפי יהודים שהוגלו ממזרח-גליציה לרוסיה. בתום מלחמת רוסיה—אוסטריה שב לסטניסלאב והתמסר מכאן ואילך לעבודה ציבורית-לאומית. יחד עם ד"ר ראובן יונאס, מהנדס נפחלי לנדא, ד"ר אלכסנדר ריטרמן, האחים שמעון וישראל רייך, ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר מכס זיינפלד ודב וייס ועסקנים אחרים הקים את המועצה היהודית-הלאומית.

ד"ר ראובן יונאס עמד בתנועה הציונית עוד משנות התשעים והיה אחד מפעיליה. שנים מספר היה גם כאחד מנציגי התנועה הציונית הגליציאית בועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית. ביחוד נהל את העבודה הציונית במחוזו ובזכותו התבססה התנועה הציונית בעיירות שמסביב סטניסלאב. לצדו עמדו ותיקי התנועה הציונית ד"ר אנזלם הלפרן, אחיו של קרל, ד"ר אלכסנדר ריטרמן, שניהל במרץ רב את המועצה הלאומית המקומית, דב וייס וד"ר הלל זוסמן.

•

אולם שונה מן התמונה הפוליטית הפנימית היתה תמונת המצב הכלכלי. בהשוואה למצב האוכלוסיה היהודית לפני המלחמה, שהיה בממוצע לא רע, באה ירידה עצומה בימי הכיבוש האוקראיני. מספר התושבים היהודיים בסטניסלאב[120] הגיע במארס 1919 ל-36000 נפשות, מהם כ-20000 (56%) זקוקים לתמיכה ציבורית. לפני המלחמה עלה אחוז הזקוקים לתמיכה ל-11% בלבד ו-5000 איש היו בכלל מחוסרי פרנסה ועבודה (14%), ובימי הכיבוש רק 30% מהאוכלוסיה היהודית מצאו את לחמם וגם הם בתנאים קשים למדי. אולם בהשוואה לערים אחרות, שבהן הגיע מספר הזקוקים לתמיכה מ-61 עד 90%, לא היה עדיין המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית בסטניסלאב ירוד כל כך. תופעה זו מסתברת מתוך כך, שסטניסלאב היתה בירת המדינה והשלטונות האוקראיניים נמנעו קצת מלנהוג לגבי היהודים במידת האכזריות שהיתה נהוגה ביתר הערים והעיירות. בכל זאת סבלה העיר ב-23—24 במארס מהתנפלויות האכרים והחיילים, ששדדו חנויות ודירות היהודים. גם המשטרה והשלטונות נהגו באכזריות והכו גם הם ביהודים. ובכלל הורע המצב מיום ליום, בהשפעת גלי הפרעות שהתפרצו באוקראינה הגדולה. המועצה הלאומית היהודית החליטה לשאת ולתת עם הממשלה האוקראינית בעניין הקמת דֶצֶרנאט לענייני היהודים על ידי הממשלה. עוד ב-2 באפריל 1919 הודיע ראש המיניסטרים ד"ר הולובוביץ', בשם הממשלה האוקראינית

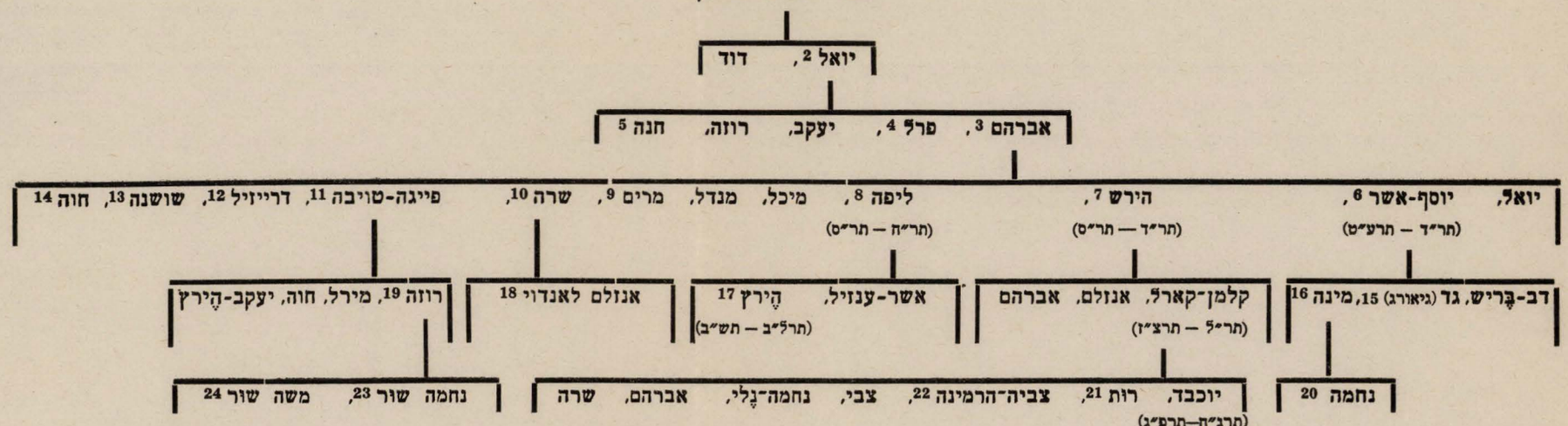
120 לפי המפקד מארכיון המשלחת של המועצה הלאומית היהודית בווינה.

למועצה הלאומית על החלטתה להקים, לשם שמירת ענייני היהודים כמיעוט לאומי, משרת הדֶצֶרנָנט ליד נשיאות הקבינט. בתור מועמד לדצרננט נקרא ד"ר ישראל וולדמן. אולם מאחר שנשמעו קולות נגדו חזר כבר ב-28 במארס לווינה. בינתיים נידונה שאלת הדֶצֶרנאט במשלחת המועצה בווינה במעמד נציג הציונים בכיבוש הפולני ד"ר אמיל שמוראק והחלט, כי ד"ר וולדמן יוכל לקבל את תפקיד הדצרננט אם יעמיד את עצמו תחת משמעת ההסתדרות הציונית. ב-20 באפריל הגישה הממשלה האוקראינית למועצה הלאומית היהודית את הצעת התקנה על הדצרנאט היהודי על יד הממשלה האוקראינית. לפי תקנה זו, שעובדה בידי ד"ר ישראל וולדמן, ימונה הדצרננט לשמירת ענייניהם של היהודים כמיעוט לאומי, מבלי לפגוע בהקמת ארגון לשם הבטחת האוטונומיה הלאומית, כפי שהוצהר במאניפסט של הממשלה מ-19 באוקטובר 1918. הדצרננט משתתף בישיבות הממשלה, עד כמה שיוזמן אליהן על ידי ראש המיניסטרים, אולם אין לו זכות ההצבעה (סעיף 2). הדצרננט יתמנה על ידי ראש הממשלה. הדצרננט מחוייב להסתלק מתפקידו לפי הצעת המועצה הלאומית היהודית ולפי דרישתה (סעיף 3). בכלל תפקידיו נכנסים כל העניינים אשר במסגרת האוטונומיה היהודית. יש לו הזכות להציע לשלטונות הצעות חוקים, הוראות ופקודות, כדי לשמור על ענייניהם המיוחדים של היהודים בחוקים, בהוראות ובתקנות הכלליים, ולשם כך הוא רשאי להציע את הצעותיו, ספקותיו וערעוריו. בידיו הפיקוח הממלכתי על המוסדות היהודיים, ארגונים סוציאליים וכלכליים ופיקוח על ביצוע הזכויות המיוחסות לארגונים אוטונומיים (סעיף 5). פרטי הארגון הפנימי של הדצרנאט יעובדו אחרי מינוי הדצרננט הראשון. את כל תקציב הדצרנאט מכסה האוצר הממלכתי (סעיף 7). לפי תקנה זו ניתנה מסגרת רחבה ועל דצרננט היהודי למלאה תוכן יהודי.

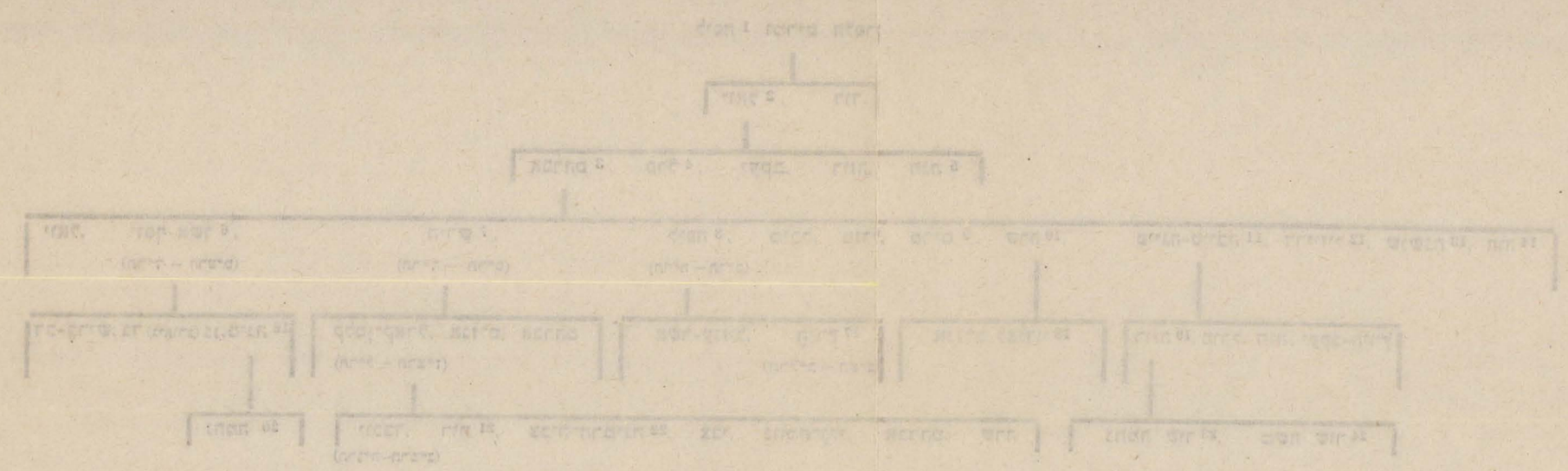
אחרי שד"ר וולדמן הגיע לסטניסלאב, בא לידי הסכם עם נשיאות המועצה הלאומית היהודית, בענין היחסים שבין המועצה היהודית לבין הדצרננט. בתקנת ההסכם הודגש במיוחד, שהדצרננט ממלא את כהונתו כבא כוחה של המועצה הלאומית היהודית והוא אחראי בפניה בכל מובן, ולפי דרישתה עליו גם להתפטר. הוא מחוייב להשתתף בכל ישיבותיה, לפעול ברוח החלטותיה והוראותיה, ולמסור לה דין וחשבון על פעולותיו. קודם שהוא מגיש את הצעותיו בענייניים עקרוניים ובעלי אופי פוליטי הוא חייב למסור אותן למועצה ולקבל את הסכמתה. המועצה הלאומית מגישה את כל פניותיה בכתב אל הממשלה האוקראינית באמצעותו של הדצרננט. הפיקוח על המוסדות היהודיים יקיים הדצרננט רק מתוך הסכמה מלאה עם המועצה הלאומית. הארגון הפנימי של הדצרננט מקים הדצרנאט בהסכמתה המלאה של המועצה הלאומית ובהשתתפותה הוא מעבד את התקנון.

בשעת המשא ומתן בענייני הקמת הדצרנאט התקיימו בסטניסלאב, ב-18 במאי 1919 בחירות למועצה היהודית הלאומית. השתתפות הבוחרים היתה גדולה מאד. זו הפעם הראשונה ניתנה גם זכות בחירה לנשים. פעילות המפלגות היתה ניכרת מאד בתעמולת הבחירות. למועצה נבחרו 50 צירים ובכללם שש נשים. הרכב המועצה לפי המפלגות היה: ציונים — 10; מזרחי — 9; נשים ציוניות — 6; מפלגה עממית — 6;

משפחת הלפרן בסטניסלאב

1 לפי המסורת במשפחה נפטר בסוף המאה השמונה עשרה. 2 נולד בשנות השמונים של המאה השמונה עשרה. 3 באפריל 1881 קבל את אות ההצטיינות „מסדר פרנץ יוסף". 4 אשתו של אלכסנדר הורוויץ. 5 אשתו של ר' ליפה הורוויץ. 6 נתחנך בבית סבו, הרב ר' ענזיל צוזמר. 7 שנים רבות נשיא הקהילה והניח את היסודות לקהילה מודרנית. היה גם אסטור בעירייה. 8 היה חבר במועצת העיר ובמועצת הקהילה. חבר הוועד המפקח על בתי הספר מיסודו של הבארון הירש. תשומת-לב מיוחדת הקדיש לחינוך בעלי מלאכה ולהכשרתם המקצועית. 9 אשתו של מאיר מרגולין. 10 אשתו של ר' יוסף לאנדוי (תר"ך – תרע"ו). 11 אשתו של ר' לייביש בן הירץ ברנשטיין (תר"ח — תר"ס). 12 אשתו של שמואל לוריא מפינסק. 13 אשתו של ר' מרדכי-זאב אשכנזי. 14 אשתו של פילים נתנזון. 15 חבר הוועד הפועל הציוני הגדול (1911 — 1913); חבר ההנהלה הציונית בשנים 1921–1927; סגן חבר הוועד הפועל הציוני (1927 - 1931); חבר הוועד הפועל הציוני מ–1931 עד היום. 16 אשתו של קארל בן ר' שלמה בובר. 17 כל ימיו עסקן ציוני; נמנה עם הראשונים ששימשו את הרצל; ממייסדי „קדימה" בווינה. 18 מנהל מושבות איק"א בארגנטינה במשך שנתיים. לפני מלחמת העולם הראשונה מנהל הלשכה הארצית של הקרן הקימת לישראל בלבוב. 19 אשתו של ד"ר שמואל שור. 20 אשתו של הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא ז"ל. 21 אשתו של ד"ר ארתור לבנטל בתל-אביב. 22 אשתו של ד"ר יחיאל מושיץ בתל-אביב. 23 מורה בגמנסיה בתל-אביב. 24 לשעבר רופאו הפרטי של הפרופיסור זיגמונד פרויד וטיפל בו עד יום מותו. עתה בניו-יורק.

religji cechy zwyczajnie tak składać powinni woski [3] jako też i inne powinności, przy procesjach i nabożeństwach żałobnych mszy odprawować w kościele powinni, żydzi zaś rzemieślnicy, którzyby w cechu jakimkolwiek byli, do tych powinności należeć, bywania obecnie w kościele i przy procesjach nie powinni; ale za każdą razą dać to co chrześcijanin, gdyby tychże powinności omieszkał, do cechu za winą powinien. Insze zaś składki równie z cechem każdy z nich tak na woski kościoła jako i na inne potrzeby dawać powinien. Dokładając tego, aby cechmistrz i z bracia więcej nie wyciągał nad to, co chrześcijanin do cechu daje. A jeżeliby za te wszystkie powinności i składki dorocznie chciał żyd zjednać cech, tedy mu to wolno ma być.

Rzeźnikom żydowskim połowicę jatki w rynku naznacza się, w której połowicy wolne im budowanie każdemu rzeźnikowi osobnej jatki, jednemu podle drugiego zamczysk do wcześniejszego mięsa sprzedawania. Z tym dokładem aby każdy od rzemiosła i stołu dawał kamieni [4] dwa łoju do roku po wyjściu słobody, z których jeden do zamku należeć, drugi do lampy do kościoła powinien. Przy tejże połowicy jatek wolno i z chlebem piekarzom żydowskim siedzącym sprzedawać, w czem chrześcijanie przeszkadzać nie mają, jako też i oni w drugiej połowicy jatek chrześcijanom.

Dom według upodobania u żyda wolno kupić, jako też i onemu go sprzedać, jednak aby nie na stronę tylko tu osadzić w nim gospodarza. A strzeż zaś Boże w którejkolwiek ulicy zapalenie domu tedy wszyscy równie tak chrześcijanie żydowskiego domu ratować gwałtem, jako i żydzi chrześcijańskiego powinni i do wszelkiego równie z miastem należeć gwałtu. Tenże zbór żydowski jako również z wszystkiem miastem do wszelkich swobód i wolności nie tylko do lat pomienionych, przypuszczam ale i po wyjściu słobody równie też z chrześcijany mieć będą.

Asekurując, że do żadnych powinności ani przezmnie samego, ani przez sukcesorów moich nie będą pociągani: jako to szarawarków, [5] dziesięcin [6] jakichkolwiek, powołowszczyzn,[7] robocizn [8] i żadnych powinności prócz tylko tych, które się tym listem pomieni, i to aż po wyjściu słobody; równo zaś z miastem do wszystkich szosów, któreby się trafiły, składek, stróży, należeć mają, kiedy wedle osady i domów nic nadto, tylko jako chrześcijanin dawać i odbywać powinni i kiedy szosować przyjdzie miasto, jeden ze starszych obrany żydowskich należeć ma do tego czynszu, zaś każdy gospodarz z domu po wyjściu słobody po złotych trzy, a komornik jego po złotych półtora co rocznie na Ś-ty Marcin do zamku dawać i odbywać powinni; a że im we wszystkiem nadanego w mieście moim prawa dotrzymać obiecuję, we wszystkich onego sukcesorów moich obliguję punktach, aby też wolności przezmnie nadane wcale zatrzymali, które to ja dla lepszej pewności wagi własną podpisuję ręką.

Działo się w Stanisławowie, dnia 17 miesiąca września, roku Pańskiego 1662.

Jędrzej Potocki, starosta halicki, kołomyjski, leżajski m. p. Anna z Rysin, starościna halicka, kołomyjska, leżajska.

(אוסולינאַאום לבוב, כתב־יד 3636)

3 מס הדונג לצרכי הכנסיה 4. „אבן", משקל פולני עתיק = 25 פונטים פולניים.

5 מס להחזקת כבישים. 6 „מעשר", מס התבואה לצרכי הכנסיה.

7 מס הבקר שהיה משתלם in natura. 8 חובת שירות עבודה בשביל בעל האחוזה.

II התקנון השני משנות 1717—1721

Józef z Potoka na Stanisławowie, Zbarażu, Brodach i Niemirowie Potocki, Wojewoda i generał Ziem Kijowskich, warszawski, leżajski, śniatynski, kołomyjski etc. starosta. Wszem wobec i każdemu z osobna komukolwiek o tem wiedzieć będzie należało wiadomo czynię w tym liście moim: iż jako raz przy założeniu miasta mego dziedziczonego Stanisławowa na gruntach moich własnych zabłotowskich, wszelkiej innej nacji i religji ludzie prawo nadane mają wolnego w tem mieście budowania, osiadania, szynkowania, handlowania i wszelkiemi sposobami zarabiania; — a nie inniej Żydzi hebrajskiej wiary przez osobny przywilej konferowane prawo i pozwolenie na budynki i postawienie szkoły z łaźnią i 3 domkami do niej należącemi, tak i jak konferując się do przyrzeczonego prawa od śp. Ojca i Dobrodzieja mego hebrajskiej nacji Żydom talmudowym nadanego — one we wszystkich punktach i zwyczajach dawnych nie naruszenie zachować przyrzekając konfirmuję. A lubo szkołę ich z łaźnią i 3 domkami między kościołem wielebnych 00. Trynitarzów i cekhausem erygowana, częścią dla tego aby nabożeństwu kościelnemu krzykiem swoim nie przeszkadzali, częścią, aby cekhaus dla ustawicznego swiatła w bóżnicy, w jakowym nie był niebezpieczeństwie, na inne miejsce przenieść kazałem; przecież jednak wszystkie ich prawa wolności i pozwolenia, w dawnych przywilejach opisane, niniejszym listem aprobuję i takiej wagi, jako i pierwszych nadane mają, mieć chcę, deklarując iż na posterunku pomieniona szkoła rumacji i przeniesienia żadnego z tego gdzie ad praesens jest lokowana na inne miejsce mieć nie będzie, do której ścieżki przez komisarza mego naznaczonej, aby nikt zagradzać nie ważył, ale owszem onej securitatem tak jako viarum publicarum zachował. A że securitas każdemu Żydowi obwarowana więc gdy jakowy excess z nich którzy popełnią, nie w turmie przy bramie będącej, ale w zamkowej inkarcerowani być mają. W zachodzących zaś sądowych transakcjach do jurysdykcji zamkowej regulować się powinni. Nad którymi sławetni wojci obojej nacji tak polskiej jako i ormiańskiej żadnej zwiechrzności nie mają extendere. Józef Potocki."

(„אוסולינאום" לבוב, כתב־יד 3636)

III צוואת יואל הלפרן ורעיתו

Praes. 7. Febr. 838 ad Nr. 377
Ad Nr. 128 ex 838

WECHSELSEITIGES TESTAMENT

des Joel Halpern und der Feige Halpern geb. Bochmer

ddt. Stanisławów 10.4.1837.

ad. 7. Die mir eigentümlich gehörige sub Nr. 50, 51 und 129 Realität scheiden wir von der Erbschaft aus und legieren solche der nachstehenden Wohltätigkeit das stellt dermassen, dass die Einkünfte derselben nach Abzug der erforderlichen Reparaturen und Steuern jährlich vermöge nachstehenden Verzeichnis durch unsere Erbfolgen — und zwar durch unseren Sohn Abraham Halpern und Schwiegersohn Aleksander Horowitz lebenslänglich, nach Ableben des Schwiegersohns durch unseren Sohn Abraham und dessen Erbfolgen und den respective sein Vorfahr dazu bestimmen wird, auf ewige Zeiten mit Zuziehung des jeweiligen Ortsrabbiners verteilt werden sollen — und zwar:

a) für die armen Verwandten des Joel Halpern 30%,
b) zur Ausstattung armer anverwandter Jungen und Mädchen 10%,
c) zur Verpflegung der isr. Kranken und Unterhaltung des Spitals 20%,

d) zur Unterhaltung armer Jünglinge zum isr. Religionsunterricht 5%,
e) zur Verteilung unter den hiesigen israel. Armen mit Anfang eines jeden Winters 6%,
f) zur Beleuchtung und Beheizung der Betschule Beth-Hamidrasch 2%,
g) zur Unterhaltung der Buchbände in derselben Betschule 1%,
h) zur Unterhaltung des allgemeinen christlichen Spitals 3%,
i) zur Unterhaltung jeder armen Rekrutierungspflichtigen, die für sich Supplenten stellen 4%,
k) zur Kleidung armer israel. Jünglinge 2%,
l) zur Unterhaltung des Einganges in der Synagoge 1%,
m) zur Austeilung des Fleisches unter die israel. Armen an Ostern und Laubhüttenfeiertagen 2%,
n) zur Verteilung unter die israel. Armen am Sterbetage des Joel Halpern 6%,
o) zur wöchentlichen Verteilung an diejenigen Armen, die in der Betschule Beth-Hamidrasch stets beten 2%,
p) zur Verteilung des Ostermahls der Armen 2%,
q) zur Verteilung unter die israel. Armen an dem Sterbetage meines Bruders David 1%,
r) desgleichen an den Sterbetagen meines sel. Vaters Lipa und meiner sel. Mutter Mariem 1%,
s) desgleichen an dem Sterbetage meines sel. Sohnes Jakob und meiner sel. Tochter Rosa 2%.

zusammen 100%

(נמסר מן הארכיון המשפחתי על־ידי צביה הלפרן—מושיץ בתל־אביב)

IV טבלה סטאטיסטית של האוכלוסיה בסטניסלאב

שנה	מספר התושבים	מהם יהודים
1732	3321	1470
1765		925
1792	5432	2237
1808	6192	
1811		3392
1847	10866	5958
1857	11682	6920
1860	12000	7000
1869	17000	8000
1880	18626	10028
1890	22391	12149
1900	30410	14106
1901	33328	15253

ישעיה הלוי איש הורוויץ

לתולדות הרבנות בסטניסלאב

א. ר' אריה ליבוש (הראשון)

ראשון לרבני סטניסלאב ממשפחת הורוויץ היה ר' אריה ליבוש, בן הרב ר' אלעזר, רבה של זאלוזיץ, בנו של הרב ר' יצחק, רבה של אה"ו (אלטונא, המבורג ונדסבק), המפורסם בשם ר' איציק'ל המבורגר. ר' אריה ליבוש ישב על כסא רבנותו בסטניסלאב למעלה מששים שנה (אי אפשר לקבוע זמן מדויק, אחרי שהביוגראפים מחולקים בפרט זה, למשל, אבי ז"ל בספרו „אלון בכות", הספד שנשא בבית הכנסת הגדול בסטניסלאב ביום השלושים לפטירת אביו ר' משולם יששכר ז"ל, מונה לר' ליבוש ששים ושלש שנות רבנות, בעוד שאחרים, כגון ר' צבי הורוויץ בספר „כתבי הגאונים" מונה לרבנותו קרוב לששים שנה). אבל לכל הדעות עלה ר' אריה ליבוש על כסא הרבנות בעיר הזאת בהיותו רך בשנים, בן עשרים וכמה, ועל כסא זה הגיע לגבורות ולמעלה מזה, וכן נתקשר, במשך עשרות שנים אלו, עם הקהילה הזאת ואנשי העיר התקשרו בו וביוצאי יריכו, שמלאו את מקומו אחריו, קשר מיוחד בל ינתק.

ר' אריה ליבוש היה צדיק וגאון מפורסם עד מאוד בדורו. ובעודו צעיר לימים היה כבר גדול בתורה. וראיה למפורסמות הוא הספור המתאר כיצד נתמנה רב בסטניסלאב. ומעשה שהיה כך היה: בשנת תקמ"ג (ויש אומרים: תקמ"א) צריכה היתה ק"ק סטניסלאב למנות לה רב ואב"ד, ביקשה לקחת לה רב בר אוריין גדול ובר אבהן, וכיוון שהגיע לשם שמו הטוב של ר' אלעזר רבה של זאלוזיץ, בן הגאון ר' איציק'ל המבורגר, נשאו עיניהם עליו. טובי העיר מינו משלחת של שלשה נכבדים בני סמכא, שאחד מהם היה הרב הגאון ר' יעקב בעל „חוות דעת", שהיה אחר כך אבד"ק ליסא ובעת ההיא תושב סטניסלאב, והוטל עליהם התפקיד לנסוע לזאלוזיץ ולתהות על קנקנו של הרב ר' אלעזר הנזכר ואם ימצאו כי באמת כשמו ההולך לפניו כן הוא, וראוי לאותה איצטלא, יקבלו אותו לרב העיר, ויהי כאשר הגיעו האנשים לזאלוזיץ לבית ר' אלעזר לא מצאו אותו בביתו, שיצא לסביבה לברית מילה, או בעניין אחר. בבית הרב מצאו רק את בנו של הרב, הוא ר' אריה ליבוש, אברך צעיר הסמוך על שולחן אביו, יושב והגמרא על ברכיו ומנענע תינוק בעריסה. נכנסו האנשים בשיחה עם האברך הצעיר, והגאון ר' יעקב התחיל לעסוק עמו בדברי תורה. אורו עיניו של ר' יעקב, כי האברך נתגלה לפניו חריף ובקי להפליא. מגודל ההתפעלות פנה ר' יעקב לשאר חבריו ואמר להם: ניתן את כתר הרבנות של

ק"ק סטניסלאב על ראש ר' ליבוש זה עוד קודם שיחזור ר' אלעזר הביתה ונכיר אותו. דבריו הפליאו את שני חבריו במשלחת, אבל סמכותו של ר' יעקב לא נתנה מקום לפקפוק כל שהוא וברי היה גם להם, שאם ר' יעקב הגיע לידי מסקנה כזאת אין להם אלא לקבלה ולהסכים לה. מתוך נימוס שמרו את הדבר בלבם. כשחזר ר' אלעזר הביתה נכנסו אליו וסיפרו לו את אשר קרה. נענה ר' אלעזר ואמר: „כלום אב מתקנא בבנו? מה' יצא הדבר ויהיה בשעה מוצלחת". חזרו השלוחים הביתה, וסיפרו לקהל מעשה נסיעתם ותוצאתה. מיד הסכימו לשלוח לר' אריה ליבוש כתב התמנות בכבוד רב לרב ואבד"ק. ככה נתקבל ר' אריה לבוש לרבה של סטניסלאב והגליל.

„והגליל" — תיבה זו לא היתה בימים ההם תואר של שיגרה, כמו בדורות האחרונים, כי ר' ליבוש היה אל נכון רבו של גליל (Kreis) סטניסלאב, כי מספר ערים בסביבה היו כפופות בכמה מיני סמכויות רבנויות לרבה של סטניסלאב.

הנה כי כן נתקבל ר' אריה ליבוש ברוב כבוד והדר לרבה של סטניסלאב ברצון כל בני העיר ולשמחת לבם של טובי תלמידי החכמים שבה ובראשם הרב הגאון בעל „חוות דעת" ר' יעקב מליסא והתחיל נוהג נשיאותו זאת ברמה. ברם, צריך הוא לעבור עוד מבחן, והוא: בתוקף חוקה מלכותית, שהוצאה בשנת תקל"ב (1772) מטעם הקיסרית האוסטרית מאריה תיריזיה, נתמנה בגליציה „רב המדינה". כל הרבנים במדינת גליציה היתה התמנותם טעונה אישור מאת „רב המדינה" הלז. משרה זו ניתנה להרב ר' אריה ברנשטיין, שהיה בעת ההיא רבה של זבאראז' ואחר כך קבע מושבו בעיר מולדתו ברודי. ר' אריה ליבוש ז"ל היה מוכרח, איפוא, לקבל אישור על התמנותו לרבה של סטניסלאב מאת רב המדינה האמור, שהיה נוהג לבוא פעם בשנה מברודי, עיר מושבו, לבית רבה של לבוב, וכאן סידר את האישורים האמורים. ר' אריה ליבוש נסע ללבוב אל „רב המדינה" לקבל מידו תעודת האישור. אולם כשהציע לפני רב המדינה את מבוקשו, פנה הלה אל רבה של לבוב, לאמר: הביטו נא וראו, איך צעירים לימים קופצים בראש, לישב על כסא הרבנות ולהיות מורי הוראה בישראל בעיר חשובה וגדולה, אשר הכסא גדול מהם. — אמר וסירב לחתום על תעודת ההתמנות. נעלב ר' ליבוש, וגם חרה לו על הרב הזקן הזה, שכן הרגיש והכיר, כי מאן לאשרו לא מתוך טעמים ראויים, אלא מתוך נטירת איבה, הואיל וכארבעים שנה קודם לכן קיבל הרב ר' אריה ברנשטיין פסק־דין לחובתו מאת זקנו של ר' אריה ליבוש הורוויץ, ר' יעקב יוקל מגלוגא, אביו של ר' איציק'ל רבה של אה"ו.

כדי לעמוד על נפשו וזכותו פנה ר' אריה ליבוש אל רבה של לבוב ויאמר: רבנו, אתה באמת הרב הכולל של המדינה בהיותך רבה של לבוב הבירה ולך צריכים להיות כפופים כל הרבנים של המדינה, כי אתה גדול הדור בתוכנו. וזה „רב המדינה" אינו אלא ממונה מטעם הממשלה; ואם הוא רוצה כיום להטיל פקפוק בכך אם הנני ראוי להתמנות שלי, אנא, יבחון נא רבנו פה על המקום את שנינו ויגיד נא כבוד תורתו את משפטו מי משנינו גדול יותר בתורה. רמז לו רבה של לבוב

ל„רב המדינה", שאין מן הראוי שימנע מלאשר את ר' ליבוש הורוויץ ולא יהיה תפארתו בדרך זו אם יכניס עצמו בקטטה עם הרב הצעיר הזה, שהיה ידוע לו בגדלו בתורה ובכשרונותיו המצויינים. וככה קבל ר' ליבוש את חתימתו של „רב המדינה".

ר' אריה ליבוש ישב על כסאו בסטניסלאב בכבודו של עולם. כל בני הקהילה והסביבה היו מלאים יראת הכבוד כלפיו וגם חיבה יתירה נודעת לו מהם ושמו יצא בתפוצות ישראל כגאון גדול בתורה וצדיק ביראה טהורה וענוה. עדים מוסמכים לכך הם הסיפורים והאגדות שסיפרו אנשים על רבם הדגול הזה, שהרבה מהם נשמר זכרונם עד ימינו אנו. בשנים האחרונות כבר הספיקו סופרים כותבי תולדות וכדומה לפרסם בכתב כמה מהם, אבל הרבה נשארו עוד בתורת דברים שבעל פה. ואביא בזה אילו סיפורים ואגדות כאלה, שלא האמת ההיסטורית שבהם עיקר, אלא העדות כיצד נצטיירה דמותו של האיש ההוא ואיך נראתה בעיני הקהל הרחב.

ובכן, ישב ר' אריה ליבוש על כסא רבנותו בעיר סטניסלאב והגלילה בשלום ובכבוד, לשמחת לב בני עדתו, אשר התחילו להכיר לדעת את גדולתו בתורה ואת צדקתו ואת יתר מעלותיו וסגולותיו הנעלות, ולקורת רוחו של הגאון ר' יעקב לורברבוים בעל „חוות דעת", שישב, כאמור, בעת ההיא בסטניסלאב, עוסק בפרקמטיא ובמסחרים גדולים. לא ארכו הימים והרב ר' אריה ליבוש אז כבן עשרים וחמש שנים, באו לפניו הגאון ר' יעקב לורברבוים עם שותפו ר' אברהם זיינפלד לדין תורה על דין ודברים שהיו ביניהם מתוך שותפות בעסק גדול. אחרי ששמע הרב את טענות שני הצדדים הוציא פסק דין לזכותו של ר' אברהם זיינפלד. הגאון ר' יעקב בשמעו את הפסק לחובתו, קם ממקומו מבלי דבֵּר דבר ויצא את בית הרב בחרי אף והקיש אחריו בחזקה את הדלת. אותו ערב בא ר' אברהם זיינפלד לבית שותפו הגאון ובתוך שיחה פנה אליו בכבוד הראוי יחד עם תוכחת מגולה על מנהגו בבית הרב, שאף כי הוא צעיר לימים — הוא מרא דאתרא והוא גם בר אבהן וגדול שם כבוד אבותיו הגדולים והקדושים אשר בארץ המה. השיב לו ר' יעקב: אבל הפסק שלו הוא נגד דין מפורש ב„שולחן ערוך". אמר לו ר' אברהם: ניתי ספר ונחזה. הוציא ר' יעקב את ה„שולחן ערוך" והראה את הדין. אבל מה השחומם כי בעיינו ב„שולחן ערוך" בפנים ראה פתאום שטעות היתה בידו והרב דן דין אמת לאמיתו. נזכר רבי יעקב בדברי חכמינו: שאין אדם רואה חובה לעצמו, והודה בפני שותפו: אמנם שגיתי והרב יפה דן... אמר לו ר' אברהם: עכשיו מן הראוי שכבודו יפייס את הרב על העלבון שגרם לו. השיב ר' יעקב: לא די לפייסו, אלך ואקבל נזיפה ממנו. למחרת הלך ר' יעקב לבית הרב, חלץ מנעליו וקבל נזיפה, אף כי היה קשיש ממנו טובא, בהיותו כבר כבן ארבעים שנה, וכבר היה נודע שמו לגאון אדיר. מאז גברה האהבה ביניהם ונעשו שניהם אוהבים נאמנים וידידים...

עוד בימי נעוריו הצטיין ר' אריה ליבוש בלימודיו והיה שוקד ולומד הרבה וגם שכל חריף לו בתורה וזכרון מפליא. אבי אביו, ר' איציק'ל, היה רב בברודי ואחר כך נתקבל לרבה של אה"ו (אלטונא-המבורג-ונדסבק). לפני

שעזב ר' איציק'ל את ברודי, נסע בנו ר' אלעזר מזאלוזיץ לברודי להפרד מאביו. לקח אתו את הילד אריה ליבוש, בן החמש, והביא אותו לפני אביו. תהה ר' איציק'ל על קנקן נכדו הרך והופתע בראותו שכבר שגורים על פיו חמשה חומשי תורה עם תרגום אונקלוס. סמך ר' איציק'ל את ידיו עליו ויברכהו ויאמר: „מובטחני בך שתהיה מורה הוראה בישראל" (בהקדמה לס' חיי אריה). הוא למד תורה מפי אביו ר' אלעזר ואחר כך בישיבתו של הגאון הגדול ר' יצחק חריף בסאמבור והיה מגדולי תלמידיו „ואהוב וחביב עליו כנפשו" (כתבי הגאונים). בתשובה אחת בספרו „פני יצחק" מכנה אותו ר' יצחק חריף בין השאר „תלמיד המחכים את רבותיו". לבסוף היה תלמיד דודו הגאון ר' משולם איגרא, הידוע בשם „ר' משולם מטיסמניץ" או „ר' משולם מפרשבורג". ר' משולם הוא גם שהסמיך את ר' ליבוש להוראה. וידוע שר' משולם לא נתן הורמנא מעולם חוץ לשלושה מתלמידיו, והם ר' יעקב מליסא, ר' נתן נטע מפודהייץ ור' אריה ליבוש שלנו.

בצאת לאור הספר הידוע „פרי מגדים" על שולחן ערוך יורה דעה, ישב עוד הגאון ר' יעקב מליסא בסטניסלאב. פעם אחת בא לבית הרב וסיפר בשבח ספר זה. נענה ר' אריה ליבוש ואמר: אני מכיר את המחבר ואת דרגתו בתורה ויכולני לשער מה שהוא יכול לחדש; הבה נתערב נא אם לא אוכל להגיד בכל מקום מראש מה שחידש. התערבו במשקה מי דבש (= מעטה), ור' יעקב פתח את ה„פרי מגדים" ור' ליבוש מצא בכל מקום את אשר חידש מחברו.

בשבת ר' אריה ליבוש בסטניסלאב היתה העיר מתפתחת והולכת בקוו של עליה מתמדת וגם הרב הלך הלוך וגדל בתורה ויראה ונערץ יותר ויותר על ידי אנשי העיר, שהיו מחשיבים כל מלה היוצאת מפיו. הוא אמנם אינו „רבי" שיראה נפלאות ומופתים, אבל יש לו „כח התורה" ולא יבצר ממנו לשדד מערכות. „בעלי בתים" כבר יודעים לספר „מעשה פלא" של „בדידי הוה עובדא". בעולם הלומדות הוא מתפרסם כ„גדול" ומרחוק ומקרוב מתחילים רבנים להריץ אליו שאלות ותשובות בהלכה. הוא „מתנגד בן מתנגדים" וצדיקים שונים אומרים עליו דברי שבח. צדיק אחד קורא לו כינוי של חבה בלע"ז „פניץ" (= אדון צעיר); אחר מעיד עליו שהוא „נוטר בריתי". ר' מאיר'ל מפרמישלן, בכוא אליו חסידים מסטניסלאב היה אומר להם: למה לכם לנסוע למאיר? הלא יש לכם בעירכם הרב ר' אריה, שהוא „ארי בשמים" (= א לייב אין הימעל), ותמיד היה מוסר בידי האנשים הללו דרישת שלום להרב בחיבה והכנעה.

דרכו וסגנון חייו היו דרך רבנים מתנגדים — מקפיד שלא ייעשה דבר כלשהו אלא לפי ה„שולחן ערוך", אבל לא שמענו שום מעשה רדיפה כלפי חסידים או אחד מרביהם. הוא שמר על שלו, על זכויותיו מפני השפעה של אדמו"רים, אבל לא יצא מעבר לגדר זה. ואפילו במקום שיש לו איזו התנגשות עם אדמו"ר הוא עושה זאת בנימוס ובדרך כבוד ללא התנפלות. ברם, יש גם מקרים של גילויי חיבה. יש שאמרו עליו שעסק גם בלימוד קבלה, אולם אין ידיעה מוסמכת על כך. רק זה ידוע ש„עשה

פדיון (ולא שקיבל פדיון) עם ק"ס פרוטות".

ראוי למסור בענין זה אילו מהסיפורים המהלכים:

נוהג היה ר' ליבוש לאכול גם מצה שרויה בפסח, לא כדרך החסידים המקפידים בזה מאוד. והנה הוא יושב וסועד ועל שולחנו מאכל ממצה שרוייה ונכנסת אשה אחת ושואלת "שאלה" מאת הרב: בעלה אוכל "שמירה", כלומר שאינו אוכל מצה שרוייה ובני הבית אוכלים סתם מצה והנה נתערבו הכלים של בעלה עם שאר הכלים של בני הבית. שמע הרב ואמר: מכאן שאין לרב לאכול דבר שיש מחמירים על עצמם מלאכלו. מאז חדל מלהקל על עצמו בזה.

פעם אחת התערב הצדיק המפורסם ר' חיים מקוסוב בענין שוחט בעיר אחת בגליל סטניסלאב, שהיתה נתונה למרותו של הרב מסטניסלאב. כתב לו ר' אריה ליבוש בעניין זה והמליץ: "משפט קוסוב הדר הוא לכל חסידיו" (משחק מלים: כתוב-קוסוב), אבל אין לו להתערב בדבר השייך לסמכותו של הרב מסטניסלאב. באותם הימים נוסד הקלויז הראשון של חסידים בסטניסלאב, הוא הקלויז של ויז'ניץ. נודע לו להרב, שהחסידים מבטלים אמירת תחנון בפסח שני, נכנס שם וגער בהם שעושים שלא כפי ה"שולחן ערוך". פעם אחת נסע ר' אריה ליבוש לרוסיה בענייני שידוכין ונזדמן לו לעבור בסביבת מיז'בוז'. הלך למיז'בוז' וביקר אצל הצדיק ר' ברוך שקיבלו ברוב כבוד, עשה סעודה לכבודו ועל השלחן העלו מאכלים רבים ויקרים כיד ה"חצר" המיז'בוז'י, שהיה נוהג ברחבות ובכבוד. והנה מגישים מרק עם אורז, ור' ליבוש לא אכל. שואלהו ר' ברוך: על שום מה איננו אוכל? השיב ר' ליבוש שהוא נוהג שלא לאכול אורז. פקד ר' ברוך והורידו את האורז מן השולחן וכשהגישו גם אחרי כן מיני מאכל אחרים, שר' ליבוש היה נזהר שלא לאוכלם, ציוה ר' ברוך כל פעם בלא תרעומת וטינה להורידם מהשולחן.

ספרו על ר' אריה ליבוש, כשהיה צריך ספר היה נגש אל ארון הספרים והספר כאלו יצא לקראתו, וכן מצא תמיד בפתיחה ראשונה את המקום שרצה לעיין בו. באחד מלילות החורף נגש אל ארון הספרים ומצא בקושי את הספר הדרוש. פתחו ודיפדף בו ולא יכול למצוא את המקום שביקש. היה שם אדם אחד ושאל: מה מליל? אכן נודע הדבר: ליל ניטל היה והוא היה נוהג שלא ללמוד בלילי ניטל.

בנו ר' משולם ישששכר היה חתנו של ר' צבי מנדלסבורג מקוזמיר בפולין גדול. ר' צבי זה היה "שני בשני" עם ר' אריה ליבוש, והוא עשיר מופלג וביתו מלא כלי זהב יקרי המציאות. השדוך נגמר בסטניסלאב והמחותן היה אורחו של ר' אריה ליבוש. כשהגיעה השעה של ר' צבי להפרד ולחזור הביתה, כיבד את ר' ליבוש בטאבאק להרחה מתוך קופסה של זהב טהור. הסתכל ר' ליבוש בקופסה ואמר: חפץ יפה מאוד. אמר לו ר' צבי: אם טוב בעיני מחותני יכולני לתת לו את הקופסה במתנה גמורה. ענה ר' ליבוש: חלילה לי, שונא מתנות יחיה, אלא הכלי מצא סתם חן בעיני, אמר ר' צבי: מוכן אני למכור למחותני את הכלי, כי יכול אני לקנות לי אחר מידי הסוחר שקניתי את זה ומחירו לא רב, רק אדום אחד. אמר ר' ליבוש: טוב, אקנה אותו. פנה אל אשתו: בבקשה, תני למחותן

הרב ר׳ אריה לייביש הורוויץ בעל „הרי בשמים״

הרב ר׳ משה הורוויץ

אדום אחד בעד קופסת הטאבאק. נפטר ממנו מחותנו ויצא לדרכו. אחרי כן נכנס אחד ממקורביו לבית הרב וראה בידו את קופסת הזהב. שאל: מאין לרבנו כלי יקר זה? השיב: קניתיו ממחותני באדום אחד. אמר האיש: כלי זה שוויו כמה וכמה אדומים. כשמוע ר' ליבוש דבר זה חרה לו מאוד, ואמר: מה זה, בא אלי קרוב לרמות אותי ועודו רוצה להיות מחותני? מיד ציוה לשמש למהר ולהשיג את האיש ויחזירו, כי רצה להתיר את קשר השידוכין עם האיש שהכניסו בקנייה של מרמה. האיש הושב, ורק בקושי רב עלה בידו ובידי אנשי הבית להשפיע על ר' ליבוש שיתפייס ויחזור בו מדעתו ולקיים את השידוך.

ר' דוד'ל סופר היה ידוע מאוד בסטניסלאב בתור בדחן מהולל ומפורסם, וכשהיה מבדח את הקהל בחתונות, היו הכל מתגלגלים מרוב צחוק. במה היה כוחו גדול? הוא לא ידע לתרץ מדרשי-פליאה או לשלב „תורות" ולחרוז חרוזים ולא בשיר היתה גדולתו, ורק כוח קסמים מיוחד היה בתנועותיו ובהעוויותיו. אך עיקם ר' דוד'ל את שפתיו מיד התחילו לצחוק. ומאין בא לו כוח כזה ועל שום מה נקרא דוד'ל סופר? מעשה שהיה כך היה: כשהיה דוד'ל בימי חורפו משמש אצל הרב ר' אריה ליבוש, נתחבב עליו מאוד: והרב ברכו באריכת ימים על שירותו המסור. אחרי שעזב את השירות אצל הרב נעשה סופר סת"ם. פעם בא אליו כפרי אחד, פונדקי עשיר, בבקשה: לפי שיש לי אשה, שהיא צרה צרורה ואינה רוצה להתגרש, יכתוב נא ר' דוד'ל גט ואמסרנו לאשתי בעל כרחה. דוד'ל היתה בו רוח ליצנות, עמד ולקח ניר של גט וכתב עליו את הזמר לפורים: „שושנת יעקב" מהחל עד כלה ונתן לאיש וקיבל מנה יפה. נודע הדבר להרב ר' ליבוש, ואף שר' דוד'ל חביב היה עליו, פסל אותו מהיות סופר סת"ם, אבל לפי שהאשה טרם נישאה לאחר, ולא יצאה תקלה על ידו, ניחם אותו ואמר לו: אל תדאג, וברך אותו בנשיאת חן. וכך היה: הוא היה נושא חן, פרנסתו היתה מצוייה ובמשך הימים נעשה אמיד וגם האריך ימים.

נוהג היה ר' אריה ליבוש לא לישון בלילה ברציפות יותר משעה אחת. מדי שעה בשעה היה קם ממטתו ונוטל ידיו וחוזר למטה עד שהגיעה שעת ההשכמה שלו. פעם אחת הקדים לקום וכראות השמש, שהיה ישן בחדר הסמוך, כי הרב כבר מתלבש, העיר לו: רבי, הרי לא הגיעה עוד שעת ההשכמה? ענה לו הרב: אינך שומע? הן קול היולדת בוקע רקיעים! ויקם ויתהלך בחדר אנה ואנה ובעוד שהוא עוסק ב„עשיית הפדיון" והנה נכנס איש בקול צעקה, כי אשתו מקשה ליולד והיא בחזקת סכנה וצריכה רחמים. אמר לו הרב, שילך מיד לביתו, כי אשתו כבר ילדה בן. כעבור שעה קלה חזר האיש ובישר את הרב, שאמנם ילדה אשתו בן למזל טוב. סיפור מעין זה שמעתי מפי דודי ר' יצחק ז"ל, רבה של סטניסלאב: הוא ואחיו הבכור ר' אלעזר ז"ל (רבה של רוהאטין ושם מנוחתו כבוד) נמצאו בילדותם בבית הסבא שלהם, ר' אריה ליבוש, והסבא כבר זקן מופלג, כבדה אזנו משמוע והיו מדברים אליו דרך שפופרת. והנה פעם אחת, באמצע הלילה, נכנס פתאום לחדר הסמוך, שבו ישנו שני הילדים, תפסם ולקח אותם תחת

זרועותיו, את האחד בימינו ואת השני בשמאלו, הוציאם מן החדר בעודם ישנים והכניסם אל חדר אחר ואך עבר על סף החדר נפלה התקרה של החדר, שבו ישנו הילדים קודם, ברעש גדול ארצה. איך הרגיש בזה הזקן החרש — אי אפשר היה לדעת. מובן שאנשים ראו בכך מעשה מופת.

בי"ב אדר שני תקצ"ד, עשר שנים לפני מותו, כתב בעצם ידו צוואה ובה ציוה, כי על המצבה שלו לא יתארוהו בשום תואר שבח, רק: „הרב שהיה כך וכך שנים פה קהילתנו והגליל לאב"ד ומורה צדק". קרוב לפטירתו העתיק את מושבו לטיסמניץ, שישב בה עד יומו האחרון. שם נפטר ביום כ"ט כסלו שנת תר"ד ושם מנוחתו כבוד.

הוא הניח אחריו כתבים הרבה, שאלות ותשובות, ודרושים וחידושי תורה. אבל בחייו לא הוציא בדפוס שום ספר מספריו, ורובי כתביו נשרפו או נגנבו. ויש אומרים, שהרבה מהם נפלו בידי פלאגייטורים, שהדפיסו את חידושיו בשמם הם. רק הרבה שנים אחרי מותו העתיק נכדו ר' אלעזר, רבה של רוהאטין, הבן הבכור של בנו ר' משולם יששכר, על פי פקודת אביו קצת מחידושיו של ר' אריה ליבוש על התורה, וסידרם בספר על פרשיות התורה וקרא לו שם „פני אריה" ועוד הוסיף עליו קונטרס משלו בשם „עטרת זקנים". ספר זה הובא לדפוס ע"י בנו ר' שלום אלתר ז"ל, רבה של טאוסט, בפרמישלא תרל"ד.

שנים אחדות לפני שעזב את סטניסלאב ועבר לטיסמניץ והוא כבר אז קרוב לגבורות, קרא לר' משולם יששכר, בן זקונים שלו, שהיה בעת ההיא רב בזאלוזיץ, ופקד עליו שיעתיק את מושבו לסטניסלאב ויסייע על ידו לנהל את עניני הרבנות. נראה, שכוונתו היתה להעביר עוד בחייו את כסא הרבנות לר' משולם, שבחר בו להיות ממלא מקומו אחריו. כן הוא מבקש בצוואה שלו מאת אנשי סטניסלאב, שישימו את בנו ר' משולם יששכר לרב עליהם וממלא מקומו „ועל כסאו לא ישב זר". ושם, בפסקה הזאת של הצוואה, הוא מפליג בשבחו של הבן באמרו: „ומעיד אני עליו שלא הגעתי לפלגות לב חכם בני, בתורה ובחריפות ובבקיאות שלו". אחרי פטירתו קיימו בני סטניסלאב את הצוואה ויכתירו את ר' משולם יששכר בכבוד בכתר הרבנות במקום אביו.

גם אחרי שהתיישב בטיסמניץ לא חדל ר' אריה ליבוש זצ"ל להיות רב ואב"ד של ק"ק סטניסלאב והגליל.

ב. ר' משולם יששכר

אחרי פטירת אביו ירש ר' משולם יששכר את כסאו ומילא מקומו בתור רבה של סטניסלאב. לדברי ביוגראפים היתה ההתמנות הרשמית בשנת תרי"ה, כלומר שנה לאחר פטירתו של אביו. ר' משולם יששכר היה יליד סטניסלאב ובה נתחנך ונתגדל. על אודות ילדותו אין אנו יודעים אלא שהיה בעל שכל חריף וחד והוחזק ל„עילוי" וגם היה ילד בעל טמפראמנט, ער וחי, מטפס על גדירות, אילנות וגגות. ומעשה ובילדותו היה לו חבר לקונדסאות ושמו גם הוא משולם,

פעם אחת נכנסה אמו של משולם זה לבית הרב ר' ליבוש בצעקות: רבי, משולם שלכם, כזאת וכזאת עשה למשולמ'קי בבת עיני, ותוסף להמטיר חרפות וגידופים על בן הרב, שהעיז להתגרות בבן יקיר שלה. בתחילה שתק הרב ולא אמר כלום, וכאשר לא יכול עוד להתאפק ורצה לשום קץ למבול הזלזולים שלה, ענה ואמר: אין דבר, משולם זה שלי יהיה רב בישראל, ומשולמ'קי שלך — מה? סיפור זה שמעתי בהיותי בן שש וחצי מפי „רבי" ר' הירשל מלמד, באוסציא זיילונא, שבה ישב אבי על כסא הרבנות.

כבר סיפרתי למעלה דרך אגב על ר' צבי מנדלסבורג מקוזמיר. הוא היה תלמיד חכם ויחסן, מופלג בעושר וקרוב למלכות. עשיר זה היתה לו בת, שהגיעה לפרקה ורצה לקחת לבתו, שהיתה מושלמת (בקיאה בתנ"ך ותרגום, ידעה פולנית להפליא וגם צרפתית), חתן בר אבהן ועילוי, ר' צבי, שהיה חתנו של הגאון ר' משולם איגרא מטיסמניץ, שמע, כי הרב מסטניסלאב, בן דודה של אשתו, יש לו ילד עילוי, לפיכך בא לסטניסלאב להכירו ולפתות על קנקנו על מנת להשתדך אתו, אם ימצא חן בעיניו. ר' אריה ליבוש קיבל את פניו של שאר-בשרו האורח בחיבה ובכבוד וכשמעו לשם מה הוא בא, צוה לשמש שלו, שילך ויקרא את משולם להראותו לפני האורח. הלך השמש ומצא את משולם מטפס על אחד הגגות, הביאו אותו והכניסו לבית אביו. הנער עשה רושם מוזר על ר' צבי ולא קמה בו עוד רוח: הזהו החתן העילוי, שחשבתי לקחתו לבתי? כנראה, — הרהר בלבו, — לא הצליח ה' דרכי ולחנם נסעתי דרך ארוכה כל כך. הרגיש ר' אריה ליבוש בדבר, וראה את מבוכתו של האורח, פנה אליו בחיוך ואמר: אל ידאג המחותן, אל ייירא, מה' יצא הדבר ומבטיח אני לו, שבני זה יהיה מורה הוראה וגדול בישראל — ואמנם השדוך נגמר.

וזאת לדעת כי גם בבחרותו לא היה ר' משולם מן „המתמידים", אבל עמדו לו מוחו החריף, תפיסתו החדה והחודרת וזכרונו הטוב. אולם אחרי שנשא אשה והיה כבן עשרים סמוך על שולחן אביו, כמנהג הימים ההם, חלה בו תמורה: הוא החל להרגיש שחסרה לו הבקיאות הראויה בחדרי תורה. מה עשה, הלך וסיגל לו כמה וכמה תלמידים, נכנס ל„בית המדרש הישן" והתחיל לומד בשקידה רבה. כך עשה שם שנה תמימה, ותשעה חדשים תמימים עסק במסכת כתובות, הפך בכל הסוגיות השנונות של המסכת הזאת — שהלומדים היו אומרים עליה שהיא מסכת כוללת ומקופל בה כל הש"ס, והיו קוראים לה „ש"ס קטן" — בעיון רב, בהיקף רחב ובעמקות חודרת. אחרי השנה הזאת יצא מבית המדרש „בצביונו ובקומתו" ונעשה אותו „גדול", כפי שהכיר בו העולם אחר כך.

בתחילה לא רצה ר' משולם להטות שכמו לעול הרבנות. אשתו, מרת רייזל, היתה עוסקת בעסקים. היה לה בית משרפות יי"ש (ווינהייזיל) והוא היה יושב על התורה ועל העבודה. פעם שב אביו מאיזו נסיעה, שהביאתו גם לעיר מולדתו זאלוזיץ, ובירך את בנו במזל טוב ובישרהו שקבל למענו כתב רבנות (קונסיס) מזאלוזיץ. ר' משולם הופתע מאוד ממאורע זה, כי לא היה לרצונו, אבל לא היתה

לו ברירה כי לא היה יכול לעבור על דברי אביו, ופנה אל אביו לאמר: אבל, אבא, הן עדיין אינני בקי ב„שולחן ערוך" כדי שאהיה מורה הוראה. לשמע דבריו אלה הסכים אביו, שידחה את הנסיעה למקום רבנותו ויכין את עצמו להוראה. הלך ר' משולם וסגר את עצמו בד' אמות של הלכה ובמשך חדשים מספר שקד על לימוד ארבעה חלקי „שולחן ערוך", עד שנעשו שגורים על פיו.

בזאלוזין ישב כחמש עשרה שנה בערך עד אשר נקרא על ידי אביו — כנראה סמוך לשנת תי"ר — לסטנישלאב, לעזור על ידו בהנהלת הרבנות. שמה, בזאלוזין, גם נולדו בניו של רבינו משולם וישכר, פרט לצעירים שבהם, מהם אבי ז"ל ושלוש הבנות הצעירות ממנו, שנולדו, כנראה, כבר בסטנישלאב. ר' משולם ישב על כסא הרבנות בסטנישלאב והתכבד והתחבב על כל בני העיר, למקטון ועד גדול, כי הכל הכירו בצדקתו וגדולתו בתורה, באפייו הטהור, נקיון כפיו ואהבת האמת שבו, שלא היה בה כל משא פנים. הדרך-ארץ בפניו היה גדול כל כך, עד שראו דבר „מופת" בכל הגה היוצא מפיו. נתרקמה סביביו רשת של אגדות וסיפורי פלא. הכל ידעו לספר משהו מהרב „שלנו" וכך נוצרו בלב העם ובפיו אגדות, שנשתמרו בעיר גם במשך עשרות בשנים אחרי פטירתו. חומר אגדות אלו אין למצותו, אך אפס קצהו יובא בזה:

על שקידתו בלימוד יומם ולילה רווחה בקהל השמועה, שמעולם לא מצא אף אחד שעה שהרב יישן. וזאת אשר סיפר לי ר' דוד לייב לבנסארט (אביו של המשורר אברהם לבנסארט): בימי חורפי כשבאתי לסטנישלאב ושמעתי את ההגדות ו„הפלאות" על הסבא שלך נהגתי קרירות וספקנות בדברים אלה, שנחשבו גוזמאות בעיני. וכאשר הוגד לי שאין איש יודע מתי הרב ישן, שמרתי את הדבר בלבי. פעם אחת בלילה, הלכתי בהשכמה למקוה. השעה היתה שתים או שתים וחצי אחרי חצות — נזכרתי אותו ספור על הרב וחשבתי בלבי, כי עכשיו אחפוש אותו, וודאי הוא ישן, אלך ואווכח בעצמי ותתבדה גוזמה אחת. הלכתי בעקיפין דרך בית הרב, אבל מה השתוממתי בגשתי אל מאחורי החלון והנה הזקן יושב ופניו גמרא פתוחה ונר החלב בידו. אמרתי בלבי: מילא, הפעם לא הצלחתי. לימים איקלע לבית חותני אורח חשוב, נערכה לכבודו מסיבה נאה וישבנו אתו עד חצות הלילה. הלכתי עם האורח ללוותו לבית מלונו שהיה סמוך לבית הרב. עכשיו — הרהרתי — כדאי לנסות. כי אם הרב כבר משכים לקום בשתים ודאי שהוא ישן עכשיו. הלכתי ונגשתי אל החלון והפעם ממש נבהלתי בראותי אותו הדבר: הוא יושב על הגמרא הפתוחה ונר החלב בידו.

ועוד סיפר לי אותו ר' דוד: את טחנת הקיטור הראשונה בסטנישלאב בנה ווינאי אחד, שהתיישב בה, ושמו פרוינד. בחורף רצה לטחון בטחנה שלו קמחא דפסחא למצות, הזמין את הרב שיבוא לבדוק ולהכשיר את הטחנה. הוא שלח אחרי הרב כרכרה יפה רתומה לשני סוסים דוהרים. כצאת ר' משולם מן הבית יצאה אחריו זוגתו הרבנית ופני שעלה על המרכבה שיננה לו: למען השם שלא תקח בעד טרחתך מ„דייטש" עשיר כזה סחות מעשיריה (א צעהניר'ל). עשה ר' משולם

כל היום בטחנה, בדק בחורין ובסדקין ומצא את הכל מתוקן על צד היותר טוב ובסדר למופת, כשר למהדרין ונתן את ההכשר. כשגמר את חפקידו ונפרד מבעל הטחנה תקע זה לידו שטר בן־חמשים. ראה ר' משולם שאין זאת עשיריה ופנה אליו בהתנצלות: מר פרוינד, אין דרכי להשגיח במה שנותנים לי או לעמוד על המקח, אבל מה אעשה ואני אנוס הפעם משום שלום בית, כי הרבנית גזרה עלי שלא אסתפק בפחות מעשיריה. פרוינד, בראותו את תמימותו של הרב, רמז לו שיתבונן היטב ויראה שהוא נתן לו משהו יותר[1].

ר' משולם המפורסם ישב בתוך דירה צרה: חדר עם קיטון למטה בקומה א', בו בית הלימוד ולשכת בית הדין וה„מנין" שמתפללים בציבור ערב ובוקר, ופה גם מתגדלים אילו נכדים שהיו מצויים תמיד בביתו. והוא הדין בחדר עם קיטון בקומה ב', שם „מלוכת" הרבנית עם העסקים שלה והנכדות שבבית, ועוד מטבח נפרד. והמטבח משמש גם מעין בית תמחוי, מטבח־עם בזעיר אנפין — אש תמיד תוקד בו ובכל עת נמצא קצת חמין לכל דורש: בבוקר ה„קהוה" והמרק ביום. כי הרבנית לב מרגיש לה וגם יד רחבה. הרגישו ראשי הקהל, שאין זה לפי כבודם שרבם יתגורר בדירה עלובה כזאת. הציעו לו לעבור לדירה מרווחת יותר שרצו לפנות בשבילו, אולם הוא סירב, כי לא רצה לשנות את סגנון חייו ודרגתם. בדירה זו דר גם אביו הגדול וחלילה לו לבקש יותר...

מעשה באיש אחד, חיים מייזל, שפתח את חנותו בשבת. שלח אליו ר' משולם אנשים לשדלו בכל מיני שידולים, שיחזור בו מלחלל את השבת בפרהסיא ולא יהיה פורץ גדר בעיר שכולם מקטון ועד גדול מכבדים את השבת. אולם מייזל לא די שלא רצה לציית, אלא גם ענה למשולחים בלעג וגם בדברים של גנאי נגד הרב שולחם. קם הרב והלך בעצמו לבעל דברו וניסה לדבר על לבו בדברי כבושין. הרב הבטיחו שלא יצא לו שום הפסד אם יציית; ואדרבא, יגדל השפע שלו ותשרה ברכה במעשה ידיו, אבל זה עמד במרדו ולא רצה לשמוע. יצא הרב מלפניו בחרי אף וגם קללהו וקללתו של הרב נתקיימה עד מהרה. באותה שנה נפל מייזל למשכב בחליים רעים ומשונים, עד שהתחרט על מעשהו ושלח אל הרב לפייס אותו ולבקש שימחול לו. הרב אמר, שאמנם מוכן הוא למחול על כבוד עצמו, אך שוב אין ביכלתו לבטל את גזר הדין שנחתך על עלבון כבוד התורה... סיפור זה היה שגור בפי כל איש בסטניסלאב עד הדור האחרון.

ר' אברהם הלפרן היה גדול העשירים לא בעיר סטניסלאב בלבד, אלא גם בכל רחבי מדינת גליציה, כי אפילו בלבוב הבירה לא נמצא יהודי עשיר כמוהו. נוהג היה לבוא בערב יום כיפור אל הרב לקבל ברכה מפיו והיה רגיל להביא אתו

---

1. סיפור זה קיבל ממני ידידי הסופר, היים בלוך ופירסם אותו בקצת שינויים, בספרו בגרמנית Priester der Liebe (כהני האהבה) ומשם נטלו מי שנטלו ופירסמו במדור „אבותינו סיפרו" של מ. ליפסון בתרגום אות באות, אבל בלא הזכרת המקור.

שקית מלאה מטבעות ומסרה להרב לחלק את הכסף לעניים כפי ראות עיניו. פעם אחת, בערב יום כיפור, נכנס ר' אברהם לבית הרב ומצא אותו בוכה בדמעות שליש. כעשיר שלבו טוב עליו פנה אל הרב בבדיחות הדעת ואמר: רבי, מה הוא בוכה? הנה הוא, ברוך השם, יושב על כסאו בכבודו של עולם באין מחסור, בניו הולכים בדרכיו ורובם כבר רבנים מפורסמים ויש לו נחת ובכן מה הוא דואג? ענה לו הרב: אבל לבי נשבר בקרבי בזכרי, שנערי בני ישראל נמצאים בצבא, ויש שאפילו אין סיפק בידם, מחמת אונס, לשבות ולחוג את יום הדין הגדול והנורא הזה... לר' אברהם הלפרן היו הרבה בנים, כולם היו פטורים — כמובן מכוח האב — משירות צבא ודווקא באותה שנה נלכד בנו הצעיר שבכולם, מנדיל, ונלקח לצבא ולא הועילו אוצרות אביו לשחררו.

איש אחד, בעל עסקים גדולים, שבני אדם היו רואים אותו ירא שמים ואשתו „צדקנית" עוד יותר ממנו, היו באים תמיד בשאלות דקדקניות של איסור והיתר אל הרב; ואילו בעיר היו מרננים אחרי האיש ה„חרד" הזה שאין הוא נזהר כל כך בדיני ממונות. פעם באו אל הרב בשאלה, כדרכם. ענה הרב קודם על השאלה, אם אסור או מותר, ולבסוף הוסיף: ברם רוצה הייתי לראות שתשלחו אלי פעם איזה זהוב לבדיקה, אם הוא כשר או לא...

ר' אייזיק הלפרן, הידוע בשם אייז'י שוחט, היה מושלם במעלות מנעוריו: בר אוריין, ידע את ההלכה כאחד המעולים, שו"ב מצויין, וה„חלף" שלו אין דוגמתו. בעודו צעיר לימים נתקבל מטעם הקהילה בתור מסייע לשו"ב ובדרגה זו נשאר שנים הרבה. אף סגולותיו האישיות והפרוטקציה המיוחדת שהיתה לו, לא עמדו לו לעלות בדרגה ולא נתמנה שו"ב קבוע. והיתה הדעה רווחת בציבור שהיה בזה משום לטותא של ה„זקן". ומעשה שהיה כך היה: אייז'י היה מבאי ביתו של הרב, התפלל בביתו — ואולי היה גם תלמידו — והיה אהוב וחביב עליו. אולם פעם אחת והחבריא, קבוצת אברכים ובחורים ממתפללי המנין של הרב בקיטון, עשו מעשי קונדס, ואייז'י התקצף והראה סימני כעס ורוגזה, שאינם יפים. הרגיש בכך ה„זקן" ואמר לו בבדיחות באימרה רותינית: „אייז'י, ניא בודיש פופום" (לא תהיה כומר...).

זוגתו הרבנית, מרת רייזל, נודעה באמרות שנונות ופתגמים קולעים. היה מעשה ומישהו ניסה לספר לה איזו רכילות, כי פלוני אמר עליה כך וכך. לא רצתה לשמוע ואמרה: ראשית, איני מאמינה אם הוא, אמנם, אמר כך; ואפילו אם באמין לך שאמר כן, הרי הוא הגיד זאת לפחות שלא בפני ואתה רוצה להגיד זאת בפני... היא, הרבנית, היתה כמסכת בפני עצמה — עסקה במסחר מרגליות ואבנים טובות ודבר זה היה למורת רוחו של בעלה הרב, אבל שלום הבית לא הופרע בגלל זה. לעת זקנתה קנתה מגרש ממול לדירת הרב ובנתה עליו בית בן שתי קומות. לא הסכים הרב שהרבנית יהיה לה בית חומה והתנגד לכך. ליצני הדור היו אומרים שבנין הבית עלה לרבנית פי כמה משויו, כי מספקי החומרים ובעלי המלאכה רימו אותה ועשו אתה חשבונות ממולחים. בנין הבית נגמר, אבל הרב לא דרך על מפתנו. והיה מעשה שאחד הדיירים עשה ברית מילה וכיבד את הרב בסנדקאות

ונהוג היה בסטניסלאב, שהברית נעשה בביתו של הבעל ברית. אולם הפעם הוכרחו להביא את התינוק אל הרב, מחמת שלא רצה להיכנס לבית ההוא.

מעודו לא טיפל ר' משולם בכסף. כל כסף שנכנס נמסר מיד לזוגתו הרבנית. ברם סיפר לי ר' יודיל האבר, כי בכל זאת היה מעלים קצת כסף מעיני הרבנית וקבץ על יד למשמרת, כדי שיוכל לעשות לפעמים צדקה בסתר שאין יד אשתו, ואפילו ידיעתה, מגעת לשם. כסף סתרים זה היה מפקיד בידי אחד ממקורביו או מתלמידיו, שהיה נאמן עליו, והכל בסוד גדול. ר' יודיל עצמו היה במשך איזה זמן הנפקד הנאמן ומתוך כך נודע לו הדבר.

ר' משולם היה בעל צורה יפה להפליא. מבטו והבעת פניו והדר שיבתו הטילו יראת כבוד כלפיו על כל רואיו, לרבות שאינם־יהודים. רבים ממעריציו, ויוצאי חלציו ביחוד, היו נכספים שתהיה להם תמונה בהדרת פניו, אולם הוא לא הסכים שיציירו אותו או יצלמוהו. וגם על כך היו מספרים אגדות שונות: ארבו לו צלמים וכיוונו את מצלמותיהם אליו פעמים רבות ברחוב והוא, אף בהיותו כבר סגי נהור, הרגיש בכך והסב את פניו לצד אחר.

כל ימיו הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה. אחדים מתלמידיו היו אחר כך גדולי תורה, רבנים מפורסמים ומלומדים. עד כמה שידוע לי היו בין אלה: ר' יעקלי ויידנפלד רבה של הרימלוב, ר' אלכסנדר שמואל הלפרן הרב מגולוגורי ואחר כך דיין ומגיד מישרים בלבוב; ר' בנימין אריה הכהן וייס רבה של צ'רנוביץ; ר' פנחס רימלט רבן של חירוב וזולקוב; נכדו ר' חיים אריה ליבוש רבה של קראקא; ד"ר קרפל נתנאל ליפא, שישב אחר כך ביאסי, מראשוני חובבי ציון והציונות, ממחוללי העלייה לגליל ונשיאו של הקונגרס הציוני הראשון; ד"ר ישעיהו גלבהאוז – מורה בבית המדרש לרבנים בווינה ור' אהרן צבי הירשל וייסהאוז, הגביר המלומד הידוע בסטניסלאב. כל בחור חשוב היה משתדל להימנות בין תלמידיו, כי היה רואים בזה ציון של דרגה, סימן שיש בו משהו אם הוא תלמידו של הרב. תפארת היתה לו למי שרוצה להחשב בן תורה אם היה יכול לומר על עצמו שלמד אצל ה„זקן". ומעשה ונפגשתי בווינה עם פליטי סטניסלאב והיה ביניהם קארל האוזוולד בעל בית מלאכה ומסחר לסכינים ומספרים, שדיבר אידיש כאחד היהודים, כששמע כי אני נכדו של הרב הזקן אמר באידיש: „של איזה רב, ר' משולם? איך האב דאך ביי איהם גילערנט (הלא למדתי אצלו)". גם „גוי" זה ידע את המנהג שבעיר, כי המוכיר את ר' משולם ראוי לו שיתפאר כי למד אצלו...

תפילתו היתה בהתרגשות ודביקות ובהשתפכות נפש עמוקה. מה שהיה אומר בקול רם בפני הצבור, כגון קריאת שמע, כדרך הרבנים, שהתחיל מן „ושמתם את דברי", קידוש, הבדלה, ברכת העומר, שבע ברכות, וכדומה, היה רגיל לומר בקול צלול ונעים ובהטיית־נעימה מיוחדת, רבת־רושם על השומעים, שעברה ממנו לבניו ונכדיו בבחינת נוסח־משפחה. וזכורני עוד איך לבי, לב ילד רך, רחב ונתמלא רטט של שמחה בשמעי במוצאי שבת את ההבדלה שלו, את ההטעמה של: ושאבתם מים

בש-שון ממעי-ני הישועה [1].

מנהג פשוט היה בסטניסלאב כי בתפילת נעילה ביום כיפור היה הרב יורד לפני התיבה בבית הכנסת הגדול; ולעומת זאת בא הרב לבית המדרש הישן בליל שמחת תורה להתפלל ולהגיד „אתה הראית" והיו הגבאים בלווית נכבדי בית המדרש הזה באים בשמיני עצרת לפנות ערב אל הרב והשמש מביא סיר מי דבש (א טאָפּ מעהט) ויושבים במסיבה עד שהגיע זמן תפילת ערבית, ואז הלך הרב בלוויתם לבית המדרש להקפות.

בערב ראש השנה היה מאריך מאוד בשמונה עשרה של מנחה. והיה מצווה לשליח ציבור שלא ימתין, כרגיל, עד שהוא יסיים את תפילתו. וקרה שהקהל סיים גם את תפילת ערבית והוא עודנו עומד לו בשמונה עשרה של מנחה. אמרו, שהיתה תפילת מנחה זו כמין התבוננות בכל השנה החולפת.

אחדים מנכדיו, בני בניו, היו ידענים בידיעות חול, בשפות לועזיות ומדעים, כגון ר' חיים אריה רבה של קראקא ור' אריה ליבוש, בן דודי ר' יעקב יוקל, שהיה עוד רווק בחיי הסבא. ידענותם בחכמות חיצוניות לא היתה „סוד" לפני הסבא והוא נהג בכך יחס של חיוב. גם לא היה רע בעיניו שפאותיהם של אילו מנכדיו היו מסורקות וגזוזות במידה, אם רק הצטיינו בלימוד תורה. אדרבא, סיפרו: כאשר ביקרו אצלו נכדים, שגרו בסביבה בלואית ופיאותיהם גדלו פרע בנוסח בלו, לא היתה דעתו נוחה ביותר מצורה זו.

ר' משולם יששכר חיבר שלושה ספרים, ושלשתם הוציא בעצמו לדפוס. והיה בזה הראשון בשלשלת היוחסין שלו שזכה לכך. עובדה זו כבר ציין נכדו ר' פנחס, בן דודי ר' שאול, בהספדו על הסבא (עין דמעה עמ' סו), באמרו שם: „אביא המעלה היתירה נודעת לנו על אא"ז ז"ל, והיא שהוא היה הראש וראשון לכל חבל הגאונים הקדושים נ"ע הן המה אבותיו וזקניו מדור דור עד למעלה נ"ע אשר זיכהו השי"ת להוציא ספריו היקרים לאור פני תבל בחיים חיותו. ולא כן היה אצל אבותיו (למשפחת בית אב), עם שהם מפורסמים לגאונים אמתים וקדושים בכל קצוי תבל, בכל זאת לא איתרחיש להו מילתא להפיץ קרני אור פלפולם וחדודם בעולם". – ספריו הם: א) שאלות ותשובות „בר ליואי", חלק ראשון וחלק שני; ב) „שבחא דמרא" על הגדה של פסח; ג) „כלי חמדה" על התורה. וכן נאמר בהספד ההוא (שם עמ' סח), כי סדר הופעת הספרים הוא כסדר גידול רוחו: א) „בר ליואי" חלק א', יצא כפרי ביכורים של המחבר, שם הוא מראה חידוד ועמקות פלפולית מפליאים כיאות לגדול וחריף כמוהו המראה ראשית חיליה באורייתא; „בר ליואי" חלק שני הוא מרוכז יותר בהלכה למעשה; „שבחא דמרא" הוא צעד ראשון מעין

---

1. משום־מה היה אומר: „ממעיני" ביו"ד פתוחה. וזכורני כי בשמעי אחרי כן את אבי מבדיל ואומר את היו"ד בשוא והעירותי אחרי ההבדלה בתמיהה: איך אפשר לשנות מדרכו של סבא? היה אבי נבון וגמגם בלשונו מתוך דילמה: מכאן, לא יכול להניחני בקריאה שלא כתיקונה; ומכאן, לא ידע כיצד להגיד לילד שהסבא, כביכול, טעה...

מעבר מן הפלפול המעמיק המיועד בשביל לומדים בלבד, אל דרך האגדה הקל יותר; ו„כלי חמדה" על התורה הוא כבר מכוון אל הקהל הרחב. כעשרים שנה אחרי פטירתו, הוציא גיסי הרב ר' משה ברגר מבוקארשט „בר ליואי" חלק שלישי (מעט הכמות). הספר „שבחא דמרא" על הגדה אזל מן השוק סמוך אחרי הופעתו ונדפס במהדורה שניה על ידי אבי בשנת תרמ"ה. אמנם הפירסום הרב ביותר בעולם הלומדים נודע לספר בר ליואי, וכנהוג בימים ההם, שנקראו המחברים המפורסמים על שם ספריהם, ידוע גם הוא עד היום בשם: ה„בר ליואי". מה היתה הערכת הלמדנים על ה„בר ליואי" תלמדנו אפיזודה קטנה זאת: כשבקרתי את הרב ר' חיים העליר בהיותו בתל־אביב נסבה השיחה על ה„בר ליואי". אך שמע הרב העליר מפי שאני הכרתיו פנים אל פנים, הביט בי בתמהון ואמר: אין זה בגדר האפשרי, וודאי טעות היא לך. בקושי יכולתי להוכיח לו כי כדברי כן הוא, ולא עוד אלא, שאבי זקני הוא. אמר לי הרב העליר: בזכרוני נרשם ה„בר ליואי" כחד מן קמאי (אגב: חלק מן הרבנים בדורו של ר' משולם נמנעו לפנות אליו בשאלות להלכה למעשה, כי היה שואב תמיד מן המקורות הראשונים ולא היה איכפת לו להסיק להלכה שלא כדרך פוסקים מפורסמים אחרונים, והוא, כנודע, דבר שלא כל אחד יכול לעכלו).

ר' משולם יששכר היה מתנגד מוחלט – התפלל נוסח אשכנז, לא רצה להכיר בדרך הרביים ולא הניח להם כל השפעה בענייני קהילתו. אולם ה„מתנגדות" שלו לא היתה קיצונית, לא השתתף בהחרמות או רדיפות על רביים ולא הרחיק מעליו את החסידים שהיו נוסעים לרביים. ואלה מהרביים שהיו נודעים לו כתלמידי חכמים אף החשיבם מכוח תורתם, ואחדים מהם שנודעו כתמימי דרך סתם, אף הכיר בתמימותם. אלא הרי בלי התנגשויות מסויימות אי אפשר ועל אלה ידועים כמה וכמה סיפורים. – הרביים היו, כידוע, נוהגים לנסוע ל„שבת" לערים, שבהן נמצאו חסידים שלהם וסטניסלאב היתה עיר ואם וגם חסידים רבים היו שם. אבל הרביים שלהם, כגון האדמו"רים מקוסוב ומוויז'ניץ ואחרים, בהגיע תור ה„שבת" של סטניסלאב לא היו באים אל העיר עצמה, כי אם לאחת העיירות הסמוכות לה, כמו ברודשין, אוטיניא וכיוצא, כי בסטניסלאב היתה „צרה" – הרב הזה. לא לבקר אצלו – אי אפשר, הרי הוא המרא דאתרא; לבקר אותו – הרי אין בטחון אם יחלוק לצדיק די כבוד כפי חשיבותו של צדיק זה בעיני עצמו ובעיני חסידיו, לפיכך מוטב היה לעקף על העיר; והיה מעשה שהצדיק ר' אברהמ'צי מסטרטין שָׁבת את שַׁבָּתו בסטניסלאב, וביום השבת אחרי התפילה בא לבית הרב לקידוש וה„קבלת־פנים" לא היתה, כביכול, לפי ערכו הרם של האורח. יצא הצדיק מבית הרב בתרעומת והתנקם והלך ישר אל המקוה, לאמר: נתן שלום לרב וצריך לטבול... האגדה מוסיפה: וגם נענש על כך. על כל פנים לא יסף עוד אותו צדיק לבוא לסטניסלאב לשבת. ידידות היתה שרויה בין הצדיק המפורסם ר' חיים הלברשטאם רבה של צאנז ור' משולם. פעם נסע ר' חיים אל בנו של הריז'ינאי לסאדיגורא ובדרך לשם או משם, בעברו את סטניסלאב, ביקר אצל ר' משולם. בתוך שיחה שאל אותו ר' משולם בתמיהה: הרב

מצאנז, למה כבודו נוסע אליהם? הן כבודו הוא רבי כמוהם, יחוס אבות יש לכבודו לא פחות מאשר להם, כבודו גדול בתורה והם לא, ובכן בשביל מה הנסיעה? השיב ר' חיים על זה, כנראה בקצת הקפדה: הרב מסטניסלאב, אנחנו נוסעים בשביל לייחד יחודים! על כך ענה ר' משולם בהלצה: הרב מצאנז, יחוד הרי אסור מן התורה...

באסיפת הרבנים הגדולה בלבוב, בשנת תר"מ, השתתף גם ר' משולם, חצר־בלז עשתה, כנודע, באסיפה ההיא את הפוליטיקה הגבוהה, כביכול, ור' משולם לא נטה לדרכה. אך שם היו יד "בלזא" ו„מחזיקי הדת" שלה על העליונה. כאשר התחילו לעסוק שם בסידור תקנון (שטאטוטען) ודוקא בשפה הגרמנית. התנגד ר' משולם לשיתוף כוח הרשות בעניינים הפנימיים של הקהילות והציע לחבר ספר תקנות בעברית, בנמקו את הצעתו בדברים אלה: אם תסדרו „שטאטוטען" בגרמנית, שפה שהם (הכוונה להריפורמיים) יודעים היטב ואנחנו לא, תהיה ידנו על התחתונה, כי יוכלו לשים לנו מוקשים מבלי שנרגיש בהם, מה שאין כן עם נחבר תקנות בשפתנו אנו, שאנחנו השולטים בה והם לא... אולם, כאמור, גבר כוחה של בלז ור' משולם עזב את האסיפה, שלא הטביעה כל חותם ניכר בחיי יהדות בגליציה.

לענין יחסו לחסידות ראוי להדגיש כי בנו בכורו ר' אלעזר, רבה של רוהאטין, היה נוטה לחסידות והיה נוסע אל הצדיק ר' יהודה צבי מרוזלא ואביו לא כיהה בו. ואדרבא, אבי סיפר לי, שכאשר התארח ר' אלעזר אצל אביו בשבת, באו אליו חסידי רוזלא שבמקום. בליל שבת עזב ר' משולם את החדר ועלה לקומה השנייה, כאלו לשכב, למען יוכל ר' אלעזר לשבת עם החסידים במסבה באין מפריע, והחסידים שרו ורקדו שם כדרכם, עד שעה מאוחרת בלילה. וכן ראוי להעיר, כי אחרי שקרה העניין עם בן הריז'ינאי, ר' דוב מלעווא, והרב ר' חיים האלברשטם זצ"ל מצאנז פתח בהתקפה הגדולה שלו על הסאדיגוריים בני הריז'נאי כולם, היה ר' משולם עומד מן הצד. אף שהוא בעצמו התמרמר על מעשה ר' דוב לעווא; ואף שר' חיים, הצדיק מצאנז, היה חביב ומכובד עליו מאוד, התאפק ר' משולם ולא הכניס את עצמו במחלוקת. ורק אחרי שמצדדי סאדיגורא התאספו ברוסיה והכריזו חרם על ר' חיים מצאנז ושפכו עליו חרפות וגידופים, עלה בידי אנשי צאנז להשפיע על ר' משולם, שיפרסם גם הוא מכתב לזכותו של ר' חיים ונגד יריביו. במכתב ההוא הוא עומד כולו לימין ר' חיים ומגין עליו ומדבר רתת נגד ה„קול-קורא" שנתפרסם בשם ר' בער מלעווא, וניחח את ה„קול-קורא" הזה באיזמל חד. אולם לאחר כך, כשיצא ר' חיים מצאנז בכרוז נוסף, שבו הרחיב את התקפתו גם על החסידים של סאדיגורא, לאמר: „וכל עוד שעומדים במרדם המה מובדלים ומופרשים מעדת ישראל ואסור להתחתן עמהם ופתם פת כותי ויינם יין נסך ואין מצרפין אותם לכל דבר שבקדושה..." („שבר פושעים" תרמ"ד), משך ר' משולם ידו מן המחלוקת, באמרו: כל זמן שהרב מצאנז יצא לחלוק על הרביים הסאדיגוריים לבדם, הייתי מוכן לתמוך בו, אבל לצאת נגד החסידים ולהרבות מחלוקת ופירוד בקהל ישראל שלא יתחתנו זה בזה, היתכן הנשמע כזאת? התחרט על שכתב

את מכתבו ודרש שיחזרוהו לו ולא יפרסמו אותו, אולם ללא הועיל, כי המכתב כבר נדפס („ילקוט הרועים" תרמ"ד). וסיפר לי אבא, כי בהתגלע ענין ר' בער קרא הרב מצאנז: כמה גדולים דברי חכמים! הרב מסטניסלאב הזהירני שלא לנסוע אליהם.

אחרי שהרב ה„זקן" הגיע לגבורות, בערך כשנתים וחצי לפני פטירתו, כבדו עיניו מזוקן ונעשה סגי נהור. רופאים אמרו כי הוגיע את עיניו ברנב הלימוד בלילות לאור נר החֶלב. אולם אף בימי עוורונו לא פסק פומיה מגירסא, ישב ולמד על פה ולימד לתלמידיו וגם פסק שאלות ושאלות עופות בכללן.

חמשה בנים וארבע בנות היו לו לר' משולם. חמשת בניו כולם היו רבנים מורי הוראה בישראל, ואלה הם: א) הבן הבכור ר' אלעזר היה, כאמור, רבה של רוהטין ונפטר שם בן מ"ב בחיי אביו, וסיפר לי אבא, כי כאשר באה אל ר' משולם השמועה ממיתת בנו זה שהיה חביב עליו ביותר, קיבל את הדין בדומיה ורק דמעה אחת גדולה נתגלגלה על לחייו, אולם צערו היה גדול כל כך, שתשש כוח זכרונו במשך שנה תמימה. ב) ר' יצחק הרב מזוראוונא, שנתמנה אחרי פטירת אביו ממלא מקומו בסטניסלאב. ג) ר' שאול הרב מטיסמניץ. ד) ר' יעקב יוקל הרב מדילאטין. ה) אבא ז"ל, ר' יוסף, הרב מאוסציא זיילונא.

בשנה האחרונה לחייו קרא לבנו ליוסף, הוא אבי ז"ל, ופקד עליו שיעבור לסטניסלאב ויעזור על ידו במילוי תפקידי הרבנות. יום או יומים לפני פטירתו של הסבא באו לפני אבא איש ואשתו להתגרש, ואבא שאל אותם על שום מה הם מבקשים להתגרש והם סיפרו לפניו את טענותיהם. התחיל אבא לדבר על לבם שיתפייסו ויעשו שלום ביניהם. נסה באופנים שונים—והם באחת: אי אפשר, אין דרך לפיוס ולשלום, והם מבקשים שהרב יסדר להם את הגט. כראות אבי כי אין ברירה, רצה לעשות כבקשתם. באותה שעה שכב הסבא על מטתו בחדר הסמוך, חולה אנוש ונוטה למות. פתאום קרא לאבא וכשנכנס אמר לו: השומע אתה, אינני מסכים לסידור הגט, כי הזוג הזה—כפי שאני למד מחוך טענותיהם — אינו צריך להתגרש. לך ואמור להם בשמי, שיעשו שלום ביניהם. נכנס אבא לחדר ואמר להם: תדעו, שאבא אמר לי, שאתם לא תתגרשו, אלא שתעשו שלום ביניכם. נענה בראשונה הבעל ואמר: כך אמר הרבי הקדוש? ומה, אם יגיד לי רבנו לקפוץ מראש הגג, לא אשמע לו? ויצאו שניהם מפוייסים. ואפשר מעשה סמל הוא, כי דבר הרבנות האחרון שלו לפני מותו היה להביא שלום בין איש לאשתו..

ביום כ' מרחשון לשנת תרמ"ח נח נפשיה של ר' משולם יששכר והוא כבן שמונים וארבע, אחרי ששימש ברבנות בסטניסלאב כארבעים ושמונה שנה. אבל כבד היה לעיר ביום ההוא. כל החנויות היו סגורות וכל בני העיר הלכו ללוותו וגם מערי הסביבה באו בהמון ללווייה. מכל ההספדים הרבים שהספידוהו, כדאי להזכיר אלה של בניו שיצאו בדפוס: „עין דמעה", הספדים של בנו ר' שאול מטיסמניץ ושל שני בניו של ר' שאול, הלא הם: ר' חיים אריה רבה של קראקא ור' פנחס, שהיה אחר כך רב בברודשין; „מקור דמעה" הספד של בנו ר' יעקב יוקיל הרב

מדילאטין: „אלון בכות" הספד של אבא ז"ל בבית הכנסת הגדול בסטניסלאב ביום השלושים לפטירתו של אביו.

ר' משולם לא הניח צוואה לא בכתב ולא בעל פה. נקבר בבית החיים של סטניסלאב והקהילה הקימה אוהל על קברו.

ג. ר' יצחק

ר' אריה ליבוש עוד ראה לבקש בצוואתו את בני הקהילה שימַנו את בנו ר' משולם במקומו ואף בחייו עשה כמה השתדלויות לשם כך, אבל ר' משולם לא ציוה על כך כלום. כנראה, שלא חשש כלל כי אפשר ולא ימנו את בנו תחתיו. ואמנם, אחרי פטירתו כשעלתה בקהילה שאלת כסא הרבנות היה מובן מאליו, כי באחד מבניו של הרב הנפטר הכתוב מדבר, אלא שהתחבטו במי מהם לבחור? אילו היה בנו בכורו, ר' אלעזר, בחיים לא היתה שום שאלה, כי לו משפט הבכורה. אבל מאחר שזכות הבכורה פקעה וצוואה מפורשת לא נשארה, נתחלקו הדיעות. היו שאמרו, והם הרוב, שהרבנות תעבור לבן הגדול בשנים, הוא ר' יצחק; ולעומתם אמרו אחרים, ועמהם נמנו חלק מן האצילים ונקיי הדעת, כי על כסא הרבנות שישבו שני הגאונים הקודמים צריך להושיב את הבן הגדול יותר בתורה, וזהו לדעתם הבן השני, ר' שאול הרב מטיסמניץ. ר' שאול עצמו, שידע בנפשו כי רב חיליה לאורייתא יותר מאחיו הגדול ממנו אך בשתי שנים בערך, הסכים עמהם. לפיכך נמסרה ההכרעה לבחירה כללית לפי רוב דעות. היתה מלחמת בחירה ותעמולה חריפה בין מצדדי שני המועמדים ובקלפי נבחר ברוב מכריע הבן הגדול ר' יצחק, הרב מז'וראוונא, ועוד בחורף ההוא — שנת תרמ"ח — עלה על כסא אבותיו וישב עליו בשלום ושלוה ובכבוד גדול עד יום מותו.

הרב ר' יצחק נולד בזאלוזיץ, מקום רבנותו הראשון של אביו בעת ההיא. גם עליו, כמו על אביו, סיפרו שהיה ילד שובב, ער, חי וזריז.

כשהגיע ר' יצחק לגיל הנשואין נשא לו לאשה את מרת טובה מירל, בת ר' אפרים תאומים, הרב מקריסנופולי (קריסטינופול), שילדה לו בן, הוא בנו יחידו ר' אריה ליבוש ואחרי כן לא ילדה שבע שנים. מפיו שמעתי מעשה מופת של הצדיק ר' שלום רוקח, ראש שושלת צדיקי בלזא. כאשר קרא הצדיק ר' שלום את הפתקה שמסר לו ר' יצחק וראה כי יש לו בן אחד בלבד, ברך אותו לאמר: מעתה ילדות — ילדות — ילדות — ילדות —, חמש פעמים, כמספר חמש הבנות שנולדו לו אחרי כן. ועוד מעשה מופת סיפר לי דודי: בנו יחידו, אריה ליבוש, היו לו עצמות רכות. כבר היה בן שלוש או ארבע ולא היה יכול ללכת. הביאו אותו לר' שלום מבלזא שיברכהו ברפואה. הניח הצדיק את כפו על רגלי הילד, מישש אותן מן השוקים עד כפות הרגלים והילד התחיל ללכת...

אף ר' יצחק, כמו אביו ר' משולם, לא היתה לו בתחילה נטיה למשרת הרבנות ורצה להתפרנס ממשלוח יד אחר. הלך וחכר אחוזה, בשותפות עם אחיו הצעיר

ר׳ שאול, והתחילו בהנהלת המשק. העסק לא הצליח בידם והוכרחו לעזוב אותו, ורק אז פנה לרבנות. מקום הרבנותו הראשון של ר׳ יצחק היה אוטיניא הסמוכה לסטניסלאב, בה ישב במשך שנים ואחר כך נתקבל לרב בז׳וראוונא, שהיתה קהילה גדולה יותר והפרנסה היתה שם בהרחבה. בעיר הזאת ישב שנים רבות, כאן השיא את בנו ואת בנותיו, כאן חיבר והוציא את ספריו והיה אהוב וחביב ומכובד על בני המקום, ומכאן עבר לכהן בסטניסלאב.

הוא חיבר והוציא לאור שני ספרים. שם האחד „תולדות יצחק", שחיבר בימי נעוריו, והוא ספר פלפול חריף; הספר השני, ספר גדול בשם „מאה שערים", הכולל מ״ט סוגיות הש״ס. בו הוא מגלה כוח רב בחריפות ובקיאות. בספר זה היה מתפאר, בעוד שעל ספרו „תולדות יצחק" אמר בעצמו, שהוא ספר של אברך („א יונגערמאניש ספר"). על הספר „מאה שערים", שיצא לאור בשנת תרמ״ז, הסכימו שני גדולי הדור ההוא: ר׳ צבי הירש אורנשטיין רבה של לבוב והרב הגאון ר׳ יצחק אהרן אטינגא, הכותב לאמור: „...דברים ראוים למי שאמרן, מלאים חריפות ובקיאות עד להפליא, מפרק הרים ומשבר סלעים... ואם כי מעכת״ה לא לדידי ולא להסכמתי צריך, רצונו הוא כבודו».

ר׳ יצחק היה בעל מזג טוב, עליז ובעל הומור וקשה לכעוס. איש לא ראהו רוגז. היה נוח לבריות. מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, עניו ומעביר על מדותיו. היה גם נוח לתשחורת, מחבב את בני הנעורים ואוהב ילדים וחיבה יתירה היה מראה לילדים ערים בעלי מזג חם. היה מחונן בקול צלול, חזק ונעים, ויש שהיה מסלסל בקולו. כן זכורה לי עוד ברכת החודש שלו, הסלסולים ב„חיים של...» או בהבדלה או ב„שבע ברכות» וכדומה.

היה נוהג חשיבות לדרשות הגדולות שהיה נושא, כמנהג הרבנים, בשבת שובה ובשבת הגדול בבית הכנסת הגדול. בחיבור הדרשה היה עוסק במשך כמה שבועות, והכינו מהחל עד כלה בכתב, ואחרי שנגמר החבור העתיק לבסוף את כל הדרשה, שהכילה כמה גליונות כתב. וכך היה סדר הדרשה שלו: פותח פתיחה לא ארוכה בדברי אגדה, מפסיק את האגדה ובא אל החלק האמצעי, הסטאנדארט, השיא: סוגיות בפלפול של היקף ומעוף, חד וחריף, ובאחרונה שוב אגדה, אבל ביתר אריכות. בשבת שובה הכיל החלק האגדתי תוכן של מוסר ובשבת הגדול — אגדה סתם ו„מענינא דיומא». בגמר האגדה גם קצת דינים, ולא סתם דינים פשוטים הנמצאים מפורש ב„שלחן ערוך", אלא דינים שגם בהם יש מכוח המצאה, משום „חידושים», מחיי המציאות והנסיון וכדומה, דברים שלא נכתב עליהם עדיין. כשנגמרה עריכת הדרשה היה דודי כותב מראה מקומות; היתה זאת רשימה המסמנת בדיוק את כל המקומות בש״ס בבלי או ירושלמי, בתוספות, ברמב״ם וכו׳, שעליהם יסוב ציר הסוגיא, חלק הפלפול של הדרשה. מראה מקומות אלה היו נעשים בהעתקות רבות. גם אלה היה כותב בעצמו, פרט למקרה אם מי שהוא מבינינו, הבחורים, התנדב ועזר לו בכתיבתן. גם זאת היתה עבודה לא קטנה, כי בימים ההם לא השתמשו עדיין במכשירי הכפלה וצריך היה לכתוב כל טופס וטופס בפני עצמו.

מראה המקומות היו מדביקים ברוב בתי כנסיות ובתי מדרשות, אולם לפני למדנים ידועים נשלח טופס מיוחד הביתה, והיה בזה משום אות כבוד. באופן כזה יכול היה כל מי שרצה בכך להכין את עצמו לשמיעת הדרשה, ובעמוד הרב על האלמימר ודורש, היו רשאים להפסיקו, להכנס לתוך דבריו ולהתפלפל אתו. לפעמים קבלה ההתפלפלות צורה דראמאטית למדי: הרב עומד למעלה על האלמימר מעוטף בטלית ומרצה את הסוגיא בחום ובהתרגשות, בנגון הפלפולי־עיוני, מסתייע בתנועות ידים ובזקיפת בוהן, כי הענין הוא דק מן הדק, והנה מן הצד למטה, מקהל השומעים, קול מפריך, מתקיף, נפתח דיאלוג בין מעלה ומטה והרב מוכרח לנצח, מוכרח להגיד את המלה האחרונה ולשים מניה וביה כל עקוב למישור. אבל שיא ההתעניינות היה כאשר הופיעו בין השומעים שני הגבירים, הלמדנים המובהקים, ר' אהרן צבי וייסהאוז ור' מאיר וולף זוסלק, שמקומם הקבוע במזרח סמוך לאלמימר, האחד מימינו והשני משמאלו והיו קוראים להם „יכין ובועז", אז ידע כל הקהל שהיום יהיה „חי" בשעת הדרשה. ושנים אלה מעולם לא הכזיבו. כשהגיע הרב לעומק הפלפול החלו מקשים ומפריכים זה מימין וזה משמאל והרב על גביהם מפרק את הכל, מראה שפלוני לא דק ופלוני נעלמה ממנו גמרא זאת או דברי התוספות שם וכדומה, הוא משיב על הכל והוא המנצח. במעמד כזה היו באים על שכרם גם אנשים פשוטים מקהל השומעים, כי ההתנצחות היתה נותנת סיפוק לאלה שלא השיגה ידם להבין את הפלפול בעצמו. אולם, כאמור, בדרך כלל לא היתה התערבות כזאת זכות מיוחדת, שמורה לשני תלמידי חכמים מצויינים אלה. כל מי שהיה בר־הכי יכול היה לעשות כמותם ואפילו הוא אברך צעיר או רווק, רשאי היה להשמיע את קולו.

עם תקומת התנועה הציונית לא היה ר' יצחק נמנה בין חבריה, אבל מעודו לא גילה התנגדות כל שהיא אליה או יחס של אי־אהדה למחזיקים בה. בימיו התחילו „הנאורים" להתעורר ויזמו להקים לעצמם „טמפל" משלהם ובראשו רב נאור ומטיף. בחיי ר' משולם לא ההינו לעשות כן, כי ידעו שה„זקן" לא יסבול זאת ויש בכוח אישיותו להכשיל את יזמתם. אבל ר' יצחק לא היה בו כבר אותו האומץ וגם היה איש נוח ולא תקיף כלל. ובכן ניגשו להנחת אבן הפנה לבנין ה„טמפל" בשנת תרנ"ה, סדרו חגיגה וגם הזמינו את הרב ר' יצחק והוא נענה להם ובא לטקס ההוא. הדבר עורר רינונם של הקנאים, אבל הוא, העניו והסבלן, היחה בו ההרגשה שאין מן הראוי לדחות בידים שום חלק מן הציבור.

ראוי לספר כאן על מאורע של סיבוכי משפט שאירע בימיו: האחוזה לאשקוביץ היתה שייכת לרוזן פולני בשם אורלובסקי. באחוזה זו היה בית חרושת לשמרים, שהנהלתו בידי פקיד עליון ושמו: דירקטור נוימן, יהודי מומר או מומר למחצה. שמרים אלה היו להם לקוחות גם בסטניסלאב והסביבה, והסוכן בסטניסלאב היה עוזיאל מייזלש, פליט מוארשא, שהיה ידוע בעיר בשם: „עוזיאליש עם הפאות" (= עוזיליש מיט די פיאות) בשל שתי פיאותיו הארוכות והעבותות, שלא נראו כמותן בכל העיר כולה, והיו משולשלות ויורדות עד לכתיפיו. והנה נכנס מי שהוא אחרי חג הפסח אל הרב ר' יצחק והגיד לו כי נוימן הוא לא פקיד בלבד, אלא גם שותף בעסק

ואינו כותב שטר מכירה לפסח. עמד הרב ופירסם איסור על השמרים הללו משום „חומצם של עוברי עבירה", חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח ואסור בהנאה. גם אחיו, ר' שאול הרב מטיסמניץ, פירסם איסור כזה. משנודע הדבר לנוימן, מיהר ובא לסטניסלאב, נכנס אל הרב בלווית סוכנו מייזלש, ודיבר עמו קשות: מה עשית, כבוד הרב? הלא גזרתָ „חרם" על תוצרת בית החרושת שלנו; והרי זהו עון פלילי, כי לפי חוקי הממלכה נענשים על חרם במאסר קשה. ענה הרב כי בתור רב הקהילה הוא חייב להשגיח, שהציבור לא ייכשל בדברים האסורים; רק לאפרושי מאיסורא נתכוון ואסר את השמרים מחמת שהם בחזקת „חמץ שעבר עליו הפסח" ואין כאן לא חרם ולא נדנוד של חרם. אולם נוימן עמד בשלו, כי זה הוא חרם והוא ימסור את הדבר לקטיגור הממשלתי. נבעת הרב במקצת. כי אם יצליח נוימן בהמצאתו להעביר את העניין על פסים אחרים ולהציג את האיסור בדמות של חרם אפשר ותגרמנה צרות מרובות; וכבר היה מעשה ברב אחד בסביבה, שנדון במאסר קשה בשל חרם. יתר על כן טען נוימן כי נימוקו של האיסור אינו נכון, ולראיה הביא גוף החוזה, שנעשה בין הרוזן בעל בית החרושת ובינו, בו נאמר, שאין לו, לנוימן, שותפות בעצם העסק ובתוצרת הנמכרת ואך בתור מנהל ראשי הוא צריך לקבל חלק מסויים בתוספת „טאנטיימה" אם סכום הריוח יעלה לכך וכך. בתוקף סעיף זה ראה הרב מוצא מן הסבך ואפשרות לבטל את האיסור הקודם, כי אם אין היהודי שותף בעסק גופו ומתוך כך אין לו גם חלק בסחורה עצמה והשמרים שייכים לרוזן הפולני, הרי הם חומצו של נכרי, שלא חלה עליו חובת ביעור ואינו בכלל האיסור של חמץ שעבר עליו הפסח. ישב הרב וכתב כתב ביטול לאיסורו. משהשיג נוימן את הביטול יצא לטיסמניץ אל הרב ר' שאול, וגם הוא, אחרי שקרא את הסעיף בגוף החוזה, ביטל את איסורו. לכאורה היה מקום לאחים הרבנים להנית, כי נפטרו מן הצרה הזאת, אולם טעות היתה בידם, כי נוימן זמם מזימה גדולה. הוא רצה להרוויח בעסק הזה ממון וגם לעשות נקמה. קם והלך אל הקטיגור הממשלתי ופרש לפניו את הפרשה והעמידה כשערוריה, כקשר היהודים על אדוניו רב-האור, הרוזן אורלובסקי; כי הנה גרים בסטניסלאב שני יהודים עשירים מופלגים: יצחק גולדפלד ופיליפ ליברמן, ולכל אחד מהם יש לו בית חרושת לשמרים, ועינם רעה בהתפתחותו של בית החרושת של הרוזן אורלובסקי, שתוצרתו נתחבבה על הלקוחות, וכדי להיפטר מן ההתחרות הזאת קשרו עליו קשר לערער את קיומו. כיצד, הלכו אל שני הרבנים שלהם והשפיעו עליהם כי ימצאו אמתלא חוקית-דתית, כביכול, ויחרימו את התוצרת של הרוזן אורלובסקי. נשמעו להם שני הרבנים ופירסמו חרם וכבר גרמו לרוזן הפסד של כמה וכמה אלפים בסחורה שנשלחה ללקוחות יהודיים ואלה החזירוה מחמת החרם ובינתיים נתקלקלה, מלבד ההפסד של איבוד לקוחות קבועים. מכאן, שהקטיגור חייב למסור את כולם לדין.

המלה הקוסמת: חרם (klątwa), עשתה את פעולתה והקטיגור נתן אוזן קשבת בראותו לפניו שעת כושר לסדר משפט של סינסאציה. ובעיקר, יתפוס בבת אחת שני עשירים יהודים מפורסמים ונכבדים וגם שני רבנים ידועים. נפתחה חקירה, שנמשכה

חדשים על חדשים ובעקבותיה עריכת כתב-אשמה בעוון תרמית (oszustwo) נגד שני גבירים אלה בתור ראשי נאשמים ונגד שני הרבנים בתור מסייעים לדבר עבירה, „נאשמי-לוואי". כתב האשמה ראה את עוון התרמית במה שהנאשמים זממו להפיק תועלת ממון מהפסדו של הרוזן, המתחרה שלהם, והוא עוון פלילי לפי החוק האוסטרי. והנה ההמולה והבחישה נעשתה אמנם בעניין החרם, אך הקטיגור לא יכול היה לסדר כתב אשמה על יסוד סילוף זה והיה אנוס להצטמצם ולהסתפק במשהו פרוזאי יותר: האשמה בתרמית רגילה, שנופחה לפשע כבד (zbrodnia), שעונשו חמור ודיונו בפני שופטים מושבעים. יסוד ההאשמה היה קבלת גוזמאותיו של נוימן, שאדוניו הפסיד בינתיים הרבה אלפים, כי על פי החוק האוסטרי כובד העוון בסוג פשעים אלה של תרמית נמדד לפי סכום ההפסד הנגרם. אבל שורת ההגיון של ניסוח זה של ההאשמה גרמה שראשי האשמים יהיו העשירים המתחרים, שהרי הם בלבד יכלו להפיק תועלת מן ההפסד הנגרם לרוזן, כי גם לאחר חיטוטים רבים לא יכול היה הקטיגור להוכיח שלרבנים הגיע איזה ריוח מזה. אלא מאי, שהרבנים דרשו את טובתם של „בעלי הבתים" החשובים שלהם וסייעו להם במעלליהם ועליהם ליתן את הדין... כתב-האשמה היה חיבור בן הרבה גליונות וחלק גדול ממנו תפס הדיון על מהותו של שטר-מכירה לפסח, שהקטיגוריה ציינה אותו „כחוזה לכאורה" (kontrakt pozorny). הושיבני דודי הרב מט סמניץ בביתו ימים מספר להעתיק את כתב האשמה בשביל סניגורם של שני האחים הרבנים, כל ארבעת הנאשמים הגישו ערעור נגד כתב האשמה, אולם הקטיגוריה העליונה בלבוב בטלה את הערעורים ואישרה את ההאשמה. הוקבע המשפט בפני בית דין המושבעים, ונעשה כמין סינסאציה כבירה. העתונות הפולנית, שהיתה אז כולה אנטישמית אם במעט ואם בהרבה ולא נמצא בתוכה עתון בעל צורה ליבראלית כדרך העתונים הליבראליים הגדולים, שהופיעו אז בווינא הבירה — שמחה, כמובן, על מציאה כזאת. אטו מלתא זוטרתא כותרת באותיות של קידוש לבנה: Rabini przed Sądem (רבנים לפני כס המשפט) הרי בה עצמה כוח משיכה. התחילו אותם העתונים בוחשים בקדירה הזאת, ערבבו בה והוסיפו עליה תבלין וסממנים כאוות נפשם. כולם שלחו לבית המשפט כתבים מיוחדים, מלאו את הטורים פרטים ותיאורים והערות, מלבד דין וחשבון סטינוגראפי מכל הדיונים והעדויות.

את שנים עשר השופטים המושבעים ניפו היושב ראש — מנהל המשפט — והקטיגור בקפדנות יתירה. ראשית, שלא יימצא בתוכם אף יהודי אחד. שנית, שלא ייכנס לתוך הרשימה מישהו מן המשכילים, כי חוגים אלה אפשר ויש להם מגע-מה עם חוגים, שהנאשמים משתייכים אליהם. שלישית, שאף אחד מהמושבעים לא יהיה מתושבי המקום. נלקחו, איפוא, איכרים ובעלי מקצוע שאין להם מגע עם יהודים, וכך הוכן המשפט בכל חומר הדין. קדרות היתה נסוכה באולם בית המשפט ומסביבו. היושב ראש היה יועץ עליון של בית המשפט, טורטלטאוב, מומר וידוע כמחמיר וכאן במשפט הזה התאמץ להחמיר ביותר, כדרכו של משומדים, המשתדלים לחפות על מוצאם היהודי במה שהם נוהגים כשונאי ישראל מובהקים. זכורני

הרושם הגרוטסקי שעשה טורטלטאוב זה. כל פעם שהיה מדבר על שטר המכירה — הלא זה היה הציר שעליו סבב כל המשפט — היה משנה את טעמו באמרו לפעמים „שטר מכירה" בשין שמאלית ומי"ם פתוחה ולפעמים „שטר מכירה" בשין חרוקה ומי"ם פתוחה, כאילו לא שמע מלה כזאת מימיו. המשפט נמשך שלשה ימים והאולם היה מלא מפה לפה עד למחנק. לכל ישיבה הוציאו כרטיסי כניסה אחרים וביטלו את הקודמים, ולא הוציאו אלא במספר מועט, כדי שהקהל ישב רווחים ובכל פעם נתמלא האולם באיזה אופן עד להתפקע.

הקטיגור והיושב ראש התאמצו בכל מאמציהם להבליט את מוראה של קנוניית הנאשמים, שזממו בנכליהם להמית חורבן על הרוזן המסכן וביותר ביקשו להתנכל בשני הרבנים. הרבנים טענו להגנתם כי חובתם בתורת מרי דאתרא היא להוציא איסור, ורק משנתברר להם לפי הסעיף הנזכר של החוזה, כי היהודי אינו שותף בגוף העסק ובסחורה „בסובסטנציה", ראו אפשרות לעצמם לחזור בהם מאיסורם. קשה היה לרבנים התמימים, שלא שלטו בשפה הפולנית, שבה התנהל המשפט שדרך דיונו חילוני, להסביר את נימוקיהם התורניים. ביחוד, מפני שטעם-ההיתר לא היה אחיד לשניהם. הרב מסטניסלאב התיר „מטעם ברירה" והתקשה להסביר לפני הגויים את הענין של „הוברר הדבר למפרע". אבל זכורני איך ר' שאול הביא אתו את ה„טור" ופתחו והראה לבית הדין בפנים את המקום שעליו הסתמך. הסניגור המשותף שלהם, לא היה מרוצה שלא התגוננו שניהם מכוח טעם אחד, אבל לא הצליח להניעם להעלים על האמת. פסק דינם של השופטים המושבעים היה: שני הרבנים זוכו פה אחד. גויים פשוטים אלה מצאו, שהרבנים עמדו על משמרת כהונתם ועשו מה שדתם מצווה אותם; ואשר למר יצחק גולדפלד, הצביעו שבעה קולות: הן (חייב), וחמשה: לאו. וכיון שלפי החוק אין מחייבים אלא ברוב של שני שלישים זוכה גם הוא. סניגורו של זה היה ד"ר נתן לוונשטיין מלבוב, שלא היה עדיין ציר בסיים ובפארלאמנט, אבל כבר נודע כפרקליט מצויין, ורבים תלו את שחרורו של גולדפלד בכוח השפעתו של סניגורו. מר ליברמן נמצא חייב ונדון למאסר כבד של שנה אחת. גם עונש זה בוטל אחרי כן על ידי ערעור, אבל בשעת מעשה, עם פירסום גזר הדין, עשו בו העתונים הפולניים מטעמים לקוראיהם, בתארם לפניהם בנחת רוח ובלעג עוקץ, איך היהודי העשיר המשכיל נדון למאסר כבד בעוון תרמית ונתבטלה קצינותו (ליברמן היה אוברלייט-נאנט בחיל המילואים של הצבא האוסטרי).

ר' יצחק לא היה חסיד של שום אדמו"ר וגם לא נהג בדרכי חסידות, אבל גם לא היה מתנגד מעודו. מצד מזגו הנוח לכל ואפייו השקט לא היתה גם מתנגדות הולמתו. אדרבא, הראה חיבה לכל רבי שנזדמן עמו וכבר שמענו, כי בעודו צעיר ביקר אצל הצדיק ר' שלום מבעלזא. כן סיפר לי, כי פעם אחת שבת את שבתו אצל הצדיק ר' חיים הלברשטאם מצאנז, שנהג בו חיבה יתירה וחלק לו כבוד. ב„שולחן", בסעודת שבת, הושיב אותו על יד כסאו, ובאמצע הסעודה גחן אליו ולחש לו איזו מילתא דבדיחותא והעיר דרך הלצה: „הלא שנינו מנכדי החכם צבי, שאינם חסידים". וגם בשבתו בסטניסלאב נהג ר' יצחק אורך רוח ואהדה לחסידים ולרביים.

בחיי ר' משולם נזהרו השו"בים בסטניסלאב, שהיו נוטים לחסידות, להראות זאת בפרהסיא. ועכשיו נסעו איש איש לצדיק שלו ברוש גלי, ועוד היו מביאים לרב דרישת שלום מן הצדיק. וברבות הימים היה מעשה שר' יצחק הוזמן לאשקוביץ להכשיר לפסח טחנה גדולה. הנסיעה לאשקוביץ הוליכה דרך צ'ורטקוב וסידר ר' יצחק את הנסיעה כך, שיצא לו להיות בשבת בצ'ורטקוב אצל הצדיק ר' דוד משה. מדי שנה בשנה נשנתה נסיעה זו ובכל פעם היה שובת בצ'ורטקוב. דבר זה חרה להם היטב למתנגדים בסטניסלאב, אולם הרב בפשטותו ועניוותו לא הבין לתרעומת מה זו עושה, כי איך אפשר ליסע דרך צ'ורטקוב ולא להיכנס אצל הצדיק, ואם להיכנס מדוע לא יעשה זאת בדרך כבוד ולשבת?

לנסיעה זאת היה לוקח אתו בחור-תלמיד שילווהו. לרוב היה זה אחי, ר' צבי, שהדוד היה אוהבו מאוד ומחבב את ההומור שלו ואת כשרונו לבדח. אף הוא סיפר לי כמה דברים מביקוריו אלה בחצר צ'ורטקוב, כגון עניין הטקס והאיתיקיטה של ה„חצר", שר' יצחק לא היה מתחשב בהם והיה נוהג על פי דרכו. בפרוזדור שלפני חדרו של הצדיק היה צובא קהל רב, והגבאי היה צועק בקול: פנו דרך לרב מסטניסלאב! אולם הדחק לא פחת. על פי הנימוס המקובל בחצר צריך היה הרב להמתין עד שהגבאי יפנה לו את המעבר. והכוונה, כמובן, שבינתיים יעמוד לו הרב במקצת ויראה הקהל מה גדול כוחה של החצר, שרבנים גדולים בטלים לפניה. אבל ר' יצחק לא היה נותן דעתו למנהגם של הגבאים „ויפוזו זרועי ידיו" ואחת-שתים וכבר הוא על יד הדלת ומושך אחריו את בן אחיו. משנפתחה הדלת רצה הגבאי להפריד בין הרב לבין בן לוייתו, כי איך אפשר ובחדר היחוד של האדמו"ר יהיה גם איזה בחור, בחינת גבאי של הרב. אך דודי לא הרפה את ידו והכניס את הבחור. בחדר נותנים שלום ומחזירים שלום וכסא אחד קרוב לכסאו של הרבי מוכן בשביל הרב. אחרי שהרב נתבקש לשבת וישב לו הביאו כיבוד: יין וכוס ומאפה. טעם הרב ובירך „לחיים" לצדיק, כנהוג, אלא שאחרי כן היה הרב לוקח את הכוס ומושיט גם לבן-לוייתו: „הירשיל, שתה גם אתה לחיים!".

אולם גם ביקוריו בצ'ורטקוב לא שינו כלל את דרכו של ר' יצחק. הוא לא נעשה חסיד צ'ורטקובי ובכלל לא נעשה חסיד יותר משהיה קודם לכן וגם לא פחות מתנגד משהיה קודם, כי מימיו לא היה לא דא ולא הא. אלא, שמעתה אירע לפרקים קרובים יותר, כי בשוב מי מהחסידים החשובים מצ'ורטקוב היה מביא דרישת שלום מן הצדיק אל הרב. ועל כולם היה נוהג כן ר' יענקיל ארליך, יהודי פיקח ומחודד ובקי בהוויות העולם, אבל כל חיי היהדות שאין להם שייכות לצ'ורטקוב היו נחשבים אצלו כקליפת השום.

אשת נעוריו של ר' יצחק, הרבנית מרת טובה מירל, היתה אשה חכמה „ראש גבר" ויש שקראו לה כינוי: ביסמארק, והיתה אוהבת לקחת חלק בנציגות של הרבנות. תמיד היתה מחזיקה בביתה אילו נכדים ונכדות, שהיתה מחנכתם ומגדלתם והכל התנהג כשורה פרט לצרה אחת — שהיתה תמיד שקועה בחובות, לווה ופורעת, לווה ופורעת, כמובן, היה הרב סובל מזה, אבל שלום הבית לא הושבת.

ואף שר' יצחק היה נוח לבריות ולא התרגז ולא הרגיז מעודו ומוראו לא היה כמורא אביו, הרי אירע גם מעשה כזה: מרדכי ביקל, עשיר לובש קצרות, משכיל בעיני עצמו, כהן וכעסן רוחח, רגז על הרב, בגלל דין תורה שהפסיד או כדומה, והתפרץ כנגדו בחוצפה ובגידופים בקולו הרם. שתק הרב כדרכו, נעלב ולא עלב, אבל הדבר חרה לו היטב, הקפיד ואמר: איני מוחל לו. לא יצא וימים מרובים ומרדכי ביקל דנן לקה בשיתוק וניחם על חטאו, כי האמין שעל ידי כך נענש ושלח אל הרב לפייסו. ויהי הדבר בעיר לנס...

ישב לו ר' יצחק על כסא הרבנות בסטניסלאב בשלום ושלוה. גם הוא האריך ימים וימת בשיבה טובה, אלא שלא הגיע לימי שני חיי אבותיו, כי לא הגיע לגבורות. כבן שבעים ושמונה היה במותו[1]. נפטר ביום ב' מרחשון שנת תרס"ד ומנוחתו באהל לצד אביו.

ד. ר' אריה ליבוש (השני)

אחרי מות הרב ר' יצחק לא היתה שאלת ממלא מקומו בגדר שאלה כלל — כל הקהל כאחד ראו ככבוד ולתפארת לעצמם לשים את משרת הרבנות על בנו יחידו של הנפטר, שהיה כבר אז מפורסם כבחיר הרבנים וגדול הדור. הפעם היתה הקהילה הצד הבא בטענת „חזקה". ובאמת, אילולא הרגשת החובה שהרגיש ר' אריה ליבוש כלפי שלשלת אבות, לא היה ניאות לעזוב את קהילת סטריא, שישב בה שנים הרבה כל כך, ונתחבב על אנשיה ונערץ עליהם, כדי לעבור לעת זקנתו לסטניסלאב. אבל ה„חזקה" הכריעה. הקהל ערכו אליו כתב התמנות בכל הכבוד ונענה להם ובא לשבת על כסא אבותיו עוד בחורף של השנה ההיא, שנת תרס"ד.

ר' אריה ליבוש נולד בשנת תר"ז ומנעוריו למד תורה הרבה ולא פסק פומיה מגירסא. עוד בשנת תרל"א נתקבל לרב ואב"ד בזאלוזיץ, עיר מולדתו של אביו, ובשנת תרל"ט נתמנה לרבה של סטריא, שבה החל להתפרסם כאחד הרבנים הגדולים שבדור. מקרוב ומרחוק הריצו אליו הרבנים שאלות ותשובות, כי נודע לשם בחריפותו ובבקיאותו המקיפה, כמי שיודע לצלול במעמקי גמרא וסברה ולברר ולבן את השאלה המוצעת לפניו לכל צדדיה ולכוון לפסק הלכה שאין אחריו ערעור. גם סגנונו השופע והמזהיר משך את השואלים, שהשתוקקו לקבל את תשובתו הנחמדה בכל פרטיה. הוא היה גם סה מפיק מרגליות. הרצאתו היתה יפה, נעימה ושוטפת. בין אם היה זה מאמר של דברי תורה במסיבה או דרשה רבנית או נאום בלשון הגרמנית, הכל היה נעים לאוזן השומעים ומושך את לבם. בטאקט שאינו מצוי השכיל לכוון ולתאם את דבריו לפי סוג השומעים.

הוא הוציא את ספרו „הרי בשמים", ספר שאלות ותשובות, בשני חלקים, חלק ראשון נדפס בלבוב בשנת תרמ"ב והשני — בשנת תרנ"ז. וכן נדפס ממנו קונטרס

1) לפי דעת ר' צבי הורוויץ, הרב מדרזדין, בספרו „כתבי הגאונים", היה ר' יצחק רק בן שבעים ושש.

בשם „הגה אריה", ובו הדרשה הראשונה שנשא לפני קהל סטניסלאב אחרי שנתמנה שם לרב ואב"ד. גם הוא היה נוטה לחסידות. עוד בימי שבתו בסטריא נסע כמה פעמים לצדיק ר' דוד משה מצ'ורטקוב, מה שאין כן בימי שבתו בסטניסלאב. פעם אחת בבקרי אצלו בהזדמנות העזתי ושאלתיו: מה ראה על ככה לנסוע לצ'ורטקוב? והשיב לי, כי נסע לא בתורת חסיד אלא בתורת ידיד. וכששאלתיו: אבל הרי העולם סובר, כי ידידות צריכה להיות הדדית ולא שמענו כי הרבי מצ'ורטקוב ביקר אצלו? קבל הוא את דברי באותו החיוך החינני המיוחד לו, אבל ללא תשובה נוספת והשיאני לענין אחר...

בסטריא נתן ידו ליסוד „חדר כללי", למורת רוח הקנאים. מעשה זה היה בו צד של הסתכנות, כי אף שכבר היה אז גאון מפורסם, מכובד בעיני אנשי העיר ונערץ בפיהם, נמצאו קנאים שהתקוממו עליו ורדפו אותו על כך. ומפי השמועה נודע לי שראש הקהל אף העיז להפסיק את תשלום משכורתו במשך זמן מה. אבל, כאמור, ישב בסטריא בכבוד גדול והאנשים היו מנשאים אותו וגם דבקים בו, וגם העיר נתחבבה עליו ונעמה לו ישיבתו בה. וזכורני כאשר בקרתי שם בימי בחרותי, טייל אתי ברחובות העיר והראה לי בחיבוב של קורת רוח את מבנה היפה של העיר עד שהגענו אל חוף הנהר מחוצה לה והראה לי את יפי הנוף.

בסטניסלאב שלנו נתקבל בכבוד ויקר וכולם נהגו בו בהדרת כבוד כל הימים המעטים שישב בה, ועם זאת התגעגע על סטריא, ופעם אחת אף השיח זאת לפני. בסטריא — אמר — התייחסו אלי לא בכבוד בלבד, כי אם גם בחיבה. היו באים לבקרני, ובעיקר בני הנעורים החביבים עלי, היו נכנסים ויוצאים בבית; ולעומת זאת בסטניסלאב מכבדים אותי יותר מדי אלא שאין מתחברים אלי, או שאינם מעיזים להתחבר אלי. וביותר התאונן, שהבחורים אינם רגילים לבוא אצלו. הוא אף נקב לי בשמות קצת מהבחורים המצויינים שבעיר ושאל אותי בתמיהה: על שום מה אין הם באים אלי?

ר' אריה ליבוש יסד בסטניסלאב את הישיבה המפורסמת. בתור ראש ישיבה מינה את ר' יקותיאל קאמלהאר, שניהל אותה שנים רבות. ר' ליבוש בעצמו היה מבקר את הישיבה, התעניין בתלמידים ובלימודים ולפעמים קרא שיעור באזניהם.

כלפי הציונות נהג באהדה, אולם אין לחשוב אותו בין המחזיקים בה. הוא החשיב את הרעיון המונח ביסודה, אך מזגו הנוח, המתון, הזהיר בכל מלה, לא היה יכול לחייב את דרכיהם המהפכניים, כביכול, ואת נגחנותם ה„ראדיקלית" של אנשי התנועה בעת ההיא. אחרי מותו של הרצל, הספיד אותו בכל הכבוד הראוי.

ב-2 בדצמבר 1908, במלואת יובל הששים למלכותו של הקיסר פראנץ יוסף הראשון, ניתנו אותות הצטיינות ואף ר' אריה ליבוש זכה ב„צלב האבירים של מיסדר פראנץ יוסף". ברם, הדבר לא נחשב בעיניו ביותר. רק פעם אחת סיפר בחיוך, איך פירמות ווינאיות לתעשיית תלבושות שולחות אליו את הקאטאלוגים שלהם, שיבחר לו דוגמת מדים כ„אביר המיסדר".

ר' אריה ליבוש יראתו קדמה לחכמתו, וכל דרכיו בענווה והצנע לכת, נוח

לבריות ומחבבם, מקבל כל אדם בסבר פנים יפות ובחיוך מלבב על שפתיו; בעל צורה והדרת פנים וחן מיוחד של תלמיד חכם ודגול נסוך עליו. אבל, כאמור, לא ארכו לו הימים בסטניסלאב. רק חמש שנים ישב כאן ובכללן עברה עליו שנה אחת במחלתו האנושה ושנה אחת במחלת זוגתו הרבנית ולא נשאר לו אלא זמן מועט לפעולות רבות ערך. מחלת סרטן שדבקה בו הורידתו לקבר. הוא נפטר בן ס"ב שנה בכ"א סיון תרס"ט ונקבר באוהל על יד אביו ואבי אביו. הניח אחריו שני בנים, שניהם לא היו רבנים. אחד מהם, ר' שאול, לא היה בקי בהוויות העולם, וכל עניינו בתורה ותפילה, ישב בקומארנו ולא רצה ברבנות; והשני, ר' פנחס, היה דומה בהרבה לאביו, אבל גם הוא לא רצה ברבנות. אם כי יכול היה להתמנות כממלא מקומו של אביו. סיפרו, כי בימי אבל השבעה נכנס גם מושל המחוז ויועץ החצר פרוקופצ'יק, לנחם את המשפחה ובפנותו ללכת אמר לר' פנחס: כבודו בודאי יעמיד את עצמו למלאות את מקומו של אביו המנוח. יֵדע שאני מוכן לתמוך בו. אבל, כאמור, הוא וויתר על הכבוד הזה.

ה. ר' דוד

במשך תקופה ארוכה של קרוב למאה ושלושים שנה ישבו בני משפחת הורוויץ על כסא הרבנות של סטניסלאב ורוב אנשי העיר היה קשור באלפי חוטים ובזכרונות עם האישים הדגולים, הרבנים שלהם. גם לאחר פטירת ר' אריה ליבוש, כשבניו לא רצו לשמש ברבנות, ביקש רוב הקהילה לבחור להם רב מבני המשפחה הזאת, את המצויין והראוי ביותר מבני בניו של ר' משולם. אולם נשתנו העתים ונשבו רוחות אחרות. הזיקה לשושלת לא נחשבה לפי רוח הזמן. לפחות כך חשב חלק ממנהיגי הקהילה ובעיקר ראש הקהל בעת ההיא, מר יקותיאל קיזלר. מה עשה, פירסם כרוז התחרות (=קונקורס) ורבים הציעו את מועמדותם ואחד אחד הוזמנו, כנהוג, לבוא לסטניסלאב לדרוש את דרשתם בבית הכנסת הגדול. אולם, למעשה לא שינה חידושו של ראש הקהל כלום. מועמדים שונים דרשו דרשותיהם, אולם בהגיע עצם-הבחירה הוכרה רק מועמדותם של שנים מבני בניו של ר' משולם: ר' דוד רבה של קוזלוב, בן ר' אלעזר רבה של רוהאטין (בנו בכורו של ר' משולם), ור' פנחס, רבה של ברודשין, בן ר' שאול רבה של טיסמניץ (הבן השלישי של ר' משולם). היתה מלחמת בחירות חריפה ורבת תעמולה משני הצדדים. כל אחד משני המועמדים היה ראוי בשלימות לאותה התמנות ולפיכך לא היתה הברירה אלא דבר שבטעם, ענין של נטייה אישית. לבסוף זכה הצד של ר' דוד, והוא נבחר ברוב דיעות ניכר, ונקרא אחר כבוד להיות רבה של סטניסלאב, ובבואו לקבל את הכסא היה מסעו כמסע נצחון. העיר היתה הומיה, אלפי אנשים יצאו לקראתו מהלך רב לקבל פניו, ואין קצה לתרועות שמחה וקריאות כבוד. לא היה עוד כדבר הזה בסטניסלאב השקטה.

ר' דוד היה הבן השלישי של ר' אלעזר. עוד בילדותו נתייתם מאביו ולכן נתגדל בבית הסבא ר' משולם, וקיבל מידו את חינוכו וגם היה תלמיד מובהק שלו.

עוד מראשית נעוריו הצטיין בכוח זכרון מפליא שאינו מאבד טיפה. סיפרו עליו כי בהיותו בחור רצה ללמוד גרמנית, אך כאוטודידאקט לא ידע מאין להתחיל, והנה נזדמן לפניו המלון הגרמני הגדול של וֶבֶּר, שקד ללמוד מתוך המלון עד שידע את כולו על פה ממש.

בהיותו עוד צעיר נתקבל לרב בקוזלוב וישב בה עד שעבר לסטניסלאב. בקוזלוב ישב בכבוד רב ואף כי העיר מצער, היתה פרנסתו מצוייה. בענוותנותו לא הלך בגדולות מעולם ולא ביקש להשיג רבנות גדולה יותר, כאשר עשו אחרים, והסתפק במה שיש לו עד שהגיע תורו להתמנות לרבה של סטניסלאב. ברם, מיודעי-דבר לא נעלם כי שם, בעיירה קטנה זו, יושב רב שהוא גדול בתורה ושמו הלך והגיע גם לציבור הרחב והילכך היו באים אליו מערים אחרות להתדיין בדיני תורה ובוררות זבל"א, וקרה גם שהוזמן לבלגיה לשפוט בסכסוך גדול.

בקיאותו של ר' דוד היתה ממש מפליאה בהיקפה וביסודיותה. התלמודים ונושאי כליהם היו אצלו כמונח בקופסא. את הכל זכר. על כל ענין מה שנשאל, פתח והראה בן-רגע מקומו ומקורו. היו באים אצלו בעלי חידוד ובכוונה מסותרת היו שואלים אותו דברים נעלמים אשר בים הגדול הזה — והוא, בכל הפשטות היה מראה להם מיד את המקור. סיפר לי ר' דוב בריש וייס, שהוא בעצמו ניסה את הרב בכאלה. כן שאל אותו פעם אחת על אחד המנהגים אם יש לו מקור גם ב„שולחן ערוך". השואל ידע כי אחד הגאונים המפורסמים באונגריה, שאמרו עליו שאין נסתר מנגד עיניו, נשאל פעם באותו הענין ונסתם ממנו, אבל ר' דוד לקח מיד את ה„שולחן ערוך" והראה לו כי ב„מגן אברהם" הלכות נפילת אפים, שלא בענין הנדון, נמצא הדבר. ואמנם כן, זהו המקור היחיד שעליו מבוסס המנהג הנפוץ כל כך ולא ידוע היכן הוא נזכר ב„שולחן ערוך".

דבר שאינו מצוי אצל הרבנים היתה בקיאותו בתנ"ך. בענין זה אמר לי הרב וייסבלום, תלמידו המובהק שהסמיכו להוראה: הרב ר' דוד ידע את התנ"ך על פה כ„אשרי". וכן ידע על פה את הרש"י על תנ"ך ובכמה מתשובותיו הוא מסתמך להלכה על רש"י והרד"ק לתנ"ך. מתוך כך בא גם סגנונו העברי העשיר (ראה, למשל, הקדמה לספרו „אמרי דוד"). בציונות נהג אהדה ברורה וגלויה ובכל שעת כושר תמך ב„מזרחי". באספה הכללית הראשונה של ה„מזרחי", אחרי גמר מלחמת העולם, נשא נאום פתיחה גדול. בתרפ"ט השתתף בקונגרס הציוני, שבו הוחלט על הרחבת הסוכנות היהודית, ואף נכנס לסוכנות היהודית המורחבת. לפני נסיעתו לקונגרס ההוא ניסו מצדדים „גבוהים" ושונים להשפיע עליו שלא יסע, גם האדמו"ר מגור שלח אליו כזאת, אבל הוא לא שם לב לכל זה ושם את דרכו לציריך. בשובו שהה בווינה, שבה התאספה אז הכנסיה הגדולה מטעם „אגודת ישראל". פנו אליו מחוגי האגודה: הייתכן, הרב מסטניסלאב ישתף פעולה עם „הפושעים"? ומה מעניינת התשובה שנתן להם: במסכת ברכות (סג, ב) נאמר על הפסוק „ושב אל המחנה": אמר ר' אבהו אמר לו הקב"ה למשה (כאשר „לקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה") עכשיו יאמרו הבריות הרב בכעס והתלמיד בכעס, ישראל מה תהא

עליהם? אם אתה מחזיר את האהל למקומו – מוטב, ואם לאו הושע בן נון תלמידך משרת תחתיך. והיינו דכתיב „ושב אל המחנה"... וגם עכשיו – סיים ר' דוד – אם אנו נהיה בכעס אז יבואו אחרים תחתינו, אולם ישראל מה תהא עליהם? אהבת ישראל קדמה אצלו לחיפוש חטאים.

בכלל לא היה קנאי ולא גרס דרכי הקנאות. והרי אניקדוטה אופייניית: בסטניסלאב גר ר' משה'לי בֶּרגמן, חסיד אדוק, קנאי עד היסוד בו, מראשי האגודה ומנהיגה בעיר. פעם אחת נכנס ר' משה'לי אצל ר' דוב בעריש וייס והזמין אותו, שילך אתו אל הרב, כי יש לו הצעה רבת ערך, כיצד לשמור על טהרת המשפחה בפני פריצות הדור: לסדר פנקס, שבו ירשמו את הנשים ההולכות לטבילה כדת. לא מצא העניין חן בעיני ר' דוב בריש וייס ואמר לו: זאת המצאה היא, אך דבר כזה הוא מעניינו של מרא דאתרא. לא הניח לו ר' משה'לי ומשכו לבית הרב וכאן סיפר ר' משה'לי בהתלהבות והתרגשות, על גודל התועלת הגדולה שעתידה לצמוח מזה, להבדיל בין הטמא ובין הטהור. הקשיב הרב ר' דוד להצעתו של ר' משה'לי ואמר: הכתוב אומר: „מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל" ופירש רש"י: מי יספור את רביעותיהם של ישראל; אלא מי אמר אותו כתוב – בלעם...

ר' דוד הוציא ספר חידושי הלכה ואגדה בשם „אמרי דוד". שלשה מבניו נתמנו עוד רבנים בחייו. הגדול שבהם, ר' משה, נתמנה במקומו לרב בקוזלוב, והוא הוא שנקרא למלא מקומו אחרי אביו גם בסטניסלאב. בנו השני, ר' נחמן, היה מקודם רב בליסין ואחר כך בהאליטש. הבן השלישי, הוא הקדוש ר' אפרים פישל הי"ד, רבה של ליסין, ששמענו כיצד הרשעים ימח שמם וזכרם עינו אותו עד מות. הוא היה חתנו של הרבי ר' אברהם העשיל שליט"א, האדמו"ר מקופיצ'ינץ. – בנו הרביעי, ר' אליהו, היה רב בחודרוב.

כעשרים וחמש שנה ישב ר' דוד על כסא הרבנות בסטניסלאב ונפטר שם בשנת תרצ"ד, בהיותו כבן שבעים ושתים שנה. הוא היה היחידי מבני בניו של ר' משולם שהגיע לשיבה.

ו. ר' משה

משנתפנה כסא הרבנות, אחרי פטירתו של ר' דוד, לא היתה כל שאלה מי ישב עליו. ברור היה מכבר לכל העם מקצה מי יהיה הרב החדש. הרי עוד אז בימים שנבחר אביו לרבנות כבר נמצאו לא מעטים שרמזו עליו, על ר' משה הצעיר לאמר: דַּיָּן הוא. והיו שאמרו, כי הוא שהכריע כף המאזנים לטובת אביו. בשעת בחירות אלו היו מלבד אנשי הצדדים גם אנשים שעמדו בתווך והבחירה בין שני מועמדים אלה לא היתה קלה להם כלל, אולם מהם שאמרו לעצמם: כדאי לנו לִבחור בר' דוד, כי בִּבחרנו בו בחרנו גם בממלא מקומו, הראוי לפי שלימותו

לכסא הגבוה הזה. ואמנם, הוא שנתמנה במקום אביו המנוח לרבה של סטנישלאב.

ר' משה לקח לו לאשה את בת דודו אחי אביו, ר' פישל, הרב ממארימפולי. ר' פישל נפטר בדמי ימיו ובמקומו נתקבל חתנו, ר' משה שלנו, בהיותו עוד צעיר לימים, לרב במארימפולי. אחרי שעזב אביו את הרבנות בקוזלוב ועבר לסטנישלאב היה ר' משה ממלא מקום אביו בקוזלוב. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נתגלגל כפליט לווינה, שישב בה עשרים שנה עד שהוזמן לשמש רבה של סטנישלאב. בווינה התחיל כבר להתפרסם כדרשן, מטיף ומרצה מצויין. בעיר הבירה היו היכלי־תפילה גדולים, ה„טמפלים", שהחזקתם על הקהילה וכולם היו שייכים לזרם „המתקדמים", פרט לבית כנסת ה„פולני" של החרדים, וה„שיפשול" של „עדת ישראל" מטעם החרדים יוצאי הונגריה. לכל „טמפל" היה רב „מטיף" שלו. אבל מלבד ה„טמפלים" ושני בתי הכנסת הנזכרים התקיים מספר רב של בתי מדרש של „חברות" שונות, שקצתם היו להם רבנים קבועים, אבל רובם לא הספיקו אמצעיהם להחזיק להם רב מיוחד וקבוע, ומאלה התחילו בזה אחר זה להזמין את ר' משה לדרשה, להרצאה, לשיעור והוא נענה לכולם בחפץ לב. ודבריו כפלג זורם שאינו נפסק, והיה בדרשותיו עומק והיה מעוף, היו רעיונות והיו מליצות רמות וסגנון מסונף, „עוז והדר לבושו". קמעה־קמעה התארגנו חוגים קבועים בקצת בתי כנסת שהוא היה מרבץ בהם תורתו. בתחילה היתה פרנסתו מצומצמת, באין תקציב קבוע, אבל במשך הזמן התבסס מעמדו. בעיקר היתה פעולתו הדרשנית קבועה בשנים־שלושה בתי כנסת. אחרי כן נוסד בהשתדלות חוג מסביב להרב ד"ר אהרן קמינקא בית מדרש על שם הרמב"ם, שגם בו היה ר' משה מרצה קבוע. ולבסוף נתקבל ר' משה רב קבוע בבית הכנסת הגדול בקשלגאסה אשר במחוז העשרים, ומאז כבר היתה פרנסתו מצוייה.

כשנתמנה לרבנות בסטנישלאב קשתה עליו הפרידה ממקום חנייתו. אומנותו נתחבבה עליו מאוד והיה שקוע כולו בחוג פעולתו. כל כך היה מחשיב את הערך הציבורי של עבודתו, עד שקשה היה לו לוותר על מקומו ולצמצם את עצמו לישיבה על הכסא לפסוק שאלות ודין תורה וכדומה. הוא ראה כאן מין צמצום, המעטת הדמות, ולא עלייה רוחנית. ומי יודע אם היה מקבל את הקריאה, אבל הכריעה מצות אביו וגבר כוח ה„חזקה".

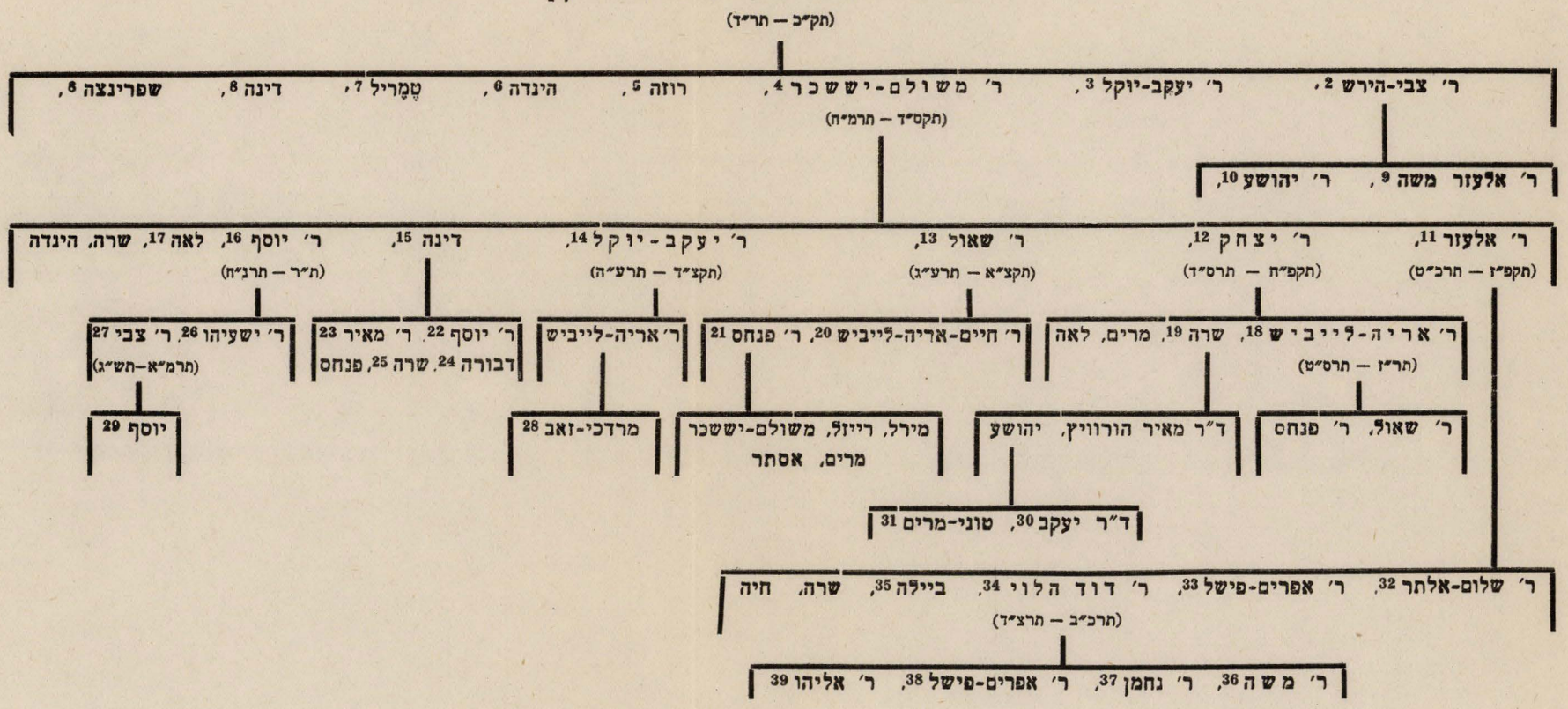
ר' משה היה ציוני ברוחו, והביע זאת בדרשותיו והרצאותיו. פעמים רבות נשא גם נאומים ציוניים באספות כשהוזמן לכך. לפני שעזב את ווינה ערכה ההסתדרות הציונית של המחוז מסיבת פרידה לכבודו והמנהיג הציוני, סגן ראש הקהילה ד"ר יוסף לוונהרץ, נשא נאום גדול בשבחו.

כאביו כן התברך גם הוא בכוח זכרון פינומינאלי וגדולה היתה בקיאותו בכל חדרי תורה. אלא, שמלבד זה היה גם מלומד בעל היקף בחכמות חיצוניות ומדעים. הוא ידע את הפילוסופיה לכל שיטותיה, למן העתיקות ועד החדשות, והיה גם היסטוריון רב כוח. אבל גולת הכותרת לכל מעלותיו ושלימויותיו היתה האישיות שלו.

רבני סטניסלאב ממשפחת הורוויץ

ר' אריה-לייביש הלוי איש הורוויץ[1]

(תק"כ — תר"ד)

1 בן הרב ר' אלעזר מזאלוזיץ, בן הרב ר' יצחק רבן של אה"ו, הידוע בשם ר' איציקל האמבורגר. מחבר ספר „פני אריה" על התורה (פשמישל 1876); בשנים תקמ"ד — תר"ד רבה של סטניסלאב והגליל. 2 חתנו של ר' יהושע צייטלין משקלוב (שר אושציה). 3 דיין מו"צ ורב החבורה „מוכרי קמח" בברודי. 4 רב בזאלוזיץ ובשנים תר"ה — תרמ"ח רבה של סטניסלאב. מחבר שו"ת „בר ליואי" ג"ח; „כלי חמדה" עה"ת; „שבחא דמרא" על הגדה של פסח. 5 אשתו של הרב ר' מרדכי אבדק"ק אושציה-זילונה. 6 אשתו של האדמו"ר ר' חיים הלברשטאם מצאנז. 7 אשתו של הגביר ר' מיכל יוסף ברגזאהן מוראשה.

8 שתיהן מתו בשנת המגפה תקצ"א בזיולקוב. 9 רבה של פינסק. 10 רבה של שקלוב. 11 רב במריאמפול (תרי"א — תרי"ז); רב ברוהאטין (תרי"ז — תרכ"ט); מחבר ספר „דבר הלכה" (לבוב 1862); „עטרת זקנים" (פשמישל 1876). 12 רב באוטינ'ע ובזוראוונא ובשנים תרמ"ח—תרס"ד רבה של סטניסלאב. מחבר ס' „חולדות יצחק" (לבוב 1866); „מאה שערים" (לבוב 1887). 13 רב באושציה — זילונה (תרי"ג — תרמ"ב); רב בטיסמניץ (תרמ"ב—תרע"ג) מחבר ס' שו"ת „בשמים ראש" (לבוב 1871). 14 רב בדילאטין. מחבר ס' „אבני השהם" (לבוב 1880); שו"ת הריב"ם (מונקאץ, 1888); „שירת דודים" על שיר השירים (טארנוב 1894).

15 אשתו של הרב ר' יהושע קליגר, רבה של גרודק. 16 רב באושציה — זילונה (תרמ"ב — תרמ"ז). מחבר ס' „אלון בכות" הספד על אביו (דרוהוביץ, 1888). 17 אשתו של הרב ר' מרדכי תאומים מהורודנקא ואחרי פטירתו אשתו של הרב ר' פנחס בורשטין, רבה של סרט. 18 רב בזאלוזיץ (תרל"א — תרל"ד); רב בסרט דבוקיבינה (תרל"ד — תרל"ח); רב בסטריא (תרל"ח — תרס"ד); רבה של סטניסלאב (תרס"ד — תרס"ט). מחבר שו"ת „הרי בשמים" שני חלקים (לבוב 1882—1897). 19 אשתו של הרב ר' פנחס הלוי איש הורוויץ, רבה של זוראוונא.

20 רבה של קראקא. מחבר ס' „תיקון עירובין"; שו"ת „חיי אריה". היו לו שלושה בנים: ר' מיכאל, ר' משה ור' צבי הירש, רב דקהל יראים בדרזדין. 21 ראש ישיבה ורבה של ברוטשין. 22 רבה של גרודק. 23 רבה של קראקוביץ.

24 אשתו של הרב הלברשטאם, רבה של ביאלא. 25 אשתו של ר' צבי אשכנזי. 26 עסקן ציוני בגליציה ובווינה; עתה ברמת יוחנן. 27 עסקן ציוני בבילין, נציג הציונים בקהילה; נפטר בקרית ביאליק. 28 ראש הקהילה בקולומיא, שהתאבד על קידוש השם בימי הנאצים ימ"ש. 29 חבר קיבוץ מורע. נפל על משמרתו בי"ט באייר תש"א. 30 בן חנה, סופר עברי, ממייסדי „כתובים"; מעורכי „הארץ". עתה בתל-אביב. 31 אשתו של ד"ר שמעון פדרבוש, ממנהיגי הפועל המזרחי. 32 רבה של טלוסטי. 33 רבה של מריאמפול. 34 רבה של קולוב (תרס"ט); רבה של סטניסלאב (תרס"ט — תרצ"ד). מחבר ס' „אמרי דוד". 35 אשתו של הרב ר' יהושע השל תאומים, רבה של ליובאטשוב. 36 רב של מריאמפל וקולוב (תרס"ט—תרע"ד); בווינה (תרע"ד - תרצ"ד); רבה של סטניסלאב (תרצ"ד — תש"א). 37 רבן של ליסין והאלין. 38 רב בליסין.

39 רב בחודרוב.

הי חסיד, הי עניו, הי צנוע! כמה טוב לב, כמה נדבת רוח, איזו יד פתוחה, איזו עדינות של רגש, איזו פשטות ותמימות. רק מי שזכה להכיר את המרגלית הטובה הזאת יכול לדעת, להרגיש להבין מה היה האיש הזה. ומה היה לו? „זה משה האיש לא ידענו מה היה לו". מה היה לר' משה? הוי, מה היה לו, הוי ואבוי ואללי מה היה לו?... אוי מה היה לנו.

מאה וששים שנה נמשכה תקופת כהונתם של ששת הרבנים ממשפחת הורוויץ. מקרה יחידי, שאין שני לו בדברי ימי הרבנות בכל תפוצות ישראל.

הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא*

ימי כהונתי בסטניסלאב

א

סמוך לפורים תר"ס (1900) נודע לי, שמנהלי בית הכנסת החדש לנאורים שהוקם על ידי מנהיגי האינטליגנציה שבעיר סטניסלאב (פולנית: סטאניסלאבוב), החליטו להזמין לבית כנסתם רב ומטיף, ושמו עינם עלי. בעיר הזאת היתה רק משפחה אחת, שהיו לי קשרי־משפחה עמה, זאת היתה המשפחה הידועה, שנסתעפה מבניו של הגביר אברהם הלפרן, שנחשב בשעתו אחד מגדולי העשירים בגליציה, ושמלבד שהיה בעצמו יחסן (היה חתנו של הגאון הידוע, ר' ענזיל צויזמר מסטריא) עשה שידוכים „גדולים" – שנים עשר ילדיו השתדכו עם משפחות עשירות ומיוחסות ידועות בתוך יהדות פולין ורוסיה. משפחת הלפרן שבסטאניסלאב נחשבה, איפוא, בגליציה כאחת המשפחות המפורסמות, וקשרי המשפחה שלי אליה היו מבוססים ראשית על כך, שאברהם הלפרן היה גיסו של דודי, הרב ר' מאיר קריסטיאנפולער מברודי, ואחת מכלותיו היתה אחותה של דודתי, אשתו השניה של ר' מאיר הנזכר, וגם על כך שר' אברהם הלפרן התחתן פעמיים עם ר' הירץ ברנשטיין מלבוב, ואף כי היחסים בין משפחת אורנשטיין ובין משפחת ברנשטיין לא היו קרובים בשנים האחרונות, נחשבה משפחה זו כמשפחה מקורבת לי. משפחת הלפרן הוחזקה אז בדרך כלל משפחה אדוקה, במעט או בהרבה, ולא היה לה כל קשר לבית הכנסת הנאור, אבל בני המשפחה התעניינו מאד במועמדותי, וקצתם עוררוני לכתוב מכתב לוועד בית הכנסת ולהציע להם את שירותי.

---

* הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא, נולד בעשרה בטבת תר"ל בבריסק־דליטא, בן הרב ר' אריה לייב ברודא, רבה של לבוב ומרת חנה בת הרב ר' צבי הירש אורנשטיין, רבה של בריסק־דליטא, רישא ולבוב. היה מקברניטי דורו, חכם ולמדן, מראשוני המתעוררים לתנועת ציון ולחידוש קוממיותה של האומה; שלוח לקונגרס הציוני הראשון; רב ומטיף בקהילות סטניסלאב ולודז, לוחם לזכויות הדתיות והלאומיות של היהודים באוסטריה ופולין, נציגם במוסדות המחוקקים, חבר הסינאט הפולני; נוטע בדברו אמונה באורח חיים על אשיות המסורת והנהגתה; מורה ומדריך ואבי מפעלי חנוך. זכה לחיות בארצנו ולשכון בירושלים, שבה עברו עליו ימי מצורה ושחרורה, ונפטר בח פה בשיבה טובה בכ"ה בתשרי תש"י (18 באוקטובר 1949) וציוה לטמון עצמותיו בהר הזיתים.

המערכת

בזמן ההוא לא נגמרה עדיין הדפסת הדיסרטציה שלי ואף תעודת הדוקטור לא היתה אז בידי, וכן לא הספקתי עדיין לקבל כתב סמיכה לכהונת רבנות ונמצא שהמכתב שלי לוועד בית הכנסת לא היה מצוייד במסמכים הרגילים, ולא יכולתי להשען אלא על שמי, שכבר יצא לו איזה מוניטין בחוגים המעוניינים בגליציה. בתשובה למכתבי הזמינני וועד בית הכנסת לימי חג הפסח האחרונים, לבוא ולהטיף לפניהם פעמיים, הטפת־נסיון, בפולנית ובגרמנית, הטפות אלו היו הטפותי הפומביות הראשונות בחיי, אחרי שהתרגלתי מכבר בנאומים פוליטיים ובהרצאות מדעיות, וכבר רכשתי לי שֵׁם כנואם לא־רע.

לאמיתו של דבר לא גמרתי עדיין בנפשי לעשות את הרבנות אומנותי ועמדתי בפרשת דרכים, – מטרתי היתה להתמכר לעבודה מדעית פילוסופית ולסיים את ספרי על ההכרה התחושנית הטהורה, שפרקיה הראשונים היו ענין הדיסרטאציה שלי. אולם לא הייתי בטוח, אם מצב בריאותי יניח בידי להתמסר משך שנים לעבודה מעמיקה המתשת כוחו של אדם, כמו עבודה פילוסופית ממין זה, וגם מעמדה החמרי של משפחתי לא התיר להעמיס עצמי עליה למשך השנים האלה. שעל־כן נעניתי להזמנה הסטניסלאבית והתכוננתי להטפות, וחייט משפחתנו, שהיה במשך כמה שנים תופר את ה„בעקישות" היפות שלי, קיבל עליו לתפור בשבילי את האיצטלא הראשונה, שכן בגליציה לא היה חייט מומחה לכך. מסרתי לו את העבודה הזאת, אחרי שנודע לי שהוא היה גם החייט התמידי של הארכיבישוף הארמיני א־סאק איסאקוביץ, שהיה ידוע כאדם ליבראלי ואוהב יהודים, והרבה יהודים היו נכנסים אצלו.

כנושא נאומי בחרתי ביום שביעי של פסח את הפסוק: וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם (שמות יג, כא) ולאחרון של פסח את הפסוק מן ההפטרה: ויאמר יהושע אל הכהנים לאמור שאו את ארון הברית ועברו לפני העם... (יהושע ג, ו). בחול המועד פסח נסעתי לסטניסלאב ונתקבלתי בתחנה בכבוד גדול על ידי חברי הוועד של בית הכנסת, שהכינו לי, כמובן, דירה הגונה במלון הראשי שבעיר. היתה זו לי הפתעה נעימה, כי בקבלת פנים זו היו גם אחדים ממשפחת הלפרן, אף שהיו, כאמור, מכלל האדוקים המתנגדים לבית כנסת מודרני. נראה, כי באו לכבודי ולכבוד משפחתי וגם נוכחו לדעת, כי בבית הכנסת עצמו, הרי פרט לחוסר הבימה באמצע ההיכל, לא היה כל דבר שלא כדיני ישראל ונראה שגם נתנו אימון בי, כי בכהונתי החדשה לא אהיה מפורצי גדר.

ההטפות עברו עלי בהצלחה גדולה למדי, ומיד אחר החג הודיעו לי אנשי בית הכנסת שנבחרתי רב ומטיף שלהם, והזמינוני להכנס לכהונתי החדשה לחג השבועות הבא. כך נחתם גורלי, לפי הכיוון שציינתי לי מראשית לימודי בברלין. וויתרתי על שאיפותי המדעיות, והחלטתי להפסיק קשרי עם הפרופיסורים, שקיבלו את עבודתי בהכרה גדולה, וגם עוררוני להמשיכה. הפסקה זו היתה מתוך כוונה לשרוף את הגשר העלול להטותני מן הדרך שבחרתי בה.

ב

העיר סטניסלאב שנעשתה, איפוא, עיר מגורי ומקום עבודתי החדשה, נחשבה אחת הערים החשובות שבגליציה. היא גדלה, אמנם, רק בעשרות השנים האחרונות שבימי שלטונה של אוסטריה, ולפנים היתה נרשמת בתעודות בשם: סטניסלאבוב הסמוכה לטיסמניץ. היא גדלה עם בניין מסילת הברזל לבוב־צ'רנוביץ־יאסי, שפתחה לפני גליציה המזרחית־דרומית את שערי המסחר לרומניה ולארצות הדאנובה והים השחור ודרך מעבר הקארפאטים גם לאונגריה הצפונית־מזרחית ולמערב אירופה. בזכות מקומה הגיאוגרפי התפתחה סטניסלאב יותר מן התחנות האחרות של המסילה ונעשתה מרכז הנהלת המסילה.

הגידול המהיר והחדש הטביע את חותמו גם על המצב הרוחני והתרבותי של העיר, – מכאן הצטיינה מצד אחד בבנייניה הגדולים והיפים ובשווקיה הרחבים וגם בנקיונה וסדרה החיצוני, ומכאן לא הספיקה לפתח תנועה רוחנית רצינית ונשארה במדרגה של תרבות שטחית שאין בה לא עומק ולא מעוף. על מצבה התרבותי של העיר השפיעה גם השניות הלאומית של הסביבה, שהפקידים הממשלתיים ובעלי האחוזות הגדולות היו ברובם פולנים, בעוד שהאוכלוסיה שבכל המחוז וגם מנהיגיה הדתיים היו רותניים. הנהלת הפוליטיקה שנמצאה בידי הפולנים, אבל היתה תלויה ברצונו של השלטון האוסטרי בווינה, לא יכלה משום כך להתעמק ביותר בענייני תרבות והוכרחה להסתפק באדמיניסטראציה חינוכית וסידור העדות הדתיות. אולם כוחה של האדמיניסטראציה הממשלתית היה בו די למנוע כל זרם מחשבתי, שהיה בו איזה קוו מהפכני, וכך נעשה מושל המחוז אישיות שהטביעה את חותמה לא בלבד על הצד האדמיניסטראטיבי אלא גם על הצד הרוחני של חיי העיר.

גם בחיי היהודים, שנתיישבו במהירות בעיר עד שהגיעו לרוב אוכלוסיה, התבלטה אותה שטחיות תרבותית. ובצדק אמרו שרידי הדור הזקן, שהעיר סטניסלאב רכשה לה את מקומה המרכזי של טיסמניץ, אבל לא קיבלה ממנה את תורתה והשכלתה. מצב זה בלט גם בלימוד התורה, גם בהשכלה הכללית והיהודית. במשך כמה שנים נהג, אמנם, את הרבנות למדן ידוע, ר' משולם הורוביץ, שהיה בן שושלת גדולה של רבנים, שהשתלטו על כסאות הרבנות בכל הסביבה, אבל הוא לא הספיק להרבין תורה בעדתו, וכמעט לא נמצא בה שום למדן, שידיעותיו למעלה ממידת־בינונים. גם מתוך בניו ובני בניו הגיע רק אחד מנכדיו, ר' אריה לייבוש, לפירסום בתור גאון גדול, תחילה רב בסטריא, וסופו (בשנת 1904) הגיע גם לכהונה על כסא אבותיו בסטניסלאב, אבל גם הוא לא הצליח לייסד פה מרכז חשוב ללימוד התורה, ולפירסומו כאחד מגדולי הרבנים עזרה לו לא מעט תעודת הבגרות של הגימנסיה, שרכש לו, כאחד הראשונים מלומדי התורה, בגליציה.

בהשכלה הכללית הצטיין, אמנם, מספר גדול של אנשים מבעלי האינטליגנציה המקצועית, אבל השכלה זו השפיעה רק השפעה חיצונית על מהלך החיים הרוחניים בעיר, ואשר להשכלה היהודית ידעתי רק שני אנשים, שרכשו להם איזה

שם בחוגי המשכילים הגליציאיים. האחד היה ר' משה ברנפלד, אביו של ד"ר שמעון ברנפלד, אבטודידאקט טיפוסי ובעל מחשבה עמוקה, מבית מדרשו של ר' נחמן קרוכמל, וכמובן נחשב אפיקורוס ופורץ גדר, אף שכל ימיו לא עבר על מצוה קלה כחמורה. ר' משה ברנפלד לא מצא את מחייתו בעיר ועבר ללבוב וגם שם התפרנס רק בצמצום כמורה בבית עשירים. האחר היה ר' יצחק פרנהוף, סופר עברי ממדרגה בינונית, שנחשב בעיני המשכילים הצעירים שבעיר כסמל הספרות העברית החדשה. בבואי לסטניסלאב מצאתי אותו כאיש בודד בלא כל השפעה על התרבות העברית בעיר.

ג

במצבה הרוחני הזה של העיר לא התנשאו, כמובן, גם סדרי הקהילה למעלה מסדרי הקהילות הבינוניות בגליציה. מסורת השיגרה הרוחנית והאדמיניסטראטיבית מימי שלטון הפולנים ושל התלות באדמיניסטראציה האוסטרית הביאו את הקהילות האלה לידי חוסר אונים בחומר וברוח. שום רעיון חדש ושום יזמה קונסטרוקטיבית לא יכלו להשפיע על מהלך הנהלת הקהילה, שעשתה את עבודתה לפי הסדרים המקובלים מדור דור. רק הפיקוח הממשלתי ודרישותיו האדמיניסטראטיביות הכריחו מזמן לזמן להכניס אילו חידושים בסדרי ההנהלה ועיכבו, ברב או במעט, את השתלטות העזובה בעניינים כספיים ואישיים, הידועה בתולדות הקהילות שלנו. השיגרה הזאת מצאה קן לה במסורה הדתית, ששימשה בהרבה דברים מסווה לסדרים שאבד עליהם כלח. רוב השתדלותם של ראשי הקהילה, וגם של המעולים שבהם, היתה, איפוא, תמיד להגן על סדרי הקהילה המקובלים בפני הדרישות הסדרניות של הממשלה, ומובן שמתוך התנאים האלה לא יכלה הקהילה מעולם להגיע למצב של התחדשות מבפנים. כל רעיון חדש, שנתעורר בתוך היהדות הסטניסלאבית, מוכרח היה, איפוא, כמו בגליציה בכלל, לבקש לו משען ומחסה במוסד חדש מיוחד, שנוצר ונתפתח מחוץ לקהילה, וממילא הביטה עליו הקהילה כעל דבר זר, המתפרץ לתוך גבולותיה. הוא הדין בציונות והוא הדין בתנועה של היהדות המודרנית. לאמור, גם בית הכנסת החדש, שנוסד על ידי האינטליגנציה המקומית, נתקל במורת רוחם של מנהיגי הקהילה.

הקהילה הנאורה, שנעשתה עדה המסורה לפיקוחי הרוחני, לא היתה גדולה ביותר, אבל הקיפה את טובי האינטליגנציה בעיר, וביניהם אנשים הגונים בעלי השפעה גדולה על מהלך ענייני הציבור בעיר המחוזית החשובה הזאת. בראש הוועד עמד אז זיגמונט רגנשטרייך, חקלאי מלומד במקצועו, שעסק הרבה בתעשיה חקלאית ונחשב, בשל כנותו והתנהגותו ההגונה אֶחָד נכבדי העיר. הוא היה טיפוס של אדם, שהתבולל לגמרי בסביבת הגויים ולא היה בו הרבה מסימני היהדות, אבל הוא חשב את עצמו יהודי טוב ונאמן, ובאמת התמכר לבניין בית הכנסת והשקיע מרץ רב בהנהלתו. דבר אופייני לו הוא, כי ביום הכיפורים, לא היה עוזב את בית הכנסת

והיה עומד על רגליו בלי הפסק כל היום. טיפוס אחר לגמרי היה סגן היושב ראש, ד"ר אליאש (אליהו) פישלר, מראשוני עורכי הדין במחוז. גם ידיעותיו שלו ביהדות לא היו גדולות ביותר, אבל היה איש יהודי עממי, מעורב בין הבריות ובקי במנהגי החיים היהודיים. היה גם מראשי עסקני הציבור בעיר, הן בענייני הקהילה והן בענייני המחוז והעיר, וקולו היה נשמע גם בחוגי הפוליטיקה המדינית. בניגוד לרגנשטרייך, שהיה כבד פה וכבד מזג, היה הוא איש פזיז במחשבותיו ובמעשיו, ואותה הערנות, שהיתה בו איזו נימה של נעורים, עמדה לו גם בשנות זקנה, והוא נשאר תמיד כרוח חיה בכל סביבה שנמצא בה. ובהיותו איש הגון וישר הלב היה מקובל וחביב גם בחברה היהודית וגם בין הגויים.

השלישי בוועד היה אדמונד ראוך, איש בלא השכלה גדולה וגם בלא נימוסים עדינים ביותר, אבל טיפוס מיוחד של תקיף עירוני שהגיע להשפעה כמעט מכרעת בענייני הציבור בסטניסלאב, משום מרצו הגדול, תחבולותיו הזריזות ועוצם רוחו בכל שאיפותיו אל מטרתו. פרנסתו לא היתה מן המיוחסות ביותר, הוא היה חוכר הפרופינאציה העירונית, אבל ידע לשוות לעסקו זה אופי של ענין ציבורי, שכל מעשיו בעסק היו נראים כעסקנות לטובת הכלל. פיקחותו זאת עמדה לו גם ביחסיו אל השלטונות המקומיים והמחוזיים, עד שהיה יוצא ונכנס ויועץ של ראש המחוז, והיה גם כוח מכריע בעיר, שמספר היהודים הגיע בה עד לחצי האוכלוסיה, וכך נעשה אדמונד ראוך עסקן מקומי, שבלעדיו או נגד רצונו כמעט שלא נעשה שום דבר בעיר.

כתקיף, ממין הידוע למכביר בתולדות הקהילות היהודיות בתפוצות הגולה, לא היה ראוך מן הגרועים שבטיפוס זה. הוא דאג ועשה הרבה לטובת הכלל ובפרט עמד תמיד על המשמר בכל דבר שהיה בו עניין של כבוד הציבור היהודי ושל הגנה על זכויותיו והשפעתו בסביבה. הוא ידע לארגן, בזריזות ובפקחות גדולה, את כוחות הציבור של היהודים ואף את החוגים הליבראליים של הפולנים ולעצור את הזרמים האנטישמיים, שהתחילו להרים את ראשם בהתרבות ההשפעות הריאקציונריות במדינה ובמובן זה היה ראוך חושב את עצמו בדין יהודי נאמן. גם בתוך הקהילה, שמתוך שגרת הדורות שלטו בה החוגים החרדים, שאף לסידורים מודרניים ואף הכניס מקצתם, אם כי לא היתה לו בכיוון זה כל תכנית רוחנית וכל מגמותיו נצטמצמו על השטח האדמיניסטראטיבי, שבו ידע לעצור כל פרוטקציה אישית ומשפחתית, שנשתרשה מאד בחוגי האורתודוכסיה כשם שהשכיל למנוע בזבוז כספי הציבור לטובת יחידי סגולה שונים.

בתוך וועד בית הכנסת היתה, איפוא, לאדמונד ראוך, אף שהיה הצעיר בבני־החבורה ונפל מהם בהשכלתו, ההשפעה הגדולה ביותר. והוא היה גם הראשון, שהכריע את הכף לבחירתי, משמצאתי חן בעיניו. הוא נעשה גם מתחילה אחד מנאמני מקורבי, והוא שהשתדל לסלול לפני את הדרך במשרתי החדשה, ולבסס גם את קיומי הכלכלי על דרך הגון ובטוח. אחד מצעדיו הראשונים היה להטות אלי את לב מושל המחוז ויועץ החצר פרוקופצ'יץ, ובבואי להתיצב לפניו בביקורי

הרשמי, השתוממתי לאותה האדיבות הלבבית שנהג בי אותו פקיד גבוה.

מתוך שאר חברי הוועד עלי להזכיר את הגזבר לזר פרנקל, סוחר ברזל גדול, איש פיקח, שטיפל הרבה בענינים האדמיניסטראטיביים של בית הכנסת. האחים הרמן ואמיל אדלרסברג, סוחרי עצים, שנתעשרו הרבה במשך השנים, והיו ידועים בעיר כתורמים ביד רחבה לצרכי ציבור. ד"ר שלמה גלרטר וד"ר איזידור פלק, שייצגו, ביחד עם ד"ר פישלר, את האינטליגנציה המקצועית בוועד, כל האנשים האלה, ככל חברי הוועד האחרים, נגררו תמיד אחרי דעתם של שלושת חברי הנשיאות הנזכרים, ובפרט אחרי דעתו ורצונו של אדמונד ראוך.

בין ה"בעלי בתים" הנכבדים של עדת בית הכנסת אשר, אחר עזבי את סטניסלאב, הצטיינו כעסקנים מסורים וכמנהיגי בית הכנסת, עלי להזכיר את האחים אלכסנדר וברנארד הבר. משעת בואי לעיר הם היו בין הראשונים, שהשתדלו להדגיש את נאמנותם אלי, גם תמכו בי, לעומת כל אלה, שכיוון עבודתי לא מצא חן בעיניהם.

חוצה לחוג זה של בוני בית הכנסת ומנהליו, אך קשור אתו בשטח העבודה העירונית, עמד ד"ר ארתור נימהין, ראש העירייה של סטניסלאב. הוא היה רחוק מאד מן היהדות הדתית והמסורתית, אחרי שכבר נתחנך בבית מחבולל קיצוני. אבל הוא ידע להתנהג באופן, שהיהודים התפארו בו כמיצגם הראשי בתוך העיר, וגם הפולנים הכירו בו פאטריוט פולני. בהנהלת ענייני העיר הלך שלוב-זרוע עם אדמונד ראוך, ושניהם נעזרו זה בזה באופן שראוך דאג מדי פעם בפעם לבחירתו של נימהין, ונימהין דאג לעסקיו העירוניים של ראוך. מכאן יחוסו האדיב למדי של נימהין אלי, אף כי לא נחשב איש עדתי. רק פעם אחת היתה לי שעת-כושר לבוא לפני נימהין בענין דתי ישיר. רוב שנים רווק זקן, נשא בסופו אשה והוליד בן, ודרך מקרה נודע לי, שאין בדעתו למול את בנו, שנולד בלבוב. פניתי אליו בתורת רב, ברצותי לדבר אל לבו ולהוכיחו את החובה להכניס ילד יהודי בבריתו של אברהם אבינו, ושלא להוציאו מכלל האומה הלוחמת לקיומה. אבל כבר בראשית דברי השתיק אותי נימהין והבטיחני שהילד כבר נימול בלבוב. לאחר זמן נודע לי כי היו אלה דברי שקר, אולם אותה שעה ביטל, בפיקחותו הערמומית, טענותי, ונפטר ממני כדרך שנפטר מכמה אנשים אחרים, שגם להם סיפר כבדותה הזאת. אבל גם נימהין זה לא עמדה לו כל פקחותו וכל התנכרותו ליהדות, בימים שהפוליטיקה הפולנית הפכה פניה נגדנו, הוכרח גם הוא לעזוב את כסאו בעירייה.

ד

סכויי בצעדי הראשונים בשדה עבודתי החדש, היו טובים מאד, אחרי שרכשתי לי, מראשית בואי, את הוקרתם וידידותם של האנשים האלה. אף-על-פי-כן הרגשתי מיד, כי איזה דבר הסמוי מן העין חוצץ בינינו. הם ידעו, כמובן, שאני ציוני פעיל העומד בשורות הראשונות של עסקני התנועה, ואני נכנסתי לחוך כתלי בית הכנסת בהחלטה ברורה להשתמש בכהונתי זו לשם הפצת הרעיון של תחיית האומה ובניין ארץ ישראל, אמנם לא במובן הפוליטי-מפלגתי אלא במובן של השקפת-עולם יהודית.

אבל כבר בשיחותי הראשונות עם הגבאים שלי נתרשמתי, שהם מביטים על ציונותי כעל ענין פרטי שלי, ומקווים כי אזהר מכל מיזוג של השקפתי הפוליטית ופעולותי בתור רב. וגם כשהדגשתי בנאומי־הנסיון הראשונים, בבליטות את מחשבותי הלאומיות ואת תכניתי המעשית בתור מדריך רוחני, הביעו אמנם את התפעלותם וקורת רוחם, אבל השתדלו לרמוז לי, שהם רואים בדברי רק דרשות יפות ואינם חושבים, כי אוציא מהם מסקנות מעשיות בפעולותי.

עם זאת לא יכלו הרשמים הראשונים האלה להחליש את כוונתי להיות רב ציוני וליצור בפעולותי בדיבור ובמעשה את הטיפוס הדרוש של מדריך רוחני, המקשר באישיותו ובפעולתו את ענייני הדת וענייני האומה לחטיבה אחת שאינה נפרדת. דרכי היתה, איפוא, קבועה לפני מראש, ובנאמנותי לעצמי ובמסירותי לשאיפותי נכנסתי בעינים פקוחות לתוך העבודה הקשה, בקוותי כי אצליח ליצור בבית-הכנסת בסיס חזק למדי, שאוכל להשען עליו גם נגד רצונם של שליטי הוועד. כזה היה, איפוא, מצב הדברים, בבואי לסטניסלאב לפני חג השבועות תר"ס (1900) ובהכנסי לבית הכנסת בתור רב. ואמנם, צעדי הראשונים היה בהם כדי לחזק את תקוותי אלו.

נאומי בימי החג, שהיו חדורים רוח של גאוה לאומית ואמונה עמוקה בערכה הנשגב של תורת ישראל, עשו רושם עז בקרב השומעים, שמילאו את בית הכנסת עד אפס מקום, ואחרי שרכשו לי, כנראה, גם לבות הנאספים מבחינה הריטורית, הרגשתי בצאתי מבית הכנסת, כי נקשר קשר חזק ביני לבין הציבור, ואף הכוחות המתנגדים לא יוכלו להחלישו. הכרתי זאת מתוך יחסם של אנשי הוועד, שחדלו מדרך הזהרות ועצות טובות, שלבשו לפעמים צורה של הדרכה, ודברו אתי כעם מי שכבר ניכר טיבו, כאדם היודע את דרכו, וכל הרוצה לעבוד אתו בכפיפה אחת, צריך להסתגל אליו.

ציוני העיר קיבלו אותי, כמובן, כמנהיג וכמורה דרך ולא זו בלבד שהביעו לי את נכונותם להישמע לפקודתי, אלא גם הרימו את ראשם, בהרגישם שמצאו בי כוח נאמן שיכולים להשען עליו בעבודתם ובמלחמתם הקשה בתוך סביבת שליטי הקהילה והעיר השקועים בהתבוללות ובפוליטיקה פשרנית. ידיהם הרפות חזקו, בעיקר, בראותם את השפעתי על אנשי האיטנליגנציה, שהמעולים שבהם נעשו ידידי וחסידי, ומה שהפליא אותם ביותר היה, כי דוקא אדמונד ראוך, התקיף ובעל הזרוע, שנחשב תמיד מתבולל קיצוני ואיש העושה את מלאכתו הציבורית מתוך שיתוף פעולה עם השלטונות הפולנים, לא פסק מלדבר בשבחי ולהראות לי אותות של מסירות וחיבה. ולא עוד אלא גם ביתו נעשה לי כבית של ידידים טובים. גם הגברת ראוך, בתו של בעל בית הגון ונכבד בעיר, ר' יהושעלי בלומנפלד, השתדלה להראות לי אותות של הוקרה והתעניינה בכל צרכי, כשהוכרחתי לסדר לי דירה ומשק בית, בהיותי טיפוס מיוחד של רב בלי אשה. אביה, היה ידוע בעיר בשם יהושעלי בלומנפלד; בשם זה הוכתר על ידי המוני היהודים מתוך יחס של חביבות עממית. שרכש לו במחינותו המיוחדת שנבעה מתוך מזג הנפשי שלו, שאין לציינו אלא במלה: נכות.

הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא

מתוך תכונה זו נבע גם היחס שלו לזרמים השונים, שהתנגשו זה בזה. בחיי הציבור בעיר הוא היה יהודי שמרני, בעל־הבנה לתרבות המודרנית, נאמן לקו המדיני הפולני, אבל מלא אהדה לשאיפות הצעירים הציונים; איש עשיר, רחוק מכל התנשאות לגבי אנשים „קטנים". על ידי כך נעשה גם ביתו סמל של בעל-ביתיות עממית. את התכונות הנפשיות ואת דרכי-חיים אלה הוריש ר' יהושעלי גם לבנו יחידו ד"ר מקסימיליאן בלומנפלד אשר, כעורך-דין מכובד על כל שכבות העם, המשיך במסורת העממית של אביו.

ה

מלבד משפחת ראוך ובלומנפלד נתקבלתי בידים פתוחות גם בבתיהם של אנשי משפחת הלפרן, אשר על אף היותם רחוקים מבית הכנסת שלי, נהגו בי מנהג קרוב, והשתדלו להדגיש את יחסם זה בפני כל. אולם המשפחה הזאת פקדו אותה, דוקא בימי הופעתי הראשונה בעיר, בימים שבין פסח לשבועות, שלושה אסונות גדולים, שבהם אבדו להם שלושה מראשי משפחתם, כולם היו אנשים נכבדים ובעלי צורה, שנחשבו מראשי בעלי הבתים הראשיים במחנה השמרני. אחד ר' הירש הלפרן היה ראש הקהילה במשך כמה שנים ועסקן מצוין בעיר; השני אחיו, ר' ליפא הלפרן, איש פיקח ובעל מידות עדינות; והשלישי, ר' לייביש ברנשטיין, בנו של ר' הרץ ברנשטיין (שהיה חתנו של ר' אברהם הלפרן, שהתחתן פעמיים עם ר' הירץ ברנשטיין, כי גם ר' ליפא הלפרן לקח לו לאשה שניה את מינה—בתו הצעירה של ר' הירץ ברנשטיין). אין צריך לומר שהאבל הכבד על האבידה המשולשת היה מורגש בכל פינות בתי המשפחה, ושלא היה קל עלי בראשונה להתמצא בתוך הסביבה המדוכאה הזאת, אבל כל אנשי המשפחה הנשארים, השתדלו להראות לי סימני קורבה וידידות נלבבת כל כך, שהרגשתי את עצמי בתוכם כאחד מהם, והשתתפתי אתם באבלם וביגונם, והשתדלתי להקל עליהם את צערם.

מלבד שלוש המשפחות הללו היו עוד בסטניסלאב ממשפחת הלפרן שני בנים: ר' מיכל ור' מנדל, ושלוש בנות שהיו נשואות, האחת שרה לר' יוסף לנדוי והשניה מרים לר' מאיר מרגולין והשלישית רוזה לר' מרדכי זאב אשכנזי. ר' יוסף לנדוי נחשב קדוש במשפחה. הוא היה באמת יהודי חרד וטהור-לב במידה שאינה מצויה. הוא היה גם למדן מופלג, בקי גדול בתנ"ך ובלשון העברית וגם בספרות הפילוסופית של ימי הביניים. ומה שציין אותו ביחוד היתה מין עדינות נפלאה ביחסיו אל הבריות, שמשכה אליו את לב כל אדם שנכנס למחיצתו. גם חתנו השני של ר' אברהם הלפרן, ר' מאיר מרגולין, נחשב בעיר כאיש חרד ויודע תורה, שניהל את ביתו על דרך המסורת ובעל-ביתיות הגונה. חתנו השלישי, מרדכי זאב המכונה מרכוס אשכנזי, היה אדם פשוט יותר, סוחר בעל עסקים, שאחר שֶׁאָבד רכושו נתמנה מנהל בנק בעיר, שהיה נתון להשפעתה של משפחת הלפרן. אבל גם הוא נחשב אחד מנכבדי העיר בהיותו יחסן גדול וחתנו של ר' אברהם הלפרן.

מן המשפחות היחידות של בית הלפרן נתקרבתי מראשית בואי לביתו של ר' לייביש ברנשטיין, אותו עצמו מצאתי עוד במלוא בריאותו בימי שהותי הראשונה בעיר בימי הפסח. אולם כבר היה בעולם האמת בבואי לחג השבועות להשתקע בעיר. אלמנתו מרת טויבע, בתו של ר' אברהם הלפרן, לא היתה מלומדת ומחוכמת ביותר, אבל היתה בעלת טמפראמנט עז, לב רגיש וטוב, והיתה בה איזו חיבה יתירה לבריות, ונאמנות כנה ופעילה לגבי מקורביה וידידיה. היא הושפעה גם בזה ממסורת המשפחה של בעלה, שהכניס אל ביתו את הגאוה המשפחתית ואת רוחב הלב של בית אביו ר' הירץ ברנשטיין הלבובי, וביתה של טויבע ברנשטיין היה, איפוא, פתוח לרווחה לכל באיו, והיה בזה קורטוב של אמת אם באחת מחגיגות משפחתיות אמר אחד מן הנואמים על ביתה, שהיא אינו בית כי אם מוסד.

אותה משפחה היו בה ארבע בנות ובן זקונים, ובימי בואי לסטניסלאב היו שלוש הצעירות פנויות, והגדולה רוזה, הידועה ביפיה ופקחותה, היתה נשואה לד"ר שמואל שור, בן לגביר מפורסם ר' משה שור ממוהילוב. אחרי מותו של אבי המשפחה העתיק ד"ר שור את דירתו לסטניסלאב והוא ואשתו השתתפו בעסקי המשפחה, שנשארה בלי ראש ומנהיג. ד"ר שמואל שור היה ציוני מובהק עוד מימי לימודיו באוניברסיטה, היה אדם בעל כשרונות ספרותיים — הוציא קובץ של שירים בשפה הגרמנית. היה ישר וטוב לב, אבל היתה בו בטלנות-מה בהוויות העולם וביחסיו אל בני אדם, והיה נחשב במשפחה לא-יוצלח, בשעה שאשתו הפיקחית ניהלה את הבית ואת עסקיו בתקיפותה של המסורת הברנשטיינית.

אולם על אף החולשה החיצונית, שגרעה במידה מסוימת ממעמדו בחוגי משפחתו ומכיריו, היה ד"ר שמואל שור לא בלבד בעל ידיעות רחבות במדעים, אבל גם בעל מחשבות ברורות ומסודרות וידע לעמוד על דעתו בענינים שנגעו ללבו. גם בציונותו אפשר היה תמיד להכיר אותה עקיבות-המחשבה אשר, בניגוד לחולשתו הנזכרת ואולי דוקא כתוצאה הימנה, קיבלה לעתים תכופות צורה של עקשנות. אנחנו, חבריו, ידענו, כי אפשר להשען תמיד על כֵּנותו ועל נאמנותו לציונות ובהכירנו בו גם את תרבותו האירופאית ואת הנימוס החברתי שבהתנהגותו ידענו, כי אפשר להעמיד אותו בראש בכל מקום הדורש לא הנהגה אלא יציגות הגונה. וכך היה ד"ר שמואל שור כאילו מוכן מראש להיות יושב ראש של הוועד המחוזי הציוני בסטניסלאב.

ו

המשפחה הזאת התייחסה אלי מראשית בואי בידידות יוצאת מן הכלל ונעשיתי יוצא ונכנס בבית הזה והרגשתי את עצמי שם כמו בביתי. וכן השתתפה המשפחה בהתעניינות ערה בכל עבודתי בבית הכנסת, אף כי לפי המסורת המשפחתית חשבו את עצמם בני הלפרן וברנשטין אדוקים ומתנגדים לכל חידושים ביהדות. כך התבלטה בחייהם של כל המשפחות האלה אותה תקופת המעבר שעברה, במוקדם

או במאוחר, על כל המשפחות המיוחסות והעשירות, שצעיריהן כבר ביקרו בבתי ספר ובאוניברסיטאות, והאדוקים השתדלו לחנך אותם בבת אחת על דרכי התורה והמסורה, לפי השיטה המקובלת של האורתודוכסיה הגרמנית של תורה ודרך ארץ. השתדלות זו הצליחה רק במקצת ורק אצל קצתם, ולפעמים נוצרו מתוך כך מצבים מגוחכים כמו, למשל, כשהאב השתדל בכל האמצעים לשחרר את בנו מכתיבה בשבת בבית הספר, ואילו הבן משעזב את בית הספר ויצא לעיר אוניברסיטאית לא דאג כלל על קיום המצוות.

הופעת המעבר לבשה צורה מיוחדת באישיותו של ד"ר קרל הלפרן, בנו של הירש הלפרן, שנעשה ראש הסניף המשפחתי, אחרי מותו של אביו הדגול. הוא למד אגרונומיה באוניברסיטה בהַלֶּה בגרמניה, וכמו הרבה צעירים מן הדור השני להתבוללות חשב את עצמו פולני ועסק בענייני הסטודנטים הפולנים באוניברסיטה זו. גם בשובו מגרמניה לבית אבותיו, ובקבלו אחרי מות אביו את הנהלת המשק החקלאי הנהדר על יד סטניסלאב, ולצ'יניאץ, היתה בו נטיה לחשוב את עצמו חקלאי פולני, וגם התנהגותו בסביבה הפולנית היה בה מן הנטיה הזאת. אבל מצד אחר נשתרשה בו מנעוריו, מתוך מסורת המשפחה ומתוך חינוכו היהודי, אהבה חזקה ליהדות ולעם היהודי וגם רגש חזק של כבוד יהודי ולב כואב לדאגת עמו. ובמשך הימים כשנתעמקה התהום בין החברה היהודית והפולנית נתקשר קרל הלפרן יותר ויותר בעניינים היהודיים, ואף כי ראה את עצמו רחוק מציונות ומרעיון הלאומי, נעשה עסקן יהודי פעיל ונאמן, שגם הציונים הכירו בו כעוסק בצרכי הציבור באמונה. אחרי מלחמת העולם הראשונה נתקרב גם לרעיון הלאומי, וכראש הקהילה השתדל, במיטב כוחו, לתווך בין הציונים ובין מתנגדיהם בכל מקום שנראה לו צורך של אחדות כלפי חוץ. מתוך התפתחות זו נכנס קרל הלפרן, מטעם הבלתי ציונים, לסוכנות היהודית וגם שמח מאד, כשֶׁבָּתו וחתנו עלו לארץ ישראל, אמנם לאחר עליית הנאצים לשלטון בגרמניה. בבואי לסטניסלאב ובהכנסי כקרוב לחוג המשפחתי של ההלפרנים, הורגש הניגוד המחשבתי ביני ובין קרל הלפרן, והפריע במידת מה ליחסים שבינינו, ובפרט כשקרל הלפרן עמד מרחוק גם לחוג האינטליגנציה המתבוללת שנתרכזה מסביב לבית הכנסת שלי. אבל משנה לשנה נשתפר המצב הזה כאשר קרל הלפרן התקרב יותר ויותר אל העניינים היהודיים והתחיל להביט עליהם לא רק מנקודת ראות של איש הקהלה אלא גם מתוך הבנה לשאלות החברתיות והלאומיות של הציבור היהודי. לאחר כמה שנים אחרי עזבי את סטניסלאב נעשה ד"ר קרל הלפרן ידיד קרוב לי לרגל קשריו הלבביים עם משפחת אשתי, שאמה היתה בת דודו.

ז

בעבודתי הציונית הסתדרתי מיד אחרי בואי באופן שנכנסתי כחבר פעיל לוועד המחוזי הציוני, אך סירבתי לקבל את נשיאות הוועד, שלא להבליט יותר

מדי את עמדתי המפלגתית. את נשיאות הוועד קיבל הד"ר שמואל שור, שנעשה ידידי וחברי גם בעבודה הציבורית.

הציונות הגליצאית שנתארגנה בשנים האחרונות של המאה התשע עשרה כהסתדרות מדינית ומרכזה הראשון היה בלבוב, חל בה לפני עברי לסטניסלאב שינוי ארגוני, באופן שהוועד הארצי הגליצאי נתפלג לשלושה וועדים מחוזיים—בקראקא, בלבוב ובסטניסלאב. הוועד הסטניסלאבי מצודתו היתה פרושה על כל החלק הדרומי-מזרחי של גליציה, שלטונו ההסתדרותי הקיף הרבה ערים, שהיתה בהן תנועה ציונית ניכרת, ובהן ערים גדולות כקולומייא, סניאטין ועוד. הוועד הזה היה מורכב ברובו אנשים צעירים, שציוניותם נרכשה להם באגודות סטודנטים ציוניות בלבוב, קראקא, ווינה, מהם שהיו מיודעי העיר, מהם שבאו לסטניסלאב כעוזרי עורכי-דין והתכוננו על ידי כך למקצועם כעורכי-דין ברשות עצמם. הבעלי־בתים שבעיר, שהיו ביניהם הרבה מאוהדי הציונות, לא היו ברובם מסוגלים להנהלה פוליטית. יצא מכלל זה ר' יעקב קרמפר, אשר מרוב התמכרותו לציונות ולפי השכלתו (שהיתה אמנם אוטודידאקטית ומבוססת רק על ידיעותיו ביהדות), נחשב גם בעיני הצעירים אדם מודרני, ונבחר לוועד כאחד מבני החבורה. בבואי לסטניסלאב כבר היה בא בימים, קרוב לששים, והתקרב אלי בידידות מופלגת ונעשה אחד מחסידי המבוהקים, שהשתדל בכל כוחו להגדיל את שמעי בתוך החוגים השמרנים שבעיר. לצערי הרב עבדתי רק שנים אחדות עם האיש החביב ובעל תכונות היקרות, כי חלה במחלה קשה שמת בה. מלבדו, היינו אני וד"ר שור הזקנים שבחבורה.

אחדים מן הצעירים שבוועד כבר היו ידועים לי מלבוב, ובתוכם עלי להזכיר ראשונה את ד"ר יעקב לויפר. הוא היה אחד ממיסדי האגודה הסטודנטית „אמונה", ציוני נלהב, שכבר עשה לו בעיר שם כיוריסטן מוכשר וכנואם טוב. הוא נעשה לאחד מעוזרי המסורים ביותר ונאמן לעבודתו הציונית גם כשהגיע, במשך השנים, למעמד מבוסס בעיר והיה עורך-דין בעל קלינטלה מרובה ומנהל אחד הבנקים הגדולים בעיר.

עם הצעירים המעולים מן החוג הזה נמנה גם ד"ר ראובן יונאס. הוא כבר היה עורך-דין עצמאי, בבואי לסטניסלאב, וכבר כיהן כיושב ראש של הוועד הציוני בעיר. הוא היה מתון מטבעו וקצת רשלן. התכונות האלה החלישו את עמדתו בתוך הקבוצה הציונית, אף שהיה פיקח ובעל נסיון בעניני ציבור. הוא נחשב מנהיג ציוני העיר עוד שנים רבות אחרי עזבי את סטניסלאב, ובשנת 1922 נפגשתי אתו בהיותו ציר הסיים הפולני וחבר הקלוב היהודי. אבל כל ימי עבודתו הציונית והציבורית לא הגיע להשפעה ניכרת בתוך החברה הציונית, ואפשר שכיוונתי לאפיו בצייני את תכונתו, שהוא היה איש המתאים לעצה ולא לגבורה.

השלישי בחבורה הזאת היה ד"ר אנזלם הלפרן, בנו של הירש הלפרן, ראש הקהילה במשך כמה שנים ואחיו הצעיר של ד"ר קרל הלפרן. הוא היה מטבעו טיפוס של בן משפחת עשירים ומיוחסים,— התנהגותו היתה עדינה, חיצוניותו אלגנטית, השכלתו מבוססת, דעותיו חזקות ונאמנות, אבל נזרקה בו רוח של רשלנות ואדישות-

מה לגבי הכרחי־החיים ומידות אלו עיכבו הצלחתו בדרכי חייו. אולם צריך לציין, כי חולשתו זו בענייניו הפרטיים בלטה רק במידה קטנה בעבודתו הצבורית – הן במשך שנים רבות עמד בשורה הראשונה גם בתנועה הציונית, גם בחיי הקהילה, והיה מקובל על הבריות שידעו, שאפשר להשען עליו בכל הנסיבות הדורשות ממנהיג יציבות פנימית ואצילות נפשית.

טיפוס אחר לגמרי היה ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, בעל אנרגיה עצבנית, שנתגברה גם על ידי מחלת רגלו. מנעוריו היה עקשן ועומד על דעתו, רגזן ונוטה לסכסוכים, ובכל זאת הכירו בו חבריו איש נאמן ומסור, יודע את דרכו ומכיר גם בערכם של אחרים. דוקא המזיגה הזאת של אנרגיה עצבנית וכנות נפשית עשתה אותו טיפוס של לוחם ובונה, אשר במשך עשרות שנות עבודתו הציבורית ידע, כאנשי נחמיה, לאחוז בשלח ובכף הבנין.

בשנים האחרונות הצטיינו אנזלם הלפרן ואלכסנדר ריטרמאן מלבד עבודתם בתוך ההסתדרות הציונית, גם כמייצגי המפלגה הציונית בתוך הקהילה היהודית שבסטניסלאב, וכשגדלה, במשך השנים, השפעתם של הציונים גם בחיי הקהילה והתגברה על הכוחות של המתבוללים, שימשו שניהם בזה אחר זה גם כראשי הקהילה. ד"ר ריטרמאן שימש במשך שנים מספר גם סגן ראש העיר.

עם חברי הוועד הציוני המחוזי נמנה גם הלל זוסמאן; אביו שלום זוסמאן היה בעל בית יהודי טיפוסי, איש אמיד, בעל אחוזות, מן המכובדים ובעלי תרבות אשר בעיר. הלל היה בעל לב רגיש ונאמן. מסירותו לציונות היתה ללא גבול. התמכרותו לאידיאלים הלאומיים היא שחבבתהו על כל החברים, גם על אלה שלא היו מוכנים לקבל את דעתו. בעיר כבדוהו כאחד העומדים בשורה הראשונה ובמובן זה המשיך את מסורת אביו.

בבואי לסטניסלאב מצאתי בין חברי הוועד הציוני את הצעיר הציוני המסור לנדא, בנו של דוד לנדא, ממשפחת הורוויץ. הוא כבר היה פעיל זה שנים מספר בכל העניינים האדמיניסטראטיביים של הוועד הציוני המקומי, אבל הכרתו הציונית היתה תמיד שטחית מאד. במרוצת הזמן עזב את המחנה הציוני ועבר לשירות ממשלתי בשדה המשפט.

כמזיגה בין האדישות האריסטוקראטית של אנזלם הלפרן ובין הטמפרמנט העצבני של ריטרמאן, נראה לי הצעיר החמישי שבחבורה ד"ר הרץ הלפרן, בנו של ליפא הלפרן. נאמנותו לציונות היתה חלק מזוך נפשו, שעמד לו בכל נטיותיו לפזיזות ולקלות ראש, ועשתה אותו איש חביב וחבר טוב, אף כי היה להוט אחרי רשמי הרגע. מבחינה אישית התקרב אלי יותר מכל החברים האחרים. עד שנחשב גבאי שלי. וגם בתפקיד זה של נושא־כלי הכניס איזו נאמנות ומסירות, שחיבבה אותו עלי מאד. הוא נשאר נאמן לציונות גם כשהשתקע, במשך הימים, בחיים של עבודת פרנסה ושל תענוגים היומיומיים של הבורז'ואזיה היהודית הגליציאית, שהביאתו לידי הזנחת עמדתו בתוך המפלגה הציונית.

בשורה השניה של העסקנים היו כמה צעירים שנחשבו יותר עוזרים ונושאי

כלים. אבל גם ביניהם היו בעלי ערך, שעזרו הרבה, אחד אחד לפי יכולתו בהפצת הרעיון הציוני. עלי להזכיר ביחוד את שמותיהם של ד"ר אברהם מַגָּנָט, ד"ר יוסף פילנבוים, האחים קאנר.

ח

העיר סטניסלאב עצמה היתה במידה ידועה עיר שמרנית מאד. שלטו בה הרבה משפחות נכבדות ומושרשות, שהתנהגו לפי המסורה של הדורות הקודמים, וממילא לא היו נוטות לתנועות חדשות. מלבד משפחת הלפרן המסונפת, היתה שם גם משפחת הורוויץ בעלת יחוס גדול, שראשה ר' ליפא הורוויץ, שהיה אז זקן מופלג, קנאי ובעל דעה תקיפה, הכביד את אכפו על כל סביבתו. הוא ובנו יצחק מאיר, שהיה פיקח ותקיף כמוהו, נחשבו מנהיגי האורתודוכסיה בעיר והיתה להם השפעה על מהלך העניינים בקהילה היהודית אחרי שר' הירש הלפרן, שהיה עד אותו זמן ראש הקהילה וחשב את עצמו קונסרבאטיבי, תפס עמדת ביניים בין הזרמיסה שונים שבחיי היהודים.

אחרי מותו של ר' הירש הלפרן, נבחר לראש הקהילה יקותיאל קיזלר, טיפוס פרובינציאלי מיוחד, המצוי ביותר בהרבה מערי השדה בגליציה. כשלעצמו היה ציניקן ולץ גמור, אפיקורוס, אוכל טריפות לשם מצוה, אבל כעסקן ציבורי ניהל פוליטיקה אורתודוכסית, והיה שונא מושבע לכל אידיאולוגיה חברתית לכל סוגיה. פיקח גדול וזריז בעבודה ציבורית, נעשה עמוד התווך של כל כוחות הריאקציה שבעיר. האורתודוכסיה בעיר השתמשה בו ברצון, מפני שהיתה לו גם דריסת הרגל אצל השלטונות ובעזרתו נעשה וועד הקהילה מרכז ההתנגדות גם לציונות וגם לתנועה הדתית המודרנית, שהתרכזה מסביב לבית הכנסת שלי. יקותיאל קיזלר שנעשה ראש הקהילה בראשית בואי, השתדל גם לעכב בחירת מטיף לבית הכנסת, מתוך חשש שרב כזה יהיה מנוע תרבות חדש בחיי הציבור, ובהשתדלותו זו נתמך על ידי בנו אדולף קיזלר וחתנו אלכסנדר ויטלס, שהיו אמנם מחברי ועד בית הכנסת, אבל היו נגררים תמיד אחרי דעתו של אביהם.

מכאן, עם בואי נפגשתי בשרירות גדולה מצד הקהילה וגם בהתנגדות פאסיבית של שני חברי הוועד, ממשפחתו של יקותיאל קיזלר. ורק אחרי זמן מה, כשנתחזק עם עבודתי מעמדי בתוך הציבור, וגדלה השפעתם של מנהיגי וועד בית הכנסת, ובראשם ד"ר אליהו סישלר ואדמונד ראוך, בעיר בכלל ובקהילה בפרט, התחיל וועד הקהלה להתחשב בי כבכוח רציני ולהראות לי סבר פנים יפות.

לחיזוק מעמדי בעיר סייעה גם העובדה, כי בתורת רב אב"ד של הקהילה שימש איש, שלא היתה לו כמעט כל השפעה, ונבחר רב בתור יורש כסא אביו, ר' משולם הלוי הורוויץ, שהיה מן הרבנים הגדולים והמפורסמים בגליציה. עם מותו של ר' משולם הורוויץ העבירו על פי חוק של ירושה שושלתית, את בנו ר' יצחק מזיראבנה לסטניסלאב. מצד הרב הזה לא נתקלתי, איפוא, בשום התנגדות; ואדרבה בין האורתודוכסים היו חוגים, שראו בהופעתו של רב מודרני כעין מילוי להנהלה הרוחנית של העדה בענינים של תרבות ודת. בחוגים האלה הצטיין הגביר ר' אהרן

הירש צבי וייסהויז, איש היהדות ויודע תורה, שעם היותו אדוק גמור הכיר גם בערך מדעי היהדות והבין גם לצורך בשינוי דרכי החינוך של הדור הצעיר.

ט

היו בעיר גם משפחות, שבחייהן כבר החבלטה השפעתה של התרבות המודרנית ונסתחפו בבנין בית הכנסת ונכנסו גם לתוך עדתי, אבל אלה היו אדישים בעניני ציבור, ועל ידי פעולתי והשפעתי נתקרבו גם למטרות היהדות האקטיבית. על פי רוב חזקה השפעתי על הנשים במשפחות האלה. מהן ראוי להזכיר שתי נשים, שגם אפיין היה שונה לגמרי זה מזה וגם תוצאת השפעתי עליהן היתה שונה לגמרי. האחת היתה מרת גולדפלד, אשתו של סוחר עשיר יצחק גולדפלד, שבאה לעיר כמורה לשפה הגרמנית, והיתה ידועה בשמה המשפחתי וינר, כמורה מנוסה בעלת השפעה תרבותית חשובה בתוך המשפחות העשירות. כשנישאה למר גולדפלד, נתוספה להשפעתה התרבותית עמדתה בתור אשה עשירה בעלת בית רחב ונעשתה אישיות בולטת בתוך הציבור האינטליגנטי. היא נצטרפה מראשית בואי לחוג הנלווים אלי ועזרתה עמדה לי בכמה דברים.

טיפוס מסוג אחר לגמרי היתה הגברת קצנלבוגן, אשתו של עורך־דין ד"ר קצנלבוגן, אשר אף כי היה נצר משפחת רבנים ידועה, היה מתבולל גמור בלי שום שייכות אל היהדות. היא היתה בעלת טמפרמנט נע, שעם בואי לעיר היתה אחת חסידותי הנלהבות. היא היתה מבקרת בבית הכנסת ושומעת כל נאומי, והיתה מכריזה וחוזרת ומכריזה על גודל ההשפעה של נאומי עליה. אבל כעבור שנתים נודע לי פתאום, כי כל משפחת קצנלבוגן עומדת להשתמד. כשנסיתי לדבר על לבה, הכרתי שנפלה ברשתו של בנה, צעיר יהיר שהלך בגדולות וחשב עצמו לאיש מדע הנועד להתפרסם וחשב, כי בעזבו את היהדות תֵּקל עליו דרכו, וכל מאמצי היו לריק. המאורע הזה עשה רושם עגום בעיר. כשלעצמי הכרתי, עד כמה מפוקפקת השפעת נאומי תעמולה, אף כשהם מתקבלים בהתלהבות על השומעים. מצד אחר נגעה התופעה המשונה הזאת באחד מהעיקרים הלאומיים, שהשתדלתי להכניסם ללבם של שומעי, והוא, שהשתייכות אל היהדות בתורת ציבור לאומי איננה רק ענין של הכרה דתית ומצפון אישי, אלא חובה ציבורית של אדם המחויב ללחום את מלחמת עמו ולשאת בטרדותיו ודאגותיו. הקדשתי לענין זה נאום נלהב וחריף, ואף כי לא נגעתי בצד האינדיבידואלי הבינו הכל, מה דברי מכוונים. אבל גם עם נאומי זה נוכחתי לדעת, עד כמה הדעות הליבראליות על הצד המצפוני של הדת השתרשו בלבות האינטליגנציה היהודית, כי רבים משומעי הגיבו במורת־רוח על עמדתי וראו בה קנאות יתירה.

ו

אחת הדאגות הראשונות של וועד בית הכנסת היתה להגדיל את הכנסותי על ידי תוספת משרה מקבילה לרבנות בבית הכנסת, אחרי שמשכורתי בבית הכנסת בשנים הראשונות לקיומו לא יכלה להספיק די צרכי. לפי שבאותם הימים נתפנתה המשרה של מנהל פנקסי הרשימות המשפחתיות (מאטריקל), של היהודים – המנהל הקודם פוטר לרגל מעילתו – השתדלו ראשי הועד של בית הכנסת, ובעיקר אדמונד ראוך, אצל ראש דמחוז פרוקופצ'יק, שימסור לי את המשרה הזאת. אותו ראש המחוז, שהיה מן המובהקים והמפוקחים ביותר של השלטון הפרובינציאלי בגליציה, נענה בחפץ לב להצעה זו, כי חשבו שעל ידי כך יוכל לרתום אותי אל העגלה הממשלתית, בהכירו בי כוח צעיר העומד להשפיע על רוח ציבור היהודים בעיר. כוונתו זו בלטה ביחוד מתוך שמינה אותי לא למנהל משרד המאטריקל כי אם ממלא מקום המנהל, שתהא עלי תמיד אימת הפיטורין. הבינותי את המזימה הזאת, ובדעתי היה להסתלק מן הענין, אבל גם חברי הוועד גם חברי הציונים שידלוני בכל תוקף, שלא אחמיץ שעת־כושר זו והדגישו שהם נותנים בי אימון, שאדע תמיד להגן על עצמאותי ולעמוד על דעתי, מבלי לקלקל את יחסי עם המושל. נכנעתי לדעת חברי, ובפרט שהייתי באמת זקוק להכנסות ממקור זה.

התחלתי לסדר את משרדי החדש הזה שלי על יסודות של הנהגה ציבורית הגונה. הדבר הזה לא היה קל ביותר, אחרי שעניני הפנקסים המשפחתיים נשתרשה בהם, כידוע בתוך הציבור בגליציה, מסורת של שקרים וזיופים, של שוחד ופרוטקציה, והקהל לא היה רגיל בכלל להתייחס אל ענינים אלה כאל דברים המתנהגים בסדר ובמישרים. המנהל הקודם, מאכס ביברינג, היה מן הטיפוסים הגרועים במקצוע זה. בצעדי הראשונים נתקלתי גם בהלשנה גסה של ברנש זה שלא יכול להשלים עם פיטוריו וראה בי כעין מסיג גבול, אף כי לא היה לא לי ולא לתומכי שום יחס אל ענין הפיטורין שלו, ונכנסתי למשרה כשכבר היתה פנויה לגמרי.

ההלשנה הראשונה היתה מופנית לענין תואר הדוקטור שלי מתוך טענה, שלפי שיש לי דוקטוראט של חוץ־לארץ הוא זקוק לאישור של אוניברסיטה אוסטרית. בשל הלשנה זו הוכרחתי, לפי פקודת השלטונות, לחדול מלחתום על ניירות הרשמיים של המשרד בתואר: „דוקטור", מה שלא היה נעים לי ביותר, אחרי שהדוקטוראט היה נחשב כחלק מן הסמכויות הרבניות שלי. אולם הלשנה גסה יותר הוכנסה נגדי לבית המשפט הפלילי. הלשנה זאת היתה בענין הרשמת נישואין של הורים לארבעה ילדים, שביברינג קיבל מהם לפני התפטרותו את התשלומים, וטענת ההלשנה היתה כאילו אני דרשתי מהם כסף שלא כחוק. הענין נגמר בביטול התביעה מצד החוקר, ובהענשת ביברינג, כמלשין, בתשלום קנס של 200 זהובים; אבל כל

הענינים האלה, כמובן, לא היו נעימים לי ביותר, אף כי השופטים הפולנים, שעסקו בדבר והכירו בצדקת מעשי, הרבו לספר בשבחי לקורת רוחם של אנשי בית הכנסת של אנשי עדתי.

אולם מאכס ביברינג לא אמר די, הוא השתדל להכניס גם לעתונים אחדים רשימות דלטוריה. בהציגו אותי מהפכן מסוכן, שבא מחוץ לארץ לקלקל את הנוער ברוח פוליטית נפסדת. אבל כל מזימותיו אלו של האדם המושחת הזה עלו בתוהו ולא יכלו לעכור את האימון שהקהל החל לרחוש אלי יותר ויותר.

יא

בינתיים הצלחתי להביא לידי גמר את הדפסת הדיסרטאציה שלי בשם Die Elemente der reinen Wahrnehmung (עיקרי התחושה הטהורה), אשר בשעת הדפסתה גדלה, לרגל עיבוד חדש שעיבדתי אותה על פי הסכמת הפאקולטה של האוניברסיטה הפרייבורגית, לכמות של מאתים עמוד ומעלה. ההדפסה עלתה לי בקושי גדול, כי לא יכולתי למצוא בבית הדפוס בלבוב מסדר אותיות היודע גרמנית והסידור נעשה, איפוא, באופן מיכני כל כך שצריך היה לפקח על כל מלה ומלה. כששלחתי לפאקולטה את מספר הטפסים הנדרש על פי חוק הבחינות, קבלתי את הדיפלומה שלי, שהיתה ממדרגה ראשונה: Summa cum laude.

עבודתי זאת זכתה בביקורת המדעית בגרמניה, לשבחים מופלגים. בכתב־העת הידוע Deutsche Literatur Zeitung (גליון 3, 18 ביאנואר 1902) כתב פריץ מֶדיקוס, שהיה אחרי כן פרופיסור ידוע לפילוסופיא בצירין: „ברודא נגש אל תפקידו הקשה, שהביא אותו לידי התווכחות לא רק עם קאנט, אלא גם עם הפילוסופים המעמיקים חקר של עשרות השנים האחרונות, בחריפות בלתי שכיחה ובכוח רב של תפיסה עצמאית". ואחרי מסירת סקירה על תוכן הספר, סיים את דבריו במלים אלו: „המחבר דן בספרו עמוק־המחשבה על שורה של בעיות, שמקומו הנכון של וויכוח מתאים עליהן אינו במאמר ביקורת אלא במאמרים ובספרים מדעיים על תורת ההכרה. על כל פנים דבריו המעוררים למחשבה ראויים שיקָראו, ועל כן אין לנו אלא לקדם בברכה שהעבודה לא תשאר בדמות המעוטה של דיסרטאציה אלא תופיע (נקוה כי בזמן לא רחוק) כחלק של עבודה גדולה יותר, בשוק הספרים". והפילוסוף המפורסם וילהלם שוּפּפּה, בעל השיטה של הלוגיקה לפי ביקורת ההכרה Erkenntnistheoretische Logik, הקדיש לעבודתי ב־ Göttinger Gelehrten Anzeiger (גליון מספר 8, 1901) מאמר ארוך בן ט"ז עמודים, שבו הוא מתווכח במפורט על דעותי. את המאמר פתח בדברים אלה: „אילו היה עלי לתת הערכה כללית לעבודתו של מר ברודא, היתה אותה הערכה

מספקת את רוחי לגמרי, אבל אם אבוא לדון על מסקנותיו, מוכרח אני להתנגד לו בכמה נקודות חשובות".

עם ההלשנה בדבר תקפו של הדיפלום שלי באוסטריה, פניתי אל הפאקולטה הפילוסופית של האוניברסיטה הלבובית לשם נוסטריפיקציה. הפאקולטה הזאת היתה מוכנה להכיר בערכה של הדיסרטאציה וגם של הבחינה־שבעל־פה הפרייבורגית, אבל דרשה ממני בחינת־מילואים במקצוע־משנה אחד, אחרי שבחינתי בכלכלה פוליטית, שנכנסה לבחינותי בפרייבורג, לא יכולה להחשב, לפי הסדרים האוסטריים, חלק מבחינות הפאקולטה הפילוסופית. דבר זה לא נעם לי, והנה הכרתי במקרה את המדינאי והמלומד הפולני הידוע, הרוזן ווי׳צ׳אך דז׳יאדושיצקי, בעל אחוזות בעיירה יעזופאל, ומאחר שהתלהב מאד מהדיסרטאציה שלי, שמסרתי לו בהזדמנות זו, פניתי אליו בבקשה, שישתדל לפטור אותי מן הדרישה של הפאקולטה הלבובית. דז׳יאדושיצקי התרגז מאד על הדרישה הזאת. ופנה ישר אל מיניסטר ההשכלה בווינה, פרופיסור הַרְטֶל, בהדגישו שהדבר מוזר לדרוש ממחבר דיסרטאציה כזאת, כל בחינה נוספת. אבל ההשתדלות הזאת לא הועילה כלום, יען כי המיניסטר לא רצה לנגוע באבטונומיה של אוניברסיטה ולשנות את החלטת הפאקולטה. הוכרחתי איפוא להתקין עצמי ללימוד חדש ובחרתי לי את דברי ימי אוסטריה כמקצוע להבחן בו. ואחרי שעמדתי בבחינה במקצוע זה בלבד (שחוק היה לי הדבר, כשקיבלתי גם בבחינה זו, את הציון מצוין) השגתי אישור חוקי של הדוקטוראט, לכל רחבי אוסטריה, ונסתתמו פיות כל המלשינים. אלא שעתה שוב עמדתי לפני הבעיה המכריעה בחיי, אם לפנות לעבודתי המדעית. עכשיו, כשאני מביט על מהלך חיי, יש והרהורי חרטה נוקשים בנפשי, אם לא מעלתי בשליחות חיי, כשנפרדתי מן המדע שהיה לי מה להגיד בו. אבל, כנראה, כך גרם לי מזלי, ששוב החלטתי להשליך אחרי גווי את כל תקוותי המדעיות ונכנסתי במלוא מרצי לתוך עבודת משמרתי, ולתוך העבודה הציבורית, בתוך התנועה הציונית שהתחילה אז להגביה את מעופה.

יב

בינתיים קניתי לי שם טוב בתוך החוגים הרשמיים של הגויים, כתוצאה מפגישתי אתם, כפקיד מטעם מושל המחוז, ולרגל פניותיהם אלי כמומחה לעניני היהדות. התהילות עלי מפי גדולי העיר השפיעו, כנראה, גם על אנשי הקהילה היהודית בסטניסלאב, שהתחילו להתחשב בי יותר ויותר, ולא יצאה שנה לשהותי פה, והקהילה סנתה אלי בשאלה, אם אסכים לקבל מטעם הקהילה העברית את הפיקוח על לימוד הדת בבתי הספר הממשלתיים, שעל פי החוק היו לה לקהילה זכויות רחבות לטפל בחינוך הדת, הן בענין תכנית הלימודים והן בענין בחינת המורים ואישורם. ידעתי כי

משרה כזו היא לי כעין ירידה לבור מלא נחשים ועקרבים, ובכל זאת החלטתי לקבלה.

מצבו של לימוד הדת בבתי הספר הממשלתיים בגליציה בכלל ובסטניסלאב בפרט היה עלוב מאד, והיה אחד מגדולי האסונות, שהרס את נפש הדורות הצעירים והטביע את חותמו במהלך חיי התרבות והמוסר של היהדות הגליצאית בעשרות השנים האחרונות של המאה התשע עשרה ועד לימינו אנו.

היהדות המסורתית על כל החדרים והישיבות שלה, לפי מצבה הפנימי, לא מצאה שום דרך מעבר לבית הספר המודרני; היא גם לא ביקשה את הדרך הזאת, לפי שנהגה שלילה גמורה לגבי החינוך המודרני ובית הספר המודרני בכלל ובתי הספר של גויים בפרט. האורתודוכסיה הזאת. על כל רבניה וראשי הישיבות שלה, לא היתה לה גם שום גישה פדגוגית לשאלות הקשורות באופני החינוך המודרני של הדת הישראלית ולימודי היהדות. כשהתחילו, איפוא, ילדי ישראל לזרום בהמוניהם לבתי הספר הממשלתיים, לא היה לה לאורתודוכסיה הגליצאית לא רצון ולא יכולת לטפל בלימוד הדת בבתי ספר אלה.

מצד אחר לא היתה לה ליהדות שום הכנה מיתודית ואף לא שום שיטה עיונית לתפוס את מקומה בתוך השיטה של החינוך הכללי והלימודים הכלליים, שמהיותם לימודים חילוניים לא התחשבו כלל במחשבה הדתית ובהווי הדתי וגם התנגדו להם בכמה דברים. החוקה החינוכית, ששלטה בימים ההם באוסטריה, היתה תולדת הליברליזם ודרשה, אמנם, מבית הספר לימוד הדת כמקצוע מיוחד וגם הכניסה לבית הספר כמה מנהגי דת, אבל את הטיפול בענינים האלה וגם הפיקוח על אופן ביצועם הניחה לעדות הדתיות השונות. וכן נפל בחלקן של הקהילות היהודיות התפקיד לארגן את לימוד הדת בבית הספר לכל צרכיו ומגמותיו, והיתה זו תעודה שהקהילות לא היו מוכנות לה כל עיקר. לא היתה כל תכנית ללימוד הדת, לא היו כל ספרי לימוד, ומה שחשוב יותר: לא היו שום מורים מוכנים, הן מצד הגישה לענין עצמו והן מצד ההכשרה הפדגוגית.

היה עוד עיכוב גדול מצד החוקה עצמה – מכאן היא דרשה מן המורה־לדת קוואליפיקאציות של מורה כללי ומכאן קבעה בשביל לימוד הדת שתי שעות לשבוע. היהודים חסרו לגמרי מורים מדופלמים יודעי דת, וגם לא היתה אפשרות להכניס תכנית כלשהי לתוך ההיקף של שתי שעות אלו, שהרי מלבד הלימוד של עיקרי הדת, מן ההכרח לחנך את הילד היהודי לחיי־דת הקשורים ראשית כל בתפילה ובשפה העברית. צריך היה, איפוא, להתחיל כל לימוד דת יהודי, בלימוד ראשית השפה העברית, וזה דרש תכנית לימוד מיוחדת עם שעות לימוד מיוחדות. גם ההיסטוריה הישראלית, שהיא בעצם יסוד התפתחות חיי הדת, דרשה את מקומה במסגרת התכנית של לימוד דת ישראל. כך נוצרה ערבוביה אשר שללה ממנהיגי הקהילות המשכילים שהתעניינו בשאלת החינוך בבתי הספר הממשלתיים, כל אפשרות לעשות דבר מועיל, והעזובה הנוראה הזאת גרמה חורבן גמור במהלך חינוך־הדת של רבבות הילדים תלמידי בתי הספר האלה. הממשלה, שמכאן היתה חייבת להוציא לפועל את החוקה הקיימת ומכאן עמדה בפני חוסר האונים של הקהילות, התחילה לארגן בעצמה את

חינוך הדת, וראשית צעדה היה להזמין מורים לפי ראות עיניה. היא הזמינה, איפוא, מורים יהודים, שגמרו בית מדרש למורים כללי, ודרשה מהם רק איזו תעודה שתהיה חתומה בידי כל רב שהוא, והמעידה כי ידיעותיהם הן כדי לימוד דת ישראל. הרבנים הגליצאים, שרובם ראו בבית הספר הכללי גזירת המלכות שחובה להשתמט ממנה ככל האפשר, לא ראו שום פגיעה ביהדות לתת תעודות ממין זה לכל דורש ומבקש מבלי להתעניין בידיעותיו ובדעותיו, ובפרט שקצת רבנים בערי השדה נעשה להם הענין הזה מקור של הכנסה, ולא כל אחד מהם היה שונא בצע עד כדי ויתור על הכנסות כאלו. אבל אפילו מורים מסוג זה לא נמצאו במספר מספיק, כי בשנים הראשונות, כשהשלטון החינוכי בגליציה היה עוד ליברלי במידה ידועה, ביכרו המורים בעלי תעודות פדגוגיות לשמש במשרה של מורה כללי מאשר לרדת לפינה הנידחת של מורה דת יהודית. הממשלה מילאה את הגרעון הפרסונאלי הזה באופן שמסרה את לימוד הדת לאנשים שונים, שנחשבו בעיניה משכילים בגלל ידיעתם בשפה הפולנית, ועל יסוד של חוזה ארעי שהעמיד את המורים האלה מחוץ למסגרת של המורים הקבועים בבתי הספר. קל להבין עד כמה הושפל בדרך כך המקצוע הזה גם מצד תכנו וגם מצד עמדתם של המורים בעיני המורים האחרים והתלמידים גם יחד, ומה היה פרי ההוראה בידי אנשים כאלה. בין אלפי ההורים ששלחו את בניהם לבתי הספר הממשלתיים, ושמספרם גדל משנה לשנה, על אף ההתנגדות של האורתודוכסיה, היו רבים שהשתדלו לתקן את המעוות על ידי ששלחו את בניהם לשעות אחדות שלאחרי הצהרים ל„חדר". אחרים, שידם השיגה, הזמינו מורים פרטיים ללימודי היהדות. אבל הנסיון הוכיח עד מהרה, שכל הלימודים האלה היו ללא הועיל וגם התלמידים האלה נשארו, כמו חבריהם האחרים, בלא כל חינוך יהודי מועיל, ויצאו מבית הספר בלא שיהיה להם מושג על היהדות ולרוב גם בלא ידיעה אלמנטארית של השפה ולפעמים גם של הקריאה העברית.

יג

מצב נורא זה עורר גם אחדים בין מורי הדת, בין משום שהיה בהם רגש־מה של אחריות ובין משום שראו לפניהם סכויי עסק, לחַבר ספרי למוד לדת ישראל. אבל כל כשרונם וכל ידיעותיהם המקצועיות לא עמדו להם אלא כדי חיבור של קיצורים שונים מן התורה ומספרי הנביאים הראשונים בשפה הפולנית, ולרוב היו גם הספרים האלה רק תרגומים מקיצורים דומים בשפה האשכנזית, שהונהגו בבתי הספר באוסטריה. בשעה שהתחלתי לטפל בענין החינוך היו בגליציה המזרחית שני מורים מסוג זה, האחד נתן שִׁיפֶר והשני יצחק פלאנר, שניהם בורים גמורים, שכל הענין נעשה להם דבר של עסק, — כי בהעדר כל ספרים אחרים נפוצו ספריהם לאלפים בתוך בתי הספר.

הנסיונות, שנעשו בגרמניה ובמדה ידועה גם באוסטריה, ליצור גם בתוך המסגרת הצרה של שתי שעות לשבוע איזו תכנית מינימאלית של לימוד־דת לא השפיעה כלל

על מהלך הענינים בגליציה, כי מימי כשלונו של הירץ הומברג נפסקו צינורות ההשפעה הרוחנית של המערב על גליציה בעניני החינוך. אילו שנים קודם שעברתי לסטניסלאב היה, אמנם, גם נסיון רציני של ה„איזראעליטישע אליאנס" בווינה לתקן את מצב חינוך־הדת בגליציה. החברה הזאת רצתה לייסד בלבוב סמינריון למורי הדת היהודית ופנתה בענין זה לקהילות הגדולות שבגליציה וגם לרבנים הראשיים של הקהילות האלו והביעה גם את נכונותה למסור את כל הפיקוח על הסמינריון הזה לרבנים החרדים שבמדינה. זכורני מימי ילדותי ביקורם של שליחי „איזראעליטישע אליאנס" אצל אבי זקני הרב ר' הירש אורנשטיין זצ"ל, וגם את השידולים ששידלו מנהיגי הקהילה הלבובית, שהיו כידוע מבין הנאורים המתבוללים, את אבי זקני להטות את לבו לענין הזה. בידי נשמר, עד פרוץ המלחמה האחרונה, מכתב ארוך מאת דודי נתן האציל לבית קאַלישר, הפוליטיקאי הידוע וציר הפארלאמנט מברודי, כתוב עברית צחה לזקני שהיה גיסו, שבו השתדל להראות על הצורך למצוא קשר מתאים בין החינוך המודרני ההולך ומשתלט במחנה היהודים ובין חינוך הדת והמסורת אשר בפיקוחם ובאחריותם של רבני ישראל. גם אזכור את צערי בימים ההם, כי אף שהייתי כמעט נער, כבר בררתי את מצב הדברים ולבי היה דוה על העזובה הנוראה בבתי הספר, כשאבי זקני דחה את כל ההצעות האלה וסירב בהחלט לתת את ידו למוסד מהפכני כסמינריון למורי דת יהודית. ואם אבי זקני, שהיה בעל השכלה אירופאית הגונה, תפס עמדה שלילית כזאת, גם מתוך שלא האמין בהצלחת הפתרון של מזיגה בין השכלה כללית ובין החינוך־הדתי, גם מתוך שהכיר כי הרבנים האורתודוכסים, חסרים כל הכנה לכך, נקל להבין עד כמה רחוקים היו מן הענין הזה הרבנים האורתודוכסים האחרים בגליציה. נמצא שהממשלה היתה המוסד היחידי שהתעניין, מתוך דרישת החוקה, בשאלה העגומה הזאת.

בקשר לחוקה הנזכרת נוצרה באותם הימים גם שאלה של נציגות הדת היהודית בוועדת החינוך המרכזית־ממלכתית בגליציה, שהיתה למעשה השליט היחידי בכל עניני החינוך בגליציה, והיתה כולה נתונה להשפעתם של מנהיגי הפולנים. לפי החוק היתה לכל עדה דתית הזכות לשלוח את בא כוחה לוועדה הזאת. אבל גם בענין זה היתה עזובה רבה בתוך הקהילות היהודיות בגליציה, שלא היה להן שום ארגון מרכזי, שיוכל לפעול בשמם, וכן הוכרחה הממשלה למַנות מצדה את בא כוח הדת היהודית. מובן, שהשליטים הפולנים חיפשו בחורים ובסדקים של היהדות הגליצאית, למצוא למשרה זו מתבולל נאמן, שיוכלו לסמוך עליו מנקודת ראות הפולנית. המועמד היחידי, שאפשר היה עוד לראות בו נציג הקהילות היהודיות, היה ד"ר אֶמיל ביק, ראש קהילת לבוב, שהיה אמנם מתבולל לפי תכניתו הפוליטית, אבל היה לו בכל זאת מגע עם עניני הדת של היהודים. אבל גם ד"ר ביק זה לא נמצא די כשר בעיני השליטים הגליצאים, אף שרצה מאד לזכות בכהונה זו, והם בחרו סוף סוף בליאון שטֶרנבאַך, פרופיסור באוניברסיטה הקראקאית ומלומד ידוע בספרות הקלאסית, שרכש לו שם בעולם המדע על ידי חקירותיו בספרות היוונית של אבות הכנסיה הקתולית, וזכה על ידי כך להוקרה גדולה של הוותיקן, אשר בספריתו עבד כמה

שנים. פרופ' שטרנבאך זה היה מומחה גדול במקצועו, אך בעל שכל מוגבל מאד, בלי שום נסיון בענינים פוליטיים, ובפרט בעניני הצבור היהודי, ובעלותו לגדולה מצא לו רק דרך אחת לעבודתו, והיא: מלחמה בציונות ובלאומיות היהודית. כך נעשה המוסד העליון לחינוך בגליציה למוקש לכל פעולה ולכל נסיון של הטבת המצב היהודי במסגרת בתי הספר הממשלתיים, ומסביב לאישיותו של שטרנבאך, התרכזו כל שונאי היהדות והציונות מבין המורים ועסקני הציבור היהודי; וגדולה מזו, כל אלה שהשתמשו בסיסמאות כאלה כדי למצוא חן בעיני השליט, ולחפות על ידי כך על חוסר ידיעותיהם, ובמקרים רבים, גם על מידותיהם הגרועות.

המצב החוקי, שכתוצאה ממנו באה ההתפתחות הזאת, הביא באותן השנים כלומר בראשית המאה התשע עשרה, גם לידי תופעה חיובית אחת בשדה החינוך הדתי. בזמן ההוא עזב את הסמינריון־לרבנים בווינה מספר של ילידי גליציה, מוכתרים בדוקטוראט לפילוסופיה ובסמיכה לרבנות, ואחדים מהם שבו לארץ־מולדתם, לבקש בה משרות מתאימות. ואחרי שגליציה היו בה רק אפשרויות מוגבלות לרבנות מודרנית, פנו להוראת הדת. הם היו המורים הראשונים, שהיתה להם הכנה מתאימה לתפקיד זה, והם הביאו אתם גם את מרצם וגם את נאמנותם לעבודה בשטח המוזנח הזה. גם מנקודת ראות החוקית היו הם המועמדים המוסמכים היחידים להוראה בבתי ספר תיכוניים, ולכן קיבלו כמעט כולם משרות בבתי הספר התיכוניים, ואחדים מהם התרכזו בלבוב.

בענין זה עלי להזכיר את שמותיהם של חברי משה שור, דוב־בר הויזנר, מאיר טאובר, ד"ר מאיר גיאר, וגם את מאיר בלבן, שבא ישר מן האונברסיטה הווינאית. מובן שהצעירים האלה, שהיו טעונים מדע ורצון בגשתם אל עבודתם, השתדלו להכניס סדרים במקצוע ההוראה שלהם, אבל נתקלו בכל צעד ושעל בקשיים, מצד השלטונות ובפרט מצד פרופיסור שטרנבאך, והקשיים האלה נתרבו כשרצו ליצור תכנית כלשהי ללימודם וביחוד כאשר בהמשך הימים נתגלו לפני פרופיסור שטרנבאך נטיותיהם הציוניות. בכיוון זה פעלו גם לא מעט ההורים המתבוללים שבעיר, ועוד יותר המורים הישנים, שראו בעצם־הופעתו של מורה מסוג הדוקטורים־הרבנים מתחרים מסוכנים לעצמם. בכל זאת הצליחה הקבוצה הלבובאית הזאת להרים את עמדתם המוסרית והחברתית של מורי הדת, ויצרו טיפוס של מורה בעל השכלה גבוהה ובעל תרבות אירופאית מלאה, שרכש לו מבחינה אישית את מקומו בתוך כלל המורים של בתי הספר וגם יחס של כבוד ומשמעת מצד התלמידים.

יד

בימי בואי לסטניסלאב היה המצב דומה למצב כל הערים בגליציה, לאמר, היתה שממה ועזובה הן מצד ערכם של המורים והן מצד מהלך הלימודים. היה שם רק מורה אחד, בעל השכלה אקדמית וגם בעל ידיעות הגונות בלימודי היהדות, ד"ר מאיר וויסברג, שנודע גם כמחבר ספר על תולדות ההשכלה בגליציה. הוא

לימד דת בבתי הספר התיכוניים, אבל ערכו כמורה וכאדם לא היה גדול מאד, לפי שלא היה חכם ביותר וחסר כל השקפה עצמאית, ולא ידע לרכוש לו מעמד הגון לא בתוך הציבור ולא בין תלמידיו. שאר המורים היו מן הטיפוס שתארתיו קודם, ומתוכם התבלטה צורתו של המורה נפתלי שיפר, אחיו של נתן שיפר מלבוב, מחבר הספרים ללימודי הדת. ידיעותיהם ביהדות של כל המורים האלה היו מועטות, שהיה בהן אולי כדי הוראה בכיתות הנמוכות שבבית הספר העממי. עברית כמעט שלא ידעו כלום ובכיתות הגבוהות יותר של בית הספר העממי השתמשו רק באותם הספרים הגרועים בשפה הפולנית שהוציאו, המורים הלבוביים פלאנר ושיפר, וגם המורה שלמה שפיצר בקראקא. האנשים האלה, בפרט נפתלי שיפר, השתדלו לחפות על חוסר הקוליפיקאציות שלהם ותוצאותיו העגומות על ידי פאטריוטיזם פולני צעקני ועל ידי קשרים עם פקידי הממשלה, שאת אהדתם רכשו להם על ידי שירותי ציבור שונים.

החברים הנאורים של הנהלת הקהילה, שהכירו מכבר במצב הירוד של החינוך הדתי, חפצו מזמן לסדר באיזה אופן את הפיקוח החוקי של הקהילה על הלימודים, והם שהשפיעו למסור לי את הפיקוח הזה. מובן, שהידיעה על דבר מינויי עוררה חרדה בין מורי הדת שחששו בצדק, משיכנס לתוך גבולם איש כמוני, שיש לו איזו דרישות תכניתיות ופדגוגיות, לא יעמוד אפילו אחד מהם במבחן. התחילו, איפוא, בתעמולה והשתמשו בסיסמה: אויב הפולנים עליכם! ובמלשינות הזאת הצטיין ביחוד נפתלי שיפר, שמהיותו מלחך פינכא ידע לרכוש לו את אמונם של מנהלי בתי הספר שבהם לימד דת.

התעמולה הזאת עשתה את שלה בחוגי המורים והמנהלים הפולניים, וכשנכנסתי בפעם הראשונה כמפקח בתי הספר, נתקבלתי באיבה גלויה, והייתי מבודד בחדר המורים, והמנהלים הכניסו אותי לשעורי הדת, כאילו כפאום שד. כדרכי, לא נרתעתי מפני היחס הזה והתחלתי פיקוחי על פי תכנית, שנתקבלה בשעתה על ידי הוועד הממשלתי, ושזכרה כבר נשתכח במשך הזמן באשמת המורים. גם התחלתי לעיין בקוליפיקאציות של המורים, שהיו לקויות כמעט אצל כולם, וכעבור זמן קצר נוכחתי לדעת, שהכנסת סדר כלשהו בגל־העצמות הזה מחייבת להוציא תחילה את כל המורים והתקנת תכנית לימודים חדשה. ידעתי מראש, כי תהיה זאת עבודה סיזיפית, והמנהלים הגויים יעמדו בשורה אחת עם המורים נגד כל נסיון כזה מצדי. התחלתי, איפוא, בצעד קטן יותר, והצעתי לקהילה למנות וועדה לבחינות בשביל מועמדים חדשים למורי דת. הקהילה נענתה להצעתי ובחרה, לפי עצתי, בארבעה אנשים משכילים מבין הבעלי־בתים בעיר, ובכללם את ר' הירש ווייסהויז כיושב ראש. כשלעצמי לא רציתי לקבל את הנהלת הוועדה, והנחתי לעצמי את התפקיד של המרצה הראשי. ר' הירש ווייסהויז, שכבר הזכרתיו קודם, היה בעל ידיעות הגונות בתלמוד ועוד יותר מזה בתנ"ך ובספרות הפילוסופית של ימי הביניים, וגם בספרות ההשכלה היהודית החדשה, והיו לו ידיעות גם בספרות הגרמנית, אבל בפדגוגיה לא היה ידיו רב לו. הוא היה בעל רצון טוב ובהכירו את סמכותי בענינים אלה, היה נשען תמיד

על דעתי ותמך בי בכל הצעותי. הוועדה הזאת נעשתה מוסד רציני, עד שכל הנבחנים יראו לגשת אליה. התחילה, איפוא, מסכת חדשה של פרוטקציות שונות אצלי ואצל חברים אחרים, ומה שהיה מסוכן ביותר שהפרוטקציות באו גם מצד פקידים גבוהים בממשלה, אשר המעוניינים מצאו את דרכם אליהם. הוועדה היתה לפעמים נתונה במצב קשה מאד, והייתי מוכרח לעמוד בפרץ בכל כוחי, להתגבר על המכשולים. ובאמת, במשך כמה חדשים הצלחנו לקיים בחינות ממשיות, ובהן נכשלו כל העמי־ארצים, על אף הפרוטקציות הגדולות שתמכו אותם. אבל היה זה מאמץ, שעלה על כוחם של אנשי הקהילה, ובהמשך הימים חדלה וועדת הבחינות הזאת מלעבוד. ומה שנחלתי מכל הענין היתה רק השנאה הכבושה של כל מורי הדת, ושל כל אלה שרצו באיצטלא זו.

גם בפעולתי כמפקח על בתי הספר העממיים לא הצלחתי להגיע לידי תוצאות ממשיות. מצד אחד קשה היה לפקח על תיצאות הלימודים בבתות השונות באין תכנית קבועה שעל פיה יכול היה המפקח לבחון את מצב הלימודים, ומצד אחר מה שהיה גרוע יותר, כל הלימודים הצטמצמו, למעשה, על לימוד ההיסטוריה הביבלית על פי הקיצורים הפולנים של פלאנר ושיפר וכדומה, ועל קצת ידיעות על חגי ישראל ומנהגיהם. לא יכולתי לקבל עלי את האחריות למסגרת לימודים זו, וכשהתחלתי לדרוש שילמדו, לפחות, קריאה עבריח לשם שימוש מעשי, כדי שידעו לקרוא בסידור, נתקלתי ראשית כל במחסור השעות הנחוצות לשם כך, ועוד יותר בצעקת המורים ובמלשינותיהם, שרצוני להכניס את לימוד השפה העברית שאין מקומה בלימוד הדת. סוף סוף נוכחתי לדעת כי מצב זה אין לו תקנה בתנאים הקיימים וויתרתי על משרתי בתור מפקח. מאמצי על כל כשלונם הקנו לי, בתוך החוגים הממשלתיים, שם של מהפכן מסוכן בשדה החינוך, והשם הזה הגיע עד ללבוב ושם השתדל המורה נפתלי שיפר להטות אליו את לבו של הפרופיסור שטרנבאך, בתור איש העומד בפרץ נגד פעולתי המסוכנה. על יסוד התעמולה הפאטריוטית הזאת קיבל נפתלי שיפר מאת פרופיסור שטרנבאך תמיכה כספית ליסד בסטניסלאב שבועון פדגוגי בשם „Wychowanie i Oświata" (חינוך והשכלה), לשם תעמולה לחינוך לאומי־פולני בין היהודים. נפתלי שיפר לא היה לו שום כשרון. ספרותי וסגנונו הפולני לא התנשא על מדרגה של תלמיד בית ספר תיכוני, וגם בשאלות הפדגוניות לא מצא ידיו ורגליו. וכך נעשה השבועון אוסף של מאמרים באנאליים לעניני בתי הספר, ורוב מאמרים המכוונים באופן אישי נגדי ונגד פעולתי בסטניסלאב.

כתב־עת זה לא היתה לו, אמנם, שום השפעה בתוך הציבור היהודי, שידעו את האיש ואת שיחו, אבל הוא הגדיל את רוגזם של הפולנים לי, עד שראו בי שונאם. התרגלתי מכבר שלא לענות על שום התנפלויות אישית וגם לא על מלשינות מאיזה מין שהוא, ולא שמתי לב לכל הנכתב באותם מאמרי הפלסתר של שיפר, ורק לפעמים שימשו לי ידיעות על התנאים בבתי הספר חומר להטפות בבית הכנסת מתוך הנקודה המעשית והמוסרית שבדבר.

מאורע מיוחד, שחרג ממסגרת עבודתי הציבורית ושאולי כדאי לספר עליו, היה קשור במשרתי כמנהל פנקסי הרשימות המשפחתיות של הקהילה היהודית בסטניסלאב. גם בעבודה זו נתבלטו לפעמים שאלות הקשורות בחיי הדת והתרבות של היהודים. שאלה אחת, למשל, היתה שאלת החובה לרשום בפנקס הילודים את כל מקרי השמד של יהודים ושינוי שמם הפרטי לרגל ההמרה הזאת. לפי החוק היה השלטון המחוזי מודיע על כך לקהילה היהודית וגם למשרד המטריקות, כדי לרשום את המקרה בדפתר של אותו אדם שבפנקס הלידה, ולהוציא על ידי זה את האדם מרשימת היהודים.

באחד החדשים הראשונים לכהונתי במשרתי זו קיבלתי מהשלטונות פקודה לרשום בפנקס הלידה של איזה אדם, שהוא עבר לדת הקתולית ושינה את שמו היהודי לשם נכרי. מילאתי את הפקודה הזאת רק בענין רישום ההמרה, אבל סירבתי לרשום בפנקס-היהודים את השם הנכרי החדש, בחשבי כי דבר זה אינו מתפקידו של הרושם היהודי והשם החדש יוכל להרשם רק בפנקס של העדה הקתולית, שאליה נסתפח. הודעתי על עמדתי זו לשלטון המחוז הממונה עלי, ואחר שקיבלתי ממנו נזיפה על סירובי למלא את הפקודה שניתנה לי, הגשתי את הענין לפני השלטון הארצי הגבוה וזכיתי בדבר.

מובן, שהדבר עורר ענין גדול בחוגי קהילת סטניסלאב, ועוד יותר בחוגי מנהלי הפנקסים היהודים במקומות שונים, שנודע להם הדבר, בפרט אחרי שנתפרסם כי בשאלה זו מטפל המיניסטריון הווינאי.

השאלה האחרת שעניינה אותי מנקודה לאומית היתה שאלת השמות הפרטיים הנכרים של היהודים, שנמסרו להרשמה בפנקס על ידי הורים מתבוללים. בענין זה שלטה בין היהודים בכלל, כמעט בכל הארצות, ערבוביה שלימה ואיש הישר בעיניו יעשה, ובפרט אחרי שגם מנהלי הפנקסים וגם הרבנים לא היו מקפידים כלל על הדבר ואחדים מהם, אף על פי שלא היו מן המתבוללים, מצאו מקום לספקות, אחרי שגם כמה מחכמי התלמוד היו להם שמות לועזים. השאלה נראתה, איפוא, כשאלה שאין לה פתרון, וגם אנוכי ניסיתי להשפיע על מהלך הענין בדרך הסברה להורים בכל מקרה. גם השתדלות זאת נתקלה לפעמים בניגוד חריף של הורים אחדים ועוררה את רוגזם של המתבוללים בעיר, ובערים אחרות היו גם מנהלי הפנקסים משתדלים להשפיע דוקא בניגוד לשאיפתי והציעו להורים התמימים לכנות את ילדיהם דווקא שמות נכרים.

שאלות כיוצא באלו נתעוררו במשך עבודתי בכיוונים שונים ונוכחתי לדעת, שהענינים האלה דורשים סידור ארצי פרינציפיוני על ידי דיון כללי של כל מנהלי הפנקסים היהודים שבמדינה. אבל יותר מאשר בשאלות האלה התעניין רובם של מנהלי הפנקסים בשאלות גובה התשלומים בעד הרשימות, שצריך היה לסדרם מחדש משום ההכנסות הנמוכות של המשרדים האלה בכלל. עוררתי, איפוא, בכל מקרה של פגישה עם אחדים ממנהלי הפנקסים בערים שונות, את הרעיון לקרוא לוועידה של כל מנהלי הפנקסים בגליציה. דברי מצאו הד בלבם של אנשים שונים, ובפרט התעניין

בדבר והתלהב לו מאד מר ווייס, גזבר הקהילה הלבובית, שהיה גם מנהל הפנקסים שם. הוא, אחד משרידי דור ההשכלה הגליציאית, לא פיקח ולהוט אחרי הכבוד, הוא קיבל עליו את כל העבודה הטכנית לשם קריאת האסיפה הזאת, שאמנם נתכנסה בלבוב והשתתפו בה הרבה עשרות אנשים, וביניהם לא רק מנהלי הפנקסים בערים גדולות, אלא גם הרבה, שבאו מעיירות קטנות, ושכל מעיינם בדבר היה להגדיל את הכנסותיהם. בתוך כל הקהל הגדול הזה הייתי היחידי, שידע לנהל אסיפה כזאת, ואחרי שהנהלת הפנקסים היה לי רק ענין צדדי, לא רציתי לעמוד בראש האסיפה, ולפי שמר ווייס כאיש זקן וכמארגן הראשי של האסיפה רצה מאד להבחר נשיא מצאנו את המוצא, שהוא נבחר נשיא ואני לסגנו. מן הענין הוא לציין, שכבר בראשית הדברים נתעוררה שאלת השפות: אחדים, ודוקא מאלה שבאו מערי השדה, דרשו בכל תוקף שכל הוויכוחים יתנהלו בשפה הפולנית, וששום אחד לא יורשה לנאום בשפה אחרת, אף שברור היה שחלק גדול מן הנאספים אינו שולט כראוי בשפה הפולנית. נתעוררה סערה של וויכוחים, וכיושב ראש החלטתי, מעשה דיקטאטור, כי אין זה ענין של הצבעה, כי אם ענין של הנהלת הישיבה, והדבר מסור איפוא לידי, ואני מצהיר, איפוא, אֶכס־פרזידיו, כי כל שפה כשרה לנאומים. האסיפה דנה בכל הענינים הנוגעים בהנהלת הפנקסים של היהודים, וגם על ענינים פרופסיונליים, והחליטה: ראשית, לארגן את כל מנהלי המטריקה באגודה קבועה אשר בראשה נבחר מר ווייס, אחרי שסירבתי להכנס לוועד בהדגישי, שאני הנני רב ולא מנהל מטריקה. האסיפה נתרשמה מאד מעמדתי, וקבלה את הצהרתי ברצון כמוצא יחידי מסבך הוויכוחים. שנית, להשיג מן הממשלה כמה עצומות ודרישות, הן בענין הנהלת הפנקסים, והן בענין קצבת התשלומים במשרדי הפנקסים. שלישית, לשלוח משלחת לווינה להביא את דרישות האסיפה לפני המיניסטריון לעניני פנים. בענין בחירת האנשים למשלחת הזאת שוב נתברר, שהייתי היחידי בכל האסיפה היכול להציג את דברינו לפני שר הפנים, והייתי אנוס להסכים להשתתף במשלחת הזאת שחבריה היו: מר ווייס נשיא האגודה, אני ועוד אחד שאיני זוכר את שמו. קיבלתי עלי להיות ראש המדברים לפני המיניסטר.

לפי הסדרים המקובלים בווינה, צריכה היתה משלחת כזאת להתיצב לפני המיניסטר, באמצעותו של ציר הפרלמנט, ואת התפקיד הזה קיבל עליו, לבקשת האגודה, הציר היהודי מגליציה ד"ר אמיל ביק, נשיא הקהילה היהודית בלבוב באותם הימים, שהיה ידוע כמתנגד ל„משפחה", וכמובן הביט גם עלי בעין צרה. כשנכנסנו אל המיניסטר השתמש ביק בשעת הכושר לזלזל בי, והציג לפני המיניסטר רק את נשיא האגודה ווייס, ולא אותי, המרצה של המשלחת. וכן הוסיף ואמר, כי בדברי המלצתו התנגד על דעת עצמו לכמה מדרישותינו שנכנסו להזכיר שהוגש למיניסטר. מובן, שלמרות זאת ראיתי חובה לעצמי להתיצב לפני המיניסטר בראש המשלחת, ובדברי סתרתי גם את כל דבריו של ד"ר ביק והגנתי על דרישותינו אנו. בדברי לא רק מילאתי את חובתי לגבי שולחי אלא שלמתי לד"ר ביק כגמולו על התנהגותו המגונה.

תוצאות ההשתדלות הזאת נתבלטו כעבור שנה בהתפרסם צו המסדר מחדש את עניני הנהלת המטריקה של היהודים באוסטריה, ובכללו אילו מדרישות האסיפה.

טו

ההסתדרות הציונית בגליציה התפתחה בימים ההם התפתחות מהירה מאד, והקיפה מספר גדול של ערים ועיירות בכל רחבי המדינה, עד שקשה היה לפקח על העבודה הציונית מנקודה מרכזית אחת, ולכן החליט הוועד הארצי לחלק את ההנהלה הציונית לשלושה מרכזים מחוזיים: לבוב, קראקא, סטניסלאב, ולהשתמש בכוחות האישיים של הערים האלה לשם אירגון וועדים מחוזיים בעלי מרץ והשפעה. שידאגו למהלך העבודה הציונית בכל נקודות המחוז. החברים של הוועד המחוזי סטניסלאב היו ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר אברהם מאגנט, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, וד"ר יעקב לויפר.

בסטניסלאב נמצאה אז קבוצה של צעירים ציונים בעלי השכלה גבוהה, שנכנסו זה מקרוב לעבודתם המקצועית, וביניהם היו אחדים בעלי כשרונות, שכבר רכשו להם נסיון בעבודה הציבורית מימי לימודם באוניברסיטאות בלבוב, קראקא, ווינה. אותם צעירים, שנכנסו לוועד המחוזי התרכזו סביבי, והיו תלמידי הנאמנים והמובהקים, אף כי אחדים מהם עמדו, לצערי, מרחוק מבית הכנסת שלי, בחשבם את עצמם, לפי התיאוריה הנפסדת של הסקולריזציה הלאומית, ציונים בלתי־דתיים. כמובן, כי משנתקלתי ביחסם זה של חברי הצעירים, חשבתי לי לחובה להשיבם ממחשבתם זו. כאחד מצעדי הראשונים בכיוון זה החלותי להרצות לפני חוג מוגבל של ידידים בכל שבוע על שאלות היהדות ועל תוכן העבודה הציונית ותכניתה. דברי ההרצאות האלו נתעמקו יותר ויותר, נעשו מין מוסד קבוע, שהשפיע בהרבה על עבודתנו המשותפת, וגם קירב אלי את החברים, שהכירו בי את מורם בציונות. מתוך ההרצאות האלה ומן הוויכוחים הקשורים בהן, נוצרה במשך הזמן התכנית של העבודה המעשית הארצית, שהיתה אחרי כן ליסוד העבודה הפוליטית של הציונות באוסטריה.

בהרצאותי הראשונות השתדלתי לתת לשומעי שיטה מקיפה על השקפת עולמי שביססתיה על יסודות הכרתי הפילוסופית, והשתדלתי להתגבר על המחשבה המטריאליסטית והפוזיטיביסטית, שהיתה אז השיטה השלטת בין בני־גילם של שומעי ולהראותם את ההכרח הנפשי להתנשא להכרה אידיאליסטית המוליכה, בעקיבות פנימית, למחשבה אלהית כאידיאה העליונה של כל תפיסת העולם. השתדלתי גם להראות את הקשר הפנימי שבין הרעיון האלהי ובין הרעיון הלאומי של עם ישראל, שאי אפשר לראותו, מפאת גורלו המיוחד בתולדות האנושיות, עם ככל העמים, אלא מן ההכרח להכירו כעם הנבחר, שיש לו תפקיד מיוחד בעולם. אף השתדלתי להראות את עצם התפקיד הזה, שמקורו הוא בברית בין הבתרים, והגיע לשיאו במעמד הר סיני ובתורת הנביאים. גם הסברתי לשומעי את עצם מהותה של צמרת החיים היהודיים, שנתרקמה במשך הדורות לפי המסורה הדתית, שמטרתה העיקרית היתה עיצובו של עם ישראל לשם מילוי תפקידו ההיסטורי.

היה לי סיפוק נפש בראותי את ההשפעה, שדברי השפיעו על שומעי, שמספרם הלך וגדל, אף שהרצאותי נעשו מדי פעם מופשטות יותר, והתרחקו משאלת החיים המעשיים. לפעמים הייתי גם עד לוויכוחים סוערים, שהתעוררו בין השומעים אחרי הרצאותי, עד כי במקרה הגיעו אלי מתוך הוויכוחים האלה דברי אחד המתווכחים שאמר: דבריו של ד"ר ברודא הם מעניינים מאד, אבל הוא מוכרח לדבר כך, כי על כן רב הוא. זכורני עוד היום את האכזבה העמוקה שנתאכזבתי מתוך הדברים האלה, אף כי היו אלה דברי יחיד שלא נתקבלו על דעת חבריו. בראשונה הרגשתי, עד כמה אדם נמצא, גם בלא יודעים, בתוך המסגרת הקבועה של מעמדו, ועד כמה בני אדם רגילים לראות את כל מאמציו הטהורים והעצמיים ביותר, מנקודת ראות של אותה העמדה החברתית, שנעשית כמין מגירה של מחשבות מסוימות.

בהרצאתי אחרי המאורע הזה עשיתי את השאלה הזאת נושא דברי, שהיו כוידוי נפשי, ובו הסברתי לחברי שנעשיתי לרב בישראל דווקא מתוך רעיונותי על מהותו של עם ישראל, ורעיונותי אלה הם היסוד ולא התוצאה של עמדתי החברתית. דברי אלה שנאמרו, כנראה, מתוך התרגשות רבה, עשו רושם חזק בתוך החברה, ואחדים מהם התקרבו אלי עוד יותר, ונעשו כעין חסידים שלי, והיו כנושאי כלי לכל עבודתי. בכל זאת לא המשכתי הרצאותי על עיקרי האידיאולוגיה הלאומית, והסבתי את דברי לענינים ריאליים יותר, שעמדו אז על הפרק בתוך התנועה הציונית בגליציה.

בענינים אלה לא הצטמצמתי בהרצאות בתוך אותו החוג הצר, אלא השתמשתי בהזדמנויות לדבר גם אל כלל החברים הציונים באספות ציוניות, שנקראו מזמן לזמן על ידי הוועד הציוני. באסיפות אלה השתתפו לא רק הצעירים הציונים שמספרם הלך הלוך וגדל, אלא גם הרבה בעלי בתים מסוגים שונים, שאף הם התקרבו, במידה ניכרת והולכת, אל הרעיון הלאומי, וגם התעניינו בכל הענינים הפנימיים של ההסתדרות, ששימשו לפעמים, כאורח גוברין יהודאין, יסוד לוויכוחים וניגודים שונים. הוויכוחים האלה לא ערערו בכל זאת את הגיבוש הפנימי של ההסתדרות, והשפעתי והשפעת חברי שעמדו על ידי היתה חזקה כדי להרגיע אף את הרוחות הסוערות ביותר ולהביא לידי החלטות מוסכמות.

רק בשנים האחרונות של שהותי בסטניסלאב התחילה קבוצה קטנה של צעירים להראות סימנים של התנגדות עיקרונית ולהתבדל מן הנאספים כגוש בפני עצמו, הימים ימי השפעת התנועות הסוציאליסטיות, שהתפשטו בעיקר ברוסיה עם התנועה המהפכנית שהגיעה לשיאה בשנת 1905, ושחדרו בצורות שונות לתוך חוגי הנוער היהודי. מתוך חבלי התנועות האלה נולדו, כידוע, „פועלי ציון" כמזיגה של הרעיון הציוני והרעיון הסוציאליסטי, וגלי התנועה הזאת עברו גם את הגבול הרוסי-אוסטרי, והגיעו מצד אחד לווינה ומצד אחר לגליציה, וכאן מצאה קן לה דוקא בסטניסלאב. זכורני, שכולנו הופתענו באסיפה אחת, בקום פתאום צעיר אחד, ששמו אליהו וואטנברג, ובכשרון רב הוכיח אותנו, מנהיגי הציונית, שאנחנו מוניחים את הצד הסוציאלי של הרעיון הציוני ומבססים את השאיפה לציון רק על האנטישמיות מצד

אחד ועל החזון הלאומי מצד אחר, בשעה שעיקרי יסודותיה של הציונות מבוססים על הכרחים כלכליים. לפי דעתו הציונות היא חילוף מעמדות בחוך העם היהודי, שצריך לייסד את קיומו על בסיס של עבודה פרודוקטיבית ושל סדרי עבודה, שימנעו כל ניצול של העובד בידי המעביד. הצד הנפשי שבדבר, המקשר את היהודי עם ארץ ישראל, הוא, לפי דעתו, רק אחד הכוחות המושכים המכריעים על בחירת ארץ-ישראל כארץ העתיד הסוציאלי של עם ישראל. דבריו אלה נאמרו בתוקפנות, כאורח צעירין יהודאין, ועוררו רוגז רב בתוך הנאספים וסערה עמדה להתחולל. אני, שהייתי עד כמה שאני זוכר, המרצה הראשי באותה אסיפה, השתדלתי להשקיט את הרוחות על ידי תשובה ענינית בענין השאלה שנתעוררה. השתדלתי להראות, שהרעיון של יושר סוציאלי ושל שלילת כל ניצול של החלש הוא אחד מעיקרי היהדות, ולפי דעתי כל המכריז על תחיית ישראל בארץ אבותיו מכריז כאחת גם על סדר חברתי שאין בו עוול סוציאלי. אבל לשם כך אין צורך בפירוד המעמדות ובמלחמה ביניהם, מפני שאפשר להשיג את המאכסימום של השוואת האינטרסים של העובד והמעביד, על ידי תחיקה לאומית מדינית, הדואגת כראוי לבניינה המסודר של החברה. ואשר לחילוף המעמדות הרי אחד מעיקרי הציונות הוא להדגיש את ההכרח להעביר את העם היהודי לעבודה פרודוקטיבית, ובפרט לקשרו באדמה על ידי יצירת מעמד חקלאי מבוסס בארצו. בסיימי את דברי נוכחתי בכל זאת לדעת, שהתיאוריה הסוציאליסטית כבר הכתה את שרשיה בלבותם של צעירים, כוואטנברג וחבריו, שמספרם אמנם לא היה גדול, אבל הם כבר הרגישו את עצמם כסוללי דרך חדשה בישראל ובציונות, במשך הזמן התבדלו צעירים אלה יותר ויותר מן ההסתדרות הציונית הכללית והיו אחד הגרעינים של תנועת „פועלי ציון" באוסטריה.

על וואטנברג, שהראה אז בסטניסלאב אותות של הצטיינות חשובה, לא שמעתי הרבה בשנים הבאות, וכנראה לא עשה חיל בתוך התנועה של „פועלי ציון", ושמו לא נשמע בין מנהיגיה.

טז

השאלה העיקרית היתה השאלה של העבודה המעשית בחיי יום-יום של הגלות, ויחס העבודה הזאת אל המטרה העיקרית של בנין הארץ. כידוע התנגד הרצל מצד אחד לכל עבודה מעשית בארץ ישראל, לפני השגת הצ'ארטר, ומצד אחר לא הסכים גם להכניס את שאלות חיי הגלות למסגרת הציונות, בפחדו מפני הניגודים הפנימיים של הזרמים השונים, בתוך ציבורי-הגלות, שיכלו להביא לידי פירוד בתוך המחנה הציוני. אנחנו, כלומר החוג הלבובאי, התנגדנו להרצל בשתי הנקודות הללו, וכמו שנלחמנו לעבודה המעשית בארץ ישראל, כן השתדלנו לארגן את הציבור הציוני לגוש פוליטי מיוחד, שיוכל לשמש כוח במלחמתנו על שלטון בקהילות ובמוסדות החברתיים והתרבותיים היהודיים, וגם על זכויות ועל שויון המעמד של היהודים במדינה, ובסדרי החיים הארציים הכלליים.

החיים הפוליטיים של אותן השנים באוסטריה בכלל ובגליציה בפרט. התקרבו יותר ויותר למשבר פנימי, לרגל הרחבת זכות הבחירה לבתי המחוקקים בווינה, ולסיים הגליצאי, שעל ידה הגיעו להשפעה מכרעת על השלטון המדיני חוגים רחבים של המוני העם, שעד עכשיו היו משולים כל זכויות פוליטיות ממין זה. גם בתוך האוכלוסיה היהודית זכו רבבות אנשים ונשים לזכויות פוליטיות אלה, ועל ידי כך נחדלדלה עמדתם של מנהיגי הציבור של אותה שעה, ואנחנו הציונים התכוננו לרכוש לנו את לבות החוגים החדשים האלה, ולנהלם למטרות החדשות של תחיית העם ותרבותו.

עמדנו, אפוא, לפני הצורך ליצור תכנית מפורטת של הפוליטיקה הלאומית של היהודים באוסטריה, כדי להתחיל במלחמה לעיקרים הלאומיים, מחוץ כתלי הבנין הפוליטי החדש, שהלך והתהווה במדינה. הייתי, בתוך החוג שלנו, בין ראשי הלוחמים בעד הפוליטיקה הארצית וראיתי כחובתי לתת תכנית לשם כך. החילותי לעבד תכנית כזאת והרציתי אותה לשיעורים לפני החוג של שומעי הקבועים. בחוג הזה התווכחנו גם על פרטי הדבר, וכתוצאה מכך הגיש הוועד המחוזי את התכנית הזאת כהצעתו הרשמית לוועדי המחוזים הגליצאיים האחרים, וגם להסתדרות של ציוני אוסטריה בווינה, שעמדנו עמהם מכבר בחילופי דעות על הענין הזה.

עיקר הרעיון של התכנית הזאת היה הכרת האוכלוסים היהודים באוסטריה כאומה מיוחדת, שוות-זכויות עם כל העמים שבאוסטריה, והאירגון החוקי של הזכויות האלה על יסוד השתייכות אישית של כל אדם מישראל אל האומה הישראלית העצמאית, מבלי שיהא הדבר תלוי במקום מושבו במדינה זו או אחרת שבמלכות אוסטריה. היתה זו הקונצפציה היסודית, שקיבלה אחרי כן על ידי המדינאי הידוע קארל רֶנֶר, את השם: אבטונומיה פרסונאלית. על יסוד ההנחה הזאת קבעה התכנית שלי את עצמאותה של האומה הישראלית על שדה התרבות והחינוך, ואת זכותן של השפה העברית בתור שפה לאומית של עם ישראל ושל האידיש בתור השפה המדוברת בפי המוני העם. הקונצפציה של אבטונומיה פרסונאלית הרסה גם את המבנה החוקי של ממלכת אוסטריה, שהקיפה ארצות ומדינות שונות לפי מוצאן ההיסטורי, והעמידה יעוד טריטוריאלי ממלכתי אחיד, בקשר להתחלקות העמים לפי האבטונומיה הפרסונאלית.

התכנית הזאת נתקבלה על ידי כל הוועדים הציוניים שבאוסטריה בהתלהבות גדולה, למרות התנגדותה הנמרצת של ההנהלה הציונית הראשית. היה זה זמן קצר אחרי מות הרצל ואחרי הסערה הגדולה שערערה את יסודות ההסתדרות הציונית העולמית בקשר לשאלת אוגאנדה. הרצל עצמו לא היה רחוק מן הרעיון של הפוליטיקה המדינית המעשית, אף כי היה נזהר מאד מלהכניס את עצמו בסבך הפוליטיקה המקומית, מפני שירא לעורר את רגזם של השליטים ואבירי הכסף היהודים. ידועה הסיסמה שלו של כיבוש הקהילות, וגם ידוע שהתייחס ברצינות למחשבה של הצגת מועמדים ציונים לבחירות הראשונות של הפארלאמנט האוסטרי, שהתקיימו על יסוד

הוספה של הקוריה העממית. אחרי מותו של הרצל התנגדו אנשי הוועד הפועל הציוני המצומצם בווינה בכל תוקף לכל רעיון של פוליטיקה מדינית מעשית, בראותם בזה סכנה לציוניות הישראלית. היו גם בתוך הציונים בגליציה ובווינה חוגים, אשר התנגדו לפוליטיקה מעשית זו מנקודת ראות של העבודה המעשית בשביל התרבות העברית. לפי דעתם עלולה היתה המלחמה הפוליטית להסב את לבות ההמונים מן ההכרה החברותית ולשעבד אותם לענינים יום-יומיים של נסיבות תנאי הזמן.

בין הציונים הווינאיים נתבלטו בזמן הזה (מלבד חברי הוועד הפועל הציוני, שכפי שהדגשתי עמדו מבחינה עיקרונית, רחוק מכל העבודה) כמה אישים. בכוחו האינטלקטואלי בלט ביניהם אדולף ביהם מווינה, שהיה בעל מחשבות עמוקות ובעל הכרה ציונית מוצקה, אבל היה דוקטרינרי במקצת ולא-גמיש מלהיות פעיל ביותר בעבודה פוליטית. הוא היה גם קשור ביותר בענינים ארצישראליים שהגיע בהם, כידוע, לתוצאות גדולה, ולכן לא השתתף בהרבה בעניני הפוליטיקה המעשית, אבל הסכמתו המוחלטת לפוליטיקה הזאת הועילה הרבה לביסוס התנועה הזאת בתוך יהודי אוסטריה, שנחשב בהם לראש וראשון. בניגוד לאדולף ביהם היה ד"ר איזידור שליט, איש ווינה, גמיש מאד ומרפרף על פני השטח, אבל היה בעל מרץ וערנות פוליטית, מחונן תחבולות פוליטיות וגם זריז ופיקח בכיבוש עמדות חברתיות ובתעמולה בין הבריות. במרכז הווינאי היה הוא, איפוא, האיש הפעיל ביותר, ושימש גם כמתווך בין העסקנים הפוליטיים ובין הוועד הפועל הציוני. הצעיר שבחבורה היה ד"ר אמיל מרגליות, יליד מוריביה, שהצטיין בהרבה כנואם בעל טמפראמנט וכידען בפוליטיקה מדינית ותורת המדינה וגם היה עתונאי בעל סגנון טוב וחרוץ. וכן היה בחבורה זו אחיו, ד"ר איזידור מרגליות.

ב-1904 התאספה בווינה אסיפה של צירי כל הוועדים הארציים והמחוזיים באוסטריה, כדי להחליט בשאלה של הפוליטיקה הארצית. באותה אסיפה הייתי למרצה הראשי וביארתי את תכניתי, שעוררה וויכוחים ערים, אחרי שד"ר שליט מצדו הכניס כמה רעיונות יסודיים לשאלה המדוברת. לבסוף נבחרה וועדה של שלשה, בכללם איזידור שליט ואני. שלשתנו עיבדנו את הצורה האחרונה של התכנית, שהיתה מבוססה בעיקרה על הצעותי. היא נתקבלה ברוב דעות גדול, בניגוד לאלה שתמכו בדעת הוועד הפועל שהתנגד לכל תכנית ארצית מעשית. מן האסיפה הזאת התחילה, למעשה, העבודה הפוליטית, שהתרכזה מצד אחד בווינה בהשפעתו של הוועד הציוני של מערב אוסטריה, ובלבוב בהשפעתם של ציוני גליציה, ובפרט של הוועדים המחוזיים בלבוב וסטניסלאב, בעוד שהוועד הקראקאי, בהנהלתו של ד"ר יהושע טהון, לא התערב בהרבה בענינים האלה, ראשית כל מסיבה אישית, מפני שהד"ר טהון היה עוד באותו זמן נזהר בענינים פוליטיים מקומיים, בהתחשבו במשרתו הציבורית.

מבין ציוני לבוב עסקו בעניני פוליטיקה מדינית בשורה הראשונה אדולף שטאנד, ד"ר גרשון ציפר, ד"ר דוד שרייבר והיינריך גאבל, שעשה את צעדיו הראשונים כמנהיג פוליטי. ומן הצעירים—אחדים מאנשי האגודה הסטודנטית „אמונה"

ובראשם ד"ר הֶנריק רוזמארין, ד"ר אברהם יוסף מאיר, מחוגי הבעלי־בתים בלבוב השתתפו בעבודה, דוד הירש טיגר, ואחדים מאנשי החברה „דורשי שלום ציון", כמו דוב בעריש יאהר ולאנגגאז, מלבדם הצטיין בעבודה פוליטית מחברי הוועד המחוזי, שלום מלצר מרוהאטין.

מובן, כי כמחבר התכנית הפוליטית נעשיתי אחד מראשי העסקנים בשטח זה ומתוך כך הוכרחתי לנסוע כמה פעמים בחודש לבובה, להשתתף בישיבות והנהלת העניינים, דבר שגרם לי קשיים גדולים לרגל עבודתי כמנהל הפנקסים המשפחתיים. מחברי בוועד המחוזי הסטניסלאבי, שעמדו לימיני בנאמנות ובמסירות גדולה, הצטיינו ד"ר יעקב לויפר, ד"ר הלל זוסמאן, ד"ר ראובן יונאס וד"ר שמואל שור, ומן הצעירים יותר—דיר יוסף פילנבוים, ד"ר אברהם מאגנט, ד"ר יוליוס וורצל. מלבד אלה עסקו עוד הרבה בפוליטיקה ציונית הצעירים האחים ויינגרטן והאחים קאנר ולנדא.

בבואי לסטניסלאב מצאתי כבר בתוך ההסתדרות הציונית אגודת נשים ציוניות בשם „רחל־ה". בראש האגודה עמדה הגב' מינה הורוויץ. היא היתה בתו של הרב הידוע ואלדברג מיארוסלב, אשר למרות היותו למדן מופלג ואדוק נחשב היה בעיני החסידים לאפיקורס מפני שהיה ידען בספרות הגרמנית וגם לימד את בנותיו שפות מודרניות.

בעלה של הגב' הורוויץ היה פנחס הורוויץ, אחיו של ראש החרדים והקנאי הידוע ר' ליפא הורוויץ. ליפא הורוויץ היה ידוע בעיר לא בעסקנותו הצבורית ולא מתוך האורתודוקסיות שלו, אלא בשל קמצנותו המופרזת, שהיתה בניגוד גמור לעשירותו.

מינה הורוויץ היתה אשה בעלת כשרונות ונואמת טובה וכציונית נלהבת השפיעה על חוג רחב של צעירות ובתוכן גם על בני משפחת הורוויץ עצמה. נוצר פאראדוקס מיוחד במינו, שדווקא ממשפחה האדוקה הלוחמת של ר' ליפא הורוויץ יצאו צעירות ציוניות חלוצות הרעיון הציוני, ששתים מהן, נכדותיו של ר' ליפא, נישאו אח"כ לציונים ידועים: ד"ר יוליוש וורצל (אשתו היתה חנה) וד"ר דוד שרייבר (אשתו היתה הנדה).

על יד מינה הורוויץ הצטיינה קדם כל כמזכירה של האגודה רגינה מֶלר, שנישאה לעו"ד ד"ר פילנבוים. היא היתה הרוח החיה בתנועה. היתה כוח מארגן רציני וגם בעלת התפעלות גדולה לכל ענין יהודי.

השניה במעלה בין הצעירות הציוניות הפעילות היתה שרה בת פסח טאוב, שנישאה לד"ר אלכסנדר ריטרמאן.

שרה ריטרמאן היתה צעירה בעלת אינטיליגנציה רבה ובכל קנאותה לרעיון הציוני הראתה תמיד איזה טאקט חברתי, שהשפיע לפעמים ככוח מרגיע בתוך וויכוחים סוערים.

במשך שנים רבות היתה עזר כנגד בעלה אלכסנדר והצטיינה כעסקנית מסורה. הודות להשפעתן של הנשים האלה היתה „רחל־ה" במרוצת הזמן לכוח עזר

חשוב שהרגישו בו גם מתנגדינו ובתוכם אדמונד ראוך, אשר קיומה של „רחל־ה" היתה תמיד לזרא בעיניו.

יז

בד בבד עם עבודתי בתוך ההסתדרות הציונית הגליצאית והאוסטרית, התרחבה גם עבודתי הציונית לאומית בבית הכנסת ובתוך חוגי האינטליגנציה בסטניסלאב. נאומי בבית הכנסת נתקבלו בתוך אותם החוגים כדבר חדש לגמרי, לא בלבד מצד סגנונם ובניינם הריטורי, אלא גם מצד תכנם, שחרג לגמרי מן המסגרת המקובלת בנאומים כאלה. אשר לסגנון לא היה בהם מדרך הפאתוס המעושה, ומאותה התוכחה הפאסטורלית שהמטיפים בגרמניה קיבלו אותה מן הפרוטסטנטים. השתדלתי להכניס בהם יותר נעימה של הסברה ושידול. ואשר לבניינם נזהרתי מלהשתמש יותר מדי בפירושים הומילטיים של פסוקים ומדרשים, ועד כמה שפסוק או מדרש שימש לי כיסוד לנושא, השתמשתי בהם רק לפי פשוטם ומשמעם והוצאתי מהם רק את המאור הנובע ישר מתכנם, באופן שנאומי נפטרו משל אותה הדרשנות שעשתה דבריהם של הרבה מטיפים מפורסמים מגידות תוכחנית. במובן זה ראיתי, בניגוד לתורת ההומיליטיקה ששלטה בגרמניה, כמופת את סגנון הנביאים שהיו נשגבי הנואמים העממיים, ונמנעתי מן הדרשנות המדרשית, אף כי ידעתי שאילו משומעי, שנתחנכו עוד בבית המדרש הישן, היו צמאים מאד להומיליטיקה דרשנית ממין המגידות המודרנית. ואשר לתוכן נאומי קבעתי לי כיסוד עבודתי על בימת בית הכנסת להיות תמיד אקטואלי, לדבר על ענינים הקשורים בתופעות שהזמן גרמן, והשתדלתי להאיר את הדברים מנקודת ראות של המחשבה הדתית ושל השקפת העולם היהודית. נמנעתי, איפוא, כמעט לגמרי מכל נושא תיאולוגי טהור, וגם לא הוכחתי את שומעי על עבריינותם, אלא ביקשתי ללמדם שיביטו על מהלך הייהם ועל מאורעות שמסביב להם כיהודים המכירים את יהדותם ואת תפקידם בעולם ככני אברהם יצחק ויעקב.

מובן, כי בראשית עבודתי נתקלתי גם בניגודים מצד אלה, שחיכו לשמוע מפי דברי דרש והוכחה תיאולוגית. ואלה התאוננו עלי, שאני מדבר לא כמטיף אלא כנואם עממי, ומצד אחר לא יכלו להסתגל לנאומי המתבוללים, שהיו מוכנים לשמוע מפי דברי מוסר, דת ודברי פילוסופיה דתית וגם דברי אמונה, אבל התרגזו מאד, בשמעם מפי דברים שחשבו אותם לפוליטיקה שאין מקומה בבית כנסת, שהוא לפי דעתם מרכז דתי בלבד.

חוגים אלה התרגזו יותר ויותר, כשהרגישו שהשפעתי מתרבה והולכת בין חוגי הנוער ובין השדרות הרחבות של היהודים הבינונים, שהתחילו לבקר יותר ויותר בבית הכנסת ולמלא אותו בכל שעה הגיגית עד אפס מקום. הדבר הגיע כך, שבשנה השניה, או השלישית, לכהונתי השפיעו החוגים האלה על וועד בית הכנסת, שיכתוב לי מכתב רשמי ובו העירוני, שאני מכניס יותר מדי פוליטיקה לתוך

נאומי. עניתי לוועד, כי אי־הכנה היא לו, אם הוא חושב, כי דברים הנוגעים לעם ישראל הם פוליטיקה במובן המקובל, מפני שכל עניני החיים היהודיים קשורים בתוכן היהדות ואי אפשר להפריד בין הדבקים האלה. ובשעה שאני מדבר על עניני החיים היהודיים מתוך ההשקפה היהודית, אני ממלא את חובתי כרב ומורה בישראל, ורק עלי להבחין בתפקידי בבית הכנסת בין עבודה פוליטית ובין תורה יהודית. סיימתי את דברי: וועד בית הכנסת יוכל לשלוט בבימת בית הכנסת, אבל לא יוכל לשלוט בדרכי עבודתי. תשובתי זו הטילה רעש גדול בתוך הוועד. אחדים מחבריו, שהיו מתבוללים קיצוניים, ראו בתשובתי עמדה מהפכנית מסוכנה, אולם מצד אחר עוררה עמדתי זו התלהבות גדולה בתוך חוגים רחבים של מבקרי בית הכנסת.

מובן, שצעד זה היתה בו איזו קלות דעת מבחינה אישית, שהרי סיכנתי על ידו את משרתי, ומשפחתי נמצאה אז במצב כלכלי כזה שקשה היה לי לשוב בידים ריקניות לבית אבי. אבל מראשית כניסתי לעבודת הרבנות שמתי לי לחוק להתנהג על פי השיטה, כי רב הרוצה להתקיים במצבו, מוכרח תמיד להיות מוכן לעזוב את משרתו. אולם באמת רכש לי הצעד הזה אוהדים חדשים רבים כל כך, שוועד בית הכנסת הכיר בי כוח, שלא קל לבוא עמו בריב, וסופו של דבר היה שהוועד נענה לכמה מתווכים שבאו מן הציבור, וקרא לישיבה מיוחדת, שאליה הזמינו גם אותי, ובה קיבל הוועד את הסברתי, שצריך להבדיל בין פוליטיקה מפלגתית יום־יומית ובין ענינים של חיי האומה הקשורים במהותה ובתפקידה ההיסטורי, ושהדברים מסוג האחר, קשורים, אצל האומה היהודית דוקא, בתוכן הדתי של היהדות, ושעל כן מחוייב רב בישראל, הממלא תפקידו כראוי, להורות על הענינים האלה ולהשתמש בבימת בית הכנסת — שעצם השם: בית הכנסת מעיד על הצד העממי שבו — לשם חינוך העם בכל סדרי חייו. הדבר נגמר, איפוא, בנצחוני המוסרי ולא סטיתי כמלוא השערה מדרכי.

עבודתי זו כהופעה חדשה בציבור עוררה גם את התעניינותם של חוגים שאינם־יהודים בעיר, שהגיעו אליהם שמועות, ולפעמים היו אלו שמועות מסולפות, על התנועה החדשה, האנטי־פולנית, שדיר ברודא מטיף עליה בבית הכנסת ובהסתדרות הציונית. בין הגויים האלה היו גם אחדים, שהביעו בפומבי רגשי הכבוד אלי, ואחד מהם, רופא ידוע, אמר שאין הוא מוקיר את היהודים, המדברים לפי רוח הגויים והמוצאים חן בעיני הגויים, אלא המדברים לפי רוח היהודים ושהיהודים אוהבים אותם. ומובן, שגם השלטונות התעניינו במהלך עבודתי, ופעם אחת הזמין אותי מושל המחוז פרוקופצ'יץ, הזמנה רשמית, בענין הנהלת פנקסי המשפחה, אבל הכרתי מיד, שהיתה זו רק אמתלה, שכן כבר בראשית דבריו התחיל מדבר על לבי, כי רב צריך להיות בלתי־מפלגתי, מפני שהוא עומד מעל למפלגות, וצריך להיות מקובל על כל אנשי עדתו. הסברתי לו את עמדתי, כי ראשית כל גם רב, כמו כל אזרח, יש לו הזכות והחובה להתעניין בכל ענייני הציבור והמדינה, וכמובן לפי השקפותיו ודעותיו, ונמצא שגם אני, כאדם פרטי, איני יכול להסתלק מן החובה הזאת ומשרתי בתוך עדתי, ככל משרה אחרת, אין בכוחה לקפח את זכותי האזרחית

האישית. כל הטענות על דבר מעמדי מעל למפלגות, יכולות רק לנגוע בעבודתי במסגרת המשרה עצמה, כמו בנאומי בבית הכנסת ובפעולתי בענייני עדתי, ואשר לעבודה זו אני משתדל בכל נפשי לשמור על העמדה הנייטראלית הזאת, ולא להכניס כל נטיה מפלגתית אישית שלי. עוד הסברתי לו, שהעיקר היהודי הלאומי במידה שאני באמת מורה אותו בבית הכנסת במסירות גדולה, איננו ענין של פוליטיקה ושל מפלגתיות, אלא חלק לא-נפרד מהאידיאולוגיה היהודית, שבה אין הפרדה בין לאומיות ודת, בכל מהלך ההיסטוריה של עם ישראל. אני עוסק, איפוא, בפוליטיקה מדינית וציונית כד"ר ברודא, ומטיף על היהדות הלאומית והדתית המיוחדת במינה כרב בישראל. ונודע לי אחרי כן, ששר המחוז מסר על השיחה לנושאי כליו בתוך אנשי וועד בית הכנסת, וכל הטענות נגדי נשתתקו לאיזה זמן.

יח

כנודע, חולל ענין אוגאנדה סערה גדולה בחוגי הציונים, ביחוד הציונים המובהקים, שיצאו מתוך תנועת „חובבי-ציון", התנגדו בחריפות יתרה לכל נסיון כזה, בראותם בו בגידה בעיקרי הציונות הלאומית. וכן נודע, כי בקונגרס הששי הכניס הרצל את הצעתו לשלוח וועדה מיוחדת לאוגאנדה, כדי לבדוק את אפשרויות התישבות בה, ונורדאו תמך בכל כוח ציבורי בהצעה זו, ויצר את הנוסחה הידועה על מקלט לילה. לא השתתפתי בקונגרס הזה, כשם שלא השתתפתי גם בשלושת הקונגרסים שקדמו לו, אבל משנודע לי דבר ההתרגזות ופירוד הלבבות, השתדלתי להשפיע על החוגים הגליצאים לשם הרגעת הרוחות, והייתי בין אלה שחשבו, כי לא תהא שום בגידה בציונות, אם נרשה לשלוח לאוגאנדה וועדת חקירה, מבלי להתחייב מראש על החלטותיה. נטיתי לדעה זו, מפני שראיתי כחובתנו להתחשב במצב בריאותו של הרצל, שתוחלתו הממושכה כבר גרמה לו מחלת לב רצינית, וגם מפני שראיתי כחובתנו שלא להפסיק את היחסים עם הממשלה האנגלית, שהצעתה היתה קרן האור היחידה בחשכת הימים הרעים ההם. מצד אחר הייתי בטוח, שוועדת החקירה לא תגיע לשום תוצאות ממשיות, והדבר יבוטל מאליו, מבלי להביא לידי פירוד במחננו. אבל הקנאים הציוניים שלנו בהנהגתו התקיפה של מנחם אוסישקין לא רצו בשום אופן להסכים לכל סימן של וויתור בענין זה, וכך היתה גם עמדתם של רוב הציונים הגליצאים. הכל יודעים מהלך־הענינים בקונגרס הששי — יציאתם של אוסישקין ואנשיו מאולם הקונגרס, אחרי שנתקבלה הצעת הרצל ברוב דעות הפגנה שהרצל הרגיש בה כמהלומה כבדה שפגעה קשה בנפשו, וכן ידוע כי גם אחרי שובם של היוצאים, לרגל בקורו של הרצל אצלם, ואחרי סגירת הקונגרס בהרגעה למראית עין, הרגישו שני הצדדים את הקרע הגדול שנתהווה בין שני המחנות. והנה בין נושאי הכלים הקרובים של הרצל נמצא גם אדולף שטאנד, והרצל מינה אותו שליח לשדל את הציונים הרוסיים. אני, אמנם, לא התקרבתי ביותר אל הרצל, אחרי הסכסוכים בקונגרסים הראשונים, אבל בענין זה השתדלתי לעזור לשטאנד,

וקיבלתי עלי את הכינוי, שהיה לו טעם לווי מיוחד במחנה הגליצאים, הוא הכינוי: אומר-הן (Jasager).

בינתיים הגיעו אלינו ידיעות מחרידות על מצב בריאותו של הרצל, וכולנו הבינונו, עד כמה ענין אוגאנדה ודרך הגבתם של אוסישקין וחבריו השפיעו לרעה על מחלתו. את האמת אגיד, כי היתה זו לי הקלה נפשית, שלא נצטרפתי אל המתקוממים, ושהבטתי על הדברים ביתר מתינות. אבל כשהגיעה אלינו הידיעה על מות הרצל ורבים התנפלו, מחוץ צערם וכאבם, על אוסישקין ועל כל אומרי-לאו, כעל רוצחי הרצל, לא הצטרפתי אליהם, מפני שידעתי, כי לא מחוך התנגדות אישית, כי אם מתוך מסירותם לציונות עמדו בעקשנות על דעתם.

יט

העבודה הציונית בכל שטח גליציה המזרחית התפשטה והתעמקה באותן השנים יותר ויותר, והנימה הפוליטית המקומית שנתווספה לה על ידי התכנית הארצית שלנו קירבה אלינו חוגים רחבים יותר משדרות העם, שהרעיון הציוני הארצישראלי, הקשור בכל אופן בהכרה היסטורית, היה מחוץ לשטח התעניינותם. בכל עיר ועיר מערי השדה נוסדו אגודות ציוניות ולוועדים המחוזיים היתה עבודה מרובה באירגונן ובפיקוחן.

ב-1903 נתעשרה גם העתונות הציונית, שהקיפה עד עכשיו את שני העתונים הפולנים, את השבועון Przyszłość (עתיד) ו- Morija (מוריה), בעתון יומי באידיש בשם „דאס יידישע טאגבלאט", שהופיע בלבוב, ומיסדו היה גרשם באדר, שאסף סביביו בזריזות גדולה כל מושך בעט בגליציה, והעתון נתבסס מיד כחי הנושא את עצמו אך גם בצמצום גדול. הציונים, שבאו כמוני מן הספרות העברית, לא היו, אמנם, מרוצים מהופעה זו, בפרט שעתוני אידיש בגליציה היה להם מכבר שם רע של ספרות זולה ושל ענין מסחר, וגם אישיותו של גרשום באדר לא נראתה לנו כמתאימה להנהלת עתון מפלגתי ראשי, אבל הכרנו בערכו התועמלני של הדבר ותמכנו בו בכל יכלתנו. אחר זמן מה באו חיכוכים שונים עם באדר, וההנהלה הציונית שלנו ראתה לנחוץ לקבל את העתון על חשבונה היא. בימים האלה הופיע בלבוב משה קליינמאן, שכבר היה ידוע כסופר הגון בעל כשרונות, והציונים מסרו לו את הנהלת העתון ואת עריכתו. באדר בקצפו יסד במה לעצמו בשם „נייעס טאגעבלאט", שחשב לנהל אותו ברוח ציונית, אבל מתנגדת לפוליטיקה הלאומית הארצית, אבל לא החזיק מעמד, וכעבור כמה חדשים גווע העתון ונאסף אל עמיו. בקראקא ייסד שמעון מנחם לאזאר שבועון עברי בשם „המצפה", שהדגיש את הצד הדתי, והיתה בו מין התחלה של עתונות מסורתית לוחמת, אף כי אופן כתיבתו של לאזאר היה בו קצת מסגנון בטלני.

כ

בשנה הראשונה אחרי שנתקבלתי כרב בסטניסלאב, ורכשתי לי מעמד של „בעל-בית", פנו אלי קרובי מלבוב, שאכנס לאגודת „בני-ברית" שנוסדה לפני איזה זמן בלבוב על ידי האדון שמעלקי הורוויץ, ושנכנסו אליה מסלחה ומשמנה של העיר והסביבה. המרכז הגליציאי של האגודה הזאת נוסד שנים אחדות לפני זה בקראקא, על ידי העו"ד ד"ר ליאון אדר, שנבחר גם כנשיא הלשכה המחוזית. אף כי באמת היו אז בגליציה שתי אגודות בלבוב ובקראקא. אבל המתבוללים הגליציאים, „הפולנים מבטן ומלידה" לא רצו להסתפח אל המרכז האוסטרי, שהיה קיים מכבר ותפס כמה אגודות מקומיות בערי אוסטריה, מפני שחששו לעורר את רוגזם של הפולנים, שיראום בוגדים במדינאות הגליציאית המתבודדת. הסכמתי להצעת קרובי, בראותי גם באגודה זאת כר לעבודה לאומית, אף כי ידעתי מראש, שצפוי אני למלחמות כבדות עם המתבוללים. נתקבלתי, אמנם, על פי הצבעה פה אחד, אבל כבר בנשף שנערך לכבוד כניסתי, הכניס הנשיא בנאומו, דברים אחדים שהיתה בהם מעין אזהרה מפני החד-צדדיות היהודית שלי. ברגע הזה היתה לפני השאלה הקשה: איך אענה לו כראוי ואדגיש כהוגן את עמדתי, מבלי להכניס בדברי נעימה של וויכוח. עניתי לו שאני, אמנם, מקבל עלי את ההגדרה של קנאי ליהדות, שבפי הנשיא קיבלה מין צורה של יהודי עליון (Oberjude), ואני מוכן תמיד להיות Oberjude, אף כי לגבי היהדות כשהיא לעצמה אני רק עבד נאמן. מצד אחר מרגיש אני את עצמי כקטון שבאחבורה, שזה עתה נכנסתי לתוך האגודה, כאח צעיר Unterbruder, ואני מקוה, כי מתוך מזיגה של ה-Oberjude וה-Unterbruder יצא אח־יהודי. תשובתי זו נתקבלה במחיאות כפים והאווירה, שהיתה מתוחה קצת, רווחה לגמרי.

תקותי, שהשתייכותי לאגודת „בני־ברית" הלבובית, תעבור עלי בשקט וביחסי אחוה, וגם תניח בידי להשפיע על האחים על ידי הכרתי הלאומית, לא נתקיימה; אדרבה, המיסדים והמנהיגים המקומיים של האגודה ובראשם שמואל הורוויץ וד"ר אמיל ביק חשבו להפוך את האגודה למין מבצר של ההתבוללות. מובן כי לא יכולתי להסכים לכך, לא אני ולא שאר האחים הבודדים שהיו תמימי דעים אתי. ובתוכם עלי להזכיר במיוחד את חברי הד"ר שמואל שור, שנכנס אחרי גם הוא לאגודה. נכנסנו, איפוא, לתוך סבך של מלחמה פנימית, שהרעילה את האווירה של האגודה.

בשנה הראשונה, בעוד שמואל הורוויץ נשיא האגודה, ידע בחכמתו הגדולה להשקיט את הרוחות ולנהל את החיים החברתיים של האגודה באופן שלא נתן לשום צד, שיתפרץ מחוץ לגבולי המתינות וההבנה ההדדית. אבל כאשר ישב אחריו, על כסא הנשיאות, הרב ד"ר יחזקאל קארו, שהוא בעצמו חסר מתינות וחסר נימוס, באו הניגודים לידי גילוי לא-נעים. כבר באחת המסיבות החגיגיות קם אחד המתבוללים הקיצונים, וחפץ לסיים את המסיבה בנאום הסגירה המסורתי הפולני: kochajmy się (נאהב זה את זה). לא יכולתי להסכים לדבר זה. ביקשתי מאת הנשיא את

רשות הדיבור, להוסיף על דברי הנואם ואמרתי, כי אם יש בתוכנו אחים שמנהג אבותיהם בידיהם לגמור את מסיבתם לפי המנהג הפולני העתיק, ב־kochajmy się הרי אני מסורה אחרת בידי והיא קשורה בשם „ברכת המזון", ואם גם במסיבה זו לא ברכנו על המזון, בכל זאת כדאי לנו לזכור שברכת המזון שלנו מסתיימת בדברי המשורר הקדום שלנו: „ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום". ואם זה, אמנם, דבר ידוע, כדאי להזכיר שיסוד המוסר העברי אינו רעיון האהבה, כי אם רעיון השלום, המיוסד על הכרת הזולת, ערכו וזכויותיו. וגם בתוכנו, כשאנחנו מתכנסים פה כאחים, הבאים מסביבות שונות ומתוך השקפות שונות, יתגשם הרעיון העיקרי של חיינו המשותפים, רעיון השלום, שיש בו גם כוח חינוכי מפריא להבנה הדדית ולשבת אחים. שעל כן אני רוצה עכשיו מצדי לגמור את המסיבה בפסוק: ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום.

דברי אלה עוררו רעש גדול; המתבוללים הקיצונים מלאו כעס ורוגז והלאו־מיים שמחו על דברי, והמתונים שבאמצע התווכחו בהתעוררות רבה, וסופו של דבר היה כי מעתה נחשבתי בתוך החבורה כ־enfant terrible.

התנאים נעשו קשים יותר, כאשר לפי יזמת הנשיא הראשי, של „בני־ברית" האוסטרי, הציעו גם אצלנו הצהרה אנטי־ציונית בצורה של מחאה נגד ההתבדלות הלאומית, שיש בה כביכול פגיעה בזכויות האזרחים שלנו. שוב הוכרחתי לעמוד בפרץ, וכמה נשפים עברו עלי במלחמה סוערת נגד שליטי המסדר בימים ההם. סופו של דבר היה, שאחר זמן השתמשו השליטים האלה בזה, שלא שילמתי במשך איזה זמן את מס החבר שלי לאגודה (ולא שילמתיו מפני שגרתי בסטניסלאב, ובהיותי בלבוב, לא נדרש ממני), והוציאו אותי מן החברה.

כא

המלחמה הזאת בתוך כתלי „בני ברית" היתה רק הד עמום מאותה התנגשות הזרמים והדעות, שהתרחבה והעמיקה בתוך השדרות הרחבות של היהדות הגליצאית. כבר הדגשתי, כי עוד בבחירות לפארלאמנט האוסטרי, שהתקיימו לאחר הוספת הקוריה העממית הכללית, חשבו הציונים לצאת למערכה לשם תעמולה רחבה בתוך המוני העם, וגם מתוך תקוה להשיג איזה מנדטים בשביל מועמדים ציונים. גם הרצל התעניין אז בדבר, אבל לבסוף נתבטל, במדה ידועה מתוך רשלנותם של הציונים עצמם, שאיחרו מן המועד. אבל כניסתם של השדרות העממיות הרחבות, ובתוכם המוני היהודים, לתוך החיים הפוליטיים המעשיים, הראתה עד כמה התדלדלה השפעת המנהיגים מכבר, שהיו נשענים לרוב על חוקי הבחירות הנושנים, על כוח ממונם, ועל תמיכתה של הממשלה, אשר לה היו נכנעים. זרם אויר חי וחדש התחיל מנשב ברחוב היהודים, ואנשים חדשים הרימו קולם בהכרזת סיסמאות חדשות, ובראש המתפרצים צעד הנוער, שבתוכו תססו והתלבטו שתי מחשבות פוליטיות עיקריות: המחשבה הסוציאליסטית והמחשבה הלאומית. היה ברור, שהבחירות הבאות, שעמדו

להתנהל על פי החוקה החדשה של בחירה כללית בלתי מוגבלת, תעבורנה בביטול של שאט נפש על כל הכוחות השמרניים, ששלטו עד כה בעולם הפוליטי, והמלחמה תהיה נטושה בין שני הכוחות הציבוריים היסודיים, הכוח הלאומי והכוח הסוציאלי. גם ברחוב היהודים התכונן הנוער למלחמה זו, ואנחנו הציונים לקחנו לידינו את הדגל הלאומי, והיינו מלאי מרץ ובטחון, שנצליח להביא אותו לידי נצחון חשוב.

וכעין מלחמת נסיון נזדמנה לנו בחירת מלואים במחוז ברודי-זלוטשוב, כשד"ר אמיל ביק, ששימש ציר לפארלאמנט של המחוז הזה מן הקוריה העממית הכללית, מת פתאום בשנת 1905, ואנחנו החלטנו להעמיד את מועמדותו של אדולף שטאנד, וחשבנו לצאת למלחמה זו מזוינים בכל נשקנו הרוחני, ובכל מרצנו החברתי. ההחלטה הזאת נתקבלה בישיבה משותפת של ציוני גליציה המזרחית, אבל בשבועות הראשונים שוב נראתה במחננו אותה הרשלנות, שכבר קלקלה את הכנותינו לבחירות הקודמות. הימים ימי חופש הקיץ, כל החברים הלכו איש איש לקייטנתו, גם אני חשבתי לבלות את ימי הקיץ בקייטנה יַרְמְצֶ'ה הסמוכה לסטניסלאב וכמו האחרים כמעט הסחתי את דעתי מן המלחמה הכבדה שעמדה לפנינו. בירמצ'ה, נמצאו אז גם שני חברים מלבוב: ד"ר ברנארד הויזנר, ודיר שמואל ראפאפורט. במקרה נפגשנו בערב אחד במרפסת דירתו של ד"ר שמואל ראפאפורט, ומתוך שיחת רעים נזכרנו פתאום, שזמן הבחירות בברודי מתקרב ובא ואם תמשך הזנחתנו בעבודת הבחירות, נפסיד את כל סיכויי הניצחון. ההכרה הזאת קפצה עלינו כדחיפת פתאום והחלטתי באותו מעמד להפסיק את מנוחתי ולנסוע לבובה, לעורר את החברים לפעולה.

למחרת בבקר השכם עזבתי את ירמצ'ה, ובבואי לבובה, וביקשתי להזעיק, עוד בו ביום, את אנשי הוועד הציוני, והנה רק אחד מהם נמצא בעיר, הוא מזכיר הוועד ד"ר הנריק רוזמארין. הזמנתיו טלפונית לשיחה דחופה, ושנינו החלטנו להזמין מיד את כל חברי הוועד, כי ישובו העירה ביום המחרת לישיבה תכופה בענין הבחירות. באותה ישיבה הוחלט, כי כיוזם התכנית הפוליטית של הציונות הגליצאית אהיה גם מראשי מנהלי מלחמת הבחירות הזאת. קיבלתי עלי את התפקיד הזה, אף כי ביני ובין שטאנד לא היתה קירבה אישית גדולה, וניגשתי לעבודה זו בכל ההתלהבות וההתמסרות, שהצעד הראשון הזה דרש מעמנו.

בישיבה זו נבחר גם וועד לבחירות ולידי וליד ד"ר גרשון ציפר נמסרה הנהלת העבודה. קיבלתי עלי לנהל את התעמולה בזלוטשוב, ואילו ציפר היה צריך לעבוד בברודי. לשם כך זקוק הייתי לחופש של מספר ימים מצד בית הכנסת, ומצד מושל המחוז כמפקח על משרד הרשימות המשפחתיות, שכן את ישיבתי בירמצ'ה סידרתי באופן שלא הפסקתי את עבודתי בסטניסלאב. אשר לוועד בית הכנסת היה נהוג מכבר, כי מדי צאתי את העיר לזמן ממושך יותר, כתבתי מכתב אל ראש הוועד, והודעתי לו על נסיעתי. מצד זה לא חששתי, איפוא, לשום מניעה. בענין מושל המחוז היה המצב אחר, כי הייתי זקוק לרשיון מיוחד מצדו, ובפרט שהדבר היה קשור בסידור עבודת המשרד בימי העדרי, עד כה כל אימת שרציתי לעזוב את

העיר בענינים פרטיים, כמו לחופש הקיץ וכדומה, לא נתקלתי בשום קשיים מצד המושל. כמובן, לגבי המושל לא יכולתי להטעים את בקשתי ברצוני לעסוק בבחירות, אבל אמרתי לו, שיש לי ענין אישי הדורש את נסיעתי. אבל, כנראה, כבר פג חֵני בעיני האדון פרוקופצ'יץ והשיב את פני ריקם במלים קצרות, כי עלי לשבת במקומי ולמלא את תפקידי. הסירוב הזה העמידני במצב קשה, אבל החלטתי בכל זאת למלא את חובתי הציונית, וחשבתי לסדר את ענייני משרד הפנקסים, בהשעני על עוזרי הנאמנים במשרד הזה, על ידי חילופי מכתבים רגילים ביניהם. הלכתי, איפוא, לזלוטשוב בלווית חברים אחדים, שהתנדבו להיות עוזרי, וסידרתי שם לשכה לבחירות בבית מלון יהודי, ששם גם התאכסנו אני וחברי.

בראשית עבודתנו נוכחנו לדעת, עד כמה כבר נתפשטה ונתעמקה המחשבה הציונית בתוך השדרות הרחבות של הציבור היהודי בגליציה, ועד כמה כבר גדל ההד של קריאתנו לבחירת ציר ציוני. כשליחם של המוני העם היהודי על יסוד של סיסמה יהודית, האסיפות הראשונות, שנערכו באולמים הגדולים ביותר בעיר, היו רבי-עם עד אפס מקום ונאומינו, שהיו מלאי התלהבות ואומץ רוח לאומי, נתקבלו בתשואות סוערות, שקולן נשמע גם מחוץ לבית. המנהיגים היהודים, שהביטו עלינו עד עכשיו כעל כנופיה של צעירים פוחזים, הכירו פתאום, כי נגדם מתקוממת תנועה עממית חזקה והצעירים האלה עומדים להפסיק את שאננות השיגרה של הפוליטיקה שלהם, וגם לתפוס את מקומם בהנהלת הציבור. גם השלטונות המקומיים הכירו בסכנה הנשקפת למדיניות אשר עד עתה, והתחילה שורה שלמה של הגבלות אדמיניסטראטיביות, לפי השיטה הגליצאית המפורסמת. ראשית אסרה המשטרה על כל בעלי האולמים הגדולים להשכיר לנו את אולמיהם לאסיפותינו. גם מצד הצנזורה באו עיכובים שונים לרגל הדפסת כרוזינו, ועוד עיכובים ומניעות שונות ממין הזה. בתור מועמד מצד המתבוללים, שעליו הסכימו גם הפולנים והשלטונות המדיניים, הועמד נגד שטאנד הד"ר גולד, רופא פרטי בזלוטשוב, אדם בלי כל עבר ציבורי ושמעלתו היחידה בשביל שולחיו היתה רק הכרזתו שהוא פולני לאומי, ועם בחירתו יכנס, כמובן, לקלוב הפארלאמנטרי הפולני. כל המנגנון הממשלתי, על כל אמצעי הכפיה שלו, עמד לימין המועמד הזה, אבל לא נרתענו מפני הכרזות אלה, ושמנו את בטחוננו בכוח האלמנטארי של התנועה העממית, שאחזה את המוני הבוחרים. גם בוועד הבחירה בברודי, שקיימנו אתו קשר-תמיד, קיבלנו ידיעות דומות גם על ההתלהבות הגדולה, ששלטה בתוך המוני העם גם על אמצעי הזיוף והכפיה שאחזו בהם מנהיגי המתבוללים בעזרת השלטונות המקומיים.

כמסמר המאורעות בתוך שטף הבחירות עלי לציין את המעשה שהיה בזלוטשוב בבוא שמה, כתומך מועמדותו של שטאנד, הציר היהודי הלאומי מצ'רנוביץ ד"ר בָּאֶנו שטראוכר. הוא לא היה, אמנם, ציוני, וגם לאומיותו היהודית לא היתה מיוסדת על הכרה היסטורית ותרבותית, אבל היה יהודי טוב, בעל ערמומיות יהודית עסיסית, ובעל הכרה תקיפה של כבוד לאומי, ובכוחם של אלה רכש לו את אמונם של המוני העם בצ'רנוביץ, ועלה לגדולה בתור בחירם נגד כל התקיפים הקודמים, שנשענו על

עשרם ומעמדם החברתי. ד"ר שטראוכר נתקרב אלינו בימים האלה, בהכירו בנו תנועה עממית רחבה, והביע גם את הסכמתו לנסוע לזלוטשוב ולברודי, כדי לחמוך במועמדותו של שטאנד. אנחנו, כמובן, חשבנו להשתמש באישיות פופולארית זו, אף כי מקורו הפוליטי היה אחר משלנו, והשתדלנו לעשות פרסום גדול לביקורו בזלוטשוב. וגם השגנו, באופן יוצא מן הכלל, אולם גדול לאסיפה הראשונה שלו, יצאנו לקראתו אל התחנה בהמון-עם, וגם הרחובות היו מלאים אנשים, משני צדי המדרכות. אבל כאשר הגענו עם האורח אל המלון שלנו, שבו הזמננו בשבילו דירה מתאימה, מצאנו פתאום דלתות-הבית סגורות ושני ז'נדרמים ועמהם פקיד של שלטונות המחוז לבוש מדים, שהודיע לנו, כי הבית נסגר מטעם הוועדה הסניטרית, לרגל סכנה של מחלה מדבקת. הסכנה הזאת באה, לפי דעת הפקידים, ממחלת-אנגינה שחלתה בה בתו הקטנה של בעל המלון, הגר בקומה העליונה של הבית.

הנבלה הזאת של הרשות עוררה התמרמרות גדולה בתוך ההמונים שהקיפו את הבית, בחכותם לבואו של שטראוכר, ונמצאו גם רגזנים שרצו להתפרץ אל הבית בחזקת היד, עד שקשה היה לנו להרגיע את ההמון. היה זה, איפוא, צעד מוטעה מצד השלטונות, בחשבם להטיל אימה על הציבור, ונהפוך הוא, התרגזות הבוחרים התלקחה עוד יותר נגד התומכים בד"ר גולד באמצעים כאלה. מאידך היינו אובדי עצות, שלא ידענו איפה נסדר את משרדנו ואיך נאכסן כהוגן את אורחנו. ברגע זה הגיעה אלינו עזרה מצד שלא פילגנו. הרב ר' פייבל רוהאטין, שהיה עשיר גדול ובעל דירה גדולה ומרווחת, הודיע לנו, שהוא מעמיד את דירתו לרשותנו. קיבלנו בשמחה את הצעתו זו, שהיה בה לא רק משום הרווחה טכנית אלא גם נצחון מוסרי חשוב. הרב רוהאטין, שלא היה עד עכשיו אהוב על הקהל ביותר, כי קנה את רבנותו במחיר כסף שנכנם לכיסם של קצת תקיפי העיר, והזניח את ענייני הרבנות לרגל עסקיו בבנין קסרקטינים לצבא, רכש לו במעשה זה את לב הקהל, וגם אנחנו נתקרבנו אליו כאל ידיד שלא הכרנו בו עד כה; ואילו האסיפה של ד"ר שטראוכר עברה בהצלחה שלא ציפינו לה, והקהל נשא את הד"ר שטראוכר על כפיים, וערך תהלוכה ברחוב בלוותו אותו אל בית הרב.

מאורע זה עשה רושם גדול גם מחוץ למחוז הבחירות והידיעות עליו פשטו בכל גליציה והגיעו כנראה גם לאזני המושל פרוקופצ'יץ בסטניסלאב, וכך נודע לו גם על שהותי בזלוטשוב. יומיים לאחר זה הגיעו אלי טלגרמות תכופות, שאשוב מיד הביתה, מפני שנשקפת לי סכנה גדולה. כשהגעתי לסטניסלאב, נתקבלתי בתחנה על ידי עשרות מחברי שהודיעו לי, כי המושל חיפש אחרי במשרדי וכשלא מצא אותי סגר את המשרד וחתם את דלתותיו בחותמת. לא נרתעתי משמועה זו, אף כי לדעתם של חברי היתה זו לי מהלומה קשה, וברוח שקטה הלכתי באותו היום אל המושל, ותחת להתנצל לפניו ולבקש סליחתו, הודעתי לו שאני מבקש ממנו לפטר אותי מן המשרה הזאת. נראה, שעמדתי זו עשתה רושם חזק על המושל וכל כעסו פג, כי תחת להתנפל עלי בדברים חריפים, התחיל לשדל אותי ואמר לי, כי אי

אפשר שאפסיק עבודתי בבת אחת, באין לו עוד ממלא מקום. עניתי לו, שאני מוכן, כמובן, להמשיך ולנהל את המשרד עד שיבוא אחר במקומי, אולם לשם כך נחוץ שיסיר מיד את החותמת שלו מעל דלתות המשרד, וכך יצא הדבר, שהמשכתי את עבודתי עוד כמה חדשים, לאחר שהמושל לא מיהר ביותר במינוי ממלא המקום.

הבחירות בברודי ובזלוטשוב נסתיימו, אמנם, בנצחונו של ד"ר גולד, אבל היה זה נצחונו של פירהוס, כי מהלך הבחירות הוכיח, שכוח התנועה שלנו גדל במידה, ששום איש מן המתבוללים ומחוגי הממשלה לא קיווה לה, ואנחנו יצאנו מן המערכה הזאת לא כמנוצחים, כי אם מלאי בטחון בנצחוננו הממשמש ובא. ואשר למצבי האישי, נתערערה עמדתי בחוגים אחדים של עדתי, שהקיצונים שבהם הרימו את ראשם נגדי, והשתמשו במעשי האחרונים לתעמולה כנגדי בתורת רב. הראשון, שנהפך לי מאוהב לאויב, היה אדמונד ראוך שקיבל, כנראה, מצד המושל פרוקופצ'יץ פקודה ישרה להוציאני מסטניסלאב. פרוקופצ'יץ התנהג בדבר זה כפקיד גליצאי מובהק, שלא חפץ לצאת ישר נגדי, — מצד אחד הוא בעצמו העריך את אישיותי, ומצד אחר הכיר את השפעתי על שדרות רחבות של הציבור — ולכן השתמש בנאמניו מתוך היהודים עצמם לחתור תחתי ולערער את מצבי.

במשך הזמן הגיעו הדברים לידי כך, שמתנגדי בוועד בית הכנסת באו בהצעה לפטר אותי ממשמרתי. הם לא הצליחו, אמנם, בהצעתם, כי נמצא עוד רוב בוועד שנשאר נאמן לי והעריך כראוי את עבודתי בבית הכנסת, אבל כבר הרגשתי, שמצבי בסטניסלאב נתערער ערעור ניכר. לא שמתי לב לדברים האלה והמשכתי את דרכי גם בבית הכנסת גם בעבודתי הציבורית, בהרגישי כי בה במידה שמתרחקים ממני החוגים המנהיגים של עדתי מתקרבים אלי בחיבה ובהערצה המוני השומעים וגם חוגי הציבור הרחבים שמחוץ לבית הכנסת. בפרט הנוער הראה, במידה גדלה והולכת אותות של אמון והערצה ונוכחתי לדעת, כי במלחמתי להשקפותי אני יכול להשען על בסיס נרחב של נפש האומה.

כב

בינתיים נתמלאה האווירה הפוליטית, באוסטריה בכלל ובגליציה בפרט, קולות מבשרים את בוא הבחירות הכלליות לפארלאמנט האוסטרי על יסוד חוקת הבחירות החדשה, שביטלה את כל שיטת הקוריות ותיקנה בחירות כלליות על יסוד שוויון הזכויות של כל אזרחי המדינה. כל המפלגות הפוליטיות נזדעזעו, כמובן, לרגל המאורע הפוליטי הגדול העתיד לבוא, והתחילה עבודה קדחתנית של ריכוז הכוחות ושל תעמולה המונית בכל פינות המדינה. גם בין היהודים התעוררו כל הזרמים לפעולה אירגונית, וכמובן שאנחנו, הציונים, בתור מפלגה צעירה המתכוננת למערכה הראשונה שלה, הרגשנו ביחוד את הנחיצות ללכד את שורותינו ולקבוע בבירור ובדיוק את תכניתנו הפוליטית. לשם כך נקראה בשנת 1906 הוועידה הפוליטית

הכלל-אוסטרית בקראקא, ובחלקי נפל התפקיד להרצות על הפרוגרמה הפוליטית שלנו. הוועידה הזאת נתאספה, אמנם, כאסיפה ציונית, אבל יוזמי הפוליטיקה הארצית ידעו מראש, כי קשה יהיה לכפות את הפרוגרמה הפוליטית שלהם על ההסתדרות הציונית כמות שהיא, אחרי שגם הוועד הפועל הציוני, וגם אחדים ממנהיגי הציונים באוסטריה ובגליציה שחשבו, אמנם לא בצדק, כי דעתם זו היא מורשת רעיונותיו של הרצל, התנגדו בכל תוקף לכל קשר בין הציונות לבין פוליטיקה מקומית ארצית. החלטנו, איפוא, להציע לפני הוועידה הקראקאית ייסוד מפלגה לאומית מיוחדת בשביל עניני הפוליטיקה הארצית, שתתנהל אמנם בידי ציונים ותעבוד בהקבלה פנימית עם ההסתדרות הציונית, אבל תהיה גוש ארגוני מיוחד, מבלי להשתמש בגושפנקה הציונית.

הוועידה הזאת בקראקא עוררה התעניינות יוצאת מן הכלל, בכל החוגים הציוניים באוסטריה ומחוצה לה, אחרי ששאלת הפוליטיקה הארצית נתעוררה מתוך עצמה גם במדינות אחרות, ובפרט ברוסיה, התגוששו, כידוע, גם שם שתי ההשקפות האלה, והתלקחה מלחמה כבדה בין הציונים הטהורים ה„רק ארץ-ישראלים" ובין הציונים, שהכירו בנחיצותה של עבודה פוליטית ציונית בגולה ובחובתם של הציונים לקחת את העבודה הזאת בידם, ולא להזניחה לאחרים. זוכרני, שז'בוטינסקי הצעיר, שהיה מראשי המצביאים של הפוליטיקה הלאומית ברוסיה, בא במיוחד לשם כך לבובה, כדי להתוודע אלינו ולהכיר את תכניתנו הפוליטית. הוא פנה גם אלי, ועסקנו הרבה בענינים אלה. ז'בוטינסקי עשה בי אז רושם של כוח גדול לא מרוסן, אולם בנפשו כבר ניקר יחוש של התגדלות. מאז לא נספחתי למעריציו, שראו רק את כשרונותיו ולא הרגישו בסכנה הצפויה ממנו.

בוועידה השתתף, מצד הוועד הפועל המצומצם, ד"ר ליאופולד כהן „ציוני ותיק", יליד בוקובינה, מחובשי בית המדרש, שנעשה עורך דין בווינה והיה לעשיר גדול. הוא ידע עברית והיה במידה ידועה קרוב לציוני-גליציה, וכנראה משום כך בחר בו הוועד הפועל המצומצם כמיצגו בוועידה. ד"ר כהן התנגד בכל תוקף לכל פוליטיקה ארצית של הציונים, והשתדל להוכיחנו, שסכנה גדולה נשקפת לציונות, ולא בלבד כשהציונות בעצמה תכריז על פוליטיקה לאומית ארצית, אלא גם כשהחברים הציונים יטפלו בעבודה הפוליטית לא בתור ציונים. אף השתדל להוכיח, כי גם המוני העם וגם הפוליטיקאים ממפלגות אחרות, וביחוד הפוליטיקאים של עמים אחרים, לא יבחינו בהבדלה הזאת. ומצד אחר הציונים, שישתקעו בעבודה פוליטית ארצית, יזניחו מתוך צמצום-הזמן והכוח את עבודתם הציונית הטהורה. היו גם בתוך החברים מגליציה ומווינה אחדים בעלי צורה והשפעה, שנטו אחרי ההשקפה הזאת. ואף שהחשובים שבהם לא השתתפו בוועידה עצמה, היתה השפעתם ניכרת גם במהלך הויכוח.

מן החשובים האלה עלי להזכיר את אברהם קורקיס הלבובי. אשר לקורקיס שכולנו, כידוע, הוקרנוהו עד מאד, היו שחשבו, כי התנגדותו צריך לזקוף במידה ידועה, גם על חשבון מצבו האישי, כמזכיר לשכת המסחר הגליצאית, כלומר שמשרתו

זו כבלה אותו בעניני הפוליטיקה הארצית. אבל לאמתו של דבר, אלה שהכירו את קורקיס באמת ידעו, שאלמלא היה קורקיס משוכנע מהתנגדותו לפוליטיקה ארצית, לא היה בכוחה של סיבה אישית כל שהיא להניאו מלהשתתף בה.

כמרצה של התכנית הפוליטית הארצית, שעליה הוסכם בוועדה הווינאית, השתדלתי להראות על הנחיצות, שהציונים יקחו בידם את העבודה הפוליטית, כדי להגן על המוני העם ולארגן אותם תחת הדגל הלאומי, ובפרט כדי לשחרר אותם מתוקפנותם של המתבוללים, שעשו את עצמם עד עכשיו כעוסקים בצרכי העם. הסברתי, שאם לא נעשה זאת אנחנו, ייעשה הדבר על ידי אחרים, ובפרט על ידי אנשי הזרמים העממיים, כמו הסוציאליסטים והדמוקרטים. המשפיעים על העם גם בכיוון של התבוללות גמורה. הדגשתי, שגם מנקודת ראות של הציונות הטהורה דרושה הכשרת העם לעליה, הן במובן תרבות והן במובן מעשי כלכלי, וההכשרה הזאת יכולה להעשות רק על ידי חינוך לאומי של הנוער, ועל ידי הכשרת הבוגרים לחיי עבודה ויצירה בארצנו המחודשת. הכשרה כזאת דורשת לא בלבד זמן אלא גם סדרים חינוכיים וכספיים מיוחדים, בעזרת בתי ספר, ארגוני נוער וארגון בעלי המקצועות הפרודוקטיביים וכדומה. מובן, שכל הדברים האלה יוכלו להעשות בגולה אך ורק על ידי כוח ציבורי מכריע. שיש לו השפעה על עניני הציבור והמדינה, ועלינו ליצור את הכוח הזה על ידי פעולה פוליטית מאורגנת ושיטתית, ואסור לנו להסתפק בתעמולה לרעיון הציוני, לתחית השפה ולעליה לארץ. וכדי להוציא מלבם של המתנגדים, הצעתי להפריד את הפוליטיקה הארצית מן העבודה הציונית על ידי ייסוד מפלגה לאומית פוליטית מיוחדת, כי בדרך כך תנתן לחברים „רק-ציונים" אפשרות להשאר בתוך גבולם, ולהכריז גם בשעת הצורך כי הציונות כשהיא לעצמה אין לה קשר עם כל פוליטיקה מדינית ארצית.

כראש המדברים של ציוני אוסטריה תמך ד"ר איזידור שליט, שנבחר זה מקרוב לנשיא ההסתדרות הציונית האוסטרית, בהצעתי נגד ד"ר כהן, ואחרי ויכוחים ערים נתקבלה הצעתי ברוב דעות גדול, והד"ר כהן ועוד אחדים מהמתנגדים עזבו את האסיפה. אחרי ההחלטה הזאת נתקבלה התכנית כולה בהצבעה על כל סעיף וסעיף עם שינויים אחדים שהוצעו על ידי או על ידי ועדת התכנית, שדנה עליהם בפרטות. ההחלטות האלו שימשו יסוד לתנועה הלאומית־מדינית הגדולה, שנתעוררה בגליציה ובאוסטריה מטעם „המפלגה הלאומית-העממית היהודית", שנוסדה על ידינו, והיתה באמת קשורה קשר פרסונאלי שלם בתנועה הציונית, ושימשה יסוד לפעולתנו לקראת הבחירות אל הפארלאמנט האוסטרי, שנועדו לשנת 1907.

ד"ר שליט התחיל בתעמולה גדולה לטובת התנועה הלאומית, והצליח גם לבוא בדברים עם מיניסטר-הפנים האוסטרי הגראף בילנט-רייט (Bylandt-Rheydt) ומתוך ההצהרה שקיבל מפי המיניסטר הזה נראתה נטיה לתמוך בשאיפותינו. אבל ברור היה, שהנטיה הזאת מקורה בניגוד צנטרליסטי לגבי הפוליטיקה הפולנית בגליציה שאנחנו, ציוני גליציה, מטעמים ארציים לא יכולנו להתקשר בה על דרך רשמי בפומבי. נמצא, איפוא, ניגוד טכסיסי בינינו ובין חברינו בווינה, ועל ידי כך

הוכרחנו לארגן את פעולתנו הפוליטית בגליציה באופן עצמאי, אם גם קיימנו קשר תמידי עם ד"ר שליט וחבריו בווינה.

אחת הדאגות הראשיות של המפלגה החדשה נוכח הבחירות. היתה, כמו בכל מפלגה, שאלת הכסף להוצאות הבחירות. ד"ר שליט מצא לנו עוזר ותומך בבנקאי עשיר בעל שאיפות פוליטיות מסוג הדמוקרטים ושמו לוציאן ברונר, ששאיפותינו הלאומיות מצאו חן בעיניו והיה מוכן לתמוך בידינו. היו לנו כמה פגישות עם האדון הזה ומתוכן נתגלה לנו, שמר ברונר מעוניין באמת רק בעניני הפוליטיקה הווינאית של ד"ר שליט, עד כמה שהיתה מכוונת לענין מועמדות יהודית-לאומית במחוז ליאופולדשטאט בווינה, ואילו הרעיון הלאומי כשהוא לעצמו זר לו כמו לכל הדימוקרטים הווינאים האחרים. הוכרחנו, איפוא, גם בנידון זה להסתלק מן השותפות עם ציוני ווינה ולנהל את ענין הבחירות בגליציה בעצמנו ובכוחותינו שלנו.

כג

לשם כך קראנו לאסיפה ארצית של כל ציוני גליציה, שהשתתפו בה באי כוח כל שלושת המחוזות של ההסתדרות הציונית הגליצאית. באסיפה הזאת שעמדה, במובן פוליטי, על מדרגה הראויה לענינים שנדונו בה, הייתי, כמחבר התכנית הפוליטית של המפלגה, הנואם הראשי והוטל עלי מצד אחד ללחום מחדש נגד הציונים ה„טהורים", שהתנגדו לפוליטיקה ארצית מקומית בכלל, ומצד אחר לקבוע את קו ההסתייגות של הפוליטיקה הגליצאית שלנו לגבי ההסתדרות הכלל-אוסטרית, שנוצרה בוועידת קראקא. הנימוקים שלי נגד הציונים ה„טהורים" היו אלה, שבירורים בוועידה הקראקאית. ואשר ליחסנו אל המרכז האוסטרי הראיתי על הקשיים שנתהוו בשל העמדה הצנטרליסטית של הווינאים, העלולה להכניסנו לתוך סבך פוליטי ביחס לפולנים הגליצאים ולתת חרב בידי המתבוללים הגליצאים. בכל זאת הדגשתי, כי אסור לנו מטעמים עיקרוניים של הפוליטיקה היהודית-הלאומית באוסטריה, וגם מתוך התחיי-בותנו המוסרית, להפסיק את הקשרים שלנו עם חברינו שבווינה, בכלל, ועם הד"ר שליט בפרט.

בוועידה הזאת הופיע, לתמהוננו ולשמחתנו, ד"ר יהושע טהון, שמלאו לו אז עשר שנות כהונה כרב ומטיף בקראקא. כל השנים האלה לא השתתף בעבודת ההסתדרות הציונית, אם כי לא חדל מימיו להכריז על ציוניותו, וגם פעל במרץ ובכשרון גדול בעד הרעיון הציוני ובעד התחיה הלאומית בתחומי עירו וסביבותיה, והשפיע הרבה על הדור הצעיר הן כמורה בבתי-הספר הממשלתיים הן כנואם מלהיב בבית הכנסת. במידה ידועה נבעה התנהגותו זאת, שהיתה מוזרה בעיני רוב חברינו בכל גליציה ושלא יכולתי להשלים אתה, מתוך השפעתו של נשיא הקהילה הקראקאית ד"ר הורוויץ, איש פיקח ובעל צורה, שעל פיו נקרא ד"ר טהון לקראקא. ד"ר הורוויץ חיבב והוקיר את ד"ר טהון מאד, וגם הוא רחש לו חיבה וכבוד, ובשנים הראשונות של כהונתו, נעשה ליועץ הראשי של ד"ר טהון ומדריכו בדרכיו הציבוריות. ד"ר ליאון

הורוויץ היה מתבולל מחון, שהכיר גם בכוחה ובערכה של הציונות, ונתן אמנם לטהון שיעסוק בציונות בדיבורים ובנאומים, אבל השתדל להרחיקו מכל פעולה ציונית מעשית. ד"ר טהון נשמע להדרכה זו בדעתו, כי דרך פעולה מעשית בציונות אינה סוגה בשושנים לפני רב צעיר בגליציה. אבל במשך השנים, כשהציונות הפוליטית כבר נעשתה כוח חשוב, וגם בקראקא עצמה גדלה השפעתה של ההסתדרות הציונית, הרגיש כמובן גם טהון את הצורך הנפשי לצאת מהתבדלותו ולהצטרף לעבודה המעשית, ונראה שחיכה רק לשעת כושר לקפוץ לתוך המערכה. שעת כושר זו נמצאה לו על-ידי התנועה הגדולה, שהתעוררה בשדרות הרחובות שביהדות הגליצאית לשם הבחירות החדשות לפארלאמנט האוסטרי.

כאמתלה להופעתו הפתאומית שימשה לו ההתקשרות שלנו, כלומר של מנהיגי הציונות הגליצאית עם הציונים הווינאים, והמשא ומתן שלנו עם לוציאן ברונר. ד"ר טהון בא, איפוא, אל הוועידה בתור מבקר חריף ודיבר אחנו קשות, כאילו על ידי הקשרים האלה סִפַּנו את מצב היהודים בגליציה ועוררנו את חמת הפולנים, הרואים ביחסנו אל יהודי אוסטריה פעולה צנטרליסטית המחנגדת לאוטונימיה המדינית שלנו. קל היה לו לטהון להאחז בעסק הלא-מוצלח עם ברונר. מובן, שכולנו, ובפרט אלה ביניגו שעסקו למעשה באותם הקשרים הווינאים, התרגזנו מאד על הביקורת החריפה הזאת מצד אדם, שכל הזמן עמד מחוץ לעבודה, וביחוד גדל רוגזי כחבר הקרוב שלו ביותר, ונעצבתי על התנהגותו זו. אבל כראש המדברים באסיפה הזאת, התאפקתי בנפשי מלנגוע בנקודה האישית הזאת והסתפקתי בתשובה מפורטת על טענותיו, הסברתי לנאספים, מתוך דברי הערצה לטהון, כי היחסים שלנו אל היהדות האוסטרית הן תוצאה ישרה מן הרעיון הלאומי עצמו, השולל בעצם כל הפרדה בין יהודים באותה המדינה. וכן הראיתי, כי מצד אחד רק על ידי שיתוף פעולה עם היהדות האוסטרית נוכל להיות איזה כוח פוליטי ניכר, שיניח בידנו לקיים את עצמנו, במובן לאומי, בפני הלחץ החזק של הפולנים הגליצאיים; ומצד אחר אסור לנו לעזוב לנפשם את הציונים הווינאים העומדים במערכה כבדה בתוך ים־ההתבוללות. ברור היה, שהביקורת של טהון לא נתקבלה על הדעת, וגם טהון שהרגיש בזה לא חזר על דבריו, ובויכוחים הבאים כבר השתתף כחבר העומד בתוך העבודה, מוכן לפעול בתוכנו. האסיפה בכללה התנהלה, איפוא, ברוח הרצאתי וההחלטות היו מתאימות לה בכל היקפן. הוחלט, איפוא, לגשת בכל המרץ שבאפשר לעבודה הפוליטית הארצית המקומית, וגם להפעיל את המפלגה היהודית העממית, שעל ייסודה החליטה אסיפת קראקא, וכן הוחלט לנהל את עניני הבחירות לפארלאמנט האוסטרי בתוך מסגרת גליצאית, אבל להתחשב בענין המועמדים עם אישים אחדים מבין ציוני אוסטריה.

מכל שלושת המחוזות הגליצאיים, שנתאחדו לשם ייסוד ההסתדרות הלאומית העממית בגליציה, על ידי ההסתדרות הציונית הגליצאית, נבחר וועד ארצי־גליצאי, שמסר את הנהלת כל עניני הבחירות לידי שלישיה בעלת סמכות מלאה: אדולף שטאנד, גרשון ציפר ואנוכי, ומאז התחילה אותה התקופה ההירואית, שאחד

מגדולי הפוליטיקאים הפולנים אמר עליה, כי היתה זאת תנועה בעלת כוחות טבע ראשוניים, שמיגרה את השפעתם של מנהיגי היהדות הגליצאית אשר עד עכשיו.

כד

עזבתי בינתיים את סטניסלאב וחזרתי לבית אבי. היה זה לי, כמובן, מצב קשה מאד להיות שוב סמוך על שולחן אבי, ובפרט אחרי שנראיתי בעיני המנהיגים בעלי ההשפעה בלבוב כאיש שהרס במו ידיו את עתידו ואין לו תקוה שיסתדר כראוי. זכורני שמר קארל בובר, חותני האהוב שלאחר כך, שהראה לי מכבר סימני אהדה חמה, יעצני לעבור לאמריקה, לייסד לי שם מעמד חדש. עניתי לו שלא אעזוב את פולין אלא לשם עליה לארץ־ישראל או כשלא יהיה לי פה כל מאומה לעשות בעניני העם, אך חושבני, כי יש לי עוד לעשות הרבה ועניני הפרטיים אינם באים במנין.

התחילה עונה של עבודה קדחתנית, שאנו חברי השלישיה נתמסרנו לה בכל נימי נפשנו. צריך היה לארגן את כל מחוזי הבחירות, להחליט על המועמדים בשביל כל מחוז ומחוז, והדבר הלך והתרחב עד למדרגה שלא פיללנו לה, אחרי שנודע שהרוּתנים נוטים להצביע בעד הציונים נגד הפולנים במקומות שלא היתה להם אפשרות להעמיד מועמד משלהם וגם לבחור במועמד היהודי במקרה של בחירות־משנה בין פולני ויהודי.

מנהיגי המתבוללים, אשר בראשם עמד שמואל לבית הורוויץ, לא הרגישו בסכנה הנשקפת להם מצדנו, והתחילו לנהל את עניני הבחירות על פי דרכם מאז, וראשית כל העמידו לבחירות את הצירים של עד עכשיו, מבלי לדעת עד כמה קצה נפש העם במייצגיו אלה. רק בעיר לבוב, באחד ממחוזות הבחירה שבה (המחוז 3) שהיה בעל רוב יהודי, קיבל עליו שמואל הורוויץ בעצמו לעמוד במערכה, כדי להדגיש את הצד העיקרוני של המלחמה נגד כל שאיפות של התבודדות פוליטית מצד היהודים.

אנו החלטנו להעמיד מועמדים לאומיים בכל מקום שהיה מספר הגון של בוחרים יהודים, אף אם לא היה שום סיכוי לנצחון. העיקר לנו היתה התעמולה הלאומית, התעוררות העם וארגונו למאמץ פוליטי עצמאי. אבל גם מספר מחוזות הבחירה, שבהם הסיכויים שלנו היו טובים למדי, לא היה קטן, ולנו ניתנה האפשרות להעמיד את כל ראשי המנהיגים של התנועה בגליציה כמועמדים במחוזות, שבהם היתה תקוה לנצחון. כמחוזות בטוחים לנו נחשבו ברודי, טארנופול, סטניסלאב, דרוהוביץ', סטריא, קולומייא ובוצ'אץ'. במחוזות האלה הגיע מספר הבוחרים היהודים כמעט לרוב או למעלה ממנו. וגם אפשר היה להשען על הקולות של האוקראינים, ועיקר השאלה היה, עד כמה נצליח לרכז מסביב לתכניתנו הפוליטית את קולות היהודים עצמם. העמדנו את שטאנד במחוז ברודי ובמחוז טארנופול, את ד"ר גרשון

ציפר — במחוז דרוהוביץ', את ד"ר אברהם זאלץ — במחוז סטריא, את ד"ר טהון — במחוז קולומייא ובסטניסלאב הועמדתי אני.

שאלה עיקרונית נתעוררה אצלנו בקשר לחובתנו המוסרית לגבי ד"ר שליט. כולנו הרגשנו, שאין אנו יכולים לדחות אותו למחוז הבחירות ליאופולדשטאדט בווינה, ששם הסיכויים לנצחון היו קטנים למדי מחמת השפעתם של היהודים המתבוללים, ושחובתנו להעמיד אותו גם בגליציה במחוז בחירות חשוב. הייתי מאלה, שהגנו בכל תוקף על זכותו זו של ד"ר שליט. אבל שטאנד וציפר סבורים היו, שאי אפשר לנו להעמיד שום מועמד לא־גליצאי, ועמדה זו קיבלה רוב דעות בוועדה הארצית. קושי מיוחד נוצר לנו עם הופעתו של נתן בירנבאום בלבוב, שבא אלינו לדרוש מאנדאט גליצאי. בירנבאום שרך בינתים את דרכיו לכמה צדדים — הוא היה מיוזמי וועידת צ'רנוביץ, שהכריזה על האידיש כשפה היהודית הלאומית היחידה, וגם הכריז בכמה מאמרים על ראדיקליות תרבותית לשם שחרור מהמסורת הדתית היהודית. מלבד זאת נפרד מיד לאחר הקונגרס השני מן התנועה הציונית. אבל למרות כל אלה היו לו הרבה חסידים בין המוני העם וגם בתוך האינטליגנציה היהודית הלאומית, שזכרה לו את חסד נעוריו, כאחד הציונים הראשונים באוסטריה. התנגדתי בכל תוקף למועמדות זו, כי מעודי לא היה לי אמון גדול באישיותו של בירנבאום, וגם הצלחתי להטות אל דעתי את רוב הוועד. אבל בירנבאום הלך לבוצ'אץ ועשה תעמולה בשביל עצמו, וגם הצליח לרכוש לו את לב וועדת הבחירות הלאומית המקומית עד כדי כך, שוועדת הבחירות פנתה אלינו בדרישה להסכים למועמדותו. החלטנו, איפוא, למשוך את ידינו מהמחוז הזה ולתת לבירנבאום לנהל את עסקי הבחירות בבוצ'אץ, על דעת עצמו.

ואשר למחוז בוצ'אץ, עלה עוד קודם במחשבתנו להציע את המועמדות לפרופיסור המפורסם לשפות השמיות באוניברסיטה הווינאית, יועץ החצר דוד צבי מילר, שהיה יליד בוצ'אץ וכמרצה בבית המדרש לרבנים בווינה היה קרוב מאד לתלמידיו יוצאי גליציה, ועל ידם נתקרב גם לתנועה הציונית. פרופיסור מילר נטה בלב מלא להצעתנו, ושטאנד ואני ביקרנוהו בביתו כמה פעמים ושוחחנו אתו בענין זה. אבל מתוך השיחות האלה למדנו, שההכרה הפוליטית של החכם הגאון הזה היתה קלושה למדי וכל יחסו אל השאלות הפוליטיות של התנועה הלאומית היה יותר להלכה מאשר למעשה. הוכרחנו, איפוא, לוותר על מחשבתנו זו, ובנסיגה זו שלנו עוררנו במידה ידועה את חמתם של אנשי בוצ'אץ, שרצו מאד להתפאר בבן־עירם הגדול. האכזבה הזאת של אנשי בוצ'אץ עזרה בהרבה לבירנבאום בתעמולתו העצמאית נגד רצונו של הוועד המרכזי.

גם ד"ר שמואל רפפורט, אחד חברינו מימי החברה „ציון" הלבובית, שהיה עשיר גדול ובעל אמביציה גדולה, הכין לו בכסף מלא מועמדות במחוז ברזשאן (בז'ז'אני) וגם תיבל את המערכה שלו בתבלין של דתיות. ואחרי שגם אנשי „תקות ציון" תמכו בו, הסכמנו גם אנחנו לכך. את החברים החשובים ד"ר דוד מאץ, ליבל טויבש ואת הרב ר' גדליה שמעלקיש מפשמישל, שהיה קרוב מאוד לציונות,

ושהוקרנוהו מאד, העמדנו במחוזות שלא היתה בהם תקוה לנצחון, אבל חשבנו להשיג שם מספר קולות חשוב, שנוכל להתכבד בו.

כה

בינתיים נודע לנו, שהאוקראינים החליטו שלא להעמיד כלל מועמדים משלהם ושלא להשתתף בבחירות הראשונות, אבל לתמוך במועמדים היהודים בכל בחירות-משנה בין יהודי לפולני. העמדה הזאת של האוקראינים יצרה לנו אפשרויות לא-צפויות בכמה מחוזות כפריים, שהיה בהם אחוז מכריע של אכרים רותנים, שבהם יכול היה המועמד היהודי, בהעדרם של האוקראינים, להגיע לידי בחירות משנה, ולקבל אחר-כך את המוני הקולות של האוקראינים. במיוחד באו במנין המחוזות הכפריים של בוצ'אץ' ושל צ'ורטקוב. במחוז בוצ'אץ' היה מועמדנו מכבר חברנו ד"ר היינריך גאבל, ואשר למחוז הכפרי צ'ורטקוב, אשר בראשונה לא היה בדעתנו כלל להעמיד מועמד יהודי, התחלנו, עם שינוי המצב, לדון בדבר מועמדות מתאימה. המחוזות הכפריים האלה לא היו בכל זאת נחשבים כבטוחים, מפני שלא ידענו אם לא יעלה בידי הפולנים, בעזרת אמצעי הטירור האדמיניסטראטיבי שלהם, להרחיק את היהודים הכפריים, שהיו תלויים בכל קיומם באדמיניסטראציה המקומית, מן הבחירות, ובדרך כך להעביר את המועמד הפולני בבחירה ראשונה, וגם לא היינו בטוחים עד כמה יצליחו המנהיגים האוקראינים להניע את האכרים שיצביעו בעד מועמד יהודי. יתר על כן צריך היה להתחשב בהוצאות גדולות מאד, כדי לארגן תעמולה במאות כפרים, ואנחנו אמצעינו הכספיים היו, כמובן, מוגבלים למדי. במצב דברים כזה הופיע לפנינו פתאום ד"ר ארתור מאהלר, דוצנט לארכיאולוגיה באוניברסיטה הגרמנית בפראג, איש עשיר שנמנה מכבר עם הציונים, ובעל אמביציות גדולות, והביא לנו מכתבי המלצה מאת ציוני פראג, שרצו גם הם להרויח מן הבחירות הגליציאיות. נמצאנו בשעה האחרונה של הצגת המועמדים, ולא היה לנו לא מועמד מחאים משלנו, שרצה לקבל עליו את טורח המועמדות הזאת, וגם לא האמצעים הנחוצים, ונענינו לדרישתו של ד"ר מאהלר ושלחנו אותו לצ'ורטקוב, אף כי היתה בזה סטיה מן ההחלטה היסודית שלנו, שלא להכניס לגליציה כל מועמדות מן החוץ.

לפנינו היתה עוד השאלה של המועמדות במחוז השלישי של העיר לבוב, שבו עמד, כאמור, מצד המתבוללים מנהיגם שמואל פון הורוויץ, לעשותו סמל לכיוון הפוליטי של היהדות הגליצאית. הסוציאליסטים העמידו מצדם את ד"ר הרמן דיאמנד, ראש המדברים של הסוציאליסטים היהודים, נואם מצוין ובעל כשרונות פוליטיים גדולים. עמדנו בפני השאלה, את מי נציג נגד הכוחות האלה. החברים הציעו לפני, שאקבל עלי את המעמסה הזאת. עמדתי בפני נסיון קשה, כי הלא קרוב וידיד משפחתי היה לי שמואל הורוויץ, שעמד בכל ימי נעורי בקשר-תמיד עם משפחתנו בכלל ועם זקני ועם אבי בפרט, ובמידה ידועה עזר גם לאבי להבחר רב אב"ד בלבוב. גם אלי התייחס הורוויץ תמיד בידידות, והתעניין תמיד בהתפתחותי ובמהלך

חיי. אבל אחרי שיקול הדעת רציני גמרתי בנפשי להשמע לדרישת חברי, ולדחות את רגשי המשפחה מפני ענין התנועה. ביחוד שהבחירות האלה נודע להן בשבילנו גם ערך של מפקד־הכוחות, וחברי חשבו כי מבין כל החברים צפוים לי סיכויים להשיג מספר קולות גדול ביותר. אמנם, לא כל החברים היו בזה תמימי דעים, ובישיבה המכרעת של וועד הבחירות המקומי שלנו, הציעו היינריך לוונהרץ וישראל ואלדמן את מועמדותו של שטאנד. השתמשתי בחפץ לב בהצעה הזאת והסתלקתי מן המועמדות, אבל הצהרתי זו עוררה התרגזות גדולה בתוך רוב הנאספים, ונשמעו קולות מכמה צדדים: „אתה מוכרח לקבל את המועמדות, אסור לך להסתלק" וכדומה. אמרתי לחברים, שהם חייבים להבין, כי לא לכבודי ולכבוד בית אבא הסכמתי לעמוד לבחירות דוקא בעיר לבוב, דבר שהוא לי קרבן אישי רציני, אך חשבתי כי מוטל עלי להכנע לדרישת המפלגה, אבל בהיות חברים, שאינם מחויבים בקרבן כזה, רואה אני את עצמי פטור ממנו. דברי אלה שוב עוררו את רגזם של רוב הנאספים נגד וואלדמן ולוונהרץ. עתה הצהרתי מצדי, שאני מניח לה לאסיפה, שתחליט בהעדרי בשאלה זאת, ושלא לקבל את המועמדות של לבוב אלא אם תהא בזה ההחלטה פה אחד. על מהלך האסיפה אחרי צאתי לא קיבלתי וגם לא רציתי לקבל שום ידיעה אך זאת הודיעוני, שהוועד הציג את מועמדותי פה אחד.

עם סידור רשימת המועמדים בכל המחוזות התחילה העבודה הקשה של הרכבת וועדות מקומיות, וכבר מתוך צעד־ההכנה הראשון נתבלטה ההתלהבות הגדולה, שאחזה חוגים רחבים של היהדות הגליצאית, גם מחוץ למסגרת התנועה הציונית. כמעט בכל המחוזות נצטרפו לוועדות שלנו כמה נכבדים, שהלק גדול מהם היו תלויים בפרנסתם בשלטונות המקומיים, ובכל מקום שהופיעו שליחינו נתקבלו בשמחה ובתשואות כמבשרי גאולה פוליטית. אנחנו, מנהיגי התנועה, התפעלנו בעצמנו מאותו הזרם השוטף של התמסרות, שהתפרץ מתוך נפש ההמונים, שעד עכשיו נחשבו עדר צאן ביד השחדלנים הפוליטיים, וכוחנו הלך וגדל מיום ליום. גם המתבוללים התחילו להבין את כוחה של התנועה החדשה, אף נוכחנו לדעת שמלבד הכנופיה הקטנה של התקיפים וגרוריהם אין להם על מה להשען בתחומי היהדות הגליצאית, וכל תקותם קשורה רק בעזרת כוחה של הממשלה. גם בבחירת המועמדים שלהם הוברר, שאין בתוכם שום כוח פוליטי חשוב חדש, אחרי שהדור הצעיר של האינטיליגנציה נפרד מהם ופנה אל הציונות מצד אחד ואל הסוציאליסטים מצד אחר.

במחוז פשמישל חשבו המתבוללים להעמיד מחדש את ד"ר היינריך קולישר, שהיה הציר של המחוז בפארלאמנט הקודם, ונבחר בשעתו כמועמד משותף של היהודים והפולנים. ד"ר קולישר (אשתו היתה נכדתו של דודי זקני ר' מאיר מיזס) היה בעל ידיעות גדולות במדע הכלכלה והיה עשיר גדול ובעל בית חרושת גדול ביותר לנייר בגליציה, אבל איש בעל תכונות משונות ובלי כל יחס אל היהדות ואל המוני העם היהודי. ימי כהונתו כציר של פשמישל הספיקו להבאיש את ריחו בעיני הבוחרים. מינויו של האדון הזה בפעם השניה באותו המחוז, הוכיח בעליל, עד כמה רחוקים היו מנהיגי המתבוללים מרוח העם ונפשו, תוצאות המשגה הזה כבר

נתבלטו באסיפה הראשונה, שבה ניסה ד"ר קולישר להתיצג לפני בוחריו — הוא נתקבל על ידי הנאספים בצורה כזאת, שברח מן האסיפה, וכמובן שוב לא העז יותר לשלוח ידו למאנדאט זה. אחרי המפלה הזאת העבירו אותו מנהלי הבחירות של המתבוללים למחוז ברודי, וגם בצעד זה הוכיחו, עד כמה רחוקים הם מכל הבנה במהלך הרוחות בין הבוחרים היהודים, בחשבם שעשרו וידיעותיו העיוניות של המועמד שלהם דַיָם להתגבר על איש עממי מובהק כשטאנד.

כו

בראשית פעולת הבחירות נודע לנו, שהד"ר קולישר עומד לנאום באסיפה לפני חוג של בוחרים בברודי ולמסור את תכניתו הפוליטית. החלטנו שגרשון ציפר ואני נסע מיד לברודי ונופיע באותה האסיפה לשם ויכוח פומבי. הופעתנו הפתיעה את מסדרי האסיפה, שאפילו לא ניסו לדון על זכותנו להשתתף באסיפה שנקראה על ידם, וגם לא סירבו לתת לנו את רשות הדיבור כמייצגי המועמד־שכנגד. אחרי נאומו של ד"ר קולישר שהיה חלש מאד, בלי שום קשר לשאלות הבוערות של ההמונים היהודים, קם ציפר ובנאום מוצלח מאד, מלא חריפות ולעג, הראה על הריקנות וההתבטלות שבכל דבריו של ד"ר קולישר, ואחר כך הציע את התכנית הלאומית שלנו, והראה על הקירבה החברתית שבין הלאומיים ובין המוני העם, ועל התוכן הלאומי והעממי ועל רגש הכבוד העצמאי שבתכניתנו. מילאתי אחרי דבריו, והשתדלתי להציע את יסודות הפוליטיקה שלנו באוסטריה, בניגוד להתבטלות הפוליטית של המתבוללים בתוך העמים האחרים.

מתוך הויכוח הזה יצא ד"ר קולישר מוכה וממורט, ולא מצא עוד עוז בנפשו לענות על טענותינו, עזב את האסיפה ובאותו לילה ברח מברודי. המתבוללים הציגו במקומו בברודי את ד"ר וולֶרנר, פקיד גבוה בהנהלת הפינאנסים של גליציה, בעל רכוש גדול למדי, בלי שום עבר פוליטי, וגם בלי שום הכרה פוליטית, ולא הצטיין אלא בתשוקתו הנמרצה להבחר כציר בפארלאמנט. התשוקה הזאת הביאה אותו לידי כך, כי בראשונה ניסה להתקרב אלינו, על ידי סרסורים, והציע לפנינו, שהוא מוכן להכניס סכום של כמה אלפים כתר לקופת הבחירות שלנו, וגם לקבל עליו את התכנית הפוליטית שלנו, אבל בתנאי שהדבר יוודע בציבור רק לאחר שייבחר, ושוב לא יהיה תלוי בדעת הפולנים הממונים עליו במשרדו. הוא כתב גם מכתב בעל תוכן כזה לציפר. אנחנו דחינו, כמובן, את הצעתו, ולא מעט השתוממנו, כשאחר שבועות אחדים צפה ועלתה המועמדות שלו בברודי מטעם המתבוללים. מתוך חרדה לכבוד ישראל היינו לויאליים כל כך, שהזהרנו את מנהיגי המתבוללים מפני המועמדות הזאת, והודענו להם, כי יש בידינו חומר אישי נגד ד"ר וולֶרנר, העלול להמית עליו קלון, ויוכל לצאת חלול השם. אבל המתבוללים בעוורונם לא שמו לב לאזהרתנו, וקיימו את המועמדות הזאת. מובן, שנסיבות אלו הקלו עלינו בהרבה את עבודתנו לטובת המועמד שלנו. אבל עיכבנו את החומר שנמצא בידינו על

וווהללרנר עד לימים האחרונים שלפני הבחירות. סיבת העיכוב היתה גם בכך, שד"ר ציפר פקפק אם מותר לו להשתמש במכתב שנכתב אליו בצורה פרטית, ואם לא יהא בזה משום מעילה באמון אישי. דַנו על הענין בכובד ראש והגענו לידי החלטה, כי המכתב הזה שנכתב בענין ציבורי אל ד"ר ציפר, כאחד ממנהיגי הבחירות, אין בו משום אופי פרטי כלל, והוא רכוש המפלגה, היכולה להשתמש בו לפי צרכיה, ואישיותו הפרטית של ד"ר ציפר אין לה שום קשר עם עסק ביש זה. קיבלתי על עצמי להודיע על תוכן המכתב בפומבי בשעה הנכונה. בינתיים התלקחה מלחמת הבחירות בברודי ברתיחות מופלגת. שבוע לפני יום הבחירות ערכנו אסיפה פומבית גדולה, שאליה הזמנו את כל נכבדי העיר היהודים, הפולנים והרותנים ואת ההתעניינות הגדולה שעוררה הופעתנו בתוך הציבור אפשר היה להכיר מתוך כך, שבאסיפה הופיעו גם ראשי המתבוללים היהודים ובראשם ד"ר סטניסלאב ריטל, ראש העיר, יליד לבוב ופאטריוט פולני נלהב, וגם כמה נכבדים ואישים רשמיים מן הפולנים ומן הרותנים. הייתי הנואם הראשי ובנאומי השתדלתי לא רק לפתח את עיקרי הציונות ואת התכנית הפוליטית שלנו, אלא גם להוכיח, שאין בתנועתנו שום ניגוד לאינטרסים האמיתיים של הפולנים, שאנחנו שואפים לשלום אמיתי ולהתחרות תרבותית בין שלוש האומות היושבות בגליציה. נגעתי גם בקשר ההיסטורי בין העם היהודי ובין העם הפולני, והדגשתי שממלכת פולין לא דרשה מעולם מן היהודים התבוללות לאומית, וידעה להעריך כראוי, במשך כמה חקופות מכריעות, את ערכם של היהודים כאזרחי המדינה. בסוף דברי מסרתי לנאספים את תוכן אגרתו של מתנגדנו, שהמתבוללים העלו אותו על נס דוקא בעיר, שרוב בוחריה יהודים, וציינתי עד כמה עלובה תנועת ההתבוללות, אם אין ביכלתה להציג מועמד הגון יותר מד"ר וווהללרנר, אף שמתוך לויאליות הזהרנו אותם על הפגם המוסרי שבו.

נאומי זה היה אחד מן המוצלחים ביותר בחיי, והרגשתי במשך דברי, שהשומעים ובפרט הגויים נתרשמו מדברי וממהלך מחשבותי. ד"ר ריטל שהכיר, כנראה, את השפעת דברי על הנאספים, לא ידע להגיב על דברי אלא באופן שפנה אלי פנייה אישית והשתדל להזהיר אותי, שלא אכניס את יהודי גליציה בסכנה הצפויה להם מדרכנו הפוליטית: „האדון ברודא, היודע אתה מה אתה עושה?" — עניתי לו בקצרה: „כן, אדוני, ידעתי, אבל מה שאני עושה הוא מעשה העם היהודי, שהתעורר סוף סוף לתחיה ורוצה להתנער מן הביזה, שאתם רבותי המתבוללים השקעתם אותו בתוכה".

האסיפה הזאת כמעט שהכריעה על תוצאות הבחירות, אחרי שהמועמד המתנגד יצא מן המערכה נשבר ורצוץ. הן במובן אישי והן במובן פוליטי. צילמנו את מכתבו הנזכר והפיצונו אותו בכמה מאות טפסים בין הבוחרים. המתבוללים ניסו, אמנם, להפטר מן המועמד העלוב שלהם, ולהעמיד ברגע האחרון מועמד חדש, אבל גם בזה לא הצליחו, אחרי שכבר סר צלם מעליהם בתוך הציבור.

הבחירות בברודי היו, איפוא, מן המוצלחות ביותר בשבילנו, ושטאנד נבחר ברוב מכריע כבר בבחירות הראשונות.

כז

מהלך אחר לגמרי קיבלו הבחירות בסטניסלאב, ששם הייתי המועמד הלאומי. נגדי עמד מצד היהודים המתבוללים אדמונד ראוך, ידידי מאז ומתנגדי בזמן האחרון מטעם השליט המחוזי פרוקופצ'יק, שתמך במועמדות זו גם בדרך רשמי מטעם השלטונות ומטעם המנהיגים הפולנים, והמנדט הפולני סטבירטניא, נציג הדמוקרטים הפולנים, שלא נכנעו להוראות הוועד המרכזי הפולני וגם הכריזו, שיהא בזה עלבון לפולנים, אם בעיר פולנית כסטניסלאב יהיו רק מועמדים יהודים. באמת, לא ייחס איש בראשונה שום רצינות למועמדות אחרונה זו והמלחמה נערכה באמת רק ביני ובין ראוך. לא ידעתי בעצמי, עד כמה גדלה השפעתי בין המוני העם בעיר זו, ועד כמה רחש לבם אהדה אלי, אחרי ששליטי העיר שילחוני לנפשי. היתה זאת, איפוא, הפתעה גם לי, כאשר עם בואי בפעם הראשונה לסטניסלאב כמועמד ציוני, חיכו לי בתחנת הרכבת כמה אלפים יהודים, ממש אנשים ונשים, מזקן עד טף, ולא היה קץ לקריאות: „יחי הקאנדידאט שלנו, יחי ד"ר ברודא". ההמונים סידרו גם תהלוכה ספונטאנית המונית והכריחוני ללכת בראשה. הרחובות, שעברנו בהם, לא יכלו להכיל את ההמונים שנהרו אחרינו, וכל העיר נראתה כמרקחה. אדמונד ראוך ואנשיו השתוממו למראה, וגם הפולנים הכירו בפעם הראשונה את הכוח האלמנטארי הצפון ברעיון הלאומי, עד כי השתדלו לזקוף את כל זה על חשבון החיבה האישית שרכשתי לי מימי שבתי בסטניסלאב. התהלוכה נגמרה, כשחלק קטן מן המשתתפים נכנס אל אולם האסיפות של המרכז הציוני, לאחר שלא יכולנו להשיג אולם אחר, לפי פקודת השלטונות.

זכורני, שהייתי ממש מבולבל מן התשואות הבלתי־רגילות הללו, ותחת נאום פרוגרמאטי שחיכו לו, יכולתי רק להוציא מלים אחדות. בקול נרגש אמרתי, שאני נזכר ברגע הזה בדברי נעמי שאמרה: אני מלאה הלכתי וריקם השיבני ה', ועלי להגיד: אני ריקם הלכתי ומלא השיבני ה'. אפשר ודברי אלה עשו בקהל רושם גדול יותר משיכולתי להשיג בנאום. והתפעלות הציבור הגיעה למדרגה, שלא ראיתי כמוה בכל ימי חיי, עד שגם התעמלנים שלנו הכירו כי באסיפה זו אין מקום להסברות פוליטיות וכנואם אחרי עמד רק המגיד הסטניסלאבי ר' שלמה שוסהיים, אחד מ„מגידי" המפלגה שעסקו דרך קבע בתעמולה ציונית. כדאי לרשום פה את הדרוש הנפלא שאמר בדבריו הקצרים. הוא אמר, כי באמת הוא מתרשם מאד מן ההתלהבות של הקהל, ואפשר שאין כל צורך בדברים. „אבל אני מכיר אתכם מכבר – אמר – ויודע אני שהתלהבות כזאת יש שהיא מתנדפת בין לילה, ומי יודע אם מחר לא יפנה איש איש מכם לדרכו, וכל הענין יוסח מלבכם. על כן עלי להזכירכם, כי שלש „הרימותי" כתוב במקרא. כתוב: „הרימותי קולי ואקרא", והרי

גם אתם הרימותם את קולכם בתשואותיכם לכבוד המועמד שלנו. אבל כדי שתבינו את ערך קריאתכם זו, עליכם לזכור מה שכתוב „הרימותי ידי לאל עליון" ותכירו, כי בקולות שלכם יש מעין שבועה המחייבת את נפשכם. ואם תזכרו את שני „הרימותי" אלה יתקיים בנו גם „הרימותי" שלישי: „הרימותי בחור מעם".

כשאני מתבונן עתה, אחר שנים רבות, מאין באה אותה ההתלהבות הנפלאה של רבבות עם, אין אני יכול, כמובן, לזקוף אותה על חשבוני אני. היתה, אמנם, בתוך המוני סטניסלאב גם בחוגים, שלא היה להם שום יחס אל עבודתי בבית הכנסת ואל השפעתי בתוך חוגי הנוער האינטליגנטי, חיבה ניכרת אלי, שנבעה מתוך רוגזם של ההמונים על הרדיפות של השלטונות ושל המנהיגים המתבוללים, שהגיעו עד להרחקתי ממשרתי בשל פעולתי הלאומית. אבל אי אפשר בשום אופן לחשוב, שהחיבה הזאת היתה בה כדי לעורר תנועה המונית עמוקה וסוערת כל כך. יתר על כן, התעוררות זו לא היתה מקומית, והתפרצה באופן לא פחות חזק כמעט בכל מחוזות הבחירות והיתה תופעה מדינית כללית, שסללה את דרכם של כל המועמדים הלאומיים. מאין באה, איפוא, ההתעוררות הזאת? קשה לומר, שהיתה זאת הכרה לאומית פוליטית במובן המודרני של המושג. ההמונים לא ידעו עדיין בכלל את ההבדלה בין דתיות ולאומיות בתוך היהדות והרעיון של סקולריזציה לאומית היה זר לרוחם. הייתי אומר, שגם התכנית שלנו של ארגון היהדות הגליצאית והאוסטרית בכלל כאומה מיוחדת בתוך האומות האחרות ושכבר מצאה לה אז מהלכים רבים בתוך החוגים הצעירים של האינטליגנציה שהם גם היו הגוש היסודי של תנועתנו, לא חדר עדיין לתוך הכרתם של השדרות הרחבות של העם. הכוח הפועל בשדרות אלה היה טמון בעומקי נפשו של האיש הפשוט, שהיה מסור ליהדות בכל לבו והיה מוכן להתמכר לכל דבר המועיל ליהדות ושנא כל דבר המחליש את היהדות ומזיק לעם. אותם ההמונים גילו בשעתה אותה התלהבות בלי גבול בעד בחירתו של ד"ר בלוך במחוז קולומייא, שלא היתה לו שום תכנית פוליטית ושאישיותו נתחבבה עליהם רק על שום מלחמתו האמיצה נגד הפרופיסור רוהלינג, שהיתה בה מעין הגנה נמרצה על כבוד היהדות. ההמונים הכירו, איפוא, מכבר, בהבחנתם הטבעית, שההתבוללות מערערת את יסודי היהדות ומוליכתם שולל אל מחוץ למחנה ישראל. נפשם כאבה עליהם בראותם את צעירי ישראל, ובחלק גדול גם בניהם הם, מתרחקים מן היהדות בדרכי חייהם ובמהלך רוחם מתוך שאיפתם להתבולל בתוך הגויים. עם הופעת התנועה הלאומית, שהכריזה על עצמאותה של היהדות המוסרית והתרבותית ועם שיבתם ליהדות של צעירי ישראל שהרימו בגאון את דגל היהדות, הרגישו ההמונים, שיש כאן כוח היכול להציל את היהדות מסכנת ההתפוררות ולכונן מחדש את יסודותיה. מלבד זאת הכירו ההמונים, למרות ההפרדה הפורמאלית בין המפלגה הלאומית ובין הציונות, כי בין התנועה הלאומית בגולה ובין התנועה לבנין הארץ קיים לא בלבד קשר אישי, על ידי האנשים המנהלים את שתי התנועות כאחת, אלא שחזון תחיית ישראל בארצו הוא גולת הכותרת של כל שאיפה לאומית. את כל ההתלהבות, שעוררה בתוכם הציונות מימי הופעתו של הרצל, העבירו, איפוא, בעצמם

גם אל הרעיון הלאומי במובנו הכללי. ובתנועה הזאת השתתפו המוני העם, לא כעומדים בחוץ, אלא ככוח המניע במהלך הדברים. אם בציונות ההרצלאית היה עוד בראשית התהוותה איזה צד של שתדלנות בענין הפנייה לגדולי העולם ואבירי הכסף, הרי התנועה הלאומית היתה, במידה ידועה, התקוממות אל דרכי המנהיגים שעד עכשיו והיא פרשה כנפיה למעוף חדש עם הבחירות הכלליות, שהכניסו את המוני העם לתוך ההכרעה הישירה בעניני המדינה והציבור. ההמונים הרגישו, איפוא, את עצמם כחלק מן התנועה עצמה וכאחראים לגורלה. ככה נעשתה התנועה הלאומית רעיון עממי אמיתי, שסלל לו דרך אל בין השדרות הרחבות של העם, לעומת התנועות הסוציאליות שהתחילו גם הן להתפשט בתוך העם.

היסוד העממי הזה התבטא בכל תנועת הבחירות בערי גליציה, ועמד לנגד עיני, בקבלת הפנים שערכו לי רבבות ההמונים בכניסתי כמועמד לאומי בסטניסלאב ובאותה האסיפה הראשונה הנפלאה, שסיפרתי עליה.

אחר ההתחלה הזאת התחילה מלחמת הבחירות בממדים, שכמעט לא ראום בגליציה עד אותה שעה. אנשי ראוך, שהכירו פתאום בסכנה הנשקפת להם מצדי, ארגנו תעמולה, שהשתמשה בכל האמצעים שהם כבר ידועים „בבחירות גליציאיות". באיומים והבטחות אישיים, ולימינם עמד כל המנגנון הממשלתי על כל כוחו הפוליטי והאדמיניסטראטיבי והפינאנסי. ראוך בעצמו עמד, אמנם, מן הצד לכל הפעולות האלה, אבל במקומו ניצב סוכן ידוע של הסטארוסטא יוסף זליג רובינשטיין. היה זה טיפוס מיוחד אבל אפייני לתנאי החיים בקהילות הגליציאות. בעל קומה זקופה, רחב גרם וקולו כרעם, ועם הארץ גמור, אבל ליד הגסות שנבעה מתוך כל אישיותו היתה בו איזו תמימות עממית, ואיזה רוך לב שקירבו אותו מאוד אל השדרות העממיות שבעיר. ראשיתו סרסור פשוט של הסטארוסטא, ובמדרגתו הנמוכה הזאת נתחבב על יהודי הרחוב בגלל הטובות הקטנות שעשה לאנשים בעניניהם אצל השלטונות. הסטארוסטא כשם שהכיר במשך הימים בפיקחותו ובמרצו של רובינשטיין כך הכיר בחוסר כל עמדה עצמאית שבו, והתחיל להשתמש בו כסוכן פוליטי בין היהודים. וכך עלה האיש הזה לגדולה ונעשה תקיף ושתדלן וכוח גדול בתוך הציבור היהודי כדורש טוב ליהודים אצל הסטארוסטא וכסוכן הסטארוסטא אצל היהודים. מובן, שרובינשטיין ידע בעסקנותו הפוליטית להשתמש בכל התחבולות, שהיו מקובלות מכבר בחיי הציבור בגליציה, והמציא גם כמה תחבולות חדשות, שקיבלו לפעמים צורה של חריפות מפתיעה. ככה נעשו רובינשטיין מזה וראוך מזה שליטי הקהילה. מלבד שני האנשים האלה הצטיין כלוחם נגד הציונים המורה נפתלי שיפר, שאירגן לשם כך כנופיה שלימה של מורים יהודים של בתי ספר עממיים, שאחדים מהם היו שונאי מכבר לרגל עבודתי כמפקח על לימוד הדת בבתי הספר. מלבד ה„וואהל-מאכערס" (עושי הבחירות) האלה עמדו לימינו של ראוך גם איזו אנשים הגונים, בעלי בתים בעלי השפעה מסוגים שונים, אשר מצד אחד רחשו אהדה אישית לראוך ומצד אחר התנגדו באמת לפוליטיקה הלאומית שלנו, בראותם בה סכנה ליהודים. חלק גדול של הבעלי בתים האלה נתעוררו בקירבם, בשל עמדתם זו, ניגודי-

משפחה, אחרי שבניהם ובנותיהם הצעירים היו ציונים וכלם עמדו בהתלהבות גדולה לצדי, וככה היתה כל העיר כמרקחה, באופן שלא היה כדוגמתו גם בכל הבחירות הגליציאיות הקודמות.

המצב אצל הפולנים היה משונה במינו — מצד אחד תמכו כל החוגים הרשמיים באדמונד ראוך כמועמד הוועד המרכזי הפולני, מצד אחר כל האינטליגנציה הפולנית הבלתי־תלויה קצה נפשם באותה הסרסרות הפוליטית, שאדמונד ראוך היה ראש־מייצגיה בסטינסלאב, וגם ראו בבחירת יהודי כציר של עיר פולנית כסטניסלאב פגימה לאומית. החוגים האלה תמכו, איפוא, במועמדות של המהנדס הפולני סטביר־טניא, שהכריזו עליו כעל פולני דימוקראטי בניגוד לאנשי הריאקציה, הנצמדים לוועד הבחירות הפולני המרכזי ולשלטונות הגליציאיים. החוגים הפולנים האלה באו מתוך שנאתם לראוך גם לאהבת מרדכי, ובתעמולה שלהם נגד ראוך השתמשו גם בתהילות ובתשבחות על ד"ר ברודא, הרצוי ליהודים ואשר רק משרתי הסטארוסטא הרחיקו אותו ממשרתו בבית הכנסת.

עמדה מיוחדת בתסבוכת הזאת של הבחירות תפס ד"ר ארתור נימהין, ראש העיר היהודי. הוא היה מידידיו הקרובים ביותר ומשותפיו הפוליטיים של אדמונד ראוך, אך היה גם מעוניין בהכרתו הדימוקראטית, ואף נטייתו האישית מנעתו מן הקפיצה מאוהד אותי להיות לי ליריב הלוחם בו. התנהג, איפוא, בכל מהלך הבחירות במתינות מודגשת, והציבור היהודי רחש לו תודה על כך. גם ד"ר אליהו פישלר, יושב ראש וועד בית הכנסת, מראשי הנכבדים שבעיר, שהסכים גם לפיטורי כאילו כפאו שד, השתדל להראות יחס אהדה למועמדותי.

מצדי השתדלתי שלא להשתתף יותר מדי במערכת התעמולה, ונשארתי בסטניסלאב רק ימים אחדים, בדעתי שהבחירות האלה תוצאתן תלויה רק בהתמודדות הכוחות וארגונם התכסיסי, ואין כל צורך בתעמולה מצדי, שאין בה להוסיף כלום על ההתלהבות הנפלאה שבחוך מחננו. רק אסיפה אחת קראתי בשמי, שאליה הזמנתי הזמנה אישית כמה נכבדים פולנים, כדי להסביר להם את הפרוגרמה הפוליטית שלנו ולהוכיחם, שאין בפרוגרמה שלנו שום ניגוד לעמדתם הפוליטית והלאומית של הפולנים. לאסיפה זו באו רוב המוזמנים, בה בשעה שאחדים החזירו את ההזמנה מתוך נימוק, שהם רואים בי שונא לפולנים לרגל נאומי בבית הכנסת. ההופעות האלו הראו לי, עד היכן הגיעה דיבתם של מתנגדי, בהשתמשם בנאומי בבית הכנסת כדי להכריז עלי כשונא הפולנים. בנאומי, שנשאתי באותה אסיפה, פתחתי בעובדה הזאת, והראיתי לנאספים שהתנגדותי להתבוללות הפולנית של היהודים הוא ענין פנימי של היהדות עצמה, ואינו נוגע כלל ביחסים שבין העם היהודי ובין העם הפולני, ונהפוך הוא, שאנחנו היהודים הלאומיים משתדלים לבסס את היחסים האלה על כנות נפשית ועל אהדה עצמאית, שצריכה להיות שורה בין שתי האומות הקרובות זו לזו בגורלן ובקיומן המדיני, בעוד ההתבוללות מביאה מצד אחד לידי בגידה לאומית ביהדות ומצד אחר מכניסה רוח של אי־אמון לתוך החיים הפולניים, בהכריזה על פולוניזאציה של היהודים שהיא, למעשה, מחוץ לגדר המציאות. שוב

הזכרתי את העובדה, שפולין העצמאית לא דרשה מעולם מן היהודים התבוללות לאומית, בהכירה בם אזרחים פולנים טובים מתוך יהדותם. ואשר לכלל עמדתי הפוליטית הדגשתי, שהתנועה הציונית הלאומית היא מיסודה תנועה דימוקראטית אמיתית, שהרי היהודים לא היה להם מעולם מבנה אריסטוקראטי, ואף בימי שבת ישראל על אדמתו, ובפרט בתקופת הבית השני, שבה עוצבה הצורה התרבותית של היהדות, היו מנהיגי הרוח של העם אנשי ההמון היהודי, שהתגברו על השכבות האריסטוקראטיות שבאומה. כל מדינאי יהודי, המביט על עניני הציבור מנקודת ההשקפה היהודית מוכרח, איפוא, לעשות פוליטיקה עממית במלוא מובן המלה ולתמוך בכל דבר לטובתם של המוני העם. דברי מצאו הד בנפשם של השומעים, ואחדים מהם הביעו, בתשובתם לדברי, את שמחתם על ההסברה שהניחה להם להכיר כראוי את שאיפותיהם של הציונים. אסיפה זו הסירה מכל מלחמת הבחירות את העוקץ הלאומי בינינו ובין הפולנים, והוציאו ממפרשיהם של תעמלני ראוך את הרוח המרעלת של שנאת עמים. למעשה, לא השפיעה ההסברה הזאת על תוצאות הבחירות, כי הפולנים הדימוקראטים שהיו במידת־מה מסוגלים לקבל הסברות כאלה, עמדו מתוך הרגשתם הלאומית לצדו של סטבירטניא, והפולנים שתמכו במועמדות של ראוך היו בכלל משועבדים לפקודות המנהיגים הפולנים והשלטונות המקומיים והצד העיוני שבדבר לא נגע לנפשם.

כח

אחרי האסיפה הזאת עזבתי את סטניסלאב ושבתי לבובה ועל מהלך הבחירות לא אוכל לספר אלא מתוך שמיעה. המלחמה היתה כבדה מאד והמוני העם, בפרט הצעירים שבהם, הראו התלהבות, אומץ לב ומסירות נפש, שבלבלו את מוחם של תעמלני ראוך ופרוקופצ'יק, ועוררו את תמהונם של הפולנים. באמת, היתה אותה ההתלהבות אפיינית לא בלבד לסטניסלאב, כי היא נעשתה תופעה כללית של כל הבחירות ההירואיות האלה של שנת 1907. כידוע השתמשו תעמלני הרשות וגרוריה בכל אמצעי שדול, פיוס, ואיום; הנחות והקלות מצד אחד, ורדיפות ועושק מצד אחר, ובאמת היהודי ההמוני קשה היה לו לעמוד במבחן נגד הכוחות האלה. אבל כמה מאות של יהודים הראו במבחן הזה, גם בסטניסלאב וגם בערים אחרות, באותה תקופת הגבורה שלהם את הכוח הטמון של בטחון ומסירות נפש הצפון בנפש היהודי מדור דורים. לרוב הושפעו האבות והאמהות על ידי התלהבותם של בניהם ובנותיהם הצעירים, שהכניסו את גבורת הנוער לכל האווירה המתוחה של הבחירות האלה. עוד במשך כמה שנים שלאחר כן, נפגשתי וגם פה בארץ ישראל עודי נפגש לרוב עם אנשים, שראו אותי רק באותם הימים, והם הכירוני בימי זקנתי על פי צורתי שנחרתה בלבם, וסיפרו לי בכמה התפעלות נלחמו אז בשורות הנוער לטובת המועמדות שלי.

אחד מאמצעי הלחץ, שהשתמשו בהם תעמלני ראוך ובראשם יוסף זליג

רובינשטיין, היה מעשה הערמה שעשו בכרטיסי הבחירות. על פי החוק קיבל כל בוחר כרטיס בחירה רשמי חתום בחותמת הסטארוסטה, שעליו רושם הבוחר את שם המועמד שהוא בוחר בו, ואת הכרטיס הזה שם הבוחר במעטפה שקיבל בשעת הבחירה מיושב ראש הוועדה, וזורק אותו לקלפי. רובינשטיין קיבל, כמה ימים לפני הבחירות, מן הסטארוסטה בחשאי מספר גדול של כרטיסי בחירה כאלה, והוא רשם בהם את שמו של אדמונד ראוך, הלך אל בוחרים שהיו כפופים לרצונו ולרצון הסטארוסטה, מסר לכל אחד ואחד כרטיס עם שמו של ראוך ודרש מהם שימסרו לו את הכרטיס החלק שקיבלוהו מוועדת הבחירות. מובן, שהרבה יהודים לא מצאו עוז בנפשם לסרב לתקיף שכמותו, אבל הם באו כולם לוועדת הבחירות שלנו, ודרשו שאנחנו נתן להם כרטיסים אחרים. כשנודע הדבר ברבים, בא אלינו החרט שהכין את החותמות הממשלתיות והציע שהוא יעשה בשבילנו בחשאי גושפנקאות כאלה, שנוכל להכין כרטיסי בחירה חלקים. באופן כזה יכלו הבוחרים, בבואם לקלפי, להראות לסוכני ראוך את הכרטיס עם שמו של ראוך ולזרוק לקופסת הבחירה את הכרטיס האחר עם שמי.

סופה של אותה היאבקות נפלאה של נפש ההמונים עם התחבולות והמזימות של התקיפים המקומיים, שקיבלתי מספר קולות גדול ביותר. פחות ממני קיבל סטבירטניא, ואילו אדמונד ראוך קיבל את מספר הקולות הקטן ביותר, וכך יצא לגמרי מתוך שורת המועמדים ולפי החוק הוכרזו בחירות־משנה ביני ובין סטבירטניא.

מפלה לא־צפויה זאת של ראוך היתה מהלומה קשה לא רק לו עצמו, שגילתה מה יחסו האמיתי של הציבור היהודי אליו, אלא גם לכל ידידיו ותומכיו, שעמדו עכשיו בפני ההכרח לתמוך בי כבמועמד היהודי היחידי או לעמוד לצד המועמד הפולני, שנכנס לבחירות בניגוד לרצונם של הממשלה ומנהיגי הפולנים. מובן, כי במצב כזה התלקחה המלחמה עוד יותר, שהרי המועמדות שלי יצאה ממסגרת הניגודים בין היהודים הלאומיים והמתבוללים, ונעשתה ענין של מצפון יהודי בכלל, ואילו השלטונות הפולנים היתה להם המועמדות של סטבירטניא סיסמה פולנית נגד הבגידה־כביכול של הציונים בעניני הפולנים. באמת, עבר הרוב הגדול של הבוחרים למחננו וגם חלק גדול מתעמלני ראוך, שלא היו תלויים בתקיפותה של האדמיניסטראציה, עברו אל צדנו או השתמטו מכל פעולה בבחירות, אבל נשארו עוד כל הסוכנים של פרוקופצ'יץ וכל הנפשות הנמבזות, שחפצו לצוד דגים במים דלוחים והם עמדו לפקודתו של הסטארוסטה, שקיבל צו מצד נציב המדינה שבלבוב, שיתנגד בכל כוחו לבחירתי. התחילה, איפוא, שורה חדשה של איומים ושל מעשי לחץ, מכל משרדי השלטונות, ויוסף זליג רובינשטיין הגביר מצדו את מאמציו, בהשתמשו בכל האמצעים של שידול וערמה, כדי להטות את לב היהודים למועמד הפולני. לימינו עמדו כל הכוחות השחורים מבין היהודים הנמכרים לכל שלטון. ומתוך קלחת הבחירות עלתה התגוששות עזה בין הכוחות השחורים ובין רצונם ומסירותם של המוני היהודים.

רצונו התקיף של המושל למנוע, ויהי מה, את בחירתי נתבלט בכל פקודותיו

הנוגעות לסדר הבחירות. שבהן לא התחשב גם בערובות החוקיות לבנות הבחירות. לוועדת הבחירות נתמנו גם מצד הפולנים וגם מצד היהודים אנשים, שהיו ידועים כמוכנים לכל זיוף שבעולם ומצדנו ניתן בוועדה מקום לאנשים שלא יכלו לעמוד בפני כוחם וחוצפתם של הרוב בוועדה.

ההשתתפות בבחירות היתה גדולה מאד, ולא היה שום ספק בדבר, שהרוב המכריע של הבוחרים היה לצדי. גם נודע לנו, שמספר פולנים בחר בי, שחשבו כי לא מן הראוי הוא לגזול מן היהודים את המאנדאט היהודי השייך להם, ולהתנגד למועמד שהוא לפי רוחם. אבל למרות כל זאת עשתה וועדת הבחירות את עבודתה על פי הנוסח הגליצאי הידוע, ואחרי כמה זיופים וסילופים הכריזה, כי לפי מנין הקולות יצא סטבירטניא כנבחר ברוב של 40 וכמה קולות. אבל הנבלה הגדולה המחוצפת ביותר, שנתפרסמה בכל תפוצות אוסטריה היתה דרכה של הוועדה שפסלה למעלה מ-80 קולות שלי, מפני שעליהם נכתב שמי Marcus באות c ולא Markus באות k כפי שנרשם בפקודת הבחירות. מה יפלא, כי אחרי הכרזת תוצאות הבחירות נשמעה מפי כמה פולנים כמין בדיחה לאמור: נבחר ברודא אולם לווינה יסע סטבירטניא.

התבוסה הזאת שלנו, אחרי המלחמה הקשה במלוא התמכרותם והתלהבותם של המוני היהודים וביחוד הנוער, דיכאה מאד את נפשם של אנשי שלומנו לא רק בסטניסלאב כי אם בכל גליציה, שכל ציוניה היו בטוחים בנצחוני. ואילו כשלעצמי לא הכזיבוני הרבה תוצאות אלה וודאי עמד לי האופטימיזם שירשתיו מאת אבי זקני ר' הירש אורנשטיין ז"ל, שלימד אותי, שלא להכנע בנפשי לשום מאורע לא-נעים ושלא לאבד את בטחוני בעתידי.

אותו ערב שהגיעתני הידיעה על מפלתי בסטניסלאב, נכנסתי לוועד הציוני שבלבוב ועוררתי את חברי להמשיך במלחמתנו ובעבודתנו ולא להתיאש מן התקוות לנצח בבחירות־המשנה שעמדו לפנינו בכמה ערים, שבהן תאריכי הבחירות היו מאוחרים יותר.

כט

צורה אחרת קיבלו הבחירות באזור היהודי בלבוב, ששם היה המועמד של המתבוללים ושל הפולנים שמואל פון הורוויץ, ושנגדו עמדו אני מצד הציונים, והרמאן דיאמאנד מצד הסוציאליסטים. אשר לסוציאליסטים היהודים הרי הבחירות האלה היו להם ההפגנה הראשונה בשדה הפוליטי הרחב. התעמולה הסוציאליסטית בין המוני היהודים התנהלה רק כמה שנים, ולא היה לה עדיין כל צביון יהודי. התעמלנים הראשונים שבתנועה הזאת היו סטודנטים יהודים, שנתפסו לתורת מארכס, וחשבו את עצמם לפולנים, אם לא במובן גזעי ובמובן לאומני, הרי במובן תרבותי ופוליטי. המוכשר בהם היה הרמאן דיאמאנד, שהיה לפני שנים, במשך כמה חדשים, גם נשיא החברה „ציון", בתקופתה הראשונה, אבל עוד אז עשה זאת לשם תעמולה סוצי-

אליסטית. כל התנועה הסוציאליסטית בין היהודים נחשבה, איפוא, בעיני מנהיגיה כחלק התנועה הסוציאלסיסטית הפולנית, שגם היא לא מצאה עוד את דרכה בשאלת הלאומיות הפולנית, והכריזה שהיא מתבדלת מהפוליטיקה הלאומית של השלטונות הפולנים בגליציה ואינה נכונה להתקשר עם הקלוב הפולני שבפארלאמנט האוסטרי. בענין כוחה של התנועה הסוציאליסטית בין היהודים, היו דעות שונות גם בתוכנו, גם בתוך חוגי השלטונות הפולנים, כי באמת היה מספר הפועלים היהודים בכלל קטן מאד מחמת חוסר תעשיה גדולה בעיר, ולא היו אלא פקידים ממדרגות שונות וגם צוערים של בעלי מלאכה שונים. זה לא היה פרולטאריון עובד מנקודת ראות סוציאליסטית, שהרי גם הפקיד גם השוליה כוונתם היתה להגיע למדרגה עצמאית, אבל מחוסר פועלים ממש הוכרחו תעמלני הסוציאלסיסטים לפנות בתורתם אל החוגים האלה, והיקף הצלחתם לא היה ברור. כל מה שתעמלנים אלה הרגישו יותר את חולשתם, השתדלו להראות את כוחם בהפגנות ובאמצעי טירור, שהביאו אותם לידי סיכסוכי־תמיד עם המשטרה. הדרכים האלה נתבלטו בחריפות במלחמת הבחירות, וכמעט כל אסיפה שנקראו על ידינו או על ידי מצדדיו של הורוויץ היתה צפויה לה סכנה של פיזור, מחמת התפרצותם של צעקני הסוציאליטטים. וועד התעמולה של הורוויץ חדל, עוד בראשית פעולת הבחירות, מלקרוא לאסיפות פומביות והסתפק בפגישות סגורות של מוזמנים מתוך חוגים שונים, אולם אנחנו, כבעלי תנועת המונים, לא יכולנו ללכת בדרך זו וקראנו לאסיפות פומביות ועמדנו בקשרי מלחמה קשה עם הפורעים שבין מתנגדינו, אשר במעשי פרעות ידם היתה על העליונה.

באסיפה הראשונה שנקראה על ידינו, ושבה היה עלי להופיע בפרוגרמה שלנו, נגלה הרמאן דיאמאנד, ועמו המון צעירים שמראיהם והתנהגותם העידו שכוונתם תחילה להתגבר עלינו ולהשתמש באסיפה לתעמולה שלהם. את האסיפה פתח שטאנד בנאום ארוך ויפה, שעבר בשלום ומיד אחרי נאומו הצליחו הפורעים להתגבר על האסיפה בצעקות פרועות ולא נתנו לי להתחיל בדברי, והוכרחנו לעזוב את האסיפה שנהפכה אסיפה סוציאליסטית. היה זה לנו לקח מר, שהגביל מאוד את אפשרות התעמולה שלנו. ואף כי עלה בידינו לסדר עוד אילו אסיפות בחסותו של הנוער הציוני שלנו, לא יכולנו בכל זאת לסדר אסיפות פומבי המוניות, כפי שמצריכה מלחמת דעות חריפה, הקשורה בניגודים עיקריים בהשקפות עולמם של מנהיגי היריבים.

חולשת עמדתנו נתבלטה גם במה שחלק גדול מחברינו, ושטאנד בראשם, העמידו בשורה הראשונה של התעמולה שלנו את הנקודה ההמונית של תנועתנו, והשתמשו בה כנגד הורוויץ האריסטוקראט, ובמידה ידועה הזניחו, למעשה, את הצד העיקרי שבמלחמתנו נגד הורוויץ המתבולל. היתה זו שגיאה תכסיסית גדולה, גם משום שהסוציאליסטים היו מבחינה ההמונית חזקים ממנו, גם משום שנחלש כוח ההסברה הלאומית שלנו.

תוצאת המלחמה החריפה היתה מפתיעה: הורוויץ קיבל, אמנם, את מספר הקולות הגדול ביותר, לאחר שתמכו בו כל הפולנים מחוגי הממשלה והבורגנים,

דיאמאנד קיבל מספר קולות קטן במעט ממנו, ואילו אני יצאתי מן המערכה במספר קולות נמוך בהרבה. עמדנו, איפוא, בפני השאלה, איך לנהוג לגבי בחירות־המשנה בין הורוויץ ודיאמאנד; אל צדו של מי להפנות את הקולות שלנו ועל ידי כך להכריע את הכף לטובתו. במיוחד קשה היתה ההכרעה לי מבחינה אישית, אבל גם חברי פיקפקו בדבר, שכן היה עלינו לבחור בין שני יהודים מתבוללים, שהאחד מהם, הורוויץ, היה בכל זאת קרוב ליהדות, בעוד שהאחר, דיאמאנד, היה מתבולל גמור ושולל את היהדות גם מבחינה לאומית גם מבחינה דתית. אבל אחרי התבוננות רצינית נוכחנו לדעת, כי במצב הדברים הרי דוקא הורוויץ הוא היריב המסוכן ביותר, מפני שהוא נחשב מנהיג היהודים ושיטתו האסימילאטורית, המבוססת על הכנעה פוליטית לגבי השלטונות ועל קורופציה ביחס אל ההמונים, יכולה היתה לעכב את ליכוד הכוחות הלאומיים ואת התעוררות ההמונים להכרה עצמאית לאומית, בשעה שפעולתם של הסוציאליסטים, למרות כיוונה האסימילאטורי, הכניסה התעוררות פוליטית עצמאית לתוך המוני העם, ואפשר היה לקוות שההמונים האלה, עם התרוממותם החברתית והמוסרית, סופם להגיע לידי הכרה לאומית יהודית, וגם לציונות כפתרון היחידי של בעית היהודים. שעל כן החלטנו לתמוך בדיאמאנד ולפנות אל הבוחרים, שהצביעו בעדי, כי יצביעו בעד המועמד הסוציאליסטי. החלטה זאת נתקבלה, אמנם, בישיבתנו פה אחד, אבל ניכר היה, שהרבה מחברינו ובפרט הגדולים בשנים שבינינו, קשה היה להם להשלים בנפשם עם החלטה זו, וגם בענין ניסוח הכרוז שלנו התעוררו בינינו חילוקי דעות. חפצתי להדגיש בעיקר את המלחמה שלנו ברעיון ההתבוללות ולנמק על ידי כך את התנגדותנו להורוויץ, בה בשעה ששטאנד והצעירים שנגררו אחריו רצו להשתמש בבחירות אלה לשם הפגנה דימוקראטית. שטאנד הגיע בנטיתו זו אף לידי כך, כי באחת האסיפות של חברינו הכריז על דימוקראטיה יהודית מאוחדת, המופיעה בתוך הציבור היהודי על ידי איחודנו עם אנשי דיאמאנד.

בהאבקות הפנימית הזאת היתה ידי על התחתונה, כי בשאלה הזאת הייתי חשוד מראש בנטיה לאריסטוקראטיה. הצלחתי רק להוציא מן הכרוז שלנו את הביטויים, שהיה בהם משום התנפלות אישית על הורוויץ ומשפחתו. על הכרוז חתמנו, שטאנד, ציפר ואנוכי, כמנהלי הבחירות בגליציה, ומיד אחר שהודבקו הכרוזים בעיר אפשר היה להרגיש, מה קרבן אישי הקרבתי למפלגה. הורוויץ ומשפחתו ניתקו את כל הקשרים האישיים עמי וגם רבים מידידי־משפחתנו נתרחקו ממני, ברגזם על צעדי זה, שכן בגרותם הפוליטית לא הגיעה למדרגת ההכרה, כי חובה ציבורית קודמת לקשרים אישיים ומשפחתיים. רק אבי ז"ל, בפיקחותו הנעלה, הבין למעשי ולא זו בלבד שלא כעס עלי, אלא גם הגן עלי מפני כל המתלוננים.

המלחמה בבחירות המשנה היתה קשה מאד; שני הצדדים התאמצו בכל כוחם לנצל את כל אמצעי־התעמולה ההמונית ועד הרגע האחרון היו המאזנים מעוינים ובסוף יצא דיאמאנד כמנצח. הסוציאליסטים חגגו, כמובן, את הנצחון הזה כראשית תקופה חדשה בחיי הציבור היהודי, ואנחנו כבר הכרנו למחרת הבחירות, עד כמה

טעו שטאנד והמחזיקים בדעתו על איחוד הכוחות הדימוקראטיים. דיאמאנד וסיעתו, שקיבלו ברצון את קולותינו שהכריעו את הכף לטובתם, הכריזו מיד שאין להם שום קשר פוליטי וחברתי עם הציונים הבורגנים, הנוטים אחרי שיטה ריאקציונית כציונות, ושהחוזה עם הציונים היה טכני בלבד.

בפעולות התעמולה בערים אחרות לא השתתפתי, ולכן אינני עד ראיה למאורעות שארעו שם. אבל לפי כל הידיעות שקיבלנו נשאר בזכרוני הרושם, כי בכמה מן הערים האלה היתה התלהבות ההמונים בעד המועמד שלנו גדולה לא פחות מאשר בסטניסלאב, וגם שם התלקחה מלחמה כבדה בין רוב הבוחרים היהודים, שמסרו כמעט את נפשם על המועמד הלאומי ובין השלטונות המקומיים וסוכניהם היהודים. ביחוד היתה מלחמת גבורה בדרוהוביץ', ששם ניהל ציפר בעצמו את מלחמתו.

זכורני אפיזודה מיוחדת, שפה בארץ הזכירה לי גם אחד ממכרי שמוצאו מדרוהוביץ'. שם היה שוק של תגרים, שמכרו סחורתם בחוץ על שולחנות ששכרום מן העיריה. לא היו להם רשיונות מיוחדים במשך כמה שנים, ואיש לא דרשם מהם. רק לפני הבחירות הופיע פתאום שוטר, שדרש מהם רשיונות, ותוך כדי דיבור יעץ להם, שיפנו אל ראש העיר פיירשטיין, שבידו לסדר את הדבר, ואם לאו, הם צפויים לגירוש מן השוק. פיירשטיין זה היה אחד התקיפים הידועים בגליציה, שהגיע לגדולה כסוכן השלטונות המקומיים, בהשתמשו בכל התחבולות הידועות בשם „גאליציישע מעטאדען". חלק מן הסוחרים נכנע, אמנם, לאיומו. אבל השאר לא וויתרו על דעתם בעניני הבחירות ולא הלכו לפיירשטיין, בדעתם את כוונתו. כשהגיע השוטר אצל אשה תגרנית אחת, שהיתה ציונית ידועה בדרוהוביץ', ענתה לו: בשולחן שלי תוכל לעשות כרצונך, אבל יחי ד"ר ציפר.

סוף הדברים היה, כי כמו בסטניסלאב ניצחה הקורופציה הגליצאית על רוב הבוחרים ובפרוטוקולים של וועדות הבחירות נרשמו כנבחרים המועמדים היריבים שלנו. כצירים לפארלאמנט נבחרו מגליציה רק שלשה ציונים: שטאנד, גאבל ומאהלר, אשר ביחד עם ד"ר שטראוכר, שנבחר בצ'רנוביץ כמועמד לאומי יהודי, נתאחדו לקלוב יהודי, הראשון בתולדות הפארלאמנטאריזם האירופאי.

תקותנו להשיג איזו תועלת מערעורים על הסדרים בבחירות השונות היתה נכזבה כולה, שהרי לפי החוק האוסטרי פסק הדין בכל עניני בחירות היה מסור בידי הפארלאמנט עצמו שבו שלטו, כמובן, המפלגות של הרוב התומך בממשלה, והבחירות המזויפות היו בעצם מעשה ידיהם.

ל

אשר לקלוב היהודי היו בו רק שנים, שטאנד וגאבל, שיכולנו להשען עליהם כעל ציונים אמיתיים שנפשם קשורה בתחיה הלאומית ובתכנית הציונית. מאהלר היה, כפי שכבר הזכרתי, בעל הכרה לאומית שטחית מאד וסטודנטית יותר מלאומית, ושטראוכר היה, אמנם, בעל טמפראמנט עממי חזק מאוד, אבל בלי כל שיטתיות

פוליטית מעמיקה, ולאומיותו נבעה יותר מהתנגדותו לפוליטיקה של התקיפים המתבוללים של היהודים מאשר מהכרה תרבותית והיסטורית רצינית.

החלטנו לחזק את הכוח הפנימי הציוני של הקלוב היהודי על ידי שני שליחים מצד הוועד הציוני הגליצאי והוועד הציוני האוסטרי ואחר שהוועד האוסטרי הסכים לדעתנו נבחרתי מגליציה וד"ר שליט מווינה כנספחים לקלוב היהודי מצד הארגונים הציונים. כיושב ראש הקלוב בחרנו בד"ר בֶּנוּ שטראוכר, אף שידענו שאין לסמוך עליו הרבה בעניני הפוליטיקה היהודית, אבל התחשבנו בנסיונו הפארלאמנטארי הרב והמוניטין שיצא לו כלוחם לאומי עממי אמיץ בבוקובינה. אבל לאמתו של דבר נבעה לאומיותו של שטראוכר לא מתוך איזו הכרה לאומית היסטורית אלא מתוך התנאים המקומיים של בוקובינה, אשר בה ובפרט בצ'רנוביץ התגבשו גושים לאומיים שונים – רומֶנים, רותינים וגרמנים – והיהודים, שהיו בצ'רנוביץ כמעט רוב האזרחים, היו מוכרחים למצוא את מקומם בתוך הערבוביה הזאת. ובעוד שהמתבוללים היהודים נטו לתרבות גרמנית, אשר גם בכוחה של האוניברסיטה הגרמנית בצ'רנוביץ, הטביעה את חותמה בעיר, נשען שטראוכר על שדרות המוני היהודים, שעמדו למעשה על עצמאותם היהודית.

מובן, שטיפוס פוליטי מיוחד כזה לא היה מסוגל לנהל פוליטיקה לאומית שיטתית. הוא נטה יותר לפעולות ארעיות בכל ענין וענין, ובעומק נפשו היה שונא כל תכנית שיטתית. מתוך מהלך נפש זה נתהוו סיכסוכים כבר בראשית עבודתנו בינו ובינינו, ד"ר שליט ואנוכי, שתפקידנו בקלוב היה לשמור דווקא על הצד השיטתי של עבודות הקלוב. היינו מוכרחים לעמוד בכל תוקף על נקודתנו זו, עד שהצלחנו להתגבר על דרכיו של שטראוכר, שראה בנו יוצאי־דופן. בעבודתנו זו תמכו בנו גם שטאנד וגאבל, וגם מאהלר הוכרח במשך הימים להתחבר אלינו וכך הצלחנו לרסן את נטיותיו המבודדות של שטראוכר.

הניגודים האלה קיבלו לפעמים גם צורה חריפה כלפי חוץ. למשל, כאשר גאבל הכניס, אמנם על דעת עצמו, שאילתה אל מיניסטר־הפנים באיזה ענין מקומי גליצאי, וד"ר בנו שטראוכר כיושב ראש הקלוב הצהיר בפארלאמנט, שהשאילתה הזאת אינה לפי רוח הקלוב, מבלי שהביא את הדבר בכלל לישיבת הקלוב. משנודע הדבר הזה לוועד הפועל הציוני הגליצאי, נסענו, ציפר ואני, לווינה כדי להביא איזה סדר בתוך המצב המסובך שנתהווה בקלוב. הצלחנו, אמנם, להגיע לידי איזו פשרה בתוך הקלוב, אבל נוכחנו לדעת, שכל פעולתו הפוליטית של הקלוב מצטמצמת בשל הניגודים האלה, ומלבד הופעותיו של שטאנד בפארלאמנט בנאומיו, שלפעמים היו מוצלחים מאד, אין לקלוב די אונים לנהל איזו פוליטיקה לאומית מעשית במסגרת הפארלאמנטארית. מתוך כך חדלתי להשתתף בישיבות הקלוב ופניתי את לבי יותר לעבודה הציונית בגליציה עצמה, אחרי שנבחרתי באסיפה הכללית הארצית שלאחרי הבחירות נשיא הוועד הפועל הציוני בגליציה.

בשנת תרס"ח (1918) נתעורר בחוגי הקהילה הווינאית הרעיון לקרוא לאסיפה כללית שֶׁל בַּאי כֹּוח הקהילות היהודיות בְּאוסטריה לשם ייסוד מוסד מרכזי, שיוכל לדבר

בשם היהודים באוסטריה. יוזמי הרעיון הזה היו ברובם עסקנים יהודים ידועים מתוך חוגי המתבוללים, שרצו ליצור על ידי ארגון מרכזי של הקהילות כוח חדש, שיהא מסוגל להתחרות עם הכוח המאורגן של הציונים, וגם להתייצב כלפי חוץ כבא כוח היהדות האוסטרית, לעומת הקלוב היהודי שנוסד זה מקרוב בפארלאמנט האוסטרי על ידי הצירים הציונים. המפעיל הראשי בדבר הזה היה ד״ר אלפרד שטרן, נשיא הקהילה הווינאית, זקן בן שמונים ושתים שכוחו היה עוד אתו, פיקח ובעל מרץ שהתמצא בכל תחבולות הפוליטיקה והטאקטיקה המפלגתית ושידענו אותו מכבר כיריב חזק ביותר.

אנחנו, הציונים, החלטנו איפוא להכנס לתוך הענין הזה, והשתדלנו לקבל יפוי־כוח לכמה מאנשינו, מאת הקהילות של כמה ערים, בפרט בגליציה ובבוקובינה, והצלחנו להשיג עשרות של מאנדאטים לאסיפה. גם אני קיבלתי מאנדאטים משלוש־עשרה קהילות מערי השדה שבגליציה, וכמוני השתתפו באסיפה כמעט כל המנהיגים הציונים באוסטריה. ולהפתעתם של מארגני האסיפה הופענו בישיבה הראשונה ככוח, שעמד נגדם לא רק במספרו אלא גם בתוקף השקפותיו הלאומיות והדימוקראטיות, ובתכנית מעשית של ארגון הקהילות על יסודות עממיים, בשעה שהם לא היתה להם אלא תכנית שלילית של מלחמה בציונות. בדרך כך גבר כוחנו המוסרי על כוח המייסדים בצורה בולטת, וכבר בויכוח הראשון השתלטנו על מהלך המחשבה של האסיפה. מצב דברים זה התבלט במיוחד בתוך הויכוח שבינינו ובין באי־כוח הקהילה הלבובית, שראש המדברים שלהם היה הפרנס ד״ר צ״שר. הוא השתדל בנאומו הראשון להמליץ על רעיון הארגון מנקודת ראות של הקהילות הגדולות, שמתפקידן לטפל גם בקהילות הפרובינציאליות ולעזור להן בהתפתחותן הפרוגרסיבית. אנוכי, שנשלחתי למערכה מצדנו כדברן ראשי, פיתחתי את הרעיון של התחדשות חיי הקהילות על ידי ריכוז הכוחות העממיים של בנין התרבות הדתית והלאומית מלמטה למעלה מתוך שדרות הרחבות של עמנו ומתוך קיבוץ הכוחות המדולדלים השקועים בקהילות הקטנות לכוח מרכזי, אשר יוכל להשתחרר מהשפעת הקהילות הגדולות, שנאבנו ונתנוונו מחמת דלותן המחשבתית ושאין כוחן אלא באדמיניסטראציה ובנציגות חיצונית. בדברי גוללתי שורה שלימה של דרישות דתיות ולאומיות, היכולות לשמש יסוד להתחדשות חיי הקהילות לעשותן מרכז החיים הרוחניים של האומה. נאומי זה עשה רושם חזק על כל הנאספים, בעיקר משום המחשבות החדשות שלא נשמעו עד כה בחוגים האלה. אחרי דברי, מלא גם שטאנד ברוב פאתוס ובכוח דברנותו החזק, ואחריו באו גם – גאבל, מאלץ ואחרים. ומתוך תשובותיהם הרפות של המתווכחים מצד המתבוללים, אפשר היה להכיר את המבוכה, שדברינו הכניסו לתוך המערכה המוכנה שלהם. ד״ר צ׳שר וחבריו הלבוביים ברחו מן האסיפה כבר למחרתה, ומדבריו של ד״ר שטרן אפשר היה להכיר, שהווינאים נכזבה תוחלתם לנהל את האסיפה לפי רצונם. מלבד זאת נתברר לנו במהלך הענינים, כי מאחורי הפרגוד חתרו הצירים המתבוללים מגליציה תחת הרעיון של ייסוד ארגון מרכזי אוסטרי מתוך השתעבדותם להתבדלות הפוליטית של גליציה ומתוך יראתם מפני הפולנים, שלא יחשדו בהם

חלילה, כי הם משתתפים באיזה ארגון כלל־אוסטרי. הכוח המניע בכוון זה היה ד״ר נתן לוונשטיין, שלא היה בין צירי האסיפה, אבל השתמש בשהותו בווינה להאיר את עיניהם של המתבוללים הגליציאים שבאסיפה, ולהראות להם על הסכנה הכרוכה במוסד מרכזי־אוסטרי. בדרך כך נוצר מצב משונה, שאנחנו המהפכניים המלצנו דוקא בכל תוקף על החלטת ארגון הקהילות שבאוסטריה, בשעה שיוזמי הרעיון הזה תש כוחם, ואפשר וזה להכיר שהם רוצים להפטר מכל העסק הזה. החלטה לייסד ארגון הקהילות נתקבלה, איפוא, רק מתוך בושתם של הרוב המתבולל, ונבחר גם וועד לעיבוד תכנית ולהוצאתה לפועל, אבל למעשה לא יצא מכל הענין ולא כלום.

אחרי כשלונם של המתבוללים באסיפה הווינאית, שאחרי שובנו לגליציה היה לנו כנשק של מחאה נגד המתבוללים הגליצאים שנתגלו כמהרסי הרעיון של איחוד הקהילות, החליטו הם לשוב ולהעלות את הענין על הסדר במסגרת גליצאית ולקרוא מטעם הקהילה הלבובית לאסיפת הקהילות שבגליציה.

אנחנו התכוננו לוועידה זו, כמו אל הוועידה הקודמת, ושוב קיבלנו עשרות מאנדאטים מערי השדה, והיינו מגיעים אף לרוב של קולות באסיפה, אלמלא הבטיחו המזמינים לקהילות הגדולות מספר של צירים, שעלה בהרבה על מה שהיה מגיע להם לפי מפתח של מספרים. האסיפה הזאת היתה סוערת מאד, וההתרגזות מצד המתבוללים כבר התפרצה בישיבה הראשונה. אחרי שד״ר אמיל ביק, כנשיא הקהילה המקומית, נבחר פה אחד יושב ראש הוועידה, הציעו אנשינו אותי כסגן יושב ראש לעומת ד״ר הנריק גוטליב שהוצע מצד המזמינים. בהצבעה, שעברה מתוך מתיחות גדולה, נבחר ד״ר גוטליב ברוב של 2 או 3 קולות. לנו היה זה ניצחון גדול, כי נתגלה שרוב הקהילות עומד לצדנו, הוויכוחים, שהקיפו את כל שאלות החיים של היהודים, נתנו לנו את האפשרות לגולל את תכניותינו המעשיות, בפרט בעניני החינוך, ארגון הקהילות על יסודות דימוקראטיים, הפוליטיקה הלאומית, העבודה הסוציאלית וכדומה. מובן, ששליטי הקהילות ראו בכל דבריו רק התנפלות על עמדתם הציבורית, וכפיית טובה על פעולתם הציבורית, ומדי פעם בפעם התפקע כעסם ורגזם על הצעירים ה„חצופים״ המתקוממים עליהם.

בתוך האווירה הזאת קרה אינצידנט לא־נעים, כשאחד מחברינו, קופלר, שרצה לחזק דברי אחד הנואמים שלנו שנאומו היה חריף ביותר – היה זה, כמדומני, של ד״ר דוד שרייבר – קרא קריאת בינים, שבה כינה את המתבוללים בשם משומדים. דבריו נאמרו בקול נמוך ורוב הנאספים לא שמעם כלל, אבל המטיף ד״ר יחזקאל קארו, שהיה תמיד מוכן לדברי מסירה, קם והודיע לקהל על העלבון, שהעליב הציר קופלר במנהלי האסיפה. התרגזותם של המתבוללים הגיעה למרום שיאה, ולפני עיני עומדים עוד האנשים המסורבלים ובראשם שאר בשרי המהנדס אמיל לבית מיזס, כשתקפו את הציר קופלר, ומתוך צעקות וקריאות דחפוהו בעצם ידיהם מתוך האולם. אנחנו נדהמנו כל כך מן המאורע המשונה הזה, שלא הגינונו על חברינו הנתקף, והיה בזה גם משום הבעה כי אנו מרגישים כי הצדק עם הצד שכנגד.

דרשתי מיד את רשות הדיבור ורציתי מצד אחד למחות על התנהגותם של הפרנסים ומצד אחר לבקש את סליחתם על דבריו של קופלר, אבל היושב ראש ד"ד ביק לא נתן לי את רשות הדיבור, והכריז על דעת עצמו שהאינצידנט נסתיים. קופלר, וכמה צעירים בעיר היתה בלבם טינה על שלא עמדנו לצדו בעידנא דריתחא, ואולי גם צדקו בדבריהם, אבל למעשה טוב היה שהענין נגמר באופן שהניח להמשיך הויכוחים באווירה נרגעת.

כתוצאת כל האסיפה נבחרה וועדה לשם עיון בשאלות שהועלו על הפרק, והיה בזה מין קבורה ממדרגה ראשונה, אחרי שכל הנאספים הכירו ששוב אין אפשרות לדבר על ארגון מרכזי של היהדות הגליציאית נגד רצונם של הציונים. בתוצאה השלילית הזאת ראינו את אחד הנצחונות הראשונים שלנו במערכה נגד השליטים המתבוללים.

לא

עם ראשית עבודתי כנשיא הוועד הציוני המרכזי נצנץ במוחי רעיון להגביר את פעולת הסתדרותנו בתוך המוני העם על ידי מוסד כלכלי, שיביא אותנו לידי מגע ישיר עם אנשי המעמד הבינוני. לפי הצעתי החליט הוועד הציוני לייסד בנק קואופרטיבי, שימציא לחבריו הלוואות קטנות לפי צרכם במסחרם ובמשקם. לפי תכניתי היה בכוונתנו לייסד בנקים כאלה בכל הערים המחוזיות שבגליציה, שיתרכזו מסביב לבנק הכללי הלבובי. חשבנו, שגם בנק ההתישבות הציוני (Jewish Colonial Trust) יתמוך בשאיפתנו זו, ולא רק משום שתינתן לו אפשרות להשקיע חלק מכספיו באופן בטוח וברווחים הגונים, אלא גם מפני שעל פי פעולתו זו תנתן לו האפשרות לחדור לתוך השכבות העממיות הרחבות ולקשר אותן במוסדות הציוניים. דוגמה לפעולה זו שימשה לנו רשת הקואופרטיבים המקומיים, שיסדה איק"א בכמה מערי גליציה בפיקוחו של המרכז הכלכלי שלהם בווינה, שהיתה לה לא בלבד השפעה חשובה על אירגון האשראי היהודי הזעיר בערי השדה, אלא היתה גם בידי מנהלי איק"א בווינה נשק פוליטי נגד התנועה הציונית ומכשיר תעמולה נגדנו בשעת הבחירות של 1907. חשבנו, איפוא, ליצור רשת כזאת, כדי לשחרר את הסוחר היהודי הזעיר מהשפעתה של איק"א ולארגן על ידי כך מעמד בינוני יהודי שאינו תלוי באבירי הכסף האנטי־ציוניים. החילותי ראשית כל בפעולה אישית להשיג מספר מסויים של חברים לוקחי מניות ונסעתי לשם כך מעיר לעיר, והצלחתי באמת למכור כמה מאות מניות, עד שאפשר היה לגשת לארגון הבנק המרכזי. בראשונה חשבתי להתקשר גם באופן פרטי בבנק ולהשתתף בהנהלתו, ובאופן כזה לפקח על הצד הפוליטי־לאומי של פעולתו, אבל משהכרתי שאינני מומחה בעסקי בנקאות חיפשנו אחרי אדם מתאים למשרת ההנהלה המעשית של המוסד, ונמצא לנו איש מתאים לכך, שכבר הראה את כוחותיו בענינים בנקאיים, ושמו היה רודולף אייזלר. עם מינויו סידרנו את המשרד הראשון של הבנק, שנקרא בשם Unja Kredytowa („אחדות

אשראית"), ואשר כבר בראשית התהוותו אפשר היה להכיר את יחסו החיובי של הציבור הרחב, אליו. ואולם נוכחנו לדעת, כי הסכומים הקטנים שאספתי לא יספיקו בשום אופן למלא את תפקיד המוסד, ועל כן קיבלתי עלי לנסוע ללונדון ולהשתדל אצל הבנק הציוני, שיתמוך בנו על ידי אשראי מתאים, שיניח בידנו להרחיב את פעולותינו. בראש הבנק בלונדון עמד אז דוד וולפסון, שהיה גם נשיא ההסתדרות הציונית. מקום מושבו היה בקלן, אבל מצודתו היתה פרושה על כל עניני הבנק בלונדון. נסעתי, איפוא, ראשונה לקלן, והצעתי את ענייננו לפני וולפסון. הוא קיבלני, אמנם, באהדה רבה ונתן לי גם מכתב למנהל הבנק בלונדון, אבל מדבריו הכרתי, שיחסו אל תכניתנו היה יחס של פקפוק.

בלונדון ישבתי שבועות אחדים, אבל למרות כל השתדלותי ולמרות היחס האישי האדיב, שהראו לי מנהלי הבנק בלונדון, לא השגתי מהם שום דבר של ממש, ועזבתי את לונדון מתוך אכזבה גמורה ומתוך התרגזות על קוצר ראותם של האנשים האלה, שלא הכירו כראוי את הערך הפוליטי של חדירת השפעתנו אל חיי הכלכלה והמשק של המוני העם, בה בשעה שהיו מוכנים להשקיע רבבות לעסקים שונים של בעלי מסחר גדולים, שציוניותם היתה לפעמים תלויה בהיקף העזרה שקיבלו ממוסדותינו. אחרי שובי מלונדון הוכרחנו, איפוא, לפתח את הבנק בכוחותינו המקומיים, וזה עלה בידנו במידה המניחה את הדעת. הבנק – שהיה קיים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה – לא היה, אמנם, לבנק בקנה־מידה גדול, כמו הבנקים הגדולים הלבוביים, אבל רכש לו מקום הגון בתוך הציבור היהודי והתפתח משנה לשנה והרים את כבוד ההסתדרות הציונית בעיני חוגי הסוחרים שבגליציה. כשלעצמי לא נכנסתי להנהלת הבנק, כי בינתיים נשתנה מצבי האישי, לרגל ארוסי עם העסקנית הציונית נלי לבית בובר, ולרגל ההזמנה שהוזמנתי לכהן כרב ומטיף בבית הכנסת לנאורים בלודז'.

בקשר לפעולתי בענין הבנק אני נזכר בדיחה יפה של הנשיא וולפסון בקונגרס הציוני בהמבורג, שבו הייתי אחד ממתנגדיו, שהשתדלו להרחיקו מנשיאותו. בנאומי נגד וולפסון נגעתי גם בענין ה־Unja Kredytowa וקבלתי על קוצר ראותו של וולפסון ביחס לפוליטיקה של אשראי מצד ההסתדרות הציונית. וולפסון הזכיר בתשובתו את הציוני הידוע הבנקאי ההולנדי יעקבוס קאן, שביקר בארץ ישראל והוציא ספר על נסיעתו זו: „אצלנו, הציונים, המצב משונה, הבנקאים כותבים ספרים, והרבנים מייסדים בנק". בבדיחות כאלה גדול היה בכלל כוחו של וולפסון שידע באופן מצוין להתחמק בהן מכל דבר שלא היה נעים לו.

לב

עבודתי כיושב ראש הוועד הפועל הציוני לא היתה מוצלחת ביותר; ראשית כל מפני שאחר ההתעוררות הגדולה של ההמונים, ואחרי הכשלון שבבחירות ברוב מרכזי היהודים באה, כריאקציה טבעית, רוח של דכאון ואדישות, וכדי להתגבר

עליה צריך היה להתחיל מחדש בארגון כל התאים המקומיים בערי השדה, לקבץ את הכוחות הפזורים ולהכניס תוכן לתוך עבודתם המקומית שנבלעה כולה על ידי תעמולה בבחירות. ואשר לתוכן זה לא קל היה למצוא לו צורה בהירה. אחרי שעיני הציבור הציוני נטויות היו ברובן אל הקלוב היהודי בווינה ואל פעולותיו שנעשה ילד שעשועים של ההמונים. מלבד זה נתעוררו אחרי הבחירות במחננו כוחות צעירים חדשים, שהראו את יכלתם בשעת הבחירות ודרשו את מקומם בהנהלת המפלגה. כמו בכל העולם הביאה התפרצות זאת של כוחות צעירים לתוך המנהיגות שורה של תחרויות וסכסוכים ועלי, כיושב ראש, היה להרגיעם ולישבם. ואם גם לרוב עלה הדבר בידי, הרי לפעמים לא יכולתי להשיג זאת אלא על ידי החלטה לטובתו של צד אחד, ועוררתי עלי על ידי כך את רגזו של הצד האחר.

מתוך הכוחות החדשים התבלטה ככוח חדש מתפרץ אישיותו של ליאון רייך, שהיה עוד צעיר מאד אבל כבר מתחילתו שאף בסערה למקום ראשי בתנועה. הוותיקים שבחבורה, ואני בכללם, לא עמדנו אז עוד על סגולותיו, שהתפתחו במלואן רק במשך השנים, ונתקלתי בתקפנותו של הטמפראמנט הצעיר שלו. כבר בישיבה הראשונה של הוועד הארצי דרש רייך, על פיהם של אחדים ממעריציו הצעירים, את מקומו כסגן היושב ראש של הוועד, שהיה עד אז בידו של ד"ר דוד שרייבר. התנגדתי בכל תוקף לדרישה זאת, והגנתי על זכויותיו של ד"ר שרייבר, שהיה אמנם רשלן ולא הצטיין בהתמדה בעבודתו הציבורית, אבל עלה על רייך בידיעותיו העבריות ובנסיונו הפוליטי. רייך לא שכח לי כל הימים את עמדתי זאת, ועד כמה שהגענו במשך הימים לידי קירבה מעשית בעבודתנו המשותפת, נשאר תמיד איזה חיץ של קרירות בינינו.

למען העבודה הארגונית קבענו משרה מיוחדת של מזכיר ראשי של הוועד המדיני ואת המשרה הזאת תפס בראשונה ד"ר אפרים פישל וואשיץ (שנודע אחר שנים כיושב ראש הקהילה הירושלמית ואחד ממנהיגי הרביזיוניסטים) ואחר שעזב את לבוב כיהן במשרה זו ד"ר ליאון ווקסלר (ששימש אחר כך כמה שנים כבא כוח של הג'וינט בווינה). בעזרתם של המזכירים האלה השתדלתי לבוא לידי יחסים תדירים עם כל הוועדים המקומיים בערי השדה, ולעוררם לעבודה על ידי נואמים, שעברו בערים וסידרו שם את מהלך העבודה. אבל כל העבודה הארגונית לא הצליחה להכניס רוח חיה בנשמות העיפות של אנשי שלומנו. בינתיים נתרשלתי גם אנוכי אחרי שעמדתי לפני תקופה חדשה בחיי עם ארוסי ועם בחירתי לרב ומטיף בבית הכנסת של הנאורים בלודז'. רק ענף אחד של עבודה התפתח בזמן הזה על דרך המניחה את הדעת – היה זה הארגון הארצי של „טוינבי־הולס", שנוסד מכבר על ידינו והגיע בימים האלה לידי התפתחות יפה מאד. היה זה המשך של שיטת העבודה שלנו לשם הסברה תרבותית לאומית בתוך השדרות הרחבות של העם ושל הנוער, שהתחילה בסידור נשפים וחגיגות לאומיות וקיבלה את צורתה המשוכללת על ידי סידור האסיפות של ה„טוינבי הולס", שכללו סדרי הרצאות בעניני היהדות ותולדותיה וגם פעולות אמנות לכל סוגיה. כמנהל העבודה הזאת

הצטיין אז חברנו הצעיר ד"ר יוסף לוונהרץ (שנתגלה אחרי כן ככוח פועל גדול בהנהלת הקהילה הווינאית ומילא תפקיד רב בפעולת העזרה במלחמה האחרונה).

כשאני מביט עכשיו על התקופה הקצרה הזאת של שנת תרס"ח (1908) וראשית שנת תרס"ט (1909) אני רואה כי חוץ לשתי הנקודות המזהירות של התפתחות הבנק ושל העבודה התרבותית, היתה זאת תקופה של הרגעה ושיתוק הכוחות, אחר הסתערות גדולה של השנה הקודמת.

לג

גם הקשרים עם ארץ ישראל, שלבשו צורה מעשית על ידי ייסוד המושבה הגליציאית מחניים, נתרופפו מחמת כשלונה של המושבה הזאת, ואילו ניצני ההתיישבות החדשה, שהביאה לידי העלייה השניה ושמקורם היה בתנועת העבודה היהודית וכיבוש הקרקע על ידי עבודה משותפת, לא הגיעו עדיין לגליציה. גם השפעתו של א. ד. גורדון, שהתחילה בימים האלה להכות שורש בלבם של הרבה מצעירי ישראל ברוסיה, כמעט שלא נודעה בחוגי הצעירים הגליציאיים. הלא כל עיקרו של רעיון העבודה מצד אחד ושל הכיבוש החברתי מצד אחר יסודם ברוח המהפכה הרוסית של שנת 1905, שהגבול האוסטרי־הרוסי הפסיק מאליו את מהלך התפשטותה, ולכן גם רוח החלוצית לא הגיעה לגליציה בימים ההם. וכשלעצמי הכרתי את התנועות האלה ואת ערכן בציונות רק כשעברתי לרוסיה ונמצאתי בתוך אותם החיים החדשים, שהטביעו את חותמם על היהדות הרוסית והפולנית, ובזה מתחילה גם תקופת חיי החדשה – תקופת לודז'.

מאיר הֶנִיש

עשר שנות ציונות בסטניסלאב (תרס"ה—תרע"ד)

א

כשם שנתמלאה סטניסלאב, מבחינת מעמדה הכללי, מירידתה של טיסמניץ שכנתה, שהיתה לפנים עיר־המחוז הראשית, כך ירשה סטניסלאב את מקומה המרכזי של קולומייא, מבחינה ציונית. הציונות בגליציה הלכה בראשית דרכה בשלושה שבילים: התנועה למען ישוב ארץ ישראל הקימה לה פה, דוגמת הוועד האודיסאי של חובבי־ציון ברוסיה, את החברה „אהבת ציון" בטארנא (טארנוב), שיסדה את המושבה הגליצאית מחנים; הציונות בעלת הצביון הלאומי־המדיני, ששאפה לחידוש פני החיים של היהודים בארץ מושבם ולפעילות בשטח הפוליטי והכלכלי במדינה בצד השאיפה לבית יהודי־לאומי בארץ ישראל, מרכזה היה בלבוב; ואילו הציונות המדינית, הקונגרסאית, קבעה לה בקולומייא מרכז לתעמולה ציונית לכל גליציה ובוקובינה. בקולומייא היה גם מושבה של הסוכנות הרשמית של „אוצר התיישבות היהודים" בלונדון, שהתקיימה בצורת מוסד־כספי רשום ומאושר לפי חוקי המדינה בשם „יודיש נאציאנאלער באנקפריין" (אגודה בנקאית יהודית־לאומית), ופה התקיימו גם וועידות ציוניות כלליות, בהשתתפות באי־כוח התנועה בגליציה ובוקובינה. לעומת זאת לא התבלטה סטניסלאב בתקופה הראשונה כלל וכלל מבחינה ציונית, וכל שכן שלא היו לה תביעות לתפוס עמדה מרכזית בתנועה. גרם לכך בעיקר מצבה הרוחני של אוכלוסייתה היהודית, שאמנם התקדמה מהר ובמידה ניכרת במובן הציביליזאצ־יוני, אך חסרה היתה בה כל תנועה רוחנית־תרבותית ראויה לשמה. השכלת יהודי סטניסלאב היתה ברובה שטחית־פרופסיונאלית ובלא ריח של תורה ובלא רוח של היהדות ההיסטורית.

אולם עם התפתחותה המהירה של העיר ושגשוגה הכלכלי, גדלה ועצמה גם הקהילה היהודית בסטניסלאב, הן מבחינת מספרה והן מפאת מעמדה בתוך יהדות גליציה. וכאשר ניגשו ציוני גליציה בסוף המאה שחלפה לבדק מבנה של ההסתדרות הארצית, כדי להעמידה על יסודות ארגוניים יעילים יותר, ראו לחלק את גליציה שלושה מחוזות נפרדים עם וועדים־מחוזיים בלבוב, קראקא וסטניסלאב, הכפופים כולם להנהגתו הראשית של הוועד הציוני המרכזי בלבוב (בזמן מאוחר נוסף עוד וועד־מחוזי לפודוליה, שמקום מושבו היה בטארנופול).

דבר העלאת סטניסלאב למרכז ציוני לחלק הדרומי־מזרחי של גליציה, שבא

בעיקר מתוך התחשבות במצבה הגיאוגראפי של עיר זו, אשר נעשתה צומת־תחבורה של חמשה קווי מסילת־הברזל, העלה את מורת רוחם העזה של ציוני קולומייא. ברור היה להם, שאין מקום לשני מרכזים ציוניים זה על־יד זה, ועם הקמת הוועד המחוזי בסטניסלאב יחוסל ממילא מעמדה המרכזי של קולומייא בתנועה הציונית, וסטניסלאב תירש אותו. אמנם גם קודם לכן, כשההסתדרות הגליציאית היתה מאורגנת לפי העיקרון הצנטראליסטי והתנהלה על־ידי המרכז הציוני בלבוב באופן בלתי־אמצעי, לא תמיד היה לבם של ציוני קולומייא שלם עם המרכז הזה, ועתים היו מנשבות בו רוחות של אופוזיציה ומרדנות נגד ההנהלה הראשית בווינה. אולם אם קיבלו איך שהוא את מרותו של הוועד המרכזי בבירת המדינה, שעל־כל־פנים היו לו גם זכויות מסוימות, הרי לא ראו כל אפשרות לעצמם להשלים להשפלתה של קולומייא, בעלת עבר וזכויות הרבה בתנועה, וסירבו להסכים כי ירכיבו כאלוף לראשה את סטניסלאב הצעירה, שאין לה כל מסורת וזכות ציונית ואף אין לה נסיון ארגוני בהיקף כללי — והתקוממו לכך, וביטוי התקוממותם — אי שיתוף פעולה עם הוועד המחוזי החדש ואי־ציות מוחלט להוראותיו. המצב הזה נמשך כמה שנים וסופו נצחונה של סטניסלאב על קולומייא. בנצחון זה לא מעט חלקו של ד"ר מרדכי ברודא, שבא בשנת תר"ס לכהן כרב לעדת הנאורים בסטניסלאב והשתתף בפועל גם בהנהלת עניני הציונות כחבר הוועד המחוזי שם. הוא שאצל גם מרוחו, רוח של ציונות עקיבה ופעילות פוליטית, על הוועד הזה ועשוהו גם מכשיר יעיל של ההנהלה המרכזית בלבוב, שגם בה היתה השפעתו ניכרת מאוד.

ב

בשנת תרס"ה (1905), שבה השתקעתי בסטניסלאב, היתה שם תנועה ציונית רחבה אך לא עמוקה ביותר, ואף מפוצלת היתה לאפיקים הרבה, באין מרכז מאחד ומכוון אותה. התקיימה הסתדרות ציונית ענפה ומסועפת לתאיה השונים: חבורת „ארץ ישראל" המרכזית והכללית שאליה השתייכו רובם של ציוני העיר, וגם בנות־חברות ואגודות כמו אגודת נשים „רחל־ה", כלומר רחל, אגודת אקדימאים „בר כוכבא" (אחר כך נוסדה אגודה אקדימאית שניה „גיסקאלא", כלומר: גוש חלב), אגודת פקידים ועובדים בבתי מסחר „אחוה", בית ספר עברי „שפה ברורה", אגודה אספורטיבית „הכוח" וכן „חוגים ציוניים" של תלמידי בתי הספר השונים. לפנים התקיים גם וועד מקומי מורכב מנציגי הארגונים הציוניים בראשותו של ד"ר רובין (ראובן) יונאס, אחד הכוחות החשובים מבין צעירי המשכילים במקום, ציוני נלהב ובעל כשרון של נואם. אך עם הקמתו של הוועד המחוזי נתבטל הוועד המקומי, וכך ניטל מהתנועה בסטניסלאב המכשיר המכוון והמתאם את הפעולה הציונית. כי הוועד המחוזי, ששומה עליו לטפל בענינים כלליים, לא יכול היה להתמסר במיוחד לצרכים המקומיים. וכן נתקפחה התנועה בסטניסלאב גופה גם על ידי כך, שהוועד

המחוזי משך מתוך התאים המקומיים את מיטב הכוחות הפעילים ורתמם, בפעולותיו שלו.

בשורה הראשונה לקתה חבורת „ארץ ישראל", שחבריה מתוך חוגי האזרחים בעלי־בתים וסוחרים, ברובם לא היו מוכשרים לאיצטלת המנהיגות, והנהגתה מסורה היתה, איפוא, בעיקר בידי הכוחות הצעירים מקרב המשכילים. נשיא החבורה ד"ר שמואל שור, ממשפחת בית הלפרן המכובדה והענפה, בן תורה ובעל השכלה רחבה, אך ללא כל חוש מעשי וכשרון ארגוני, שימש בשני כתרים – עמד גם בראש הוועד המחוזי ופיצל אגב כך את כוחותיו ומרצו. עמו עברו לוועד המחוזי עוד כמה כוחות צעירים. בבואי לחבורת „ארץ ישראל" מצאתיה צל של אגודה. אולמיה המרווחים ברחוב האליצקא היו על־פי־רוב שוממים, חבריה לא נועדו יחדיו, הרצאות לא נערכו בה, וארון הספרים, שארית הספריה מימים ראשונים, עמד בפינה סגור ושכוח. כשקיבלתי מידי המנהל, מר פסח אַלמר, את המפתח המוחלד ופתחתי את הארון, נתגלו לעיני בצד „שמות" בלים כמה כרכים בודדים של ש"ס ושאר ספרים קרועים וחסורים שריח של עובש נדף מהם. אותן המסכתות היו שארית הפליטה מהש"ס שנרכש בשעתו על ידי המועדון העברי שעל־יד החבורה, והחבורה זלזלה בנכסה והקלה בשמירתו. אותה שעה נזכרתי, מתוך געגועים מרובים, ארונות הספרים הגדושים של הספריה היפה באגודת „בית ישראל" בקולומייא, שמורי וידידי מוטיל ברגר שמר עליהם מכל משמר וטיפל בהם מתוך חיבה יתירה. אותה שעה לא שיערתי עדיין, מה רחוקה היא סטניסלאב זו המלאה ציונות כרמון מהכרת היהדות לאמתה וידיעת ערכם של אוצרותיה הרוחניים, ועד כמה סופו של המבקש ספר עברי להתלבט פה, עד שישיגו.

בענין זה אולי כדאי להזכיר שתי עובדות, העלולות לזרוע אור על הרוח שפעמה בתקופה הראשונה באנשי הצמרת הציונית פה, שרובם היו בחינת גרי ציון, השקועים עוד לפי חינוכם והשכלתם בתוך עולם הטמיעה: בוועידה המחוזית הראשונה בסטניסלאב דן יושב ראש הוועידה, ד"ר ראובן יונאס, ברותחין את העתון העברי „המגיד" בשל עמדתו הבקורתית להנהגת הציונות המדינית ועל־פי הצעתו נתקבלה על־ידי הוועידה החלטת איום בחרם (אם „המגיד" יוסיף לפרסם מאמרים כאלה, מחובתו של כל ציוני להחרימו. מתוך הדין וחשבון של ראובן פאהן מהוועידה ב„המגיד"). כפי שמסר לי מר ישעיהו הורוויץ, הרי הנהלת חבורת „ארץ ישראל, בבואה לצייד לראשונה את אולם־הקריאה שלה בעתונים נמנעה להזמין אף עתון עברי אחד, ובבוא הדרישה לכך מצד חבריה העבריים, דחתה אותם ההנהלה בתשובה קצרה: - אלו שיש להם צורך בעתון עברי, יזמינוהו על חשבונם שלהם.

עבודת יום יום הציונית, ביחוד בשטחי התעמולה והאירגון, מוטלת היתה בעיקר על אגודת האקדימאים „בר כוכבא", שנשיאה היה אז התלמיד למשפטים מיכל שפיגל, צעיר רציני ובעל מרץ אך חולני (הוא מת בדמי ימיו), ואגודת הנשים „רחל". חלק מחברי „בר כוכבא" באו מסביבה מתבוללת והיו רחוקים מן

היהדות, אך היו מוכנים להגן על כבוד עמם בחרף נפש, ואחרים הביאו אתם מבית הוריהם קצת ידיעות ביהדות ובקיאות במנהגים ואורח החיים היהודיים ודיברו גם יידיש – והם שהיו גם תעמלני הציונות ברחוב היהודים. ובאגודת „רחלה", בראשותה של אשה משכלת כבודה ובאה בימים, גב' מינה הורוויץ, היתה שורה שלמה של ציוניות מצויינות, כמו המזכירה רגינה מֶלֶר, האחיות הנריקה הורוויץ וטובה לאנדא-נכדותיו של ר' ליפא הורוויץ, שרה טהאו־ריטרמאן, קלארה זינגר, מלכה בַּאכר ואחרות, שמילאו את תפקידיהן הציוניים ברצינות ובשלימות.

ג

אגודת הפקידים והעובדים בבתי־המסחר „אחוה", שגם אליה נסתפחתי כחבר, כבר היה מסונפת למפלגת „פועלי ציון", אך עוד שיתפה פעולה עם ההסתדרות הציונית, ודוד שלמה ליכטמן ישב אז כבא־כוחה בתוך הוועד הציוני המחוזי. היתה זאת אגודה שופעת חיים ופעילות עם קהל חברים הומים ומהַמים, רובם נוער ובתוכם גם בני בעלי־בתים אדוקים וחסידים. חלק החברים הכרתם הציונית עמומה היתה ולבם הלך בעיקר אחרי נשפי־רקודים וחגיגות ציוניות, וחלק שטוף היה בתורת מלחמת המעמדות, ששאבוה על־פי־רוב מתוך המחברות והקונטרסים. אלה כן אלה התמכרו ברובם לאידישיזם קיצוני והעברית היתה להם לשם־נרדף לריאקציה. ההכרה המעמדית והחברתית לא היתה עדיין מפותחת בהם כל־עיקר והאגודה לא גילתה שום פעילות בשטח זה. בזמן מאוחר נתארגנה על־ידה פעולה לשם המעטת שעות־העבודה של עוזרי בתי־המסחר ופקידיהם, שנוצלו ניצול מבהיל על ידי מעבידיהם. במשך הפעולה הזאת השתמשו נגד בעלי בתי־העסק הסרבנים גם באמצעי אלימות וכפיה שגרמו להתנגשות עם המשטרה ולמאסרם של כמה מחברי „פועלי ציון" (בין הנאסרים היה גם נתן קייש בנו של ר' אברהם קייש).

בתוך „אחוה" קיבלתי עלי את התפקיד של מרצה לעניני תרבות, אך תפיסתי בזה היתה שונה משל וועד האגודה: כנגד מגמתו לצמצם אותו על הדאגה לתכניות מתאימות ומושכלת בשביל נשפים ספרותיים מוזיקליים, עמדה מגמתי להרחיב את המסגרת ולהכניס לתוכה גם סידור הרצאות וייסוד שעורים לעברית ולתולדות ישראל. והנה ניתן לי לפתוח את פעולתי באטראקציה מופלגת – כלומר, בעריכת נשף שלום עליכם בהשתתפותו של שלום עליכם, עצמו. הנשף עבר בהצלחה מכל הבחינות. אך קרוב לכך ראיתי צורך להפסיק את פעולתי וחברותי ב„אחוה" משום שיצאה מתוך ההסתדרות הציונית הכללית, לפי הוראת המשרד הראשי של „פועלי ציון". נימוק היציאה לא נראה לי אלא דוגמאטיזם קיצוני (איסור שיתוף־פעולה מצד סוציאליסטים עם ציונים בורגנים) ופרישתי מ„אחוה" גררה אחריה גם פרישה ממפלגת „פועלי ציון".

אגודת „אחוה" 1 נוסדה בשנת תרנ"ח (1898) או תרנ"ט (1899) במועדון העובדים היהודים בבתי המסחר (יידישער האנדעל־אנגעשטעלטען־קלוב), שעל־יד חבורת „ארץ ישראל" הציונית. חברי ה„אחוה" היו בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים ומספר פועלים ועובדים ופקידים בבתי־המסחר. היושב ראש הראשון שלה היה מרדכי פֶּאפֶּר, ולוועד השתייכו זלמן הֶרץ, שלמה דוד ליכטמן, יוסף גולדשלאג, פ. גולד, אבנר קונר ואחרים. כעבור זמן־מה יצאה אגודת „אחוה" מרשותה של חבורת „ארץ ישראל" והתארגנה לעצמה, אך היא היתה גם לאחר מכן בעלת אופי ציוני יותר מסוציאליסטי. נשיאה השני היה שלמה גלאס ועל חבריה הפעילים נמנו גם ש. לויפר, מרדכי ביברינג וי. קירשנר. היא פיתחה פעולה תרבותית בין חבריה על־ידי סידור הרצאות ושיחות (בין המרצים היו ד"ר אליהו וואטנברג 2 , שלמה קריינדלר, אברהם קלוגמן, שמֶרלר, מרדכי לייב פייארמן, פינק ואליהו ראוך) וייסוד קורס לנגינה וזמרה ומועדון לשחקנות בימתית, שחבריו אף ערכו כספם בפעם הצגות פומביות. בשנת תרס"ג (1903) או תרע"ד (1904) יצאה „אחוה" לראשונה כלפי חוץ בפעולה פוליטית, בהשתתפה באופן פעיל במערכת הבחירות להנהלת קופת חולים הכללית בצד הס.פ.ס. נגד השלטון ומשרתיו הפוליטיים, שהתאמצו להשתלט על המוסד ולא נרתעו להשתמש במלחמה זו גם בנשק, אשר הסטודנט היהודי בריקנר נפל לו לקרבן. אגודת „אחוה" הסתנפה אח"כ למפלגת „פועלי ציון" ובשנת תרס"ז (1907) אירגנה פעולה לטובת סגירת החנויות ובתי־העסק בשעה 8 בערב, שמלווה היתה בשביתה ובהפגנות ובמאסרים של חברים על ידי המשטרה ונגמרה בנצחון העובדים על מעבידיהם. בשנת תרס"ח (1908) היה פנחס דערמן ראש ה„אחוה" ואדולף שארף, עתה בתל־אביב, מזכירה, ועל חבריה הפעילים נימנו הנדז'י הורוויץ, פייביל ייקל, יוסף לייב לעוו, ואחרים.

ד

התנועה העברית בעיר היתה עוד בראשית התפתחותה. מזה כמה שנים התקיים בה בית־ספר עברי בשם „שפה ברורה", שנוסד על־ידי אברהם יצחק כביטנר, אדם נלהב לעברית, שבא מעיר מולדתו טיסמניץ וקיים פה את תכניתו של יסוד בית ספר מודרני לעברית, אחד מבתי הספר הראשונים בגליציה מטיפוס זה (שיטת עברית בעברית ובמבטא הספרדי), דבר שהיה בו משום חלוציות והעזה כאחת. לבית־הספר היו כמה כתות של תלמידים ותלמידות, והורו בהן האחים אברהם יצחק ונפתלי כביטנר, ולאחר שנפתלי עבר להוראה בבית הספר בקראקא בא במקומו המורה והסופר שמאי חאלטניקוב. ההנהלה הפדגוגית־הרוחנית של בית

1 הפרטים הנזכרים למעלה על פעולת „אחוה" בשנותיה הראשונות נמסרו על־ידי שמואל ביברינג אחד מחבריה הוותיקים.

2 היגר אחרי מלחמת העולם הראשונה לאמריקה ונצטרף שם לשורות הקומוניסטים. כפי הנשמע נשלח על ידיהם בתפקיד רשמי לרוסיה הסובייטית, במקום שהוא נמצא בו כיום.

הספר היתה מסורה כל הזמן בידי מייסדו כביטנר, ואשר לצד המשקי־התקציבי דאג וועד ציבורי מבין ציונים חובבי שפת עבר, בראשותו של אליעזר לבנסארט, איש חמודות וציוני נאמן (באותו הוועד השתתפו גם האחים ד"ר מרדכי ואריה דרימר, מאיר הניש, משה הוכמאן, מנחם נפתלי הורוויץ, הרמאן טרופ ואחרים). וכך ניתן לו לבית הספר, שהיה גם רשום כאגודה לפי חוקי המדינה, אופי של מוסד חינוכי־ציבורי. התקציב, שנדרש ברובו הגדול לשכר־דירה וצרכי ציוד והשאר לתשלום משכורות למורים, כוסה בעיקר מתשלומי־התלמידים ובחלקו מהכנסות צדדיות, כגון תרומות והקצבות ודמי־חברים וכו' וכדומה.

בצד בית־הספר „שפה ברורה" התקיים „חוג עברי" מצומצם, שחבריו נתכנסו אחת לשבוע לשם שיחה וחילופי־דעות בעברית. חוג זה בא במקומו של המועדון העברי הקודם שעל־יד חבורת „ארץ ישראל", שהמורה משה וונדרמאן (בעברית היה נוהג לכנות את עצמו: בעל נס) עמד בראשו, והוא פורק אחרי שנות־קיום מעטות. במשך הזמן נתרחב החוג הקטן הזה על־ידי תוספת של חברים וחברות מבין תלמידי „שפה ברורה" והקורסים העבריים, ופעל אחר כך כאגודה מקומית של ה„עבריה" העולמית ושמר מתוך נאמנות על גחלת העברית. ראוי להזכיר, כי ביזמתו והמרצתו של אותו החוג העברי נכנסו חבריו לתוך האירגונים הציוניים השונים, כדי לפעול שם בפנים לטובת הציונות ומוסדותיה ובעיקר כדי להשפיע על האגודות ברוח העברית (היו כאלה שנצטרפו אז בכוונה זו לאגודה הפועל־ציונית „אחוה" ומתוך שלא לשמה באו לשמה ונשארו חברים פעילים ב„אחוה" ובמפלגת פועלי ציון גם לאחר שהן עזבו את ההסתדרות הציונית הכללית).

ה

בוועד המחוזי, שהייתי חברו כמעט כל ימי שבתי בסטניסלאב, היה הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא הארי שבחבורה. הוא היה מנהיגם הרוחני ומדריכם ביהדות של חברי הוועד, גם של הדוקטורים הקשישים שכבר התמחו במנהיגות, וגם של בני המשמרת הצעירה שקיבלו את הכשרתם לכך, והשפעתו על צמרת התנועה ומתוך כך על התנועה כולה היתה רבה. בעיקר יש לזקוף לזכותו של ד"ר ברודא גם את השינוי הרב לטובה, שחל ביהדות סטניסלאב מבחינה ציונית־לאומית, כי הוא חרש בה חרישה עמוקה כן בהתנהגותו האישית כרב ציוני, שלא ידע כל ויתור וכל ריתוי בשעה שהיה עליו להגן על העיקרים הלאומיים, וכן בדרשותיו בבית־הכנסת, שמשכו תמיד קהל שומעים גדול, ביחוד מחוגי האינטליגנציה והנוער, אותם הנאומים מעל הבימה, שגושאם היה על־פי־רוב ענין אקטואלי והם גם רחוקים היו מכל פאתוס מלאכותי ומדרשנות, נכנסו בפשטותם ובכנותם ללב השומעים והעמידום על עיקר הדברים של השקפת היהדות וטובתה.

נשיא הוועד המחוזי היה, כאמור, ד"ר שמואל שור, מי שהיה פעיל בעיקר, לפי רוב ידיעותיו וכשרונו הדברני, בשטח התעמולה וההסברה. ולשבחו יש לומר,

שלא נרתע גם מ„עבודה שחורה", כשטובת הענין דרשה זאת. זוכרני את הרושם הרב שעשה בי, הצעיר ואיש החדש במקום, כשראיתיו מסבב בעיר, מבית לבית, לאסוף חתימות של התושבים היהודים על פטיציה בענין יהודי כללי.

אחרי ד"ר שור עמד בראש הוועד הזה קרובו ד"ר אנזלם (האנס) הלפרן, בנו של ר' הירש הלפרן, מי שהיה ראש הקהילה. ד"ר הלפרן לא היה בו מעממיות של קודמו, היה מכובד אבל לא אהוב ביותר. הקו האריסטוקראטי שבאפייו, ירושת מוצאו ממשפחת יחסנים ועשירים, כאילו הקים חיץ בינו ובין הבריות, והוא פגם לגבי מנהיג של תנועה עממית כתנועה הציונית.

מבין שאר חברי הוועד המחוזי יש לציין את עורך דין ד"ר ראובן יונאס, שכבר נזכר; ד"ר יעקב לויפר, מטובי עורכי הדין, אנין הדעת ובעל השכלה עמוקה, אשר עוד בצעירותו הצטיין בפעילותו הציונית והיה גם ממייסדי האגודה האקדימאית „אמונה" בלבוב, שמתוכה יצאו כמה וכמה ממנהיגי התנועה בגליציה; ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, אדם פיקח וזריז ובעל מרץ רב, אם כי לא נוח כלל ביחסיו עם הבריות. הוא טיפל ברצון רב ומתוך נסיון בשאלות אירגוניות, ולכן גם הוטלו עליו, מטעם הוועד, כל הפעולות האלו; ד"ר הלל זוסמאן, שהביא אתו מבית אביו ר' שלום זוסמאן, איש יהודי עשיר ועסקן ציבורי מכובד, מסורת נאה ועממיות אהודה ונטייה לעסקנות, ואת אלה העמיד לשירות הציונות, אשר ברוחה השפיע לא מעט גם על אביו, שהשתייך בענין הפוליטיקה המקומית למחנה המתבוללים, יריבי הציונות. הלל זוסמאן, כבכור הבנים, היה גם למופת במסירותו ונאמנותו הציונית לכל אחיו (ששנים מהם עלו לארץ ישראל); הרמאן טרופ, שנספח לוועד בזמן מאוחר, שירת את התנועה, כסוחר משכיל ואיש המעשה, ביחוד בשטח הכלכלי; רגינה מֶלֶר, אשה משכלת ונמרצת וציונית נלהבה, אשר בד בבד עם עבודתה השקודה באגודת „רחל־ה" היתה גם מזכירת הוועד המחוזי ומילאה את תפקידה זה על צד היותר טוב.

בצד החברים האלה, שהיו בחינת צמרת התנועה, שאילו מהם שימשו אחר כך מי ראש קהילת סטניסלאב, מי ציר הסיים הפולני וכו', יש להזכיר את בני המשמרת הצעירה, שהיו בחינת נושאי כלים ועמדו כל שעה הכן לשירות התנועה, את יוסף פילנבוים, אברהם מאגנט, אוסקר ווייגרטן, ליפא אייגנפלד, שלמה פישגרינד, נפתלי לאנדא ואחרים.

ו

פעולתי בוועד המחוזי התרכזה בעיקר בשטח הקרן הקימת לישראל, שהיתה קרובה ללבי. היה זה שדה־בור שצריך היה לעבדו מעיקרו. דיינו אם נציין, כי אחרי כמה שנות קיומה של הקרן הקיימת לא ידעו או בסטניסלאב הציונית אלא מעט מאוד על המכשיר החשוב הזה להגשמת הציונות, על אפייו ועל תפקידיו, וכמעט שלא נתנו עליו את הדעת לכוללו בתוך כלל הפעולות הציוניות השוטפות. ולכן

מן ההכרח היה, להתחיל בבת אחת גם בפעולות ההסברה והתעמולה וגם בעבודה האירגונית והמעשית לטובת הגדלת הכנסותיה של הקרן. ואם מבחינה הראשונה לא קשה היה הדבר ביחס, הרי היו קשיים רציניים מבחינה האחרונה: לא די שחסרו המנגנון והכוחות הדרושים לשם נהול הפעולה הזאת בהיקף מחוזי, הרי גם הלשכה הראשית של הקרן הקיימת בווינה לא גילתה תחילה הבנה ראויה בשביל הצורך, להתאים את דרכי הפעולה ואפניה לתנאי המקום והסביבה. כך, למשל, נאלצתי להאבק עם הלשכה הראשית על כך, שקופסאות הקרן הקיימת תחולקנה דוגמת הקופות של רבי מאיר בעל הנס מכוללי החלוקה, חנם לכל דורש, ולא לדרוש ממקבלי הקופסה את סילוק דמי־הקופסה מראש, והלשכה הראשית נענתה לי על־כרחה ואך אחרי שנהגתי כך, על דעת עצמי, בהזמיני בערך כמה מאות קופסאות פשוטות וזולות, שחלקתין בין הציונים והשגתי על־ידן תוצאות ממשיות טובות למעלה מהצפוי. כי לא זו בלבד שההכנסות מקופסאות אלו עלו תוך זמן קצר בהרבה על הוצאות ייצורן, אלא שגברה והלכה הדרישה להן. ומאז אמנם חולקו על ידי הלשכה הראשית הקופסאות הכחולות בכמות גדולה והכניסו בקביעות לקרן הקיימת סכומים גדולים, מלבד התועלת המרובה מבחינת התעמולה, שהביאו לרעיונה.

לא יצאו ימים מרובים וטרחתי להקים וועדת הקרן הקיימת למחוז גליציה הדרומית־מזרחית, שהתנדבו לפעולותיה כמה ציונים מבוגרים וחבר עוזרים צעירים, ביחוד מבין תלמידי בתי הספר. האחרונים ראויים במיוחד להזכר לטוב. הם הם שביצעו, מתוך התמסרות למופת, את העבודות השחורות, למן חלוקת הקופסאות והרקתן מפקידה עד לאיסוף כל מיני חמרים לטובת הקרן הקיימת ועד לקיבול הכספים והתרומות במגביות הכלליות ובהזדמנויות פרטיות ומשפחתיות, והכל מתוך הסכנה, שכרוכה היתה בפעולה זו בשבילם מצד שלטונות בתי־הספר הכלליים. בזכות עבודה מאומצת ומתמדת זו, תפס במשך הזמן מחוז גליציה הדרומית־מזרחית עם המרכז בסטניסלאב מקום בראש לא רק ביחס לגודל סכומי התרומות לטובת הקרן, אלא גם בדרכי ההסברה להפצת הרעיון ובאפני הפרסום והתעמולה – בצורת טבלאות סטאטיסטיות ודיאגראמות – שזכו בהערכה מלאה מכל צד והיו דגם גם לאחרים.

מבין עסקני הקרן המבוגרים עלי לציין במיוחד את ד"ר פנחס הָאסל, שהקדיש זמן מרובה לעבודה זו, את מרדכי פֶאפר, שהיה במשך זמן מסוים גם חבר הוועד המחוזי, ואת המהנדס נח דיקמאן; ומבין העוזרים הצעירים את מרדכי רובינפלד, מחברי קבוצת שילר הוותיקים, את יוסף זוסמאן וזיגמונד הורוויץ.

ז

בהזכירי את יוסף זוסמאן, רואה אני להציב כאן מעין ציון לזכרו, משום שהיה מראשוני־החלוצים מבני סטניסלאבו אף נספה בארץ ישראל בנסיבות טראגיות. יוסף זוסמאן, בנו של ר' שלום ואחיו הצעיר של ד"ר הלל זוסמאן, נולד בשנת תר"נ (1890) באחוזת

אביו במאידן. בגמרו את הגימנסיה בסטניסלאב, נרשם בתרס"ח (1908), ברצון אביו, בפקולטה למשפטים בווינה, אך עבר לבית־הספר הגבוה לחקלאות שם, ולמד בו רק שלושה זמנים. בסוף תרס"ט (1909) השתתף כאורח בקונגרס הציוני התשיעי בהמבורג. אחר כך למד בבית הספר הגבוה לחקלאות בהוהנהיים ועמד שם בבחינה בתחילת תרע"א (1911). בשל היחסים המתוחים בינו לבין אביו, שלא השלים עם הדרך שיוסף בחר בה, סרב לקבל כל עזרה מצד אביו והתפרנס מהוראה. כדי להתמחות בחקלאות מעשית, נכנס לחוות־הלימודים של היק"א בסלובודקה־ֶשניה, שבין סטניסלאב וקולומייא, שהכשיר מהגרים לארגנטינה והיה מפורסם בשעתו בהתנגדותו לארץ ישראל וללימוד העברית. מחמת תאונה (איבוד עין) החליט להפסיק את לימודיו ולהחיש את עלייתו לארץ ישראל. ואמנם הוא שב לבית הוריו בסטניסלאב ומשם עלה לארץ ישראל.

בבואו לארץ ישראל נסתפח זוסמאן כחבר ל„הפועל הצעיר" ועבד זמן מה בחוות טריידל בכנרת. כאשר הקבוצה הראשונה מאמריקה ואליעזר יפה בראשה קיבלה לרשותה את החווה לשם נסיון והיתה זקוקה לפועלים ארצישראליים מנוסים שמה עיניה ביוסף זוסמאן ותעסיקהו שם. בהווסד מרחביה על ידי הפרופיסור פראנץ אופנהיימר והאגרונום שלמה דיק, נתקבל יוסף וסמאן כחבר בה. בשנת תרע"ב (1912) השתתף ב„קבוצת עבודה", שעבדה בפרדסי פתח תקוה, ואחר כך נכנס לעבוד אצל אכר גרמני בווילהלמה כדי להשתלם בעבודה ובמשק החלב 1.

בראשית מלחמת העולם הראשונה היה זוסמאן חבר בקבוצת דילב. כל שבוע נשלח מהקבוצה חבר לירושלים לשם קניות נחוצות. באחד הימים יצא יוסף זוסמאן ממלון הכרמל בירושלים רכוב על חמור וסחורה עמו – ואל דילב לא הגיע. מאז נעלמו עקבותיו.

ח

זכור לנו המצב העגום של לימוד הדת היהודית בבתי הספר של הממשלה בגליציה. מצד אחד קבעה החוקה האוסטרית את חובת לימוד הדת בבתי הספר ומסרה לידי הקהילות את הטיפול והפיקוח בענין זה, ומצד אחר הקציבה לשם כך רק שתי שעות לשבוע, שלא הספיקו אף בשביל הלימודים ההכרחיים ביותר, שבתחום הדת היהודית. חסרונה של תכנית־לימודים קבועה וחסרון מורים ראויים לתעודתם ובעלי רגש אחריות הטילו עזובה רבה בחנוך הדתי של ילדי ישראל תלמידי בתי הספר הללו, והקהילות היו אין אונים לעמוד בפרץ, ובהרבה מקרים אף חסרו את ההבנה הדרושה והרצון לכך. בסטניסלאב, מקום־כהונתו של המורה לדת נפתלי שיפר

1 יעקב רבינוביץ במאמרו „מסביב לדגניה ב'" („דבר" גל. 6472) מזכיר את זוסמאן בענין „קבוצת עבודה". הוא כותב: „אגב: אינני זוכר מדוע, אבל זכרוני נתקל כרגע באחד משני הפועלים שעבדו בסביבות ירושלים בראשית המלחמה העולמית אז. אחד מהם — זוסמאן, בחור שהכרתיו בפתח תקוה, ושעבד יחד עם עוד אחד או שנים אצל אכרי וילהלמה הגרמנים, בכוונה להשתלם בעבודה ובמשק".

ודומיו, היה המצב גרוע ביותר. אך כאן עשתה הקהילה מעשה חשוב לשם שינוי פני הדברים, במנותה את ד"ר מ. ז. ברודא מפקח על לימוד הדת בבתי הספר העממיים. אולם אך ניגש ד"ר ברודא למילוי תפקידו ברצינות ובשאיפה לתיקון המצב, ביחוד ביחס לשפה העברית, שהוזנחה לגמרי למרות חשיבותה המרובה בשביל התסילה והחיים הדתיים, נתקל באיבה גלויה של המורים הבורים, שהיה נוח להם במצב של הפקר. מיד החלה חתירה נגדו ונגד מינויו, באמצעים שפלים ובמסווה של פאטריוטיות פולנית, ומשום כך נתמכה גם על ידי הנציג היהודי במועצת החינוך למדינת גליציה, הפרופסור שטרנבאך מקראקא, אשר כיהודי מתבולל היה שקוד להגן על האינטרסים הפולנים מפני ד"ר ברודא, שהכריזו עליו כעל „אויב הפולנים". לשבחה של קהילת סטניסלאב יש לציין, שהיא לא נרתעה כלל ולא ניערה את חצנה מד"ר ברודא, אף על פי ששלטון הקהילה נמצא אז בידי החרדים והמתבוללים, שהיו מיריביו הפוליטיים המובהקים. ולא עוד, אלא כשמועצת החינוך הממשלתית, בהשפעת אותו הפרופ' שטרנבאך, הוציאה פקודה בדבר קיצוץ מקום השפה העברית בלימודי הדת ואף ערכה אנקיטה לשם קביעת מקומה ומידת חשיבותה של העברית בלימוד הדת, מינתה קהילת סטניסלאב דווקא את ד"ר ברודא כבא־כוחה באנקיטה זו. צעדה זה של קהילה כה נכבדה היה בו גם חיזוק רב לעמדתה של העברית במערכה הפוליטית, שחוללו נגדה וגם מלוא סיפוק לאישיותו שד ד"ר ברודא. אולם יהדות סטניסלאב לא הסתפקה גם בכך, כי אם יצאה אף במחאה גלויה וחריפה על קיפוחה של השפה העברית ועל התערבות גורמי חוץ בענין לימוד הדת שהוא בסמכותה של הקהילה. מחאה זו באה לידי ביטוי נמרץ באסיפה פומבית שהשתתפו בה המוני יהודים מכל החוגים והמפלגות (עם המקהילים אותה נמנו בצד המנהיגים הציונים גם נכבדי הקהילה כר' שלום זוסמאן, פיליפ ליברמן ואחרים) ובהחלטה שנתקבלה אחרי הרצאתו של המפקח על בית"ס של הבארון הירש – נתן שפֶּרבר. ואף כי כל הצעדים האלה לא הועילו למעשה לסכל את מזימתם של שונאי העברית, שנתמכו מלוא תמיכה על־ידי שלטון־החינוך במדינה, וגם ד"ר ברודא, בראותו כי אין בידו לפעול במצב הקיים פעולה של ממש, התפטר ממשרת המפקח, הרי עצם עמדתה הגאה והתקיפה של יהדות סטניסלאב במערכה זו נודעה לה חשיבות מרובה. היתה זאת הפגנה לאומית יפה, שרישומה כלפי פנים וכלפי חוץ היה עז וקיים.

ט

עם כל הכבוד וההוקרה שרחשו גם מתבוללי סטניסלאב מעדת הנאורים לרבם ד"ר ברודא, היתה עמדתו הציונית לצנינים בעיניהם. אך כל עוד פעולתו זו הצטמצמה בשטח ההטפה וההסברה וכלפי פנים בלבד, לא מלאם לבם להתריס נגדו בגלוי. אולם עם השינויים הפוליטיים, שהתחוללו לרגל הנהגת זכות־הבחירה הכללית לבתי המחוקקים באוסטריה בא גם תורה של המפלגה הציונית לצאת לזירה הפוליטית ולהתייצב בראש

ההמונים היהודיים לשם ליכודם ואירגונם למטרת שחרורם הפוליטי-לאומי. והיה זה כדרך הטבע, — ד"ר ברודא שהיה מראשוני המצדדים בזכות הפוליטיקה הארצית וראשיה, כלומר בזכות הכללת הפעולה הפוליטית במדינה בתוך תכנית-הפעולה הציונית[1], ראה עתה את יעודו, לכוון את הפעולה הזאת ולהשתתף בפועל בהנהלתה. והוא גם עיבד תכנית פוליטית לפי הקונצפציה של אוטונומיה לאומית פרסונאלית, שאושרה אחרי דיון ממצה על ידי הוועד המחוזי בסטניסלאב והוגשה על-ידו, כהצעתו הרשמית, לשאר המוסדות ההנהלתיים של התנועה בגליציה ובווינה. תכנית זו נתקבלה לבסוף, אחרי מיזוגה עם התכנית המקבילה של אדולף ביהם שהוצעה מצד הוועד הציוני המרכזי בווינה, על-ידי הוועידה הכללית של ציוני אוסטריה בקראקא (יולי 1906), והונחה כיסוד למפלגה הפוליטית הלאומית, שהוקמה אז בצד ההסתדרות הציונית לשם העבודה הפוליטית. ולאחר חקיקת החוקה והתוויית הדרך לפעולה הפוליטית, העמיד ד"ר ברודא את עצמו בראש הנהלתה יחד עם אדולף שטאנד וגרשון ציפר. דבר זה היה למעלה מכוח סבלם של מתבוללי סטניסלאב, והם לבשו הפעם עוז לצאת נמרצות נגדו ונגד פעולתו, ולוא גם באמתלה, שהזנחתו את תפקידי משרתו המריצם לכך, ולא נחו ולא שקטו עד שערערו את מעמדו ואלצוהו לעזוב את כהונת הרבנות בסטניסלאב.

אך ד"ר ברודא לא יצא מן העיר כמפוטר וכמנוזף, אדרבה, הפרידה הספונטאנית הנלבבת של יהודי סטניסלאב בשבת האחרונה לכהונתו ברבנות, נהפכה הפגנה נהדרה לכבודו. אותה שבת נהרו המונים אל הטמפל, ובתוכם הרבה נוער, להאזין לדרשת-הפרידה שלו, ובעזבו את הטמפל חכה לו בשני צדי המדרכה קהל רב וקיבלהו בפרחים ובתשואות וליווהו בכבוד גדול הביתה. עם צאת ד"ר ברודא מסטניסלאב פנה גם הודו וכוח-משיכתו של הטמפל ונשאר שומם ועזוב וימים רבים עמד גם כסא הרבנות בתוכו ריק.

ו

נטעי הנאמנים שנטע ד"ר ברודא בסטניסלאב והפעולה המבורכה שפעל בה במשך שש—שבע שנות כהונתו, עשו פרי ישווה להם. בעיקר מכוח פעולתו קיבלה יהדות סטניסלאב צביון לאומי וציוני, וזכרו האישי נשאר חרות בלבה תוך רחשי תודה וחיבה. לא יצאו ימים מרובים ויהודי סטניסלאב יכלו גם להביע גלוי את רחשי לבם אלו, בשעה שד"ר ברודא עמד, בשנת 1907, על הבחירה כמועמד העיר

1 יצויין, כי עוד בוועידת ציוני גליציה משנת 1901, בהרצאתו על השאלות הארגוניות, דרש ד"ר ברודא לא רק עבודה פוליטית "לשם איפשור ההשתתפות והפעולה בכל השאלות הנוגעות לחיים הציבוריים", אלא תבע גם ייסוד הסתדרות פוליטית אוטונומית לגליציה. דרישה זו נדחתה אז כ"מוקדמת" בשל ה"תנגדות הנמרצה מצד הוועד המרכזי בווינה, והוועידה הסתפקה בהחלטה-הצהרה, שהקמת הסתדרויות מיוחדות לעניני הכלכלה והתרבות של יהודי גליציה היא רצויה.

הזאת לפארלאמנט האוסטרי. ההתלהבות, שבה קיבלוהו המוני היהודים בבואו, כמועמד, לשאת את נאום־הבחירה שלו, נבעה לא בלבד מתוך ההערצה האישית כלפיו, אלא גם מתוך יחסם החיובי לציונות ולפעולה הפוליטית הלאומית והיה בה גם משום גלוי־דעת נמרץ נגד ההתבוללות הפוליטית וטשטוש הדמות היהודית והבעת שאט־נפש כלפי אלה שגרמו בתעלוליהם לפיטורי ד"ר ברודא וליציאתו מסטניסלאב. והתלהבות זו לא נגוזה במשך כל ימי מלחמת הבחירות הקשה, שהיהודים גילו בהם גבורה מופלגת בעמידתם האיתנה נגד מעשי הטירור והשרירות של השלטון ותעלוליהם המגונים של כנופית ה„מושקות" ומלחכי הפנכה של ה„שררה". עמדתה של יהדות סטניסלאב בבחירות אלו, שבהן הונחלה מפלה קשה לקבוצת המתבוללים ולמועמדה אדמונד ראוך — שקיבל ב„סיבוב" הראשון, אף שהיה המועמד הרשמי מבין שלושת המועמדים, את המספר הקטן ביותר של הקולות — הוא דף מזהיר בתולדות התנועה הציונית והלאומית בגליציה בתקופה ההיא. ולא היתה זאת כלל אשמת היהודים, אם במקום ד"ר ברודא, שקיבל את רוב הקולות, נכנס כציר לפארלאמנט יריבו בבחירה השניה, המצומצמת, מועמדם של הדימוקראטים הפולניים, המהנדס סטבירטניא. היהודים נלחמו בכוחה של אידיאה ובאמצעים כשרים וטהורים, ואילו האחרים השתמשו בפראקטיקה הפסולה של ה„בחירות הגליציאיות" הנודעות לשמצה, ופסלו לבסוף גם מספר קולות שעל שם ד"ר ברודא רק בשל הכתיב של השם מרקוס ובלבד להכשיל את בחירתו[1].

יא

יהודי סטניסלאב, אמנם יצאו ממערכת הבחירות בפחי נפש, אולם התאוששו מהר, ונאפדי רוח לאומית וציונית שמו מעתה את מעיינם ומרצם בעיקר בעבודה ציונית ישירה. הוגברה הפעולה לטובת החדרת רעיון התחיה העברית ובניין הארץ גם לתוך השכבות שנתקרבו לתנועה בשעת הבחירות, ונעזרו הרבה הרצאות־הסברה בהשתתפותם של מרצים ידועי־שם מן החוץ, וכן הומרצה העבודה המעשית למען ארץ ישראל והמוסדות הציוניים השונים. נעשו צעדים לשם יצירת קשר מהודק בין ארץ ישראל והגולה על־ידי הפצת תוצרת הארץ (יין כרמל, פרי הדר וספרות ארץ ישראל). באותה תקופה נצנץ בסטניסלאב גם הרעיון של התיישבות המעמד הבינוני בארץ ישראל, והמאמרים שנתפרסמו בענין זה ב„טאגבלאט" עוררו תשומת־לב. ביחוד בחוגי החקלאים היהודים מכפרי הסביבה. ומכאן יצאה גם היזמה לכנוס של חקלאים יהודים, שאף נתקיים פה בעיקר מכוחו של לייב צווייג, ציוני נאמן מפרבר קניהינין שעל־יד סטניסלאב, שהיתה לו קורבה נפשית גם לחקלאות וגם לארץ ישראל, אך משום מה נשאר תקוע במקומו בגולה. באותו כינוס נדונו השאלות הקשורות בעלייה לארץ ישראל וההתנחלות בה והוחלט גם על משלחת לארץ לשם קבלת אינפורמאציה

1 ראה בענין זה נאומו של שטאנד בפארלאמנט (כתבי א. שטאנד בתרגום עברי).

ממצה בדבר תנאי ההתיישבות וקניית הקרקע והכנת המעבר. אגב, אותו לייב צווייג היה גם המייסד והעסקן של חבורת „אהבת חסד", שעסקה במתן הלוואות קטנות ליהודים נצרכים, בעיקר לצרכי מחיה ופרנסה, בתנאי תשלום נוחים ובלי רבית.

יב

באותם הימים נולד גם הרעיון על ייסוד הסתדרות של בתי הספר העבריים. מקום לידתו בסטניסלאב. מ. הניש, שהגה אותו לראשונה, הציעו בפני הוועד הציוני המרכזי בלבוב על מנת שיוציאו לפועל. אך בראותו שהוא מתמהמה מאד, ניגש להגשימו, בעזרת חברים מוועד „שפה ברורה" בסטניסלאב. ד"ר מרדכי דרימר חיבר את התקנון, וכדי לעקוף את השלטונות בגליציה, שהיה חשש להפרעתם, נכללה גם בוקובינה בתוך חוג פעולת ההסתדרות וכך ניתן להגיש את התקנון ישר לשלטונות המרכזיים בווינה, והם אמנם אישרוהו בלי שום פקפוק ודיחוי. כאשר נודע הדבר למרכז הציוני בלבוב, נזדרז להחליט על הקמת הסתדרות בתי הספר, והטיל על שלמה שילר את הדבר. שילר, שהדבר קרוב היה ללבו באמת, בא מיד בדברים עם מ. הניש ושידל אותו להכניס את ההסתדרות לחסותו של הוועד הציוני המרכזי ולהעביר את מושבה מסטניסלאב ללבוב. לפי התקנון המאושר נתקיימה האסיפה המייסדת בסטניסלאב ובה נבחרה באפן פורמאלי ההנהלה הראשונה, והוחלט גם על שינוי מקום מושבה של ההסתדרות. וכך קם והיה אותו מכשיר תרבות, אשר שלמה שילר היה עד לעלייתו ארצה הרוח החיה שלו ואשר פעל הרבה לטובת הפצת ידיעת העברית בכל רחבי גליציה. עם עלייתו של שלמה שילר ארצה נבחר ד"ר פיליפ קורנגרין במקומו כיושב ראש ההסתדרות.

יג

במשך השנים נעשו על ידי ציוני סטניסלאב נסיונות שונים בעניין ייסוד עתון ביידיש — וכולם לא הצליחו. בכל זאת ניסה הוועד המחוזי בשנת תרע"א (1911) נסיון חדש, בייסדו את השבועון „דער יוד", שעריכתו נמסרה לידי א. ל. שוסהיים ולידי מ. הניש. דבר מסירת העריכה של עתון ציוני כללי לידי שוסהיים, שיצא טבעו כעורך כלי־המבטא הרשמי של מפלגת פועלי ציון „דער יידישער ארבייטער", ראוי לציון מיוחד, שהוא הוכחה ליחס האימון ההדדי ששרר אז בסטניסלאב בין שני המחנות הללו על אף הפילוג האידיאולוגי.

העתון „דער יוד" נולד במזל הבחירות לפארלאמנט, ונועד לשמש בעיקר מעין מכשיר תעמולה במערכה הפוליטית, שסטניסלאב צריכה היתה להיות בה גם הפעם אחת העמדות הראשיות (הפעם היה המועמד הציוני ד"ר גרשון ציפר). אך העתון חרג מתחילתו מן המסגרת הצרה של עתון פרובינציאלי בעל תפקיד מוגבל ומותאם לצרכי המקום והשעה, כפי שעלה בדעת מייסדיו, ושאף להיות עתון ציוני

באמת, בהישירו את המבט ובכוונו את הלבבות כלפי ארץ ישראל ותקומת העם במולדתו. העתון ביקש גם לחנך את קוראיו מבחינת הצורה והטעם, בתתו מקום גם לדברי ספרותו וביקרת.

יד

התכוסה השלימה שנחלו הציונים בבחירות לפארלאמנט בשנת תרע"א (1911) בכל מקום ובכלל זה גם בסטניסלאב, הפיגה גם התלהבותם של מובהקי החסידים של הפוליטיקה הארצית. קודם לכל מקום אחר עמדו ציוני סטניסלאב על חוסר התכלית שבדבר, להקדיש כוחות הרבה כל כך לשם עבודה התלויה בעיקר בגורמי חוץ ותועלתה מוטלת על-פי-רוב בספק. כשם שעמדו על המשגה הגדול, לראות חזות-הכל במערכה פוליטית לשעת בחירות ולשם הישגי בחירות ומאנדאטים. וגם אלה שאמרו לשמור אמונים לקו של עבודת ההווה, גם הם נתפרש להם המושג הזה במשמעות אחרת: פוליטיקה ארצית — הוה אומר: חנוך פוליטי של ההמונים, ועבודת ההווה — הוה אומר: פעולה רצינית מתמדת בתוך העם ולמען העם בכל שטחי החיים שלו, וביחוד בשטח הכלכלה והחרבות, תוך יצירת הכלים המתאימים לכך.

כמוסד, הראשון לתור ולחשיבות, הוקם בסטינסלאב בנק יהודי בשם „גאליציישע האנדלסבנק", שהועמד מראשית ייסודו על בסיס כספי מוצק, ומחפקידו היה, לשחרר את היהודים בעלי המעמד הבינוני מתלותם במוסדות-כספיים ציבוריים ופרטיים, שניצלו אותם מבחינה חמרית ושעבדום מבחינה פוליטית ומוסרית. המוסד החדש הזה, שעמדו בראשו, מצד ראשי הציונים ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר ראובן יונאס, ד"ר יעקב לויפר, הרמאן טרוס וחבר פועלי ציון הנדז'י הורוויץ, אנשים כזיגמונד רגנשטרייך, נפתלי רוהאטין, אמיל אדלרסברג ואחרים, רכש לו מתחילתו את האמון וההכרה של יהודי סטניסלאב, ואין ספק שהיה מתפתח לבנק יהודי גדול, לולא מלחמת העולם הראשונה ששמה קץ לפעולתו כעבור שנתיים לקיומו.

בצד המוסד הזה ראוי להיזכר מוסד ממין אחר, שגם הוא נוצר באותו זמן על ידי ציוני סטניסלאב ומחוץ שאיפה דומה לזו שהניעה אותם לייסוד הבנק, הכוונה לקופת-החולים היהודית, שהוקמה מתוך הרצון לשחרר את העמלים היהודים מתלותם בקופת החולים הכללית, אשר היתה נתונה לשלטונה והנהלתה של הפ.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית). מפלגה זו, עם כל היות מנהיגה, ד"ר מאכס זיינפלד, אדם הגון, היתה דרכה גם בסטניסלאב לנגח את הציונות ולהטיל בה את הדופי של תנועה בורגנית וריאקציונרית, מבלי לחוס גם על המפלגה הפרולטארית „פועלי ציון". ואם בימים כתיקונם כך, בימי בחירות על אחת כמה וכמה. התנהגותם המחפירה של הסוציאליסטים בסטניסלאב כלפי הציונים בשעה שעמדו במערכת בחירות קשה, לא נגד מועמד סוציאליסטי, כי אם נגד יהודי מחבולל, מועמדו של השלטון, עברה כל גבול. כדי להפריע לציונים בפעולת ההסברה והתעמולה, התפרצו חברי הפ.פ.ס. בכוח לתוך האסיפות הציוניות ופרעו בהן פרעות וחיבלו שם בברו-

טליות בנפש וברכוש, והמלאכה הבזויה הזאת נעשתה בעיקר בהדרכתם והמרצתם של פקידי קופת־החולים, ואשר על כן נבאש ריחו של המוסד הזה בעיני היהודים, והיה צורך לייסד מוסד סוציאלי יהודי בהפקיד זה. אך המוסד החדש נולד נפל. כי מיד התברר, שלא די בכוונה הטובה של מייסדיו ואף לא במאמצים המרובים של הרופא המנהל, ד"ר יוסף מאיר, אלא שהמוסד צריך לתת לחבריו את כל העזרה הרפואית והשירותים שהם זקוקים להם בחליים ובהחלמתם, וכיוון שנבצר הדבר ממוסד החדש לעשותו, לא יכול היה להתקיים.

מלבד מוסדות אלה יזמו עוד מוסדות אחדים, ביחוד בשטח החינוך והחרבות, וכבר גם טיפלו בפעולות ההכנה להקמתם. אולם מלחמת העולם, שפרצה בינתיים, גרמה להפסקת הפעולה הציונית, ואותן התכניות הנאות נדחו, ואילו מהן נתממשו רק לאחר שנים.

טו

לא באו קווים כוללים אלה אלא לציין מה היה מצב התנועה בעיר זו בראשית העשור הזה ולאיזו מדרגה היא עלתה והגיעה, הן ברוחה הן במעשיה, במשך אותה התקופה. בתקופה זו קיבלה סטניסלאב את צביונה הלאומי, הציוני, וביצרה את מקומה כמרכז ציוני חשוב. ולא היה זה מקרה, שדווקא בעיר זו נוסדה אחר כך, ביזמתה והנהלתה של שרה ריטרמאן, חוות־הכשרה לצעירות, וקמו בה תנועה חלוצית מסועפת ותנועת ארץ־ישראל העובדת עם מוסדות הכשרה מקצועיים, וכן מוסדות חינוך ותרבות מעולים, ושסטניסלאב היה גם מקום מושבה של המועצה היהודית הלאומית לגליציה המזרחית ושגם שלטון קהילתה עבר אחר כך לידי הציונים. כל אלה לא היו פרי המקרה, אלא יש לראותם כפירותיה הבשלים של אותה הפעולה החינוכית הציונית ושל המאמצים הציוניים שתחילתם נעוצה בתקופת־העשור ההיא.

ראויים לציון מיוחד:

אברהם לֶבֶנְסַארט

את אברהם לבנסארט, שראשית ביכוריו נתפרסמה בקבצים ובעתונים בגליציה, הכרתי פנים אך כעבור זמן־מה לשהייתי בסטניסלאב, כי הוא היה נגוע כבר במחלה ממארת, שהפילה אותו למשכב מפקידה לפקידה, ולבסוף אף הכריעה אותו, בן כ"ט שנים, למות. יסוריו הגדולים הכחישו את גופו, ובקאפוטתו הארוכה נתארכה קומתו עוד יותר משהיתה, וגם פניו הבלתי־יפים נתכערו יותר מרוב סבל, אך משקפיו מנעו הצצה ישירה לתוך עיניו הנוגות. הוא היה ענווחן ומנומס, כיאה לנצר ממשפחת, שלוסר, אחת המשפחות המכובדות ביותר בסטניסלאב. הוא גדל בסביבה חרדית

קיצונית, שהסתגרה בתחום הצר של היהדות התורנית והיתה עויינת כל סטייה מאורח-החיים המסורתי, שנות נעוריו עברו עליו בבית המדרש ובלימודי-קודש, רגלו לא דרכה על סף בי"ס חילוני ואת הידיעות הרבות בשפות ובחכמות חיצוניות רכש לו מעצמו, בשקדו בהן, כבספרי מחקר והשכלה עבריים, במסתרים. אף-על-פי שנתפס לרעיון הציוני בגיל צעיר מאוד, נמנע ימים רבים, מאימת סביבתו, לבוא במגע סמוך עם העולם והחיים שמחוץ לתחומו. גם יצורי רוחו הראשונים בעברית נשארו תחילה סוד כמוס רק לו ולא חשב כלל על פרסומם, וכל-שכן לא עלה במחשבתו להיות סופר בישראל. הוא נעשה לכך שלא מדעתו, וייתכן אף שלא מרצונו, אחרי שידידו יצחק פרנהוף מסר לדפוס, בלי נטילת רשות, אחד מציוריו „העיוור" (שנדפס בקובץ „חרמון" תרס"ג).

יצירתו זו של בנסארט עוררה בשעתה בקרב קהל העברים בגליציה תקוה רבה למחברה, בגלותו בה לא רק שליטה במכמני השפה ומידה הגונה של יכולת-ביטוי, אלא גם עין רואה לנבכי הנפש ומסתכלת יפה לכל אשר סביבה. במעלות אלו הצטיינו, פחות או יותר, גם שאר דבריו שנתפרסמו מאז הן בפרוזה, הן בשיר, ואף נסיונותיו בדראמה, שניכרה בהם השפעת מחזות מֶטֶרלינק. ברוב עניין נתקבלו גם מחקריו על נושאים תלמודיים (על המספרים והשמות בתלמוד, על הפואיזיה בתלמוד וכו') הן בגלל מידת הבקיאות והידיעה בענין, הן בשל הרצאת הדברים המסודרת והשוטפת.

בהמשך הזמן כתב לבנסארט גם ביידיש, ביחוד בכינוי „דרך-ארץ". אך בלבוש זה הופיע לפנינו בדמות אחרת מאשר ביצירותיו בעברית. שלא כדרכו בעברית דרך יצירתו בשפה המדוברת: בעברית „חבב את הצרות ויבקש את הצער" והרבה להגות בגלות ישראל ושכינתיה, טיפל בעיקר בבעלי-מומים, באלמנות ויתומים וב„יהודים גבנונים וצנומים כגרוגרת דר' צדוק", ואילו יצירותיו ביידיש ינקו ממקורות עממיים וניחה יהודית פשוטה המתובלת לרוב בבדיחה עליזה או בסאטירה חריפה ריטטה בתוכן.

עם צאתו לרשות עצמו ההין לבנסארט לחרוג מתחומו הצר ולשתף את עצמו בפעולה הציונית. ביחוד היה פעיל מאוד בשדה התחיה העברית ואף היה מעסקני המועדון העברי ואגודת בית הספר „שפה ברורה" בסטניסלאב.

מעטות ורעות היו שנות יצירתו, ובעודו באבו הוא קובל באחד משיריו: „כעת כבר זקנתי, זקנוני הצרות, עלוב הייתי ומדוכא וחולה ובגולה". ולפיכך לא היה בידו להנחיל לנו אלא דברים מועטים, ומהם בררנו אנו, שטיפלנו בהוצאת דבריו בדפוס, חלק בפרוזה ובשיר והוצאנו אותו (בהוצאת „שפה ברורה" בסטניסלאב) בחוברת בת 80 עמודים ובהקדמת יצחק פרנהוף בשם „כתבי אברהם לבנסארט". חוברת זו סומנה באות א, כי היתה מחשבה להוציא גם את הנשאר בכתובים, אך לא אסתייע מילתא והדברים הלכו לטמיון במרוצת הזמן, וחבל.

יצחק פֶרנהוֹף

עוד כמה שנים לפני בואי לסטניסלאב, מקום מגוריו של פרנהוף אז, ידעתי היטב את שמו — ודווקא בשם הפרטי „איצי", שבו נכנס לספרות כעורך ומו"ל של „ספרי שעשועים". אותן החוברות הזעירות, שהזכירו בשם, ובמחזורן הראשון גם בתבנית, את „ספרי האגורה" של בן-אביגדור, חרתו בזכרוני את פרנהוף ופעלו, אף-על-פי שדבריו, כרוב החומר הספרותי שנתפרסם בהן, לא עלו על המידה הבינונית. בגליציה של עקרות וצחיחות בשדה היצירה העברית באותם הימים, ראו בבימה החדשה הזאת, ששימשה אכסניה גם לכמה סופרים צעירים ומוכשרים בראשית דרכם, מעין אות מבשר טוב לבאות וזכרו אותה ואת יוצרה בזכרון טוב.

בבואי לסטניסלאב נתוודעתי לפרנהוף. לפי חיצוניותו: בן שלושים וכמה, בעל גוף מוצק וקומה בינונית, פנים מלאים ומגולחים למשעי ושפם עבה; ואשר לתוכו ואופייו: משכיל מדור העבר עם קצת טיח של מודרניות, המוקלטת על-ידיו יתר על המידה, אדם הנראה נזעם גם בשעת חיוכו והחסר נימה של לבביות, ולפיכך גם נטול כוח-משיכה ויכולת השפעה. ואכן, כך התהלך פרנהוף, הסופר העברי והמורה בבית-הספר של הבארון הירש, כאיש בודד ומחוסר כל השפעה על חיי התרבות העבריים בסטניסלאב. הוא היה מכונס בתוך עצמו ונתון לתכניותיו הספרותיות, אם זו הוצאת ירחון עברי („הירדן" — שייסד והוציא בחרס"ח (1906) יחד עם אלעזר רוקח ואברהם לבנסארט), או פרסום קובץ ספוריו (שהופיע בשם „מאגדות החיים"), או טוויית הרקמה הרחבה לספרו „מתנגדים", שבו אמר להוכיח, כי עולם המחנגדים הראציונאליסטים הוא לא כל-כך נוקשה כפי שרגילים לראותו, אלא שגם בו ישנם גילויים של התעלות נפשית ולחלוחית פיוטית, ולוא בצורה אחרת מאשר בעולם החסידות. ידוע לי, שפרנהוף עבד על ספרו זה במשך שנים ואף ציין אותו כמפעל חייו העיקרי. כפי ששמעתי, היה הספר הזה כבר מוכן לדפוס, ומעניין לדעת מה גורלו.

אשר לחומר ספוריו, שנתפרסמו בספרו „מאגדות החיים" וב„הירדן", ניכרת היתה בהם ההשפעה של הספרות המודרנית, וזו הטביעה במידת-מה את חותמה גם על אופן כתיבתו וסגנונו, שבדרך כלל לא היו מן הגרועים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נקלע פרנהוף עם משפחתו תחילה לווינה, ולאחר זמן עבר לבוהימיה, במקום שקיבל משרת מורה בבית-ספר לילדי פליטים יהודים.

בתרע"ח (1918), עם תום המלחמה, חזר פרנהוף בגפו לסטניסלאב ולמשרתו בבית-הספר של הבארון הירש, בעוד שבני-ביתו נשארו בבוהימיה. בפברואר 1919 מת יצחק פרנהוף בסטניסלאב בודד וגלמוד — והוא רק בן חמשים.

ד"ר מרדכי דרימר

ד"ר מרדכי דרימר היה איש בעל מידות טובות ותרבות עברית וכללית עמוקה ואחד מראשוני העסקנים בשדה החינוך העברי המודרני והתנועה העברית בגליציה. הוא השתייך לחוג העברים המצומצם בעיר מולדתו סטניסלאב, שנחלקט מסביב לחלוץ המורים אברהם יצחק כביטנר בפעולת ייסוד בית־הספר העברי „שפה ברורה", שהיה למופת בגליציה והקים דור של עברים מסורים, ביחוד מבין בני הנוער. הוא התנדב גם לעבודת המזכירות באותו בית ספר והיה אחד המעטים ששקד על הדיבור העברי והפצתו, ידיעת השפה והתרבות העברית.

הוא היה גם מוותיקי תנועת „פועלי־ציון" ומראשי חבריה־פעיליה בגליציה. אפיינית דרכו לתנועה זו: על פי החלטת החוג העברי הצטרף בראשית שנות המאה הזאת, יחד עם עוד חברי החוג, לאגודת „אחוה", כדי לעשות בה למען העברית. עם הצטרפות „אחוה" לתנועת „פועלי־ציון" שקמה בינתיים, נצטרף לה גם הוא ונשאר נאמן לה, גם אחרי שניתקה תנועה זו את קשריה מעם המפלגה הציונית הכללית, מה שגרם ליציאתם של יתר חברי החוג העברי מאגודת „אחוה".

לאחר מלחמת העולם הראשונה השתקע בווינה ועבד במקצועו כעורך־דין, עד עלותו לארץ ישראל יחד עם בני ביתו בתרצ"ה. בשנות חייו האחרונות עבד במערכת „ירושלים פוסט". נפטר בגיל השבעים, בשנת תש"ט, בירושלים.

אהרן לייב שוסהיים

פרקי-עשייה

אינני יליד סטניסלאב, ובאתי להשתקע בה עם נשואי בתרס"ח (1908). באתי בעצם הימים כשהחברים התכוננו באיחור מה לחוג את חג-העשור לקיומה של „אחוה". „אחוה" נוסדה בתרנ"ז (1897) ביזמתו של זלמן הרץ, אחר-כך מעסקני „פועלי-ציון" הנודעים, שנפטר בשנת תש"ח (1948), בן שבעים ושתים, בלוכסמבורג. שמו המלא של האירגון היה „אחוה ציוני עוזרי מסחר" והוא אפייני לזמן ההוא. איגודים דומים של עובדי-מסחר (זבנים), בעלי השקפה ציונית, נוסדו כמעט באותו הזמן בלבוב, בקראקא ובערים גדולות אחרות בגליציה. האיגוד שבקראקא נקרא „אחדות" ואילו האיגוד בלבוב נקרא אף הוא בשם האיגוד שבסטניסלאב: „אחוה". רעיונות „פועלי-ציון" לא נודעו עדיין בגליציה. הציונות לא רכשה לה עדיין השפעה על ציבור-העובדים, אשר, כמידת אירגונו, נמנה עם המחנה הסוציאליסטי (האנטי-ציוני). אולם עובדי ענף-המסחר רצו, גם במעשה-הצטרפותם למחנה הציוני, להדגיש את אפיים המיוחד. בטרמינולוגיה הסוציאליסטית של הזמן ההוא צויינו עובדי המסחר כ„פרוליטארים בעלי הצווארון הנוקשה". הם היו מנוצלים יותר מן הפועלים הפשוטים, אלא שכל אחד ואחד קיווה להגיע, במרוצת-הזמן, למעמד של „בעל-בית" בפני עצמו, בדרך נשואים, בתוספת נדוניה הגונה לשם פתיחת חנות או עסק כלשהו.

אולם בינתיים, כל עוד היו מועסקים בבתי אחרים, השתוקקו ליום עבודה קטן יותר ולשכר גבוה יותר. וכאן יש לזכור, כי „שעות-העסק" של החנוונים היהודים בשנים ההן לא היו מוגבלות, ולא היתה שעה קבועה לסגירת החנויות. רבים מן החנוונים החזיקו חנויותיהם פתוחות עד אחת עשרה בלילה ואפילו עד חצות, והעובדים, שנקראו „משרתים", לא יכלו ללכת לבתיהם עד ש„בעל-הבית" לא סגר את עסקו. הזבנים ושאר עובדי-המסחר פתחו, איפוא, במאבק לסגירת-החנויות ובתי-העסק בשעה שמונה בערב. היתה זו המלחמה לשם „סגירה בשעה שמונה". מאבק זה החריף, במרוצת-השנים, על ידי זה שגבר בו האופי של חנועת „פועלי-ציון". מבחינה אירגונית בא הדבר על ביטויו בייסוד „האיגוד היהודי הכללי של עובדי-מסחר ופועלים ‚פועלי-ציון' באוסטריה", שהוקם על ידי שלמה קפלנסקי ונתן גרוס. כותב השורות הללו שימש, במשך זמן מסויים (בשנים 1905—1906), יושב-ראש האיגוד, שמרכזו היה בקראקא. לאחר ייסוד האיגוד הזה נעשו האירגונים הבודדים, ובכללם גם „אחוה" בסטניסלאב, סניפים של האיגוד וקיומם החוקי הובטח בכוחו של התקנון.

ובכן, באתי לסטניסלאב כאשר התכוננו בה לחוג את חג העשור לקיום האגודה „אחוה". חלק ניכר מבין חברי „אחוה" כבר היו אז סוחרים וחנוונים העומדים ברשות עצמם, אולם כולם ראו את חג האגודה כחגם שלהם, אף כי רבים מהם שוב לא היו חברים ב„פועלי-ציון". ואגב, בין החברים, שחגגו את העשור של „אחוה", היה גם הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא, והוא גם מצולם בלוח-הצילומים של חברי האגודה. משהזכרתי כאן את אלה, שפרשו מתנועת „פועלי-ציון" לאחר שעמדו ברשות-עצמם, או לא היו בה חברים מלכתחילה, ברצוני להדגיש, כי היו גם בנים של סוחרים עשירים, שלאחר-מכן היו גם בעצמם סוחרים ועם זאת נשארו חברים נאמנים ומסורים ב„פועלי-ציון" עד סוף חייהם. אחד מהם היה הנדז'ה הורוויץ, שנהרג בידי הרוצחים הגרמנים בזמן השחיטה הגדולה.

תנועת „פועלי-ציון" בסטניסלאב היו בה בימים ההם, כמו בגליציה ובאוסטריה בכלל, שאיפות ציוניות עמוקות ורוח סוציאליסטית נאמנה. חוגי הציונות האזרחית ראו בכך מין כפילות לא-מובנת. משום כך הועמדו חברי „פועלי-ציון", לעתים תכופות, במצבים משונים, ובוויכוחים האידיאולוגיים נאלצו להגן על השקפותיהם הציוניות בפני הציונים הכלליים. לפי האמת היו חברי „פועלי-ציון" בגליציה בעלי הכרה לאומית עמוקה וציונים בעלי-אחריות, ואפילו בשאלות מדיניות של הגולה, לא וויתרו מעודם על כל עמדה ציונית. אזכיר בזה את המאבק הלוהט והעקשני של „פועלי-ציון" בשנת תרס"ז (1907) למועמדותו של ד"ר מרדכי ברודא לרייכסראט (פארלאמנט) הווינאי. וזאת לדעת, כי המלחמה למועמד אזרחי נגד מועמד סוציאליסטי היתה כקרבן כבד של „פועלי-ציון", והיה בהם העוז להביא את הקרבן הזה לטובת שאיפתם הלאומית במאבקם נגד ההתבוללות. וקוו זה נקטו, אגב, „פועלי-ציון" גם בערים אחדות בגליציה בתרס"ז (1907) וכן בתרע"א (1911).

משהזכרתי כאן את הרב ד"ר ברודא, ברצוני להעלות אפיזודה, שיש בה משום תוספת-קוו לאופיו של האיש הדגול: בתרס"ב (1902) השתדלו „פועלי-ציון" באוסטריה להשיג אוטונומיה בשקל — כך קראנו אז לשאיפתנו לשים קץ לנציגות לפי המדינות (הטריטוריאלית) לקונגרס הציוני ורצינו להמירה בייצוג רעיוני-אידיאולוגי ומפלגתי. ההסתדרות הציונית באוסטריה היתה בנוייה אז על עקרון „הוועד המחוזי" (שהקיף את כל האירגונים המקומיים במחוז) וכל „הוועדים המחוזיים" היוו את הוועד הארצי בווינה. בשאלת השקלים היתה להם לוועדים המחוזיים הדעה המכרעת. תביעתנו לאוטונומיה בשטח השקל — כלומר, שאנו עצמנו נארגן וננהל את מפעל הפצת השקל בקרב חברינו, — נענו לה הוועדים המחוזיים בווינה, בקראקא ובלבוב, אולם הוועד בסטניסלאב התעקש ולא רצה להסכים לדרישתנו. בפסח תרס"ו, נסעתי לסטניסלאב לשאת ולתת על הענין עם הרב ד"ר ברודא, והוא קיבלני בידידות מרובה, אולם סירב בכל תוקף להיענות לדרישתנו. הוא שאל: „למה אתם רוצים להפרד מעלינו?" הענין נגע, כנראה, עמוק בלבו. הוא התקרב בכסאו אלי וטען: „מה אתם רוצים? על כל תכנית-המינימום שלכם אנו מוכנים להתום, ואשר לתכנית-המאכסימום — הרי זה עניין רחוק מאוד, מוסיקה-לעתיד-לבוא, לשם כך לא כדאי לפלג את ההסתדרות

הציונית". טענות אלה וכיוצא בהן השמיע הרב ד"ר ברודא, שראה בהתארגנות של קבוצות וזרמים אידיאולוגיים מיוחדים פילוג ההסתדרות הציונית, ושעל כן לא הסכים למסור להם ל„פועלי־ציון" שקלים מיוחדים.

לעניין תנועת „פועלי־ציון" בסטניסלאב, חייב אני, שלא כדרכי, להזכיר גם את עצמי, אף כי, שהדי במרומים, שלא חולמתי דברים גדולים לטובת המפלגה. אולם כך דרכו של עולם: את עצמו ואת מעשיו שלו, ולו גם הקטנים ביותר, זוכר האדם הרבה ביתר פירוט ודיוק משהוא זוכר אנשים אחרים ומעשיהם. כשבאתי לסטניסלאב, בראשית 1908, לאחר שהנחתי בקראקא את מערכת השבועון „דער יודישער ארבייטער", שערכתי שנתיים, היו מאחורי גם שתי־שנות פעילות בתור יושב־ראש „איגוד פועלי־ציון" הנזכר ובתור יושב ראש הוועד־הפועל של „המפלגה הסוציאליסטית של הפועלים היהודים ‚פועלי־ציון' באוסטריה". בסטניסלאב נעשיתי איש מעמד הזעיר־בורגני, והייתי נאלץ להתמסר לעסקי הפרטיים. אולם כאשר ליאון חזנוביץ' (כתריאל), שקיבל מידי את משרת העורך של „דער יודישער ארבייטער", החליט, לאחר פחות משנה, להגר לארגנטינה, הטיל עלי מרכז המפלגה בווינה לשוב לעריכת כלי־המבטא של המפלגה. וברחוב היהודי היה אז „חם מאוד" מבחינה פוליטית. יתר על מלחמות המפלגות והוויכוחים הרגילים נערכו או ההכנות לקראת וועידת־השפות שנתקיימה לאחר־מכן בצ'רנוביץ. סטניסלאב בחור עיר גדולה בקירבת צ'רנוביץ נעשתה מקום ריכוז לסופרים ולמשוררים יהודים, שבאו „לכבוש את העם" לשם רעיונות צ'רנוביץ. נקטתי אז עמדת ביניים בין האידישיסטים הקיצונים מזה לבין העברים הקיצונים מזה — עמדה שהיתה משותפת למרבית המוחלטת של חברי־המפלגה, אלא שהיתה כרוכה גם במאבק ומלחמה עקשניים ומרגיזים נגד הקיצונים מימין ומשמאל כאחד.

עריכת השבועון „דער יודישער ארבייטער" בסטניסלאב קשתה עלי מאוד, בפרט לרגל העובדה, שהעתון נדפס בלבוב, ותמיד היה הכרח להמציא את החומר בעוד מועד ולא יכולתי להזניח את עסקי הפרטיים. למזלי בא לאחר זמן מה יעקב זרובבל, שקיבל על עצמו את משרת העורך. וכן ראוי להעיר, כי בזמן ההוא יסדה המפלגה בסטניסלאב את ההוצאה בשם „בילדונג" (השכלה), שפירסמה אוסף ספרותי בעריכתו של זרובבל, חוברתו הידועה של ליאון חזנוביץ' נגד שיטות־ההתיישבות של יק"א בארגנטינה — חוברת שעשתה רושם חזק בעולם היהודי.

נקל איפוא להבין, כי מפלגת „פועלי־ציון" היתה אז כוח ציבורי חשוב בסטניסלאב, ודבר זה התבלט במיוחד בבחירות הפארלאמנטריות הכלליות בתרע"א (1911), כאשר המפלגה, יחד עם כל המחנה הלאומי, נלחמה נגד מדיניות־ההתבוללות ולטובת המועמד הלאומי, ד"ר גרשון ציפר. כדי לעמוד על ההתלהבות הלאומית, שהקיפה אז חוגים נרחבים, דיינו לעיין בכמה גליונות של השבועון „דער יוד", שיצא אז בסטניסלאב בעריכתם המשותפת של מאיר הניש וכותב השורות הללו. המאבק הלאומי היה אז מאבק של עם מדוכא ומרומָה למען חופש אזרחי ודימוקראטי. את המלחמה לנציגות בפארלאמנט הפסידו המפלגות הלאומיות, אולם עצם המלחמה חיזקה

את הכוחות. עודדה את הרוחות וטיהרה את האווירה הפוליטית, שעכרוה המתבוללים ו„סתם תקיפים" למיניהם.

השנים 1912—1913 ו-1914 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היו שנות משבר כלכלי, שנות-עוני ודחקות. המצב היה כה חמור, עד שרבים ראו במלחמה פתח-הצלה. הסוחרים, ששוב לא יכלו להשיג גמילות-חסד לשם פרעון שטרות, קיבלו את המוראטוריום שהוכרז, בשמחה ובהרגשה כאילו עול כבד פורק מעל גבם. בתקופה הקשה ההיא נמנעה מהמפלגה אפשרות-פעולה רבת-היקף. רבים מבין חבריה גוייסו לצבא ויצאו לחזית, חלק גדול מהאוכלוסיה יצא לאזורים המערביים של אוסטריה והתחילו בחיי נדודים ופליטים. אולם המפלגה לא הפסיקה את פעילותה גם בשנות המלחמה. החברים, שחיו בווינה בקביעות, או שנזדמנו אליה כפליטים או כחיילים בחופשה, היו מתכנסים תכופות; קויים קשר יציב, במעט או בהרבה, עם החיילים לחטיבותיהם השונות, כלי-המבטא של המפלגה הוסיף להופיע והוא נשלח, בין השאר, גם אל החברים בשורות-הצבא, ובכלל הוקדשה אז מחשבה מרובה וכן וויכוחים ממושכים לבעיות שלאחר המלחמה ובפרט לבעיות הציוניות. ניתן לומר, ללא שמץ של הגזמה, כי „פועלי-ציון" היתה המפלגה הפעילה ביותר בקרב המפלגות היהודיות. וראוי לציין את הפעילות בזירה הבינלאומית של חברים כמו שלמה קפלנסקי, ליאון חזנוביץ' וברל לוקר. מאכס רוזנפלד התעמק אז בבעייות המיעוטים הלאומיים בכלל, ובשאלת היחסים שבין היהודים והפולנים בפרט, באופן שעם סיום המלחמה, היו פועלי-ציון, יחד עם הציונים הכלליים, הראשונים בפעולות לשיקום החיים היהודיים ולריפוי פצעי-המלחמה.

כזה היה גם המצב בסטניסלאב, שנועדה למלא תפקיד פוליטי מיוחד, כבירה זמנית של „האזור (,אובלאסט') המערבי של הריפובליקה האוקראינית העממית". בתקומת ,המועצה היהודית הלאומית בסטניסלאב' וכן בהקומת ,המועצה היהודית הלאומית של גליציה המזרחית', שמקום מושבה היה בסטניסלאב, מילאו פועלי-ציון תפקיד חשוב מאוד ולעתים אף תפקיד מכריע. על פרק זה כתבו בקובץ שלפנינו אחרים (נ. מ. גלבר), ועל כן אסתפק במה שאזכיר, כי כדרך כל שלבי המאבק היהודי-הלאומי, כן גם בייסוד המועצה היהודית-הלאומית בסטניסלאב, היו „פועלי-ציון" הכוח, שדחף את הציונים הכלליים לכיוון המעשה המכריע. לאחר התפוררותה של הממלכה האוסטרו-האבסבורגית והכרזת האוקראינים על עצמאותם בגליציה המזרחית והקמת ממשלתם בסטניסלאב, לא רצו הציונים מלכתחילה לארגן את האוטונומיה היהודית-הלאומית ולהכריז עליה. בהתייעצות דחופה של עסקנים, שנקראה בביתו של ד"ר הלל זוסמאן, גילו הציונים הכלליים הססנות וחששות להרכיב, יחד עם „פועלי-ציון", את המועצה היהודית-הלאומית, אף כי היו חייבים לעשות זאת לפי החלטות הוועידה בווינה. רק בלחץ ההחלטיות, שגילו „פועלי-ציון", הסכימו הציונים הכלליים להרכיב את המועצה היהודית-הלאומית, בציינם אותה כ„זמנית" ובְּכָלָם בה גם את כל הגורמים של חוג-המתבוללים וחבר-המְרַעים מבין עסקני הקהילה לשעבר, כנראה מתוך שאיפה ש„פועלי-ציון" יהוו מיעוט קטן.

כדי להבין את היחס של הציונים הכלליים בסטניסלאב אל „פועלי-ציון" רצוני להזכיר כאן מימרה מפיו של ד"ר דוד מאלץ, אחד מבני הדור הקשיש של ציוני גליציה, על המנהיגים הציוניים בסטניסלאב: „ד"ר יעקב לויפר — הוא ציוני דימוקראטי; ד"ר הלל זוסמאן — הוא ציוני שמרני, אולם ד"ר אנזלם הלפרן — הוא ציוני פיאודלי". במדיניות המעשית עמדו נגד „פועלי-ציון" לא בלבד הציונים ה„פיאודליים" וה„קונסרוואטיביים", אלא במרבית המקרים גם ה„דימוקראטים", אף כי בשעת צורך פוליטי היו „פועלי-ציון" האגף השמאלי של החזית הלאומית.

ועוד נקודה אחת לעניין המועצה היהודית-הלאומית במזרח גליציה. בספרו של ידידי המנוח, ראובן פאהן, הספר היחידי שפורסם על הגוף היהודי האוטונומי הזה בזמן השלטון האוקראיני בגליציה המזרחית, מובאת גירסה מוטעית, כי „פועלי-ציון" במועצה הלאומית התנגדו בכל תוקף לעברית והיו, פשוט, שונאים-בנפש של השפה הזאת ושל בית-הספר העברי. נציגיהם של „פועלי-ציון" בוועד-הפועל של המועצה היהודית-הלאומית בגליציה המזרחית היו הנדז'יה הורוויץ ואנוכי, ושנינו לא הנחנו פתח לתלות בנו מה שלא היה בנו.

מנחם גֶּלֶרְטֶר

קהילת סטניסלאב בשנות תרע"ט — תרצ"ט

נר לנשמת אבי מורי ר' יעקב בר' שרגא פייביש זכרונו לברכה, שנפטר ח' באלול התרצ"ה ולנשמותיהם של אמי מורתי רחל בת דוב, אחי הבכור צבי בר' יעקב ואחותי הצעירה חוה בת יעקב ואשת אחי פאנצ'י ובניהם נחמיה שרגא ושמעון, שנרצחו על קידוש־השם ד' בטבת התש"ב, הי"ד.

סקירה כללית

א

לאחר צאת האוקראינים מסטניסלאב, תפס את השלטון הצבאי בה אירגון צבאי פולני — אצ"פ Polska Organizacja Wojskowa. הוא הודיע על כך בכרוז מיוחד שנאמר בו: „את האוכלוסייה הרותנית בעיר אנו לוקחים תחת חסותנו וליהודים אנו נותנים בטחון רכוש וחיים". השלטון האזרחי עבר לידי ועד פולני מחוזי Polski Komitet Powiatowy ועוד בימי שררתו הראשונים סילק ממשרותיהם הממשלתיות את כל המורים והפקידים היהודים, הוריד מעל כנו את ראש העיר היהודי, ד"ר ארתור נימהין ומינה תחתיו את הנוצרי שטיגאר, ואת ענייני משרד שר המחוז (סטארוסטבו) הפקיד בידי הרופא ד"ר דוברוצקי. אליו פנתה משלחת יהודית, בייצוגם של כל הזרמים והמפלגות, והוא הודיע לה, שהשלטונות אינם מודים בקיומה של המועצה הלאומית היהודית. המועצה הזאת הודיעה על אירגונה בנובמבר 1918, גם ל„וועד הפולני המחוזי", וזה הביע את משאלתו לשיתוף פעולה עמה. ואמנם, בימי שלטון האוקראינים פנה הוועד ההוא לא אחת אל המועצה היהודית בבקשת התערבות מלפני הממשלה האוקראינית והמועצה קיבלה עליה תפקיד זה ולעתים קרובות הצליחו התערבויותיה אלה.

אולם כל אלה נשכחו מלב הפולנים משכבשו את העיר. חברי אצ"פ היו חוטפים יהודים ברחובות לעבודות כפייה, לא חסו על נשים וזקנים ובהנאה מיוחדת היו סיחבים לעבודות קשות את משכילי־העיר. הילדים היהודים גורשו מבתי ספר העממיים, פוטרו מהגימנסיה הפרטית לבָנות על שם אוזאשקו כל המורים והמורות היהודים והתלמידות היהודיות אירגנו שביתת מחאה והלימודים הופסקו. מועצת החינוך הארצית Rada Szkolna Krajowa בהוראותיה מ־3, 4 ו־6 ביוני 1919 פקדה לפתוח לאלתר את בתי הספר הפולניים וצוותה להדיח מתוכם את כל המורים

והתלמידים שעשו מעשים פליליים. השתתפו בהם או עוררו לעשותם בימי שלטונם של האוקראינים. עד כמה הגזירה, שנתפרשה בשרירות גמורה, היתה מכוונת נגד היהודים מתברר מתוך כך, שהמורים האוקראינים, שבאו לעבודה, הורשו להורות וללמד.

לאחר חיסול המועצה היהודית לא היה לו לציבור היהודי טוען ומליץ, ולמרבה הרעה הודיעו השלטונות, שהם מינו כראש הקהילה את השופט המחוזי ד"ר שמואל גֶּבֶּנצאל, חבר הוועד הפולני המחוזי. הקומיסאר הממונה, פולני בן דת משה, לא הצליח להקים לידו מועצת-עזר Rada Przyboczna, כי היהודים מכל המפלגות סרבו לקבל כתב מינוי מידי השלטונות, שפרקו את המועצה היהודית הלאומית. גם אדמונד ראוך היה בכלל המסרבים, שלא רצה לפעול נגד דעת הקהל. בצדק ראה את עצמו הקומיסאר בודד ומבודד ובאין בידו להחזיק מעמד הודיע לשר המחוז (כשר המחוז מונה יועץ הנציבות הגליצאית טרעמבאלוויץ, שהתחיל ב־6 ביוני 1919 לכהן במשרתו) על התפטרותו. והרי נוסח מכתבו:

„מספר 99/19 אל השלטונות המחוזית. על פי הפקודה מ־28 במאי 1919 מס' 8748 מוניתי קומיסאר ממשלתי של הקהילה ובהתאם לפקודה העברתי את המשרה הזאת לידי מידי ד"ר קארל הלפרן ב-29 במאי 1919. משרתי זו הנני מפקיד בידי השלטונות המחוזיים מטעמים אלה:

מעילות ומעשי תעלולים שבוצעו על ידי הצבא האוקראיני עוררו בקרב האוכלוסיה היהודית הלך־רוח נהדר להקביל את פני הצבא הפולני ואת הממלכתיות הפולנית. הלך־רוח זה התמוטט ברגע פיסיכולוגי זה כליל; העוולות, ההשפלות, מעשי התעללות, שהם מנת חלקה של האוכלוסיה היהודית, הם מֵעבר לכל דמיון אדם. ברחובות העיר נחטפים יהודים ורק יהודים לעבודות. לעתים בעזרת מקלות, נחטפים ילדים וזקנים לעבודות לא-דחופות מבלי שים לב אם אותו יום הוא שבת או חג. על בתי כנסת מסתערים כדי הוציא משם יהודים מתפללים; מוכים אפילו רבנים ובהנאה מיוחדת נסחבים לעבודות בעלי השכלה גבוהה.

המעשים האלה, הנשנים והולכים במקומות הרבה, הוכיחו לה, לאוכלוסיה היהודית, שהיא על אדמת פולין מוצאת לגמרי מגדר החוק, וביחס ליהודים אין כבוד לא בפני דת ולא בפני זכויות אנושיות יסודיות.

התנאים לא השתנו, ואדרבה הולכים ורעים מיום ליום ולא יפלא ממני הדבר אם גם פה יארעו מאורעות, שאירעו בלבוב בנובמבר 1918 ובעיר קראקוב שלשום.

הנני אובד עצות וחסר אונים. אני מחזיר, איפוא, לידיכם את המשרה, שהופקדה בידי ואשר קיבלתיה מתוך אמונה טובה ביותר לטובת הציבור כולו".

ובימים ההם שהיהודים היו נתונים ועומדים במיצר, כפי המתואר במכתב זה, הרי השלטונות הפולניים לא זו בלבד שהסיחו את דעתם מצרותיהם, אלא גם מצאו שעת כושר לתוספת נגישות. כן, למשל, הותרו השלטים רק בכתובות פולנית או אוקראינית, ונאסרו כתובות באידיש. גזירה זו כללה גם מודעות והודעות על מיתה

והלווית. עיני השלטונות שהיו חדות לראות כל אות יהודית בשלט, היו סומות מראות את כרוזיהם של האנדקים על סיסמותיהם: „טהרו את פולין מן יהודיה", או: „מלחמה ללא המלה עם הפולש היהודי". או: „הלאימו את החיים הפולניים", וכדומה. והכרוזים האלה עשו פרי: רגלי היהודים נדחקו מן המסחר, התעשיה והמלאכה, הוטל חרם על עורכי-דין, רופאים ומהנדסים יהודים, פקידים יהודים מימי הממלכה האוסטרית הודחו מכל משרד ציבורי־פולני.

ובעיר, בקרב היהודים, הרעב הלך וגבר. במשך שלושה שבועות לא יכלו להשיג פרוסת לחם, והאפרוביזאציה העירונית הקציבה להם מנות אוכל זעומות, מנות רעב. בשכונות היהודיות החפשטה מחלת טיפוס, שהפילה יום יום קרבנות. השלטונות התאכזרו לאוכלוסיה היהודית ולא התירו לה אפילו להביא מצרכים מן הכפרים הסמוכים. והרי תיאור פני העיר בפרוטוקול ישיבת מועצת העיר: „מועצת העיר בישיבתה, ב־27 במאי 1919 קובעת, כי העיר שרוייה בעוני ורעב, חסרים צרכי אוכל ועצים להסקה, משתוללת מגיפת טיפוס, המצב הסניטארי איום. הרבה בתים במרכז העיר ובפרווריה היו עיי אפר, הרחובות והמדרכות הרוסים, ההארה הכללית דלה, העיר שוקעת באפלה. התעשיה מתה, המסחר חלש מאד, האוכלוסיה פוחתת והולכת. לפי ספירת האוכלוסיה בשנת 1920 היה מספר תושבי העיר כדי 28 200 לעומת 33.700 תושבים בשנת 1910 — שנת המפקד הכללי"... והקהילה מה? הקהילה שבתה. הקומיסאר, השופט נבנצאל, נסע מן העיר ועזב את יהודיה לנפשם. אמנם סמוך לצאתו ביקש מד"ר קארל הלפרן, שיטול לידיו את הנהגת הקהילה, אולם מטעמים מובנים הוא לא יכול היה להסכים לכך ונמצאת קהילה בת ארבעים אלף יהודים כצאן בלי רועה. ואירע ב-11 ביוני, שביקרה בעיר משלחת צבאית, צרפתית, וה„נציגות היהודית" נקראה להתייצב לפניה, אולם לפי שנציגות כזאת לא היתה קיימת, למעשה, התייצבו לפני המשלחת ההיא יהודים שמעולם לא לקחו חבל בחיים הציבוריים, ודרך מקרה בלבד נמצאו ביניהם שני חברי „פועלי־ציון".

אולם לא כן היה ב-31 לאוגוסט 1919, בְּבַקֵר בעיר האמבאסדור האמריקאי הנרי מורגנטאו, בלווית הגנרל הפולני יאדז'בין. הוא קיבל לראיון ארוך את ד"ר קארל הלפרן ואת ד"ר ראובן יונאס, שהרצו לפניו על מצבם הכלכלי והפוליטי של היהודים הלחוצים והקצוצים על ידי שני העמים הסלאביים, והוא התעניין במיוחד במצבם של הפקידים היהודים, שפוטרו על ידי השלטונות הפולניים. וכן התייצבו לפני מורגנטאו חברי וועד ההצלה היהודי, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן וד"ר הלל זוסמאן, שתיארו לפניו את מצוקת היהודים, עניים ודלותם; ואחריהם באו אצלו נציגי הציונים ד"ר אנזלם הלפרן וד"ר יעקב לויפר, באי־כוח המזרחי: דוב וייס וירוחם פישל שוארץ, באי־כח המפלגה העממית: ד"ר אליהו פישלר, ד"ר מיכאל לאם, מרדכי מואריבר, ונציגי הסוחרים, בעלי התעשייה ובעלי מלאכה. עצם העובדה כי שליח ארצות הברית של אמריקה הצפונית היה יהודי הרים כבודם של היהודים בעיני שכניהם, אך כל הכבוד הזה היה עד ארגיעה ושוב חזרו ימי השפלה וצרות.

מכל הצרות קשה ביותר צרת הקהילה. כבר יצא חצי שנה, ושר המחוז לא החליט עדיין מי יבוא תחת השופט נבנצאל, ולא עוד אלא באוקטובר 1919 הודיע כי כל עוד לא ימצא למשרת ראש וועד הקהילה איש, שיחתום על הצהרה, שהוא „פולני ללא כל הסתייגות" לא תפתר שאלת הקהילה. ואמנם, לא נמצא איש יהודי, שיעשה את רצונו של הפריץ. כל משרדי הקהילה היו נעולים, זולת חברא קדישא— לקבורת מתים יהודים לא יכלו השלטונות להתנגד. ובינתיים המשיך הוועד הפולני המחוזי בדיקטאטורה אזרחית־צבאית שלו. נשיאות הוועד היתה אוסרת יהודים חשובים באמתלה: „חשוד כמובן פוליטי". מעשי הוועד עוררו רוגז בקרב הפולנים המתונים וחבריהם. האופוזיציה בקרב הוועד המחוזי הפולני, משלא ראתה אפשרות לעצמה לבוא לידי ביטוי ב„זניץ" (אש תמיד) יסדה כלי־מבטא משלה קרֶסוויֶץ (בן־הספר), שבו יצאה בגלוי נגד הכנופיה האנדקית שאינה „אלא מסיתה ומפרדת".

עמידתם הסרבנית של היהודים, וכן קול האופוזיציה הפולנית הכריחו את שר המחוז, בנובמבר 1919, לפתוח את משרדי הקהילה ולמנות את ד"ר קארל הלפרן ראש קהילה. דבר זה היה לקורת רוח של יהודי־העיר, כי אישיותו של קארל הלפרן היתה חביבה עליהם ומיום שבתו על כסא נשיאות הקהילה יכלו לנשום לרווחה. עיקר עבודתו תחילה — הקלת סבלותיה של הקהילה, וכן החשת עזרה לשבויי מלחמה יהודים ברוסיה, בעיקר באוראל, שמספרם הגיע בעת ההיא, לעשרת אלפים איש. עזרה זו בוצעה יחד עם הוועד המרכזי אשר בלבוב למתן עזרה לשבויי מלחמה ברוסיה.

ב-17 בינואר 1920 הגיע לעיר נציג הממשלה המרכזית ד"ר גאֶצקי. התיצבה לפניו משלחת יהודית — ד"ר קארל הלפרן, שלום זוסמאן וד"ר ראובן יונאס, שהגישו לפניו את עצומותיהם על קיפוח זכויותיהם של היהודים, שאף שהם מחצית אוכלוסיית העיר הריהם משוללים כל נציגות במוסדותיה האבטונומיים; אין להם נציג במועצה שליד שר המחוז, כשם שאין להם בא־כוח במועצה המחוזית Rada Powiatowa, ואם במועצה אשר ליד ראש העיר הממונה ישנם יהודים הריהם מי שאין הציבור היהודי רוצה כי יהיו לפה לו. וכן דרשו את החזרת המורים והפקידים היהודים הממשלתיים אל משרותיהם. בעניין הדרישה האחרונה השיב תשובה של השתמטות, כי אין הדבר בסמכותו ומטפלת בו הוועדה לרהיביליטאציה שליד נשיאות מועצת המיניסטרים. אין צריך לומר כי תשובות חמקניות כאלה לא היו עלולות להניח את דעתה של המשלחת, ביחוד שד"ר קארל הלפרן ידע פירוש הוועדה לרהיבילימאציה. כי זאת לדעת, שממשלת פאדרבסקי, שלא יכלה לעמוד בפני דרישותיהם של מאות פקידים יהודים במדינה ובייחוד בפני תביעות דעת הקהל באנגליה ובאמריקה הצפונית מינתה, כאילו כפאה שד, באוקטובר 1919, וועדה לרהיבילימאציה, שהיו בה נציגים של המיניסטריונים למשפטים, לענייני פנים, בא־כוח המיניסטריון המעוניין ושני נציגי היהודים שבמדינה ד"ר קארל הלפרן וד"ר הנריק רוזמארין, אולם שני נציגים אלה קצרה ידם מהושיע, כי שאר חברי הוועדה נהגו לפי הכלל: ככל האפשר בלא יהודים. קצת נחמה היתה בתשובת המיניסטר לתחבורה, ד"ר קאז'ימיאז' בארטל

בשעת ביקורו בעיר, ב-21 ינואר 1920, שהבטיח להחזיר, תוך ימים מספר, את פקידי הרכבת לעבודתם. אך גם זו היתה נחמת שוא, כי לא ניתן לו לקיים הבטחתו, שעל כן ראו ד"ר קארל הלפרן וד"ר הנריק רוזמארין ב-11 במארץ 1920 להתפטר מן הוועדה ואחרי הודעה נאותה עזבו את אולם הישיבות. וצריך לציין, כי ההתנגדות להחזרת עובדי הרכבת היתה חזקה ביחוד בגליל סטניסלאב, כי אפילו לאחר שעובדי הרכבת היהודים בגליל לבוב כבר שבו לעבודתם, היו עוד חבריהם בגליל סטניסלאב מובטלים. האנדקים העלילו תדיר על היהודים בכלי המבטא שלהם „זניק" ובמאמר מ-24 באפריל 1920 לא נרתעו מלפרסם, כי עובדי רכבת היהודים יסדו בעיר אגודה בשם „הנוקם", שתכליתה לפרוע פרעות בפולנים. האנדקים כינסו אסיפה פומבית, שבה הביעו אי-אמון למיניסטר התחבורה על ש„העז להתערב" בענייניה של מנהלת הרכבות בגליל לבוב לטובת היהודים ואיימו בשביתה כללית של עובדי הרכבת, אם הממשלה תחזיר את היהודים לעבודתם. בעייה זו חרגה כבר ממסגרת הפוליטיקה המקומית ונעשתה כבעייה שפתרונה אבן-בוחן לסמכותה של הממשלה המרכזית. ההכרעה היתה עתה בידי ראש המיניסטרים סקולסקי, אם ינהג לפי החוק או לפי יצר הרחוב. מי בעצם מושל בפולין, הממשלה בוארשה או האנדציה בסטניסלאב — היתה השאלה ששאלה ה„כוילא", כלי מבטאם של הציונים, ב-31 במאי 1920.

אולם לא בלבד מורים, עובדי הרכבת ופקידים (דואר, בתי משפט, עירייה וכו'), נדונו לסבל ולחרפת בטלה ורעב, כי היתה עוד שכבה אחת, היא הנוער האקדמאי שבפניו נסגרו שערי האוניברסיטה בלבוב. במזרח גליציה היו בשנת הלימודים 1921/1920 אלפים צעירים, שלא יכלו להמשיך לימודיהם במכללה בלבוב. שלטונות האוניברסיטה היו מתנים קבלת סטודנטים בשרותם בצבא הפולני, דבר אשר בזמן ההוא לא היה בגדר האפשר. לפי שהגיוס לצבא הפולני במזרח גליציה שמעצמות הברית לא הודו בה עדיין כבחלק בלתי-נפרד של מדינת פולין, היה אסור, לא יכלו היהודים ממילא להתגייס. ולא זו בלבד שהיהודים היו, לפי הודייתם המפורשת של השלטונות, פטורים משירות צבא, אלא אפילו נמצאו יהודים מתנדבים היו השלטונות אוסרים לקבלם. אולם האנדציה נעזרה במצב מסובך זה לסגור בפני צעירי-היהודים את שערי אוניברסיטת לבוב.

לכאורה הפולנים, שידעו כי מזרח גליציה עודה נחשבה בעיני מעצמות הברית כארץ כבושה, הוצרכו שלא להתנהג כך ביהודים, אם לא לטובת היהודים, הרי לטובת עצמם. הרי היו תלויים בדעתם של שליטי עולם, שלא היה נאה להם לראות בעין יפה מדינה צעירה, שאחת מאשיותיה דיכוי המיעוט החלש ביותר שבה. אבל לא כשורת ההגיון שורת המעשה — השלטונות סייעו בפועל לדחוק את רגלי היהודים מן המסחר ואפילו נקטו אמצעים שהיה בהם משום ערעור חוקי המדינה. והרי דוגמה קטנה לכך: בסוף יוני 1920 שלחה עיריית סטניסלאב אל הקצבים היהודים הודעה בזו הלשון: „מספר 9741. על פי פקודת שלטון-המחוז מ-19 ביוני 1920 מס' 19701—2798 נמסר בזה לידיעת הציבור: הוועדה המחוזית לאפרוביזאציה החליטה, בישיבתה

מ-11 ביוני 1920, לחייב את הקצבים לפתוח את האטליזים גם בשבת, שאם לא כן יישלל מהם רשיונם". אין צריך לומר כי הודעה כזאת, שנתמכה בפירוש על ידי שר המחוז, עשתה רושם מדכא ביותר, שהרי פירושה כפיית יהודים לחלל שבת, כפייה שהיא לא בלבד התנקשות גלויה בקדשי־ישראל, אלא גם התנקשות בסעיף 11 של החוזה להגנת המיעוטים הלאומיים, שעליו חתמו בחגיגיות רבה גם נציגי מדינת פולין, ושנאמר בו: "Jews shall not be compelled to perform any act which constitutes a violation of their Sabbath".

ב

והנה היתה רוח אחרת בקרב חברי „הוועד הפולני המחוזי". פתאום, נשמעו מעל דפי „זניץ" דברי חרטה על הצרות הנגרמות ליהודים: „כלום אין אנו מבינים, שתוצאות מעשינו יתנקמו בחייהם של עשרות ומאות דורות והם עלולים להביא להם נזקים שאין להם תגמול ושאנחנו, בשגיאותינו ובחוסר מחשבה, נוטלים על עצמנו אחריות רבה". הרהורי חרטה אלה על שום מה? על שום שנתקיים בה בפולין הצעירה הכתוב: מחוץ שִׁכְּלָה חֶרֶב בַּבַּיִת כַּמָּוֶת. הימים ימי קיץ 1920, ימי מלחמת פולין־רוסיה המועצתית, בגבור התוהו ובוהו במדינה וביחוד בנפותיה המזרחיות. אולם הרהורי חרטה לחוד ומעשים לחוד — דווקא הימים האלה הם ימי תגבורת יסורים של יהודים. שונאיהם הרימו ראש, כל פקיד וכל שוטר מושל בגבורתו, ימים מרים ולילות־עינויים היו עתה מנת חלקם של יהודי סטניסלאב ובעיירות הסמוכות לה. במחצית אוגוסט התחילו משתוללות כנופיות פטלורה ועשו שמות בקהילות בוקצוביץ, וינילוב, בורשטין, בולשוץ, האליץ', טיסמניץ, אזיפול, לישיאץ, אוסצ'יא, טיסמיעניצ'אני, הרוגים, פצועים, נשים שנאנסו, שוד חנויות, גזל רכוש, נזקים כדי עשרות מליונים מארקים, — זה קציר־הדמים בימים ההם. מאותם מקומות נמלטו רבים לסטניסלאב. עד היכן הצינזום הגיע אנו למדים מכך, שגנראל באלאכוביץ' הודה ברבים, כי ציווה לרצוח יהודים. בסטניסלאב גופה היה, עד 20 באוגוסט, שקט יחסי, אולם נפש היהודי לא ידעה שלווה, כי זרמי מהגרים־פליטים מאוקראינה, ווהלין ופודוליה הביאו בשורות איוב מכל הנעשה עם נסיגתם של אנשי „הדיביזיה הפראית", אלה הקוזאקים של פטלורה. עסקני וועד ההצלה היהודי שבעיר שָׂמו נפשם בכפם ועזרו ביד רחבה לאחיהם הפליטים. האימה גברה משנודע כי הצבא יצא את העיר ומניח אותה ללא כל הגנה. מיד נתארגנה הגנה, ובה תושבי העיר ללא הבדל דת ולאום, אולם ערכה, למעשה, לא היה גדול, כי לא היו לרשותה אלא 100 רובים. בהתנגשות דמים בלילה הראשון בין אנשי ההגנה לבין חיילי פטלורה נהרגו שני פורעים, יהודי אחד נהרג, פיליפ ווייגנארטן נפצע. למולה של העיר חזר הצבא הפולני ב-24 באבגוסט וחזר, איפוא, שלטון קבוע. אולם טעות היתה בידם של כל אלה, שהאמינו, כי הפולנים ילמדו לקח מן הסכנה שבה היה נתון קיום מדינתם, ולא יוסיפו עוד להתרברב כל כך ולרדות

בשאינם פולנים. אדרבה, השלטונות, המושפעים ביותר מן החוגים הלאומונים, הוסיפו עתה להרע עם היהודים. כך, למשל, לא התירו השלטונות, בהסתמכם על החוק האוסטרי משנת 1869, לייסד אירגוני־נוער יהודיים ואגודות בעלי אופי יהודי־לאומי, וסירבו לאשר את התקנונים של אגודות ציוניות־לאומיות ועל ידי כך התנכלו בתנועה הלאומית־היהודית. על הגזירות הכלכליות הישנות נוספו חדשים: הרשיונות למכירת יין־שרף, שניתנו ליהודים בימי אוסטריה, נשללו מידם ונמסרו לידי נוצרים.

שנת 1921 התחילה והחיים היהודים־הלאומיים בעיר עודם משותקים. מלבד החווה החקלאית־חלוצית לנערות, שבתו שאר המוסדות. הקהילה היתה עוד כבולה בכבלי השלטונות, ללא מועצה נבחרת. וחברי המועצה הממונים היו מאסכולת אדמונד ראוך, שחששו אפילו מצל עצמם ולא כינסו את המועצה, ורק בזכותם של ד"ר קארל הלפרן והציונים האחדים שבמועצה, ידעה הקהילה, למרות ההפרעות, לעמוד בפרץ. ולא היו ימים כימים ההם שיהודי העיר זקוקים היו לרוח קרב והגנה — עם מינויו של גלאזאווסקי, זקן אשמאי ושונא ישראל ירדה שלשלת שלימה של גזירות ונגישות. אותו רשע נשען בגזירותיו על האירגון הלאומוני "Rozwój" (התפתחות), והיהודים קראו לו "Rozbój" (רוצחנות) — שדרש לאנטישמיות בריונית וראש סיסמותיו חרם כלכלי על היהודים, שהוגדרו בספרות ובעתונות הענפה של האירגון הזה כ„מחריבי פולין". הקן של תורת "Rozwój" בסטניסלאב היה בית החולים הכללי העירוני, אשר בראשו עמד ד"ר דוברוצקי, מנהיג האנדקים. הנזירות, שהיו אחיות בבית חולים זה, הפיצו בין החולים הנוצרים כרוזים „לבער מן האורגאניסם שלנו את היהודים". ראש מסייע החבורה הזאת, שר המחוז, היה במוצא פיו כורת ענפי־פרנסתם של סוחרים ואומנים ומפיל חתתו על העדה כולה. ביחוד היה רודף את התנועה הציונית, — אסר על אספי כסף בחוצות העיר לטובת הקרן הקיימת לישראל, אסר להסריט סרט ציוני, אף שהשלטונות בלבוב לא התנגדו לכך ואף סירב להרשות לאסוף תרומות ברחובות העיר לטובת בית יתומים, כי „היהודים יש להם די מליונרים והם יכולים לכלכל את היתומים ואין כל צורך באוסף כסף"... והוא היה אות ומופת. העירייה גם היא היתה מקפחת בזדון את זכויותיהם של היהודים, ואפילו את עניי היהודים הפלתה לרעה. „הקרן למען העניים" שליד העירייה היתה עשירה מאד, כי לה נועדו כל הקנסות וחלק ההכנסות ממסי התיאטרונים ובתי־הראינוע, אולם לפי שראש העיר הממונה ד"ר פאראנסיאביץ' לא שאל פי הוועדות הנוצרית והיהודית ועשה הכל על דעת עצמו, כטוב בעיניו, הרי הנהנים מקרן זו היו נוצרים בלבד.

והרי שהשלטון המחוזי והעירייה יכלו בהתנגדותם המרשעת להסתייע במופת של השלטונות המרכזיים בווארשה. הללו לא בלבד שלא השיבו את הפקידים ואת עובדי הרכבת היהודים ממצוקתם למשרותיהם, הרי נתנו, ביחסם אל המורות היהודיות בבתי ספר עממיים, דוגמה של התעללות. מורות אלה חטאו חטא גדול — גם בימי שלטונם של האוקראינים לא חדלו ללמד ילדים קרוא וכתוב. וועדת הריהבילטאציה

הממשלתית לא העלתה כל חטא אחר בחקירותיה. והנה כשהמורות האלה כבר זכו והותרו, באבגוסט 1921, לשוב להוראה בבתי הספר, לא הותרו בכך בעיר, אלא בכפרים נדחים, רחוקים מחנות-רכבת, כשהמשכורת מופחתת בשתים-שלש דרגות, וזכות הוותק בטלה ומבוטלת והן נחשבות מורות מתחילות. היתה זו גזירה שפגעה לא בלבד במורות, שרבות מהן הוכרחו להפרד מבעליהן ומילדיהן, אלא בציבור היהודי — הרי ילדי היהודים היו חמשים אחוז ממספר תלמידי בתי ספר העממיים שבעיר, ונשארו ללא מורה יהודיה.

בינתיים הגזירות תוכפות ובאות ובכללן, גזירת הפקעת דירות ציבוריות. כך, למשל, הפקיע ראש העיר הממונה את דירת האיגוד על שם אברהם גולדפאדן והשכירה לאגודה נוצרית פרטית „זיעמיאנין". (החקלאי) ובדומה לכך גירש מדירתו את המעון לילדים, המחנך 35 יתומים, ורק בראותו כי הגדיש את הסאה גירש את התמחוי האמריקאי שברחוב סיביאָסקי מדירתו והעביר לכאן את המעון; אולם חס לו, כמובן, לנגוע בדירות האירגונים הנוצריים. הרשעות הזאת הגיעה לשיאה, כשהעירייה הודיעה באוקטובר 1921, להנהלת „בית העם", כי הבנין כולו הופקע בשביל שר הפלך Wojewoda. בעצם, היתה כוונת השלטונות לחסל את המוסדות הרבים, ששוכנו בבית הזה, מרכז החיים הציוניים. ואם לא דיה החרמת הבית באו נגישותיו החדשות של שר המחוז גלאזָווסקי. דרך משל נזכיר סירובו לתת רשיון לעריכת אסיפה, שבה עמדו צירי הקונגרס הי"ב למסור דין וחשבון, רדיפות הציונים היו חזון נפרץ בכל הסביבה כולה, ממקומות שונים בגליל היו מגיעות תלונות שהשלטונות אינם מתירים לקיים אסיפות באידיש, סוגרים אירגונים לאומיים-ציוניים, מפריעים עבודת-הסתדרויות-הנוער הציוניות מעבודתן, וכוונתם הברורה לשתק את החיים הציבוריים-הציוניים, שהיו בימים ההם בקוו העלייה וההתפתחות. וראה, אותם השלטונות שרדפו את היהודים הם גם שטענו את הטענה הנושנת כי היהודים אינם אלא פולנים בני דת משה ושעל כן אי אפשר שיהיו מיוצגים על ידי הציונים „המוליכים אותם שולל" ומה מאד גדל רוגזם, בסוף שנת 1921, כשנערך בכל המדינה מפקד תושבי המדינה, ו־95 אחוזים מיהודי סטניסלאב רשמו בגליונות המפקד: לאומיות יהודית. כלי-המבטא של האנקדים „קורייאר סטאניסלאבובסקי" פירסם, אחרי המפקד, מאמרי גידופים על היהודים שהיו בימי אוסטריה פולנים ונעשו בימי פולין יהודים. כלומר, הוא התגעגע לימי שלטונה של אוסטריה, ימי ספירת האוכולוסייה בשנת 1910 שבה ואנסו יהודי גליציה לרשום את השפה הפולנית כשפת דיבורם, וכך יכלו העסקנים הפולנים להוכיח בשער ווינה, כי מזרח גליציה משופעת אוכלוסיית פולנים גדולה. עתה, בשנת 1921, כשהיהודים כשאר העמים הקטנים לא רצו לוותר על זכותם להגדרה עצמית, שאושרה בחגיגיות רבה בוורסאיל, — רגשו הפולנים, ומכאן מאמרי השטנה של ה„קורייאר סטאניסלאבובסקי", שלא נח מרוגזו, עד שלא הבטיח להם, לציונים, תוך אירוניה כי יסייע ליצור תנאים להגירה חזקה לארץ ישראל.

משראה קומיסאר העיר, ד"ר מיכל פאָראנסיאָביץ', שהגדיש את הסאה התפטר ממשרתו ותחתיו בא האסור, ד"ר תיאודור זיידלר, עורך דין מכובד מאד, שמילא

את תפקידו לקורת-רוחם של כל חלקי האוכלוסייה. לפי שהיה הגון וישר ולא היו לפניו אלא צרכי העיר בלבד ואזרחיה היו שווים בעיניו, ראו השלטונות לסלקו ולמנות תחתיו כראש העיר את סטניסלב תיאודורוביץ' מלבוב. היתה זו הפעם הראשונה בתולדות העיר שהוטל עליה ראש העירייה שלא מבין אזרחיה-תושביה. וזה ראשית מעשהו להחרים את הדירה שבה בית הספר העברי „שפה ברורה" שברחוב סמולקי. פירושו של דבר: גירוש שש מאות תלמידים מבוגרים. הרהיטים הוצאו על ידי שליחי הקומיסאר הממונה והושלכו החוצה. השלטונות ידעו היטב, כי בית הספר „שפה ברורה" הוא עורק חשוב מאוד בחיים הלאומיים של יהודי העיר, שכן היה מעין אי של ארץ ישראל. מוריו גם הורו לשון עברית, גם השפיעו על קהל התלמידים המבוגרים ברוח ציונית-ארצישראלית, גם החדירו את ההכרה הלאומית אל בית אבותיהם של הלומדים. שעל כן ראו יהודי העיר בהחרמת „בית העם" ודירת „שפה ברורה" מעשי איבה גלויים המכוונים לערער גם את מעמדם הרוחני, לאחר הנסיונות לערער את מעמדם הכלכלי.

לעניין ערעור המעמד הכלכלי: שר המחוז גלאזאווסקי התחיל מציק לחנויות בעלי מסעדות, בתי מסחר למכירת משקאות חריפים, ומשנמצא בהם פגם כל שהוא מבחינת תקנות החוק, הטיל עליהם קנס כדי 50—70 אלף מארק. שוטרים היו משכימים צאת לצידם ומובן מאליו, כי לעת ערב לא שבו בידים ריקות. הנקנסים נאנחו ושילמו ומאלה שלא היו להם מזומנים היו השוטרים נוטלים את פרוותיהם ואפילו את כלי ביתם ורהיטיהם, כדי להבטיח את גביית הקנס. למשלחת של מוכרי משקאות חריפים ענה שר המחוז מבעד לדלת פתוחה לשליש: ממחר יהיה עוד גרוע יותר od jutra będzie jeszcze gorzej .

משנוסד בעיר סניף "Rozwój" (בראשו עמד פקיד גבוה ממשרדי השלטון בגליל שלזיה), ירד עליה מבול של הרצאות, מודעות וכל מיני דברי דפוס וכתבי פלסתר. באחד הכרוזים נאמר, כי היהודים משתלטים על המסחר והתעשיה, המקצועות החפשיים ברובם מרוכזים בידי יהודים „אשר בגדו בצבא הפולני לטובת הבולשביקים, הם עצמם הפיצו בעולם שמועות על דבר פרעות ביהודים בפולין שלא היו ולא נבראו, הם אשר בפולין גדלו, מפוטמים דם פולני, נלחמו בפולנים בהצביעם בשלזיה עליה לטובת הגרמנים, הם מורידים את שער הכסף, הם מבריחים את הכסף חוצה לארץ, הם מזייפים שטרות כסף, הם הגורמים לאנרכיה שהשתררה, ומלומדיהם מזהמים את התרבות הפולנית". היהודים הוגדרו כ„חטא, פשע ותועבת המולדת" — וכך נאמר כי „פולין מסוגלת להיות ארץ זבת חלב ודבש אלמלא היהודים היושבים בה". ובסיפא של הכרוז כתוב: "Kto Polak ten z nami, kto Żyd ten przeciw nam" („מי פולני — עמנו, מי יהודי — נגדנו"). השלטון המחוזי אישר את תוכן הכרוז הזה, ואילו הפרו-קוראטורה שליד בית המשפט המחוזי החרימתו, לפי שראתה בנוסח הכרוז דברי בלע ושיסוי נגד חלק מסויים של אוכלוסי-העיר. אולם מה ערך החרם, לאחר שהכרוז חולק בפקודת שר-המחוז גלאזאווסקי, על ידי שוטרים. מה פלא, כי הסתדרות לאומנית זו התפשטה עד מהרה בעיר ובגליל והגיעה אפילו למיקוליצין, שבה לא

היו אלא חנויות יהודיות וקואופרטיב אוקראיני אחד. הקוניה בין גלאזאווסקי ואנשי ה- "Rozwój" היתה גלוייה. במשרדי שלטון המחוז לא היו עונים למכתביהם של יהודים, ענייניהם היו נגנזים חדשים רבים ונפסלו בשהייה. כוונה כזאת היתה גם בסירובו של שר-המחוז לתת רשיון למגבית לטובת קרבנות היהודים מאוקראינה, אולם יהודי העיר לא ציפו לרשיונו ותרמו סכום של ארבעה מליונים מארק. עד היכן היו נגישותיו אתה למד מדרכו להתאנות אל הסוחרים ובעלי מסעדות היהודים כדי להטיל עליהם, בשל דברים של מה בכך, ענשי-מאסר (1—10 ימים ללא תמורת קנס), דבר שגרם לכך, שגם הסוחרים הפולנים הצטרפו למחאה הכללית נגד שר-המחוז.

בתנאים כאלה של שרירות השלטונות, באין נציגות יהודית נבחרת, היה הכרח להקים כוח מגן על חיי היהודים, כוח שיהיה ביטוי לציבוריות היהודית הלאומית המאורגנת. והנה ביזמת הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית בלבוב התכנס ב-1 במאי 1922 כינוס נציגי היהודים בקהילות ובמועצות עירוניות, שבו הרצה ד"ר ליאון רייך על אבטונומיה לאומית-פרסונאלית, כדרך לעשות את הקהילות תאי חיים ממש, מבלי לפגוע בענייני המדינה או ריבונותה. כתפקידי הקהילה נקבעו: הקפת כל חיי הכלכלה של היהודים על ידי ביצוע חקירות סטאסיסטיות; מלחמה נמרצת בחוק המחייב את היהודים לשבות גם בשבתותיהם וחגיהם של הנוצרים; היאבקות שיטתית ומתמדת עם החוגים הלאומונים, מארגני החרם על היהודים; דרישה מאת הממשלה שתתן ליהודים את החלק המגיע להם מהקרנות הממלכתיות לשיקום; תמיכה בריפרודוקטיביזציה של האוכלוסייה היהודית בכלל ושל הנוער בפרט; אירגון קואופרטיבים לאשראי; סיוע לאירגונים מקצועיים והפצת רעיון האסוציאציה המקצועית והמשקית; הקלת מצוקת האבטלה מעל השכבות העניות; מַחַס לחוזרים משבי האויב ולנכי מלחמה; הקמת משרד למתן עצות משפטיות חנם; הסדרת ההגירה היהודית; אירגון מפעל רב ממדים לשיקום כלכלי מקרנות יהודיות אשר מחו"ל. נבחרה וועדה מיוחדת, שהכינוס הטיל עליה לעבד תכנית פעולות אחידה ומצירי סטניסלאב נבחרו אליה: ד"ר קארל הלפרן, בריש וייס וד"ר אלכסנדר ריטרמאן.

ג

במחצית שנת תרפ"ב אירע בחיי הקהילה מאורע שהסעיר את הרוחות ביחוד בקרב אנשי „שלומי אמוני ישראל". מאז עזב הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא כהונתו בבית הכנסת לנאורים נשאר שם פנוי כסא הרב־המטיף. דרשתו האחרונה של ד"ר ברודא היתה בשביעי של פסח תרס"ז דברים החוצבים להבות אש ורק אחרי שלוש-עשרה שנה הועלתה בישיבת ועד בית הכנסת השאלה בדבר מינוי רב אחר. וועד בית הכנסת לנאורים פנה אל וועד הקהילה בבקשה, כי בהסתמכות על החוק לקהילות יהודיות מ-21 במארס 1890, ימנה ליד הרב דמתא גם רב שני בשביל החוגים

המתקדמים. בישיבות מועצת הקהילה, ב-30 במאי ו-23 ביוני 1920, הוחלט לקבוע כהונת רב שני ולפרסם הודעה על תחרות על כך. אולם לא על נקלה עלתה לה לקהילה להזמין רב שני. במחאה חריפה יצאו אנשי „אגודת ישראל" ועל המחאה, שנמסרה לשלטונות, חתמו מאתים ועשרים איש, משלמי מסים לקהילה. המוחאים טענו, כי מספר המתקדמים אינו עולה על 20 אחוזים, ולפיכך ההכרח במינוי רב שני למענם אינו מחוייב המציאות. הם התנגדו ביחוד לכך, כי זולת הרב דמתא יוכל מי שהוא לסדר בעיר חופה וקידושין. המוחאים הבטיחו, שישתמשו בכל האמצעים לסכל את החלטת הקהילה לבחור רב שני.

אולם וועד הקהילה לא נבהל מפני קומץ המתנגדים ובישיבה של המליאה, שבה השתתפה גם המשלחת של „אגודת בית הכנסת למתקדמים" (ד"ר ליאון ביברינג, יהושע חיות, ד"ר ברנארד פרנהוף, ד"ר שלמה גלרטר, ברנארד האבר, זאב ראגר, מאכס שרייאר) נבחר ב-24 ביאנואר 1922 רב-מטיף בבית הכנסת לנאורים חיים גודל ברטיש, שהיה קודם רב באמשטֶטֶן (אוסטריה). מינוי זה חולל סערה גדולה בקרב היהודים הקרובים ל„אגודה" שאסרו מלחמה על הקהילה — והיא אז הקהילה הלאומית היחידה במדינה — ועל הציבור היהודי הלאומי. הם החרימו את ישיבות מועצותיה, המטירו על שלטונות המחוז כתבי-מחאה, המלאים חנופה והתרפסות. ומשראו כי בדרכם זו לא השיגו מבוקשם והרב יושב על כסאו, התחילו משסים את ציבור החרדים בקהילה ועוררום שלא ישלמו לה מסים. וועד הקהילה, אשר מראשית כהונתו התחיל בפעולות בממדים גדולים, שיכל לקיים את התפקידים הציבוריים-לאומיים הרבים והחשובים, הוכרח להעלות את שיעור-המסים עד 120 אלף מארק לשנה לראש משפחה. חוגי „אגודת ישראל" בעיר טענו לפני השלטונות, כי הקהילה מרוקנת את כיסיהם ולפיכך אינם יכולים לשלם למדינה את המגיע לה. כן הוסיפו וטענו לפניהם, כי הקהילה היא ציונית והציונים מושלים בה כבתוך ביתם ורמזו, כי בבחירות הקרובות למוסדות המחוקקים יהיו נאמנים לממשלה, אם זו תשחרר מעולם של הציונים. אמנם, היתה „אגודת ישראל" בעיר חלשה מאוד וללא השפעה על יהודיה, אולם גם כוחה המועט עמד לה לאמץ את ידי השלטונות במלחמתם בתנועה הלאומית-הציונית. אולם עד מהרה נוכחו גם השלטונות לדעת, מי הוא באמת בעל ההשפעה והכוח ברחוב היהודים.

הבחירות לסיים ולסינאט, שהתקיימו בכל מדינת פולין, בראשית נובמבר 1922, הן שהניחו אפשרות להפגנת עמידתם הלאומית-עצמאית של היהודים. הבחירות היו דימוקראטיות, חפשיות, חשאיות ובוצעו בהדרכתם והשגחתם של השופטים במדינה. סיבות שונות גרמו לכך שלא היתה רשימה יהודית אחת: בקונגרס פולין היתה, כידוע, ביזמת יצחק גרינבוים, רשימת „הגוש של המיעוטים הלאומיים" — מספר 16. ואילו במזרח גליציה, אשר בה היו הנסיבות הפוליטיות אחרות ושבה נמנעו האוקראינים בהמוניהם מלהשתתף בבחירות (אמנם, הממשלה ניסתה להכניס לסיים נציגים רותניים, אנשי סידור טבארדוליב שסופו נרצח על ידי קנאי בני עמו), ניתנה על ידי כך ליהודים אפשרות לבחור מספר רב של צירים, רב מכפי

שהגיע להם. הרשימה היהודית נקראה „רשימת הוועד למפלגות הלאומיות-היהודיות המאוחדות — מספר 17" ואיחדה את רוב רובה של האוכלוסייה היהודית („בונד" ו„פועלי-ציון" יצאו ברשימות נפרדות). והנה מחוז הבחירות 53, הוא מחוז סטניסלאב, היה, מנקודת ראות יהודית, נבדל משאר המחוזות שבמזרח-גליציה, כי בו ניטש הקרב האחרון בין התנועה הלאומית-הציונית לבין שרידי המתבוללים. במלחמת-בחירות זו נאבקו נציגי התנועה הציונית עם שרידי התומכים ביסודות הרעועים של משטר הקנוניות — של תקיפי הקהל המושלים בחסדו של שר המחוז. שיירי פושטי רגל אלה לא העזו לצאת לקרב בגלוי והתעטפו באיצטלה של „הרשימה הדימו-קראטית של האוניה המדינתית, מספר 10", אשר בראשה עמד אדמונד ראוך. חוגים פולניים מסויימים הסכימו לרשימה זו, כי קיוו לקפח בדרך כך את הרשימה היהודית-הלאומית. במודעות בשם „הוועד היהודי לתמיכת המועמדות של אדמונד ראוך" נקראו יהודי העיר להצביע בעד רשימה מספר 10. היה גם וועד יהודי לתמיכת ראוך, אולם כל עיקרו של הוועד הזה שני מתנכרים נודעים, ד"ר דוד יונאס ומאריאן האסקלר, ושליחיהם ברירונים שכירים שנעזרו בתעמולתם במקלות ובסכינים. את מפלתם הראשונה נחלו אנשי ראוך באסיפה, שהתקיימה מטעם הרשימה מס׳ 10, ב-28 באוקטובר 1922. יושב ראש האסיפה, ד"ר דוברוצקי, הציע להצבעה החלטה התומכת ברשימה ההיא, אך הצביעו בעדה עשרים איש ושאר הנאספים, שמילאו את האולם מפה לפה, הצביעו נגדה. מבין אסיפות-עם הרבות, שנערכו בעיר על-ידי וועד הגוש היהודי-הלאומי, תיזכר ביחוד אסיפה אחת, שבה נאם העורך-דין ד"ר דוד שפינדל-מנור מקאלוש (מת בתל-אביב), אשר רב היה חלקו בהלהבת האווירה הציונית, שאפפה את הציבור. לשיא ההתלהבות הגיע הציבור היהודי עם ביקורו של ראש הרשימה מס׳ 17, ד"ר ליאון רייך, ב-22 באוקטובר 1922. אלפי יהודים יצאו להקביל פניו בתחנת הרכבת וכששת אלפים איש באו לשמוע נאומו באסיפת-עם תחת כפת השמים. אולם אנשי ראוך לא ישבו בחיבוק ידים ועשו, בעזרת השלטונות, מאמצים להשפיע על הבוחרים, שיצביעו בעד הרשימה מס׳ 10. התערבותם של חוגים רשמיים בענייניהם הפנימיים של היהודים הניעה את ראשי התנועה הציונית-הלאומית בעיר לעמוד בפרץ. משלחת מיוחדת (ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר יעקב לויפר, צבי-הרמאן-אייגנפלד ובריש וייס) התיצבה ב-3 בנובמבר לפני שר הפלך, ד"ר יוריסטאווסקי, והפנתה את תשומת-לבו לאי-החוקיות שבהתערבות השלטונות בענייני בחירות.

והנה בא החמישי בנובמבר 1922, הוא יום הבחירות. בכל רחבי המדינה ניצחו הרשימות מס׳ 16 ומס׳ 17. יהודי פולין הביעו את אמונם לתנועה הציונית ולמנהיגיה. בעד רשימת ראוך הצביעו 2619 איש — בכללם גם פולנים — ולא השיגה אפילו מאנדאט אחד, וכך ירדה חבורה זו מעל הבימה.

מבין שלושים וארבעה הצירים היהודים בסיים הפולני נבחרו חמשה-עשר ממזרח גליציה, מהם שלושה ממחוז סטינסלאב.

ניהול הבחירות בסטניסלאב וסביבתה היה בידי הציונים ד"ר אלכסנדר ריטרמאן,

שבח אקסטמאיר, ד"ר אברהם מאגנט, דוב וייס, צבי גלרטר, ראובן פאהן, שרה ריטרמאן, ד"ר אליהו זאסלאווסקי, ד"ר דוד מאגנט ומנחם גלרטר. ניתן לומר כי הבחירות למוסדות המחוקקים היו ביטוי נאמן לרצונם של הבוחרים בכללם וזו הפעם הראשונה אשר בגליציה יכול היה האזרח לבחור שלא על פי „הנוסח הגליצאי" הידוע מימי האבסבורג. אולם תוצאות הבחירות לא השפיעו על האדמיניסטראציה. השלטונות המשיכו שיטתם, שיטת ההפליה בין אזרח לאזרח, ואדרבה, אחרי הבחירות שינס שר המחוז גלאַזאָווסקי את מתניו וחידש את תעלוליותיו: עבירה קלה שבקלה שעבר יהודי, כגון שלא דייק ברישום מחירי המוצרים, גררה אחריה סגירת החנות. ודרך הסגירה פשוטה בתכלית: איש המשטרה מוצא עבירה כלשהי על תקנות השלטונות, הריהו מגרש את הקונים, סוגר את החנות ושם מפתחותיה בכיסו.

אחרי ימי הפחדים עם רצח נשיא המדינה, גבריאל נארוטוביץ', שהלאומונים הרגוהו על שום שנבחר גם בקולותיהם של הצירים היהודים, באו ימי הקלה עם בחירת הנשיא החדש, סטניסלאב וויצ'יחובסקי, ונתעוררה תקוה בלב היהודים כי ראש הממשלה החדש, הגנרל וולאדיסלאב שיקורסקי, יבער את נגעי האדמיניסטראציה. אולם מאורעות ווארשה לא זעזעו את המשטר האנדקי בערי השדה ושר המחוז גלאַזאָווסקי הוסיף לזכות את היהודים בגזירות חדשות על הישנות. עד היכן הגיעה מידת זלזולו ביהודים ובנציגיהם אתה למד מענין פעוט: ב־3 ביאנואר 1923 באו לפניו סאבינה הלפרן וד"ר שמעון ארנולד לבקש רשיון לעריכת נשף, שהכנסותיו מוקדשות לבית היתומים. הוא הפנה ערפו, נכנס לדירתו הפרטית (הסמוכה לחדר משרדו), וכשד"ר ארנולד העיר, שהתנהגותו אינה הולמת את תפקידו, ענה לו: הסבור אתה, שהנך ב„חדר"? ויסגור בעדו את הדלת. מעשה זה היה לו הד בבית המשפט, וגלאַזאָווסקי הועבר ממשרתו למשרדי שלטון הגליל. ולשוא היתה טירחת הסֶנַטור ד"ר דוברוצקי והציר האנדקי זאַגאַייבסקי להשיבו על כנו. ראש הממשלה עצמו חתם על העברת שר המחוז מכהונתו. אולם שמחת יהודי העיר לא ארכה. כי לא יצאו חדשים מרובים והזקן האשמאי הושב למשרדי שלטון המחוז. כי בינתיים נתחלפה הממשלה וראש הממשלה החדש, וינצנטי וויטוס, שהנציגות היהודית בסיים קבעה לגבי ממשלתו עמדת אופוזיציה, ביטל את חתימת קודמו. יהודי העיר נבוכים ואנשי „קורייאָר סטאניסלאבובסקי" צהלו ושמחו.

המשטר וויטוס – גלומבינסקי (האחרון היה מיניסטר לעניני דת, חינוך והשכלה) היתה בידו שיטה של מכתבי־סוד־חוזרים (okólniki tajne), שהיו מכוונים נגד היהודים. גלומבינסקי הוא שהנהיג את numerus clausus באוניברסיטאות (באגרתו אל השלטונות האוניברסיטאיים כתב: „...שלמועצות הפאקולטאטים יש חופש להנהיג הגבלות לפי הדרישות הקיימות ולפי שיקול דעתם") וכן הנהיג Sui generis numerus clausus (הגבלה מיוחדת במינה) בבתי־ספר תיכוניים. אל מנהלי הגמנסיות נשלח מכתב־חוזר סודי שעל פיו הם רשאים לא לקבל תלמידים אף על פי שעמדו בבחינת כניסה. בגמנסיות היו כתות A ו־B שבהן לא היו אלא תלמידים נוצרים בלבד, וכתה C, שבה למדו יהודים ואוקראינים. בעיר מעורבת, כמו סטאניסלאב, קל להבין, כי משטר כזה היה כגן

עדן התחתון לגלאזווסקי, שראה עצמו יושב על כסאו לבטח, וכל מעייניו לנגוש ביהודים ולהחרידם. כך, למשל, הזכיר בפקודתו מספר 36849 מ־10 באוגוסט 1923, כי פקודת השלטים מ־7 ביולי 1919 בעינה עומדת, כלומר שהשלטים על בתי מרקחת, חנויות, בתי־מלאכה וכו' חייבים בצבעים פולניים־לאומיים, וכל שאינו נשמע לפקודה לקיימה סופו קנס חמור. היתה זו פקודה משונה, שלא היה לה כל יסוד בחוק או בתקנה, וכל בסיסה—שרירותו של שר המחוז. וכמעט מדרך הטבע הוא, אם באווירה. כזאת הגיעו נגישות ביהודים עד בזיון המת: ב־10 בספטמבר 1923 עברה ברחוב קראשאֶבסקי לוויה לצד בית־העלמין הישן. פתאום הומטרו על המלווים אבנים, שנזרקו על ידי תלמידים דרי בית־הבורסה. מפי חניכי המוסד נשמעו גם קריאות גידופים. בראש הבורסה הזאת עמד מורה בגמנסיה הממשלתית.

ד

מצבם הכללי של היהודים במדינה היה במזל ההבטחה: „מחר יהיה רע יותר" והמחר הזה היתה הממשלה שבאה אחרי התפטרותו של וויטוס. ב־20 בדצמבר 1923 נתמנה לראש הממשלה וולאדיסלאב גראבסקי, שנעשה שם דבר. ממשלה זו היא שהבטיחה להגשים את המדיניות לערעור מעמדם של היהודים. הציבוריות היהודית ניסתה לגייס כוחה להתקפה שכנגד ומה שעשתה הנציגות הפארלאמנטרית היהודית בקנה־מידה ארצי, טרחה הנציגות המקומית לעשות בקנה מידה שלה. וועד קהילת סטניסלאב יזם כינוס של נציגי קהילות הגליל, כדי לקבוע דרכים משותפות ומדיניות אחידה. היוזמים שאפו לעשות את הקהילה גורם פוליטי־לאומי חשוב. הכינוס לא נערך, מפני שהשלטון הגלילי אסרו ברגע האחרון. היה זה איסור בניגוד לקונסטיטוציה, אבל השלטונות נסתמכו על מכתב־סודי־חוזר מווארשה שלימדם, כשאר המכתבים האלה, כיצד עוקפים על קונסטיטוציה וכיצד רומסים אותה.

אולם על אף המכשולים הוסיפו והמשיכו נציגי התנועה הציונית־הלאומית להאבק עם השלטונות ומושלי העיר, ולא פסקו לדרוש את המגיע ליהודים, ביחוד בנציגות העירונית. מספר היהודים בעיר הגיע, בסוף 1923, עד 48 אחוזים בכלל האוכלוסיה ובין שלושים ושש החברים היו במועצת העיר רק שלושה־עשר יהודים. הציונים החליטו לקבל את המאנדטים שהוצעו להם במועצת עירייה ממונית. בין 13 היהודים חברי המועצה היו שלושה ציונים וארבעה יהודים לאומיים. בסוף נובמבר 1923 בחרה המועצה את הנהלת העירייה: וואצלאוו חובאניאק, ד"ר אליהו פישלר וסטאניסלאוו דומברובסקי. דומה היה, כי מצד חברי המועצה הפולנים נושבת הפעם רוח אחרת.

אולם במה התחיל חובאניאק את עבודתו כראש העיר – בהטלת מסים על תושבי העיר, באופן שכל נטל המסים הוטל על היהודים. והמסים היו רבים ושונים: מסי דירות וחנויות, מס־דרכים ומגרשים ריקים, מס פאטנטים ומסי צוואות, ועל אלה היתה העירייה גובה תשלומים בשיעור גבוה תמורת חשמל וגאז וכו', שהרי גדולי הצרכנים היו יהודים. כל יום קללתו היתה מרובה משל קודמו. הממשלה המרכזית, ממשלת גראבסקי, ראתה את היהודים כראות לימון שיש לסחוט ממנו

את כל המיץ שבו וכדוגמתה נהג ראש עיריית סטניסלאב שפקד להציק ליהודים ללא רחם. פקודות לתשלום חדשות לבקרים ובעלות צבעים שונים אפפו את היהודים, אשר בשכבם ובקומם היו אחוזים כבלי הסיוט והפחד, שהטיל עליהם מנהל קופת האוצר סאלוואך, מראשי האֶנדקים שבעיר, עד שעיקר דאגתם של היהודים לא היתה לא לכלכלת בני ביתם ולא לחינוך בניהם, אלא הדאגה לפרוע את המס במועדו. ואם ראית בימים ההם איש יהודי אץ־רץ ברחובות העיר, ידעת שהוא ממהר לחטוף גמילת־חסד להציל את עצמו ואת ביתו מידי מלאכי חבלה, שליחי סאלוואך. קו המדיניות הפולנית לגבי היהודים היה ברור. גראבסקי ומשרתיו לא בושו לאמר בפה מלא, שיש לנשל את היהודים מכל עמדותיהם הכלכליות ולרוששם עד דכא. עד כמה אנשי סאלוואך השתלטו על היהודים לא בלבד בתחומי המסחר אלא גם בחייהם הפרטיים, תעיד העובדה הזאת: משנודע לו לסאלוואך, כי ראובן בעלותו לתורה בשבת נדר לרבי שלו מאה זהובים, קראהו למחרת הבוקר לבוא אצלו וגער בו: „לפי הצהרתך על הכנסותיך אין אתה יכול לנדור לרבי שלך מאה זהובים, ואם נדרת סימן הוא כי אתה איש עשיר והעלמת מעינינו את הכנסותיך. הצהרתך אינה עדות־אמת ולפי סעיף פלוני אתה צפוי לקנס בשיעור...". ולא עוד אלא שאותו ממונה על הסחיטה היה שולח ביום ששי בבוקר את בלשיו אל ככר הדגים שברחוב האליצקה, שישימו עינם ביהודים למען דעת כמה דגים קנו שמעון ולוי ואם כמות הדגים היא לפי יכולתם ככתוב בהצהרת הכנסותיהם. „האזנים והעינים" של סאלוואך היו משוטטות בכל ואפילו בוורוכטא, יאמנא ויאראמצ'י, מקומות מרפא בהרים, היו תרות אחרי יהודי סטניסלאב וידעו היהודים, כי מקץ עונת הקייטנות עלה יעלה שיעור מסיהם, כי כך פסק הסחטן היושב במשרדו אשר ברחוב 3 במאי.

המנהיגים הלאומיים של יהודי פולין, שהיו משמיעים מעל במת הסיים והסינאט נאומים חריפים, שבהם היו מגנים את הממשלה על הפליה לרעה של היהודים מכל שאר אזרחי המדינה, הבינו כי מלחמתם לא תצלח, אם המוני העם לא יהיו מלוכדים בתוך תאי־ארגון שיהיו חזקים מבפנים כדי שיוכלו לעמוד בפני שונאיהם ומזימותיהם הרעות. הקהילה, שהיתה המסגרת האירגונית הטבעית לחיי היהודים בגולה, לא יכלה למלא את התפקידים הרבים, שהיו צו השעה. הממשלה לא היתה מעוניינת בכך, שתהיינה קהילות חזקות, פעילות, ערניות ואף דיכאה במלוא כוחה את הציבוריות הציונית־הלאומית, ולעתים סייעו בידיה מלחכי פנכא שמבפנים. גורם מפריע ביותר היה חוסר הלגיטימיות של הקהילות. הקהילות פעלו לא בכוח הבוחרים, אלא על פי צו מינוי של השלטונות. אלה היו ממנים על פי רוב יהודים חסרים חוט השדרה, עושים רצונו של מושל המחוז ואין דעת הצבור נוחה מהם. הממשלה סירבה למלא את דרישותיה של הנציגות היהודית־הלאומית, אשר מראשית הופעתה על במות המוסדות המחוקקים דרשה להכריז על בחירות לקהילות. הממשלה ידעה היטב, כי בבחירות ינצחו הציונים ולכן היתה דוחה את החלטתה־הכרזתה על מועד קיומן, ובהתנהגותה זו היתה התכחשות גלוייה לסעיפים 3, 10, 109 של הקונסטיטוציה מיום 17 במארס 1921 (בסעיף 109 כתוב: „תקנות

ממשלתיות מיוחדות יבטיחו למיעוטים שבמדינת פולין התפתחות מלאה וחפשית של תכונותיהם הלאומיות בעזרת התאגדויות אוטונומיות בעלות אופי חוקי־ציבורי במסגרת התאגדויות השלטון העצמי הכללי").

לא בלבד בסטניסלאב, אלא בכל קהילות גליציה ופולין הקונגרסאית היה המצב ללא נשוא. הממשלה בווארשה לא יכלה עוד לאטום אזניה משמוע את הדרישות הצודקות של הנציגות הפארלאמנטרית היהודית לתת ליהודים את האפשרות החוקית לכונן את קהילותיהם כטוב וכישר בעיניהם וכרצונם שלהם בלבד. וכך נתפרסמה הפקודה, החתומה בידי המיניסטר מיקלאַשאָווסקי, על הבחירות לקהילות שתתקיימנה בכל מדינת פולין בחודש אפריל 1924. עד כמה הפקודה הזאת איחרה לבוא אפשר ללמוד דוקא מקהילת סטניסלאב. הבחירות אליה בפעם האחרונה היו בשנת תרס"ט (1909). מאז נשתנו העתים, הוחלפו הזמנים: מלחמת העולם הראשונה, מפלת הממלכה ה־האבסבורגית, הצהרת בלפור, החוזה בוורסייל, זכות המיעוטים הלאומיים לכונן חיים עצמאיים־לאומיים, עליית קרנה של התנועה הציונית, ראשית שיבת היהודים לארץ ישראל—כל אלה הטביעו את חותמם על יהודי סטניסלאב, אשר הכרתם הציונית התעמקה בימי הד"ר מרדכי זאב ברודא, שהורם לשאת את הדגל הציוני ברמה.

וועד הקהילה אשר משנת 1919 פעל, אמנם, שלא בתוקף בחירות דימוקראטיות, אלא בכוח צו מינוי של השלטונות, אולם בבוא שעתו לפנות את מקומו לוועד קהילה נבחר לא השאיר זכרונות עגומים, שהיו נחלת הצבור היהודי בהרבה ערים בגליציה. ראש הקהילה, ד"ר קרל הלפרן, וחבריו להנהלה ולאחריות, ציונים מהשורה הראשונה, לא היו „מושלים"־רֶגיֶרים חדורים רוח שרתנות לגבי השלטונות. הם הבינו, שהקהילה לא נועדה למלא תפקידים דתיים בלבד (הן, השלטונות, רצו להחזיק את הקהילה במסגרת ענינים דתיים), אלא צריכה ומוכרחת למלא פונקציות חברתיות־צבוריות לאומיות. זכותו של ד"ר קרל הלפרן היא, שהוציא את הקהילה מסמטה צרה ועשאה נציגות יהודית ראוייה לשמה. בימיו הסתעף התקציב, שהיה ביטוי לפעולותיה המסועפות והענפות של הקהילה. מתוך יחס הוגן והבנה ניתנו הקצבות לבתי־ספר, מוסדות תרבות, הכשרת הנוער, „החלוץ", קרן קימת לישראל, וקרן היסוד.

ה

הבחירות לקהילה נערכו בעיר ב־11 במאי 1924 (בכל המדינה נתקיימו באפריל). שיטת־הבחירות היתה ישנה נושנה, כלומר לא היו זכאים־רשאים לבחור אלא משלמי מסים בלבד ומספרם הגיע ל־3258 איש. „אגודת ישראל" ניסתה את כוחותיה ויצאה ברשימה מיוחדת. מבין 2195, שנטרפו בקלפי, הצביעו 1800 איש בעד רשימת הגוש הציוני־הלאומי. לאמור: הציונים ניצחו. אמנם, חסידי „אגודת ישראל" הגישו לפני שלטון המחוז מחאה, אבל תכסיסיהם לא הועילו, כי השלטונות, אף שהיו מעוניינים בכך, לא יכלו לפסול את הבחירות, שפירושן הנהגת הקהילה בידי הציונים.

ד"ר אלכסנדר ריטרמאן נבחר נשיא, וד"ר קרל הלפרן, אשר נרשם על ידי הקהילה בספר הזהב של הקרן הקימת לישראל, הוסיף להיות פעיל בחיי הקהילה כחבר הנשיאות וועדות שונות. וראוי להעיר, כי אף שהמיניסטר מיקלאשאָווסקי הודיע שלא איכפת לו מה מפלגה תהא שלטת בקהילות, הרי רוב הקהילות שבגליל סטניסלאב לא אושרו בהן תוצאות הבחירות במשך חדשים רבים, והשלטונות השתמטו בטענה כי הם מעיינים במחאות של יחידים. הכוונה היתה, כמובן, שלא לתת לה למפלגת הרוב, היא המפלגה הציונית, לקבל לידיה את ההגה. כך היה בקהילות טלומאץ', רוז'ניאטוב, ברוטשין, אוטיניע, קוסוב.

אחת הבעיות החשובות, שפתרונן לא יכול היה עוד לדחות ושנשיאות הדחדשה של הקהילה היתה מוכרחת, עוד בישיבותיה הראשונות, לטפל בה, היתה בעייח בית־עלמין חדש. בית הקברות הישן שברחוב טיסמניץ–מלפני 230 שנה–היה מלא. התמותה היתה שש מאות נפש לשנה ובית־העלמין הישן היה צר מהכיל. עוד בשנת תר"ע (1910) הוצעה בוועד הקהילה הצעה להקים בית־עלמין חדש, וועד הקהילה פנה אל העירייה בבקשה להקצות מאדמותיה שטח מסויים לבית קברות. לפי החלטת מועצת העיר ב־19 במארס 1914, אחרי ארבע שנות חקירה ודרישה בדבר טיב הקרקע לתכלית זו, הוקצו 20 מורג' (צמד) מאדמת דומברובה, הסמוכה לבית הקברות הנוצרי, שהעירייה עמדה להקצות לו מקום באותה סביבה. באוגוסט 1914 פרצה מלחמת־העולם והחלטת מועצת העיר נגנזה בתיק. בשנת 1920 פנה וועד הקהילה בבקשה אל העירייה, שתבצע את ההחלטה הישנה, אך העירייה שינתה את דעתה והחליטה לא למסור ליהודים אותו שטח האדמה. לשוא טרחו פרנסי הקהילה להוכיח לאבות העיר הנוצרים, שאי אפשר להתעלל באוכלוסייה היהודית בעלת ארבעים אלף נפש. הצפיפות בבית הקברות הגיעה לידי כך, שהיה הכרח לקבור מתים על פני קברות עתיקים.

ב־12 ביולי 1922 שלח וועד הקהילה אל העירייה תזכיר ערוך בנוסח תקיף, שבו דרש לבצע את החלטת מועצת העיר משנת 1914, או למכור לקהילה חלק מאדמת דומברובה. אחרי משא ומתן ממושך ומאמצים רבים החליטה העירייה ב־2 באוגוסט 1923 למכור לקהילה 20 מורג' אדמה, במחיר 1700 זהוב המורג', בתנאים חמורים ומסובכים (מחיר השטח בדולרים היה 2200). ב־8 באוקטובר 1923 מסרה העירייה באופן רשמי את חלקת אדמת דומברובה לידי הקהילה, אלא שעתה התעורר שר המחוז גלאזאָווסקי ובפקודתו מ־13 באוקטובר 1923 עיכב את ביצוע החלטת העירייה, אף שהמועצה המחוזית (Wydział powiatowy) אישרה את החלטת העירייה ולא היתה למושל המחוז כל זכות פורמאלית־יורידית להתערב במקח־ממכר זה. העירייה והקהילה מיחו על הגזירה הזאת והריצו תלונות אל מושל הפלך (בסוף אוקטובר בא מושל פלך חדש, דה־לוג', במקום ד"ר יוריסטובסקי). אולם כבר קרב קצה של שנת 1924 ומושל הפלך לא ענה עדיין ונמצא מסייע לגלאזאווסקי.

שר המחוז ומושל הפלך לא היו מעזים להתל ביהודים, אלולא ידעו שעל כל תעלוליהם מכסה דעת הקהל הפולני. עם עלות גראבסקי לשלטון החלה האנטישמיות עולה כפורחת, תוקפנית מוחשית וללא כל היסוסים. היהודים השיבו מלחמה שערה

ככל שידם היתה משגת. הנה, דרך משל, מעשה ב„בנק הווינאי לדיפוזיטים", שנעשה בפקודת הממשלה המרכזית „באנק ווארשאי למסחר ותעשיה" ומנהל סניפו בסטניסלאב, כמובן, נוצרי, התחיל פעולתו בפיטורי הפקידים היהודים שעבדו בבנק 10-20 שנה ומעלה. הסוחרים היהודים, החליטו להחרים את הבנק ומעתה לא פסע יהודי על מפתן הבנק הזה. עד כמה נתפשטה האנטישמיות בעיר, אתה למד מדרכם של ארגוני האספורט הפולניים בימים ההם. על מגרשיהם נראו כתובות כגון: "by tych Żydków już na boisku nie było„ (ששוב לא יהיו יהודים אלה על המגרש); "parchy do Palestyny„ (מוכי שחין לפלשתינה). רוב הנוער שבארגוני האספורט היה נוער לומד בבתי ספר תיכוניים-ממלכתיים, אשר מוריו נמנו על-פי רוב עם החוגים האנדקיים.

לכאורה, אנטישמיות כלכלית-תוקפנית זו, שניתנה לה גושפנקת גראבסקי, צריכה היתה לפקוח גם עיני עוורים, אולם בימים ההם הגיחו ממאורותיהם האפלות בני עדת המתרפסים שבעירנו, ומַחבריהם בלבוב ראו וכן עשו וייסדו בסטניסלאב הסתדרות "Zjednoczenie„ (התאחדות). חבריה היו מתבוללים גמורים וגרועים אפילו מ„פולנים בני דת משה". הסתדרות זו הצהירה כי „אמונה ודעות דתיות הן מצפונו של היחיד". מייסדי הארגון היו, ד"ר ארתור נימהין, ראש העיר לשעבר; מנהל הבנק האפותיקאי אדולף הורוויץ, מאריאן האסקלר, הרופא ד"ר יעז'י רוזנבאום, המהנדס הנריק קראוס, ד"ר גראואר וד"ר מאיר וייסברג. מנת חלקם היה בוז כפול: היהודים רחקו מהם והפולנים לא קיבלום.

ו

מאז טבת תרפ"ה (1 בינואר 1925) נקראת העיר סטניסלאב: „סטניסלאבוב רבתי" (Wielki Stanisławów) לפי החלטה של מועצת המיניסטרים ב-17 בנובמבר 1924. העיר משתרעת מעתה על פני הנהרות ביסטריצה נאדבורניאנסקה וסולוטבינסקה ואליה סופחו פרברי העיר קניהינין-עיר וקניהינין-המושבה וחלקי הכפרים: פאסיאֶצ'נה, זאגוזדז', קראֶכאווצה, אפרישובצה, מיקיאטינצה ואוהורניקי. את דבר סיפוח שני הפרברים: קניהינין-עיר וקניהינין-המושבה העלתה על הפרק עיריית סטניסלאב עוד ב-1910 וחזרה והעלתה ב-1919.

בעיר סטניסלאב ובשני פרברי קניהינין ישבו בשנת 1900:

יהודים 51,5%	פולנים 31%	אוקראינים 16,3%	גרמנים 1,2%
37260	22429	11793	868

האוקראינים לא היו מרוצים מסיפוח הכפרים אל סטניסלאב, שהרי בכפרים היתה השפעתם ניכרת ביותר, ואילו בתחומי סטניסלאב רבתי עלולה היתה לרדת, מהיותם אך 20% מאוכלוסיית העיר. והרי אין צריך לומר, כי כוונתם של מחוללי סטניסלאב רבתי לא היתה אלא לעשותה עיר פולנית, כלומר להמעיט את דמותה היהודית ולהפחית ממספר היהודים במועצת העיר, וביחוד שראשותה לא תהיה ביד י

יהודי. ההסכם שבעל־פה, שהיה קיים מאז 1890, כי במועצת העיר יהיה מספר שוה של יהודים ונוצרים, בוטל, והפולנים שראו עצמם, ואף היו, תקיפים חתרו בכל הדרכים לְשַׁוות לעיר אופי פולני בולט ודוק, לכך בא הסיפוח של פרברי קניהינין ואילו כפרים אל העיר.

והרי מספרים המסבירים את התנודות בקרב האוכלוסיה:

	1900	1910	1920	1924
בני דת רומית־קתולית	31. %	30. %	28.6%	32.3%
בני דת יְוָנִית־קתולית	16.3%	18.5%	14.4%	15.6%
בני דת משה	51.5%	50. %	56.1%	47.2%
בני דתות אחרות	1.2%	1.5%	0.9%	4.9%

היהודים אשר לגבי שאר האוכלוסיה בעיר היו בשנת 1869 54.7%, בשנת 1880 – 53.8%, בשנת 1920 – 56.1% ירדו עד 47.2% בשנת 1924. ועל ידי תקנת „סטניסלאבוב רבתי" אחוז היהודים פחת והלך והחל משנת 1925 היה הרכב האוכלוסייה כזה:

יהודים	פולנים	אוקראינים	גרמנים
43.1%	34.9%	20.5%	1.5%

מתוך המספרים הללו אנו לומדים, שכל המאמצים על תככיהם ליצור רוב פולני היו לשוא. אולם הוקם רוב נוצרי שאינו מעור אחד ובו היו הפולנים השולטים.

הרכב האוכלוסיה לפי המקצועות (באחוזים):

פועלים ואכרים	פקידים	סוחרים	בעלי מלאכה
44.8%	22.7%	17.8%	14.7%

התמורות והשינויים האלה בחיי העיר באו מכוח תקיפותם של השליטים אשר עוד בראשית ימי הרפובליקה הפולנית ביטלו את סעיפי הקונסטיטוציה. מיום בוא הפולנים לעיר שלטו בה קומיסארים ממונים ועל ידיהם מועצות ממונות. והרי דוגמה מובהקת לכך: מן המחוייב היה ש„סטניסלאבוב רבתי" תביא לידי שינויים בהרכב מועצת העיר הזמנית הממונית (מראשית 1924), ולמתן נציגות ליהודים כְּמַגיע להם, והוא הדין באוכלוסי הפועלים שנתרבו עם ספוח שני הפרברים קניהינין וכן באוקראינים. אולם שלטונות הגליל לא שעו לזכויות המיעוטים הלאומיים ודרישותיהם, וביחוד לטענות היהודים שהיו המיעוט הגדול ביותר בעיר. ובאיזו מידה התחשבו „אבות העיר" הממונים עם צרכיהם של היהודים, שהיו 43% מתושבי העיר, תגיד העובדה כי בתקציב העיר „סטניסלאבוב רבתי" לשנת 1925, שהגיע לשלושה מליונים זהוב ומעלה, היה ארגון האספורט „הכוח" המוסד היהודי והיחיד שלו הוקצב סכום של 600 זהוב.

וראוי לציין שכל דברים אלה חלו בעצם הימים שהמדיניות הפולנית ניסתה מטעמים מסויימים (מלוה אמריקה וכדומה) להעמיד פנים של שינוי יחס מכריע ליהודים. הרי ב־4 ביולי 1925 נחתם בין הממשלה הפולנית, אשר בראשה עמד וולאדיסלאב גראבסקי, לבין נציגי היהודים בסיים הפולני, הסכם, הידוע

בשם „אוגודה". על ההסכם חתמו, בא־כוח הציונים (ד"ר דוד שרייבר), המזרחי (יהושע השיל פרבשטיין), „אגודת ישראל" (אליהו קירשברוין), בלתי מפלגתיים (הנריק רייצס), סוחרים (אדולף טרוסקר) – כולם צירים לסיים ולסינאט. ואם כי חוגים רחבים בקרב הציבוריות היהודית הזהירו מפני ה„אוגודה" (בקרב דציונים נודעת עמדתו המתנגדת של יצחק גרינבוים וסירובם של צירי „התאחדות" * בסיים לחתום על ההסכם) הרי בין המונים רווחה הדעה, כי מעתה תפתח תקופה חדשה לקיומם במדינה, שבה הם 10%־11% מכל תושביה. הפראקטיקה של השלטונות, כפי שראינוה בסטניסלאב, וכן היתה בכל מקום אחר, היתה ראיה־לסתור למקסם שוא של ה„אוגודה".

שנת תרפ"ה (1925) היתה גם חשובה בחייה הפנימיים של הקהילה. בבחירות לקהילה, שנערכו ב־11 במאי 1924, נצח הרעיון הציוני־הלאומי, וכסמל לנצחונו היה הדגל הכחול־לבן, שהתנוסס אותו יום מעל בנין הקהילה. אולם מחברי המועצה החדשה נמנעה הכניסה לבנין הקהילה, משום ששר המחוז השהה במזיד במגירת שולחנו במשך עשרה חדשים את המָאות של משרתיו ועושי רצונו וסירב לתת תוקף לבחירות. רק בבוא פקודת המיניסטריון לעניני דת והשכלה התכנסה ב־17 במארס 1925 מועצת הקהילה שנבחרה עוד במאי 1924. באולם מקושט תמונת הרצל–זו היתה הפעם הראשונה אשר במושב רשמי של מועצת הקהילה נשקף אל פני המסובים דיוקנו של חוזה „מדינת היהודים" – התכנסו שלושים ושנים חברי המועצה (שלושה נעדרו). פתח סגן נשיא הקהילה ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, וד"ר אליהו פישלר, זקן החבורה, נתכבד בנשיאות. בהצבעה־חשאית קיבל ד"ר אלכסנדר ריטרמאן 27 קולות ונבחר נשיא הקהילה. להנהגת הקהילה נבחרו: לייב צווייג (מזרחי) סגן, יצחק מאיר הורוויץ, יוסף צייזלר, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, הרמן אייגנפלד (יד־חרוצים) וד"ר צבי אפשטיין.

והרי ההצהרה שנמסרה באותו מושב חגיגי בפי ד"ר ריטרמאן: „אני מודה לכם שבחרתם בי כנשיא הקהילה ונתתם אמונכם בי והנני מצהיר ששאיפתי תהיה בהתאם להשקפותי הפוליטיות להתנהג עם כל חברי הקהילה באוביקטיביות, שכן דעתי היא כי הקהילה היא מעל למפלגות. כראש וועד הקהילה. שנבחר אמנם על פי שיטת בחירות ישנה־נושנה, אבל בבחירות טהורות וישרות ושבוצעו אחר קאַנציה ארוכה מאד בפעם הראשונה במדינת פולין המשוחררת, יש לי הכבוד להצהיר, שאנהג את הקהילה לפי תקנות החוק הקיימות בשיתוף פעולה עם השלטונות לטובת המדינה והקהילה. כל מאמצי יהיו כדי להפוך את „הקהילה הדתית הישראלית" לקהילה יהודית עממית על ידי שינויים בתקנות הקהילה ובראש וראשונה על ידי שינוי שיטת הבחירות באופן, שוועד הקהילה יִבָּחר על פי אורדינאציה צודקת ודמוקראטית בלי שים לב לצֶנסוס המסים. קהילתנו תעבוד גם בכוון המוביל לאיחוד כל הקהילות שבמדינה ואיחוד זה יהיה הנציגות החוקית של כל האומה היהודית במדינה. הקהילה תתמוך בשקידה במאמצי היהודים לקומם את ארץ ישראל כמולדתם. וועד הקהילה ישתדל, מבלי להגדיל את נטל המסים, להרבות את רכוש הקהילה".

* ד"ר מאיר בינגשטוק, ד"ר צבי הלר, ד"ר קופל שוארץ וד"ר אברהם זילברשיין.

הוא סיים הצהרתו בדברי הערכה ותודה לד"ר קרל הלפרן, שעמד בראש הקהילה שנים הרבה.

אחריו נמסרה הצהרה בעברית בשם מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" על ידי אברהם קירכנר (אחרי עלייתו לארץ ישראל נכנס במקומו למועצה מאיר שלאין), שתורגמה לפי דרישת בא־כוח השלטון לפולנית.

התקציב לשנת 1925 מעיד על כך, שוועד הקהילה השתדל להבין לתסקידים שהטילו עליו הבוחרים ולהֶאָמֵן לעקרונות הלאומיים והדמוקרטיים.

ההוצאות הגיעו ל־239,849 זהובים:

פיקוח על רכוש הקהילה	17240	זהובים
משכורות לפקידים, הוצאות המשרד, הסקה, הארה, תשלומים לקופת חולים	26180	"
משכורות לרבנים, שו"בים ושאר כלי קודש והוצאות לצרכים דתיים	40166	"
מועצה לעניני יתומים	8000	"
קמחא דפסחא	5000	"
לעניי העיר	5000	"
לרשותו של ראש הקהילה למתן תמיכות כפי ראות עיניו	2000	"
מטרות סוציאליות שונות	4000	"
הקצבות	32815	"
לצרכי תרבות	10620	"
לחברות שונות (כגון חוות למוד חקלאית לנערות 2180 זה'; מעון לנערים 1200 זה'; מעון לנערות פועלות 1200 זה'; קרן קימת לישראל 1200 זה'; מסגריה לחלוצים „ברזל" 1080 זה' וכו')	17655	"
אֶמֶריטורות	5720	"
הנהלת בית עלמין	17520	"
הוצאות יוצאות מן הכלל (קרן היסוד, לגמר בנין הגמנסיה היהודית, לבית הכנסת לנאורים, תמיכות לעובדים, הקמת בית מטבחיים לעופות, תמיכות לחגים)	47253	"
אמורטיזאציה של החובות	680	"

מקורות ההכנסות לאזון ההוצאות היו:

שכר דירה מבניני הקהילה	9330	"
שחיטה, חתונות, קבורת מתים, הקמת מצבות ומניפולאציות אחרות	143000	"
מקורות צדדיים אחרים	20050	"
מסי הקהילה	67469	"

התקציב מראה שהנהלת משק הקהילה שקדה להיות ראציונאלית וששההנהגה ביקשה להיות יעילה. לקרנות הלאומיות, למפעלי הכשרה החלוציים, לבתי ספר הלאומיים, למוסדות להקניית מקצועות לנוער, ניתנה בתקציב תשומת לב ניכרת. ההוצאות נעשו ביד רחבה והנשיאות המציאה את ההכנסות מכל מיני מקורות

באופן ש־28% בלבד של ההוצאות כוסו ממסי הקהילה הישירים. תקציב בית החולים היהודי שברחוב סאפיאֶז'ינסקה, שהגיע עד 27 אלף זהובים, לא נכלל בתקציב הכללי, אלא היה יחידה בפני עצמה.

הקהילה היו לה נכסי דלא־ניידי: הבנינים ברחוב גוסלאבסקי־מייזלש, בית הכנסת הגדול, בית המדרש הישן, בית כנסת על שם יחזקאל הייס ברחוב זושינה־ווליה, בית כנסת על שם שלמה וייסבאך ברחוב גארבארסקה, בית כנסת „קהילת יעקב" בקניהינין־המושבה, בית המטבחיים לעופות, שני בנינים ברחוב יאגילונסקה, שהם קרן־מלוג מיסודם של נורברט וחנה רוזנר, בנין בית המרחץ הרומי ברחוב ה־3 במאי, בנין מרחץ עממי ברחוב רייטאן.

נשיאות וועד הקהילה התחילה עוד בראשית כהונתה, במאמצים לפני השלטונות לשנות את שיטת הבחירות. לשם כך באה בדברים עם שאר הקהילות הגדולות בפולין הקטנה (מלפנים גליציה). מאמצים אלה, שנתמכו על ידי הצירים הציוניים בסיים הפולני, נסתיימו בהצלחה. המיניסטריון לעניני דת והשכלה הודיע בהוראותיו מ־27 באוקטובר 1925 (מס' 1096), שהקהילות אשר בגלילים סטניסלאב, לבוב, טרנופול וקראקא רשאיות לעשות שינויים בתקנותיהן, כמובן באישורם של השלטונות, כלומר: א) שיטת בחירות תהיה דמוקראטית; הבחירות תהיינה כלליות, שוות, סודיות, ישירות ויחסיות לתקופת ארבע שנים, ב) הזכות לבחור ניתנת לכל יהודי בן דת יהודית, מין זכר, מבן 25 שנים ומעלה, ג) הזכות להבחר – לכל יהודי בן דת יהודית, מין זכר, מבן 30 שנים ומעלה. הפגם שבהוראה זו ניכר מיד: הוא מקנה זכויות לבחור ולהבחר לגבר בלבד.

בימי הנהגת הקהילה בידי ציונים בוצעה ריאורגניזציה הן מבחינת ההשקעות הן מבחינת הרחבת הפעולות בשטח הסוציאלי. הורחב ונבנה מחדש בית המרחץ העממי לפי דרישות ההיגיינה החדישות; הוקם בית מטבחיים משוכלל לעופות, מותאם לדרישות טכניות־סַנִיטַריות; בית הכנסת הגדול ובית החולים היהודי כוסו גגות־פח חדשים; נקנה שטח אדמה (11 צמד) לבית עלמין חדש והוקמו עליו רוב הבנינים הנחוצים. וכך הצטיינה הקהילה בדאגתה הקונסטרוקטיבית לכל המוסדות הסוציאליים. הקימה וועד הצלה מיוחד לסייע למובטלים, הסדירה את דרגות המשכורות לפקידים ולעובדים, יסדה ספריה, מימנה את תקציב בית הספר העממי העברי בן ארבע כתות. אולם כשם שוועד הקהילה רכש אמון מלא של הציבור היהודי, כן היה לשָׂכִים בעיני השלטונות, וביחוד היתה עינם רעה בד"ר ריטרמאן, שהיה בא לפניהם תמיד כתובע ורב ריבם של שולחיו. שר המחוז, שרצה בכל מחיר להפטר ממנו, שָׂם אבני נגף בעבודתו. כך, למשל, מנע מן הקהילה את עזרתו בגביית המסים, הציע לשלטון הגלילי שלא לאשר לשנת 1928 את זכות הקהילה לגביית מסים. וכן סירב גם לאשר לשנה זו את זכות הקהילה לגביית מסים בשעור מקסימאלי כדי אלף זהובים לשנה, זכות שכבר היתה לה לשנים 1926 – 1927. הרי שוב דוגמה כיצד קיימו הפולנים את „ההסכם הפולני־יהודי".

כאות מחאה על היחס הזה של השלטונות אל הקהילה התפטר ד"ר ריטרמאן

מכהונתו כנשיא הקהילה והפקיד את ההנהלה בידי דוב וייס (שנבחר בסוף שנת 1926 סגן נשיא, לאחר התפטרותו של לייב צווייג). אך גם דוב וייס, בר־אוריין ומשכיל, מראשי „המזרחי" בעיר, מעורה בחיי הציבור, לא היה עלול לשאת חן מלפני המושלים, שכן גם הוא התיצב לפניהם תמיד כעסקן בעל הכרה ציונית עמוקה וכיהודי גאה, שלא ידע פשרות וייצג בכבוד את הקהילה. השלטונות בנסיונותיהם לשבור את הקו הציוני־לאומי מצאו להם תנא דמסייעא. „אגודת ישראל" הרימה ראש ובוחשי־הקדירה שלה היו מסתופפים במסדרונותיהם של המושלים. הם שסייעו לכך, שהשלטון המחוזי פיזר את מועצת הקהילה ומינה את עורך־הדין ד"ר ליאון ביברינג קומיסאר הקהילה ומרדכי ויידנפלד סגנו. בבוא שני ממונים אלה בחסד השלטונות לפני ראש הקהילה דוב וייס בלויית נציג השלטון לקבל מידיו את מפתחות הקהילה, אמר להם: „אתם עם גורמי־חוץ ואני עם היהודים ונראה מי ינצח". ואמנם, ד"ר ביברינג נוכח עד מהרה לדעת, כי נָצוד בחרמי ה„אגודה" (והוא היה בהשקפותיו רחוק ממנה. היה ראש הוועד המפקח על בית הכנסת לנאורים וְשָׁנִים נצטרף להסתדרות „המזרחי"). מן הענין לציין מה היתה פעולתם הראשונה של הקומיסארים הממונים—הלא היא ההוראה לכתוב את הפרוטוקולים ולנהל את הישיבות בפולנית, בניגוד לנוהג אחר שקיימוהו משנת תרפ"א (1921), שבה הציע דוב וייס באחת ישיבות מועצת הקהילה (בימי נשיאותו של ד"ר קרל הלפרן) לנהל את הישיבות ביידיש, שכן העברית לא היתה מדוברת בפי רוב חברי המועצה (אגב: בימי ד"ר ריטרמאן ודוב וייס נתקבלו בקהילה סופרים עברים כפקידי קבע: ראובן פאהן כקופאי ונטע שטוקהאמר כספרן) — והצעתו נתקבלה, ואכן כל הישיבות נתקיימו ביידיש והפרוטוקולים נכתבו בשלוש שפות: עברית, יידיש ופולנית. חידוש זה של הקומיסארים עורר התמרמרות בקרב הציבור היהודי, שראה בו הנמכת קומתנו הלאומית והרכנת ראש לפני המושלים. מובן, שהציונים לא חדלו מלהוקיע ברבים את הקנוניה שבין משרדי המושלים לבין אנשי ה„אגודה" וגרוריה, שהיה ניחא להם בהתערבות השלטונות בחיי הקהילה.

פגיעה קשה בעצמאותה של הקהילה, שנועדה להיות התא של אוטונומיה אישית־לאומית, היתה תקנת נשיא הרפובליקה (שפורסמה ביומן החוקים מ־21 באוקטובר 1927 מספר 61) „על דבר הסדרת המצב החוקי בארגון הקהילות הדתיות היהודיות ברפובליקה הפולנית, פרט לגלילים: פוזין, פומרן ושלזיה". תקנה זו ביטלה את התקווה להשיג אף זעיר־אנפין של אוטונומיה לאומית. במחי קולמוס אחת הופרו המאמצים של הציבור היהודי הגדול בפולין לראותו לא כעדה דתית, אלא כעם בעל אופי לאומי. מחברי התקנה צמצמו את סמכות הקהילות על עניינים דתיים וקצת עניני צדקה, ונכחד כל זכר לפעולת תרבות, שהועמדה על הפיקוח על החינוך הדתי של הנוער בלבד, ונמחקה כל פעולה קונסטרוקטיבית שהיא. לפי התקנה זכאי השלטון לַמַּנות את הרב, את ראש וועד הקהילה וסגנו (אם בחירתם לא תאושר שלוש פעמים על ידי השלטונות) והוא גם רשאי למנות בשמו שלושה נציגים, לאשר או לא לאשר את התקציב ולהטיל בו שינויים. כלומר, התקנה עשתה את הקהילה תלויה בחסדו

של מושל המחוז. יתר על כן דאגה התקנה לפילוג עדתי. מכאן הסעיף המתיר את הקמת „כמה חברות דתיות בעיר אחת" ולא חופש המצפון אלא ריבוי הסכסוכים והתחרויות היא כוונת הסעיף הזה.

התקנה הזאת עוררה מבוכת האוכלוסייה היהודית בפולין והנהגתה הלאומית יצאה במחאות חריפות. ביוזמת וועדת־ארגון, שנבחרה בוועידת באי־כוח הקהילות שבפולין הקטנה, התקיימה ב־29 באוקטובר 1927 בלבוב וועידה, שבה השתתפו נציגי שמונים קהילות, כדי לקבוע עמדה לגבי תקנת הנשיא. בראש הוועידה ישבו הפרופיסור באוניברסיטה לבוב ד"ר משה אַלֶרהַאנד וד"ר ליאון רייך. ד"ר אלכסנדר ריטרמאן ניתח את תוכן התקנה הפוגעת בחוקת 17 במארס 1921 ובפרט בסעיפים 109, 110 וגיָה את הסכנות הנשקפות לחיים האוטונומיים של הציבור היהודי. בויכוח השתתפו מבין נציגי קהילת סטניסלאב גם ד"ר יעקב לויפר ודוב וייס. אף עסקני־הציונים, שהיו בימים ההם עסוקים בהכנות לקראת הבחירות לסיים, לא הסיחו דעתם מן הנעשה והמתרחש בקהילה, שבה השתלטו אנשי ה„אגודה". דרישת הציונים מהשלטונות היתה להכריז על עריכת בחירות חדשות. בראות השלטונות כי מִישוּק הקהילה תחת שרביט ה„אגודה" הוא במדרון ושלא יוכלו עוד לעמוד בפני לחץ דעת הציבור, הודיעו כי בקרוב תערכנה בחירות חדשות. ואמנם, רבה היתה התכונה לקראת הבחירות, שצריכות היו להתקיים לפי שיטת־בחירות בעלת חמשת התארים. אנשי „אגודת ישראל" גייסו את כל הכוחות ומצאו משענת חשובה בגורמי־חוץ, שלא רצו לראות ליד ההגה את „האֶמנטים המזיקים" – את הציונים. והרי תוצאות הבחירות למועצת הקהילה שנערכו ב־5 באוגוסט 1928: הציונים הכללים–4 מאנדטים (ד"ר אנזלם הלפרן, קלמן ביברינג, ד"ר דוד מַאגנֶט וד"ר מנדל קאסווינר); המזרחי – 2 מאנדטים (יצחק מאיר הורוויץ ומשה הוכמאן); מפלגת העבודה הציונית „התאחדות"–1 מאנדט (צבי גֶלרטֶר); פועלי ציון ימין – 1 מאנדט (הירש הורוויץ); בעלי מלאכה–3 מאנדטים (צבי אייגנפלד, משה ישראל זייבאלד וישעיהו הרמאן); אגודת ישראל – 6 מאנדטים (שלמה גרינפלד, מרדכי ויידנפלד, חיים פוגל, יצחק ברגמאן, דוד קנול, אייזיק חיים גריפל); סוחרים זעירים – 1 מאנדט (ד"ר צבי אפשטיין); בונד – 2 מאנדטים (הירש אנגל).

קשים היו חבלי הלידה של וועד הקהילה החדש. אך בשבט תרפ"ט (בפברואר 1929) – ששה חדשים למן יום הבחירות–התכנסה מועצת הקהילה, שבחרה בד"ר אנזלם הלפרן כנשיא הקהילה ובמשה ישראל זייבאלד כיושב ראש המועצה ובד"ר מנדל קאסווינר כסגנו. בישיבת הפתיחה עמד ד"ר דוד מאגנט ודרש שבית הספר העממי העברי יעבור לרשות הקהילה ושוועד הקהילה יגלה יתר התעניינות מעשית בארץ ישראל. ישעיהו הרמאן תבע הקצבות בשביל מובטלים וטען להקמת בית ספר למלאכה, הירש אנגל הודיע שילחם לקהילה חולונית, יצחק רוזנטאל תבע שאופי הקהילה יהיה חולוני והטיל על הנשיאות לפתוח בית ספר ביידיש כשפת הוראה; והכרזת צבי גלרטר בלשון העברית עוררה רעש של נציגי ה„בונד". לוועד הקהילה נבחרו: ד"ר אנזלם הלפרן, שמואל גוטליב, ד"ר שלמה פישגרינד (ציונים), משה הוכמאן (מזרחי), יצחק רוזנטאל (פועלי ציון), שלמה גרינפלד, מרדכי ויידנפלד,

חיים פוגל (אגודת ישראל), הירש אנגל (בונד), אכסלראד (יד חרוצים).

ד"ר אנזלם הלפרן, שנבחר נשיא, אף ש„אגודת ישראל" היתה הסיעה הגדולה ביותר, חייב היה לפתוח פעולתו בצמצום השפעתה של הסיעה הזאת. לא היה שלום בית בקהילה. נטל המסים רבץ על בני המעמדות החלשים וששת נציגי „אגודת ישראל", שהיו בעצמם עשירים מופלגים, אנשי תעשיה ובעלי עסקים מסועפים וענפים, אצו לבקש את עזרת השלטונות ובלבד שלא יבולע לכיסיהם ולכיסי שולחיהם. וועד הקהילה קצרה ידו מלאזן את התקציב. בשנת תרפ"ט (1929) עלו הוצאותיה ל־575 אלף זהוב. אולם למרות המכשולים מבפנים והמעצורים מבחוץ השכיל ד"ר אנזלם הלפרן לנהוג את ספינת הקהילה, שטולטלה על ידי ה„אגודה" טלטלה כבדה, ובימיו הוקם אגף חדש בבית החולים, חודש בנין הקהילה, הושלמו בנינים בבית העלמין החדש ונעשה בדק בית הכנסת הגדול. מבין הוועדות השונות יש להזכיר במיוחד את וועדת ארץ ישראל (יושב ראש שלה היה שמואל גוטליב). קהילת סטניסלאב היתה הראשונה בגליציה שבחרה בוועדה כזאת. להקמתה טענו ונלחמו נציגיהם של הציונים הכלליים, ה„התאחדות" והמזרחי.

ב־4 במארס 1928 נערכו בפולין בפעם השניה בחירות לסיים ולסינאט. הפעם הלכו האוקראינים אל הקלפי ומשום כך פחת מספר הצירים היהודים בסיים. שיטת הבחירות הותאמה להגבלת זכויות האוכלוסייה היהודית בקנה מדה מכסימאלי. היהודים, שהם אוכלוסייה עירונית, צורפו למחוזות גדולים של כפרים. צירוף זה השפיע על תוצאות הבחירות לרעת היהודים. יהודים, שמספרם מגיע לרבבות בלבד, הוכללו במחוזות־בחירה, שמספר בוחריהם היה כדי חצי מליון וגם כדי מליון.

מרשימת המועמדים במחוז סטניסלאב, שגם הפעם מספרה היה 17 ושבראשה עמד ד"ר ליאון רייך, נבחר הציר לסיים הקודם ד"ר הנריק רוזמארין. המועמד לסינאט היה ד"ר קרל הלפרן, שלא נבחר מפאת מיעוט הקולות היהודים לגבי המודד הגבוה. הציבור היהודי ביקש להוכיח בבחירות אלה, שאין הוא בוטח אלא במנהיגיו הלאומיים, כשם שהוכיח כשנתיים קודם עמדתו זו בבחירות למוסד המוניציפאלי שבעיר. עם הבחירות אל מועצת העיר, שהתקיימו ב־26 ביוני 1927, נבחרו כסגן ראש העיר ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, אסור ראשון יצחק האפטר ואסור שני ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד. בהנהלת העירייה היו 4 פולנים, 3 יהודים ואחד אוקראיני. בראש סיעת היהודים במועצת העיר נבחר ד"ר איזידור קורנבליה (ציוני), סגנו היה יועץ בית־דין המחוזי זיגמונט מלצר וכמזכיר הסיעה שמש ד"ר אוסקר וויינגארטן (ציוני).

אחרי בחירות הסיים החלו ממשלות יורדות ועולות. במקום ממשלת שוויטאלסקי, ששלטה מאפריל עד דצמבר 1929, והיתה אנטי־פארלאמנטרית ברוחה ובמעשיה, קמה ממשלת בַּרְטֶל, שלפי שהיה דימוקראט הניח מקום לתקווה, כי ינהג לפי עקרוני הדימוקראטיה. ביחוד היתה תקווה זו קשורה בלב היהודים, שחשבו כי אחר ימי גראבסקי יוכלו לנשום קצת רְוָחָה. אולם תקוותיהם של כל החוגים והשכבות הדימוקראטיים מהרה נתבדו. קזימיז' ברטל הוכשל וב־1 באפריל 1930 התחיל מכהן ראש ממשלה חדש, נָרי סלאוֶוק, איש אמונים של יוסף פילסודסקי. מעתה כוחו של הסיים הולך ופוחת,

הולך ויורד, הממשלה זוממת לפזרו ומתכוננת להכריז על בחירות חדשות שתבטחנה לה רוב מכריע ומוחלט. נגד ראש הממשלה יצאו כל מפלגות השמאל ו„המרכז", שהתארגנו בגוש אחד הידוע בשם צנטרולֶוו (מרכז – שמאל), שהיה מכוון בעיקרו כנגד פילסודסקי, שהיה למעשה הדיקטאטור של פולין.

ז

והציבור היהודי מה? הוא היה מפוצל ומפורר, באין ארגון מרכזי. במסֶה של הגנת ענייני הכלל צצים „מנינים" חדשים, שלא נולדו אלא לשם סיפוק שאיפות פרטיות זערערות. הרחוב היהודי שרוי באדישות ודכדוך־רוח. המנהיגות היהודית, שראתה את עצמה אחראית לדרך שהתוותה לפני יהודי פולין, ביקשה לעורר בהם רוח עצה וגבורה שיוכלו לעמוד בפני תחבולותיהם ותהפוכותיהם של השליטים סלאוֶק והמיניסטר למשפטים שלו צאר. כי הוא־הוא, בעצם שהצר את המסגרת של „חוקת מארס" והוא שיצק דפוסים חוקיים ל„משטר הפולקובניקים". משטר זה, שנשען על מחנה הריכוז המפורסם בקארטוז־בֶּרֶזה, שבו נכלאו ועונו מנהיגי האכרים והסוציאליסטים הפולנים, מה עלול היה לבשר ליהודים אם לא צרות וגזירות רעות? אחת הגזירות שפגעו ביהודים היתה שיטת הבחירות למוסדות המחוקקים וגיאומטריה של מחוזות בחירה. בשביל שלושה וחצי מליון יהודים הוקצו פחות מ־20 מחוזות (תחת 46 מחוזות בבחירות האחרונות). למחוז סטניסלאב היתה הזכות לבחור תשעה צירים לסיים וארבעה לסֶינַאט.

סיסמת היהודים לבחירות: קיימו את הקונסטיטוציה! „כל פולין יוצאת לבחירות בסיסמת שינוי הקונסטיטוציה ואנו הננו אולי היחידים שנלך לדרוש את מילוי הקונסטיטוציה" (מדברי ד"ר יהושע טהון). בבחירות שנערכו ב־15 בנובמבר 1930 הצביעו במחוז סטניסלאב־קולומייא 32136 יהודים. ד"ר הנריק רוזמארין נבחר בפעם השלישית.

ראוי להדגיש, שהשלטונות עשו כמיטב יכולתם להכשיל בחירת ציר יהודי. ואמנם, נבדלו הפעם הבחירות לסיים מאותן של 1922 ו־1928. הבחירות ב־1922 היו חפשיות, הפיקוח על מהלכן וביצוען היה בידי שופטים ונכבדי הציבור, והם, שעינם היתה צופיה על כשרותן, בלמו והפרו כל תכסיס וכל חפץ לזייפן; ואף ב־1928 שהתחילה נושבת רוח אחרת מווארשה והשלטונות נתנו רמז להשפיע על מהלך הבחירות, בכל זאת הפגיעה בחוקיותן ובטהרן לא נעשתה לעיני כל והבאים לזייף היו עדיין מהססים. לא כן עתה בבחירות 1930, שהזכירו את הבחירות לפארלאמנט האוסטרי ב־1911 על פי „הנוסח הגליציאני", שיצא לו מוניטון. ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שהיה משנת 1922 חבר „וועדת בחירות גלילית", גילה בשעת מניין הקולות אלפי פתקאות מספר 1 (זוהי רשימת מפלגת הממשלה הידועה בשמה) כשהם דבוקים וצמודים וריח בית החרושת עודו נודף מהם. על ידי הזיוף עלה מודד הבחירות וכוונת הזייפנים היתה גלויה–שמספר הקולות של היהודים לא יגיע כדי הדרוש לבחירת ציר אחד. בוועדה זו נלחם ריטרמאן כארי. הוא אסר מלחמה על חברי הוועדה הפולנים, אשר

במלאכת הזיוף שלהם זיכו את מפלגת הממשלה בשלושה מאנדטים יתירים, שהגיעו לאוקראינים וליהודים. ריטרמאן לא נח ולא שקט עד שהוועדה פסלה 2500 קולות וכך הציל את המאנדט היהודי האחד, שנפל בחלקו של ד"ר הנריק רוזמארין, שנתקשר קשרי נאמנות עם סטניסלאב ומחוזה. הוא שרת את ציבור בוחריו היהודים במסירות, מחם לזכויותיהם ומעמדם והגן עליהם.

מלבדו נבחרו לסיים עוד שנים ממזרח גליציה: ד"ר פישל רוטנשטרייך (אחר כך חבר הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים שבה נפטר) וד"ר אמיל זומרשטיין. בסיים החדש היה, כמובן, רוב מכריע למפלגת הממשלה ואין צריך לומר, שהנציגות הפארלאמנטרית היהודית, שהיתה עתה מקוצצת ביותר, ידעה היטב, כי נכונו לה ימי מאבק קשים. סיים זה פותח את תקופת המדרון בחיי המדינה והציבור של פולין. הממשלות אינן מקיימות השלטון בידם אלא לשעות קצרות. פרָאמיֶיר בא והולך. במאי 1931 בא במקום סלאווק ראש ממשלה חדש – פריסטור, שם ידוע לשמצה. עתה מתחילה האנטישמיות התוקפנית משתוללת ברחובות והיא חודרת אל בין האוניברסיטאות. בנובמבר 1931 פרצו מהומות באוניברסיטאות שבלבוב, ווילנה, ווארשה ויד הסטודנטים הפורעים היתה על העליונה. הממשלה טענה שאין היא יכולה להתערב בחייהן הפנימיים של האוניברסיטאות ולמעשה נתנה יד להפוך ה־numerus clausus ל־numerus nullus. מהומות במכללות נעשו מעתה מעשים בכל יום ובנובמבר 1931 הגיעו באוניברסיטה בלבוב לידי שיא. התלמידים הפולנים הכו את התלמידים היהודים ואף הרגו בהם. חמשה ימים נמשכו מאורעות דמים והשלטונות ראו, עמדו מרחוק ולא נעו.

במאי 1933 נתמנה ראש ממשלה חדש: יאֶנדזיאֶביץ (לימים היה פליט בארץ־ישראל) ומקץ שנה בא אחריו ליאון קוזלובסקי ששלט כשנה, כי במארס 1935 פינה כסאו לראש הממשלה הישן־החדש סלאווק. לא יצא כחודש ימים ונתפרסמה „חוקת אפריל" ופירסומה היה קיצה של הדימוקרטיה בפולין. חוקה זו חסרה את כל הסעיפים בענין הבטחת הזכויות למיעוטים הלאומיים והדתיים. הסעיפים 109, 110 בחוקת מארס 1921, שבאו מתוך התחייבותה של פולין לקיים את הסכם ג'ניבה על הגנת המיעוטים הלאומיים, היו מעתה בטלים ומבוטלים. היהודים, שהיו מחזיקים בקרנות הסעיפים האלה, היו עתה גם מבחינה פורמאלית מופקרים לשבטם ולחסדם של השליטים. החוקה החדשה הבטיחה קודם כל רוב מכריע לסיעה השלטת O.Z.N. — Obóz Zjednoczenia Narodowego (מחנה האיחוד הלאומי), באופן שמאנדט של אכרים הֶצְרִיך 200 אלף קולות, ומאנדט של יהודים הצריך שבע מאות אלף בוחר! כוונת המחוקקים ברורה. היהודים נגזלה מהם, ובדרך החוק, אפילו האפשרות להרים קולם. אין צריך לומר כי מחוזות הבחירה נגזרו כדי לקיים חוקה זו לדקדוקיה. עתה יכלו סלאווק וסיעתו להכריז על בחירות חדשות שתערכנה.

הזעזועים הקשים שטלטלו את המדינה נתנו רישומיהם בחיי סטניסלאב וקהילתה. אמנם, בתחום העירייה לא יכלו הפולנים להרחיק לכת בעוות הדין ובעקיפת החוקים לגבי היהודים, שהיו 43 אחוזים מן האוכלוסייה, עם זאת הגיעו הדי הזעזועים גם

הנה. לא היה שלום בין ראש העיר הפולני, חובאניאץ, לבין סגנו ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שלא ידע דרך ויתורים וראה את עצמו במועצת העיר לא בלבד כשליח ציבור של יהודים, אלא בראש וראשונה כנציג ציוני־לאומי. הוא שירת את האוכלוסייה כולה ואת הציבור היהודי כאשר צווהו מצפונו. התייצבותו לפני השלטונות הוסיפה כבוד לשולחיו. מעולם לא הנמיך את הדגל הציוני, נשאהו תמיד בראש מורם, ובראותו כי אין הוא יכול לשאת באחריות ההנהגה, שהיתה למעשה בידי ראש העיר – התפטר. בישיבת מועצת העיר ב־1 במאי 1931 נבחרו לשלטון העיר מבין היהודים: ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד (יושב ראש וועדת תקציב), ד"ר אוסקר ווייננגארטן ויצחק האפטר כסגן ראש העיר.

בבחירות למועצת העיר, שהתקיימו ב־10 בדצמבר 1933, קיבלו מן 48 מאנדטים – הפולנים: 28, היהודים: 17 והאוקראינים: 3. חברי המועצה היהודים היו: יצחק האפטר, שמואל גוטליב, ד"ר יעקב לויפר, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר איזידור קורנבליה, דוד קאסווינר, ד"ר אוסקר ווייננגארטן, ד"ר אנזלם הלפרן (ציונים כללים); ד"ר יהודה לייב ארנולד, הירש (הנדז') הורוויץ, יוסף קאסווינר (איחוד של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" ופועלי־ציון ימין), ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, פילים ליברמן (התפטר בשנת 1937 ובמקומו נכנס ד"ר דוד מאגנט), ד"ר שמעון אֶהלבוים (יהודים לאומיים), ד"ר צבי אפשטיין (סוחרים זעירים), משה ישראל זייבאלד (יד חרוצים) ומאיר לייזר שֶרצר (אגודת ישראל). עצם הרשימה מוכיחה כי אף שבמדינה כבר נשבו רוחות אחרים, שעקרו את הדימוקראטיה מיסודה, וממשרדי השלטונות המרכזיים נדרשו השלטונות המקומיים, ברמזים מפורשים למדי, לדאוג לכך שציונים לא יבחרו עוד הן במוסדות מוניציפליים הן בקהילות – קצרה ידם של הפקידים במשרדי שלטון המחוז בסטאניסלאב להשפיע על היהודים שלא יתנו אמונם בנציגיהם בעלי הכרה ציונית־לאומית.

בינתיים התערער מעמדו של ראש העיר וואצלאוו חובאניאץ, שלא נשא עוד חן מלפני השלטונות, שהיה מזולזל בהם בגלוי, עמד על דעתו ולא התחשב בהוראותיהם. יום אחד בא מושל המחוז פיאראצקי, חניך האסכולה האוסטרית, אצל ידידו ד"ר אלכסנדר ריטרמאן וסח לו, שקראהו מושל הגליל ד"ר נאקוניאצניקוף והודיעהו, שברצונו למנותו ראש העיר במקום חובאניאץ. הוא הוסיף ואמר, שהשפיע על מושל הגליל, שהוא, ד"ר ריטרמאן, יחזור קודם לסגנות ראש העיר, שנשללה מידי היהודים אחר הבחירות בדצמבר 1933 – ועל כך הוסכם ביניהם. אולם הסכם זה לא יצא לכלל־מעשה. בלילה ההוא התפטר הקבינט של יאנדו'יאבין ובתורת פראמייר נתמנה קוזלובסקי, שהיה ידידו של חובאניאץ. אותו לילה ציוה הפראמייר החדש את מושל הגליל להשאיר את חובאניץ על כנו. נאקוניאצניקוף, ששנא את חובאניאץ, היתה אחת החלטתו להרבות לפניו מכשולים ונתן רמז מפורש, שייבחרו חברי־עירייה שלא מאנשי חובאניץ. מבין היהודים נבחרו: ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד ומשה ישראל זייבאלד. אולם כהונת סגן נשיא העיר לא חזרה עוד ליהודים וכל משא ומתן בזה נסתיים בכשלון, כי הממשלה בווארשה לא רצתה בכך. במארס 1935 התפטר ראש המיניסטרים קוזלובסקי ובאפריל אותה שנה עזב חובאניאץ את העירייה.

ההתמוטטות הכלכלית־פיננסית שבאה על מדינת פולין, בעיקר ניכר משטרה בתקציבי העיריות. העיר סטניסלאב, אשר עוד בימי אוסטריה יצאו לה מוניטון כעיר בעלת הנהגה משקית זהירה ויעילה ואשר בשנים הראשונות לשלטון הפולני השכילו ראשיה להוציאה למרחב – מראה גם היא את קו־הירידה הזה. הרי סקירה המדברת בעדה: תקציב העיר משנת 1930/1929 – 1938/1937

1930–1929	6,222.000 זהובים
1931–1930	4,702.000 "
1932–1931	3,547.000 "
1933–1932	3,042.000 "
1934–1933	2,645.000 "
1936–1935	1,479.000 "
1938–1937	1,517.000 "

במארס 1935 פרץ משבר קשה בעירייה. גרמו לכך הקשיים הפיננסיים שבהם היתה נתונה העירייה, שגרעונה משנים האחרונות עלה ל־700 אלף זהוב. סיעת־הרוב במועצה, שהיתה אחראית להנהגת העיר, סרבה לאשר את התקציב לשנת 1934–1935 בגרעון של 230 אלף זהוב. סירוב זה הניע את חובאניאץ להתפטר מכהונת נשיא העיר (מועצת מיניסטרים אישרה בשביל סטניסלאב את מעמד נשיא העיר תחת ראש העיר מקודם) ובמקומו נבחר (באפריל 1935) ד"ר זדז'יסלאב סטרונסקי, ציר לסיים, שלא היה מתושבי העיר, אלא איש לבוב, שבה שימש סגן נשיא העיר. השלטונות צריכים היו לאיש שיעשה רצונם ויהיה בכל עת כלי שרת בידיהם ולא נמצא להם איש מתאים בעיר והביאוהו מחוצה לה. לפי החוקה החדשה לא היה מעשה כזה בניגוד לחוק.

ומן העירייה אל הקהילה. מוסד זה שנועד להיות מבצר התגוננות, נאבק קשה על אפשרות מילוי תפקידו. הציונים, שלא היוו בה רוב מוחלט (בין 20 חברים במועצה היו 10 ציונים, ובין 10 חברים בהנהלה היו 5 ציונים), הוכרחו להתפשר עם ה„אגודה" ותומכיה, שתבעו תמורות יקרות מדי, ביחוד מתוך שהשלטונות העדיפום (שר הפלך מחק מתקציב 1930 את ההקצבות למוסדות ציבוריים ולאומיים פרט להקצבות למוסדות ה„אגודה"), משום שהיו נוחים לקבל עול האפוטרופסות של מושל המחוז. סיעת ה„אגודה", החזקה במנין, לא שיתפה את חבריה בבנין הקהילה. נציגיה בתא האוטונומיה היהודית התמידו לחתור תחתיו ולהחלישו מבפנים. משלא יכלה לכפות רצונה איימה ה„אגודה" ב„די יודישע שטימע" (עלון חד פעמי שהוצא ב־13 בדצמבר 1929) בהקמת קהילה נפרדת. נציגיה אף העזו פעם להציע למחוק מתוך תקציב הקהילה את ההקצבה לעזרת החלוצים. נשיאות הקהילה צריכה היתה לחסן את עצמה מפני המכשולים מבפנים ומפני המפריעים מבחוץ ובינתיים גבר תהליך הדלדול הכלכלי. התקציב לשנת תרצ"א (1931) פחת ב־40 אחוז לעומת הוצאות שנת 1930.

בהוצאות הקהילה בשנת 1931, שעלו עד 390 אלף זהוב, יש להבליט את ההקצבה בסך 9200 זהובים לגן ילדים עניים ו-52 אלף זהובים לצרכי ציבור ותרבות. לקמחא דפסחא נרשמו בקהילה חמשה אלפים עניים (על פיהם ניתן לדון מה גדול היה מספר העניים הנסתרים). הקהילה חלקה 5000 ק"ג מצות, 50 אלף ק"ג תפוחי אדמה ו-10 אלפים זהובים במזומנים. העוני הלך והתפשט והיה הכרח להרחיב את היקף פעולתו של התמחוי העממי. בחדשים האחרונים לשנת 1931 חילק התמחוי 50 אלף ארוחות-צהרים, מהן 15 אלף חינם. סעודות צהרים במחיר 15 גרושים הצילו אלפי יהודים מחרפת רעב. אמנם, תקציב הוצאות הקהילה לשנת תרצ"ב (1932) הגיע ל-497 אלף זהובים, אולם עם הגידול לא באה הרחבה נבונה של פעולות קונסטרוקטיביות, אם כי ההוצאות לצרכי צדקה ושירותים סוציאליים עלו ל-113 אלף זהובים. חוסר עבודה גדל, רבו הנהנים מקופת הצדקה. אנשים רבים, אשר בשנים הקודמות היו נותנים מעות-חטין, היו עכשיו ברשימת המקבלים. על אף המעצורים השונים אושרה, בשל עקשנותם של הציונים, הקצבה למוסדות חינוך ותרבות בסך 59960 זהובים. תפקידו של נשיא הקהילה, ד"ר אנזלם הלפרן, היה קשה, ועצום. קשה מאוד היה בימים אלה לנהוג את ספינת הקהילה שלא תשבר.

והימים ימי ראשית 1933 — ראשית הפורענות הגדולה. פורענות היטלר. מעבר לגבול המדינה, מגרמניה, התחילו נוהרים גלי משטמה עזה ליהודים וליהדות. עם גזירת שריפת הספרים נפתחה ברחבי יהדות פולין חנועה של אסיפות והפגנות. ב-27 למארס 1933, יום הפגנת יהדות העולם התקיימה גם בסטניסלאב עצרת-עם גדולה, שבה השמיעו ד"ר אנזלם הלפרן, דוב וייס וצבי גלרטר את סיסמת האסיפות בפולין כולה: חרם על גרמניה ותוצרתה וסחורותיה. נתארגן וועד ציבורי אנטי-היטלראי והראשונים בעיר שנתקו את קשרי המסחר עם גרמניה היו יעקב מרגושס והאחים מנדלסון. היחה זו הפגנה גם נגד הגרמנים אשר במושבה הגרמנית שבעיר, שמיהרו להצטרף לשורות הנאצים. בשלהי תרצ"ג (1933) ביקרו במושבה: הקונסול הגרמני בקראקא אוגוסט שילינגר והקונסול הכללי ד"ר אדלמאן, וציר גרמניה בווארשה פון מולטקה סר אצל הגרמנים שבמושבתם בקניהינין.

ובעצם הימים הנסערים ההם מצאו גורמים חונפי-השררה שעה כשרה לעצמם לכבוש את הקהילה, בעזרת השלטונות. הכל ידעו שהבחירות לקהילה, שנקבעו ל-10 בספטמבר 1933, לא תהיינה כשרות. אולם הבחירות לא נקבע, כרגיל, ב„בית העם", אלא בבית הספר הממלתי על שם קאזימיר הגדול. משה ישראל זייבאלד, שרצה לעמוד בראש הקהילה ויהי מה, נאחז בתכסיסים שיצאו להם מוניטון ב„בחירות הגליציאיות" המפורסמות מימי אוסטריה ההאבסבורגית. מאיר לייזר שֶרצר, יושב ראש וועדת הבחירות, איש „אגודת ישראל", לא הרשה, על דעת עצמו ועל אף פקודת מושל המחוז, „לבאי כוח הרשימות לשבת ליד הקלפי. אלה השנים והרצים אחריהם זממו להחזיר את הקהילה לימי יוסף זליג רובינשטין. והנה אפתעה. ביום הבחירות הודיעו השלטונות שהן נדחו לשנה אחת. למעשה גם כעבור שנה לא היו בחירות. והדבר מובן: חוגי הממשלה לא רצו להשלים עם כך, שהקהילות תהיינה תאי הציבור

היחידים שיבחרו לפי רצונם, החלטתם והכרעתם של קהל הבוחרים. הם רצו לשעבד את הקהילה למשטר, שמקור קיומו אינו הקונסטיטוציה, אלא שרירות לבם של שליטי מפלגה אחת. הציונים דרשו לערוך בחירות, שבהן יכריע הציבור. אולם משה זייבאלד ומאיר לייזר שרצר אחת החלטתם לדחות את הבחירות ו„בצדק גמור", שהרי בבחירות היה הצבור פונה להם את ערפו. בוועדת-בחירות ניצחה קונוניית זייבאלד ושרצר. רשימות המועמדים שהוגשו על ידי ציונים כלליים, מזרחי והרביזיוניסטים נפסלו. נוצר גוש-הסכם בין „יד חרוצים", אגודת ישראל, „איחוד" (המפלגות המאוחדות „התאחדות" ופועלי ציון), זשי"פ (זיידובסקה אינטליגנציה פראצויאַנצא — האינטליגנציה היהודית העובדת), ארגון הסוחרים ואגודת הסוחרים הזעירים. באוגוסט 1934 נתבשר הציבור היהודי כי לפי שלא הוגשה אלא רשימה אחת, רשימת הסכם, לא היה עוד כל צורך בבחירות על ידי קלפי ו„נבחרה" מועצת קהילה חדשה. ואלה הם חבריה: יוסף לאָבצלטר (איחוד פועלי-ציון — התאחדות); יהושע ברנפלד, אהרן זילבר, משה ישראל זייבאלד, הירש קארפן (יד חרוצים); דוד מנדל גריפל, שמחה דריל, ברל זייפרט, משה מרדכי מאוריבר, ישעיהו רוטפלד (אגודת ישראל); אלכסנדר האבר, ד"ר מיכאל לאם, יצחק אייזיק רובל, הילארי שיפמאן (זשי"פ); ד"ר צבי אפשטיין, מ. שפיגל (סוחרים זעירים), יחזקאל הלמאן (נכים), פנחס דרמאן ומרדכי שרייאר (ארגון הסוחרים), אברהם ורפל (פועלי הובלה) שהחפטר ובמקומו בא הרמן קנובלר. הדגל הציוני, שהונף בנסיבות קשות בעת הבחירות לפארלאמנט האוסטרי (1907, 1911) על ידי הציונים שהחזיקוהו ברמה בעת הבחירות לסיימים הפולניים ושנפרש על הקהילה בימי נשיאותו של ד"ר קארל הלפרן, הוסר עכשיו מעל בנין הקהילה, שלא באשמת הבוחרים אשר לא הלכו לקלפי.

בהודעה המשותפת שפורסמה על ידי מפלגת ציונים כלליים והמזרחי (ראה „די וואך" גל' 1 מ־1 בספטמבר 1934) נאמר: „באופן כזה נכרתה בעירנו ברית פוליטית, שהיא אולי יחידה במינה בכל פולין, ברית של ציונים מארכסיסטיים, אגודאים קלריקאליים, מתבוללים וסתם בוגדי-מפלגות כנגד הציונים הכלליים והמזרחי. אנו יודעים היטב, מה יחסים פוליטיים ומה הפקרות שוררת ברחוב היהודים, אנו נותנים דין וחשבון לעצמנו כי בְּצה פוליטית מן ההכרח שתצמיח צמחי-בְּצה פוליטיים. אולם למרות הכל מן החובה להודות, כי מה שנעשה עתה בעירנו, שהיתה תמיד מבצר יהודי-לאומי ואשר גם היום רוב אוכלוסייתה היהודית היא ציונית, היו אוניקום בכל פולין, מעשה-קלון פוליטי שיהיה דף עגום מאד בתולדות קהילת סטאניסלאב. כי איך יתכן פשע פוליטי כזה, כי יהודים יעזו בשרירות ועריצות להוציא מתוך הקהילה ציונים כלליים ומזרחי בזמן שעיני כל עם ישראל מכוונות לציון". מאחר שמפלגת הציונים הכלליים נשללה מהם האפשרות לשלוח, על ידי בחירות, את נציגיהם למועצת הקהילה, סרבו הציונים — העסקנים החשובים ביותר בארגון הסוחרים להיות מועמדיו-נציגיו בקהילה, שלא להתעות את דעת הציבור.

עמדת המפלגה המאוחדת „התאחדות-פועלי-ציון", שנמצאה, להפתעת הציבור, גם היא בהסכם זה, מצאה ביטוייה בהצהרתה (ראה „די וואך", גל' 2 מ־8 בספטמבר

1934), שנאמר בה: „חוקת הבחירות הקיימת לקהילות היא כזאת, שאינה מביאה לכלל ביטוי את הרצון הממשי של האוכלוסייה היהודית, מפני שהיא עושקת את זכות הבחירה מידי אנשים הפחותים מ־25 שנים, מכל הנשים––אולם גם האפשרות הזאת ניטלה בבחירות לקהילה עכשיו. עוד בבחירות־העירייה האחרונות נגלתה המגמה הבולטת (בהסכמת מנהיגי הציונים) להפטר מן המוסד הישן־נושן הנקרא „בחירות", בפרט כשהדברים אמורים בבחירות ברחוב היהודים ––כשהועמדנו עתה לפני ההכרח להפקיר בלא בחירות את הקהילה לידים הרוצות להוליך אותה לניוון, באין אפילו סיפוק של עבודת הסברה בשעת הבחירות, כי הבחירות פשוט לא יתקיימו, לא היינו רשאים לוותר על האפשרות להמשיך, על סמך יחסי הכוחות עד כה, את מלחמתנו במושלי־היום בהיותנו בפנים ולא להניח בהעדרנו את ההשלייה, כי הציבוריות היהודית כבר השלימה לרעיון, כי הקהילה צריכה להשאר כך. מחוץ ומבית נמשיך ללא ֶאוּת את מלחמתנו עד שהציבוריות הרחבה תוכל להגיע לידי זכותה, וברצונה החפשי תכריע בעצמה על ההרכבה העתידה של הקהילה. כל עוד לא ייעשה כדבר הזה, אנו רואים את הַקַדָנְציה של הקהילה עד סמך הבחירות האחרונות כבלתי מוגמרת ואנו נמצאים שם במספרנו הקודם על יסוד תוצאות הבחירות האחרונות".

ישיבת מועצת הקהילה, שהתקיימה ב־4 בספטמבר 1934 ושבה נבחרה וועדת בחירות לוועד הקהילה, נפתחה על ידי ראש הקהילה ההולך, ד"ר אנזלם אלפרן, שעמד בראשה מאוגוסט 1928 ועד ראשית ספטמבר 1934. עמידתו היתה קשה, גם משום שהציונים לא היו הרוב בקהילה, וגם משום סיבוכי מתנגדיהם. כך, למשל, הוחלט, על פי המלצת יושב ראש מועצת הקהילה משה ישראל זייבאלד (שהיה גם יושב ראש וועדת־בניה) לרכוש מאת האופה הירש קריגל את ביתו ברחוב בלוואֶדאֶר ולהתאימו לצרכי בית הספר המקצועי לנערות ולגן ילדים. בבניה השקיעה הקהילה 15 אלף זהובים שלוותה אותם בתשלום־ריבית. נשיאות הקהילה רצתה, אמנם, להמנע מהסתבכויות בחובות וביקשה לקנות בית מוכן, מותאם לצרכי בית־הספר כשיעור הסכומים של נדבת (פונדאציה) ליברמן, אולם תכסיסיו של זייבאלד גברו. וכן נסתבכה הקהילה בעסק, שעלה לה ב־40 אלף זהוב בענין ה„מרחץ הרומי" שברחוב 3־במאי, שהיה קנין הקהילה. חובות הקהילה לנושים הגיעו בסך הכל ל־90 אלף זהוב, ואילו החובות שחבו משלמי מסים לקהילה ל־31 בדצמבר 1933, עלו ל־66 אלף זהוב. המסים לשנת 1934, שעדיין לא נגבו, הגיעו ל־40 אלף זהובים. מאזן הקהילה, כתום כהונתו של ד"ר אנזלם הלפרן, היה, איפוא, למרות המכשילים מבפנים, מאזן חיובי, וחובה לציין, כי רק איש תרבות, ובעל נפש עדינה ונימוסים, חדור אחריות צבורית־ציונית עמוקה כאנזלם הלפרן יכול היה לשאת על שכמו, שש שנים תמימות, עול קהילה גדולה בנאמנות ובמסירות כנה ללא פגם וללא שמץ טובת הנאה. ואמנם, משיצא את הקהילה פנה הודה.

מועצת הקהילה החדשה בחרה לוועד הקהילה את יצחק בֶרגמאן, חיים פוגל, שמואל נֶבֶנצאל (אגודת ישראל), נתן שֶנקלבאך ויעקב קריגל (יד חרוצים), יצחק אייזיק רובל והעו"ד ד"ר פרידריק הלפרן (זשי"ם), יוסף לייב לעוו ויצחק מַנדל

(איחוד פועלי־ציון – התאחדות), ישראל פוגל, שען (ארגון הסוחרים). כראש וועד הקהילה נבחר אייזיק רובל ולסגנו ר' יצחק ברגמאן. כיושב ראש מועצת הקהילה נבחר משה ישראל זייבאלד ולסגנו ד"ר צבי אפשטיין. במושב הראשון של המועצה נתקבלה דרישתו של נציג מפלגת „האיחוד", שהפרוטוקולים יִכָּתבו ויִקָּראו בעברית והם נכתבו ונקראו בשלוש שפות: עברית, יידיש, ופולנית.

הברית שנכרתה בין „אגודת ישראל" לבין משה ישראל זייבאלד לא היתה בת־קיימא וכן נתגלעו חלוקי דעות קשים בין המועצה לבין וועד הקהילה בענין סעיפי התקציב. בישיבת המועצה ביולי 1935 אושר תקציב הקהילה על ידי 11 חברי המועצה. „זייבאלד עושה בקהילה כבתוך שלו. הוא פוגע בעקרונות הפארלאמנטריים" טענו ומחו נציגי „אגודת ישראל". ומשראו שאין כל סיכויים לשיתוף פעולה עם משה זייבאלד התקיף יצאו חבריהם את מועצת הקהילה ואת וועד הקהילה וב־16 ביאנואר 1936 שלחו לידי ראש הקהילה מכתב (שפורסם בעיר ובשבועון „סלובו" גל. 42 מ־25 בינואר) וכך ענינו: „...לפני כחמשה עשר חודש נכנסנו להנהלה, הוה אומר למועצה של הקהילה היהודית הדתית בסטניסלאב, כנציגי הסתדרות היהודים החרדים „אגודת ישראל", בהיות לנו מרבית־עניין בעבודות הקהל, המקיפות את הֶסְדֵר כלל החיים הדתיים של הציבור היהודי. – – אולם כבר מיד, בראשית כהונתנו, נתגלה לתמהוננו, כי לא כל חברי המועצה חדורים רצון טוב של שיתוף־עבודה שקטה, כנה ונאמנה. כי במחיצה זו נמצאים יחידים, שהאמביציה האישית שלהם, החפץ לכפות רצונם על הכל – באופן פשוט דיקטאטורי – גוברים על העניינים החיוניים ביותר של הקהילה. בהיות המטרה היחידה הזאת לנגד עיניהם, הם נוהגים בכל הזדמנות בשיטות החמורות ביותר של שרירות מוחלטת. – – הרינו מצהירים: 1) כיון שהקהילה אינה ממלאה את חובותיה בענין סיפוק הצרכים הדתיים והדתיים־תרבותיים של האוכלוסייה היהודית, 2) מכיון שהשיטה הפרוטקציונית לא זו בלבד שלא פסקה, אלא משתוללת בממדים גדולים יותר מאשר קודם, 3) מכיון שמוּצָאִים סכומים בלא דיונים והחלטות ההנהלה וזה בשיעורים ניכרים למדי, אין אנו יכולים להמשיך לשאת באחריות בפני האוכלוסייה היהודית והציבוריות היהודית על הפעולות האלה, הסותרות את היסודות הפרימיטיביים ביותר של אֶתיקה ציבורית ובעקב זה אנו מסתלקים מן המאנדטים שלנו, הן להנהלה, הן למועצת הקהילה היהודית הדתית בסטניסלאב".

תמה, איפוא, פרשת אהבים בין „אגודת ישראל" ובין „יד חרוצים". אנשי „האגודה" הסתלקו וכך נשארה הקהילה בידי בא כוח „יד חרוצים" ושי"ס, ולמעשה בידי הדיקטאטורה של משה זייבאלד. נציג הזשי"ס ד"ר מיכאל לאם דרש מזייבאלד שיתפטר, ולא עוד אלא התחיל קורא לבחירות חדשות. הציבור, אף שלא היה לו כל אמון לקהילה זו, שילם לה מסים, שלא לשתק את שירותיה החיוניים ביותר. תקציב הקהילה לשנת 1935 היה 283606 זהוב (בשנת 1932 — 497000 זהוב; ב־1933 — 417287 זהוב; ב־1934 — 340745 זהוב).

בימים הראשונים לספטמבר 1935 התקיימה חגיגה גדולה לרגל סיום עבודת בדק בית

הכנסת הגדול. מקדש-מעט זה במבנהו ובצורתו תחילת בנינו היה בשנות 1870־1880. הציור מבפנים נעשה בשנת תר"ס (1900). בדק ראשון הוצא לפועל בשנת תרפ"ה (1925) במאמצי נשיא הקהילה ד"ר אלכסנדר ריטרמאן. הבדק השני בוצע במאמציהם של הרב דמתא ר' דוד הלוי איש הורוויץ ונשיא הקהילה ד"ר אנזלם הלפרן. הבדק השלישי, היסודי ורב הממדים, נעשה ביזמתו של הרב דמתא, ר' משה הלוי איש הורוויץ, הי"ד. עבודה ומרץ הרבה הקדישו יושב ראש ועד בית הכנסת שמעון גרסטן, שלמה אקהויז, דוד פישלר, יהושע גוטסמאן, אהרן הייס, בריש הופמאן, ליאון הורוויץ, וילהלם קופרמן, אברהם קופפרברג, משה לייטנר, לייב שאכר, ליאון שנקלבאך וישראל שווייצר. את התכנויות ערך המהנדס ליאון ליפמאן ואת מלאכת הציורים ביצע הצייר יעקב שאָכטאָר מלבוב (ראה „געשיכטע פון דער גרויסער שול אין סטניסלאב" לאריה שטרייט). חזן בית הכנסת הגדול היה יצחק הארצשטארק, ששרתהו בקדש משנת תר"פ ועד אלול תרצ"ט.

ח

לא רק בקהילה אלא גם במועצת העיר לקתה עמידתם של הנציגים היהודים. חברי המועצה היהודים לא היו מאוחדים בסיעה אחת, אלא היו שתים: הסיעה הלאומית, שבראשה עמד הציוני ד"ר איזידור קורנבליה, והגוש הכלכלי היהודי (דער יודישער ווירטשאפטס בלוק), שדוברו היה דיר צבי אפשטיין (ציוני). לעתים הכופות לא היתה הצבעת היהודים אחידה. למשל, כאשר הציע נשיא העיר (בשנת 1934) להעלות מס מסויים, שהיה לרעת העוסקים בממכר יין שרוף, הצביעו נגד ההצעה כל הציונים, ואילו נציגי „אגודת ישראל" והסיעה הכלכלית הצביעו בעדה. וכן כשהוצעה הצעה להעלות את מס השלטים הודיע דיר צבי אפשטיין שחברי סיעתו יצביעו בעד ההצעה, ואילו הציונים הצביעו נגדה. פירוד זה בין נציגי הציבור היהודי במועצת העיר התמיד עד יוני 1936, כאשר באו מים עד נפש ושתי הסיעות התאחדו לאחת. מעתה היו דובריה הרשמיים ד"ר איזידור קורנבליה ודיר מאכסימיליאן בלומנפלד. כל פעם שהיהודים העלו את הדרישה לבחור ביהודי כסגן שני לנשיא העיר, הסירוה הפולנים, אף שהיהודים היו 48 אחוזים מתושבי העיר. בתקציב לשנת 1934—1935, כבתקציבים לשנים הקודמות, קבעה העירייה סכומים לעזרה סוציאלית בשביל הפולנים, האוקראינים וגם לגרמנים, והעלימה עין כליל מן העזרה הסוציאלית המסועפת של היהודים, אשר ממסיהם כוסו שבעים אחוז של התקציב.

הנהלת המשק העירוני, אשר לה היו אחראים הפולנים בלבד, היתה גרועה. באוקטובר 1934 עלו חובות העיריה ל-10 מליון ו-200 אלף זהוב. החובות של תחנת החשמל הגיעו ל-4 מליונים ו-200 אלף זהוב. בנטל החובות נשא בעיקר משלם המסים היהודי, לעומת זאת נשללו ממנו זכויותיו. בין 250 פועלים זפתי הרחובות היו 14 יהודים, ובשנת 1937 פוטרו גם הם. הפועלים התארגנו בארגון מקצועי פולני והחליטו שלא לקבל יהודים לתוך ארגונם.

אכן, לא לקבל פקידים ופועלים יהודים, לא לתת ליהודים כל חלק באספקות עירוניות, לנשלם מן העמדות שבהן הם מחזיקים מכבר, לא לחמוך בבתי ספר יהודיים, להעלים עין מן החובות לגבי המוסדות הסוציאליים — זאת היתה המדיניות העקיבה של אבות העיר הפולנים.

נומרוס נוסף לגבי יהודים נעשה דבר המובן מאליו, אפילו במוסדות לביטוח סוציאלי. בקופת חולים היתה לישכה לבוררות בסכסוכים בין המבוטח לבין המוסד. היהודים, שהיו כ-55% מן המבוטחים, היה להם בלישכה זו נציג אחד — הציוני יוסף מרדכי הורוויץ, המזכיר הכללי של הקהילה. בשנת 1934 הודח גם הוא ותחתיו נתמנה פולני.

בשנת 1935 נתנסו יהודי סטניסלאב נסיון קשה ביותר. ב-8 בספטמבר נערכו במדינה בחירות לסיים הפולני ולפי השיטה של חוקת אפריל, אשר על פיה לא היתה להם, ליהודים במחוז סטניסלאב, כל תקווה לזכות בציר, ונמצא שהצבעתם בעד מועמד יהודי, היתה כטירחה לשוא. נציגי היהודים, באפס יכולת לפרוש את דגלם, החליטו, משום-מה, לפנות אל הבוחרים היהודים בקריאה, שיצביעו בעד המועמד הפולני של מחוז סטניסלאב, ד"ר זדז'יסלאב סטרונסקי, ראש העיר, שהבטיח באסיפה גדולה שיגן על ענייניהם של היהודים והצהיר: „...אנו מעלים את הענין בתכלית הפשטות והגילוי, אנו מייצגים את כללות המחשבה האזרחית. בחיי הציבור אין אנו מודים במוסר כפול, כציר המחוז הזה אני ציר כל האזרחים".

פעולת שוטני ישראל הגיעה לשיאה בשנת 1936. העם הפולני ומוסדותיו המחוקקים העליונים קמו הפעם להתנכל אל נפש האומה היהודית. הם לא הסתפקו בסיסמת "Owszem" (אדרבה), שיצאה מפי הגנרל סלאוואי סקלאדקובסקי (נתמנה ב-16 במאי ראש ממשלה), אלא העזו להניף חרבם גם על תורת ישראל ומסורתו. גברת פריסטור נעשתה גיבורת היום. היא שהציעה בסיים הפולני לאסור על היהודים את השחיטה לפי דיני ישראל. העתונות הפולנית, הסיים והממשלה, לא ראו לפניהם בעייה ממלכתית חשובה יותר מבעייה זו. לא הועילה חוות דעתם החיובית על השחיטה שהשמיעו מלומדים בעלי שם. בפולין המְדַרְדֶּרֶת תהומה ואכולת רוח נאציזם לא היתה אוזן לדבר-תבונה. היהודים ראו בגזירה זו לא בלבד סתימת מקורות פרנסה לרבבות משפחותיהם, אלא בראש וראשונה פגיעה קשה מנשוא בתורת ישראל וכבוד האומה עתיקת היומין. הוועידה הגדולה, שהתקיימה בווארשה ב-16 בפברואר 1936, ושבה השתתפו נציגי שלושה וחצי מליון יהודים, היתה ביטוי לאחדות מוחלטת ומלאה של העם היהודי בפולין על כל מפלגותיו, חוגיו, זרמיו, ארגוניו, שכבותיו ומעמדיו. אך צעקתם היתה לשוא. ב-20 במארס 1936 אישר הסיים הפולני את הצעת הגברת פריסטור וכוחו של החוק האוסר את השחיטה לפי דיני ישראל יהיה יפה החל ב-1 בינואר 1937. באווירה זו נעשו גם פרעות מעשים מצויים. בקיץ תרצ"ו (1936) נשפך דם יהודים בפשיטיק, אודז'וליה, ובמינסק מאזוביאצקי. הנוער הפולני האקדמאי, ההפכפך, שמצא לעצמו משענת חזקה בלגיון הצעירים, עשה את האוניברסיטאות כמערת פריצות. בסוף אוקטובר ובראשית נובמבר 1936 פרעו בצעירים

יהודים. „מרד ליסטופאד" באוניברסיטאות הפולניות נעשה תופעה החוזרת ומתגברת שנה שנה אף כי אחוז היהודים באוניברסיטאות הלך ופחת. בתוך גלי השנאה האלה, שאפפו את יהודי פולין, היו אך מעטים שמצאו בנפשם עז לגנות את האנטישמיות. ההגמון היווני־קתולי בסטניסלאב, גריגור חומישין, שהיה ידוע ביחסו הטוב אל היהודים, אמר: „מי שיש בו הרגשת אנושיות, מי מן הנוצרים הראוי לשם זה משיג, כי סָטְיות הלאומניות הדיחו את המטורפים היהירים במדרון הסאדיזם שלהם עד עצם-תהום — — — הם עומדים עתה בגבול החַיָתיות, נחותים מעובדי הגילולים שיש להם בכל זאת איזו דת, אם כי כוזבת. אין זה נוצרי מי שמדכא את זולתו, כי הנצרות האמיתית מתנגדת לכך ומגנה אלימות ומלחמה לא־מוסרית" (מדברי ההגמון בשיחתו עם שמעון שפונד, שפורסמו ב„כוילה" 7 ביוני 1936).

הדם וריסומם של כל אותם המאורעות בסיים, במכללות ובפשיטק, ניכרים בשאר קהילות פולין וסטניסלאב בכללן. פה חדלה הקהילה מהיות ביטוי לדאגות היהודים והאבקויותיהם. כל עיקרה בסיפוק צרכי דת או קצת יותר מזה, וכן עמדה הקהילה ערב ימי אימים כקהילה דלה שכבודה יורד. קשרה עם הצבור רפה והיא מתנהגת לאט קו, ללא מטרה, ללא תקווה וללא נשמה בקרבה. חולשה זו נראתה גם במועצת העיר, והסיעה היהודית בת שבעה־עשר חברים, היתה רפה לעומת תקיפותו של נשיא העיר סטרונסקי, שחדל להזמין את המועצה לישיבותיה וממילא ניטלה מאת הנציגים היהודים אפשרות תגובה. הסיעה הפולנית התנגדה בתוקף לבחירת יהודי כסגן שני לנשיא העיר (גם יצחק האפטר ראה עצמו אנוס להתפטר מסגנות נשיא העיר) ובעקב סכסוך זה עזבו היהודים את וועדת־התקציב. ובמערכה הקשה שעל בימת מועצת העיר נשלחו חִצים שנונים כלפי משנאי היהודים, בידי הוותיקים שבלוחמים הציונים ד"ר איזידור קורנבליה, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר יעקב לויפר, ד"ר אנזלם הלפרן, ויחד עמהם רבו את ריב היהודים ד"ר מאכסימליאן בלומנפלד, יצחק האפטר, יוסף קאסווינר ודי"ר יהודה לייב ארנולד. בינתיים גברה גם בקרב הסיעה הפולנית מורת-הרוח לנשיא העיר, סטרונסקי, אשר בימי כהונתו נתערער מאד משק העיר ותקציב העיר לא אוזן, חבריו הפולנים הכריחוהו להתפטר והיהודים לא הצטערו על כך. כנשיא העיר נבחר הסגן פראנצישק קוטלארצ'יק, יליד סטניסלאב. את עמדת היהודים כלפיו הביעו דוברי הסיעה היהודית בהודעתם, שאמנם חברי המועצה היהודים יצביעו לטובת מועמדותו ובעד תקציב המפעלים העירוניים לשנת 1937—1938, לעומת זאת לא יצביעו בעד תקציב האדמיניסטראציה, כדי להדגיש את מחאתם על מדיניות ההפליה לרעת היהודים. בהצהרת הסיעה הודגשה הדרישה להחזיר ליהודים את סגנות נשיאות העיר. פיסגת אדיבותם של הפולנים בימים ההם היתה שהסכימו שלא להתנגד לכך, ששני רחובות יקראו בשמות יהודים: האחד על שם ד"ר ארתור נימהין והאחד ע"ש שמואל רייך (אחיהם של העסקנים הציונים ישראל ושמעון רייך), לגיוניסט בבריגאדה הראשונה, שנפל חלל בקרב ליד נידה בשנת 1915.

עוד לא רָפָא להם ליהודי פולין מן המכות, שהוכו בשנת תרצ"ו (1936), והנה פרץ נחשול זדונות חדש של פרעות רוויות דם יהודים. הפעם נבחרה על ידי

הציון ד"ר חיים לפקין בטאס

הפורעים הפולנים הקהילה הוותיקה בריסק דליטא. ולא על דעת עצמם היו הפורעים הורגים ביהודים ובוזזים את רכושם. הרי בראשית יאנואר 1937 הודיע מעל בימת הסיים לגיונסט וותיק, עורך ה„גאזעטה פולסקה" מיאדזינסקי, כי המדינה הפולנית אין לה כל התחייבויות מוסריות לגבי שלושה וחצי מליון יהודים שבה. אחריו מילא המיניסטר לעניני חוץ יוסף בֶּאק והוסיף, שהוא מסכים לגמרי להכרזה זו. כתגובה לפרעות בריסק הכריזו כל יהודי פולין על שביתה כללית שהתקיימה ב-24 במאי. אולם שונאי ישראל לא אמרו די. עתה לא הסתפקו אפילו ב„חוקת אפריים" אלא נשאו עיניהם לחוקת נירנברג. כביטוי לכך היתה גזירת הגיטו (ספסלים מיוחדים) באוניברסיטאות וכל יהודי פולין מחו על כך בשביתתם הכללית, שהתקיימה בכל רחבי המדינה ב-19 באוקטובר 1937. בשתי השביתות השתתפו יהודי סטניסלאב השתתפות מלאה, כיוון שחשו גם הם בגופם את תעלולי האנטישמיות. מדי פעם בפעם התפוצצו פה פצצות, שהוטלו ליד בתי מסחר וארגוני-נוער יהודים. שנאת ישראל גברה מיום ליום. ספרות „שטירמֶרית" הופצה בעיר לא הפרעת השלטונות. ליד חנויות יהודיות הועמדו משמרות פולניים, למנוע כל שאינו יהודי מלהכנס בהן. על קירות הבתים נחקקו כתובות: „אל תקנו מיהודים", „הכו קומוניסטים ויהודים", „מות ליהודים" וכדומה, והיהודים לבם יָחִיל בקרבם.

אותה שנה נאסף אל אבותיו (י"ב באייר תרצ"ז) מנהיג יהודי סטניסלאב ד"ר קארל הלפרן. רבבות יהודים ליוו למקום מנוחתו את האיש, שכל חייו היו קודש לבני עמו. מעולם לא התנשא על אחיו. אורחות חייו, מנהגי ביתו הקשורים בעבותות המסורת; חרדתו-תמיד לגורל פשוטי העם, המוכים והסובלים; עממיותו הכנה המושרשת באהבת עמו ומוסריותו הטבועה בדמו ובנפשו — כל אלה רוממוהו בעיני יהודי העיר. בתולדות יהודי פולין בדור האחרון היה הוא אחת הדמויות האצילות והנעלות. בקהל בוני עמנו יָחַד כבודו.

ככל ערי פולין כן גם בסטניסלאב פעלו קומוניסטים יהודים. עיקר השפעתם היתה על עוזרי מסחר ופועלים צעירים באגודות המקצועיות, ביחוד באגודות פועלי עור וחָיטוּת ועובדי מסחר. ביזמתם פותחה באגודות פעולה להשכלת חברים, נוסדו ספריות שמגמתן היתה בולטת. „סצענע" ו„פרץ פעריין" ניסו בכוחם המועט להיות מעין אגודת גולדפאדן לפועלים. זמן מסויים הוציאו שבועון מוקדש לעניינים יהודים כלליים ולבעיות פוליטיות חברתיות, שהדיון בהם היה יותר ארצי מאשר מקומי. מובן, כי התאמצו הרבה לפעול כנגד ההשפעה השלטת והכללית של הציונות בחיי העיר וציבוריותה, אך היו אלה מאמצי שוא.

שתי השנים האחרונות שלפני השוֹאָה עד אפריל 1939 חלפו, הרי במדינה כולה כהרי גם בסטניסלאב, במתיחות-החרדה וסערת האימים שיצאה מלפני תעמולת-המשטמה של גֶּבֶלס. הרגש הרגישו היהודים, כי אלפי „אלף נעלמים יעריכו סוד עליהם ומזמות שחורות עליהם יחרושו". התזוזות של הצבאות הנאצים מזרחה הביאו בקרב היהודים פחד ורעדה. המשטר של קולונל יוסף בֶּאק סייע לכל החידקים המהרסים, שלוחי-גרמניה, שיתפשטו על פני המדינה והראשונים להפגע מהם היו היהודים

שלא ידעו מפלט ומנוס. האדישות התחילה מכרסמת בהם, כוח התגוננותם התרפה ביותר, הם חיו כחמול־שלשום ללא תוחלת וללא תקווה וחייהם היו תלואים להם מנגד. אמנם, באפריל 1939 רווח להם ליהודים כביכול: ממשלת פולין הפנתה ערפה לגרמניה והסבה את פניה כלפי אנגליה וצרפת. מעתה פולין בעלת ברית למדינות — מעצמות מערב. אף ההעקה על היהודים מגבוה רפתה קצת. בלב היהודים קינן הבטחון, שהממשלה חרפה מהם ותתן דעתה על ביצור המדינה מפני האויב אשר כפשע היה בינו לבין בירתה. אולם בבוא הממשלה להכריז על הלוואה ממלכתית הרי הראשונים לסחיטה היו היהודים. היהודים ששלמו מסים ממסים שונים, עד שלבם נמס בקרבם, הם שנצטוו לשאת בתוספת מעמסה כמעט לבדם. השלטונות לא הסתפקו בסכומים הגדולים, שהיהודים נתנום מרצונם הטוב, אלא לקחו בחזקה מבשרם ומעורם. יהודים שלא היו להם מזומנים היו מוכרים רכושם או לווים כסף לשלם את מכסת ההלוואה הממלכתית, שהוטלה עליהם על ידי שר המחוז ונושאי כליו. הם ראו בכך מעין קנס הנגבה על ידי שלטון כובש. היתה זאת צורה חוקית להרוס עסקים ומקורות פרנסה של יהודים, שנחשבו אזרחים ממדרגה שניה־שלישית.

ובסטניסלאב כבר היו 160 פליטים מבין אלפי הפליטים היהודים שטולטלו מגרמניה אל מעבר לגבול הפולני אשר בזבונשין. בהם נחשפו לעיני הכל נגעי השעה וכל מדוויה הרעים ועלבונה. נתארגן וועד צבורי, וד"ר אנזלם הלפרן בראשו, להחשת עזרה לאחים המגורשים ששולחו בעירום ובחוסר כל. רוב היהודים התנחמו, כי אליהם הרעה לא תגיע ואולם גם אלה שחשו בלבם את האסון המתרחש לבוא היו חסרי אונים לקדם את פני הרעה. אף אלה, שראו את המחר שלהם בארץ ישראל, נבצר מהם להבקיע לעצמם דרך אליה. שערי היציאה היו נעולים, האפשרויות למכירת רכוש ונכסי דלא ניידי היו מוגבלות, חיסול רכוש שלא בשעה נכונה פירושו התרוששות ודלדול עד כדי קיצור יכולת להשיג סכום, שבו היה אפשר להשתקע בארץ ישראל. אלף לא"י בשער רשמי תמורתם היתה 25 אלף זהוב ובשער בלתי רשמי — 35–38 אלף זהוב. בתנאים אלה רק מעטים שבמעטים היו מסוגלים לילך לארץ ישראל ובאמתחותם סכום כסף ליצירת מקורות פרנסה חדשים. נוסף לכך אסרה הממשלה הפולנית הוצאת כסף לחוץ לארץ. בשנת תרצ"ט (1939) פרסמה הממשלה פקודה, שכל אזרח פולני חייב להודיע לממשלה מה גודל רכושו והונו בחוץ לארץ ולהחזירם לפולין וכל המשתמט מלמלא פקודה זו צפוי למאסר ולקנס חמור. תקנה זו היתה מכה קשה ליהודי פולין שרצו לעלות לארץ ישראל וכך נגזר עליהם להיות אסירי חשך וצלמות.

שבועיים לפני בוא השואה נפטר ר' יעקב מרגושס, יליד ברוטשין. אביו ר' אליעזר יוסף מרגושס (אשתו אֶטי היתה בת ר' מרדכי שרייאר, אחיו של הרב ר' שרגא פייבוש שרייאר רבה של ברוטשין ומאבות הציונות בגליציה), היה לו בעיירה בית חרושת לעורות ומחסן לעורות בסטניסלאב ושם היה יושב ולומד גמרא. בנו ר' יעקב, שישב בסטניסלאב בביתו ברחוב בַּאטורי, משכיל ונאמן למסורת, ממופלגי העשירים בעיר וסביבתה, הקים בית חרושת לעורות, שהיה אחד הגדולים והמפורסמים במדינה. לבו היה קשוב לאנחות עניים וידו היתה תמיד פתוחה למתן

גמילות חסדים וצדקה בגלוי ובסתר. מדי שנה בשנה הקציב ברצון סכומים רבים למוסדות צדקה, תורה וחינוך שונים בעיר. ציוני בעל הבנה למפעלי ההתיישבות העובדת בארץ ישראל; ביתו היה פתוח לשלוחיה; לקרנות הציוניות תרם תרומות גדולות בעין יפה ובשמחה; סגן חבר למועצת הסוכנות היהודית. משנת תרצ"ב (1932) ועד תרצ"ט (1939) היה מבקר מדי שנה בשנה יחד עם אשתו לאה בארץ ישראל, שבה חי חצי שנה. במאי 1939 חזר לסטניסלאב ובלבו גמר אומר לשוב בשנה ההיא לארץ ישראל ולהשתקע בה. אולם לא זכה. בן ששים ושש שנים הלך לעולמו בג' באלול תרצ"ט.

והקהילה — שפרנסיה היו מעוטי השפעה ודלי כוח — לא קיימה תעודתה בימים אלה שבהם כסתה כבר חשכת עננים את האופק של מליונים יהודים בפולין. תקציבה, 250643 זהוב, לא אוזן ומצבה החמיר כל כך, שלא היה בידה לשלם לעובדיה את משכורתיהם והיא פיגרה בתשלומיהם לשלושה-ארבעה חדשים. וסופת מלחמה, שהתקרבה לגבולות המדינה, החלישה את ידי המאמצים וריפתה גם את לבב החזקים.

ב-1 בספטמבר 1939 באה ראשית הקץ על יהודי פולין וסטניסלאב בכללם. נחפרדה הקהילה בת שלוש מאות השנה; פור התפורר הבנין שהוקם בעמלם של דורות. חמשים אלף יהודי סטניסלאב ועמהם רבבות אחיהם מהקהילות הסמוכות נמחקו מתחת שמי ה'. הרשעים הנאצים, האוקראינים ההידמאקים והפולנים הערומים חברו יחד לעשות פלה ביהודים. יחד עם תשע מאות הקהילות שבמדינת פולין אבדה לעד קהילת סטניסלאב.

חיי הכלכלה

מסחר ותעשיה

יהודי סטניסלאב היו עיקר הכוח במסחר, במלאכה ובתעשיה אשר בעיר. מובן, שהיו תלויים פה, כבשאר ערי המדינה, במדיניות הפיננסית והכלכלית של הממשלות, אשר מראשית תקומתה של פולין לא יכלו וגם לא ידעו להתוות קו יציב שעל פיו תנוהל כלכלת המדינה. ממשלות, שרצו להאריך ימים, היו אנוסות להחניף למפלגות שונות ומפלגת האכרים „פאיסט", שהיה בכוחה להפיל ממשלה, היתה תובעת תמורת עזרתה הישגים להמוני חבריה, וביחוד הקלות במסיהם ואפילו ביטולם. כן, למשל, נקנתה התקרבות בין מפלגת האכרים לבין האֶנדֶקים (דימוקרטים לאומיים) בפיטורי האכרים האמידים מתשלום מסים, באופן שכל כובד המסים הוטל על העיר וביחוד על המעמד הבינוני, הוה אומר: על היהודים. ואם לא די במעמסה זו באה הממשלה והעלתה תעריפים שונים ברכבת ודואר, שבני העיר זקוקים להם ביותר, וביותר הכבידה בהנהיגה שיטת רשיונות למסחר ותעשיה הידועים בשם פאַטֶנטים. ואם נוסיף על כל אלה פגעי האינפלאציה והבינונו מעמדם של היהודים, שגם הפוליטיקה האשראית של הממשלה היתה מכוונת כנגדם. ועדיין לא אמרה הממשלה די. בסוף 1923 דרשה הממשלה מאת היהודים מפרעה לחשבון מס הרכוש. הסוחרים

היהודים במזרח גליציה נדרשו לשלם סכום של 500 אלף פרנק. וגם זאת ראתה הממשלה כדבר חסד, הרי קדם בזה משא ומתן והרבה התאמצות של הציר לסיים קארל אייזנשטיין. וועידת הנציגים של ארגוני הסוחרים במזרח גליציה החליטה לשלם לממשלה את המפרעה בשני תנאים: האחד, שהשלטונות המרכזיים יפסיקו את התעללויות האדמיניסטראציה והמשטרה בסוחרים יהודים למקומותיהם; האחר, שהיהודים יקבלו אשראי מהבנקים הפולנים. במשלחת שנסעה לווארשה לחתום על החוזה עם הממשלה היה גם יצחק האפטר מסטניסלאב. אולם הממשלה לא שינתה את טעמה ויחסה. בשעה שהתעשיה היתה לה משענת גם באירגוני הפועלים, אשר נציגיהם ישבו בסיעה הסוציאליסטית שבסיים, הרי המסחר היה ללא כל חסות במוסדות המחוקקים העליונים. ארגוני התעשיה השיגו מדי פעם בפעם הנחות גדולות ואילו המסחר היה מופקר לשרירות לבה של האדמיניסטראציה הפוליטית. הסוחר נחשב מפקיע השער, אף שלא הוא אלא בעלי התעשיה מזה והמוֹנים, שהוא היה זקוק להם ושתבעו ריבית גבוהה, מזה, הם, שהכריעו על קביעת המחירים. הממשלה התעלמה מכל אלה ולפי שהסוחר היה יהודי החליטה מראש לראותו רמאי. היא לא האמינה לפנקסי מחזור, אף שהיו ערוכים לפי הוראותיה; הרבתה הוראות ופקודות, מהן סותרות זו לזו, ערכה חפושים מתמידים, חקירות שנחלו להם כל מיני עיוולים, ביקורי בזק של המפקחים וכדומה. כל הלשנה, כל בדותה, נתקבלה על דעתם של השלטונות הנמוכים ונעשו פתח לנגישות נוספות. ביחוד רבו הנגישות בענין מס מחזור — בשיעור 2.5% מן המחזור — שהיה כנגע ממאיר. בגבייתו נהגו השלטונות באכזריות רבה. הוועדות המיוחדות התעללו ביהודים גם בהערכה גם בקנסות ועונשים.

והממשלה — לא די שלא נקפה אצבע כדי להקל מעל היהודים את מעמסת המסים, אלא בעצם ידיה היתה סותמת מקורות מחיתם מאז. כן ביטלה את הרשיונות למכר טבק, שהיו בידיהם ובידי אבותיהם מימי אוסטריה. המיניסטר וולאדיסלאב גראבסקי, שהתאמן עוד בימי הדוּמה הצארית במדיניות של החרם כלפי היהודים, הביאה עתה לגמר בישולה. הוא הציע לפני הסיים חוק לביטול הרשיונות למכר יין שרוף, וכוונתו היתה לשבור מטה לחמם של רבבות משפחות יהודים. מעל בימת הסיים ומעל דפי העתונות נאבקה חדשים מספרה נציגות הפארלאמנטארית של היהודים עם ממשלת גראבסקי, אולם מלחמתם היתה לשוא. הממשלה היתה לה תואנה, כי היא מתכוונת לתת רשיונות לנכי המלחמה. בשעת ההצבעה על הצעת החוק ערכו הצירים היהודים בסיים אובסטרוקציה שארכה שלושת רבעי שעה. לאחרי קריאת ההצהרה של ה„קולו" עמדו כל הצירים היהודים על רגליהם ויצאו מאולם הישיבות. וכך הגדיר ד"ר ליאון רייך בימים ההם — 7 ביוני 1925 — את מצב ה„קולו" בסיים: „הוברר במלוא הבירור, כי המפלגות הפולניות אינן יכולות להעלות את עצמן מתוך תהום האנטישמיות. מכאן שהפוליטיקה של ה„קולו", הנעשית בסיסמת ההבקעה של חומת הסרבנות והמשטמה הזאת היא כמעט עמל סיזיפוס".

חכמי הכלכלה הפולנים הוסיפו במזימותיהם ולא הרפו עד שנפתחה להם ליהודים רעה חדשה והפעם מן הקואופרטיבים היצרניים. החקלאיים והאשראיים הפולנים

והאוקראינים. מה גדולה היתה הרעה הזאת יגידו המספרים: בשנים 1925-1929 פחתה האוכלוסיה היהודית בכפרים ב-50 אחוזים. במועצת הקואופרטיבים הממלכתית היו 2 יהודים בכלל 30 נציגים שאינם יהודים (פולנים, אוקראינים וגרמנים) ושנים אלה לא ייצגו אלא קואופרטיבים לאשראי, בשעה שאחרים ייצגו, מלבד קואופרטיבים כאלה, בעיקר קואופרטיבים יצרניים.

הרי המסגרת הכוללת ללבטי הקיום והפרנסה של ערי-ישראל ועיירותיו בפולין. ברחוב היהודים בסטניסלאב דכדוך-נפש. החנויות אינן נפקדות על ידי קונים, בעלי מלאכה ועוזריהם ישבו בטלים מאונס, גם בתי החרושת המעטים שהיו בעיר שבתו על כרחם. לא ייפלא כי רבו עתה פשיטות-רגל, שנעשו כהופעה מובנת מאליה.

לגבי תשלום מסים תפסה סטניסלאב את המקום השלישי במזרח גליציה (אחרי לבוב ודרוהוביץ'). בשנת 1929 עלו המסים בעיר ל-2 מיליונים ו-735 אלף זהוב. הכפרים שסופחו לעיר וכן גם פרבריה לא היו משלמים מסים. מס מחזור היה כעלוקה מוצצת את אחרית כוחותיהם של הסוחרים היהודים. הממונים תחת אשר היו צריכים להפחיתו או לבטלו כליל, היו מכפילים ומשלשים אותו. המפקח אמר בגלוי: "השנים השמנות שהיו לה לסטניסלאב חלפו, מעתה תראו שנים רזות". ואם המס הזה הביא את המסחר לידי שיתוק, בא מס התעשיה והוסיף עליו. מס זה נעשה מגורמי קשי המצב הכלכלי ובעוד האכר בעל 30 צמד (מורג') אדמה היה פטור ממסים, הרי בעיר היה פטור ממסים רק מי שהשתכר 1500 זהובים לשנה, שנקבע כסכום-מינימום להכנסת סוחר זעיר, בעל מלאכה או רוכל. לפי דין וחשבון, שפורסם על ידי המיניסטריון לכספים, היה הכפר, כלומר שני שלישים של אוכלוסיית המדינה, משלם 15 אחוזים בעוד שהערים, כלומר שליש האוכלוסייה, שילמו 85 אחוזים של המסים הישירים. הערים כתיב, היהודים קרי. שביתה מאונס בימי שבת וחג שלהם, חסימת כל אפשרות של אספקה בשביל הצבא ומוסדות ממשלתיים, מיכון המאפיות, השגחה רבת מזימה על הנקיון במפעלי יהודים, מגמה ברורה שלא להעסיק פקידים ופועלים יהודים, סטאנדריזאציה של היצוא, ראציונליזאציה של התעשיה, סינדיקליזם במסחר ובתעשיה, קרטלים וקונצרנים — כל אלה דחקו את רגלי היהודים מתחום החיים הכלכליים, וכך בא המשבר הכלכלי בשנת תר"צ (1930).

המשבר הזה משתקף בסטניסלאב בכמה עובדות: פירמה גדולה ביותר פשטה את הרגל, והפשיטה רגלם של רבים מבני המעמד הבינוני והזעיר; בדצמבר 1930 נמסרו למחאה 2266 שטרות לעומת 2093 שטרות בדצמבר 1929; בשנת 1930 עלה מספר המשפטים בעניני שטרות בבית דין של סמכות ראשונה לעומת 1929 ב-50 אחוזים; מספר פשיטות רגל ובוררויות בתחום בית הדין המחוזי גדל בשנת 1930 לעומת 1929 ב-250 אחוזים. לא טוב ממצבם של הסוחרים היה מצבם של בעלי מלאכה, פועלים ופקידים. חוסר עבודה בגליל סטניסלאב גדל ב-1930 לעומת 1929 ב-130 אחוזים. רהיטי-בית של יהודים נמכרים במכירה פומבית. דוגמה אחת: רהיטים, שמחירם נאמד רשמית 910 זהובים, נמכרו במכירה פומבית במחיר 179 זהובים. דוגמה אחרת: מאחת המאפיות מוציא פקיד ההוצאה-לפועל את המכונה לאפיית גלוסקאות ושאר כלי המלאכה, אולם

לפי שערכם פחות מסכום המס הנדרש, מצווה הפקיד להוציא למכירה פומבית גם את כלי הבית. כל בני הבית עומדים ובוכים. והאופה מציע עד לחשבון את כל המזומנים, 46 זהובים, שבידו. הפקיד מסרב לקחתם וכל הכלים נמכרים במחיר 89 זהובים ואוצר המדינה השיג רק 23 אחוזים לחשבון חוב המסים. בשתי הדוגמאות הקטנות האלו בולטת ההתעללות המכוונת.

מעתה כל שנה קשה מחברתה ובחורף 1934 הגיע המשבר הכלכלי לידי ממדים מבהילים: הסוחרים ובעלי מלאכה נתונים במצוקה כבדה מנשוא, בתי מלאכה רבים נסגרים וסוחרים מכריזים על מכירה כללית ומחסלים את חנויותיהם. השלטונות מקצצים בנציגות היהודים בלישכת המסחר והתעשיה שמושבה בלבוב. בלשכה זו היו להם לסוחרי סטניסלאב שני נציגים: יהודי ופולני, והנה בשנת 1934 נשלל המאנדט מן היהודים וניתן לפולנים. לאמור, ארגון הסוחרים הפולנים, שמספר חבריו בעיר היה 74, היו לו בלישכת המסחר שני נציגים ואילו שמונה מאות סוחרים יהודים ניטל מהם שליחם האחד. וכסבלם של הסוחרים סבלה של האינטליגנציה העובדת. שכר הרופאים ירד מ-50 עד 80 אחוזים. רופאים הרבה נשארו ללא פרנסה. קשה יותר היה מצבם של מאה עורכי־הדין היהודים (בעיר היו 130 עורכי־דין). רוב האפליקאנטים היו עובדים חנם. היו גם מורים ורוקחים מחוסרי עבודה ולחם.

גודל העוני והדלדול ניתן ללמוד ממספרים אלה: בשנת 1934 נתן התמחוי העממי 40 אלף סעודות צהרים; מעות חטין לפסח תרצ"ה (1935) קבלו: 1700 עניים, 362 משפחות נסתרות, 600 חברי „יד חרוצים", 114 יתומים (באמצעות המועצה לעניני יתומים), 150 בעלי עגלה, ומלבדם גם נכים, בית יתומי מלחמה והמָעון לנערים. חולקו 9000 קילו מצות ואלף וחמש זהוב לתפוחי אדמה. מעות חטין לפסח תרצ"ו (1936) קיבלו עשרת אלפים יהודים. המצוקה הזאת של אלפי יהודי העיר הניעה את עסקני הציבור לבקש דרכים לקדם את פני הרעה. בראשית 1935 התקיימה אספה גדולה במעמדם של נציגי הציבור על כל שכבותיו ודנה בבעייה מחוסרי עבודה היהודים, שלא היו רשומים בלישכת העבודה הרשמית ולא יכלו להנות מעזרה ממשלתית כלשהי. קרל הלפרן הציע להקים וועד ציבורי לעזרה דחופה ובו וועדה שתדאג גם לעבודה בשביל המובטלים. לנשיאות הוועד נבחר הרב דמתא ר' משה הורוויץ יושב ראש והמהנדס לזר ווינגארטן סגנו. אולם פעולת הוועד היתה רחוקה מלמלא תפקידה. משפחה בת 5-6 נפשות קיבלה שתי ככרות לחם שחור לשבוע. לפיכך ראה הרב ר' משה הורוויץ, כמחאה על אפס המעשים, להתפטר מראשות הוועד.

סוחרים ובעלי מלאכה החליטו להאבק במאורגן עם הגורמים המנשלים אותם וצעד חשוב במאבקם זה היתה הוועידה היהודית הגלילית הראשונה, המוקדשת לענייניים כלכליים, בגליל סטניסלאב. בוועידה זו, שהתקיימה בעיר ב-17 בפברואר 1935, הרצו המהנדס לזר ווינגארטן על מצב המעמד היהודי הבינוני בפולין, ד"ר צבי אפשטיין על הנחיצות והיסודות העיקריים של שיתוף פעולה בין סוחרים ובעלי מלאכה, ומזכיר „יד חרוצים" ישעיהו הרמאן תיאר את הדלדול החמרי של בעלי המלאכה. להנהלת המועצה הגלילית לענייניים היהודים הכלכליים נבחרו מעירנו: צבי וינדרייך, משה

ישראל זייבאלד, ד"ר צבי אפשטיין, שבח אקסטמאיר, אנזלם הורוויץ, ליאון קופמאן, וד"ר דוד צירינג כמזכיר כללי.

ובחוצות התהוללו פקידי ההוצאה לפועל. הוציאו מהחנויות סחורות והביאון בעגלות למקום מכירה פומבית. סחורה ששוויה 35 זהובים נדרש מבעלה סך 500 זהובים מס מחזור. ובעקב פקידים החרו-החזיקו חבריהם, מפקחי עבודה במפעלי התעשיה. כך, למשל, פקדו בעירנו על המנסרות לסדר הסקה מרכזית, דבר שלא היתה לו כל אחיזה חוקית, ואחת כוונתה להציק ליהודים, ולגרום להם הוצאות מיותרות ולהחריב את תעשיית-עץ שבידיהם; ואותם פקידים ומפקחים נמצאו להם מסייעים בהרס פרנסתם של היהודים, מתוך שדגלו בעקרונות חשובים. כך, למשל, ראו קואופרטיבי היצרנים החקלאים לעורר את האכרים שלא ימכרו את תוצרתם, וביחוד ביצים (הרבה יהודים היו סוחרי ביצים לממכר לחו"ל), אלא לקואופרטיבים בלבד. בכרוז, שנפוץ בין האוקראינים על ידי האיגוד המחוזי של הקואופרטיבים בסטניסלאב, כתוב: „25000 מתווכים חיים חיי מותרות ממסחר ביצים, אינם רוצים להבין, כי גם אנו זכאים לחיות על אדמתנו". כמובן בכל הכרוז, המעמיד פני תם וישר, לא נזכר השם יהודי, אולם הכל הבינו, שאין הכוונה אלא לסוחרים יהודים בלבד.

לא טוב מיחסה של הממשלה לסוחרים היהודים היה יחסה לחקלאים היהודים, שהיו מאורגנים באגודות שיתופיות לשווק חלב. היו אלה האכרים, בעלי האחוזות וחוכריהן (פוֹלְאסוֹרים), שמספרם במזרח גליציה וכן גם במחוז סטניסלאב היה רב. על החכירות היהודיות כותב פרופיסור בויאַק (בספרו „גליציה"), כי הן היו חלוצי המשק החקלאי האינטנסיבי בגליציה. כי בעוד שהפולנים בעלי האחוזות הגדולות היו מפסידים כספם במונאקו או במונטה-קרלו, הרי החוכר היהודי מביא זבל חימי, מכונות חקלאיות חדישות, מטייב את האדמה וכובש שטחים חדשים לעיבוד. ומה היה הגמול — בבוא פולין החפשית ראו משרדי הקרקעות (Urzędy ziemskie) שלא ליתן ליהודים אלה אפילו חלקת אדמה קטנה ביותר. לעומת זה השתדלו השלטונות להכניס אחוזות של יהודים ברשימת הנחלאות שעליהן חל חוק מכירה מאונס מתוך אמתלה של הנהלת משק גרועה. הפארצילאציה היתה מכשיר של פוליטיקה מפלגתית והמשרדים לקרקעות, אשר רוח „רוזוואוי" שלטה בהם, עזרו בידיהן. מעשה ומשרד הקרקעות סרב לאשר לקהילה רכישת שלושה מורג' אדמה לבית עלמין והנימוק: די במורג' אחד. מצד אחר ראה העתון הפולני „סלובו פולסקיה" בלבוב להתקלס ביהודים וכתב, כי יש מוסד אחד בפולין, שהרחבתו, התפשטותו והתפתחותו רצויות ודרושות לכל פאטריוט פולני — הלא הוא בית העלמין יהודי.

על הסכנה הצפויה לחקלאים היהודים במזרח גליציה עמד ד"ר קארל הלפרן שהוא ואביו ואבי־אביו היו חקלאים, ועל פי יזמתו התקיימה במארס 1924 בלבוב ועידה כללית של אכרים יהודים במזרח גליציה. בוועידה זו נוסד Małopolski Związek Rolników כלומר „ארגון האכרים בפולין הקטנה" (ודוק, לא פירשה המלה: יהודים), שכלל בתוכו בעלי אחוזות, חוכרים ואכרים אמידים ועירים. מארגניו היו ד"ר קארל הלפרן, שנבחר ראש הארגון, ד"ר יוסף גרסטמאן, ד"ר ישעיהו ואסר וליאו ואהל מלבוב,

הארגון, שמבנהו היה קואופרטיבי, הקיף את כל העניינים הכלכליים, המקצועיים של חבריו. ההון של הארגון עלה מסך 4760 זהובים בשנת 1925 עד 29800 זהובים בשנת 1926, והמחזור הכללי עלה מסך 1.163992 זהובים בשנת 1925 עד 4.551763 זהובים בשנת 1926. ארגון זה וכן גם הקואופרטיבים היהודים לשיווק החלב, שכושר פעולתם היה רב, היו לצנינים בעיני הקואופרטיבים הפולנים, שנהנו מעזרת הממשלה בכל המובנים ושעל כן ראתה הממשלה להכריח את האגודות השיתופיות היהודיות לשווק חלב, שיצאו ממרכז ברית הפיקוח היהודי ויצטרפו לאיגוד הממלכתי של הקואופרטיבים החקלאיים. פירוש הפקודה: לתלות את החקלאים היהודים בחסדם של הממשלה ושל הקואופרטיבים הפולנים. בקואופרטיבים האוקראינים והגרמניים לא נגעה הממשלה ולא הפרידתם מעם בריתות הפיקוח שלהם. נגד הגזירה הזאת יצאו החקלאים היהודים מהגלילים סטניסלאב ולבוב בוועידה הכללית, שהתקיימה בעירנו ב-8 בינואר 1935 ושבה השתתפו ד"ר אמיל זומרשטיין (כציר לסיים) וד"ר אברהם זילברשיין בשם המרכז הארצי לבריתות פיקוח יהודיות. הוועידה קבעה את האופי המיוחד של החקלאות היהודית ואת המבנה הכלכלי המיוחד של האגודות השיתופיות היהודיות הקשורות ביניהן והנבדלות מן האגודות הלא יהודיות מבחינת לשון, דת ומנהגים.

שנת 1936, שבה הכריז ראש הממשלה סקלאדקובסקי על הסיסמה המפורסמת: „אדרבה" (לפי נאומו ב-16 במאי שאמר בו בענין היהודים: „מלחמה כלכלית אדרבה, אך לא שום עוול") ואשר כל יהודי פולין הביעו מחאתם לה בשביתה כללית ב-30 ביוני 1936, היתה שנה קשה ביותר. וכשם שהרגישו בה יהודי פולין כולה, הרגישו בה במיוחד יהודי עירנו. קופת החסכון העירונית באה עד משבר. הסוחרים היהודים, שראו בקופה זו את הבנק שלהם, נשללה מהם פתאום לזמן מסויים משענת בנקאית חשובה וכך הוגברה מצוקתם שבעתיים. הציבור היהודי היה מיוצג בהנהלת הבנק, במשך שנים הרבה היה ד"ר יעקב לויפר ראש הוועד המנהל ואייזיק ויידנפלד סגנו. חברי ההנהלה היו פילים ליברמן וד"ר אנזלם הלפרן ובתור סגן שמואל גוטליב. חברי וועדת הבקורת היו אפרים זיינפלד וצבי וינדרייך. סגנים לחברי המועצה היו מאיר שלאין ומנדל גראף. בחבר הצנזורים היו: אדוארד בוימגרטן, יצחק האפטר, ד"ר צבי אפשטיין, מיכל נאקנאקר, הירש הורוויץ ומרדכי (מאוריצי) האובנשטוק.

בעלי התעשיה, הסוחרים ובעלי מלאכה התרגלו למשבר הכלכלי כדרך המהרגל למחלה כרונית ועל אף הכל החזיקו בקרנות החיים והמשיכו להאבק כגודל חפץ הקיום אשר בהם. בראש התעשיה בעירנו עמדה תעשיית העור. מעשרת בתי החרושת לעורות שהיו בסטניסלאב, תשעה מהם היו של בעלים יהודים, והאחד, שהוקם על ידי פולנים, עבר בסופו גם הוא לידי יהודים. הפועלים היו רובם יהודים וחלק קטן מהם היו פולנים ואוקראינים.

הגדול שבבתי החרושת היה של יעקב מרגושס. מפעל זה השתרע על פני שטח של 50 דונם והעסיק שלוש מאות פועלים שעבדו ליד מכונות חדישות ביותר. בית החרושת ייצר עור עליון: בוכס, שברו, זמש וגם יוכטן; עור סוליות ואף אכסטראקט לעיבוד עורות. הוא שלח עור עליון גם לארצות אנגליה, אירלנד, אמריקה

וארץ ישראל. לפי איכות הסחורה רכש לו את המקום הראשון בפולין. סוחרי עור שבמדינה לא נתנוהו להוציא סחורה לחו"ל ובקושי רב היה ניתן להשיגה. גם בארץ ישראל העדיפו את בוקס מרגושס. המחזור השנתי של בית החרושת לעורות הגיע לששה מיליונים זהוב לשנה. בית החרושת לאקסטראקט העסיק חמשים פועלים, רובם ככולם יהודים ומחזורו השנתי היה 600 אלף זהוב לשנה.

השני בגדלו היה בית-החרושת של שאול אנדרמאן, שהעסיק מאה (בערך) פועלים. בית החרושת שמואל גלקן והירש ייצר בוכס וגם יוכטן והעסיק שלושים פועלים. שאר הבורסקאות שייצרו רק יוכטן, הם: א) הירש וייסבאך, ב) אברהם טייכברג, שקנה את בית החרושת מאת ברנפלד, שהיה מקודם ידוע בשם ברנפלד וצייסלר, ג) מנדל יונאס, ד) אלי קרויזר, ה) יוסף קרויזר, ו) "פרוגרס", שהוקם על ידי פולנים מראדום ונמכר אחר כך לידי יהודים. המחזור הכללי השנתי של בתי החרושת לעורות בסטניסלאב הגיע לעשרת מליונים זהוב.

חרושת עצים: הפירמות החשובות ששלחו לחו"ל עצים, כלומר לוחות נסורות בכמויות גדולות, הן: 1) אליעזר גריפל ובניו, 2) הרמן אדלארסברג, 3) הרמן טרופ, 4) האחים ישעיהו וברוך סאפרין, 5) אמיל אדלארסברג את פנחס מויזנר, 6 יונה יאהר, 7) מרדכי (מארכוס) גולדשטיין, 8) אהרן קייש, 9) שלייער את ויזנר, 10) יצחק אייזיק רובל את מאיר ל. שרצר. כל אלה שלחו לחו"ל כ-120 אלף מטר מעוקב לשנה, שתמורתם עלתה למליון וארבע מאות וארבעים אלף דולר.

סוחרי יערות בקנה מדה גדול היו: אמיל אדלארסברג, שלמה האמר, שלום זוסמאן, פליכס ומיכאל אדלארסברג.

המנסרות הגדולות היו של 1) ר' ישעיהו סוקל ובניו, 2) האחים ישעיהו וברוך סאפרין, 3) ליאון קאלמוס, 4) שטרנברג את ביטר, 5) ר' פנחס קורנבוים, 6) האחים שמואל ויוסף זרואניצר. כמות התוצרות שיוצרו בהן היתה כ-32 אלף מטר מעוקב לשנה, רובן נמכר בפולין הקטנה וחלק קטן נשלח לחו"ל ותמורתן הגיעה עד 256 אלף דולר לשנה. לוחות לתיבות שנמכרו על ידי אברהם קייש תמורתם הגיעה עד ל-90 אלף דולר לשנה.

מחסנים לעצים, דיקטים, פניר: 1) שבח אקסטמאיר, 2) מרדכי גולדשטיין, 3) יעקב גריפל, 4) משה הוכמאן, 5) חיים יצחק פינקלשטיין, 6) משה צוידר, 7) לייביש קלטר, 8) יוסף זליג שליימר.

בתי זיקוק לנפט ושאר תוצרות-לוי: 1) האחים האבר את אליעזר גריפל, 2) אליעזר גריפל ובניו (נאדבורנה), 3) אליעזר גריפל (פאסיצ'נה), 4) אייזיק חיים גריפל: א) סקאווינה (הסמוכה לקראקא), ב) קורנייבורג (הסמוכה לווינה) בשותפות עם הרמן אדלארסברג, ג) קולומייא בשותפות עם ד"ר קארל הלפרן ויצחק גלר.

בתי זיקוק לספירט: 1) הרמן אדלארסברג, 2) פיליפ ליברמן, בשניהם עבדו 30 פועלים והייצור שבהם היה עד 2500-3000 טון לשנה (החל בשנת 1925 היה ייצור הספירט בידי המונופולין הממשלתי ובתי זיקוק לא היו עובדים אלא למענו בלבד).

בית חרושת לשמרים של פיליפ ליברמן נוסד בשנת תרל"ז (1877). מבחינת

כמות התוצרת (מליון ק"ג לשנה) תפס את המקום הרביעי במדינה. אחד הגורמים לרבוי קוניו היו תנאי האשראי הנוחים שניתנו להם על ידי בעל בית החרושת. לפני מלחמת העולם הראשונה היו כל הפקידים שבבית החרושת יהודים והפועלים היו נוצרים. בשנים 1919-1939 הגיע אחוז הפועלים היהודים עד ל-70 אחוזים. תנאי העבודה והשכר היו טובים. שמרי ליברמן נשלחו גם לארץ ישראל וסוריה. משנת תרצ"ד (1934) ועד תרצ"ט (1939) ועד בכלל הגיע יבואם לארץ ישראל עד 25 טון לשנה.

בית חרושת לליקר של יעקב גלרטר ויהודה בֶּרֶגֶר.

בית חרושת לבדים של יוסף צייסלר ומרדכי הירש טראו.

בית חרושת לצמר-גפן, וואטאלין ושמיכות של האחים מנדלסון. עבדו בו 220 פועלים, וביניהם יהודים הרבה, ו-20 פקידים. מקום עבודה זה היה תמיד פתוח לרווחה בשביל החלוצים. חומר-הגלם הובא מאנגליה, צרפת וליטה. התוצרת נשלחה לארצות רבות בחו"ל.

בתי חרושת לסבון: 1) פייגה ווין ובָּנְיָה אריה ודוד ווין, 2) מנדל פישלר, 3) חיים שוארץ.

בתי חרושת לנרות וסודה-כביסה: 1) חיים צירינג ובניו, 2) האחים יוסף ויעקב הלפרן, 3) פנחס גוטליב.

בית חרושת לשמן של האחים ייקל.

בית חרושת לפארקיטים של הרמן טירקל.

בית חרושת לשקיות-נייר של חיים צירינג והאחים יוסף ויעקב הלפרן.

טחנות קמח:

הוותיק שבטוחנים בגליל סטניסלאב היה משה נחמן, בעל טחנת קמח בכפר דרוהומירצאני, הסמוך לסטניסלאב. טחנתו היתה קטנה ולא נודעה לה חשיבות כלכלית, אולם משה נחמן היה איש מכובד, מומחה באומנותו, סוחר הגון וישר. שני בניו התמחו בטחנאות בבית ספר גבוה בגרמניה ותפסו אחרי-כן עמדות ניהול גבוהות בטחנות קמח, מהם אחד בטחנת ארז היחידה בפולין אשר בגדיניה והאחר, נֶמֶק נחמן, באותה פירמה בקראקא.

טחנות-קמח היו של 1) ליפה הורוויץ את כהנא (נשרפה במלחמת העולם הראשונה), 2) יהושע בלומנפלד (שותקה באוגוסט 1914), 3) האחים ליאון וזכריהו דיקמאן, 4) נטע ואֶלְצֶר (הטחנה נשרפה ב-1937), 5) שמואל רודולף (הטחנה היתה סגורה בעשר השנים האחרונות), 6) נחום ארטמאן — הטחנה מונעת בזרם מים, וייצורה 10 טונים ליום, 7) מנחם באנדלר — הטחנה מונעת בזרם מים, וייצורה 12 טון ליום, 8) קראֶמֶר ובניו — טחנת גריסין, שייצורה 10 טונים ליום, 9) פרידלנדר — ברחוב קראסובסקי 4 — טחנה מונעת בזרם חשמל וייצורה 20 טון ליום, 10) האחים טייטלבוים, אוסקר אייזנר, ליאון קופמאן — ברחוב סאפיאֶזינסקה 150, טחנה הידועה בשם "פולוניה" וייצורה 20 טון ליום, מונעת בזרם חשמל, 11) שמואל זייבאלד — ברחוב סאפיאֶזינסקה 90, הטחנה הגדולה ביותר בכל הגליל, מונעת במכונות קיטור וייצורה 100 טון ליום.

שמואל זייבאלד היה איש בעל יזמה ומעוף, העמיד את הטחנאות על יסודות ייצור וניהול חדישים ואחריו החזיקו אחרים. הוא שלח את שני בניו מיכל ויעקב לגרמניה, שם רכשו לעצמם בקיאות רבה במקצוע ובמומחיותם יצא לטחנה מוניטון בכל המדינה. הוא היה בעל לב טוב. מיכל זייבאלד, הי"ד, הוזמן ב־1934 על ידי טחנת קמח שכטר בתל-אביב להרכיב בה את המכונות, ויעקב זייבאלד, מן הניצולים המעטים, עובד עכשיו כטוחן ראשי בטחנת קמח גדולה בתל-אביב.

הייצור השנתי בשש הטחנות האחרונות היה 40 אלף טון תבואה והמחזור במזומנים עלה ל-5 מליונים זהוב (מליון אחד דולר).

תוצרת חטה סופקה בעיקר, לגלילים המערביים (קראקא, קאטוביץ, ווארשה). לחוץ לארץ נשלחו קמח מלוכלך וסובין בשיעור 50% מייצור הטחנות וקוניו היו עד 1933 גרמניה, אחר-כך אוסטריה ובשיעור קטן מזה צ'כוסלובקיה.

הטחנות היהודיות העסיקו 250 פועלים, שמהם היו 20% פועלים יהודים, פרט לסבלים ועגלונים שכולם יהודים.

בשנים האחרונות שלפני המלחמה נתן הקו הממשלתי האנטישמי את אותותיו גם בענף כלכלה זה. הטחנות היהודיות הוצאו מכלל הספקים לצבא, לקואופרטיבים של פקידים, שהרי רשימת הספקים לא יתנוסס בה אלא שם נוצרי, פירמה נוצרית, שבעליהן היו, ברור, קצינים משוחררים.

מלבנות: בעיר היו שבע מלבנות וכולן בידי יהודים. שלוש הגדולות ביותר היו של 1) אדמונד והנריק ראוך, 2) הירש קאסווינר, 3) לייביש ווייננגארטן ובניו המהנדסים לזר ועמנואל, 4) בניו של מאיר קאסווינר (בנו אברהם וחתנו שבתי קרלינר), 5) לייב בֶּרטיש, 6) יוסף אורמאן, 7) ד"ר טננבאום.

מאפיות: מספרן עשרים ומספר הפועלים היהודים שבהן מאה ועשרים. ואלה שמות בעליהן: צבי (הרמן) אייגנפלד, 2) מרדכי בקר, 3) יעקב גלבר, 4) אלקנה הסל, 5) הרמן הניגסברג, 6) יוסף וורצל, 7) דבורה זאגר, 8) יהויכין לינדנר, 9) אשר מילשטיין, 10) ליאון פייאר, 11) האחים פיש, 12) שלמה צאלר, 13) בנדיט צוייג, 14) פרימט קריגל ובניה, 15) יעקב קריגל, 16) האחים קריגספלד, 17) גדליהו קורסובר, 18) האחים קירשנבלאט, 19) ישראל קארפ, 20) הירש קארפן. המאפיות, של הירש קארפן וצבי אייגנפלד היו ממוכנות, כלומר, היו בהן מכונות לניפוי הקמח, ללישת בצק ולחיתוכו למנות שוות, וכן לעשית לחמניות; באלה השתים בלבד היו גם תנורי חשמל, והן היו החדישות ביותר בגליל כולו. בשנים 1932–1934 מוכנו המאפיות של פרימט קריגל ובניה, יעקב קריגל, יוסף וורצל, האחים קריגספלד, יעקב גלבר, יהויכין לינדנר, הרמן אייגנפלד, הירש קארפן, האחים פיש, אולם התנורים שבהן היו תנורי לבנים רגילים.

מיכון המאפיות יסודו בחוקי המדינה על היגינה של מצרכי אוכל, איסור עבודת-לילה, שמירה על בריאות העובדים ואחרון-אחרון רצונם הטוב של בעליהן שלא לפגר אחרי המחדשים במקצוע האפיה במדינות אירופאיות נאורות.

יצוא הביצים היה גדול (שני בשיעורו אחרי בוצ'אץ') — סיטונאיו היו מאיר טאלר, ראובן טאלר, מאיר זינגר ופוגל.

הסוחרים היהודים בסטניסלאב הבינו, שהנשק החשוב במאבקם הקשה לקיומם הם ארגון ומשמעת. ארגון הסוחרים ובעלי התעשיה, שנוסד בראשית שנת 1922, היה גורם חשוב מאד במערכה הכלכלית, הציבורית והפוליטית של היהודים בעירנו. הוא שרת לא בלבד את הסוחר בחיי יום־יום שלו, אלא גם מילא בנאמנות תפקידים ציבוריים־לאומיים שהוטלו עליו. העסקנים, שעמדו בראש, התכוונו לטובת הכלל. הלישכה למתן עצות יורידיות היתה לסוחר היהודי משענת חשובה. בארגון התחשב הציבור (גם הסוחרים הנוצרים) והשלטונות לא יכלו לזלזל בו. בראשית 1923 היה מספר חבריו 700 וכבר בסוף השנה ההיא עלה עד לאלף, ומאז היה מספר חבריו בקו עליה. היושב ראש הראשון של ארגון הסוחרים ובעלי תעשיה היה אייזיק ויידנפלד. אחריו נבחרו (פברואר 1923) יצחק אייגנפלד יושב ראש, יצחק האפטר ויעקב דויד סגנים וד"ר צבי אפשטיין — מזכיר. כעבור שנה נבחר יושב ראש יצחק האפטר, ששימש בכהונתו זו עד ראשית 1936. שני סגניו היו משנת 1929 הנריק וינדרייך והירש (הנדז'י) הורוויץ. הנריק וינדרייך עמד בראש הארגון מראשית 1936 ועד סוף 1937 ושני סגניו המהנדס זיגר ווינגארטן ואנזלם הורוויץ ומזכירו מרדכי קימל. מסוף 1937 ועד פרוץ שואת הדמים כיהן יצחק האפטר. חוץ לאייזיק ויידנפלד כל שאר יושבי ראש וסגניהם והמזכירים היו ציונים והם שהיו הקשר והגשר שבין ציבור הסוחרים ובין ההסתדרות הציונית המקומית. בבחירות לסיים ובתרומות לקרן היסוד היה הסוחר היהודי בעירנו תמיד בשורות הראשונות. בכל מערכה פוליטית־לאומית־ציונית התאספו הסוחרים אל הדגל הציוני. מבחינת משמעת ציונית היה ארגון הסוחרים בסטניסלאב יחיד במינו. יצחק האפטר נתן לארגון את עצמו, את מסירותו ללא גבול, את נסיונותיו וקשריו והיה דַּבָּרו הנאמן. הוא, וחבריו שבח אקסטמאיר, שמואל גוטליב, אנזלם הורוויץ, צבי וינדרייך ומרדכי קימל עשו את ארגון הסוחרים למה שהיה בעירנו. כחברי לישכת המסחר והתעשיה בלבוב נבחרו בזמנים שונים (עד 1934) אייזיק ויידנפלד, פילים ליברמן ויצחק האפטר.

מלבד העסקנים הנזכרים היו בוועד ארגון הסוחרים החברים: יוסף אופֶנבַּרגֶר, יחזקאל אכסלראד, מרדכי אלטשילר, אוסקר אייזנר, אדוארד בוימגרטן, ברנרד בורשטין, קלמן ביברינג, שמעון גַּרְסְטֶן, אברהם דַּמיאן, פנחס דערמאן, ויהלם הורניק, הירש הורוויץ, מאכס הַלמַאן, מרדכי וולין, משה וַלדמאן, אפרים זיינפלד, יונה זיינפלד, משה זייפֶרט, אברהם טייכבֶרג, ויהלם לֶבר, שמעון לופט, ברוך לוקֶר, הרמן לינדנֶר, משה לעפולד, מיכל נאכואלגֶר, וילהלם קופרמאן, נתן קאנרינפוגל, יששכר רַבינֶר, יוסף רייף, יצחק רייך, משה ריכטר ושמרל שטרן. חברי וועדת בקורת היו: מאכס אָבנֶר, דוב ארנולד, צבי ארנולד, ברוניסלאב גלרטר, בריש דיק, שמואל דַּמיאן, יוסף לייב לעוו, צבי קלינגֶר, ברוך ב. קאסוין,

החקלאות

תולדות החקלאות בגליל סטניסלאב זכו למחקר מפורט של יעקב באביצקי (די יודישע לאנדווירטשאפט אין דער סטאניסלויער וואיעבודשאפט פון אינזיניער יעקב באביצקי, ביביליאטעק פון איווא, ווילנע 1938) ומתוכו אנו למדים, כי תולדות אלו הן בעצם, תולדות החקלאות היהודית בגליציה בכלל. בפולין אשר לפני החלוקה הראשונה (1772) מנע החוק את היהודים מהיות בעלי אחוזות ואין ידיעות ברורות על כך אם היו אכרים זעירים יהודים ולכל המרובה היו חוכרי קרקעות, ואילו עם שלטונה של אוסטריה חלה תמורה. בעיקר התחילה החקלאות היהודית מתפשטת אחרי שנת 1867, משבוטלו כל ההגבלות והאיסורים שהוטלו על היהודים. משנת 1860 התחילה מתפתחת בגליציה גם חקלאות זעירה, יהודית. אכרים יהודים בודדים היו גם קודם לכך. במפתח הפנקס לרישום בעלי קרקעות בסטניסלאב משנת 1793 Inwentarz klucza stanisławowskiego na rok 1793 ułożony i na gruncie zarejestrowany נמצאו רשומים עשרה יהודים, ששלמו מס קרקעות, מהם אחד בשם בָּרקו (דוב) קאָניסטא. מספר היהודים בעלי הקרקעות היה הולך וגדל ובשנת 1910 — שנת ספירת האוכלוסייה בגליציה — הגיע ל10.72% מכל האוכלוסייה היהודית אשר מחוץ לערים. האכרים היהודים אינם יושבים בצפיפות בכפרים יהודים, אלא מפוזרים בין הגויים.

במחוז סטניסלאב היה כפר קטן חומיאַקוב, ישוב שפניו כפני מושבה יהודית. המשטרה קראתהו „פלשתינה הקטנה" וכך קראוהו אנשי הסביבה כולה. „פלשתינה קטנה" זו השתרעה על פני רחוב אחד, אשר משני עבריו ישבו יהודים ומאחורי בתיהם שדותיהם המוריקים. חיו פה 9 משפחות—32 נפשות. כל התושבים היו קרובי-משפחה.

ומעשה שהיה כך היה: בשנות הששים של המאה הי"ט התיישב בכפר הזה הסבא של תושביו היהודים, הוא יוסף שטֶרן-שיפֶר („סבא יוסף"), שהיה בעל בית-מרזח. משהציקו לו תושבי הכפר ברַאטקוויאָץ, ששם דר עם משפחתו, יצא את הכפר והלך לחומיאַקוב, והתיישב בו. כאן התחיל קונה קרקעות. תחילה היה רושמם על שם ווייגנגארטן, אחד מיהודי סטניסלאב. הטעם לכך או משום איסור קניית קרקעות על ידי יהודים, שלא חל על ווייגנגארטן, או משום קשיים פורמאליים. לפני מותו חילק ה„סבא יוסף" את אדמתו בין אחד-עשרה בניו. נכדיו התחתנו ביניהם והם היו במרוצת הזמן יורשיו. וכדין חומיאקוב כן דין גוזדויאָץ הסמוך לכפר קאַמיאָננה (מחוז נאַדבורנה), שבו התיישבו אכרים יהודים, שמספר משפחותיהם לא עלה על חמשה.

בשנים האחרונות לשלטון האוסטרי חל שינוי ביחס הממשלה אל החקלאות היהודית. ב-9 באוגוסט 1915 פירסמה הממשלה חוק האוסר מכירת קרקעות ונחלאות. מעתה היו מכירת קרקעות וקנייתם טעונות אישור מיוחד של וועדה ממשלתית, שמונתה לכך. חוק זה כוחו היה יפה גם לגבי חכירת קרקעות לתקופת עשר שנים ומעלה. אמנם, בהוק לא נזכר השם „יהודי", אולם למעשה לא השתמשו בו אלא כלפי היהודים.

בשנת 1919, בימי הריפובליקה המערב-אוקראינית, אשר בירתה היתה סטניסלאב, הוחה החקלאות היהודית בגליל סטניסלאב נתונה במיצר ובמצור, מלחמת העולם הראשונה

והפלישות הרוסיות החריבו את המשקים של האכרים היהודים, והוויכוחים במועצה האוקראינית־הלאומית על דבר ריפורמות אגראריות היה בהם כדי לערער את האכרות היהודית. המועצה היהודית הלאומית ראתה, איפוא, צורך לפנות אל הממשלה האוקראינית בדרישות מפורשות: לשקם את משקי היהודים שנחרבו בעת המלחמה, לזכות בזכות הריפורמות את היהודים, שעסקו לפני המלחמה בחקלאות וגם אלה המוכנים לעסוק בה. אולם הממשלה האוקראינית בימי קיומה הקצרים לא עשתה דבר לתיקון המעוות.

פרק מיוחד בתולדות החקלאות היהודית בגליל סטניסלאב הוא התישבותם של עשרות משפחות יהודיות, שבוצעה ע"י איק"א באחוזתה אשר בסלובודקה־לשנה ליד קולומייא. אחוזה זו נקנתה בתרס"א (1901) על ידי איק"א ובה הקימה על פני 1000 צמד חוות-לימוד חקלאית, שנחרבה בימי המלחמה. אחרי המלחמה החליט המשרד הראשי של איק"א בפאריז לקומם את הריסותיה, ואמנם הוקמו בנינים חדשים, אולם בית הספר לא נפתח. האכרים האוקראינים והגרמנים, שכני האחוזה, היו מכבר חוכרים חלקות מאדמת האחוזה. כיון שלפי החוק המגן על חוכרי אדמה זעירים עלולות החלקות האלו להיות קנין עולם בידי חוכריהן, התחילה הנהלת האחוזה מוכרת מאדמתה חלקות-חלקות. אולם בשנת 1926 החליט המשרד הראשי בפאריז להושיב על אדמה זו 20 משפחות יהודיות בעלות הכשרה חקלאית מסוימת ואשר להן סכום כסף הדרוש להקמת בנינים ולהשקעות שונות. מבין המועמדים אישר המשרד בפאריז 16 משפחות, מהן התיישבו 9 בכפר ראַקובצ'יק שעל הכביש סטניסלאב-קולומייא ו־7 משפחות עלו על האדמה בסלובודקה. מבין 8 סעיפי החוזה שהמתישבים התחייבו לקיימם יש להבליט את הסעיפים האלה: כל מתיישב מוכרח בעצמו לעבד את משקו; אסור לו במשך 15 שנה, עד אשר ישלם את החוב, לוותר על נחלתו לזולת, בין בממון, בין חנם אין כסף; במשך 15 שנה אסור לו לפתוח חנות או לסחור במצרכים, שאינם מיבול משקו.

עם נסיוני הריפורמה האגראריה של ממשלת פולין, נדחתה, בתואנות שונות, דרישת היהודים למעבר לחקלאות (זכות קנין בפארצילאציה) פרט לגליל סטניסלאב, שהמציאות החקלאית היהודית היתה בה עובדה קיימת מדי, משתוכל לה הממשלה בנכליה, ואמנם בשעת הפארצילאציה בשנים 1920־1935 הגיע פה מספר היהודים, שקנו אדמה ל-748=2.4% מכל הקונים, וכמות שטחי האדמה שנקנו על ידיהם עלתה ל-2298.9 הקטר=4.5% מכל השטח שנועד לפארצילאציה. הן אחוז שטחי האדמה שהיהודים קנו (4.5%), הן אחוז הקונים היהודים (2.4%) היו קטנים מאחוז היהודים לגבי כל האוכלוסייה (9.4%) שבגליל סטניסלאב. במובן אבסולוטי היה מספר היהודים קוני אדמת פארצילאציה במחוז (Powiat) סטניסלאב, הגדול ביותר לעומת זה שבשאר המחוזות בגליל (Województwo) סטניסלאב. אולם עם חוק הפארצילאציה הועברו גם אחוזות יהודיות מרשות בעליהם היהודים לידי נוצרים. מן 6759,2 הקטר שבידי בעלים יהודים הופקעו לרשות הנוצרים 5936.1 הקטר. ואם נביא במנין את 2298,9 הקטר שרכשו להם יהודים בעת הפארצילאציה, נמצא שרכוש הקרקעות שהיה בידי יהודים פחת כדי 3600—3800 הקטר.

אחת מנקודות התורפה של החקלאות היהודית בגליל סטניסלאב הוא פזורן של המשקים היהודים. לפי ספירת האוכלוסייה בשנת 1931 היו בגליל סטניסלאב:

436	ישובים שבהם היו מן	5-1	משקים יהודים
118	"	10-6	"
47	"	15-11	"
37	"	25-16	"
19	"	50-26	"
14	"	50 ומעלה	"

לפי ספירה שבשנה ההיא התפרנסו בגליל סטניסלאב על החקלאות היהודית 21944 נפשות = 15.7% מכלל האוכלוסייה היהודית = 59.4% מן האוכלוסייה היהודית שבכפרים = 2% לגבי כלל האוכלוסייה שבגליל.

התנאים, שבהם התקיימו האכרים היהודים, היו קשים מאד. חרם כלכלי, מעשי אלימות מצד הגויים, העדר סביבה יהודית, חוסר התעניינות מצד הציבור היהודי גרמו בדיעבד גם לכך, שהיהודים החחילו עוזבים את הכפר. בשנת 1921 גרו בכפרים אשר בשלושת הגלילים: סטניסלאב, טארנופול ולבוב 186636 יהודים ובשנת 1931 ירד מספרם עד 161386 נפש. בראש וראשונה עזבו הצעירים, שרצו לעמוד ברשות עצמם. יהודים שאינם חקלאים יצאו את הכפר כליל, כגון הכפר סטאריניה ליד נאדבורנה. לפני מלחמת העולם הראשונה היתה שם תעשיה מקומית, חלק רב מהאוכלוסייה מצא מקור מחיתו בעבודה במכרות נפט ושעוה. משפסקה העבודה במכרות יצאו 50 משפחות את הכפר, אולם היהודים בעלי אדמה לא עזבוה.

עד שנת 1931 לא קבלו החקלאים היהודים בגליציה בכלל, ובגליל סטניסלאב בפרט, ממוסדות יהודים מיוחדים כל אשראי שהוא. אך בשנה זו נפתח בלבוב סניף איק"א, שנטל על עצמו לסייע לאכרים יהודים במתן אשראי. הוא לא היה נותן להם אשראי אלא באמצעות הקואופרטיבים היהודים החקלאיים או באמצעות הקואופרטיבים לאשראי. מקומות שלא היו בהם מוסדות כאלה, היו האכרים מקבלים את האשראי מאיק"א במישרין.

בשנים שלאחר המלחמה העולמית הראשונה התחילו החקלאים היהודים להתארגן. דחיפה מיוחדת לכך ניתנה, כשהאגודה „החברה המשקית של פולין-קטנה מזרחית" (Towarzystwo Gospodarskie Wschodniej Małopolski) הוציאה מארגונה את היהודים, בשנותה לשם כך סעיף מסויים בתקנון. בעלי האחוזות הגדולות התחילו להיות חרדים לגורל אחוזותיהם וחששו פן יפקיעון מרשותם ויחלקון. הם ראו, איפוא, הכרח לעצמם להתארגן. הוקמה וועדה מארגנת שפרסמה ב-8 במארס 1924 „כרוז אל החקלאים היהודים". ב-24 במארס 1924 התקיים בלבוב כינוס גדול ונוסד ארגון של בעלי אחוזות וחוכרי-אחוזות בקואופרטיב בשם „ארגון החקלאים בפולין-הקטנה" (Małopolski Związek Rolników) — קליין-פוילישער פארבאנד פון לאנדווירטען, שמרכזו היה בלבוב. קואופרטיב זה לא הסתפק בכלכלת ענייניו המסחריים, אלא גם שאף להיות נציגם של החקלאים היהודים במזרח גליציה. ואמנם, הוא היה תמיד מדגיש, שלא היה קם אלמלא הוצאו היהודים מן הארגון הכללי-הארצי. הוא העלים את דבר היותו יהודי ואפילו בשמו אין עדות לכך. אולם למעשה הוא פעל הרבה לטובת החקלאות היהודית. תפקיד אחד חשוב

מילא במה שעשה מראשיתו מאמצים להיטיב מצבם של האכרים היהודים הזעירים. בשמו ובעזרתו בוצע בשנת 1928 המפקד הסטאטיסטי בענין החקלאות היהודית בגליציה, פעולה זו היתה התחלה לפעולת ארגון בין האכרים היהודים אשר בסביבה. ובשנת 1932 נוסד ארגון החקלאים היהודים בפולין בשם „יודישע לאנדווירטשאפטליכע ארגאניזאציע — ייל.אג" ומרכזו היה בלבוב. ארגון זה היה צורך השעה.

סניף איק"א בלבוב, שהתחיל בפעולתו ביאנואר 1931, נטל על עצמו קודם כל לארגן את האכרים היהודים בקואופרטיבים בשם „אגודה חקלאית" (Związek rolniczy), הקואופרטיבים, מלבד מה שהיו עוסקים בשווק תוצרתם, היו ממלאים גם תפקיד ציבורי-מחנך. ארבעה קואופרטיבים כאלה היו בגליל סטניסלאב, היינו בכפרים: טשערניעיאוו, טשאַרטאָוויץ (מחוז האָראָדענקא), ראָזנאָוו (מחוז קאָסאוו) ובעיירה זאַבלאָטאָוו (מחוז סניאטין) וב-31 בדצמבר 1935 היו בהם 497 חברים.

בכפר זיאביץ (מחוז קאסאוו) היה קואופרטיב בשם „זוויאָנזעק האָדאָבלאָנו-מלעטשארסקי", שבו היו מאורגנים האכרים היהודים שבסביבה ההיא ואשר משקיהם היו מבוססים בעיקר על גידול בהמות. ב-31 בדצמבר 1935 היו בקואופרטיב זה 101 חבר.

תשומת-לב מיוחדת הסב סניף איק"א בלבוב למשקי חלב של החקלאים היהודים ובעזרתו הוקמו 11 קואופרטיבים לשווק החלב ומהם 7 בגליל סטניסלאב (1. ראזנאוו, 2. אבערטין, 3. האראדענקא, 4. זאבלאטאוו, 5. זאביץ, 6. טשערניעיאוו, 7. אטינייע) ובהם היו מאורגנים 841 חקלאים יהודים (31 בדצמבר 1935). הון הקואופרטיבים האלה הגיע ל-33.232.85 זהוב.

תוצרת משווקת היתה חמאה. הקואופרטיב בטשערניעיאוו לא היה מייצר חמאה, הואיל ומכר את כל כמות החלב בשוק סטניסלאב. קואופרטיב זה התפרסם ביחוד בתוצרת קפיר שלו, שיצא לו מוניטון בכל הסביבה והיה נמכר בכמויות רבות בימי הקיץ בקייטנות ובמקומות-מרפא שבגליל.

עם ריבוי הקואופרטיבים לשווק חלב בשל הרעיון לייסד במזרח גליציה מרכז (כבבואה של „תנובה" בארץ ישראל), שירכז את שיווק התוצרת של הקואופרטיבים ואת קניות המכונות וההמרים הדרושים להם. ואכן, בכינוס לבאי כוח הקואופרטיבים, שהתקיים ב-29 ביוני 1932 בקולומייא נוסד מרכז בשם „אגודות חקלאיות מאוחדות חמאה בע"מ" (המלה „חמאה" היתה בלשון העברית ונכתבה גם בטראנסקריפציה לועזית). ב„חמאה" היו מאוחדים 11 קואופרטיבים לשיווק חלב וגם „ייל.אג". בגליל סטניסלאב היו ל„חמאה" שני בתי מסחר: בסטניסלאב (מסחר סיטוני וקמעוני) ובקולומייא (מסחר סיטוני) ובית מסחר ביארמצ'א, שנפתח שם לעונת הקיץ. בשנת 1935 שלמה „חמאה" ל-7 הקואופרטיבים האלה תמורת תוצרת סך 191.289.81 זהוב.

מהלומה חזקה ניתנה לקואופרטיבים אלה, וממילא לכל החקלאות היהודית בגליל סטניסלאב, על ידי גזירת הממשלה, שהפרידה אותם מעם ברית הפיקוח היהודית ואחדה אותם בראשית 1935 עם האיגוד של הקואופרטיבים החקלאיים והמשקיים הכללי שבמדינת פולין (Związek Spółdzielń rolniczych zarobkowo gospodarczych Rzeczypospolitej Polskiej)

וכשנשים לנגד עינינו את העובדה, שהקואופרטיבים האוקראינים והגרמניים לא הופרדו מעם בריתות פיקוח שלהם, תבלט ביותר מגמת הגזירה, שהיתה מכוונת נגד היהודים. כוונת הגזירה היתה ברורה: להבליע את הקואופרטיבים היהודים בתוך הפולנים, כי גדל הפחד מפני הכוח היהודי המאורגן. נגד רוע הגזירה יצאו החקלאים היהודים בוועידתם הגדולה, שהתקיימה ב־8 בינואר 1935 בסטניסלאב.

יד־חרוצים

בעלי מלאכה בגליציה היו כ־20 אחוזים של הגוף הכלכלי היהודי בפולין הקטנה, ומשום כך היו גורם פרודוקטיבי חשוב בקרב הצבור היהודי, שלא כאוכלוסייה שאינה־יהודית שבה, שבהם ממלאים תפקיד ראשוני האכרים והפועלים. בייצור החקלאי היה חלקם של היהודים מזער ובפרולטריון החרושת היה מועט. לפני מלחמת העולם הראשונה היה מעמד בעלי מלאכה נתון במצב קשה — הקצב המהיר של תהליך התעשיה בממלכה האוסטרית חתר תחת קיומם של בעלי מלאכה הרבה, שהוכרחו להגר אל מעבר לים, אולם אחרי המלחמה הוטב מצבם. הופסק הקשר הכלכלי ההדוק שבין מדינות אירופה, התעשיה מחו"ל חדלה מלהציף את השוק בסחורות זולות. שעל כן יכלו בעלי מלאכה להחליף כוח, ואמנם רווח להם במקצת, אף שגם הם סבלו מחוסר מכונות וחוסר הון לקניית חמרי־גלם. אולם רווחה יחסית זו של בעל המלאכה היהודי לא האריכה ימים — הזמנות הממשלתיות נמסרו לאילי התעשיה ושוא היו דרישות בעלי מלאכה שנלחמו לקיומם הדל. מצבם הלך והחמיר גם משום תהליך האינדוסטריאליזציה שנתמך על ידי הממשלה והבנקים הממלכתיים, גם משום ההתחרות הגדלה והולכת של בעלי מלאכה הנוצריים. בעל מלאכה יהודי הצטיין בזריזות יתר, ביזמה ובחוש מסחר, ואילו הנוצרי היה בעל השכלה מקצועית יותר. ועוד זאת, מקורות אשראי, שמהם נהנו בעלי מלאכה פולנים, לא נפתחו בפני בעלי מלאכה היהודים. חוקי המסים והחוקים הסוציאליים לא זו בלבד שלא התחשבו במעמד יהודי זה, אלא הכבידו עליו.

בעלי מלאכה היהודים הבינו, איפוא, את צורך ארגונם, שבו היה עוד צל של חקווה להחזיק מעמד. וכך נוסד מחדש בשנת תרפ"ג (1923), בסטניסלאב, בעזרתם של עסקני מפלגת „התאחדות" אברהם קירכנר ומנחם גלרטר, הארגון „יד־חרוצים" *. אחד ממייסדיו והיושב ראש שלו היה ציוני, צבי (הרמן) אייגנפלד. בחגיגת פתיחת מועדונו המרווח בביתו של חיים פוגל ברחוב קאזימיז' 6 השתתפו, בשם הוועד הפועל הארצי של „התאחדות" בלבוב, ד"ר נטע בריסטיגר וד"ר יונה רוזנצוייג.

* רוב הארגונים של בעלי מלאכה במזרח גליציה נושאים שם זה, אלא היו ארגונים מקצועיים ראשונים לעזרה הדדית. הוותיק ביניהם היה ארגון „יד חרוצים" בברודי שנוסד ב־1865; ב־1870 קמו ארגוני „יד חרוצים" בלבוב ובטארנופול ואח"כ בערים יארוסלב, פשמישל וסטניסלאב.

ב־1925 התקיימה בלבוב הוועידה הארצית הראשונה לנציגי הארגונים „יד חרוצים" במזרח גליציה. בראש הארגון הארצי, שהקיף 7000 בעלי מלאכה בארבעים וארבע ערים, עמד מאכס גלזרמאן.

ארגון „יד חרוצים" לא הזדהה עם שום מפלגה פוליטית. ברם, רווחת היתה הדעה, שבעלי מלאכה אינם מאוהדי הציונות ונחשבו מאז כקניינם של תקיפי הקהילה שעשו בקולותיהם של בעלי המלאכה בעת הבחירות לפארלאמנט האוסטרי בווינה (1907, 1911) כחפצם. בפולין הקונגרסאית היתה „המפלגה העממית" (פאלקס פארטיי"), רואה עצמה כדואג־יחיד למעמד בעלי מלאכה. וגם ה„בונד" טען טענה דומה. לאמור, המסורת של ארגוני בעלי מלאכה היתה כאילו מראש אנטי־ציונית, ולכל המוטב לא־ציונית. אולם ארגון „יד חרוצים" בגליציה, וביחוד בסטניסלאב, הראה כי המסורת הזאת לא היתה אלא דעה קדומה. עסקני ה„התאחדות" בעיר מנחם גלרטר ונתן הלברטאל ארגנו בין בעלי מלאכה פעולות הסברה ציונית ארצ ישראלית וכן נעשתה שם עבודה עברית. שתי כיתות להוראת עברית, שנוסדו בתרפ"ד (1924) לצעירים ולזקנים, היו אות בולט לשינוי המתהווה והולך בתוך הארגון.

קשה מנשוא היה מצבם של בעלי מלאכה בפולין העצמאית. מצד אחד היו האנטישמיים משפיעים רוב גידופים על היהודים על שום שאינם עוסקים בעבודת כפיים ומצד אחר עשו הכל לחסום בפניהם את שערי המלאכה. חוק בעלי מלאכה משנת 1924 סיכן את מעמדם של בעלי מלאכה יהודים והרבה מסעיפיו היו סתירה גלוייה „לחוקת מארס". הזכות לבחור ולהבחר ללישכת בעלי מלאכה לא ניתנה אלא לבעלי תעודת כושר מקצועי והשולטים בשפה הפולנית בכתב ובעל פה. בעל מלאכה שאינו שומע פולנית יכול לבחור נציגים לסיים, אך לא יכול היה לבחור באי כוחו בלישכת בעלי מלאכה. שוליה לא הורשה ללמוד אלא אצל בעל מלאכה מדופלם. ולפי שבעלי מלאכה היהודים המדופלמים היו מועטים, נחסמה בעצם בפני הנערים היהודים האפשרות ללמוד מלאכה. בתואר „אומן" לא יכול היה להשתמש אלא בעל מלאכה שעמד בבחינה מיוחדת בוועדה שליד לישכת בעלי מלאכה, ואין צריך לומר כי הופעלה פה מכונת־הכשלה מכוונת. החוק קבע שפועל העובד בבית מלאכה צריך שיהיה צוער מדופלם וחבר האגודה — שוב פתח לרדיפות אומנים יהודים. לאמור, עצם קיומם של בעלי המלאכה היהודיים היו תלוי בפוליטיקה הכלכלית של הממשלה ולעתים קרובות גם בשרירות לבם של השלטונות המקומיים, שהיו מקפידים על כך, שחוק בעלי מלאכה יקויים במאכסימום היזק ליהודים. והנה על ההגבלות האלה נוספה עוד צרת המסים: תשלום תעודת־התעשיה ומס המחזור שציבור הסוחרים לא יכול לעמוד בהם, לא כל שכן בעלי מלאכה. מס מחזור שהוטל על בעלי מלאכה היה עוול מאין כמוהו. הרי חייט תופר חליפות לפי הזמנות ואין שכרו אלא שכר מלאכה, וחמר הגלם מספקים לו המזמינים, ומה מחזור יש כאן? בהצעה שהגיש ב־18 בדצמבר 1928 ציר הסיים צבי הלר דרש לבטל את החוק מ־15 ביולי 1925 (יומן החוקים מספר 79 סעיף 550) שעל פיו חייבים סוחרים ובעלי מלאכה לרכוש תעודת־תעשיה ולשלם מס מחזור.

בוועידה הגלילית הראשונה, שהתקיימה בסטניסלאב באפריל 1928 ובה השתתפו נציגי הארגונים של בעלי מלאכה היהודים שבגליל, הוחלט לדרוש מאת הממשלה: כי תבטל את מנוחת־האונס ביום הראשון בשבוע לגבי אותם בעלי מלאכה המקיימים

את השבת; כי תעניק לבעלי המלאכה היהודים אשראי לזמן ארוך; לתת להם חלק באספקה לצבא, למדינה ולעיריות לפי נטל המסים; להקל מעליהם את עול התשלומים הסוציאליים; לבטל את תשלום תעודת־התעשיה. וכן החליטה הוועידה להקים מרכז גלילי. צירי הסיים ד"ר אברהם זילברשיין, ד"ר קופל שוארץ וד"ר צבי הלר עמדו לימין הארגון "יד חרוצים" מיום הווסדו והיו רבים את ריבם של בעלי מלאכה במוסדות המחוקקים ולפני השלטונות המרכזיים והגליליים.

בסוף שנת 1928 התפטר צבי אייגנפלד מכהונתו כיושב ראש. הוא וסגנו מנדל גראף וישראל גרייף והמגע ההדוק עם מפלגת „ההתאחדות" קבעו במידה ניכרת את דמותו הלאומית־הציבורית של הארגון "יד חרוצים" בסטניסלאב. צבי אייגנפלד, נוח לבריות, בעל לב טוב ומעשים נאים, הטה אזנו לסובלים, עסק במצוות הכנסת כלה בקרב משפחות עניות, היה דוברם ושליחם הנאמן של ציבור בעלי המלאכה במועצת העיר ובהנהלת הקהילה.

משנת 1929 ועד ספטמבר 1939 עמד בראש "יד חרוצים" משה ישראל זייבאלד, שהיה גם יושב ראש אגודת האופים ומנהל בנק בעלי מלאכה. בשנת 1929 נבחר סגן ראש לישכת בעלי מלאכה לגליל סטניסלאב ומשנת 1934 ועד סוף 1939 היה חבר העירייה. בימי כהונתו השתדל להשליט ב"יד חרוצים" קו שלא היה מתאים לפוליטיקה הציונית. השתלטותו גרמה לתסיסה רבה בקרב בעלי מלאכה ובשנת 1935 רבים מהם, שלא היו נכונים להרכין ראש לפניו, נפרדו מ"יד־חרוצים" והתארגנו באגודת "פועלי צדק" (בשם זה התקיימה לפנים בעיר אגודת חייטים שנוסדה בשנת 1896). שהיתה נתונה להשפעתם של ציונים כלליים, שסייעו לה ביחוד בביצוע תכנית הסבר מקפת מבחינת העמקת ידיעות בבעיות לאומיות־חברתיות־ציוניות. באחד מימי אוגוסט 1936 נסגרה בפקודת השלטונות אגודת "פועלי צדק", שהיתה עלולה לגרום להתמוטטות בעלי השררה ב"יד חרוצים".

חברי הוועד של „יד-חרוצים" היו: יצחק בֶּרגשטיין, ישראל גרייף, אדולף הוֶר, ישעיהו הֶרמַן, שמעון וואָהל, מאכס וַאלטֶר, משה זילבֶּרמאן, ישעיהו כץ, מרדכי לאַסט, ליליֶן, נחום פרלמוטֶר, הירש קאַמינֶר, הירש קאַרפֶּן, הירש קריגל, מארטין רוסט, נתן שֶנקלבאַך.

בנקים לקואופרציה אשראית

אחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר המסחר ובתי מלאכה היהודים היו הרוסים ובעליהם רצו לשקמם ועזרת הממשלה כמוה כאפס והבנקים הממלכתיים הגדולים קפצו ידיהם מלתת ליהודים אשראי, הן לזמן ארוך הן לזמן קצר, התחילה ממילא המציאות מצמיחה קופות ובנקים שבעליהם, שהיו יחידים, לא ראו בהם אלא תועלת לעצמם. ואמנם, היו ביניהם בנקים שבעליהם ראו גם את צרכי הזולת ושם טוב היה תמיד נר לרגליהם.

"ווינער באנקפעריין" (שנעשה במרוצת הזמן „פאוושעכני באנק זוויאנזקאווי")

וה„היפוטעקען באנק", אשר פקידיהם ומנהליהם היו יהודים — וביניהם גם ציונים ותיקים — רגילים היו לאופרציות בנקאיות גדולות ממדים ולקוחותיהם היו בעלי בתי חרושת וסוחרים גדולים ואמידים. אופי עממי היה ל„קופת חסכון עירונית" (Miejska Kasa Oszczędności) ומנהלה הכללי ד"ר יעקב לויפר, שהיה מראשי הדברים הציוניים בעיר, וסגן המנהל אייזיק ויידנפלד. השקיעו בה יחד עם שאר חבריהם היהודים בהנהלה ובמועצה מאמצים מרובים, שבנק זה יענה לכל יהודי הצריך לאשראי. ואמנם, מוסד עירוני זה היה היחיד, שבו לא היתה לו ליהודי הרגשת עוול או קיפוח. אולם „קופת חסכון עירונית" בלבד לא יכלה לספק דרישותיהם של אלפי סוחרים, חנוונים ובעלי מלאכה שגלגלי המסים שחקום ללא חמלה והיו, איפוא, זקוקים לשנים־שלושה מקורות אשראי. וכך נעשו בנקים יהודים על יסודות קואופרטיביים מחוייבי המציאות. כלים ישנים הורחבו והותאמו לדרישות הזמן.

בשנות התשעים של המאה התשע עשרה יסדו גבאי הקהל יקותיאל קיזלר ויוסף זליג רובינשטיין את Stowarzyszenie dla Oszczędności i Kredytu (חברה לחסכון ואשראי). אולם לפי שהבנק היה כלי שרת למשרותיהם העסקניות־הפוליטיות ירד פלאים ואחר המלחמה לא נותרו אלא השלט והתקנות בלבד. ארגון הסוחרים החליט להחיות מוסד זה ולעשותו ל־ Spółdzielczy Bank Kupiecki (בנק סוחרים שיתופי), שהתחיל ב־9 במרס 1924 לשרת את הציבור. חברי הנהלת הבנק, ד"ר ראובן יונאס, יצחק אייגנפלד, יצחק האפטר, ליאון סוקאל ויוליוש מנדלסון (כולם ציונים), שנהנו מאמון ציבור הסוחרים והתעשיינים, העלו במהרה את הבנק לגורם מניע ומסייע, שהציל סוחרים וחנוונים רבים מפשיטת רגל ובעת צרה ומצוקה היה להם משענת נאמנה. בשנת 1929 נבחרו להנהלה: אדוארד בוימגרטן, יוליוש בודנאר, הירש הורוויץ, יונה זיינפלד, שלמה זיינפלד, י. קריינדלר, שמואל נלקן וברוך רבינר.

לא ארכו השנים ומחמת נסיבות הזמן נצטמצם היקף פעולתו של הבנק ויצא מכלל אפשרות לקיום ראוי של תפקידו.

ועוד בנק אחד בעל אופי עממי, מבוסס על יסודות שתופיים, שנוסד לפני מלחמת העולם הראשונה על ידי יהושע'לה בלומנפלד, הידוע בשם „קרעדיט פערבאנד" (Bank Związku Kredytowego) קנה לו שם טוב בקרב הציבור היהודי. אף הוא חודש ארגונו ונתקבל כחבר לברית פיקוח של הבנקים הקואופרטיביים. חברי ההנהלה היו: ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, ישראל גרייף, הירש הורוויץ, אייזיק ויידנפלד, ד"ר אברהם מאגנט ויצחק אייזיק רובל, והם היו הערובה, שהבנק ימלא תפקידיו אשר למענם הוקם. סוחרים זעירים, חקלאים, פקידים ובעלי מלאכה מצאו בו את מבוקשם. יחס ה„פונדיישן" אל המוסד לא היה הוגן, הוא הוציא ממנו את הכספים שהשקיע בו, אף כי במשך כל שנות קיומו לא נמצא פגם כל שהוא במעשיו ובפעולותיו. את הבנק העריך כראוי לו ד"ר אברהם זילברשיין מברית הפיקוח בווארשה והיה עזר כנגדו. חברי המועצה המפקחת היו: ד"ר קרל הלפרן, פיליפ ליברמן, אוסקר אייזנר, שאול אנדרמאן, יצחק גלאזר, אנזלם הורוויץ, מרדכי וולין, ד"ר בנימין ליברמן, שמעון לופט, לייב צוייג, ברוך רבינר, מארטין רוסט, ומרדכי שטיפטל.

סוחרים זעירים ובעלי מלאכה, רובם היו נעזרים על ידי הבנקים הקואופרטיביים, ששיעור הלוואותיהם היה מוגדר ומוגבל.

הסוחרים הגדולים, שבידיהם צרור שטרות לנכיון, והיו זקוקים לאופראציות כספיות יותר גדולות, היו פונים אל „הבנק למסחר" אשר ברחוב מייזלס שמייסדו ומנהלו היה נטע לייביש וולף ואל Spółdzielczy Bank Związkowy שברחוב רוגוסקי. הבנק נוסד בשנת תרס"ז (1907). בין חברי הוועד המנהל היו: אלתר אקסטמאיר, יצחק ברגמאן, שלמה גרינפלד, הירש נבנצאל, חיים פוגל, מאיר שלאין; שמואל נבנצאל היה מנהל הבנק, שמחזורו השנתי הגיע לבסוף ל-10 מליון זהובים.

במשך שנים מספר סייע לסוחרים הבנק של מארכוס לינדנר.

למען בעלי מלאכה הוקם על ידי „יד חרוצים" בנק למלאכה, אחד ממייסדיו היה משה ישראל זייבאלד. ובעוד שבערים הרבה במדינה התמוטטו הבנקים הקואופרטיביים, הרי בסטניסלאב לא זו בלבד שלא הכזיבו את תקוות הצבור, אלא הוסיפו הון ואון והיו עדות לבגרותם של סוחרים ובעלי מלאכה שידעו את תפקידו וערכו של רעיון הקואופרציה האשראית.

התנועה הציונית

פתיחה

עם מלחמת העולם הראשונה חלה הפסקה בפעולה הציונית-ארגונית בעיר. רוב העסקנים הציונים גוייסו לצבא האוסטרי. בימי הכיבוש הצארי לא היו גלויי האהדה לציונות אלא על דרך סתר, וגם בשוב צבאות אוסטריה נדרשה זהירות. הרי ארץ ישראל היתה בספירת הפעולה האסטראטגית של בריטניה הגדולה, שהיתה ווייבתה של אוסטריה. ובהסתנן הידיעה על פרסום הצהרת בלפור לא יכלו יהודי אוסטריה לגלות את רחשי לבם. שינוי בא עם התמוטטותה של הממלכה ההאבסבורגית. כבשאר עָרֵי גליציה המזרחית כן גם בסטניסלאב חזרה ההסתדרות הציונית לפעולתה עם השלטון האוקראיני, אולם מבחינת הארגון הפנימי היתה חלשה. קבוצת עסקנים: ד"ר ראובן יונאס, ד"ר הלל זוסמאן, ד"ר יעקב לויפר, המהנדס ישראל רייך, ד"ר אברהם מאגנט, המהנדס שמעון רייך, ד"ר דוד מאגנט, המהנדס נפתלי לאנדא, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר ליאון אורדובֶר ודוב וייס, ריכזה בידיה את כל העניינים הנוגעים למועצה הלאומית היהודית, ואליהם היו מופנות עיני הציבור היהודי בעיר.

פרק חדש בתולדות התנועה הציונית בעיר התחיל משנטלו הפולנים לידיהם את השלטון (אפריל 1919). תחילה לא היו התנאים האובייקטיביים נוחים לפעולה ארגונית ראוייה. העסקנים הציונים היו טרודים בביטול גזירות רעות שגזרו הפולנים, ובכללן חטיפת יהודים לעבודות־כפיה. אולם אך עברו ימי המורא הראשונים וציוני העיר התעוררו למילוי תפקידם. מהוועד הפועל של ההסתדרות הציונית למזרח גליציה אשר בלבוב יצאה הקריאה לכד את השורות שנבקעו ונסדקו בימי מלחמת

העולם. לסטניסלאב בא פעמים מספר המזכיר הכללי של ההסתדרות הציונית למזרח גליציה, צבי הֶלֶר, שעשה להקמת וועד ציוני מחוזי בר-פעולה ובר-ביצוע. וועד הציוני הזה רגיל היה בזכויות יתר. בימי השלטון האוקראיני נטלו העסקנים הציונים בעיר לידיהם את ההגה ויחד עם הגורמים היהודיים המוסמכים שבווינה התוו את המדיניות היהודית במזרח גליציה. וגם עתה, שהוכרח להוציא מידיו את שרביט ההנהגה, שהיה כולו בידי הוועד הפועל בלבוב, לא וויתר על רצונו להשפיע על מהלך העניינים. מכל ערי מזרח גליציה היתה סטניסלאב הציונית תמיד בולטת הן במערכה הפוליטית-הפנימית, הן בתחרות להשפעה עם מפלגות ציוניות אחרות. כעין הפגנה לרוח הציונות התוססת בציבור היהודי בעיר היתה אסיפת האזכרה, שנערכה ב-28 בדצמבר 1919 בבית הכנסת הגדול המלא מפה לפה לזכרו של אדולף שטאנד. הספידו המגיד ר' שלמה שוסהיים. באסיפה זו ניכר היה, כי ארבע שנות מלחמת העולם לא היה בכוחן לשַכח מלב הציבור היהודי את שהורוהו אדולף שטאנד וד"ר מרדכי זאב ברודא.

היסודות להסתדרות הציונית המחודשת הונחו בוועידה הציונית הארצית שהתקיימה בלבוב ב-15 במארס 1920 ואשר השתתפו בה מסטניסלאב ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר יעקב לויפר, ד"ר ראובן יונאס וד"ר הלל זוסמאן. בוועידה זו, שהיתה ראשונה אחרי המלחמה, ריחפה רוח של אמונה ותקווה והיתה הרגשה של אתחלתא דגאולה. הרגשה זו נתגברה מקץ חודש ומחצה בהגיע, ביום 30 באפריל 1920, הידיעה על ההחלטה שנתקבלה בוועידת נציגי מעצמות הברית בסַן-רֶימו. אותו יום אחר הצהרים התקיימה ישיבת הוועד הציוני המקומי. ד"ר ראובן יונאס העריך את המאורע הגדול בחיי עמנו. למחרת היום, בשבת, הושמעו בכל בתי הכנסת נאומים. העולים לתורה תרמו סכומים לקרן עליה לארץ ישראל ואחר הצהרים התקיימה אסיפת עם גדולה, שלא היתה כמותה ושבה השתתפו ארבעת אלפים איש. נאמו ד"ר דוד מַאלץ מלבוב, ד"ר ראובן יונאס ומנחם גלרטר (בעברית). למחרת, 2 במאי 1920, התקיים מושב חגיגי למועצת הקהילה. ראש הקהילה ד"ר קארל הלפרן תאר את החשיבות ההיסטורית של מאורע סן-רימו. באסיפה גדולה בבית הכנסת לנאורים, שאליה נהרו המוני יהודים בזקוניהם ובנעוריהם, נסתיימה חגיגת סן-רימו.

עיני הציונים היו מופנות לוועידה הציונית העולמית (שנקראה קונגרס קטן), שכונסה בלונדון בפברואר 1920. מסטניסלאב השתתף בה ד"ר אנזלם הלפרן. מעתה התחילה התנועה הציונית בעיר מתגברת והולכת, היא מקפת שכבות עממיות רבות, העלייה לארץ ישראל אינה בבחינת חלום, אלא דבר של ממש. אלכסנדר ושרה ריטרמאן הקימו חוות-לימוד חקלאית, שהיתה עמדת הכשרה חלוצית חשובה. אנזלם הלפרן כרֶפרנט לעניני „החלוץ" סייע במידה רבה לרכישת מקומות הכשרה לחלוצים וכן גם לעלייתם לארץ ישראל. חודשו הפעולות למען הקרן הקיימת לישראל, נוסדה קרן היסוד, קבוצות „השומר הצעיר" עולות לארץ ישראל. הוועד הציוני המקומי, שפעולותיו הענפות היו ניכרות בכל שטחי החיים הציבוריים והציוניים, נתחזק

מהר, עד שאפשר היה להטיל עליו תפקידים למלאותם גם בערים ובעיירות שבמחוז.

ב־20 בפברואר 1921 התקיים כינוס לבאי כוח הוועדים הציוניים במחוז סטניסלאב; פתח ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, הרצה צבי הלר מלבוב. נדונו עניני ארגון, הפצת השקל, הקמת „קרן היסוד", הפעלת וועדים מקומיים ובחירת וועד מחוזי. הד רב עוררה הוועידה הציונית הארצית, שנפתחה בלבוב ב־4 במאי 1921 (לנשיאות הוועידה נבחר מסטניסלאב ד"ר יעקב לויפר) ושהיתה נתונה לרושם המסעיר של מאורעות הדמים ביפו. וועידה זו חזקה את התנועה הציונית במזרח גליציה כלפי פנים וכלפי חוץ. באוחה וועידה נבחרו למועצה הארצית: ד"ר ראובן יונאס, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר זיגמונט הורוויץ, ד"ר אנזלם שטרומוואסר (ציונים כלליים), אברהם קירכנר ודי"ר אברהם זוסמאן (התאחדות).

להתעוררות חזקה גרם הקונגרס הציוני הי"ב, ראשון אחר מלחמת העולם. במלחמת הבחירות שבה השתתפו שלוש המפלגות: הציונים הכלליים, המזרחי ו„התאחדות" התפשט עוד יותר הרעיון הציוני. בינתיים גדלה והתחזקה מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" והתחילה תחרות בינה לבין הציונים הכלליים. שתי המפלגות דרו בכפיפה אחת, תחת קורת גג אחד והיו מיוצגות בוועד ציוני מקומי מאוחד, שהיה הנציגות הציונית הלגיטימית, שכילכלה את כל העניינים הציוניים הלאומיים של הצבור היהודי בעיר. אחר הוועידה הארצית גברה רוח ההפרדה. „התאחדות" נראתה בעיני הציונים הכלליים בחינת ממלכה בתוך ממלכה.

ב־11 בנובמבר 1922 התקיימה אסיפה לשוקלי השקל הכללי, שבה נבחר — בפעם הראשונה בנוסחה זו — וועד של ציונים כלליים. חברי הוועד המצומצם היו: ד"ר ראובן יונאס — יושב ראש, שבח אקסטמאיר, שמואל גוטליב, ד"ר זיגמונט הורוויץ, ד"ר אליהו זאסלאבסקי, ד"ר יעקב לויפר, ד"ר אברהם יוסף מאיר, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן וד"ר אנזלם שטרומוואסר.

ככל יהודי העולם, כן גם יהודי סטניסלאב קבלו ברוב התרגשות את הידיעה כי חבר הלאומים אישר פה אחד את המאנדט הבריטי על ארץ ישראל (22 ביולי 1922). בשבת נחמו תרפ"ב נערכה לרגל מאורע זה בבית הכנסת הגדול תפילת־הודיה.

במלוא כוח ומעוף, במלוא מרץ והרגשת אחריות התייצבו הציונים על זרמיהם ומפלגותיהם במערכה הפנימית־הפוליטית, בבחירות לסיים הפולני (5 בנובמבר 1922). בבחירות אלה שהיו חפשיות, דמוקרטיות, הונחל כבוד לדגל הציוני. עליית קרנה של הציונות בבחירות לא היתה תופעה בת־חלוף, מקורה היה עמוק, פרי חינוך ציוני. ובמלחמת הבחירות לקונגרס הציוני הי"ג (1923) הראו הציונים על זרמיהם ערנות, שלא נפלה מזו שבבחירות למוסדות המחוקקים במדינה. בקונגרס זה השתתפו מעירנו כצירים ד"ר זיגמונט הורוויץ (ציונים כלליים), משה הוכמאן (המזרחי) ומנחם גלרטר (התאחדות).

מתוך הרגשת אחריות ציונית עורר הוועד הציוני המקומי את השאלה החמורה

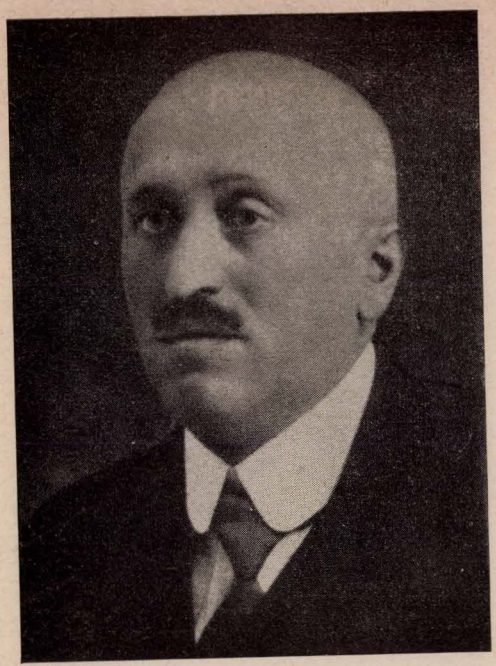
בדבר חינוך הנוער הלומד ברוח ציונית-לאומית. הנוער היהודי למד, כידוע, בבתי ספר ממשלתיים, שבהם היה נתון להשפעות מזיקות וכדי להוציא משם את הנוער היהודי, לכל הפחות בחלקו, החליט הוועד הציוני, בראשית שנת 1924, להקים גמנסיה יהודית.

מאורעות חשובים בחיי הציונות והישוב בארץ ישראל השתקפו תמיד במדה ראוייה בחיי הקהילה. כן פתיחת האוניברסיטה על הר הצופים (1 באפריל 1925) היתה לחג בכל תפוצות הגולה ואף סטניסלאב היהודית חגגתהו ברוב התרגשות וחֶדְוָה. לפי פקודת המיניסטריון לענייני דת והשכלה מ-14 במארס 1925 היה יום פתיחת האוניברסיטה מוקדש לשיחות, הרצאות מעניני היום והתלמידים היהודים היו רשאים אותו יום לא לבקר בבתי הספר. בעיר נתארגן וועד מיוחד, שבו היו מיוצגים 22 ארגונים והסתדרויות שבראשו עמד ד"ר ריטרמאן. ביצוע תכנית החגיגות היה בידי הקהילה וההסתדרות הציונית. אור ליום 1 באפריל הוארו כל הבתים וחלונות-הראווה בבתי מסחר. ביום החג בבוקר התאסף הנוער הלומד בבית הכנסת הגדול, כאן נאם הרב דמתא ר' דוד הלוי הורוויץ ובבית הכנסת לנאורים נאם הרב חיים גודל ברטיש. בשעה 11—11,30 נסגרו כל בתי מסחר, חנויות ובתי מלאכה. אחר הצהרים התקיימה אסיפת נוער גדולה, שבה נאם ד"ר נטע בריסטיגֶר מלבוב. על בנין הקהילה התנוססו שני דגלים: הציוני והפולני, אולם מושל המחוז, גלאזֶווסקי, ציוה להסיר את הדגל הפולני. בשני בתי הכנסת הושרה „התקוה". לאוניברסיטה נשלחו טלגרמות בשם הקהילה וההסתדרות הציונית על כל מפלגותיה.

לפתיחת האוניברסיטה נסעו מסטניסלאב: שרה ריטרמאן, דוב וייס, שקיבל הזמנה מההנהלה הציונית בלונדון, שמשון היבנר, ישראל גרייף, מרדכי האובנשטוק, לודוויק שלוס, יהושע גוטסמאן, פוגל (עתה בירושלים), אברהם טייכבֶרג, פייביל שראֶר.

חוויה עמוקה בחיי העיר היו ביקוריהם של אישים גדולים ודגולים. זכות גדולה נתגלגלה ליהודי העיר כשניתן להם להקביל את פני הנשיא ד"ר חיים ווייצמן, אשר בדרכו מלבוב לרומניה הגיע לסטניסלאב ב-30 בנובמבר 1927 בשעה 10 בערב ושהה בתחנת הרכבת רבע שעה. אלפי יהודים זרמו לבית הנתיבות לברך את הנשיא, שעשה עליהם רושם בל ימחה. עידוד רב לעסקני התנועה והתעוררות בקרב הציבור הביא גם פרופיסור זליג ברודצקי, חבר ההנהלה הציונית בלונדון, שביקר בעיר ב-13 בדצמבר 1928. הפגישה עם חבר ההנהלה היתה לברכה לעבודה הציונית.

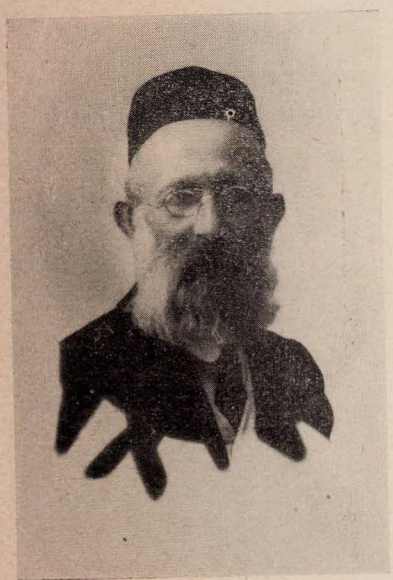
הקונגרס הציוני הט"ז ב-1929, שבו השתתף ד"ר אנולם הלפרן כציר מפלגת הציונים הכלליים, היה לו הד מיוחד בעיר. למועצת הסוכנות היהודית נבחרו מסטניסלאב בשם הלא-ציונים: ד"ר קארל הלפרן, הרב ר' דוד הורוויץ ופילים ליברמן כסגן. קארל הלפרן נבחר חבר הוועד האדמיניסטראטיבי של הסוכנות היהודית. הרגשת חג, שהורגשה בקונגרס בציריך, הושבתה על ידי מאורעות אב, שדיכאו מאוד את רוחם של יהודי הגולה. זכור אותו יום ששי, 28 באוגוסט 1929: בכל בתי הכנסת נערכו אזכרות לקדושי חברון וצפת. כל הוועדים הציוניים התכנסו לישיבה

ד״ר ראובן יונאס

ד״ר אלכסנדר ריטרמאן

ר׳ משה הוכמאן

מיוחדת. פתח ד"ר דוד מאגנט את המאורעות בארץ ישראל סקר ד"ר קארל הלפרן חבר הוועד האדמיניסטראטיבי של הסוכנות היהודית. בשעות 11-1 שבתו כל היהודים ממלאכתם ומעסקיהם. באסיפת אלפי יהודים שמלאו את חצר "בית העם" נאם דוב וייס.

יהודי סטניסלאב היתה חבה נודעת מהם למנהיגים הציונים. ב-29 בדצמבר 1929 נהרו המוני יהודים אל תחנת הרכבת לתת שלום עליכם לנשיא נחום סוקולוב, אשר בדרכו לרומניה התעכב רבע שעה בבית הנתיבות. רבים זכרו אותו בעודו עורך "הצפירה" והם קוראים את פליוטוניו מערב שבת לערב שבת בנשימה אחת. רבים הכירוהו פנים עוד בשנת תרע"ב (1912), שבה הרצה באגודת "ארץ ישראל" שבעיר. ברכוהו ד"ר אנזלם הלפרן וראובן פאהן. סוקולוב השיב והזכיר את ביקורו בסטניסלאב מלפני שבע עשרה שנה. בשנת 1929 ביקר בעיר גם יצחק בן-צבי, מראשי הישוב בארץ ישראל ומנהיגיו.

מאורע הנוהר אור, חדווה וחג גדול ליהודי סטניסלאב היה בואו של חיים נחמן ביאליק לעיר ב-8 בנובמבר 1931. מלבד עצם החדווה של הפגישה עם הגניוס של האומה, היה זה אור מנחם בחשכת הימים — הלא אלה הימים שבהם השתולל החוליגניסם בין הסטודנטים הפולנים בחוצפה. בתחנת הרכבת וברחובות שמבית הנתיבות לעיר הצטופפו אלפי יהודים שנדחקו להקביל את פני האורח הנעלה. נהרו אליו המונים לשתות בצמא את דבריו ולהתאבק בעפר רגליו. אותו יום לבשה סטניסלאב היהודית מעטה הוד, והפולנים תמהים הסבירו איש לאחיו: מיצקביץ' של היהודים בא לעיר. מועצת הקהילה ערכה לכבוד המשורר מושב חגיגי, שבו השתתפו נציגי הציבור היהודי על רוב זרמיו ושכבותיו. הגמנסיה היהודית ובית הספר העממי-העברי פגשוהו וקבלוהו בהתלהבות ובצהלה. ידוע ידעו יהודי סטניסלאב שזכו לכבוד גדול.

ד"ר בנציון מוסינזון שביקר בעיר ביוני 1933 התפעל למראה קהל ציוני מלוכד, שלא היה עוד זקוק לתעמולה ובקשב רב האזין להסבר וניתוח אידיאולוגי.

ב-27 באוגוסט 1936 הוזעקה אסיפה גדולה על ידי הוועד המאוחד של המפלגות הציוניות למחות נגד ממשלת בריטניה על נעילת שערי ארץ ישראל. באסיפה נאמו: ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר אברהם יוסף מאיר, ראובן פאהן וצבי איסאקובר. וועידת הפגנה ארצית למען ארץ ישראל, שנתקיימה בלבוב ב-20 בספטמבר 1936 בהשתתפותם של ד"ר פישל רוטנשטרייך (חבר הנהלת הסוכנות היהודית), יוסף שפרינצק, הרב זאב גולד ושבה רב היה חלקה של סטניסלאב הציונית על כל אגפיה; מפעל "עזרה ובצרון" שנפתח ב-23 בספטמבר על ידי יוסף שפרינצק ונוהל על ידי ד"ר אנזלם הלפרן — אלה וכאלה מעידים על הקשר ההדוק של העיר לחיי הציונות וארץ ישראל.

ציונים כללים

משנתכונן הוועד הציוני המקומי נתבע למערכה רבת תפקידים, מהם מאמצי שעה, שהצריכו ריכוז מלוכד של אנרגיה, מהם מעשי יום יום שכל שעה שעתם

ושהצריכו התמדה ורציפות. בראשית פעולתו נתבע הוועד לפתור שאלה חשובה עקרונית: הרשאים הציונים לקבל מאנדטים במועצת העיר ובוועד הקהילה שלא נבחרו, אלא מונו על ידי השלטונות. הציונים לא היו, לפי מציאות הימים ההם, רשאים להתנהג לפי הבחינה העקרונית בלבד. כי ממשלת־ווארשה, שלא מלאה אחרי הכתוב בחוקה בפרט בעניניי המיעוט היהודי הלאומי, לא היתה מעוניינת בעריכת בחירות חפשיות שבהן יוכל האורח־הבוחר להכריע ולקבוע את פרצופה הציבורי של העירייה ושל הקהילה. ואילו דחו הציונים את שיתוף הפעולה עם עירייה וקהילה ממונות ובאו תחתיהם שליחים שאין הציבור רוצה בהם וסגולתם היחידה שהם נושאים חן לפני השלטונות, שעל כן קיבלו הציונים את המאנדטים מכוח מינוי, ואכן השפעתם בקהילה בנשיאותו של ד"ר קארל הלפרן היתה קובעת ומכרעת. אמנם, מבין 17 היהודים במועצת העיר לא היו אלא 3 ציונים ו־4 יהודים לאומיים, עם זאת נשמע קולם של השלושה. ובבוא ימי הבחירות לקהילה, ב־11 במאי 1924, היה נצחונם של הציונים שלם. כראש הקהילה נבחר ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שהיה משנת 1919 המכוון את המדיניות הציונית־הלאומית בעיר. הוא שהיה בחינת "המטפחת האדומה" בעיניו של מושל המחוז גלאזאווסקי, אשר היה מדבר אתו קשות כאשר נעשה עוול ליהודים על ידי האדמיניסטראציה הפוליטית, כשם שהיה התוקף והתובע בעניני תקציב הקהילה. מושל המחוז ניסה באמצעים שונים לדכא את התנועה הציונית, להפריע את התפתחותה, לפגוע ברגשותיהם של היהודים ואחד האמצעים היתה הוראתו לפזר אסיפות ששפת נואמיהן היתה יידיש. אמנם, פקודותיו לא היו חוקיות ואפשר היה לערער עליהן לפני מושל הפלך, אבל בשעת מעשה גרמו להפרעת הפעולות בשטח ההסברה והתעמולה. אולם לשוא טרחו המערערים, מפני שגם מושל הפלך אסר לדבר יידיש באסיפות־עם וחבר הסינאט הפולני, ד"ר פישל רוטנשטרייך, שנהנה מזכויות חסינות כציר למוסד מחוקק עליון הוכרח לדבר פולנית (24 בדצמבר 1924). כוונות הזדון של פקידי האדמיניסטראציה היו גלויות. הם לא קנאו את קנאת הלשון הפולנית ולא חרדו לכבודה של התחוקה, שהבטיחה למיעוטים הלאומיים את הזכות להשתמש בלשונם. אלא רצו להתעלל ביהודים וביחוד בציונים.

אותה שנה (31 ביוני 1924) הוכתה ההסתדרות הציונית בעיר ועמה כל הציבור הציוני־הלאומי מכה קשה במות מנהיגם ד"ר ראובן יונאס (נולד בתר"ל 1870). עודו סטודנט באוניברסיטה היה חבר ארגונים ציוניים, תמיד לידו של אדולף שטאנד, ייסד בסטניסלאב (ב־1894) את אגודת „ארץ ישראל", היה אחד מעורכי „Przyszłość" ציר לקונגרסים ציוניים, נלחם ברעיון "אוגנדה", בקונגרס השביעי (1905) היה חבר הפראקציה הדימוקראטית בראשותו של ד"ר חיים ווייצמן; בסטניסלאב פעל למען הרעיון הציוני בשעה שהמלה ציונות היתה עוד בחינת כפירה; השתתף עם מאיר הניש במערכת „דער יוד". בשנת תרע"ח (1918), אחרי התפוררות אוסטריה, עמד במערכה הקדמית־הראשונה, היה אחד משני הנשיאים של המועצה הלאומית־היהודית בימי השלטון האוקראיני. חבר המועצה הארצית של ההסתדרות הציונית במזרח גליציה. במשך שנים הרבה ראש הוועד הציוני המחוזי והמקומי, חבר במועצת העיר, ציר לסיים הפולני,

אחד ממטפחיה הנאמנים של תנועת התחייה היהודית־הלאומית במזרח גליציה.

בשנת 1924 רפתה במידה מסויימת ההתעניינות בציונות, ביחוד בקרב בני גיל 18־30 שנה. בעול הפעולות הציוניות היום יומיות נשאו הוותיקים „הזקנים" וכוחות צעירים לא נתווספו. הציונים הכלליים היו תלושים מן הנוער וביחוד מאותו חלק בנוער היהודי שטיפח בנפשו אידיאלים חברתיים ואשר שאף להגשימם בארץ ישראל. לעומת זאת היתה להם השפעה על ציבור הסוחרים, שרובם ככולם היו ציונים או אוהדי הרעיון הציוני. סטניסלאב הציונית, אשר בימי אוסטריה תפסה מקום נכבד בתנועה הציונית בגליציה והשפעתה היתה על פני כל חבל פוקוטיה, ידעה היטב שלא תוכל עוד להחזיר לעצמה את העטרה מימי ה„דיסטריקטקאמיטע", עם זאת לא וויתרה על שאיפתה להדרכה ולהשפעה בערי השדה, להשיב רוח חיים ציוניים בעיירות הסמוכות לה. שאיפה זו באה לידי ביטוי בוועידה הגלילית, שהתקיימה ב־22 בפברואר 1925 ושבה השתתפו 43 צירים מן 17 מקומות. פתח ד"ר אלכסנדר ריטרמאן. נציג האזקוטיבה בלבוב, ד"ר מאכס לזר, מתח ביקורת על הציונים בשל יחסם לתנועה, לקרנות וקרא להם להתנער מאדישותם. ראובן פאהן מסר רשמים מביקורו בארץ ישראל. הרצו ד"ר דוד מאגנט על שאלות ארגוניות וד"ר הנריק ארנולד על העבודה למען ארץ ישראל. לוועד המחוזי נבחרו: ד"ר ברנארד פרנהוף יושב ראש, שמואל גוטליב, ד"ר דוד מאגנט, ד"ר מנשה הוצנקר, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן וד"ר מנדל קאסווינר (סטניסלאב), אפשטין, עזריאל רוזנהק ומאיר היבנר (נאדבורנה), אכסלראד (האליץ), יוסף ברון (לישיץ), ישראל פרנהוף (בוצ'אץ), ד"ר מאכס הלפרן (טלומאץ), יעקב קורן (טיסמיניץ), דוד סופר (אוטינייע), הרמן שטרייפלר (ברוטשין), ד"ר זאב שמוראק (בורשטין).

חלוקי הדעות ב„קולו היהודי" אשר בסיים הפולני בין ד"ר ליאון רייך וחבריו ובין יצחק גרינבוים וחבריו הטרידו גם את ציוני סטניסלאב וכשנקראה לשם יישוב הניגודים וועידה ציונית כללית בפולין, שהתקיימה בווארשה ב־14 במארס 1926, השתתפו בה מסטניסלאב ד"ר אלכסנדר ריטרמאן ואדולף זינגר, שתמכו, כשאר הציונים הכלליים, בקו המדיני של ליאון רייך. הציונים הרדיקלים ומפלגת מדינת היהודים, שמספר חבריהם לא הגיע כדי מנינים מספר, לא מצאו בעיר קרקע נוחה לצמיחה וגידול, וקיומם לא היה ניכר. לעומת זאת נתחזקו הציונים הכלליים, שנצטרפו אליהם רבים מבין הסוחרים, הם גם קבלו תגבורת מבני הדור הצעיר ביחוד מ„גיסקלה" (גוש־חלב), שמתוכה יצאו עסקנים צעירים בעלי מרץ, גם נשי „רחל־ה" היו להם לעזר. שידוד ארגוני פנימי זה בא לידי ביטוי בבחירות לוועידה הציונית הארצית, שהתקיימה בלבוב בסוף אוקטובר 1927. למועצה הארצית נבחרו, מלבד העסקנים הוותיקים ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר יעקב לויפר, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן וד"ר דוד מאגנט–גם שמואל גוטליב, יצחק האפטר (סוחרים), קלארה זינגר (רחל־ה) וזיגמונט שר (גיסקלה).

והרי מערכה חדשה – ימי הבחירות לסיים (4 במארס 1928). עתה היו הציונים המנצחים על המערכה בעיר. לקראת בחירות אלה כונסה ב־8 בינואר 1928 וועידה מחוזית, שבה השתתפו מלבוב הציר ד"ר הנריק רוזמארין וד"ר אדולף רוטפלד. פתח

ד"ר אוסקר וויינגארטן. כמועמדים ריאליים במקום הראשון ברשימה מספר „17" נקבעו ד"ר הנריק רוזמארין וד"ר אנזלם הלפרן.

אותה שנה נתקיים בעיר גם כינוס כולל נציגי הנוער הציוני האקדמאי הכללי. מכל מזרח גליציה התכנסו פה ב־2 באוקטובר 1928 צירי איגודים: „אמונה", „חשמונאי", „מכבי", „התחיה", „העתיד", „בר־כוכבא" ו„גיסקלה". מטרת הכינוס, שבו נדונו כל בעיות הנוער היהודי לגבי ארץ ישראל והגולה, היתה ליצור רקע לשיתוף פעולה בין כל אותם הארגונים.

שנת תר"צ (1930) היתה שנת פעולה מוגברת: לוועידה הארצית, שהתקיימה בלבוב באפריל, התחרו ארבע רשימות (מן 11 הצירים, חמשה הם שנבחרו מרשימת ריטרמאן, ושנים — מרשימת אנזלם הלפרן), עלו הכנסותיה של קרן היסוד, הציונים הוותיקים הגבירו את עשייתם למען הקרן הקימת לישראל ועם המהלומה (גזירות פספילד) שנחתה על התנועה הציונית נתלכדו השורות הציוניות.

הוועידה המחוזית, שהתקיימה ב־22 ביוני 1930, תוצאותיה לגבי הפעולה הציונית בערי השדה היו חשובות מבחינת הליכוד והארגון. בה הוקדש דיון מיוחד לבחירות לסיים הפולני, שנקבעו ל־15 בנובמבר 1930. ואמנם ידעו הציונים שהם צפויים למאבק קשה, כי שמונת השנים שחלפו למן הבחירות הדימוקראטיות־החפשיות לבית שברחוב ווייסקה בווארשה לא בישרו טובות לקראת העתיד. פילסודסקי ונושאי כליו לא הרפו מלקצץ ב„חוקת מארס", שהיתה ליהודים מחסה חוקי אחרון. מבין שלושת הצירים היהודים — הציונים שנבחרו במזרח גליציה היה ד"ר הנריק רוזמארין האחד, שנבחר במחוז סטניסלאב־קולומייא. אמנם, היו בעיר חוגים ציוניים שרצו לראות במקום הראשון את בן עירם, אולם הם בטלו רצונם מפני רצון הכלל ונבחר ד"ר רוזמארין.

תוצאות הבחירות לסיים לא אחרו לבוא. המשטר סלאווק־פריסטור לא יכול היה להשלים עם כך, כי בגליציה היו עוד ערים, שבהן היו ציונים בעלי השפעה במדיניות המישוק העירוני. לא יפלא, איפוא, שפרץ סכסוך בין סגן נשיא העיר ד"ר אלכסנדר ריטרמאן לבין נשיאה וואצלאוו חובאניאץ, חבר המפלגה השלטת. ד"ר ריטרמאן התפטר ובמאי 1931 נבחר סגן יצחק האפטר, שהיה ציוני, אבל לא היה מבעלי וותק ציבורי־לאומי ועבר ציוני. בבחירות לעירייה, שנתקיימו ב־10 בדצמבר 1933, נטלו הפולנים 28 מבין 48 מאנדטים, אף שלא היו אלא כ־35 אחוזים מאוכלוסיית העיר ואילו היהודים קיבלו רק 17 מאנדטים ומהם 8 לציונים הכלליים.

הציונים הכלליים עשו נסיונות בשנות 1931 לפעול בקרב הנוער העובד ולארגנו בהסתדרות „אחוה". הם גם סייעו להקמת ארגון „פועלי צדק" בעלי מלאכה ציונים שעזבו את „יד חרוצים". ההרצאות שהתקיימו שם נערכו על ידי מרצים שליחי הוועד הציוני. הארגון, שהיה לצנינים בצדי משטר זייבאלד ב„יד חרוצים", נסגר על ידי השלטונות כעבור שנתיים לקיומו.

הציונים, שהיו מבוני הקהילה והכניסו אור לנתיבתה, נחסמה לפניהם אפשרות כניסה לבנין שברחוב מייזלס 1, אשר עליו הם הניפו את הדגל כחול־לבן. מספטמבר 1934 ועד ספטמבר 1939 לא היו עוד במועצת הקהילה ובהנהגתה נבחרי הציונים הכלליים

ועסקני "המזרחי". הציונים לא נפלו ברוחם אלא הוסיפו עקשנות על מרץ, יחר על כן ודעת הקהל היתה על צדם. וכדי לחזקה ולגבר את המתח שלה יסדו שבועון פוליטי בפולנית "סלאווא" ("Słowo"), שעורכו היה ד"ר אנזלם הלפרן. גליונו הראשון יצא לאור ב־8 באפריל 1935. השבועון, שהיה בעל רמה גבוהה ומאמריו הצטיינו הן מבחינת תכנם הן מבחינת סגנונם, הדריך את הציבור היהודי, רב את ריבו וקבע את עמדתו בכל שאלה בעיר ובמדינה. העתון דחה כל ויתרון ולא נרתע מלהוקיע את משרתי השלטונות שהשתררו בבית הקהילה והשחו את קרנה.

ובינתיים גדלו ועלו כוחות צעירים וביניהם רבים בעלי השכלה גבוהה וביחוד עורכי־דין. בתוכם החלה תסיסה נגד הזקנים. תסיסה זו נבעה מרצון לשרת את הציבור וגם מדחף פנימי "לבוא לידי ביטוי". לדובר אופוזיציה זו היה מגיסטר למשפטים נתן פילנבוים, איש בעל השכלה רחבה ומוכשר ביותר. התמרדות זו נגד הזקנים היתה מכוונת ביחוד נגד ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שהיה לפי תכונותיו אוטוקראט ולא יכול היה לשאת מתנגדים לדעותיו. בסוף דצמבר 1935 התפטר ד"ר ריטרמאן מכהונת ראש הוועד הציוני המקומי ובמקומו נבחר ד"ר אברהם יוסף מאיר, איש הגווארדיה הראשונה, נוח לבריות ובמזגו הטוב היה מגשר בין הצעירים וה"זקנים", שהוא היה אחד מהם. בהנהגת מפלגת הציונים הכלליים חלה מעתה ריאורגניזאציה והצעירים, שתפסו בוועד המקומי מקום ניכר מאוד, בדעתם התחשבו עתה חבריהם הגדולים מהם. ב־12 ביאנואר 1936 התקיימה וועידה מחוזית, שבה השתתף חבר המרכז העולמי של ברית הציונים הכלליים פרץ ברנשטיין. ב־23 במאי 1937 התקיימה וועידה מחוזית בהשתתפות סגן נשיא הסתדרות הציונית במזרח גליציה ד"ר שלמה לדר. את הוועידה פתח ד"ר אברהם יוסף מאיר.

מכה גדולה הוכה הציבור בעיר בהלקח ממנו בראש חודש אדר ב' תרצ"ח ד"ר אלכסנדר ריטרמאן בשנת הששים ושתים לחייו. עוד בנעוריו היה פעיל בתנועת חובבי־ציון, עם הופעת הרצל היה אחד מנושאי כליו הנאמנים. בווינה, שהיתה מרכז הפעולה הציונית, עשה משנת תרנ"ו (1896) עד תרס"ד (1904). שם גמר את חוק לימודיו באוניברסיטה. עבד במשרד הסטודנטים להכנת הקונגרס הציוני הראשון בבזל, היה אחד ממייסדי "בר־כוכבא" הווינאית ובמשך זמן מסויים עמד בראשה. היה יושב ראש הסתדרויות הסטודנטים שנלחמו ב"אוגנדה". בשובו לסטניסלאב התחיל בעבודה ארגונית בעירו ובסביבתה. גדול היה כוחו בעבודה הסתדרותית־ארגונית, שבה לא ידע לאות. לא נח ולא שקט עד אשר ביצע את המפעל שיזם. בשנות 1907 ו־1911 היה פעיל מאד במלחמה שאסרו הציונים על המתבוללים במערכת הבחירות לפארלאמנט האוסטרי בווינה. השתתף כציר בקונגרס הציוני התשיעי (1909). היה אחד ממארגני המועצה הלאומית היהודית בימי כיבוש מזרח גליציה על ידי האוקראינים, שמקום מושבה היה סטניסלאב. הוא טאטא את המתבוללים מן הקהילה וכבשה להשפעת הציונים ובמשך שנים מספר עמד בראשה. נבחר סגן ראש העיר, ייסד את בית היתומים הגדול, היה אחד ממכונני הגמנסיה היהודית. מעשה ידיו להתפאר — היא החווה החקלאית להכשרת נערות לחקלאות ולחלוציות בא"י. באומץ, בגאווה ובעוז רוח הגן על כבוד

היהודים מפני מנדיהם ומשנאיהם. ארבעים ושש שנים עמד במערכותיה הראשונות של הצבוריות היהודית בעיר ובמחוזה ושרת את עמו באמונה. בסטניסלאב היהודית ובתנועה הציונית בגליציה היה אחד הלוחמים העזים.

ד"ר אברהם יוסף מאיר, שנבחר בדצמבר 1935 יושב ראש הוועד הפועל המקומי של הציונים הכלליים, התפטר מכהונתו זו באביב תרצ"ט (1939) ובמקומו נבחר עורך דין ד"ר אוסקר ווייגארטן, ששרת את שולחיו עד בוא שואת ספטמבר. כסגנים נבחרו בשנים 1935–1939 : ד"ר זיגמונט הופמאן, ד"ר שלמה פישגרינד ושבח אקסטמאיר. חברי הוועד הפועל ב־1939 היו: שבח אקסטמאיר, שמואל גוטליב, מהנדס משה דראך, ד"ר אנזלם הלפרן, יצחק האפטר, ד"ר זיגמונט הופמאן, ד"ר דוד מאגנט, מרדכי קימל, ד"ר איזידור קורנבליה, ד"ר מנדל קאסווינר, ד"ר בנימין פיכמאן, ד"ר יעקב לויפר, ד"ר שלמה פריינדליך, מגיסטר זיגמונט שר ומגיסטר נתן פולאק. כחברי הוועד המקומי היו פעילים בשנים האחרונות : ד"ר אברהם מאגנט, ד"ר יהויכין קליין, דוד קאסווינר ומהנדס יונה פוגל.

ב־18 בספטמבר 1939 נכנסו לעיר הצבאות הסוביטיים. באוקטובר החלו מאסרי הציונים. ראשון הושם בבית הסוהר שבח אקסטמאיר בליל יום כפורים ת"ש (אותו לילה נכלא גם ר' יצחק ברגמאן מעסקני „אגודת ישראל"), אחריו נאסרו בלילות הבאים ד"ר זיגמונט הופמאן, מגיסטר זיגמונט שר, ד"ר בנימין פיכמאן, אשר קרויטהאמר, מרדכי קימל, יצחק האפטר, ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר מנדל קאסווינר וד"ר יהודה לייב ארנולד. באפריל 1940 נערך נגדם משפט. הואיל ולא נסתיים בפסק־דין, נמסר הענין שלהם לחקירה נוספת ונדונו באורח אדמיניסטראטיבי לעבודת פרך לשמונה שנים. יצחק האפטר, שנשאר בבית הכלא בסטניסלאב שוחרר מחמת מחלתו ומת לפני כיבוש העיר על ידי הנאצים, וזכה לקבר ישראל. כל שאר האסירים הועברו באוגוסט 1940 למעמקי רוסיה ושם התענו בבתי כלא עד אשר ניתנה, בספטמבר 1941, חנינה לכל נתיני פולין. שבח אקסטמאיר וד"ר בנימין פיכמאן נשמתם יצאה בבית הסוהר לפני מתן החנינה; ד"ר זיגמונט הופמאן, אשר קרויטהמר, מרדכי קימל, ד"ר יהודה לייב ארנולד, וד"ר אנזלם הלפרן מתו אחר צאתם לחופש. האחד שנגאל משם הוא ד"ר מנדל קאסווינר, שחי כיום בירושלים.

ייזכרו לטובה ראשי העסקנים שנרצחו בידי טמאים: ד"ר יעקב לויפר הי"ד. היה עורך דין מוכשר ביותר, בעל ידיעות מקיפות במדע המשפטים, הוכתר בתואר דוקטור באוניברסיטה בלבוב, משם עבר כקונציפיינט לסטניסלאב, שבה ישב כארבעים שנה. כל ימיו למד. בחיבה יתרה שקד על לימוד תולדות היהודים והציונות. מראשית קיומה של „אמונה" בלבוב, שהוא היה ממייסדיה, ועד יומו האחרון היה בעל מעשים ושליח צבור נאמן וישר. ציר לקונגרסים הציונים הי' (1909) והי"א (1911), חבר הנשיאות של הוועד הציוני המחוזי מלפני מלחמת העולם, לוחם תקיף במועצה הלאומית היהודית בימי שלטון האוקראינים, אחד משנים עשר הנבחרים במועצה הלאומית היהודית למזרח גליציה, בשנים 1920–1939 חבר במועצת העיר. שנים הרבה שימש נשיא מועצת „קופת חסכון עירונית" ובתפקידו זה העלה את ניהול הבנק העירוני לרמה גבוהה ועשאהו

מכשיר פיננסי חשוב, שהיה למשענת לסוחר ולבעל מלאכה היהודים; חבר הוועד הפועל המקומי של מפלגת הציונים הכלליים בעשרים השנים האחרונות, רכש את „בית העם" לקניין הציבור, היה ממייסדי הגימנסיה היהודית, שעל משמרתה עמד בכל עתותיה. תמיד היה בצמרת העסקנות הציונית־הלאומית, בר־דעת ועמקן. לדבריו השקולים הכל הקשיבו, בכל דבר ציבורי קשה היו שואלים לדעתו ולעצתו, ריב ומחלוקת היו זרים לרוחו. ממכובדי העיר, כל תושביה ללא הבדל דת ולאום נהגו בו דרך ארץ. התיצבותו בשער היתה גאה, מגן באומץ־לב על ככוד עמו. בבוא השואה נרצח על ידי הנאצים יחד עם עדתו.

ד"ר אנזלם הלפרן, בנו של הירש הלפרן ואחיו של קארל, נולד בשנת תרל"ה. בן י"ט שנים היה בין הפעילים בארגונים הציוניים בבירת אוסטריה ובנאומו הציוני הראשון שנשא שם ב־1896 משך אליו את תשומת לבם של מאזיניו האקדמאים. באוניברסיטה בווינה גמר את חוק למודיו בתורת המשפטים. בתרס"א (1901) חזר לסטניסלאב ומאז, במשך 38 שנים רצופות, היה בשורות הראשונות ובמערכות הקדמיות של תנועת התחייה הלאומית־הציונית בעיר ובמזרח גליציה. בשנות 1915־1916 היה חבר במועצת ההסתדרות הציונית למדינת אוסטריה. בפעולות הכנה לארגון המועצה היהודית הלאומית למזרח גליציה, שהוא היה אחד משנים עשר נבחריה, ובעבודותיה אחר הקמתה היה חדשים רצופים פועל ומפעיל. ביחוד עשה להקמת מחלקה לסטאטיסטיקה, שבה ראה נקודת מוצא לפעולות קונסטרוקטיביות שיטתיות. היה הכרח להוציא עתון בשביל יהודי מזרח גליציה, שהיתה מנותקת מלבוב, ואז הוחלט להוציא בסטניסלאב „דאס יודישע טאגבלאט" בעריכת מ. א. טננבלאט (עורך ה„טאגבלאט" בלבוב), שהוזמן מווינה לסטניסלאב. בעת ההיא לא קל היה להדפיס עתון ואת המאמצים הגדולים וכן גם כסף מכיסו השקיע ד"ר אנזלם הלפרן. בשנים תרע"ט־תר"פ (1919־1920) עזר לקבוצות „החלוץ" ובתרצ"ב (1932) עמד בראש הליגה למען ארץ ישראל העובדת. יחסו החיובי לכובשי הכבישים ולאנשי המעדר במולדת נפק לא בלבד מהשקפתו הציונית־הדימוקראטית, הוא היה בדמו — בנפשו. לא היה נוח לכעוס, מושל ברוחו, מעולם לא אמר: קבלו דעתי. מכאן שחלוקי הדעות בינו לבין ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, יסודם בגישה לאנשים ובדרכי הביצוע. לא רק זכות אבותיו היתה מסייעתו, תקיפותו — נמוסיו הנאים; כוחו — ענוותנותו. אהוב ומכובד על הציבור, בשל מעלותיו נבחר ראש הקהילה. היה בעל לב טוב, ראה בצער אחיו הפליטים שבאו לעיר מגרמניה ב־1933 ומאז התמסר להקלת סבלם מעליהם. במועצת העיר, שהיה חבר לה שנים הרבה; ב„קרן היסוד" שהגדיל עשות למענה; במועצה למען היתום והילד העזוב; בגימנסיה היהודית ובכל שאר מוסדות הציבור נשא בלבו את אהבת עמו ודגל ציון פרוש בידיו.

היה חבר במועצה הארצית של מפלגת הציונים הכלליים, השתתף כציר בקונגרסים הציונים: ח' (1907), ט' (1911), הי"א (1913), הט"ו (1927) הט"ז (1929), הכ"א (1939). נבחר חבר בית דין הקונגרס בשנים 1927־1929, סגן חבר הוועד הפועל הציוני בשנים 1929־1931, חבר במועצת הסוכנות היהודית בשנים 1925־1931 וסגן חבר מועצה זו בשנים 1937־1939.

התכונן לבקר בארץ ישראל בסוף שנת 1939 על פי הזמנת הדירקטוריון של „קרן היסוד" בירושלם ולא אסתייעא מילתא. ב־21 באוקטובר 1939 נאסר על ידי השלטונות הסובייטים ונפטר בטאשקנט. אציל היה האיש. מצא סיפוקו בעבודתו לעמו ולציבור שהיה עוסק עמו לשם שמים.

שבח אקסטמאיר היה ציוני מילדותו ועד שעתו האחרונה בבית הכלא ברוסיה. סוחר עצים גדול ובמסחר התנהג עם זולתו ביושר. בעל מידות, נכון לעמוד לימין רעהו, ורבים נעזרו בגמילת חסדים שלו. כל ימי חייו לא פסק מלעשות לציונות ולארץ ישראל. לא עבר עליו יום מבלי עשות משהו טוב בשביל הציבור ועמו. יקר היה לו החינוך העברי־הציוני של הדור הצעיר. היה בין מייסדי „שפה ברורה" והגמנסיה היהודית היתה חלק מנפשו. גם לתרבות הגוף נתן תשומת לבו, בשנים האחרונות היה סגן יושב ראש הסתדרות „הכוח". בבחירות לסיים, לקונגרסים ציוניים מעולם לא חסר; במערכה הכבדה עם המתבוללים היה חלקו ניכר מאוד; תבונתו בלב הועילה ביחסים שבין המפלגות; בין עסקני „קרן היסוד"—ראש המתרימים ואיש לא היה מסרב לו; ראשון בארגון הסוחרים; בר שכל ומשכיל; בחוגי האינטליגנציה, שבידיהם היה הגה העסקנות הציבורית, נראה כשווה להם; בעל מזג טוב ונוח לבריות, ותרן בדברים של מה בכך ועומד על דעתו בעניינים ששולחיו רואים אותם עקרוניים. כחסיד נלהב של חיים ווייצמן, היה מגן בויכוחים בכל כוח השכנוע על הקו שלו. איש מעשים בכל מוסד ובכל גוף ציבורי, שאליו נבחר; נוטה וקרוב לציבור העמלים והעובדים; היה אהוב בכל המפלגות והחוגים והשכבות. כאות חיבה הנודעת לו קראוהו: שבח, והכל ידעו שאין שבח אלא אחד, הוא שבח אקסטמאיר. היה גיסו של ר' משה הוכמאן. בתרצ"ט (1939) שימש סגן ראש הוועד הפועל למפלגת הציונים הכלליים. בו נתגלמה דמות יפה של סוחר — עסקן מעולה, חולם ועושה לעמו ולארצו.

עסקנים פעילים וחברי הוועד של מפלגת הציונים הכלליים, בפרקי זמנים שונים, היו: קלמן ביברינג, הרב חיים גודל ברטיש, יצחק גלאזר, ד"ר מנשה הוצנקר, אנזלם הורוויץ, דוד הורוויץ מורה בגמנסיה, ד"ר זיגמונט הורוויץ, יוסף מרדכי הורוויץ, ד"ר משה הסל, ד"ר פנחס הסל, שלמה ואקס, אברהם זינגר, אוסקר זליגר, אברהם מנדל, דן מנדל, לייב מנדל, שלמה מנדל, ד"ר אברהם מנהארט, יעקב נכבר, מהנדס יוליוש פיירמאן, עורך־דין נתן פילנבוים, ד"ר ברנארד פרנהוף, אשר קרויטהאמר, ד"ר יעקב שרייאר וד"ר יעקב שראגר.

הסתדרות „המזרחי"

בשנת תרס"ט (1909) אחר הקונגרס התשיעי נוסדה בסטנישלאב הסתדרות „המזרחי" על ידי ר' משה הוכמאן, שהיה ממניחי היסוד של הסתדרות „המזרחי" העולמית. ר' משה הוכמאן, יושב ראש „המזרחי" בעירנו, שימש גם יושב ראש חברת „ארץ ישראל", שבה היו מתכנסים כל שוקלי שקל וכל שוחרי ציון. בחברת „ארץ ישראל" היה ש"ס ומעל הקיר נשקפה תמונת הלוחם הציוני ר' שרגא פייבוש שרייאר, רבה

של ברוטשין. בכיסו של משה הוכמאן היו שני מיני שקלים, שהיה מפיצם בין הציונים ובין „המזרחי" ובלבד להעמיד ציונים הרבה.

מנוף להתפתחות „המזרחי" ניתן על ידי הרב מאיר בר־אילן (ברלין), שביקר בעירנו בקיץ שנת תרע"ג (1913). נוסד בית ספר עברי מעין חדר מתוקן. בוועד הראשון של הסתדרות „המזרחי" היו עשרה חברים: משה הוכמאן יושב ראש, ירוחם פישל שווארץ סגן, לייב צוייג, אברהם טריבפדר, משה שנפלד, יוסף כ"ץ, לייב ראוכר, אברהם שפיגל (עתה ביבנה), יוסף אייזנשטיין ודוב וייס. בימי המלחמה 1914־1918 שותקו הפעולות הציונות והסתדרות „המזרחי" התפרדה. היא התלקטה והתארגנה במעוף רב בימי שלטון הריפובליקה האוקראינית המערבית. בקלויז דסאדיגורא התאספו החסידים על כל אגפיהם, בא הרב דמתא ר' דוד הלוי הורוויץ ובהתלהבות נתקבלה ההכרזה על ביסוס הסתדרות „המזרחי", שאליה נצטרפו היהודים הדתיים. התפתחותה ניזונה מכל אותם מעיינות שמהם ניזונה תנועת התחייה הלאומית. יהודי עירנו רובם ככולם היו נתונים להשפעת הציונים, שהתחנכו באסכולה ההרצלאית. חסידי סאדיגורא, ויז'ניץ, צ'ורטקוב, אוטיניי"ע וזידטשוב, ששלחו את בניהם לבתי ספר תיכוניים ולאוניברסיטאות, לא מלאם לבם לצאת חוצץ נגד הציונים, יתר על כן היו ביניהם גם ציונים. אם קנה מידה ליחס של באי בתי כנסת לציונות בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היתה הקערה לקרן הקימת לישראל בערב יום כפורים, הרי תהיה זאת טעות להסיק מכך מסקנה על הכלל. הגבאי, שהיה לו יחס שלילי לקערת קק"ל משום שכעס על הציונים, לא היה מבטא את רחשי לבם של באי בתי כנסת, שרבים מהם היו שוקלים את השקל ואחרי המלחמה תורמים לקרן היסוד והתפקדו עם מפלגות ציוניות שונות.

פעם אחת אירע בקלויז דסאדיגורא מעשה שכך היה: כידוע אין אומרים תחנון בשעה שבבית הכנסת נמצא חתן, או שיש ברית מילה, או שאותו יום חל יום השנה של פטירת צדיק. וכדי שהעובר לפני התבה לא ימשיך לאמר תחנון אחרי תפילת שמונה־עשרה אלא יגיד חצי קדיש, דופק הגבאי על שולחן הבימה. סימן שאין אומרין תחנון. ומעשה, בכ' תמוז כשסיים הש"ץ את תפלת הי"ח דפק ר' פנחס ואגשאל על שולחן הבימה: „היינט איז ר' הרצלי וינערס יאהרצייט" (היום חל יום השנה לפטירת ר' הרצלי מווינה) והכוונה היתה כמובן לבנימין זאב הרצל.

בעירנו לא היו נוהגים להגדיר יהודים כדתיים ושאינם דתיים, נאמני תורה ושאינם נאמנים. כל יהודי היה מוחזק יהודי ואפילו בין המפלגות הקיצוניות לא נמצאו מתפארים ב„מומרות להכעיס". משה פרנקל הכובען, נציג ה„בונד" בקהילה, היה גם גבאי בבית הכנסת הגדול. במלחמות בין המתנגדים לחסידים לא נתנסו יהודי עירנו. מעטים היו הבתים שבהם נפערה תהום בין אבות לבנים. הבנים לא ברחו מקניהם ולא התכחשו לאור המסורת. קנאי דת לא היו בעירנו וקרקעה לא היתה נוחה לצמיחת „אגודת ישראל", שהשפעתה על הציבור היתה בטלה ומבוטלת ואלולא סעד גורמי חוץ לא היתה קיימת בכלל. בעירנו היתה תחרות בין „אגודת ישראל" ובין „המזרחי" לטובת „המזרחי". מעשה ובבחירות לקהילה לא זכתה ה„אגודה" אפילו במאנדט אחד. הרבנים משושלת הורוויץ היה להם חלק רב בעיצוב דמותם המסורתית־הלאומית של יהודי סטניסלאב. בעוד אשר

בערים רבות היו הרבנים מתנגדים לציונות או עמדו מרחוק לה, היה הרב ר' דוד הלוי הורוויץ, שישב על כסא הרבנות בסטניסלאב במשך שלושים שנה. איש "המזרחי", אף נבחר בשנת תרפ"ט חבר מועצת הסוכנות היהודית. הופעתו הגאה בוועידת רבני גליציה, שהתקיימה בלבוב בשנת תרפ"ח, הקנתה לו ולציבור היהודי כולו כבוד רב. הוא התנגד בכל תוקף לכך, שוועידת הרבנים תקבל החלטות פוליטיות לפי רצונם של השלטונות והרבנים הכפופים להם.

בשנת תרפ"ז (1927) נמסר לרשות הסתדרות "המזרחי" בית הכנסת על שם האחים יעקב ויוסף קיזלר, הידוע בשם "קיזלערס שול". בית כנסת זה נבנה על ידי יקותיאל קיזלר, לפי דרישת אשתו הצדקת שיינדלי להציב יד ושם לשני בניהם, שמתו בדמי ימיהם. האפוטרופוס הממונה על רכושו של קיזלר היה ד"ר ליאון ביברינג, שנתמנה בעת ההיא, בעזרת השלטונות, קומיסאר הקהילה והסכים בהשפעתו האישית של דוב וייס, אשר מידיו קיבל את מפתחות הקהילה, למסור את בית הכנסת להסתדרות "המזרחי". אחר שנעשו בו השינויים הדרושים (הבימה, שהיתה כמו בטמפל ליד ארון הקודש, הועברה לאמצע בית הכנסת מול ארון הקודש) נמסר לבעליו החדשים ומעתה נקרא "בית תפילה מזרחי על שם האחים יעקב ויוסף קיזלר". יקותיאל קיזלר, שהיה בשעתו ראש הקהילה, תקף, רגירר טפ־סי, יריבם של הציונים, שהקים "טמפל" לעצמו ולנגררים אחריו, אפיקירוס להכעיס – אחרי מותו היה "קיזלערס שול" לבית כנסת של הסתדרות "המזרחי".

על ידו התארגנו: 1) חברת "לוז", סיסמתה היתה "ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות, שם עולם אתן לו אשר לא יכרת" (ישעיהו נו, ה). מטרת החברה היתה "לשמור לזכר עולם את החברים ששבקו לן חיים ולתת להם שם ושארית לחייהם עלי חלד".

2) אגודת "שיבת ציון", מטרתה היתה לעזור לעלייה לארץ ישראל על ידי הגרלה אחת לשנה, בחנוכה. ליד בית הכנסת נמצאו המועדונים של ההסתדרויות "המזרחי", "צעירי מזרחי", ו"בנות מזרחי".

כאמור, עמד ר' משה הוכמאן בראש הסתדרות "המזרחי" בסטניסלאב משנת הווסדה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בשנות תרע"ד – תרע"ח (1914-1918) שבתה כל פעולה ארגונית־ציונית וממילא גם בקרב "המזרחי". בשנות תרע"ח – תרע"ט (1918־1919) שימש ראש "המזרחי" ר' אברהם קייש, שהיה גם יושב ראש חברת מת"ת ("מציון תצא תורה"), חבר הוועד המרכזי של הסתדרות "המזרחי". הוא עלה לארץ ישראל בשנת 1924 והתיישב בתל־אביב. בשנים תר"פ – תרצ"ד (1920־1934) היה לסרוגין הגה "המזרחי" בידי ר' משה הוכמאן, ירוחם פישל שוארץ, ור' דוב וייס, שעלה לארץ ישראל ב־1934. האחרון השתתף כציר בקונגרסים הציוניים הט"ו (בבזל־1927), הכ' (בצירי־ריך־1937) והכ"ב (בבזל־1946), חבר הוועד הראשי של הסתדרות המזרחי העולמי וסגן חבר הוועד הפועל הציוני. משנת תרצ"ד (1934) ועד פרוץ מלחמת העולם השניה עמד בראש "המזרחי" הסופר ראובן פאהן, שהוגלה בספטמבר 1939 ליערות־עד ברוסיה ומאז נעלמו עקבותיו.

נציגי הסתדרות "המזרחי" בקהילה בזמנים שונים היו שלושת סגני ראש

הקהילה: ר' יצחק מאיר הורוויץ, לייב צוייג. ר' משה הוכמאן; שאול לינדנר, שלום לאם, יוסף צייזלר, אפרים זיינפלד, אליעזר ביטקובר, יצחק אייזיק ביטמאן, יצחק לייב פיינטוך, אברהם טריבפדר, יהודה ברגר, ראובן פאהן, יוסף אייזנשטיין ודוב וייס.

השפעת הסתדרות „המזרחי" על החיים הציבוריים־הלאומיים היתה מורגשת ועסקניה עמדו תמיד במערכות הציוניות הראשונות: במלחמת היהודים לאוטונומיה לאומית תחת השלטון האוקראיני, בבחירות לסיים הפולני, בקהילה, בשדה החינוך העברי, בקרנות הציונות, בקואופרציה האשראית, במוסדות חברה וצדקה. הם ראו בקהילה לא רק כלי שרת לצרכים דתיים, אלא גם נציגות פוליטית־לאומית של הציבור היהודי. בעניינים מדיניים ובשאלות לאומיות יסודיות, שהעסיקו את הקהילה, היה תמיד שיתוף פעולה בין „המזרחי" לבין שאר המפלגות הציוניות.

עידוד רב להסתדרות „המזרחי" בסטניסלאב והתעוררות ציונית הביאו מנהיגי המזרחי העולמי: הרב ר' יהודה ליב הכהן מימון־פישמאן (ביקר בעיר ב־16 באפריל 1926 וב־30 באוגוסט 1932), הרב ר' מאיר ברלין (ביקר ב־24 באוגוסט 1928) והרב זאב גולד (ביקר ב־18 באפריל 1936). אלפי יהודים חרדים הקבילו פניהם והאזינו לדבריהם.

ראשי הסתדרות „המזרחי" בעיר הטביעו את חותמם על חלקים חשובים של הציבור היהודי. ר' משה הוכמאן (נולד בקאלוש ביום א' דר"ח אלול תרכ"ו) ציונותו התחילה מלפני הופעת הרצל. היה בין מפלסי נתיבותיה בשעה שההולכים בהן היו בבחינת „אויל הנביא משוגע איש הרוח". עמד במערכה עם מתנגדים מבית, יהודים חרדים, ומבהוץ – המתבוללים הפוליטיים. הוא חש את דופק הזמן והכניס יהודים רבים נאמני מסורת, באי בתי הכנסת, אל הסתדרות „המזרחי" וסייע במידה רבה לכך, שהציונות נעשתה גורם חשוב בבתי הכנסת.

אחרי מות ר' יהושע פאדנהכט בקולומייא, מאבות הציונות הדתית (בעל „יזרעאל"), היו הכל סבורים, כי מדרך הטבע הוא שמרכז המזרחי לגליציה יעבור ללבוב. אולם עד שהעסקנים בלבוב החליטו ליטול לידם את הגה המזרחי בגליציה, לא היסס ר' משה הוכמאן, שעמד גם בראש חברת „ארץ ישראל", להעמיס על שכמו את עול המזרחי. ר' חיים ישראל אייז, איש דוקלא, שישב בציריך והיה תחילה ציוני (אחר כך היה ממתנגדי הציונים ומראשי „אגודת ישראל") וכן גם המרכז של „המזרחי" בפרנקפורט הפצירו בו, שישים על שכמו את משימת הנהגת התנועה במדינת גליציה. הוא נענה להם ושלוש שנים נשא בעולה. שם מרכז המזרחי היה „לישכת המזרחי בעד גליציה ובוקובינה". עזר כנגדו היה ראובן פאהן, שגר בהאליץ. הוא ומשה הוכמאן פירסמו יחד את הקול הקורא הראשון המוקדש לתנועת המזרחי, שנדפס ב„המצפה" בקראקא והם שבאו על החתום. עקיבה וגאה היתה עמידתו במועצת הקהילה בימי שלטון הרגירדים מאסכולת יוסף זליג רובינשטיין והיה מקהה את החצים שנשלחו אל הציונים מאשפתם של ה„קהלניקים", שחסו בצלו של יועץ החצר פרוקופציץ. בימי שלטון האוקראיניים במזרח גליציה שהה בווינה ונבחר חבר מועצת־הלוואי שהוקמה בבירת אוסטריה ליד הנציגות של המועצה הלאומית היהודית למזרח גליציה, ואשר בראשה עמד אדולף שטאנד. כסגן ראש הקהילה היה שוקד על מילוי חובותיו, שהוטלו עליו ויום־יום

נראה עובד בחדר הנשיאות. כראש "המזרחי" בעיר וכחבר הוועד המרכזי למזרח גליציה תרם מכוחותיו לחיזוק מפלגתו. השתתף כציר בקונגרסים הציוניים הי"א (בווינה־תרע"ג), והי"ג (בקארלסבד תרפ"ג). כסוחר עצים ליצוא קשר קשרי מסחר עם ארץ ישראל והרבה לבקר בה. בתרצ"ד (1934) עלה להשתקע בה. היה בר אוריין, איש השכלה ובעל סגנון עברי יפה. הוא היה זקן הציונים בסטניסלאב ואחד מנכבדיה. הוא, שהיה ממניחי היסוד, ראה בארץ ישראל את הבית בהיבנותו על אריחיו ונדבכיו, ובבית לבנים שהוא עשאן והביאן (נפטר בתל־אביב ז' באלול תש"ה).

ר' לייב צוייג, אחד מחשובי "המזרחי" בעיר, תלמיד חכם, חקלאי, גנן, מפיץ רעיון עבודת האדמה, סגר בעדו ב„אהבת חסד" וקנה לו חלק בעולם הבא, שעשה את המוסד להלוואות בלי רבית עוגן הצלה לאלפי יהודים. עשרות אנשים התדפקו בכל יום על דלתות ביתו, שהיו פתוחות לכל נצרך. כסגן ראש הקהילה נטל חלק פעיל מאוד במשא ומתן לרכישת בית העלמין החדש שהוא חנכו. היה טיפוס יהודי נאה, יקר. נרצח בידי הנאצים.

ר' יהודה ברגר מראשי „המזרחי" בעיר, ונציגה בקהילה, בן תורה ומשכיל, התמסר בלב ונפש עשרים שנים רצופות לחינוך העברי. כראש אגודת בית הספר העברי העממי וכחבר הנשיאות של וועד אגודת הגמנסיה היהודית הגדיל עשות. ראוי הוא שיקרא אבי בית הספר העברי, שבו היה מבלה יום יום שעות מספר. בין בוני התנועה העברית בפולין יזכר שמו.

ר' ירוחם פישל שווארץ, חתנו של ר' בריש הורוויץ, בעל בית מסחר גדול לאריגים, גיסו של הנדז'י הורוויץ. היה חסיד דבית ויזניץ, נשא את דבר הציונות אל חצר הרבי ונלחם לה בתוך קהל החסידים. ציוני מסור בלב ונפש, ממייסדי "המזרחי" והיה נציגה במועצה היהודית הלאומית ובקהילה. כל בני ביתו היו ציונים.

ר' יצחק מאיר הלוי הורוויץ, איש אמיד מופלג, יפה תואר, זקנו הלבן יורד על פי מדותיו, סוחר הגון, איש ישר, אדוק. אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשחזר עם אשתו זלאטה לעיר, אף שהיה כל ימיו רחוק מן התנועה הציונית, נצטרף אל ההסתדרות המזרחי והיה נציגה בהנהלת הקהילה. הסתפחותו לציונות עשתה רושם בין היהודים האדוקים.

ר' יוסף צייזלר, בעל בית חרושת לבדים, חבר הנהלת הקהילה, איש אציל ונדיב.

אהרן (אורצי) וייזר, ציוני תמים נפש, שהיה כל ימיו נאבק לפרנסת ביתו ועם זאת היה עסקן ציוני זריז וחרוץ.

ר' פנחס שלמה שוסהיים, נולד בפשמישל בתרי"ד, היה תלמידו של הרב ר' יצחק שמלקיש. בהיותו אברך התנדב ללמד בשבתות את בעלי המלאכה בעיירה רעדים (ראדימנו מחוז ירוסלאב), שבה התחתן. משם עבר לעיר לבוב ופה היה דורש בבתי מדרש שונים כמגיד שאומנותו בכך. בשנים תרנ"ד — תרנ"ז היה מגיד בזאבלוטוב, לאחר מכן — ארבע שנים בבית הכנסת הגדול בטיסמיניץ. משם בא לסטניסלאב והתפלל בקביעות בבית הכנסת "אגודת אחים" שברחוב בלוואדאר הידוע בשם דעם מגיד'ס שול. הוא היה מראשוני המטיפים לציון ולציונות, מומחה לשילובי־כתובים ושיבוציהם לדרושים המכוונים לענין אקטואלי. משך אליו קהל רב של מאזינים.

ר' יעקב גלרטר נולד בבורשטין בשנת תרכ"ט להוריו ר' שרגא פייבל וחוה. סוחר, חוכר־אחוזה. למדן ואוהב הפילוסופיה של ימי הבינים; חיבב עיון באבן־עזרא ולא שינה מנוהגו ללמוד בשבתות את „העקדה"; לא פסק מלהגות ומלעיין בספרי־יראים וכבן־חורין היה מטייל בשדותיהם של היינה, שילר ולסינג; בקי בספרות החסידות ואיש אירופי המכיר הוויות העולם; חסיד סטראטין ובורשטין ומשכיל מתפלל בלהט ובדמע; אהב פרחים ובהנאת־מצוה מיוחדת היה משתעשע, בעזרת בניו, לשפר וליפות את סוכתו, שהיה ישן בה. היה ראש הקהילה באזיפולי (יזופול), חבר מועצת החינוך המחוזית וסגן ראש העיירה. לפני מלחמת העולם הראשונה הקדיש לה עשרים שנות חיים, כמשרתה הנאמן על שכמו נשאה. אהוב על הבריות, אץ לעזור לכל איש ישראל, זריז ומזדרז לחלץ את זולתו מן המצוקה. החוקר ד"ר מאיר וייסברג היה מבאי ביתו והפילוסוף־פרופיסור, גראף וויצ'יאך דז'ידושיצקי, שהיה מיניסטר בווינה, היה מזמין אותו לארמונו באזיפולי לשיחת רעים על קבלה. בשנת תרע"ט נמנה עם הראשונים, שנתנו את ידם לחידוש הסתדרות „המזרחי" בסטניסלאב ולחיזוקה ובמערכותיה הקדמיות פעל הרבה למען המועצה היהודית הלאומית בימי שלטון האוקראינים. היה עם החרוצים לחזק את „שפה ברורה". זכורים נאומיו המלהיבים שזורים מדרשי גאולה. עם רעייתו הצדקת רחל, הי"ד, הקים בית נאמן לתורה ולציון.

המשורר נטע שטוקהמר, בנם של ר' אליעזר, שהיה ירא שמים ותלמיד חכם, והענצ'ה, נולד ביזופאל בתרנ"ה. למד תורה מפי סבו ר' משה שטוקהאמר, קראוהו ר' משה הירש לייבס, שהורה גמרא לצעירים טובי־מוחות שבעיירה. בעודו נער הגיעו אליו רעיונות ההשכלה ובעליית הגג למד בסתר גרמנית, דקדוק, תנ"ך, וכן קרא שם עתונות לועזית. בן־עשר כתב שיר בעברית מוקדש לגראף וויצ'יאך דז'ידושיצקי וקיבל ממנו בתורת מתנה אטלאס יקר המציאות. כשכבשו הרוסים את גליציה שרפה אמו את האטלאס מחשש פן יחשדו בצעיר שהוא מרגל. ב־1915 גוייס לצבא האוסטרי, נשלח לחזית המזרחית ונלקח בשבי הרוסים. ארבע שנים שהה ברוסיה, במוסקבה ובפטרוגראד ושימש זמן־מה ספרן בספריה הממשלתית, באגף המזרחי. בתרע"ט (1919) חזר הביתה, בתר"פ נשא לו אשה מסטרילסק החדשה, שבה גר עד תרפ"ה (1925). אותה שנה עבר לסטניסלאב ומאז ישב בה עד כיבוש העיר על ידי הנאצים. היה מנהל המשרד הארצישראלי בעיר, לאחר מכן נתמנה פקיד הקהילה ומנהל ספרייתה. הוא כונן את הספרייה, חרד להרחבתה, דאג להעשרתה ועשאה מרכז־משיכה לנוער ולמבוגרים גם יחד. הניח את היסודות הרעיוניים לתנועת נוער דתית „בני עקיבא" בגליציה, כתב למענם חוברות הסברה והיה מראשוני האידיאולוגים של „תורה ועבודה".

בתרצ"ג (1933) פירסם את אוסף השירים הראשון „חזון ימים" [1], שעשה רושם על ביאליק. וזו לשון המכתב ששלח אליו ח. נ. ביאליק: „תל־אביב י"ט תמוז תרצ"ג (13 ביולי 1933). משורר יקר, קבץ שיריך הגיעני, ותודה לך. רבים מבתיו הרעידו את לבי, ועל זה היה ברוך כפלים. מה טוב, כי במהומת דורנו עוד נמצאים יחידים

1) הוצאת מערכת „הסופר" לבוב, ביבליוטיקי תרצ"ג.

בודדים השומרים על לבבם ועל מעמקיו. ושלום וברכה לך" (אגרות ח. נ. ב. חלק ה, עמוד רנג). מספר שיריו תורגמו לפולנית על ידי הוראצי סאפרין ונתפרסמו בעתון היומי הפולני „כווילה" בלבוב. היה עורך המוסף „די סטאניסלויער נאכריכטען" בעתון היומי „דער טאגבלאט" שיצא לאור בלבוב. לפי השמועה מת נפוח רעב וכפן, ועמו אשתו וארבעת ילדיו.

ר' אברהם חיים רובינזון נולד בתרל"ח בנאדבורנה. בבית אביו נחום מרדכי, שהיה שו"ב, עני וחי בדחקות. למד בחדר ובישיבה, בסתר רכש לו ידיעות בלימודי חול. בן י"ח פתח בסטניסלאב בית מסחר ספרים, שיצא לו מוניטון בכל רחבי גליציה. היה מו"ל והוציא (בשם הוצאת ספרים „התחיה") בין השאר את הספרים הבאים: א) כתבי אברהם לבנסארט (כרך א); ב) פסיעה ראשונה מאת שמאי חלטניקוב; ג) ימי הנעורים — ספר תמונות לילדים; ד) „הספר" — ספר לימוד לילדים מתחילים בעריכת בירנבוים; ה) מלון עברי חדש (עברי־גרמני; עברי־פולני־גרמני) מאת יעקב פרוסט; ו) ספר מרגליות טובה, אבן עזרא על התורה עם שלושה פרושים והם מקור חיים, אבן יוסף, מוטוט (נדפס מחדש בתרפ"ז). נפטר בתל אביב בשנת ת"ש. בית מסחר הספרים של אברהם רובינזון היה מקום־מפגש למורים, סופרים וכל שוחרי הספרות העברית.

הסופר ראובן פאהן נולד בתרל"ו. גר בהאליץ' (מחוז סטניסלאב) ובה הכיר מקרוב את הקראים וכתב ספר „מחיי הקראים". בפרוץ מלחמת העולם הראשונה בא לווינה והוזמן לעבוד בספריית הקהילה. בימי שלטון האוקראינים הוזמן, ביזמת ר' בריש וייס ובהמלצתו, לשמש מזכיר עברי של המועצה היהודית הלאומית למזרח גליציה. חיבר ספר „געשיכטע פון דער יודישער נאציאנאלאויטאנאמיע אין מזרח־גאליציע" (לבוב, תרצ"ג). היה מראשי „המזרחי", מראשוני חבריו־מפלסיו במזרח גליציה יחד עם ר' משה הוכמאן ור' יהושע פאדנהכט. בתרפ"ט נבחר סגן יו"ר הסתדרות המזרחי בעיר ובשנים האחרונות היה ראש הסתדרות המזרחי. ביקר בארץ־ישראל. היה פעיל בשדה החינוך העברי ובשטחים אחרים עד פרוץ השואה.

בין פעילי המזרחי היו: אברהם אדלר, מנדל וולף אילן, אייזיק ביטמאן, אליעזר ביטקובר, משה בליי, הירש בראטשניידר, ישעיהו גוטווירט, שמואל דמיאן, יוסף דראך, יעקב הויזר, דוד לייב הוכמאן, אליהו הופשטטר, מאיר הופשטטר, חיים הלוי הורוויץ, זיינויל הלפרן, יוסף הלפרן, נחום הלפרן, משה וויינגארטן, הירש וייסבאך, נטע לייביש וולף, פישל וארזאגר, אפרים זיינפלד; יוסף חיים זילבר, שקראוהו בחבה מונצ'י זילבר, איש מכובד ואהוב, סוחר ישר ונאמן; אברהם טייכברג; פישל טננצפף, יקר המידות, בעל לב־טוב, רגיל תדיר במתן גמילות־חסדים; ראובן טננצפף, אברהם טריבפדר, בצלאל יונגרמאן, בריש כהן, מורה לשיעורים פרטיים, לימד ספרות גרמנית ביהוד לנערות ישראל שרצו להתמשכל („זיך בילדן"). נוער יהודי למאותיו בא אצלו לקנות השכלה כללית, לפני מלחמת העולם הראשונה יסד אגודה להשתלמות „לול" (= ללמוד וללמד); ברוך לוקר, מנדל ליבליך, יעקב לינדנר, שאול לינדנר, לייב לאנדוי, שלמה לנגרמאן, נחמן לרר, יצחק לייב פיינטוך, ממיסדי „המזרחי"; זאב פיפר, שמחה פרידנברג, מנדל

קמרלינג, הירש לייב קריינדלר, אביגדור קרמר, שהיה חבר הוועד (עתה ברמת־גן), ישראל קרצנר, לייב ראוכר, אברהם רובינזון, נטע לייביש שומר, נטע שטוקהאמר מאבותיה הראשונים של תנועת "תורה ועבודה", אייזיק שמרלר, משה שנפלד.

פועלי־ציון

„פועלי־ציון" היתה להם סטניסלאב תחנת־פעולה בראשיתה של התנועה (ראה מאמריהם של מאיר הניש ואהרן לייב שוסהיים במאספנו) ולא כתחילתם המשכם, שבאה התרפות בעבודה והרבה גרמו החיבוטים הפנימיים בקרב החנועה הזאת. ביחוד השפיעה להחלשתם הפקפקנות בענין הזיקה להסתדרות הציונית (השתתפות בקונגרס, בקרנות, ב„החלוץ") והפילוג לאגפים. אבל מסורת פעולתה היתה חיה בציבור, ובעיקר היו זכורים מבצעיה המיוחדים בעיר. מהם ראוייה להבלטה שרשרת עובדות, שכך עיקרן:

חברי „פועלי־ציון" (קרי „אחוה") ארגנו, ב־1904, אגודת נשים „יהודית"; עשו עבודת־הסברה חשובה בין פועלי־מחט, שעבדו אצל חייטים יהודים בתנאי שיפלות; נשאו ונתנו עם אגודת החייטים „פועלי צדק" להטבת מצבם של הפועלים; ניהלו ב־1906 את השביתה 1 בבית החרושת לנעלים, שנסתיימה בנצחון הפועלים. שכר הפועלים הועלה ב־20 אחוז, מספר שעות עבודה הופחת בשעה אחת ליום וכל 28 הפועלים נכנסו ל„פועלי ציון". כדאי לציין, שהשביתה אשר מפלגת פ. פ. ס. (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית) סירבה לנהל אותה, עשתה בעיר רושם; ב־1909 ארגנו את הסנדלרים, ששכרם היה חרפת־רעב.

אגודת „פועלי־ציון" בסטניסלאב התפתחה כדי כך (היא כנפה בתוכה את „אחוה" את „יהודית" ואת „הצעירים"), שהיה בידה לארגן ולקיים בעיר את הכינוס המחוזי הראשון של אגודות פועלי־ציון. הכינוס 2, שהתקיים ב־24 ביוני 1906, השתתפו בו נציגים מן המקומות: סטריא, דרוהוביץ', אוטינייע, קולומייא, סטניסלאב, טיסמיניץ, צ'ורטקוב ומאכס רוזנפלד בשם הוועד המרכזי. בכינוס נבחר וועד מחוזי: מרדכי דרימר יושב ראש, אליהו וואטנברג, דוד שלמה ליכטמאן, מרדכי לייב פיירמאן, אליהו ראוך, משה שניידר ופישל שניידר.

ב־1908 חלו חילופי גברא בוועד המחוזי, שחבריו היו: אהרן לייב שוסהיים יושב ראש, אריה דרימר, מרדכי דרימר — גזבר, א. טוקר — סגן, דוד שלמה ליכטמאן מזכיר, מרדכי לייב פיירמאן, משה שניידר. אותה שנה הועברה לסטניסלאב מקראקא ההוצאה הארצית של מפלגת פועלי־ציון וכאן נוסדה מחדש בשם „בילדונג". בראשה עמדו: זליג אפשטיין, ד"ר מרדכי דרימר ואהרן לייב שוסהיים. „בילדונג" הוציאה בין השאר קובץ ספרותי „יוגענד" בעריכת יעקב זרובבל. מן הראוי להזכיר, כי ההוברת באידיש „די יודישע עמיגראציאנספאליטיק (די רעגולירונג פון דער יודישער עמיגראציע און דער עמיגראציאנסקאנגרעס)" מאת ב. ברוכוב (קראקא 1911 — דפוס ש. ל. דייטשר,

1 ראה „דער יודישער ארבייטער" מס' 24 מ־27 ביולי 1906.

2 ראה שם, מס. 26 מ־10 באוגוסט 1906.

פאדגוז׳ע) פורסמה בהוצאת „בילדונג״.

ב־26־29 במאי 1909 חגגה „אחוה״ את חגה — עשר שנים לקיומה. וכדי להדגיש את חשיבותה ואת השפעתה, שחרגו מתחומי המקום, בא להשתתף בחגיגותיה מנהיג המפלגה שלמה קפלנסקי. אף מועצה ארצית 3 של מפלגת „פועלי־ציון״, שהיתה במזל הקונגרס הציוני התשיעי (האג 1909), נתארחה בסטניסלאב ב־30 במאי 1909. בשם ההנהלה הארצית השתתפו בה: ד״ר מאכס רוזנפלד, אליהו וואטנברג, זלמן הירץ וד״ר יוסף מרגלית. כמרצים בוועידה נקבעו מסטניסלאב: אהרן לייב שוסהיים וד״ר מרדכי דרימר. בשלהי השנה ההיא עשתה המפלגה הסברת־חריש, להוציא את הציבור היהודי מרדימתו־אדישותו לגבי ענינים פוליטיים־ארציים־כלליים, כגון ריפורמות בשיטת הבחירות לסיים הגליציאי, ולגבי ענינים פוליטיים־יהודיים, כגון תיקונים חשובים בשיטת הבחירות לקהילות. לרגל הסברה זו שהה בעיר יעקב זרובבל בספטמבר 1909.

פעלתנות רבה הראו „פועלי־ציון״ בעיר, כאשר באה העת למפקד כללי של האוכלוסייה (1910) והיהודים שנקראו ונתבעו לרשום יידיש כשפת הדיבור היו נתונים בצבתות האיומים מצד השלטונות לרשום פולנית או גרמנית כשפתם. אחד המיבצעים הסוציאל־פוליטיים החשובים, שהצריכו מאמצים והקרבות מצד עושיהם־נושאיהם היה ההאבקות על ביצוע החוק לסגירת חנויות ובתי־מסחר ב־8 בערב, שבעליהם היו מקיימים בעיקשותם הפסדי־נוהג והיו סוגרים אותם בעשר, או באחת־עשרה בלילה. אמנם המלחמה לסגירת־חנויות ב־8 בערב, לאמור, מתן אפשרות לעוזרים־עובדים בבתי מסחר להיות מפונים איש־איש לעצמו, לפינתו, לביתו, לבשה ממדים כלליים־ארציים, אולם סטניסלאב נטלה חלק בראש „חנועת המרי״, באשר פועלי־ציון שבעיר היו זריזים ביותר במלחמת־מצוה זו. ולפי שהיו בעיר סוחרים מתמרדים על החוק לסגירת החנויות ב־8 בערב, אף היו מעכבים את העוזרים מלהקדים לצאת, התחילו פועלי־ציון בעיר קוראים לאסיפות־עם, כדי לעורר את דעת הקהל על התקנה החשובה שהיא לתועלת המעביד והעובד גם יחד. ב־22 ביולי 1916 התקיימה אסיפת־עם גדולה, שבה נאם מנהיג המפלגה ברל לוקר. אותותיה לא אחרו לבא. ב־24 ביולי, לפנות ערב, נתארגנה על ידי „אחוה״ הפגנה גדולה של העוזרים בבתי מסחר. מפחד סגרו כל הסוחרים את החנויות, פרט לשלושה. על יד בית־מסחר של אחד סרבן־ממרה הגיעו הדברים לידי שערוריה. פתאום הגיעה המשטרה, הפריעה את מסע המפגינים ופצעה אחדים מהם ואסרה 15 איש 4. השלטונות, שהיו מצווים על כך, לא הקפידו על ביצוע החוק וממילא היו מעודדים את הסוחרים הסרבנים, שהיו ממשיכים להחזיק את העוזרים מאחורי דלתיים נעולות עד שעה אחת־עשרה בלילה. יום אחד הוצאו מן החנויות תשעה עוזרים על לא אוון בכפם ונאסרו על ידי המשטרה. פעיל במחזה זה היה מפקח המשטרה לוקומסקי (שנודע אחרי שנים לשימצה בלבוב, כראש עלילת שטייגר). על פי פקודתו הוחזקו העצורים בבית־הסוהר ארבעה עשר יום ללא דין ומשפט. בין האסורים

3 ראה „דער יודישער ארבייטער״ מס׳ 20 מ־4 ביוני 1909.

4 שם מס׳ 36 מ־15 בספטבר 1911.

היו: מנשה לאָבצלטר (עתה בארץ ישראל), מנדל מארקשייד, משה פיירמאן, נתן קייש (מת בניו־יורק). באותם ימים אירע שבעל בית מסחר ידוע הכה את העוזר שלו על לחיו, – והעיר כמרקחה גדולה.

משראו „פועלי־ציון" בעיר את ההתערבות הגלוייה והמחפירה של השלטונות קראו ב־10 בספטמבר 1911 אסיפת־עם גדולה במעמד אלף איש ומעלה. לאסיפה הוזעק ברל לוקר, שהיה מן הלוחמים הגדולים לתיקונים סוציאל־פוליטיים בחייהם של הפועלים היהודים בגליציה ובאוסטריה. הוא עמד על חשיבות החוק לסגירת חנויות ב־8 בערב מבחינה חברתית, יהודית־לאומית, מתח בקורת הרסנית על השלטונות בשל יחסם לביצוע החוק, הסביר מה מסוכן להרגיל שלטונות לרמוס חוק, שהסוחרים מעוניינים, בראש וראשונה כיהודים, בהגשמתו. באסיפה נתקבלו החלטות־מחאות שנשלחו אל המיניסטריון לענייני־פנים ואל הנציבות של גליציה בלבוב.[5] בעתון „דער יודישער ארבייטער" נתפרסם מאמר „ביי די טויערן פון גאליציען ווערט שטום דאס געזעץ" (ליד שערי גליציה נאלם החוק), זה החוק שהוחק לפני שנה וחצי, אשר השלטונות התנכלו לו. הדים ל„מאורעות סטניסלאב" היו גם בעתונות הכללית־הארצית. „המלחמה שנלחמו החברים בסטניסלאב היה לה הד לא רק בעתונות הפולנית, אלא גם בעתונות ווינה" – על כך מסופר בדין וחשבון האקזקוטיבה של מפלגת „פועלי־ציון" לתקופה 1 בנובמבר 1910 – 1 באוקטובר 1912.[6]

סטניסלאב היתה במשך שנים נקודת־מרכז של „תנועת עוזרים בבתי־מסחר אשר בגליציה". הוועידה הראשונה של האיגוד הארצי של העוזרים היהודים בבתי מסחר אשר בגליציה התקיימה בלבוב ב־14 באוקטובר 1911. הרצה בה הרצאה מקיפה ברל לוקר; כציר מסטניסלאב השתתף בה הירש (הנדז') הורוויץ. בהאבקות הארצית לקיים את החוק לסגירת חנויות ב־8 בערב רשמו „פועלי־ציון" בסטניסלאב דף חשוב.

לאחר הבחירות אל הפארלאמנט האוסטרי ב־1911 והמאבק הקשה והגאה של הציבור הציוני המאורגן לכיבוש נציגות פארלאמנטארית לאומית־ציונית בפארלאמנט בווינה התחילה, ב־1912, בגליציה מלחמת בחירות לסיים הגליציאי בלבוב. הנציגים היהודים שבו היו נמנים עם המתבוללים וחֵץ עבה הפריד ביניהם לבין הציבור היהודי, שלא נתן בהם את אמונו. סטניסלאב הציונית, שפרשה את הדגל הציוני בבחירות ב־1907 וב־1911, נחלצה בכל הלהט הציוני למלחמת הבחירות לסיים הגליצאי, וחברי פועלי־ציון היו פעילים מאוד וערניים. ב־20 בינואר 1912 נערכה אסיפת־עם גדולה בראשותם של זליג אפשטין ואליהו וואטנברג. ברל לוקר הדגיש בהרצאתו את יחס הביטול מצד השלטונות אל היהודים כלאום, דרש לקיים בחירות בעלות חמשת התוארים, התריע נגד המעשים הנלוזים של הנציגים היהודים בסיים ותבע נציגות נבחרת של העם היהודי בסיים הגליצאי.

את שתי השנים עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ניצלו פועלי־ציון בעיר

5. ראה „דער יודישער ארבייטער" מס' 36 מ־15 בספטמבר 1911.

6. שם מס' 40 מ־2 באוקטובר 1912.

בעיקר לאירגון העובדים והפועלים בתוך אגודות מקצועיות. וכך נתקיימה, ביזמתם, ב־28 באפריל 1912, האסיפה הכללית הראשונה, המייסדת של סניף Jüdischer Handelsangestellten und Privat-Beamten Verband. לאסיפה זו באו מחוץ לעיר זלמן הֶרְץ, הסטודנט למשפטים יוסף וואכמאן, ש. סוקאל ויעקב קֶנֶר.

סטניסלאב שיצא לה מוניטון במלחמה על החוק לסגירת חנויות ב־8 בערב, משכה אליה עסקנים חשובים ומנהיגים בתנועת הפועלים. כך ביקרוה ד״ר יצחק שיפֶּר (1911), ד״ר חיים ז׳יטלובסקי (1913) וליאון חזנוביץ, מראשוני פועלי־ציון וממניחי־היסוד של התנועה, שנתפרסם בגילוי האמת על ההתיישבות בארגנטינה (ביוני 1914). ברל לוקר עשה בסטניסלאב בשבת, ב־6 ביוני 1914, ימים מספר לפני הרצח בסַרַייֶבוֹ.

מפלגת העבודה הציונית „התאחדות״

השפעת „הפועל הצעיר״ בארץ ישראל ניכרת היתה בגליציה מתקופת העליה השניה ואילך. תחילה היו אלה קווי־השפעה דקים ומחממים, שנתעצמו בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, בהשפעת דעותיו של אהרן דוד גורדון, שנתפשטו וחוזקו על ידי פעולתו של מרטין בּוּבֶר וחוגו („דער יודע״). השפעה זו נתגבשה עם ייסודם של סניפי „הפועל הצעיר״ במרכזה של אירופה, וביותר עם איחודה של תנועה זו עם „צעירי־ציון״ במזרחה של אירופה בוועידת פראג בתר״פ (1920). איחוד זה העלה הד רב בגליציה ומפלגת „התאחדות״ נצטרפו לה יסודות שונים (קבוצת הסיעה הרדיקאלית־דימוקראטית, יוצאי תנועת הסטודנטים „צעירי ציון״ ואחרים). בוועידה העולמית השלישית, שהתקיימה באוגוסט 1922 בברלין והשתתף בה כציר מסטניסלאב מנחם גלרטר, נתנסחה הפרוגראמה ועל־פיה נהגה המפלגה, אשר גליציה היתה ממרכזיה החזקים בגולה ובה סניף סטניסלאב כאחד סניפיה החשובים ביותר, ביתר דיוק: הסניף בה״א הידיעה לפעילות בחיי הציבור והמדינה, במוסדות העירייה, הקהילה וביחוד בתחום החלוציות – הכשרה ועליה.

„התאחדות״ בסטניסלאב נוסדה בשנת תרפ״א (1921), חדשים מספר לפני הקונגרס הציוני הי״ב. הגרעין שמתוכו צמחה והתפתחה המפלגה היה הסתדרות „צעירי־ישראל״, שמעונה היה ברחוב האליץ׳ 15. מייסדיה היו האחים ברקוביץ, ח. בורודיאנסקי ובשנת תרע״ט (1919) נוספו עליהם משה ביטמאן, משה ביר, ישראל הודיש וזלמן שוארץ. בסוף תרע״ט נצטרפו אליה 50־60 איש מבין חברי „פועלי־ציון״. מאז שובו מווינה היה מדריכה ומכוון את התפתחותה משה טייבר שנתחנך באסכולת שטאנד. בשנת תרפ״א (1921) אחר עבודת־הסברה של צבי הלר הצטרפו „צעירי־ישראל״ ל„התאחדות״.

בפעם ראשונה התייצבה „התאחדות״ בחיי הציבור במערכה הציונית לרגל הקונגרס הציוני הי״ב (1921). לא בנקל עלתה לה לעמוד במערכה זו. המפלגה הזאת כבר היתה קיימת כגוף פוליטי נפרד על וועדיה המקומיים, מועצותיה וועידותיה הארציות, אלא שהיתה שרוייה בהסתדרות ציונית אחת עם הציונים

הכלליים תחת קורת גג אחד, עד שהוועידה הארצית של ציוני מזרח־גליציה, שהתקיימה בלבוב ב־18 בנובמבר 1923, החליטה להוציא את ה„התאחדות" מתוך ההסתדרות הציונית הארצית. המצב הארצי השתקף, כמובן, גם במקומות.

ה„התאחדות" בסטניסלאב התחילה מתפתחת ביותר מסוכות תרפ"ב, כשבראשה עמד מנחם גלרטר (שחי שנה אחת בארץ ישראל במחנות־עבודה, בכבישים והשתתף בקונגרס הי"ב) עד סוף 1925. בקרן הקימת לישראל, בקרן־היסוד, במשרד הארץ־ישראלי, בבית הספר העברי העממי, ב„שפה ברורה", ב„החלוץ", ב„עזרה" נרתמו חברי ה„התאחדות" לפעולת יום־יום אפורה.

ה„התאחדות", שרצתה להרחיב את בסיסה החברתי, הלכה אצל ציבור העובדים. הללו, אף שהיו מעסיקים פועלים שכירים, הרי חייהם היו חיי עבודה, ולפי „תכנית ברלין" נחשבו כחברים־למעשה. בשטח זה היתה ה„התאחדות" בסטניסלאב ראשונה לעשייה, שהראתה דרך לשאר הסניפים. להפקיע מהשפעת „אפוטרופסים" את בעלי המלאכה, להחדיר בהם את הרגשת עצמיותם, לעשותם ציונים בעלי הכרה – עול זה הטילו על עצמם ראשי ה„התאחדות" בעיר: אברהם קירכנר, מנחם גלרטר, נתן הלברטאל, מזכיר המפלגה ומשה טראו. הם שעזרו בידי בעלי המלאכה להקים את ארגונם „יד חרוצים", אשר בראשו עמד צבי (הרמן) אייגנפלד. על הקוו המדיני־הציוני שנטתה ה„התאחדות" בין בעלי המלאכה נאבקה מפלגה זו בהנהלת „יד חרוצים", שהיתה בשנים האחרונות נתונה להשפעתם של בעלי השררה. נציגי „התאחדות" בסיים הפולני (צבי הלר, אברהם זילברשיין וקופל שוארץ), שראו את עצמם כמגני מעמד בעלי המלאכה היהודים, היו נענים לקול קריאתו של „יד חרוצים" ועומדים לימינו.

הרבה עסקה „התאחדות" בשטח שינוי המקצועות והפרודוקטיוויזאציה של הנוער. בטבת תרפ"ב (1922) הקימו משה טייבר ומנחם גלרטר את המסגריה לחלוצים „ברזל", שנעשתה לימים (1933) בית־ספר מיכני לנערים. וכן יגעה ה„התאחדות" לכיבוש הנוער לתנועת־העבודה בארץ ישראל, וכך נוסדה בשנת תרפ"ג (1923) „הסתדרות נוער ציוני על שם אהרן דוד גורדון". בסטניסלאב היתה ערישת תנועת הנוער „גורדוניה". תחילה היתה הדרכתה בידי מייסדה, מנחם גלרטר, אחר כך נמסרה לידי צבי גלרטר. הוא, וחבריו ישראל אילן (עתה בפתח תקוה) ומשה ליליין (עתה בתל־אביב) יצגו את המפלגה בהנהגת „גורדוניה", במרוצת הזמן השתחררה „גורדוניה" מעבותות הארגון שקשרוה עם „התאחדות" והיתה תנועת נוער חלוצית עצמאית. מפלגת „התאחדות", נאמנה לדרכה, נתנה את תשומת־לבה גם לפעולה חנוכית־הסברתית בקרב חבריה. באולמי המפלגה שבבית יהושע חיות, שברחוב קאז'ימייז' 29, היו מתכנסים מדי ערב בערב חברים צעירים ללימודים בחוגים ולשיחות על ענייני דיומא. לילות שבת ושבתות היו מוקדשים להרצאות ולויכוחים על בעיות ציוניות, ארצישראליות.

על התפתחות המפלגה החדשה – הצעירה לא הביטו השלטונות בעין יפה ושר המחוז גלאזאווסקי לא החמיץ שום שעת כושר שבאה לידו להפריע את קיומה וכך

נקט שיטה נהוגה כמעט בכל מזרח גליציה שלא להרשות לקיים אסיפות פומביות ביידיש. בקיץ תרפ"ג (1923), באסיפת־עם בסניאטין, הוכרח המרצה מנחם גלרטר על ידי קצין המשטרה אונגר להפסיק את נאומו ביידיש, נאסר ושוחרר לאחר מכן על פי הוראת מושל הגליל על ידי התערבותו של ד"ר ריטרמאן. אולם שר המחוז בסניאטין, טישקובסקי, הוסיף מאסר על מאסר בהסתמכו לא על חוקה פולנית, אלא על סעיף 7 של חוק אוסטרי ישן־נושן, ה„פריגלפאטֶנט" (חוק ההלקאה) מ־20 באפריל 1854. מקרה זה היה נושא לשאילתה של „הקולו" היהודי בסיים הפולני.

המפלגה, ששאפה להיות עממית ולהביא את האידיאולוגיה שלה לרשות הרבים, הועידה לסטניסלאב את אברהם לוינסון מוורשה, שהיה באותו פרק זמן ציר לסיים. הוא הרצה בכ"ד בשבט תרפ"ג (1923) באולם התיאטרון „מוניושקו" על אהרן דוד גורדון. הרצאתו עשתה רושם רב בעיר, הוסיפה למפלגה כבוד והגדילה חיילותיה.

מאורע חשוב היה ביקורו של ד"ר חיים ארלוזורוב בסטניסלאב ב־28 באוגוסט 1924, שבא בלווית יונה רוזנצוייג. שני ימים עשה האורח בעירנו והרצה בוועידה גלילית לבאי־כוח סניפי „התאחדות" שבגליל ובאסיפת נוער „גורדוניה". לשיא הביטוי והגילוי עלה ארלוזורוב בהרצאתו באסיפה של ארבעת אלפים יהודים. פגישה זו עם המנהיג הצעיר מארץ ישראל השרתה על יהודי העיר השראת חג בהרחיבה את לבם ובהרימה את ראשם. אותה שנה (בחדשים אוקטובר־נובמבר) ביצעה „התאחדות" את מפעל מכירת מניות „בנק הפועלים" בהדרכת יהודה לביטוב מקרית ענבים. בראש הוועדה להפצת המניות עמדו מאיר שלאין ומנחם גלרטר, ציונים כלליים ויהודים בעלי־בתים קנו מניות ברצון רב. שלמה וואקס, ציוני כללי, סגן מנהל של „ווינער באנקפעריין", ביחד עם צבי הלר מכרו בעיר מאתים מניות. מספר המניות שנמכרו הגיע לחמש מאות, סכום ניכר למדי בימים ההם.

ה„התאחדות" בסטניסלאב, שהיתה אחד הסניפים החזקים והמבוססים בגליציה, נדרשה לארגן סניפים במחוזות השכנים ולעמוד לימין החברים במקומותיהם. ב־26 באפריל 1925 התקיימה וועידה מחוזית שבה השתתפו 200 צירים, נציגים מתשעה עשר סניפי הסביבה. נבחר בפעם ראשונה וועד מחוזי: יושב ראש מנחם גלרטר ומזכיר נתן הלברטאל. אחריו שימש כמזכיר ישראל אילן. ב־4 במאי 1930 התקיימה וועידה מחוזית, שבה השתתפו 320 חברים מעשרים מקומות. פתח צבי גלרטר; הרצו בשם הוועד הארצי בלבוב ד"ר נתן מלצר ופישל וֶורֶבֶר (עתה בתל־אביב). נדונו שאלות ציוניות, ארצישראליות ופעולה סוציאלית־כלכלית בגולה. לוועד המחוזי נבחרו ד"ר קרמֶר (ברוטשין), שמֶרלֶר (נדבורנה), שפיגל (טלומאץ'), ישראל ספרקורן (סניאטין), קופל גוגיק וחיים רינגלבלום (קולומייא) וישראל אילן (סטניסלאב) כמזכיר.

הימים ימי התחלת העלייה הרביעית, עליית המעמד הבינוני, שבאה בעיקר מפולין מחמת הלחץ הכלכלי. באותם הימים, במחצית תרפ"ה (1925), בא לפולין

שליחה של ארץ ישראל העובדת, יהודה לביטוב מקרית ענבים, שהעלה את החינוך לחלוציות ואת ההגשמה העצמית, ביחוד בקרב חברי העבודה הציונית „התאחדות" ובין הנוהים אחרי הפרוגראמה של חיים ארלוזורוב. מורים, רופאים, עורכי־דין וסוחרים בעלי רמה אינטלקטואלית התחילו מרגישים בסתירה שבין אורחות חייהם ובין האידיאולוגיה של תנועת העבודה הציונית אשר בשמה היו דוגלים. בכפר מיידאן, הסמוך לסטניסלאב, באחוזתם של יורשי שלום זוסמאן, התכנסו כמה פעמים חברים אלה ויחד עם יהודה לביטוב היו מבררים לעצמם את דרכי ההגשמה בארץ ישראל ואת הלבטים שבחיי הקבוצה. בכפר זה, בצל הארנים הגבוהים, על שפת הנהר ביסטריצה, נתגבשה ונתארגנה מבין חברי „התאחדות" בגליציה קבוצת חלוצים, שחבריה היו בני שלושים ומעלה ובני מעמדות שונים (רופא, מורה, עורך דין, עורך עתון, פקיד, סוחר). לקבוצה שבלטו בה ד"ר יעקב פרוינד, עורך העתון היומי „נאווי דזיענניק", הוא יעקב ידידיה ממייסדי קבוצת שילר ומבוניה, המורה דוד ֶכָטֶר ז"ל שמת בקבוצת שילר, נצטרפו מחברי „התאחדות" בסטניסלאב דבָּרי תנועת העבודה בעיר: ד"ר אברהם זוסמאן ומשפחתו, אברהם קירכנר ומשפחתו (עתה ראש המועצה העירונית של כפר סבא), שמואל שיינר (עתה בנהלל) ומרדכי רובינפלד (עתה בקבוצת שילר). עלייתם עשתה רושם עמוק בעיר והגדילה כוחה של „התאחדות", שהיתה במזל התפתחות. החברים הפליגו לארץ ישראל, באו לקרית ענבים וכעבור שנה יסדו קבוצה עצמאית על אדמת זרנוגה שעל יד רחובות, קבוצה זו נושאת את שמו של הוגה המחשבה הציונית הסינתיטית ומנהיג הציונות בגליציה שלמה שילר, הלא היא קבוצת שילר.

בעזרת „התאחדות" הוקמו בעיר ארגון סוחרים זעירים ובראשו ד"ר צבי אפשטיין, אגודת פקידים פרטיים, שהיתה צריכה להיות המשך טבעי לאגודת „אחוה", שמלאה לפני מלחמת העולם הראשונה תפקיד לאומי־ציוני חשוב בחיי הציבור. להתארגנותה של אגודת הפקידים עזר הציר לסיים הפולני צבי הלר.

בבחירות לקהילה שהתקיימו ב־11 במאי 1924 נבחר בא כוח „התאחדות" אברהם קירכנר, אשר קרא במושב הראשון למועצת הקהילה, במעמד נציג השלטונות, את תכנית מפלגתו בשפה העברית. זו היתה פעם ראשונה שבמושב פומבי למועצת הקהילה הושמעה הלשון העברית ודברי הנואם נרשמו בפרוטוקול בעברית. על פי הצעתו של אברהם קירכנר הוחלט להעלות את המאקסימום לתעריף המסים, לקבוע שיטת מסים מודרגים, להפחית מתעריפי המסים הנגבים מן השכבות העניות והעמלות ולהעלות את שיעור המסים הנדרשים מבעלי יכולת. בשנת תרפ"ה (1925) עלה לארץ ישראל ובמקומו נכנס לקהילה מאיר שלאין, שהיה חבר וועד הקהילה עד סוף שנת תרפ"ח. הוא היה פעיל בוועדות שונות. על פי הצעתו החליטה וועדת בית־החולים היהודי, שרופאי בית החולים יקבלו משכורתם מקופת הקהילה, כדי למנוע תופעות לא רצויות בשעת קבלת חולים מחוסרי אמצעים.

מבין סניפי „התאחדות" בפולין היתה המפלגה בסטניסלאב היחידה שאזרה את מתַּניה לעשות במישרין לשם הקניית השכלה מקצועית לנוער יהודי ולהכשרתו

החלוצית גם יחד על ידי יצירת כלים מיוחדים לכך. נטל המעמסה היה על שכמו של צבי גלרטר, אשר עסק במשך חמש שנים רצופות במסירות ובקנאות במפעל זה.

בבחירות לקהילה, שנערכו ב־5 באוגוסט 1928, קיבלה „התאחדות" מאנדט ובתור נציגה במועצת הקהילה נבחר צבי גלרטר. „התאחדות", שקשריה עם הארגון „יד חרוצים" לא פסקו משנת 1923 ושעל כוון התפתחותו השפיעה במידה רבה, לא יכלה להשלים עם הקוו שנקט נציגו משה ישראל זייבאלד, שנבחר יושב ראש מועצת הקהילה. נציג „התאחדות" היה, איפוא, ממתנגדיו ושיתף פעולה עם אלה שניסו לבלום את תנועותיו. בדיונים על התקציב הסב תשומת־לב מיוחדת לבית הספר העממי העברי והיה הטוען למוסדות הכשרה מקצועית.

מפלגת „התאחדות", שהיתה כוח משפיע בחיי הציבור, ראתה כהכרח השעה להוציא עתון מוקדש למדיניות מקומית וארצית, שיריב את ריבם של העובדים והעמלים ושאר השכבות המקופחות. בשנת 1930 הוציאה שבועון ביידיש „די צייט" וחברי הוועד המייסד והמנהל היו: יהודה לייב ארנולד, צבי גלרטר, ישראל הודיש, נתן הלברטאל, אברהם זוסמן, מאכס פלסר וזלמן שוארץ.

מפעולותיה החשובות של המפלגה בקרב הנוער יש לציין את הקמת הסתדרות „בוסליה" (על שם יוסף בוסל מדגניה), שריכזה בתוכה נוער עובד מבוגר. היא הכשירה את חבריה לחיי הגשמה עצמית ולחיי קבוצה בארץ ישראל. בין מייסדיה היה משה שטיין־אבני. „בוסליה" הביאה לתוך החלוץ בגליציה משכבות הנוער העממי. בהשפעת „התאחדות" נוסדו ארגוני נוער: „ביֶנֶנשטוק" (על שם ד"ר מאיר בינשטוק) ו„שילר". הסתדרות האקדמאים הציונים־הסוציאליסטים על שם שלמה שילר, בקיצור הסתדרות „שילר" (כחברים נתקבלו תלמידי בתי ספר תיכוניים מכיתה ששית ומעלה), נוסדה בשנת תרפ"ט (1929) במאמציהם הרבים של ישראל אילן ומשה ליליין, מן הפעילים בוועד מפלגת „התאחדות". מפלגה זו לא יכלה להיות אדישה לתופעה, שנוער אקדמאי מוצא סיפוקו בקורפוראציות ועודדה את הסתדרות „שילר". משנוסדה ז.א.ס.ס. (Związek Akademicki Sjonistyczno Socjalistyczny) בלבוב ובקראקא נתקשר קשר בין „שילר" לבין ז.א.ס.ס. באותן הערים ובמרוצת הזמן התמזג „שילר" עם ז.א.ס.ס.

חברי הוועד היו: חוה גלרטר, בעלת נפש עדינה, זליג גרייפינגר, מרדכי וואהל, זליג זאנדברג, מרדכי זוננרייך, משה ליליין, חיים מינץ וצבי שאואר. בין ראשוני „שילר" היו, מלבד הנזכרים, אריה אייגנפלד, חיים הירש, איגנאץ זינגר, אריה חורשי, פלסר, מאכס פרינץ, שלום שמרלר, והחברות בינקה בלייברג, רוזיה גולדברג, גרוס, לוטה דיאמאנד, דייטשר, ויסיא ורפל, צלה פרייברון וצלה שכטר.

ראשי מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" ועסקניה היו: יהודה לייב ארנולד, צבי גלרטר, אברהם זוסמאן, אברהם קירכנר, מנחם־גלרטר, ישראל אילן, שנבחרו בתור חברי מועצת „התאחדות" למזרח גליציה, משה ביר, נתן הלברטאל, משה טייבר, משה טראו, מלכה פרייפוגל, יוסף קאסווינר, צבי קלינגר, מרדכי רובינפלד ומאיר שלאין. חברים פעילים בוועד, בפרקי זמנים שונים, היו רוזקה אייזלר, מנדל ארנולד, ח. בורודיאנסקי, יהודה בווימוואל, יעקב בוימוואל, צפורה גולדמארק,

יעקב האס, ישראל הודיש, יהושע הלפרן, משה האמר, עדה וואָהל (עתה ברמת יוחנן), שלמה וויזלמאן, חיים ליכטנטאל, משה ליליין, שלמה לנגרמאן, זאב פּיפֶּר, מרדכי פְּפֶֿשֶר־סורקיס, משה קרון, אהרן רוזנשטוק, יששכר שוימר, יוסף שמרלר ומשה שטיין־אבני.

בשם המשרד העולמי של „התאחדות" ביקרו בסטניסלאב שליחי „הפועל הצעיר" בארץ ישראל: מאיר בוגדן, בנימין ווסט, יהודה לביטוב, צבי ליברמן, עדה פישמן וחיים שורר.

איחוד „התאחדות" ו„פועלי־ציון"

עם חידושם של החיים הציוניים בימי שלטונם של האוקראינים הצטיינו „פועלי־ציון" בפעילות יתרה, ואילו בימי שלטונם של הפולנים נפלגו לשני אגפים ובעיר התקיימו שתי הסתדרויות שלהם, מיעוטם פועלי־ציון שמאל ורובם פועלי־ציון ימין. פעילותם היתה ניכרת בקהילה ובאגודות המקצועיות, אבל עמדתם המסתייגת כלפי ההסתדרות הציונית לא היתה עשוייה להרבות חבריהם בין המוני העיר, שיחסם להסתדרות הציונית היה אדוק ומהימן. חיי המפלגה התרכזו במעונה שבבית אייזיק ויידנפלד, רחוב קאזימייז' 10 ובמעון: הספריה הגדולה ומטבח הפועלים.

התעוררות בחוגים הקטנים האלה של פועלי־ציון באה לאחר האיחוד בדאנציג בשנת תר"צ (1930). מעכשיו מתחיל פרק חדש של המפלגה המאוחדת (מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" ופועלי־ציון־ימין) הקרוייה לשם קיצור: איחוד. דוברי פועלי־ציון הוותיקים הירש (הנדז') הורוויץ, יצחק רוזנטאל, דוב שוֶאבֶר ויוסף לאֶבצֶֿטֶר נכנסו בעול ה„איחוד" ותפקידיו. רושם האיחוד היה רב. החברות ב„וויצ"ו הצעירה" נכנסו כולן למפלגה המאוחדת, גם בעלי מלאכה רבים הצטרפו לה. בתור יושב ראש המפלגה המאוחדת נבחר יצחק רוזנטאל; ד"ר יהודה לייב ארנולד, משה ביר ויוסף לאבצלטר היו סגניו. בשנת תרצ"ה (1935) הוטלה הנהגת המפלגה על ד"ר יהודה לייב ארנולד. התלהבות גדולה בקרב חברי המפלגה המאוחדת, בין הציונים כמו בתוך הציבור היהודי בכלל, עורר דוד בן־גוריון שביקר בסטניסלאב במאי 1933. הוא נשא דברו בכינוס מחוזי שהשתתפו בו מאות צירים וכן באסיפת המוני־עם.

בבחירות למועצת העיר, שנערכו ב־10 בדצמבר 1933 לפי שיטת הקוריות, נבחרו באי כוח המפלגה המאוחדת הירש (הנדז') הורוויץ, יוסף קאסווינֶר ומשה ביר. לאחר עלייתו של האחרון לארץ ישראל נכנס במקומו (אוקטובר 1934) ד"ר י"ל ארנולד. הם היו חברי הסיעה היהודית־הלאומית, בראשה עמד ד"ר איזידור קורנבליה. הבחירות לקהילה, שנקבעו ל־10 בספטמבר 1933, נדחו לשנה אחת, אולם לא נתקיימו גם בשנה הבאה בשל ההסכם שהושג בין המפלגות והגופים הכלכליים השונים. נציגי ה„איחוד" בקהילה היו: יוסף לייב לעוו, יצחק רוזנטאל ודוב שוֶאבֶר בהנהלת הקהילה; יוסף לאבצלטר, הירש הורוויץ וד"ר יהודה לייב ארנולד במועצתה והיו עומדים במערכה כבדה עם הזי"פ, שלא היה נקי מנטיות להתבוללות; עם באי־כוח ה„אגודה" שנתנו יד לתוהו ובוהו שבקהילה וביחוד עם משה ישראל זייבאלד וסיעתו,

שעשו את תא האוטונומיה הלאומית־הפרסונאלית כאסקופה נדרסת.

בשנת תרצ"ג (1933) נוסד סניף „העובד" (השם הקודם „עולים פועלים"), שתפקידו היה להכשיר את הפועל היהודי ואת בעלי המלאכה לעלייה לארץ ישראל. כן המשיכה המפלגה המאוחדת לטפח את קשריה עם „יד־חרוצים" וביחוד עם חוגים בקרב בעלי מלאכה, שהיו חרדים לדרכו הציבורית של הארגון ולשמו ושלא היו תמימי דעים עם קוו ההנהלה. גל של התעוררות הטילו בעיר ראשי תנועת העבודה. ב־8 במאי 1935 ביקר פה אליעזר קפלן וב־23 בספטמבר 1936 שהה בעיר יוסף שפרינצק, לרגל ביצוע המפעל „עזרה ובצרון". שניהם נתקבלו על ידי כל החוגים הציוניים־הלאומיים בלבביות רבה.

הנסיון לארגן את האגודות המקצועיות, שנעשה בשנת תרפ"ה (1925) על ידי שלוחי „התאחדות" ישראל אילן, דוד גולדמארק, משה קרון, יעקב בוימוואל, שלמה צוקרקנדל (עתה בתל־אביב) ומנדל גרוך — חדשתו והמשיכתו המפלגה המאוחדת. ואמנם קשה היתה מערכה זו, כי רוב הפועלים היהודים היו מושפעים מהמפלגות השמאליות הקיצוניות („בונד" וקומוניסטים יהודים). אך בשנים תרצ"ו־תרצ"ז (1936—1937) הצליח ה„איחוד" לרכוש השפעה רבה באגודות המקצועיות של עובדי המסחר. בענפי מסחר שונים, כגון גלנטריה, טקסטיל ומזונות, התקיימו שביתות שהסתיימו בהצלחה. בשטח זה היו פעילים זאב שוֹאבֶר, דוב זיסר, מנדל פייגֶר (אשר עזב את ה„בונד", אחרי מאורעות תרפ"ט בארץ ישראל בשל התנגדותו להסתת מפלגתו נגד ארץ ישראל והציונות והצטרף ל„התאחדות") ודוד זיינפלד.

קרנה של המפלגה המאוחדת עלתה בעיני ציבור הפועלים, יהודים ושאינם יהודים, כאשר תמכה בשביתת הפועלים, שפרצה בבית החרושת לעורות יעקב מרגושֶס ושהקיפה 400־500 פועלים יהודים ושאינם יהודים. אותה שנה (1937) השתתפה המפלגה המאוחדת בפעם הראשונה בתהלוכות ה־1 במאי. התנגדותם של שרידי ה„בונד" וגירורי הקומוניסטים היהודים לא עשתה כל רושם.

בתקופת השנים תרצ"ג־תרצ"ט (1933־1939) עמדו בראש המפלגה המאוחדת: יצחק רוזנטאל, אייזיק גוטֶסמאן, יהודה לייב ארנולד ומנדל גרוך. מלבדם היו פעילים כחברי הוועד: אֶנגֶלבֶרג, מנחם ארנולד, בינה בלייבֶרג, ישראל גלַאנץ (שהיה מזכיר הסניף והוועד הגלילי, עתה בתל אביב), זליג גרייפינגר, יעקב האס, הירש־הנדזי הורוויץ, שלמה וויזלמאן, דוד זיינפלד, זאב יֶגֶר, יוסף לאבצלטר, זאב פיפֶר, מנדל פייגר, אברהם פיסטרייך (מראשי „גורדוניה" ומזכיר המפלגה ב־1939), יוסף קאסווינר, צבי קלינגר, דוב שואבר, יצחק שֶכטֶר וזאב שפרלינג.

ראוי לציון מיוחד משה שטיין־אבני. אביו ר' חיים, היה איש תם וישר, מלמד בכיתות העליונות ב„תלמוד תורה". בביתו החנך בנו על המסורת היהודית. למד בישיבת „אור תורה". הלהט היהודי והכמיהה להיות בכלל הבָנים־הבונים הביאו את הצעיר התוסס אל שורות „התאחדות". היה בה מן הקוראים לצד הרדיקליזאציה המעמדית; מערכה משותפת עם המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות, בין ציוניות ובין בלתי ציוניות, בבחירות למועצת העיר; השתתפות בחגיגות האחד

במאי; כניסה למפלגת פועלים ממש; פעולה בקרב האגודות המקצועיות. סייעו בידו ישראל גלינֶרט ושלמה וויזלמאן. ברם, עיקר פעולתו ודאגתו לגורל המפלגה שלא תהא תלושה משיכבות הנוער הרחבות והעממיות, ולפיכך נתן ידו להקמת תנועת-נוער „בוסליה". הוא נשא דבר הציונות היוצרת לערים הגדולות ולעיירות הקטנות הסמוכות. במפלגה – והוא חבר פעיל בוועד – היה אחד מארבעת מארגני הפעולה „השכלה לעם"; מרצה, מעורר ונואם מלהיב. כחבר מרכז „החלוץ" במזרח גליציה הקים קבוצות הכשרה, אירגן עליית חלוצים לארץ ישראל, עשה הרבה לאיחודם של ארגוני נוער חלוציים שבתנועת העבודה. את מקצועו, עוזר בחנות, החליף במעדר; בן 25 שנים היה בתרצ"ג (1933) בעלותו עם קבוצתו ראשונה „בוסליה", עֲמָה הלך למושבה רמת השרון ומשם לקבוצת קרית ענבים, שהיה חברה הנאמן והמסור עד יומו האחרון (י"א בתמוז תש"ו). בימי המאורעות ב-1937 הוטלה עליו שליחות לגולה, היה פעיל ב„חבר הקבוצות". בן 38 שנים היה במותו.

ייזכרו לטובה ראשי עסקני „התאחדות – פועלי ציון" שנרצחו בידי טמאים: הירש-הנדז'י הורוויץ, מוותיקי „פועלי ציון", היה בן למשפחת עשירים (בית המסחר הגדול לאריגים של ביילי הורוויץ היה ידוע בעיר והסביבה) והוא עצמו אמיד ואחד משלושת השותפים של בית-מסחר גדול לטקסטיל (יוסף לייב לעוו, אַרַאָק והוא). היה איש „עמך" במלוא משמעה של המלה. לפתחו צבאו לעת בוקר העלובים והמסכנים וכל אשר דאגה בלבו לפני הנדז'י ישיחנה. הוא הטה אזנו למבקשי עזרה, אֶמֶץ לב סוחר מֶט לנפול, חִיזֵק ידים רפות של בעלי מלאכה נחשלים, היה אב לאביונים, לעשות טובה ליהודי היה רץ כצבי. בקהילה ובעירייה, בארגון הסוחרים ובמפלגה לבש לבו הטוב צורות חדשות, שהיו חידה בעיני רואיו ואלו לאלו שאלו: מניין לו להנדז'י כוח ואוֹרֶך-רוח לשאת רוב חבילות וצרורות של צרות אחרים? ידוע, כשאמרו לו בישיבות: הענדז'י, נעם א וואַרט (אמור-נא מלה), ענה: רעדן קען איך נישט, איך קען טון (אין כוחי בפה, אלא במעשים). בגיטו סטניסלאב עונה ויצאה נשמתו בטהרה.

ד"ר יהודה לייב ארנולד היה ציוני מימי ילדותו. בעודו תלמיד בגימנסיה אירגן חוגי נוער „ביתר", בשנות 1904-1905 יזם את הקמת הארגון לאספורט „הכוח"; היושב ראש הראשון של אגודת „גולדפאדן" וממארגני התזמורת; בשנת תרס"ג (1903) היה פעיל בהסתדרות הציונית ובתר"פ (1920) נצטרף ל„התאחדות". הוא היה דוברה של המפלגה לפני שלטונות האדמיניסטראציה הפוליטית ולא אחת הצליח לבטל פקודות רעות שנגזרו ושהתרחשו לבוא. בקהילה ובמועצת העיר היה פֶּה לחלשים ולנחשלים. ב„הסולל" ובבית הספר המיכני לנערים הטה שכם לעומדים בראשם. כעורך-דין לא מנע עזרתו מבני „עמך" ושירתם שלא על מנת לקבל פרס. כיושב ראש המפלגה המאוחדת לא שמט את דגלה מידו גם בשעה שהעיר נכבשה על ידי הצבאות הסוביטיים, שאסרוהו יחד עם ציונים אחרים והגלוהו למעמקי רוסיה. שם, באחד מבתי הכלא, יצאה נשמתו בזכרו את ציון.

צבי גלרטר, בן ר' יעקב ורחל, נולד בשנת תרנ"ו (1896). הבית שבו גדל

נתמזגו בו תורה והשכלה, חסידות וציונות והן שהטביעו בו חותמן. כתלמיד במחלקה הששית בגמנסיה הממשלתית בסטניסלאב – והוא נער בן ט"ו שנים – הלך אחרי תנועת פועלי־ציון, על אף איסור השלטונות. עם מלחמת העולם הראשונה גוייס לצבא האוסטרי. ב־1917 נלקח בשבי האיטלקי והושם במנזר שעל מונטה קאסינו, ובהגיע אליו שמע הגדודים העברים שבצבא הבריטי, ערך תכניות לאירגון השבויים היהודים האוסטרים ועשה נסיונות לבוא בדברים עם מנהיגי התנועה הציונית באיטליה. בשנים תר"פ־תר"צ (1920־1930) שוב ישב בסטניסלאב וכל זמנו הפנוי הקדיש לעבודה ציבורית־ציונית בעיר. ביחוד התמסר למפלגת „התאחדות", אשר בראשה עמד בשנים תרפ"ו־תר"צ (1926־1930). המפלגה ו„גורדוניה" – להן נתן את מיטב כוחותיו. את המסגריה לחלוצים „ברזל" עשה ב־1927 ל„חברת הסולל" – בית ספר להקניית מקצוע מסגרות, ועמד בראש הוועד שלה עד סוף 1930. ב„הסולל" שיקע את נפשו ואת מאודו. במועצת הקהילה, ב„יד חרוצים", בוועד הקרן הקימת, בערי השדה ובכל מקום שלשם נשלח פעל ועשה מתוך הכרה אידֵאית ואחריות לפני שולחיו. רב היה כוחו כנואם וכמרצה על בעיות ציוניות, לאומיות־היסטוריות ולא פסק משקוד על ספרות הציונות. היה ער לכל קריאת התנועה, בחדווה היה ממלא כל תפקיד שהוטל עליו והיה קשור בכל נימי נפשו לתנועת העבודה הציונית. ביתו, שהצטיין במידת הכנסת אורחים, היה תמיד פתוח לכל עסקן ציוני ולכל שליח מארץ ישראל. מאמריו נתפרסמו בעתון האיטלקי הציוני „Israel", ב„נאווי־דז'ינניק" שיצא לאור בקראקא, בעתונות המקומית ובבטאוני מפלגתו בפולין. משנת תרצ"א (1931) ועד יומו האחרון ישב בדרוהוביץ', ובה המשיך בפעולתו הציונית. נפשו כלתה לארץ ישראל.

נתן הלברטאל, שהיה מזכיר המפלגה מיום הווסדה, מסור לה בכל לבו ובכל נפשו. היה כוח פועל ומפעיל, תוסס ומתסיס, תמיד ראשון לכל פעולה ארגונית קשה. בערנותו המתפרצת היה מושך אחריו רבים. בעבודתו בעת הבחירות לסיים ולקונגרסים הציוניים לא ידע לֵאות. נושא בעול הפצת השקל ואת „התאחדות" ראה כחלק מנפשו. אחרי שעזב את סטניסלאב עבר לווארשה ושם היה פעיל מאוד במפלגה המאוחדת כחבר הוועד המרכזי. בבוא השואה בא קץ לחייו.

עסקן נאמן ומסור, שקדן במלוי תפקידיו הצבוריים־הציוניים היה יוסף קאסווינר; לנו באהלה של המפלגה ישראל הודיש וחיים ליכטנטאל, שהיו בין הזריזים והראשונים לעשות את רצונה; יקרו לה: משה שטיין־אבני, ישראל גלינרט ושלמה וויזלמאן, שהיו מבקרים נתיבותיה וכואבים את פגימותיה; משה ביר, שהיה ציוני מנעוריו ואירגן את חבריו, תלמידים בגימנסיות ממשלתיות, בחוגי־נוער ציוניים והרצה לפניהם פרקים בתולדות הציונות. בתרפ„א (1921) נצטרף אל מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" והיה פעיל בה ובשמה, במערכות־ציבור השונות, עד עלותו עם משפחתו לארץ ישראל. היה סגן יושב ראש „האיחוד". בתרצ"ג (1933) נבחר מטעם מפלגת „האיחוד" חבר במועצת העיר. בתל־אביב, שבה ישב עד מותו (בתש"י),

היה עסקן פעיל במועצת הפועלים. ולבסוף – מי יוכל למנות מאות חברים טובים וישרים, אשר היו ואינם עוד.

מפלגת הציונים הרביזיוניסטים

כבהסתדרות הציונית העולמית כן גם בתאיה למסגרותיהם הארציות והמקומיות חל תהליך ההסתעפות לאגפים שמאליים וימניים. בסטניסלאב התארגנה מפלגת הציונים הרביזיוניסטים בתרפ"ז (1927) וחברי הוועד הראשון היו: ברנארד בורשטין, מאגיסטר אדאלברט ביברינג, ד"ר שלום ברי"א, ראובן מיזס, לודוויק שלוס, אהרן אייזנשטיין, אדווין בלאושטיין, ירחמיאל שוהם (עתה בתל-אביב). ארגון נוער, שעליו נשענה המפלגה, היה בית"ר, שהוקם בתרפ"ו (1926). בין מייסדיו היו אדאלברט ביברינג, שהיה מפקדו הראשון ומאכס שפיצר (עתה בתל-אביב). אדאלברט ביברינג, ראש ארגון הנוער „מנורה", נפגש בווינה עם זאב ז'בוטינסקי. שמילא את ידיו להקים בפולין ארגון נוער רביזיוניסטי ומינהו אותה שעה נציב בית"ר בפולין ועד 1928-1929 היה מושב המפקדה הראשית של בית"ר בסטניסלאב. בוויכוח על חינוך הנוער נתגלעו חילוקי דעות בין ז'בוטינסקי, שהניח את הדגש בחינוך צבאי, ובין אדאלברט ביברינג, שהדגיש את הצופיות. משום כך התפטר אדאלברט ביברינג מכהונת נציב ובמקומו נתמנה ראובן פלדשוה בווארשה. בראש בית"ר בסטניסלאב עמדו אדאלברט ביברינג, איז'יו ליליינפלד, יוסף שֶׁנפלד, שמואל אמסטר (עתה בפתח-תקוה) ויצחק פלשר (עתה בתל-אביב). ב-1930 התחילה עולה מפלגת הצה"ר, כי בינתיים קמו והצטרפו אליה אגודות נוער: „בר כוכבא" (תלמידי גמנסיות ואקדמאים) ו„הרצליה" (בוגרים עובדים). בין מייסדי „בר כוכבא" היו: יצחק ליבליך, שלמה מאכלס, זאב טֶננצפף, איזידור ליבליך, יצחק כהן, יעז'י קאמרלינג, אריה שטרייט, ישראל ווילנר ושמואל אמסטר. חמשה האחרונים עמדו בראשו בפרקי זמן שונים, מאז הווסדו ועד המלחמה. בין החברות היו פעילות ביחוד אטקה מַנדל ומרים שפרכמאן (עתה בתל-אביב).

עידוד רב נתן לרביזיוניסטים זאב ז'בוטינסקי בביקורו בעיר ב-8 בדצמבר 1930. נערכה לו אז קבלת פנים ע"י מפלגתו בבית הנתיבות ובקהילה ואלפים נהרו לשמוע את הרצאתו. מלבדו ביקרו בסטניסלאב ד"ר זאב פון וייזל, ד"ר ז. סוסקין, נעמי פון וייזל, אהרן פרוֶס ואייזיק רֶמבה. הרביזיוניסטים בסטניסלאב היו נאמנים למנהיגם ובבוא הקרע בוועידת קאטוביץ בתרצ"ג (1933) בין ז'בוטינסקי ומאיר גרוסמאן ובערים רבות נתפלגה מפלגת הצה"ר – היתה המפלגה כולה בסטניסלאב לצידו של ז'בוטינסקי אשר ביקר בעיר ב-1933 פעמיים: באביב ובקיץ. במרוצת הזמן הוקמו ארגון „אמנות" (עמלים) ואגודת נוער „מסדה" (מורכבת תלמידי בתי ספר התיכוניים)–בראשה עמד משה האוזר (עתה בתל-אביב) ופטרונה היה לודוויק שלוס, שמונה ב-1937 נציב בית"ר בגליל סטניסלאב. ב-1938 התמזגה „מסדה" עם בית"ר. שני ארגוני הנוער הקימו בכל שנה מחנות קיץ ופלוגות הכשרה. בסטניסלאב

היה מקום מושבה של המפקדה המחוזית לבית״ר, שבראשה עמדו ראובן מיזס וחיים בלאך, וכן גם של המפקדה הגלילית, שבראשה עמדו ד״ר שלום ברי״א ולודוויק שלוס. המזכיר בשתי המפקדות היה אורי קרנצמאן־שטוקהאמר (עתה בירושלים). בסטניסלאב נערכו שתי וועידות גליליות למפלגת הצה״ר, ב־1933 וב־1937, והשתתפו בהן בשם המרכז ד״ר משה לוסטיג (לבוב) וד״ר פישל באבאד (פשמישל), וכן התקיימו בה שלושה כינוסים גליליים לבית״ר בתרצ״ה־(1935), תרצ״ו (1936) ותרצ״ז־(1937) ובהם השתתפו נציגים של 35־40 ארגונים.

בטאוני הצה״ר היו: א) Nowy Czas — שבועון בפולנית, שיצא לאור בשלוש הפסקות: 2 ביוני — 29 ביוני 1929; 14 ביוני — 8 בנובמבר 1930; עורכיו היו ד״ר אדווין בלאושטיין ואדאלברט ביברינג ומנהלו המסור היה פנחס וייסבאך, ומ־23 באפריל — 7 ביולי 1933 בעריכת ישראל ווילנר. ב) Nasz Głos — שבועון בפולנית שיצא לאור בחדשים ספטמבר־דצמבר 1934 ועורכו היה ישראל ווילנר. ג) ירחון בפולנית „חד־נס״ יצא בקביעות מנובמבר 1937 עד סוף 1938, ובתחילת 1939, כאשר עורכו אורי קרנצמאן־שטוקהאמר עלה לארץ ישראל, הועברה הוצאתו ללבוב.

בתרצ״ז־(1937) פתחה מפלגת הצה״ר סמינריון להסברה ובו הרצו: ד״ר שלום ברי״א, זכריהו וויטנברג, ישראל ווילנר ואורי קרנצמאן. עד הקונגרס הציוני בפראג ב־1939 השתתפו מפלגת הצה״ר וארגוני נוער שלה בעבודה למען הקרן הקימת לישראל.

בוועידה העולמית הששית של הצה״ר, שהתקיימה בקראקא ביאנואר 1935, השתתפו כצירים: שמואל אילטיס, ראובן מיזס, אורי קרנצמאן־שטוקהאמר, ראובן ריטרמאן, שלמה שפרכמאן. בכינוס העולמי השני לבית״ר, שנערך בתרצ״ז־(1937) בקראקא, לקחו חבל כצירים: ראובן מיזס, שמואל אילטיס ואורי קרנצמאן־שטוקהאמר. השנים האחרונים נבחרו גם כצירים לכינוס העולמי השלישי, שהתקיים ב־1938 בווארשה. ד״ר שלום ברי״א השתתף כציר בקונגרס הציוני השבעה־עשר (תרצ״א).

הסתדרות בית״ר אירגנה פלוגות הכשרה ומחנות־קיץ בנדבורנה, ביאבלוניצה ליד טאטרוב ובסקולה ליד סטריא.

רוח התעוררות מחודשת בקרב הצה״ר הביא זאב ז׳בוטינסקי, שביקר בסטניסלאב ביוני 1939. היה זה בקורו הרביעי והאחרון בעיר.

בשנים תרפ״ז־תרצ״ט (1927־1939) עמדו בראש מפלגת הצה״ר: ברנארד בורשטין, ד״ר שלום ברי״א, שהיה סגן נציב בית״ר בגליל, ד״ר אדווין בלאושטיין, יעקב לאוטמאן, ראובן מיזס, צבי איסאקובר וירחמיאל שוהם. סגנים שימשו: מנחם גוטליב, יצחק גלאזר, מאיר טאבק, שלמה נייֶדרֶף ולודוויק שלוס. אריה־ליאון שטרייט ויצחק כהן היו מזכירים. חברי הוועד היו: אהרן אייזנשטיין, שמואל אמסטר, פנחס ברגר, ד״ר אדולף גרינברג, פנחס וייסבאך, ישראל ווילנר, יצחק ליבליך, שמשון מינצר, אולס ניישטיין, יהודה קירשנר, אורי קרנצמאן־שטוקהאמר, ראובן ריטרמאן, עליזה שטאטר ושלמה שפרכמאן.

ראויים לציון מיוחד העסקנים: ד״ר שלום ברי״א, יליד העיר לבוב. קיבל תואר דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה הלבובאית. ממחזקי התנועה העברית במזרח גליציה

וקנאיה, הירבה עשות בקרב תלמידי הגימנסיה היהודית להעמקת ההכרה הלאומית-הציונית בהם; לודוויק שלוס, שביקר בארץ ישראל, נאמן המפלגה ומסור לה; צבי איסאקובר תלמיד חכם, חבר פועלי-ציון ימין, אחרי כן הצטרף למפלגת הצה"ר, שבראשה עמד בשנים תרצ"ד-תרצ"ט (1934-1939). היה אהוב ומכובד, הוגלה ב-1940 לסיביר ושם מת; הרב ד"ר אהרן אייזנשטיין, נולד בה' באייר תרס"ב ליוסף ופאני אייזנשטיין. אביו עסקן ציוני ואיש „המזרחי" נטע בו אהבת עמו. ציוניותו, שהתעמקה בו בימי המאורעות הגדולים בחיי העם היהודי אחרי מלחמת העולם הראשונה, שרשיה היו שתולים בנפשו והיא שהביאתהו לכס הרבנות. הוא שיוה לנגד עיניו את הרב ד"ר יהושע טהון ואת הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא ובהם ראה מזיגה מופלאה של רבנות ומנהיגות לאומית-ציונית. ברבנות רצה לשרת את עמו ואת התנועה הציונית ולהורות נתיבות אור לדור היהודי הצעיר. ומשהחליט להיות רב והוא בן 17-18 שנה, שיקע עצמו בים התלמוד ומורהו בש"ס היה זכריהו וויטנברג. בהתמדתו לדף גמרא ובדבקותו בפוסקים הפליא כל יודעיו. משקיבל תעודת בגרות בגימנסיה הממשלתית בסטניסלאב הלך לאוניברסיטה בקראקא ובה למד שנתיים; משם יצא חוצה-לארץ ולמד בבתי המדרש לרבנים ובאוניברסיטאות אשר בברסלאו ובווינה. האוניברסיטה בווינה העניקה לו תואר דוקטור לפילוסופיה, ובית המדרש לרבנים שם, שבראשו עמד הריקטור ר' אהרן שוואַרץ, סמך עליו את ידיו וכתרהו בכתר רב. היתר הוראה וסמיכה לרבנות קיבל מרבה של עדת החרדים בווינה, ר' מאיר מאירסון ומרבה של סולוטבינה, ר' אפרים אלתר לודמיר. בתר"צ-(1930) נתקבל בעיר טישין או (צ"אָשין) בתור רב דמתא ובקהילה זו שימש מרא דאתרא עד שואת ספטמבר 1939. הוא פירסם שני ספרים בגרמנית:

1 Die Stellung der Juden in Polen im XIII und XIV Jahrhundert. Cieszyn 1934

2 Moses Maimonides' Begründung der biblischen Gesetzgebung. Cieszyn 1935

הוא היה אהוב על הבריות, מורה מסור לתפקידו וציוני נאמן.

מפלגת המדינה היהודית

בדרכם מהוועידה בקאטוביץ סרו במארס 1933 לסטניסלאב מאיר גרוסמאן וד"ר דוב דונר מלבוב, שבאו בדברים עם ישראל וייס ואריה גאבל, צירי הוועידה, להקמת מפלגת המדינה היהודית בעיר. באסיפת ייסוד המפלגה, שבה השתתף בשם המרכז בלבוב יעקב רוטמאן-נתנאלי (עתה בתל-אביב), נבחר וועד: מהנדס אוסקר הולדר-יושב ראש, ישראל וייס – סגנו, מנדל וייס – מזכיר, משה ביין – גזבר, ווקסלר, אריה גאבל, ומאכט יופיטר. נתארגנו: „ברית הקנאים" (נוער) ו„יהודה" (לשעבר חיילים). מבין פעילי המפלגה ראויים לציון ראובן מיזס ומאגיסטר ליאון טאבק. במאי 1935 ביקר בעיר מאיר גרוסמאן, שהרצה באסיפת-עם גדולה.

הסתדרות נשים ציוניות „רח"ל"

ארגון ציוני מיוחד במינו, בערנותו הציבורית, בפעלתנותו הציונית ובנכונותו

לעשייה. המוסדות הסוציאליים, בתי הספר להכשרה מקצועית, מוסדות לחינוך עברי, החיים הציוניים־הפוליטיים – בכל אלה היתה ניכרת השתתפותה ברוכת־המעשים של הסתדרות נשים זו. במשך ארבעים ושתים שנות קיומה היוותה כוח חשוב בעיר ועוררה את האשה היהודיה לתחייה לאומית־ציונית־עברית.

דמותה הציבורית־הציונית של „רחל־ה" נקבעה בידי האשה המהוללה שרה ריטרמאן, אשר במשך שלושים שנה היתה צופיה הליכותיה של הסתדרות נשים זו. היא היתה בתו של ר' פסח טהאו, סוחר עשיר ולמדן, אשר לא הניח לבתו לעסוק בלימודי חול (לא קנה לה משקפים כדי שלא תקרא ותלמד יותר מדי ומכאן ראייתה הלקוייה). אולם הבת הצעירה אחת החלטתה להשכיל, ללמוד בהסתר מאביה. ואמנם רכשה לה ידיעות בשפות לועזיות ובלשון העברית, אף הצטיינה כנואמת בפולנית, ביידיש ובגרמנית. ספוגת אווירה של בית יהודי־תורני שלם שמרה אמונים להוריה ובביתה, אם לשני ילדים, היתה שומרת על גחלת החמימות העממית והמסורת היהודית. בת י"ז שנה נמשכה לפעולה ציונית ובעודה נערה היתה חברה בוועד „רחל־ה" ובמשך שלושים שנות נהיגתה את נשי העיר היהודיות היתה ציוניותה משורשרת במצוות ציוניות מעשיות ומחושלת בחוליות־מעשה־יום־יום – נאה דורשת ונאה מקיימת. חוות הלימודים החקלאית, גן־ילדים, בית הספר העברי העממי, הקניית מקצוע לנערות, מוסדות סוציאליים, שבהם שיקעה ממיטב כוחות הנפש – הרי מחרוזת מעשיה. אשתו של ד"ר אלכסנדר ריטרמאן היתה לעתים קרובות חולקת על דעותיו, ודעותיה שקלה בפלס מאזני מצפונה. היתה מופת לנשים יהודיות־ציוניות במזרח גליציה. ביקרה בארץ ישראל, שהעבודה לה היתה כיעוד קודש.

משנכבשה סטניסלאב על־ידי הגרמנים־הנאצים התמסרה בכל נפשה ובכל מאודה להצלת יתומי ישראל, יחד עם פאולינה שרייאר (אשתו של ד"ר יעקב שרייאר) והירש הורוויץ, עד שנרצחה בידי הגרמנים הטמאים. שרה ריטרמאן, שנחנה בסגולות נפש יקרות, זכתה להערצת רבבות בני עמה. מנשי ישראל תבורך.

מקום חשוב כבשה לעצמה קלארה זינגר, שעמדה בשנים האחרונות שלפני השואה בראש „רחל־ה" ואשר בה פעלה דור שלם. חשוכת בנים הקדישה כל חייה לעסקי־ציבור. בית הספר המקצועי לבנות ובית מחסה לנערות עובדות היו מוסדות טיפוחיה. חייה מחרוזת מעשים בעבודה ציבורית־ציונית. בעלה היה העסקן הציוני אברהם זינגר.

וראויות לציון: רגינה ביברינג, שהיתה במשך חמש עשרה שנה עד עלותה לארץ ישראל בתרצ"ה עסקנית ציונית חרוצה, מסורה, מכובדת ונושאת בעול מפעליה של „רחל־ה" (מתה בתל אביב); רגינה פילנבוים, אדלה לויפר, רחל גלרטר, ויסיא ווינגארטן, חנה זאלץ, אידה פיירמאן, בתו של ר' ענזיל רוקח; הלנה דראך, מרת שר, מרת סגל, מרת ואהל, אדלה הורן, לאה קאסווינר; חנה אכסלראד, ציונית מנעוריה, פקידה וותיקה בקהילה. בימי שלטון האוקראינים היתה בין הפעילים ב„תמחוי העממי" ובהגשת סעד לפליטי המלחמה, ובעשרים השנים שלאחר מכן נמנתה עם העסקניות הקנאיות של „רחל־ה" ובמוסדות הנתונים לפיקוחה של הסתדרות נשים זו. בעקביות

ובהתמדה עבדה חנה אכסלראד למען הקרן הקימת לישראל. במשך עשרים שנה היתה יום־יום, עם חברתה מלכה פרייפוגל, עושה שתים־שלוש שעות בהתנדבות למען הקרן הקימת בלישכתה או מחוצה לה, אף שפשפה רצפות וחלונות בלישכת הקרן, כדי לחסוך ממונו של הציבור. כחברת הוועד היתה פעילה במערכותיה הראשונות של מפלגת הציונים הכלליים. לאחר ביקורה בארץ ישראל פעלה במשנה התלהבות בשדה העסקנות הציונית והסוציאלית. תמיד נכונה לשאת בעומס מאמצים ומעשים; כנה, ישרה ומכובדת על כל שכבות הציבור.

ה ש ו מ ר

בשנת תר"ע (1910) יסדו תלמידי הגימנסיה הממשלתית שברחוב קאז'ימייז' ארגון צופים, אולם התלמידים היהודים הוכרחו על ידי חבריהם הפולנים לעזבו וכך הקימו ארגון צופים ציונים, שמייסדו ומפקדו הראשון היה אברהם זוסמאן. בשנה ההיא נוסדו גם בערים אחרות בגליציה ארגוני צופים ציונים האמונים על תורת בֶּדֶן־פאול. שם הארגון „השומר" נקב ד"ר גרשון ציפר (בהערצת אגודת „השומר" בארץ ישראל). בוועידת „צעירי ציון" שהתקיימה בלבוב נדונה דיון מקיף שאלת הפיכת „צעירי־ציון" לתנועה צופית. מבין דוברי „צעירי־ציון" בסטניסלאב בלטו בין השאר אליהו וואטנברג, הירש נאגלר, מרדכי רובינפלד ודניאל אוסטר (אחר כך ראש עיריית ירושלים). מאז ועד פרוץ המלחמה נדונה שאלה זו כמעט בכל הוועידות הארציות השנתיות של „צעירי־ציון". בוועידה הארצית, שהתקיימה בלבוב בתרע"א (1911), הרצה אברהם זוסמאן על הצופיות. ב־1912 עזב זוסמאן את סטניסלאב, המשיך למודיו באוניברסיטה בווינה ובמקומו נבחר כמפקד „השומר" שמואל גֶרנר (עתה בתל אביב), שהיה פעיל מקודם לכן כסגן מפקד. חברי הנהגת „השומר" היו: ליפא בריל, ישעיהו גרנר, חיים דירינגר, יוסף וונדרמאן (=גבריאל טלפיר, כעת עורך „גזית" בתל אביב), דוב ויינרט, שעמד בתרע"ה־תרע"ו (1915־1916) בראש אגודת סטודנטים „ביתר", למד בשוויץ שבה היה פעיל כחבר וכיושב־ראש של איגוד האגודות האקדמאיות „החבר". בתרפ"ב (1922) פירסם דיסרטאציה לקבלת תואר דוקטור „הציונות הפוליטית 1896־1904". היתה זו הראשונה בדיסרטאציות על תולדות התנועה הציונית. עתה הוא הנציג המסחרי של ממשלת שוויץ בישראל.

פעולת „השומר" היתה במחתרת, כי השתייכות להסתדרויות נוער היתה אסורה על תלמידי בתי־ספר תיכוניים וחברי „השומר" היו תלמידי גימנסיות וכל מי שנתפס בעבירה זו, כלומר בחברות ל„השומר", אחד דינו להיות מגורש מבתי ספר תיכוניים. רק בחדשי הקיץ, כשהתלמידים לא חששו מפורעניות המורים, שהיו עוקבים אחריהם במשך שנת הלימודים, היו יכולים להתנות יותר מחופש תנועותיהם ואז היו עורכים טיולים מחוץ לעיר, מקימים מחנות ומתאמנים בצופיות שעל פי בדן־פאול. בפעם ראשונה הופיעו צופים יהודים בגלוי וברבים בכ' בתמוז תרע"ג (1913), כשהם צועדים בחוצות העיר בסך. בעת ההיא היה החינוך הציוני בשורות „השומר" לקוי וסדוק, הצופיות הודגשה והובלטה יותר מחינוך רעיוני. משפרצה מלחמת העולם

בתרע"ד (1914) שותקו החיים הציבוריים־הלאומיים, רבים מבין הנוער המאורגן ב„השומר" גוייסו לצבא האוסטרי, רבים עזבו את העיר ונמלטו עם משפחותיהם לאוסטריה, צ'כיה והונגריה. רוב הפליטים היהודים מגליציה באו לחסות בצלה שלווינה הבירה. עם זרם הפליטים באו גם אנשי „השומר" וכן הועתק לווינה מושב ההנהגה הארצית הגליציאית של הסתדרות הצופים היהודים „השומר". קוימו קווי מגע עם תנועת „בלוי־וייס" והיתה שקידה על החינוך הצופי. בעת ההיא הגיעו לווינה גם חברי „צעירי־ציון", שהיו סטודנטים באוניברסיטה ועיקר פעולתם השתלמות עצמית בספרות התחייה הלאומית והתנועה הציונית ושיחות בשאלות החברה. במאמציהם של חברים מספר שבשתי התנועות התמזגו ב־1915־1916 „השומר" ו„צעירי־ציון" ותקם תנועת השומר הצעיר.

השומר הצעיר

באולמים אשר בטירקנשטראסע 9, פורצלאנגאסע וב„קדימה" ביבערשטראסע 1 בווינה חושלה ועוצבה דמותו של „השומר הצעיר". אימונים צופיים וחינוך ציוני, לימוד ידיעת ארץ ישראל והעמקת ההכרה היהודית, הנטייה לקחת מתכונותיו של „וואנדערפאגעל" הגרמני ומסגולותיו של „בלוי־וייס" וחלום ההגשמה האישית בארץ ישראל – בכור ההיתוך של כל אלה נתהוותה ונתפתחה תנועת „השומר הצעיר". בסטניסלאב התחיל מתארגן „השומר הצעיר" עוד בזמן הכיבוש הרוסי, בתחילת שנת 1917. את הקמתו יזם ניאמק נחמן, סייעו בידיו דוד רייס (עתה ברמת יוחנן) ויוסף וונדרמן, שהיה חבר הנהגת „השומר" שמלפני המלחמה וביולי 1917 חזר מווינה כחבר „השומר הצעיר" והביא עמו מאווירת התנועה הווינאית. אחרי שיחרור העיר על ידי הצבא האוסטרי (יולי 1917) הביא אריה־לונק צינאדר מההנהגה הארצית בלבוב כתב־הרשאה להקים בסטניסלאב הסתדרות „השומר הצעיר" (שכבר היתה קיימת). הנהגתה היתה בידי ניאמק נחמן, רות הלפרן (עתה בתל אביב), שלמה נגל, ישעיהו גרנר ויוסף וונדרמן. בספטמבר 1917 חזרו מווינה בנימין פרייפוגל־דרור (עתה בבית אלפא) ומנחם גלרטר, שהיו שנתיים חברי „השומר הצעיר" הווינאי ויחד התחילו מכוונים את התפתחות הקן במגמה עברית־ציונית, ארצישראלית. פעולה חינוכית רבת ממדים התחילה עם שובם מווינה של חניכי השומר הצעיר: לאה קימרלינג, פרידה הירש, דוד שרייאר, גיזה ווינפלד ונחה קימרלינג ואליהם נצטרפו יעקב ווילף, הנריקה פישבאך (עתה בתל אביב), חיים דיריגר, אריה־לונק פייאר, צבי זילברהרץ, יצחק בריל, מלכה זילבר (עתה בתל אביב), ישעיהו לנדמאן, ג. ברייטבארד, ליפא בריל, מאכס פלד, דבורה צירלר, נחום לינדנר, צבי זיצר, מרדכי ליבסמאן, מרים דישה – כולם תלמידי המחלקות הששית־השביעית בגימנסיות הממשלתיות, ראשי פלוגות וראשי קבוצות שהדריכו וחינכו בני נעורים בגיל 11־14 שנה. מביניהם צמחו־גדלו במרוצת הזמן ראשי קבוצות, שהיו פעילים מאד ותרמו הרבה לשגשוגו של הקן, והם: צבי של, אלזה רוזנבאום (מתה בתל אביב), ישעיהו סאפרין, חיה קרלינר, שרה רייף, יעקב סגל, פנינה אייגנפלד, בלימה נייבואר, גיזה ארבייט, נחום פלד וויקטור הורוויץ.

אחת החובות היסודיות, שהוטלו על חבר „השומר הצעיר", היתה ידיעת הלשון העברית והדיבור העברי. ראשי קבוצות ופלוגות קודם שנתמנו לתפקידיהם היו נבחנים בעברית, דברי ימי ישראל וידיעת ארץ ישראל. מקצועות אלה נלמדו בקבוצות שהורכבו ותואמו לפי הגיל ומידת הידיעות של הלומדים. עברית הורו: ליפה ברייל, שלמה בראוור, מנחם רוזנהק (עתה מנהל ביה ספר עממי בתל אביב) ומנחם גלרטר, שלימד גם דברי ימי ישראל. המשתלמים למדו ב„שפה ברורה". זכות גדולה נתגלגלה על ידי „השומר הצעיר" שהעלה את לימוד הלשון העברית ואת הדיבור העברי לספירת יסוד שבחנוך. קול הלשון העברית בהברה ספרדית נשמע בכתלי הקן וברחובות העיר. החלק הלימודי-העברי-היהדותי תפס באותם ימים מקום חשוב וניכר בתכנית החינוכית של „השומר הצעיר" – והטעם לכך היה פשוט: את המקצועות האלה לא הורו בבתי ספר תיכוניים ממשלתיים, אף ההורים לא דאגו להקנות לבניהם, ומכל שכן לבנותיהם, ערכי יהדות יסודיים. לימוד תנ"ך ודברי הימים של הבית השני היה בו לא בלבד משום שינון תקופת קדומים, אלא יותר מזה: הודגשו והוטעמו מעיינות הגבורה בישראל, סדרי החברה על אֻשיות הצדק והמשפט, האמת והשלום ושאר הגורמים האמוציונאליים העשויים להשפיע על נפש הנוער.

הקן, שנדד מדירתו הראשונה שברחוב פרדיננד (שם היו מתאספים בחורף 1917 כ-500 מבני הנוער היהודי) לביתו של יהושע-לי בלומנפלד ברחוב סוביאֶסקי ומשם לחצר נייבואר ברחוב האליצקה, כבש, בקיץ 1917, את הקומה השניה שבבית הכנסת לנאורים. על אף הרדיפות מצד השלטונות הממונים על בתי ספר תיכוניים היו חברי „השומר הצעיר" מבלים שם את רוב עתותיהם הפנויות. נקודת הכובד של הפעולות היתה בשטח ההשתלמות, העיון והעמקה רעיונית. בתרע"ח (1918) בא הקן אל מנוחתו בבית גדול ומרווח שבפינת הרחובות 3-במאי ואורמיאן סמוך לחצר „בית העם". לשיא ההתפתחות עלה הקן בחורף 1918–1919 בימי השלטון האוקראיני. העיר סטניסלאב, ככל מזרח גליציה, היתה בעת ההיא מנותקת מבירת אוסטריה וכך נותק כל קשר בין הקן לבין הנהגת התנועה, בווינה. באורח פלא הגיע מווינה נציג ההנהגה העליונה ד"ר אליהו רוזנבאום (עתה מנהל מחלקת החינוך בתל-אביב), שביקר אותו חורף בערים ובעיירות במזרח-גליציה ועשה בסטניסלאב שלושה שבועות. הוא מצא בקן מאות צעירים חדורי להט נעורים ובהם שפונים חביוני געגועים אל-על.

„השומר הצעיר" תוסס ופעלתני, שאסף אל דגלו את מיטב הנוער היהודי הלומד, לקח חבל בחיים הציבוריים ובבחירות למועצה היהודית הלאומית (יודישער נאציאנאלראט), שהתקיימו ב-18 במאי 1919, השתתף בתעמולה ופעל במרץ רב לטובת הרשימה מס' 4 – רשימת הציונים (ההגדרה „ציונים כלליים" כבימינו, לא היתה ידועה בעת ההיא; רשימת „פועלי-ציון" היתה מעמדית ורשימת „פאלקספארטיי" היתה כיתתית). חברי ההנהגה היו: ישעיהו גרנר, יעקב ווילף, נחום פלד, מנחם גלרטר ובנימין פרייפוגל-דרור. רציניותו של זה האחרון, כוחו להחלטה ולביצוע, נאמנותו העמוקה והעקיבה לקוו שבו בחר, רגש האחריות הטבוע בנפשו, עמדו לו להיות מדריך משפיע ומכוון.

בעת ההיא התחילו מסתמנים ומתגבשים בקן שני כוונים נוגדים: האחד אינדיבידו־אליסטי והאחד לאומי־ארצישראלי. מארץ ישראל כבר הגיעו ידיעות, שהיו אמנם קלושות: צורת החיים החברתיים בקבוצה (דגניה) היתה נושא השיחות. גבורי „השומר" היו דמויות, שהלהיבו את דמיון החניכים ודפי הספר „יזכור" נקראו בנשימה עצורה. יוסף טרומפלדור וחבריו, שנפלו בתל חי, הגבירו את התשוקה למעשים נועזים, לעלות ולהעפיל. התחיל, איפוא, וויכוח ער על ההגשמה האישית במולדת. בין המבוגרים — אלה היו בני י"ז־י"ח שנים — גברה המגמה לא להמשיך בלימודים, אף לא לגשת לבחינת בגרות ולצאת להכשרה חלוצית. דָּבְרֵי הקוו הארצישראלי היו בנימין פרייפוגל־דרור, מנחם גלרטר, ליפא בריל ויוסף וונדרמן. במארס 1919 נתארגנו שתי קבוצות הכשרה: באחת, שהלכה לחווה החקלאית של איק"א בסלובודקה־לישנה, היו: יעקב ווילף, יוסף ווילף (עתה בתל אביב), שאול קנפר (עתה בחיפה), זליג ליפמאן (עתה בתל אביב), פרסר ואייזלר. בקבוצה השניה היו 15־20 איש וביניהם: משה האמר (עתה בקרית חיים), אברהם שפיצר, דוד רייס, זליג שפיצר, יונה קדר (עתה בירקונה), שלמה ארבייט (עתה בנשר) וברוך שפר (עתה בקרית חיים). קבוצה זו קיבלה מאת פילים ליברמן חלקת אדמה בזאגבוזדז', סמוך לטחנת הקמח של יהושע'לי בלומנפלד, ושם נטעה גן־ירק. הקבוצה הצליחה, היא גידלה ירקות ותפוחי־אדמה שנמכרו בשוק בעיר.

קבוצת קטנות מסטניסלאב והסביבה ואף מערים אחרות (קבוצות ברודי, סאמבור, טלומאץ' וכו') עבדו גם בחווה החקלאית לנערות הידועה בשם חוות ריטרמאן ובאחוזת וולצ'ינץ של ד"ר קארל הלפרן. העובדה, כי קארל הלפרן מעסיק חלוצים השפיעה לטובה על שאר בעלי האחוזות היהודים, שכן ממנו ראו וכן עשו. היחס אל החלוצים בעת ההיא היה בו משום ביטול ולעג וחשדנות: אין זאת אלא ש„השתגעו" בחורים ובחורות האמונים על כל טוב בבתיהם ויעזבום וילכו לעבוד עבודה קשה בשדה ובעיר.

בינתיים שבה הקבוצה הראשונה מסלובודקה־לישנה, כי לא יכלה להשאר שם: צבאות הגנרל הפולני ז'ליגובסקי, בעברם דרך גליציה לווילנה, פרעו פרעות ביהודי קולומייא והסביבה. ואז נהרגו פרסר, רמלר ויוסף באל ראש קן „השומר הצעיר" בקולומייא, ונפצע קשה יעקב ווילף. קבוצה זו, הידועה בשם קבוצת ווילף, התארגנה בסוף 1919 מחדש וחבריה היו: יוסף ווילף, יעקב ווילף — ראש הקבוצה, זליג ליפמאן, יונה קדר, שאול קנפר, דוד רייס, חנה פכטהולד (עתה ברמת יוחנן) ושלמה ארבייט. היא המשיכה בהכשרתה ביערות פאסיצ'נה ופאציקוב והתמחתה בחטיבת עצים, כריתתם והובלתם לתחנת הרכבת ציאנזוב. באביב תר"פ (1920) קיבלה מאת אייזיק ויידנפלד לעיבוד גן־ירק גדול ברחוב גולוחובסקי, גן עצי פרי ברחוב ליפובה ושדה תפוחי־אדמה בדומברובה.

בימים 7־8 בדצמבר 1919 התקיימה בלבוב הוועידה הארצית הראשונה של „החלוץ" בגליציה, שבה השתתפו 156 חלוצים משלושים ואחד מקומות. את הוועידה פתח בעברית בשם ההסתדרות הציונית ד"ר אמיל שמורק (אח"כ חבר הנהלת הסוכנות

היהודית בירושלים), לוועד המרכזי של „החלוץ" נבחר מסטניסלאב יעקב ווילף. משפרצה מלחמת פולין ורוסיה באביב 1920 נפלה על מזרח גליציה אימה גדולה, היא חזרה להיות כאסקופה נדרסת. בקבוצות הכשרה קמה בהלה, בחפזון התחילה היציאה לארץ ישראל. ראשון מהסתדרות „השומר הצעיר" בסטניסלאב נסע לארץ יהושע אייגנפלד. הוא עלה במארס 1920 עם הקבוצה הראשונה של „השומר הצעיר" בגליציה, היא קבוצת סאמבור־לבוב. עם הקבוצה השניה, שהיתה מורכבת ממנהיגי התנועה בגליציה, עלו ביוני 1920 צבי של (עתה ברוסיה), שמואל הרטנשטיין (סופו מחברי פ.ק.פ., נהרג במאורעות תרפ"ט בגליל העליון, בעבדו עם קבוצת פועלים יהודים במדידת אדמת החולה) ובנימין פרייפוגל־דרור, ממייסדי בית־אלפא, שם ביתו עד היום.

בתחילת אוגוסט, כשהבולשביקים כבר היו קרובים לעיר, יצאה לארץ ישראל קבוצת יעקב ווילף (מת בחפצי־בה 1922). בסוף חודש זה עלו מנחם גלרטר ושולמית חיות, שהיתה עם מקימי בית־אלפא ובוניה ועתה ברמת־יוחנן. אחרוני „השומר הצעיר", שעלו בקבוצה מאורגנת ב־1920, היו ברוך שפר, צבי דרימר, אברהם קרצנר ויצחק שרייאר (עתה בעין־עירון).

בוועידות הארציות של תנועת „השומר הצעיר" בגליציה, שהתקיימו בטארנאווא־ וויזנה (יולי 1918), בטארנוב (אוגוסט 1919) ובלבוב (אפריל 1920), השתתפו דוברי הקן בסטניסלאב בפעילות יתירה. באביב (1920) ביקר מנחם גלרטר, בשם ההנהגה הראשית בלבוב, בהסתדרויות „השומר הצעיר" מסטניסלאב ועד בוצא'ץ ומיאסלו ועד אושווינצ'ים.

גורמי־חוץ מעכבים את עליית הנוער לארץ ישראל לא חסרו, אף היו בתי אבות שהתנגדותם לעליית בניהם, וביחוד בנותיהם, לבשה לעתים צורות לא נעימות, ואף על פי כן עלו. הנאמנות להכרתם השומרית, שלילת הגלות ואהבת ציון הערגון הדוחף לחיי דרור במולדת והכמיהה להיות שותפים ביצירת בראשית של חברה חדשה במכורה מחודשת – באלה היו סגולים מגשימי „השומר הצעיר" הצעירים.

תקופת השנים 1917־1920 ב„השומר הצעיר", שהיה תנועת נוער מגשימה, נסתיימה בעלייתם של עשרות חבריו לארץ ישראל, שיחד עם כל בני „העליה השלישית" היו בין סוללי הכבישים, מייבשי ביצותיו של עמק יזרעאל, מַפרי שממותיו ובוני ישוביו. אולם מאחר שהכוחות החשובים עלו לארץ ישראל נשאר הקן, שהיה אחד הגדולים והמבוססים במזרח גליציה, ללא כל הדרכה ציונית־חלוצית וגברו היסודות שהטיפו לאינדיבידואליזם מוגזם וכך נחלש הקן ובסוף שנת 1920 עבר עליו משבר פנימי.

הסתדרות „השומר הצעיר" נוסדה שנית בתרפ"ד (1924) על ידי קבוצת נוער לומד ברובו, שעזב את ארגון הצופים היהודים „מנורה". בראש הקבוצה עמדו לודוויק בודק ומאיר טאבק, שהתמסרו בכל מרצם לביסוס הקן. שוב התחיל „השומר הצעיר" מושך אליו צעירים מבין הנוער הלומד ובזמן קצר עלה מספר חבריו משלושים איש עד מאה וחמשים בערך, וקמעה־קמעה חזר להיות גורם מורגש בקרב הנוער

היהודי. אולם השעה לא שחקה לו לאורך ימים. עד שהחליף כוח מגלי המשבר שעברוהו קפץ עליו בשנת תרפ"ז (1927) רוגז חדש – החשובים מבוגריו עזבוהו. „השומר הצעיר", במהותו תנועה חלוצית־מגשמת, שכבשה לה כבר מקום חשוב בעלייה השלישית בארץ ישראל, דרש מבוגריו – חבר המנהלים והמדריכים – לצאת להכשרה ומשם לצאת לארץ ישראל. הכשרה והגשמה חלוצית־אישית היו מושכלות ראשונים וכל הנעשה לפי גילו לבר־מצווה זו ואינו יכול לקיימה, ממילא אינו יכול להתפקד עוד בתנועה זו ומוציא את עצמו מכללה. ומשום שרוב מדריכי „השומר הצעיר" היו לומדים בבתי ספר תיכוניים, הועמדו אחרי השיגם תעודת בגרות בפני ברירה: הכשרה־הגשמה או אוניברסיטה. רוב המדריכים לא עמדו בנסיון ועזבו את התנועה, כדי להמשיך לימודיהם באוניברסיטה. עזיבה זו היתה מהלומה כבדה לתנועה. אחרי המדריכים והמנהלים נגררו גם רבים אחרים, מעתה ירדה מאוד השפעת „השומר הצעיר" על הנוער ובקן לא נותרו אלא עשרות חברים, שרובם נמנו עם הגדוד הצעיר. מחסרון כיס לא היה להם מעון קבוע ועל כן נפגשו שרידי הקן לעתים מזומנות באולמי הקהילה, בחוות ריטרמאן ובימות הקיץ–בגן העיר. לקיום־לא־קיום זה לא יכלו להשלים צעירי התנועה. אותה שעה היתה „גורדוניה" הסתדרות נוער חלוצית הגדולה והחזקה בעיר והתקנאו בה צעירי „השומר הצעיר" קנאת סופרים וקמו מהם חברים מספר והקדישו כל יכולתם, זמנם והתלהבותם להקמת הסתדרות ראוייה לשמה. מאמציהם נשאו פרי וכך קמה בשלישית הסתדרות „השומר הצעיר", שחידשה את ניסוייה לפלס לה דרך אל הנוער הלומד. עבודה זו – הליכה אל הנוער – של שתי תנועות־נוער הציוניות־החלוציות שבעיר לא היתה קלה. בעת ההיא (ב־1929) חלה גזירת פספילד ונגעלו שערי ארץ ישראל. התנועה הציונית הגיעה עד משבר וההשפעה הקומוניסטית עשתה שַׁמות בקרב הנוער היהודי. אותה שנה הפסיקו רבים מבין חברי „השומר הצעיר", תלמידי הכיתה הששית שבבתי ספר התיכוניים בעיר, את לימודיהם והלכו לעבוד במקצועות־מלאכה שונים. הם היו פעילים כמדריכים בקן והתחילו מארגנים נוער עובד עממי. מעון הקן נמצא אז בבית הפונדאציה של משפחת הלפרן שברחוב בלוואדאר. בינתיים צמחו כוחות חדשים פעילים, ביניהם: אליהו גולדווארט־רודולף, יעקב צוידרר (עתה בתל עמל), אטקה ברטשניידר (עתה ביד מרדכי), מרים קראנר (עתה בגת). בתרפ"ט (1929) עלו לארץ ישראל זיגמונט שטקל (עתה במזרע) וברוך ראוכר (מת במזרע). מהוועידה העולמית השלישית של התנועה, שהתקיימה ב־7 – 14 בספטמבר 1930 בוורוטקי (צ'כיה) נודעה חשיבות רבה להתפתחות הקן והשתרשותו. בוועידה זו נערך וויכוח ממצה על דרכה של התנועה. מעתה ועד פרוץ מלחמת העולם השניה לא נתנסה עוד „השומר הצעיר" בעיר במשברים. התפתחותו נטתה בקוו העולה בקנה אחד עם התפתחותה של התנועה כולה בגולה ובארץ ישראל. הכשרה – עלייה – הגשמה היו מעתה תופעות־מסקנות מובנות מעצמן. הקן התחזק והלך, עד שההנהגה הגלילית, שעברה בימי המשברים לידי החברים בקולומייא וסניאטין, הופקדה שוב בידי החברים בסטניסלאב. בעת ההיא פעלו בחבר המנהלים פנחס גולדנצייל, נחמה שרל (עתה בקבוצת המעפיל), שולמית טאבק (עתה בכפר

מנחם), מתתיהו הוֹר, שלמה הוֹר, שולמית וַאדָל, שרלוטה הורוויץ, זאב לאבצלטר וזהבה גליקמאן. בין המנהלים הבולטים, שהצטרפו לתנועה בגיל יותר מבוגר, יש להזכיר את מנדל שֶׂרל (עתה בקבוצת המעפיל), אריה שוֶנְפֶלד־שדמי (עתה בדן), פרידֶק בֶּרטיש (בנו של הרב חיים גודל ברטיש) וזיגו רודולף. בכנסייה הארצית הי"ג בגליציה, שנערכה בקרושאלניצה (ליד סטריא) ב־14—19 באוגוסט 1934, השתתף מספר צירים ניכר מן הקן. בוועידה העולמית, שהתקיימה ב־10—16 באוגוסט 1935 בפּוֹפּראַט (צ'כיה), השתתפו מן הקן שנים עשר איש.

למועצה הראשית של התנועה בגליציה נבחרו בשנים שלפני המלחמה: דוב פֶּרצובסקי, נתן קרן, יהודה פרצובסקי, גניה רוֶנטאל (עתה בקבוצת המעפיל), מנדל שרל, יעקב צוידֶרר, יוסף בַּדי (עתה בירושלים) ואליהו גולדוואַרט־רודולף.

יש לציין, שתמורה חשובה באה בהרכבו של הקן. לעומת אחוז חבריו מהנוער הלומד, שפחת במידה ניכרת, עלה בו אחוז הנוער העובד. תמורה זו היתה לטובת הקן ומספר המגשימים שעלו לארץ ישראל גדל משנה לשנה. בתרצ"ט (1939) הגיע מספר חברי התנועה למאתים איש. חברי „השומר הצעיר" השתתפו בחיים הציוניים שבעיר, ביחוד הצטיינו באיסוף כסף לקרן הקיימת לישראל ונציגיהם בוועד הקהק"ל היו פעילים מאד. במשך שנות קיומו היה הקן נודד ממקום למקום עד שזכה בשנים שלפני המלחמה לדירת־קבע מפוארת בביתו של יעקב מרגושס ברחוב קאזימייז' 40. מבין עסקני ציבור, ידידי תנועת „השומר הצעיר", התארגן פַּטרוֹנַט שבראשו עמדו: ד"ר צבי אפשטיין עורך־דין, ד"ר לודוויק בודק, ד"ר יהודה לייב ארנולד, צבי מרגושס וזיגמונט רודולף.

משפרצה המלחמה בספטמבר 1939 החליטו רוב החברים הבוגרים לצאת את העיר ולנדוד דרומה ומזרחה שלא ליפול בידי הגרמנים. אולם קודם שהספיקו לבצע תכניתם כבר נכנסו הרוסים לעיר. ההסתדרויות והמפלגות הציוניות שבעיר וכל הסתדרויות הנוער התפרקו ורק „השומר הצעיר" בלבד החליט להמשיך קיומו. מצד השלטונות הסובייטים לא באה כל תגובה לכך ובמשך שבועות מספר היה מועדון השומר הצעיר בית וועד לנוער יהודי־לאומי־ציוני שבעיר, אף רביזיוניסטים נקהלו שם לשבת אחים גם יחד. אחר וויכוח רציני ונוקב ורמיזות שונות החליטה הנהגת „השומר הצעיר" לפרק את הקן. ההחלטה היתה בשעתה, משום שהשלטונות הרוסים אסרו את מנהיגי ההסתדרויות והמפלגות הציוניות. „השומר הצעיר" ירד למחתרת ונבחרה הנהגה מהמשמרת הצעירה ובראשה שרלוטה הורוויץ. חברי המשמרת המבוגרת החליטו לחפש דרכים לבוא לארץ ישראל. בדצמבר 1939 עבר מספר חברים את הגבול הפולני־ליטאי ובאו לווילנה, שבה היה ריכוז חלוצים גדול. אחריהם באו אחרים, עד שנסגר הגבול.

גורדוניה

ברדת, בסוף 1920, קרנו של „השומר הצעיר", שהיה תנועת־נוער ציונית יחידה בעיר, חדל במשך שנים מספר להיות גורם בקרב הנוער היהודי וממילא גם לא

בציבוריות היהודית. בשנים תרפ"א־תרפ"ג (1921־1923) אחז את הנוער דכאון קשה – שערי האוניברסיטאות היו חסומים בפניו והיה הכרח להאבק על פריצת סדקים להכניס בהם יהודים במספר מוגבל ואל תנועות „החלוץ" לא הלך הנוער המפוכח. השולטים ברחוב היו הקומוניסטים, שפיתו ולכדו את מיטב הצעירים והצעירות והכום בסנוורים בסיסמאותיהם. בָּנים ובָּנות למשפחות בעלי־בתיות העדיפו משום מה את החושך בבתי סוהר של פולין על פני שִׁמְשה של ארץ ישראל. רבים מהם היו חסידים נלהבים של מה שנקרא קומוניזם דבֵי־טרקלין: הם בעצמם לא הלכו לאסיפות־ציונים, כי חששו פן יבולע להם, אלא שלחו את בני העניים יושבי רחוב בלוואֶדאֶר. הצלת הנוער ממלתעותיהם של המתעים, לגאלו מכבלי האדישות ומהבלי חיי שעה, התוויית דרכו, כדי להוליכו בדרך בניין המולדת בארץ ישראל – זו היתה מטרת ההנהגה של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות", וסניפה בסטניסלאב, שהיה מן החזקים ביותר, הגשים מטרה זו באופן שנעשה מופת לכל התנועה בפולין ומחוצה לה.

באחד מערבי חורף תרפ"ג (1923) כינסה הנהגת „התאחדות" ב„בית־העם" בסטניסלאב קבוצת צעירים, ובהם נערים לומדים בבתי ספר תיכוניים ונערים עובדים, ונוסדה הסתדרות נוער „צעירי התאחדות". ואף כי כוונת „התאחדות" לא היתה להקמת אירגון נוער מפלגתי במשמעה הצר של המלה, הרי במרוצת הזמן נתעוררו בקרב „צעירי התאחדות" היסוסים שמא יראה בהם הנוער רק מכשיר בידי מפלגה, דבר העלול להיות מעצור בהתפתחותם כתנועת־נוער. הם גם שינו שמם וקראו לעצמם בשם „הסתדרות נוער על שם אהרן דוד גורדון", והיא מגרעיני־הראשית, ובעצם ראשית־גרעין, של התנועה הזאת בעולם. שכן לאורו של א. ד. גורדון, תורתו ומופת־חייו קמה, תחילה בגליציה ואחר בפולין, הסתדרות הנוער „גורדוניה", שהתפתחה במהרה לתנועת נוער מקפת. מעתה שואפת „גורדוניה" לאֶמאנציפאציה. היא רוצה לשחרר את עצמה מאפוטרופסות המפלגה ומקשריה הארגוניים אתה, מבלי להחליש את זיקתה הרעיונית ל„התאחדות" כמפלגה ציונית חלוצית עממית ולמפלגת „הפועל הצעיר" בארץ ישראל. בכינוס הארצי של „גורדוניה" בלבוב בתרפ"ה (1925) הודגש הרצון לגבש את אפייה החלוצי של התנועה ולהדק את קשרי המפלגה עם הנוער ובסטניסלאב פינתה מפלגת „התאחדות", שחלשה על החצר ברחוב גולוחובסקי 13, ל„גורדוניה" בית אחד. והיה בכך סימן טוב, כי באותה חצר נמצאו המסגריה לחלוצים „ברזל" ומעונה, כי מטרה אחת לשניהם. בהנהגת „גורדוניה" בתקופתה הראשונה היו מנחם גלרטר, אחד ממייסדיה, צבי גלרטר, ישראל אַיִן, משה ליליין כנציגי התאחדות, ופרץ סַפָּטָר, מאיר מַנְדֶל וגדליהו גָּר (נפל חלל בימי המאורעות ב' בניסן תרצ"ז ביבנאל) – נבחרי הקן והם שָׂקְעוּ בתנועה מאמצים רבים לחינוך ולהסברה אידיאולוגית. מבין הצעירים שקדו על צמיחת הקן: ישראל ביטמאן, דוד גֶּרְסְטֶן (עתה בעין עירון) ונתן אַיִן (עתה במעברות).

גדליהו גָּר, מיום בואו ל„גורדוניה" משך אליו את תשומת לב חבריו והיה בה האיש המרכזי. כולו אש יוקדת, ספוג עממיות יהודית, השכיל לחדור אל השכבות העממיות ולהוציא משם נערים צעירים אשר לרגליהם פרשו הקומוניסטים היהודים

מלכודתם. את השכלתו הכללית רכש בעבודה עצמית שקדנית ויכול היה לעמוד במערכה ולהתווכח עם קומוניסטים, סטודנטים באוניברסיטאות. הוא גם עבד במסגריה לחלוצים „ברזל" (ואחר כך בבית החלוצים בלבוב) וכך היתה לו השפעה ישירה על חבריו שהכירו בכוח הדרכתו. וכאשר התחזקה „גורדוניה" בסטניסלאב, התחילה מקימה קנים בערים ובעיירות הסמוכות וגדליהו גלר היה נודד ממקום למקום להביא אל הנוער את דבר התנועה. אף ללבוב הגיע ונשלח גם ללודז, לעבוד במרכז התנועה בפולין הקונגרסאית. בכינוס הארצי הראשון, שהתקיים בלבוב בתרפ"ה, התייצבה „גורדוניה" הסטניסלאבית בראש הלוחמים למלוא עצמאותה של התנועה ולשיחרורה מאפוטרופסותה של „התאחדות", אך לא שללה את ערכה ותפקידה של המפלגה בחיי הציבור.

„גורדוניה", שהיתה תנועת נוער עממית, מעטים היו חבריה מבין תלמידי בתי ספר תיכוניים. משהגדירה את עצמה כתנועת נוער חלוצית, מגשימה – העמידה מתוכה קבוצות־הכשרה חלוצית, שהלכו לדולינה וביאַלה שליד טלומאַץ' ובהן היו דובריה הצעירים של התנועה פרץ סלפטר, מאיר מנדל ואברהם בייאֶר. ראוי לציין, שקבוצות הכשרה הראשונות של „גורדוניה" בפולין נוסדו ב־1925 על ידי חבריה בסטניסלאב, אשר במאמצים גדולים ובתנאים קשים מאוד היו יוצרים בערים ובעיירות בגליל מקומות הכשרה; ביחוד הראה כוח אירגוני ויזמה להפליא נתן שוואלב. הקן בסטניסלאב שלח למרכז התנועה הגליצאית בלבוב את חברה מאיר מנדל, שתפס שם מקום בולט. קיומה של „גורדוניה" כתנועה חלוצית השפיע על „החלוץ" בגליציה. עובדה זו השפיעה ביחוד על שינוי יחסי הכוחות במחוז סטניסלאב, ששם היה ל„גורדוניה" כעבור זמן קצר הרוב ב„החלוץ" ובמרוצת הזמן היה אף מרכז החלוץ בלבוב, המורכב מנציגי „השומר הצעיר" ו„גורדוניה", מושתת על יסודות פאריטטיים.

תאריך השוב בתולדות „גורדוניה" הם ימי מאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929). מארץ ישראל הגיעו ידיעות מחרידות והעתונים היהודיים במדינה היו מתחרים בכותרות זוועה. „גורדוניה" כתנועת נוער חלוצית, לא יכלה להסתפק בהשתתפות באסיפות מחאה בלבד. בעת ההיא התכנסה בלודז וועידה ארצית של שליחי התנועה בפולין, ובה נדון גם דבר איחוד המפלגות בארץ ישראל: „הפועל הצעיר" ו„אחדות העבודה". בויכוח על האיחוד באו לידי ביטוי שלושה זרמים: האחד היה נגד האיחוד, האחד חייב אותו ללא תנאים והאחד, שדוברו היה פנחס לוביאניקר־לבון (עתה שר החקלאות) והשיג רוב מכריע, חייב את האיחוד מתוך שמירה על המשך הזרם של „הפועל הצעיר". בין מחייבי האיחוד ללא תנאים וללא הסתייגות היו נציגי „גורדוניה" בסטניסלאב. אולם לא איחוד המפלגות היה עיקר הדיונים בוועידה, חשיבותה היתה בכך שנתנה את תשובתה למאורעות הדמים בארץ. מיד לאחר הוועידה עלתה לארץ קבוצת „גורדוניה" הראשונה והקימה מחדש את „גבעת בוסל" בחדרה ומשם הלכה־עלתה לחולדה. גרעין הקבוצה הזאת היו חברים מן הקן בסטניסלאב, והם: יטקה אילן־שוואלב (מתה בחולדה), גניה אייגנפלד, משה האס, חנה זיינפלד, מינה זיינפלד, צפורה פיסטרייך, משה קלקר, עטרה שטארק, צילה שטוקהאמר ונתן שוואלב. וכך נפתח דף ההגשמה בתולדותיה של גורדוניה.

ארגון־נוער זה היוזם והפעיל, התוסס והמעודד, קרא בתר״צ (1930) לכינוס גלילי, שאליו באו 200 חברים מ־15 מקומות. בשם ההנהגה הראשית השתתפו בו ישעיהו שפירא מקראקא (עתה ממנהלי שירות השדור קול ישראל), מאיר מנדל וישראל ביטמאן ובשם ההנהגה העליונה בארץ ישראל — פנחס לוביאניקר, שהרצה על היסודות האידיאולוגיים של התנועה. מאיר מנדל הרצה על איחוד כל קבוצות „גורדוניה״ בארץ ישראל.

בתר״צ (1930) עלתה מסטניסלאב הקבוצה השניה, שעליה נמנו: ישראל ביטמאן, שושנה ביטקובר, זליג גרייפינגר, ברטה זיינפלד, דוד זיינפלד, מאיר מנדל, פרץ סלפטר ומאיר רוטר. קבוצה זו הלכה אל הרי נצרת. אדמתם אדמת טרשים וסלעיה קרחים. אחרי קרית ענבים — המאבק הראשון של אנשי מישור עם ההר — נשאו חלוצי „גורדוניה״ את עיניהם להתיישבות הרית, וכן קם כפר החורש. אף קבוצה זו הצופה מראש ההר אל שדות העמק המוריקים, ללא שכנים יהודים, עמדה לא אחת בנסיון קשה. חולדה וכפר החורש — שני מפעלי ההתיישבות הראשונים של „גורדוניה״, שהוכיחו את בגרותה של התנועה ואת אחריותה להם, היתה להם השפעה מחנכת רבה על אותו חלק מהנוער היהודי העממי בגולה ששאף להפוך את היהודים — עם עובד במולדתו.

ואם אמנם היה מקום מושבו של מרכז גורדוניה בלבוב, הרי בסטניסלאב פעם־הלם לב התנועה בגליציה. מבין ארגוני נוער השונים והרבים בעיר כבשה לה „גורדוניה״ את המקום הראשון וזיקתה הרעיונית ל„התאחדות״ חיזקה במידה רבה את עמדתה בציבוריות היהודית בעיר. מאיר מנדל, פרץ סלפטר וישראל ביטמאן, שנבחרו למוסדות העליונים של התנועה, מילאו בה תפקידים חשובים. עתה הם תופסים מקום חשוב ב״חבר הקבוצות״. חבר קבוצת חולדה, חניך „גורדוניה״ הסטניסלאבית, נתן שוואלב, שישב בג׳ניבה מספטמבר 1939 כשליח הסתדרות העובדים, מילא שם בששת שנות אימים וחרבן לעמנו תפקידים קשים ואחראיים מאוד. הוא שהשכיל לארגן קשרים עם אחינו בארצות אירופה והצליח לכוון את מאמצי מוסדות התנועה הציונית להצלת השרידים בדרכים שהזמן גרמם. בעבודתו, במילוי תפקידיו יומם ולילה לא ידע לאות ומסירותו ללא גבול. בזכותו נצלו אלפי יהודים מגיא ההריגה. בין חברי חולדה שנאסרו, בימי חיפושי הנשק, בראשית נובמבר 1943, היה גם חבר „גורדוניה״ מסטניסלאב, משה האס, שישב בבית הסוהר בירושלים תשעה עשר חודש. בראש הנהגת „גורדוניה״ בשנת תרצ״ט (1939) עמד יוסף קרומהולץ, שהיה סעיל גם בהנהגה הראשית של התנועה. הוא עמד בראש פלוגת פרטיזאנים בגליציה וסירב לעבור לווארשה, כאשר הציעו לו בדרך זו להציל חייו. הוא נפל על משמרתו.

עריסתה של תנועת־הנוער החלוצית „גורדוניה״ עמדה בסטניסלאב וחניכיה־חבריה לעשרות פזורים בכל הארץ, בכפר ובעיר, בהרים ובעמקים. עיקר חשיבותה של „גורדוניה״ הסטניסלאבית בתוך התנועה הארצית והעולמית הוא בשלושה דברים: היא החדירה לתוכה והעמיקה בה את הכרת החובה להגשמה עצמית חלוצית, הדגישה את תודעת העצמאות של תנועת הנוער החינוכית מבלי להתנכר לערכי המפלגה, ועשתה לגיבוש הרעיון הקבוצתי כצורת חיים המגלמת בתוכה את הגשמת הרעיון הציוני־הסוציאליסטי.

גיסקלה־גוש חלב

איגוד אקדמאים ציונים נוסד בשנת תרס"ז (1907) על ידי ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, מהנדס מייציסלאב שטנצל ומהנדס שמעון רייך, שעזבו את איגוד האקדמאים הציונים „בר־כוכבא". באיגוד „בר־כוכבא", שהיה מיוסד על חינוך ציוני־רעיוני ושבו היו מאורגנים טובי האינטליגנציה הלאומית־הציונית (עורכי דין, רופאים ומהנדסים) ואשר ממנו יצאו עסקנים ציונים מובהקים, התחילה תסיסה. נמצאו אקדמאים, שלא הסתפקו בספרא בלבד, אלא ביקשו לצרף גם סיפא. הם פירשו מגמתם כהגנה על כבוד ישראל. בימים ההם היה נוהג בין אקדמאים להגיב על פגיעה בכבוד אישי־לאומי על ידי דו־קרב וכל התחמקות מכך פרשו הגויים כמורך לב. „בורשנשאפטים", קורפוראציות של אקדמאים, היו לפני מלחמת העולם הראשונה חזון נפרץ ו„גיסקלה" חוט השני שלה היה במוזיגת ספרא וסיפא שירדו כרוכים. צבי וינדרייך ומייציסלאב שטנצל התפרסמו כסייפנים שרבים ניגפו לפניהם בדו־קרבות. חברים פעילים בגיסקלה היו גם שאר שני האחים שטנצל: סטאך, שהיה מהנדס, וד"ר וולאדיסלאב, שהיה לאחר מכן רופא בקראקא. אביהם, ד"ר שטנצל, שהשתתף במרד הפולנים ב־1863, ברח מפולין הקונגרסאית לסטניסלאב וכאן נתמנה רופא עירוני. הוא היה איש אציל ויהודי טוב, מקיים ביתו ברוח המסורת ונמנה עם ראשוני הציונים. שלושת בניו היו ציונים נאמנים וזריזים והשתתפו באהבה רבה בעבודה ציונית.

באוגוסט 1914 נפסק קיומו של האיגוד „גיסקלה", משום שרוב חבריו גוייסו לצבא האוסטרי. מקץ המלחמה, ב־1918, הורגש הכרח לארגן את האקדמאים הציונים וכך הוקם איגוד אקדמאים „התחיה", שבראשו עמדו: ד"ר מנדל קאסווינר, אחד ממייסדיו, ד"ר אברהם מנהארט וד"ר זיגמונט הופמאן. בשנים תרע"ח־תר"פ (1918־1920) לא היה איגוד אקדמאים אלא אחד — „התחיה", שהתפרד, ובשנים תרפ"א־תרפ"ב (1921־1922) הושב לתחיה האיגוד „גיסקלה" ואחד היוזמים והמעוררים לכך היה ד"ר דוד מאגנט. מאז ועד פרוץ שואת הדמים ב־1939 התקיימה „גיסקלה" ללא הפסקה. בשנים הראשונות שלאחר המלחמה לא קשרה עצמה „גיסקלה" לשום מפלגה פוליטית ואמנם היו בתוכה אקדמאים חברי אגפים שונים בתנועה הציונית, אולם למעשה היתה קשורה למפלגת הציונים הכלליים וחבריה היו פעילים במפלגה זו. האיגוד גדל והתפתח ובמרוצת הזמן נוסדו: „אל על" (איגוד אקדמאיות), „תקוה", „קדימה" (איגודי תלמידים בבתי ספר תיכוניים — גיסקלה צעירה), שהיו מאוגדים ומסונפים ל„גיסקלה" — האיגוד האקדמאי. „גיסקלה" היתה פעילה מאוד בתנועה העולמית של סטודנטים ציונים סייפנים והשתתפה גם בכינוסים בינלאומיים. בכינוס העולמי, שהתקיים בריגה ביולי 1930, תפסה מקום חשוב והיתה בין מכווניו. במשך שנה אחת היתה יושבת ראש של קונבנט הסיניורים הכלל־פולני. איגודי אקדמאים־סייפנים ציוניים בקשו לבוא עמה במגע ונוצרה ברית שאיחדה את האיגודים: „חשמונאים" (לבוב), אורורה (ווארשה), „חשמונאים" (ריגה) ו„גיסקלה" (סטניסלאב).

„גיסקלה" היתה משענת חשובה למפלגת הציונים הכלליים, שהשתוקקה לקשר עם הנוער. ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שעמד בראשה משנת היווסדה ועד יום מותו,

בין כיושב ראש בפועל ובין כנשיא כבוד, הטביע בה את חותמו. רוב חברי האיגוד נטו אחריו והיו תמיד בכל המערכות הפנימיות מתומכיו הנאמנים. בעבודה פוליטית־ארצית, בפעולות ציוניות ולמען הקרנות הלאומיות, באירגוני נוער ובליגה למען ארץ ישראל העובדת ניכר היה חלקה של „גיסקלה", שהיחסים בין חבריה היו מושתתים על משמעת ואחווה. ביניהם פותחה עבודה חינוכית־הסברתית־ציונית. צעירים יהודים, שישבו על ספסל למודים בבתי ספר תיכוניים ממשלתיים עם זרים, רבים מהם לא ניתן להם בבית חינוך יהודי־ציוני; תלמידות בית הספר היהודי המקצועי התיכון ותלמידי הגימנסיה היהודית התחנכו ב„גיסקלה" והושבו אל חיק הציונות. השתייכות תלמידים לאירגוני נוער היתה אסורה והיו שנים, במיוחד ב־1937־1938, כאשר המשטרה ושלטונות בתי הספר הממשלתיים רדפו את „גיסקלה", שמועדונה נמצא אז ברחוב קאז'ימייז', מרחק 200 מטר מבנין הגימנסיה הממשלתית. וכדי להטעות את המשטרה היו חבריה מתכנסים כל פעם במקום אחר, בבנין הקהילה, בחוות ריטרמאן, באולמי הוועד הציוני המקומי והפעולה נמשכה במחתרת, בבתים פרטיים. מבין חברי אגודה היו מאגיסטר נתן פילנבוים, יצחק נגר ואריק גולדשטיין פעילים במערכת השבועון הציוני „סלאווא". כמעט בכל גליון נדפסו מאמרים בעלי ערך, פרי עטו של פילנבוים. בשנים שלפני השואה הגיע מספר חברי „גיסקלה" ל־300 איש, מהם היו 100 אקדמאים ו־200 תלמידי גימנסיות.

ב־1938 התארגן בין הסטודנטים באוניברסיטה העברית בירושלים איגוד על שם „גיסקלה", שהיה נתון לחסותה של „גיסקלה" בסטניסלאב וממנה קיבל את התקנון. מטרת האיגוד — להקים מסגרת לסטודנטים חברי „גיסקלה" הסטניסלאבית ואיגודים דומים לה במזרח גליציה, שעמדו לעלות לארץ ישראל.

כעסקנים ציונים וכפעילים בשטחים שונים של עבודה לאומית־צבורית יש להזכיר מבין השיכבה הראשונה את: האחים מייציסלב, וולאדיסלאב וסטאך שטנצל, ד"ר מנשה לינדנר, ד"ר דוד מאגנט, ד"ר משה הסל, צבי וינדרייך, מהנדס לזר ליפמאן, ד"ר זיגמונט הופמאן, מהנדס יוליוש פיירמאן, רינגלר, ד"ר אייזלר. מבין השיכבה השניה יש להזכיר את: נתן פילנבוים, זיגמונט שר, אמיל מרגלית, מאכס רגנבוגן, יעקב טפר, סמק גרסטמאן, ד"ר שלמה פריינדליך, ד"ר משה הברמאן, משה ביר, שמואל קרצנר, רופא ד"ר יוסף הורניק, מנק אייזנשטיין, נחום קרצנר, משה ואהרן אפולו, מנק פישלר, ראובן ריטרמאן (עתה עורך דין בתל־אביב), אוטו רוזמארין, שינדלר, ד"ר אלפרד לאכס, שטקל, רוזיה ווייידלר, אידה טנה, בלר, ושרה וולדמאן, שמלאו תפקידיהם בחריצות, בשקידה ובמסירות. חמשת הראשונים מבין השיכבה השניה התמסרו ביחוד לפעולה חנוכית ב„תקוה" ו„קדימה". בשיכבה השלישית בלטו יצחק נגר (שעמד בראש „גיסקלה" הצעירה בשנים 1933־1938, עתה עורך דין בירושלים), אמיל דראך (יושב ראש „גיסקלה" הצעירה ב־1938־1939), זאב גווירץ, פרץ שווייצר, פנחס פוגל, שאול רוזן (עתה בתל־אביב), שמואל ברגמאן, שהיו פעילים מאד, ומאיר לינדנר (מעפיל שהוחזר מגבולות המולדת לחוץ לארץ), יעקב הייס, ישראל רוזנקרנץ־זר־ורדי (עתה בחיפה), אריה זינגר, בלאנקה שטיין־נגר (עתה בירושלים), עדה דראך (עתה בחיפה), לוטה

רפאפורט, רות שניידר וחנה זילבר.

בראש „גיסקלה" בשנת תרצ"ט (1939) עמד ד"ר משה הברמאן. 40־50 חברי „גיסקלה" נמצאים בארץ ישראל.

מנורה

הסתדרות הצופים העברים „מנורה" (סמל הלגיון היהודי במלחמת העולם הראשונה) נוסדה בשנת תרפ"ג (1923) על ידי אדאלברט ביברינג, משה מאהלר (עתה בתל־אביב), יוסף בריק, לודוויק בודק ומשה ביר על שני יסודות: צופיות של בדן פאול ונאמנות לארץ ישראל. השלטונות הפולנים במחוז, עינם היתה צרה במראה צופים עברים צועדים בסך ברחובות העיר ופקדו, איפוא, לסגור את מועדונם שברחוב גולוחובסקי 17. פקודה זו היה בה משום הפלייה לרעה מן הצופים הנוצרים, שיכלו להתפתח כאוות נפשם, והם גם שפיתו את שר המחוז להתחכם ל„מנורה" פן תרבה... על פקודות שר המחוז ערער „הקולו" היהודי בסיים הפולני בשאילתה, שהוגשה לפני המיניסטר לענייני־פנים ובינתיים המשיכה הסתדרות הצופים להתקיים במסווה של חוג להשכלה „אמנות".

בשנת תרפ"ה (1925) קיבלה „מנורה" לגליזאציה. בימיה הראשונים היתה הסתדרות־נוער יחידה, שההשתייכות אליה לא היתה אסורה על ידי שלטונות החינוך הממשלתיים. במרוצת הזמן הוציאה הרשות, הממונה על בתי־ספר, פקודה האוסרת לתלמידי בתי ספר הממשלתיים לבוא בצל קורתה של „מנורה", לעומת זאת ניתן היתר לתלמידי בתי ספר היהודים להיות חברים בהסתדרות „הצופים". מנורה היתה הסתדרות נוער בלתי־מפלגתית ואף שראתה בזאב ז'בוטינסקי את מנהיגה הרוחני, לא הזדהתה עם הסתדרות הרביזיוניסטית ולא התקשרה עם מפלגת הרביזיוניסטים. חבריה לקחו חבל פעיל בכל הפעולות הציוניות ובקרנות הלאומיות. בנוסח השבועה שנשבע כל צופה נאמר בין השאר: „להיות נכון למלא את החובה הנובעת מאידיאלים של לגיון יהודי ומדינת היהודים". בשנת תרפ"ז (1927) התקיים, ברוב חגיגיות, בבית הכנסת הגדול ובבית הכנסת לנאורים טכס חנוכת הדגל הכחול־לבן, שעליו היו הרותות שתי מלים: מדינה וכבוד. הרב דמתא ר' דוד הלוי איש הורוויץ והרב חיים גודל ברטיש, ראשי הציבור היהודי ואירגוני נוער השתתפו בחג הזה.

ביזמת המארגנים הצעירים יסד הקן „קרן לקניית חווה בארץ ישראל על שם הסתדרות צופים מנורה". רעיון זה הלהיב מאוד את הצופים הצעירים שהלכו לעבוד עבודה גופנית והיו נותנים שיעורים, ובלבד שישתכרו ויתרמו לקרן זו. נאסף סכום של כמה מאות לירות. מחשבה יפה זו לא תבחן מבחינת מעשיותה וממשיותה, אלא מבחינת המעוף וחלום־נעורים.

בינתיים התבגרו הצופים והתחילה פרשת העליה לארץ ישראל ועד שנת 1939 הגיע מספרם בארץ לחמשים איש, שעלו מי ברשיונות עלייה ומי כמעפילים. „מנורה", שמספר חבריה היה 150־250, אירגנה במשך חמש־עשרה שנה בהרי הקארפאטים מחנות־קיץ, שזכו לשבח. פטרוניה היו: ד"ר קארל הלפרן, ד"ר דוד מאגנט, ד"ר אלכסנדר

ריטרמאן, מהנדס משה דראך, ד"ר שלום ברי"א, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד וד"ר אנזלם הלפרן. פעמיים (בשנת 1933 וב־1934) התנקשו הלאומונים הפולניים במועדון „מנורה" בהניחם שם פצצות־שעון. בין פעילי „מנורה" בלטו פישל הופשטטר ויצחק פלשר (שניהם עתה בתל אביב). בראש הסתדרות הצופים עמדו: מאגיסטר אדאלברט ביברינג (1923־1930), זיגו ביברינג (1930, עד עלותו לארץ ישראל 1931), משה ווייסמאן, שלמה שפרכמאן (1931־1935), מאגיסטר פרידריק זילבר (1935־1939), שהיה חניך „מנורה" מילדותו. אחרון חלומו היה להעביר לארץ ישראל את דגלה של „מנורה" (המוט היה עשוי עץ־זית ארצישראלי והוכן ב„בצלאל" בירושלים) ומשלא עלה הדבר בידו טמן אותו בבור שחפר, סימן את המקום ומסר את הסוד לחבריו שנמלטו לרוסיה.

הקרן הקימת לישראל

הקה"ל חידשה את פעולותיה במזרח גליציה בקיץ תרע"ט (1919). רשימת הכנסותיה פורסמה בפעם ראשונה ב„כווילה" ב־1 באוגוסט 1919. הכנסותיה בסטניסלאב פורסמו בפעם הראשונה ב„כווילה" ב־12 בספטמבר 1919. ב־29 בספטמבר 1919 נפתח בלבוב על ידי הרב ד"ר דוב הויזנר כינוס למורשי הקרן הקימת לישראל במזרח גליציה, שבו השתתפו נציגי לשכות וועדות בשלושים וחמשה מקומות. זה היה כינוס ראשון אחר התפוררות אוסטריה, שלא היה תלוי בלישכה של קראקא ובלישכה המרכזית בווינה. בזמן ההוא תפסה סטניסלאב את המקום ההמישי ברשימת ההכנסות. אברהם קייש, שבתאי היבלר, יעקב שראגר (מת ב־5 בינואר 1923 בגיל 24 שנה והקהילה כרתה לו קבר כבוד), שהצטיין בעבודתו לקרן ומרדכי רובינפלד היו הראשונים לעושים ולמעשים ומסביב להם חברים צעירים פעילים. בשנת תר"פ (1920) היה עוד קצב הפעולות אטי. גרמו לכך נסיבות הזמן, תמורות פוליטיות במדינה ואולי גם חוסר הבנה מספקת לחשיבות גאולת הקרקע. אותה שנה תפסה סטניסלאב ברשימת ההכנסות את המקום הששי — כלומר, ירידה לגבי שנת 1919...

אחרי דממה ממושכת אורגנה, בפברואר 1921, וועדת הקרן הקיימת ומרדכי רובינפלד נבחר יושב ראש ובכהונתו זו שימש עד עלותו לארץ ישראל (אוקטובר 1925). מעתה היתה הוועדה פעילה מאד. עסקניה הצעירים ערים וזריזים ואינם מחמיצים כל שעת כושר להאדרת ההכנסות. לקראת חג הפסח תרפ"א אורגן, בעזרת „המזרחי", בבתי־הכנסת בפעם ראשונה מפעל נדרים. לגבי מקור הכנסה זה צעדה סטניסלאב בשנת תרפ"ג (1923) בראש, אחריה צ'ורטקוב, בוליכוב וראווא־רוסקה. לא קלה היתה החדירה אל בתי הכנסת, ולא משום שקהל המתפללים התנגד לקרן הקימת, אלא על שום שהיו גבאים שהיו להם „חשבונות" עם הציונים ורצו בדרך זו להתנקם בהם, ואף אמנם היו גבאים שהתנגדו לציונות — לארץ ישראל. ערב יום כפורים תרפ"ה נרכשו שני המבצרים: הקלויז דחסידי ויז'ניץ על ידי שמשון היבנר ובית המדרש הישן על ידי אנזלם הורוויץ, סוחר מכובד, ומעתה ניתן לפעול בשאר בתי הכנסת. קמעה־קמעה הוסרו

המכשולים והמתפללים התרגלו לכך, כי בעלותם לתורה הם חייבים לנדור לגאולת הקרקע. בעת ההיא לא נתפשט עדיין מפעל העזבונות ולכן עשתה רושם צוואתו של ר' שלום זוסמאן, מנכבדי העיר, שהניח לקרן הקימת 100 אלף מארק, לרכוש בהם ניירות ערך ושהרבית תוקדש לסטיפנדיה על שם בנו יוסף, שנפל חלל בארץ ישראל בשנת תרע"ד (1914), בשביל תלמיד בגימנסיה "הרצליה".

ההישג האחר של הוועדה היה הנהגת מס עצמי. במקור הכנסה זה הושג בעירנו השיא. הוועדה ארגנה גם הרצאות הסבר על בעיות גאולת הקרקע ובניין הארץ. חג לציבור הציוני היה ביקורו של שלמה שילר בסטניסלאב (12 בספטמבר 1924), שנשלח לגליציה בשם הלישכה הראשית לקק"ל בירושלם להעמיק את הפעולה החינוכית למען גאולת האדמה, וביחוד לקרב אליה את הנוער ואת ציבור המורים. לגבי הציונים היה שלמה שילר לא בלבד מנהל הגימנסיה העברית בירושלים, אלא בעיקר איש ה"פשישלושץ", מחבר "הקיום הלאומי של היהודים", שמגופי הלכותיו למדו הרבה בשנות פעולתם בלבוב בסוד אדולף שטאנד ואברהם קורקיס וחבריהם.

בשנות תרע"ט־תרפ"ד (1919־1924) היתה הקרן הקימת במזרח גליציה בתקופה ראשונה להתפתחותה. עסקו בה ציונים צעירים. הציונים המבוגרים, בעלי עמדה ציבורית, ראו כעין פחיתות לעצמם לטפל בפרוטות ועמדו מרחוק, בחינת "ישחקו הנערים לפנינו". תפיסה מוזרה זו חוסלה עם הוועידה הארצית הגדולה, שהתקיימה בלבוב ב־15־16 בספטמבר 1924 ושבה השתתף נשיא הקרן הקיימת לישראל בירושלים מנחם אוסישקין. מסטניסלאב נבחרו לנשיאות הוועידה דוב וייס ומרדכי רובינפלד, בוויכוחים לקחו חבל גדליהו גלר, מרדכי רובינפלד ומנחם גלרטר. מנחם אוסישקין הביא התעוררות גדולה וגם תמורה בדרכי העבודה למען הקרן הקימת. תמורה זו ניתן לה ביטוי באסיפה כללית שהתקיימה ב־1 בנובמבר 1924, שבה נבחר וועד בהרכב שונה כליל מזה אשר היה קיים במשך חמש השנים הקודמות. לוועד נבחרו מטובי העסקנים בעיר: דוב וייס — יושב ראש, מרדכי רובינפלד — סגן, ד"ר הנריק ארנולד — מזכיר, יוסף אייזנשטיין, חנה אכסלראד, אדאלברט ביברינג, יהודה ברגר, צבי גלרטר, מלכה פרייפוגל, יצחק האפטר, ד"ר דוד מאגנט ואברהם רובינזון. בקניהינין־גורקא היו פעילים: צבי (הרמן) ברייטבארד ויצחק לייב פיינטוך ובקניהינין־מושבה: לייב צווייג ויוסף קאסווינר. לשינוי ערכין זה גרמה הוועידה הארצית ומעתה הועברה הפעולה למען הקרן הקימת למסילות חדשות ונפתחו לפניה אפקים רחבים יותר. גם תגובת הציבור היתה ברוב אהדה, שמצאה ביטוייה בגידול ההכנסות שעלו בקצב מהיר, באופן שסטניסלאב תפסה אחרי לבוב את המקום השני במזרח גליציה. הוועדה ארגנה את פעולותיה בכל השטחים בשיטתיות ובתכניתיות. בעזרתם של עסקני "המזרחי" אורגנו הגבאים בבתי הכנסת. המיכסה שהוטלה למחצית ראשונה תרפ"ה היתה 22500 זהובים וההכנסה הגיעה ל־24 אלף זהובים.

קוו חדש בפעולות למען הקרן הקימת התווה נתן ביסטריצקי, שביקר בעירנו פעמיים (ב־1925 וב־1930) בשם הלישכה הראשית בירושלים. בהרצאותיו ובכל פגישותיו עם הנוער הניח את הדגש כעיקר לא בעניין הכסף, אלא בחינוך הדור

הצעיר לאור האידיאה הציונית והאידיאלים הלאומיים והחברתיים של העם המתחדש במולדתו. הוא ראה את הנוער לא כמכשיר למגבית, אלא כנושא תחיית העם בארצו ומשום כך היתה השפעתו על הנוער רבה. ואמנם נענו לו הנוער והמורה, ופעלו הרבה על דרך שילוב היצירה הארצישראלית בלימודי בתי ספר. החיבה המוגברת לקרן הקימת נתגלתה בחגה של הקק"ל (דצמבר 1926) במלואת מחצית יובל לקיומה. חג זה לבש בסטנישלאב צורה מיוחדת. במאורע חגיגי זה, שנחוג גם בבית הכנסת לנאורים, השתתף הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא, רב בעיר לודז. מאז עמד לאחרונה על בימת בית הכנסת (יום ב' בשבועות תרס"ז — 6 באפריל 1907) עברו תשע עשרה שנה. עוד היו זכורים דבריו שחצבו להבות אש, המכוונים אל המתבוללים: „ובמי רוצים להחליף את הכוחות — בעבדים נקנים, במשרתים שפלים של כוח האלימות הברוטאלית, אשר יעשו כל שידרשו מהם ממוניהם". הוא, שהוכרח באפריל 1907 לעזוב את בית הכנסת לנאורים, בא עתה בשערי ההיכל לחוג עם הציבור היהודי בעיר את חג גאולת הקרקע ובין אלפי היהודים, שיצאו להקביל את פניו, היו גם כאלה, אשר לפני ח"י שנים הצביעו נגדו. ג' ימים, 17–19 בדצמבר 1926, עשה ד"ר ברודא בעיר ואין זו גוזמה לומר כי נישא על כפים ממש. הן הוא היה מורה ורבה של הציונות הסטנישלאבית.

שלא ככל הפונקציות הציונות שבגולה היתה קרן קימת לישראל, שדרשה מעסקניה מתיחות מתמדת, הגייה לא פוסקת ונכונות לפעול למענה בכל עת. ואמנם, היו בוועדת קק"ל עסקנים שהיו חבריה במשך עשרים שנה והפעולה הזאת לקרן נהייתה חלק מנפשם. חברי הוועד — סוחרים מכובדים, עורכי־דין, פקידים, סופרים — שהיו טרודים איש איש באומנותו, היו מקדישים מזמנם לקרן והיו חברים וחברות אשר מדי יום ביומו, כתום עבודתם, היו ממהרים אל לישכת הקרן שב„בית העם" ושם היו יושבים־ עובדים עד 10-11 בערב. חברי הוועד נבחרו באסיפות כלליות, שהיו לעתים גם רועשות. הקהילה, מתרפ"א (1921) ועד שנתה האחרונה, קבעה בתקציבה סכום ניכר לקרן. עד כמה נתחבבה הקרן על הציבור היהודי ניתן ללמוד מכך, כי ב־1936 נוסדה ליגה של ידידי הקרן ובראשה נבחר עורך־דין ד"ר אלכסנדר גולדנברג, מחשובי פרקליטי העיר ומנכבדי אישיה.

בתרצ"א (1931) נתארגן גם וועד מחוזי, שחבריו היו נטע שטוקהאמר, המורים בגימנסיה היהודית מרדכי אש וד"ר שלום ברי"א, יעקב בוימוואל, אדאלברט ביברינג, ישראל קרצנר, אביגדור קרמר וד"ר אברהם זוסמן. זכתה הקרן הקימת בעיר שנתברכה בשתי נשים: חנה אכסלראד הי"ד ומלכה פרייפוגל (עתה בחיפה), שהקדישו לה במשך 15־20 שנה את כל הגיגי־לבם, זמנם ומרצם. קרן קימת היתה ביתם ואת קנאתה קנאו. בזכותן תפסה סטנישלאב את המקום הראוי לה ברשימת ההכנסות במזרח גליציה. מכלל העסקנים יזכרו שנים הצמודים איש לרעהו: עורך דין ד"ר הנריק ארנולד (הציונים הכלליים) ומרדכי רובינפלד (התאחדות). ואף שהשקפותיהם היו נוגדות הי ו מאוחדים וטורחים ומטריחים, טורדים ומטרידים להרבות את הכנסותיה של הקרן.

חברי הוועד הפעילים מתרפ"ה — תרצ"ט (1925־1939) היו: חנה אכסלראד, יוסף אייזנשטיין, יונה אייזנשטיין, שבח אקסטמאיר, ד"ר יהודה לייב ארנולד, ישראל

אילן, קלמן ביברינג, ד"ר שלום ברי"א, צבי גלרטר, שמואל גוטליב (יושב ראש ב־1929), זליג גרייפינגר, מהנדס משה דראך, ישראל הודיש, ד"ר זיגמונט הופמאן (יושב ראש ב־1935), נתן הלברטאל, מרת הורן, ד"ר הלל זוסמאן, אברהם זינגר, קלארה זינגר, חיים ליכטנטאל, יעקב לינדנר, ראובן פאהן, אידה פיירמאן, מלכה פרייפוגל, גרשון פריילינ, ד"ר יוסף פרנהוף, ד"ר שלמה פריינדליך, ישראל קרצנר, נתן קאנרינפוגל, דוד קאסווינר, יוסף קאסווינר, מהנדס יעקב קריסנאפולר (יושב ראש ב־1920), אביגדור קרֶמֶר, צבי קלינגר, נטע שטוקהאמר, איזידור שטקל וד"ר יעקב שרייאר (יושב ראש ב־1928). היושב ראש האחרון של הוועד לקק"ל היה ד"ר מנשה הוּצְנֶקֶר (עתה בקרית ביאליק), שכְּהֵן במשרה זו מתרצ"ה – תרצ"ט (1935–1939). עבדו בחריצות ובהתמדה מנהל החשבונות נחמן הורוויץ והגובה לייב לאוטמאן.

הכנסות הקק"ל עלו בשנים האחרונות עד 18 אלף זהובים לשנה ואחרי לבוב תפסה סטניסלאב את המקום הראשון במזרח גליציה. הישג זה בא מכוח מסירות־קודש של העסקנים ושאר העובדים, שהיו מאוחדים ברצון אחד – להגדיל ולחזק את קרן הקרקע. קרן הקימת לישראל נתנה ליהודים יותר משלקחה מהם. היא האירה להם חשכת הגלות והראתה את המוצא מתוכה לאור גאולה.

קרן היסוד

עם ההתעוררות לאחר ימי סן־רימו נענו גם יהודי סטניסלאב לתביעה שיצא מפי „קרן הגאולה". אנשים ונשים הביאו לקרן זו כסף וזהב, תכשיטים וחפצים יקרים. אולם, כנודע, קרן זו לא נועדה לה אריכות ימים ונוסדה (יוני 1920) „קרן היסוד" לפי עקרון המעשר, שלא נתקיים אף הוא.

בסטניסלאב הוקם וועד צבורי ל„קרן היסוד" במאי 1921 במאמציו של מנהל הלישכה הארצית והמזכיר הכללי ד"ר יונה רוזנצוייג (מת בירושלים). המכתב־החוזר הראשון בשם הוועד המרכזי לקרן היסוד במזרח גליציה אשר בלבוב נחתם ב־15 בפברואר 1921 ונשלח אל הוועדים הציונים בערי השדה בראשית מארס, כשנפתחה הלישכה הארצית. אסיפת יסוד נקראה לאולם הקהילה. פתח ד"ר קארל הלפרן, יונה רוזנצוייג הרצה על תפקידי הקרן בבניין הארץ. לנשיאות נבחרו: ד"ר קארל הלפרן, הרב ר' דוד הלוי איש הורוויץ וד"ר ראובן יונאס. ארגון הפעולה הממשית־השיטתית התחיל אחרי הקונגרס הי"ב (סוף 1921). משרדי הקרן שוכנו בבניין הקהילה, כאות שהקהילה רוצה בקרן ובשגשוגה ומופת לקהילות אחרות. מקץ שנת 1921 באסיפה, שבה השתתף בשם הלישכה הארצית ד"ר אמיל שמורק, נבחר וועד מורכב פעילי העסקנים הציונים: שבח אקסטמאיר, קלמן ביברינג, יהודה ברגר, שמואל גוטליב, מנחם גלרטר – מזכיר, ד"ר זיגמונט הורוויץ – יושב ראש, אנזלם הורוויץ, ד"ר פנחס האסל ואברהם זינגר.

מספר התורמים הגיע ל־400–500 איש ולא ניתן לאמר, שהוא שיקף את כל

אשר יכלו לתרום לבניין הארץ. בעלי יכולת למאות לא נתנו ידם לקרן במיני אמתלאות ואף בתוספת דברי קינטור וליגלוג. אֵילֵי הכסף שבעיר (בעלי מכרות נפט וסוחרי עצים ליצוא) תרומותיהם לקרן היו כאין וכאפס, מה שאין כן השכבות הבינוניות ואף שיכבות העניים, שעליהם נישאה הקרן והכנסותיה. ועוד גורם אחד למיעוט הכנסותיה של קרן היסוד בשנותיה הראשונות: הימים ימי אינפלאציה – וערך המארקים הנאספים ירד מיום ליום.

מבין מנהיגי התנועה הציונית במדינה שבאו לסטניסלאב לעודד פעולות קרן היסוד היו הרב ד"ר יהושע טהון, ד"ר ליאון רייך, ד"ר אמיל זומרשטיין ומהנדס נפתלי לאנדא, יושב ראש הוועד המרכזי לקרן היסוד במזרח גליציה בשנים תרפ"א – תרצ"ה (1921–1935). ב־21 בנובמבר 1928 בא לפתיחת המגבית חבר הדירקטוריון בירושלים ד"ר ארתור הנטקה.

עד שנת תר"צ (1930) צעדה קרן היסוד צעדי צב ותמורה ניכרת חלה אחרי מאורעות הדמים של שנת תרפ"ט בארץ ישראל. חוגים שלא הודו עדיין בציונות הרשמית ניכרים היו בהם סימני חרטה על „שב ואל תעשה" שלהם במשך תשע שנים רצופות. שינוי זה לטובה בא לידי ביטוי בבחירות לוועידה הארצית של קרן היסוד, שהתקיימו בראשית ינואר 1930. באותן הבחירות, שהשתתפו בהן התורמים בלבד, נבחרו מבין ציוני סטניסלאב: ד"ר איזידור קורנבליה, שמואל גוטליב, צבי גלרטר, קלמן ביברינג ודוב וייס, ומבין הלא־ציונים: ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, מאריאן האסקלר, ד"ר פרידריך הלפרן וד"ר מיכאל לאם. ביחסם של העסקנים והתורמים אל הקרן חל שינוי מוחלט בבוא לייב יפה לפתיחת המגבית בשנת 1930. הוא בא ב־27 בפברואר בלווית המזכיר הכללי ד"ר יונה רוזנצוייג. בנשיאותו של ד"ר קארל הלפרן כונסו ארבעים איש מחשובי הציבור היהודי לעוץ עצה מה לעשות לקרן היסוד, שתגדל ותעלה. זו הפעם הראשונה השתתפו בהתייעצות זו אנשים בעלי משקל פינאנסי ובעלי כוֹבד ציבורי, אשר עד כה לא הראו כל סימני התעניינות בארץ־ישראל. האורח החדיר ללבבות העסקנים והתורמים את החרדה הגדולה לגורל העם והארץ. הכל הרגישו שהגחלת העוממת מתלקחת; ואמנם התלכד גדוד עסקנים, שהעזו לתבוע מעצמם ומזולתם. עלה מספר התורמים, עלו ההכנסות, קרן היסוד הורגשה ככוח מעורר ומעיר, מפעיל ומלהיב; הן, היא העשירה את חייו של היהודי הנותן־התורם. תחת דגלה התאספו חוגים ושכבות אשר לעתים היו נפרדים איש מעל אחיו. ביקורו זה של לייב יפה נחרת בלבותיהם של יהודי העיר, והוא רשם תאריך חדש בתולדות הקרן בעירנו. להצלחת המגבית בשנה ההיא תרם מכוחו בפה ובארגון גור אריה טרלא (עתה בירושלים).

וכן ניתן לָזמן בעיר ב־8 במרס 1931 וועידת הקרן היסוד לדרום־מזרחה של פולין הקטנה, שבה השתתפו שליחים מ־19 מקומות וד"ר אמיל זומרשטיין וד"ר יונה רוזנצוייג בשם הוועד המרכזי בלבוב. אותה שנה בוצעה המגבית על ידי ד"ר עמנואל אולסבנגר, שליח הדירקטוריון בירושלים. עד שנת 1936 היו ההכנסות בקוו מפותל, במעלה ובמורד. החרדה שנתעוררה עם המאורעות בארץ

ישראל בשנים תרצ"ו – תרצ"ט (1936 – 1939) הגבירה גם בעירנו הלמות לבם של יהודי הגולה למולדת – האות לכך קרן היסוד. משנת 1936 ואילך היו הכנסותיה בקוו עלייה מתמדת אף־על־פי שיכולתם הכלכלית של היהודים היתה מצטמקת והולכת.

בשנת תרצ"ח (1938) בוצעה המגבית בסיסמת „כופר העם – להגנת הישוב". היא נפתחה ב־12 בנובמבר על ידי יליד סטניסלאב, דניאל אוסטר, סגן ראש העיר ירושלים בעת ההיא. הביקור האחרון של נציג התנועה הציונית העולמית והדירקטוריון של קרן היסוד בירושלים היה של לייב יפה (לפני זה ביקר בסטניסלאב ב־10 בדצמבר 1937) ב־12 בפברואר 1939. אותו יום התאספו המון בית ישראל ושמעו – לדאבת לבנו היתה זו הפעם האחרונה – דבר אורח מציון אל אחיו בגולה. המגבית בוצעה על ידי מנהל הלישכה הארצית בלבוב ד"ר אדולף רוטפלד ואריה ליכטינגר, שליח הדירקטוריון בירושלים, אשר במאמציו הועלה במידה ניכרת שיעור התרומות. בשנה ההיא הגיעו ההכנסות לשיאן. הסכום הממוצע של התרומות, שהיה במשך שנים הרבה 30 זהובים לשנה, עלה ב־1938 ל־45 זהובים והגיע ל־73 זהובים ב־1939. אמנם, מספר התורמים ב־1938 היה 309 לעומת 470 ב־1925 (פחיתה זו מקורה בדילדול הכלכלי ובעוני הקשה שפגעו באלפי יהודים), אולם ההכנסה ב־1938 בסכום של 14060 זהובים היתה גדולה מזו שבשנת 1925. במגבית 1939 הגיע מספר התורמים ל־385 איש (נוספו 76 תורמים על אלה שבשנת 1938), שתרמו 28000 זהובים. בשנה ההיא נתנו עשרים תורמים פי שנים וחצי יותר מבשנה הקודמת, ואחד עשר תורמים – פי שלשה יותר מבשנת 1938. לרגל פתיחת נמל תל־אביב החליטו תלמידי הגימנסיה היהודית לתרום תרומת־קבע ל„קרן היסוד" – כל כיתה תשלם מס 30 זהובים לשנה, – ולא זכו לקיים משאלתם.

בראש הוועד עמדו משנת תרפ"א (1921) עד סוף תרפ"ד (1924) ד"ר זיגמונט הורוויץ ומנחם גלרטר – מזכיר, שנהל את המשרד המקומי עד סוף 1925. ביאנואר 1925 נבחר יושב ראש הוועד ד"ר דוד מאגנט, אחריו כיהן ד"ר משה זאלץ ובתחילת שנת 1935 נבחרו ד"ר אנזלם הלפרן יושב ראש ויוסף קאסווינר סגן, והם כלכלו את ענייני הקרן עד שואת 1939. יוסף קאסווינר היה הרוח החיה ועבדה הנאמן של קרן היסוד ורבים היו פעליו למענה (נרצח ב־25 ביוני 1943). שירות חשוב שרתו את הקרן: קלמן ביברינג, שהיה סגן יושב ראש הוועד מתרפ"א עד תרצ"ה (1921 – 1935), שנת עלייתו לארץ ישראל. במשך חמש עשרה שנים נשא בעול הפעולות והתמיד בהן. אברהם זינגר התמיד בנאמנותו ומסירותו לקרן ח"י שנים רצופות. ד"ר פנחס הֶסל, ששימש גזבר בפרק זמן מסויים, הירבה עשות בחוגי עורכי־דין. בין הפעילים למען הקרן: אדוארד באֶר, פקיד גבוה ב„קופת חסכון עירונית". ראויים עוד להזכר: צבי אייגנפלד, יהודה ברגר, הרב חיים גודל ברטיש, יצחק האפטר, אנזלם הורוויץ, ד"ר פרידריק הלפרן ומאריאן האסקלר, שחזר בתשובה בעשר השנים האחרונות; אמנם לא הצטרף למחנה הציוני, אבל תרם לקרנות הציוניות והתרים ביחוד בחוגים הרחוקים מן הציונות הרשמית, שבהם גדולה היתה השפעתו; שלמה וואקס, ד"ר אוסקר ווינגארטן, אוסקר זליגר, משה ישראל זייבאלד, ד"ר יעקב לויפר,

ד"ר מיכאל לאם, ד"ר אברהם מאגנט, ד"ר דוד מאגנט, יעקב מרגושס, ד"ר יהויכין קליין, אשר קרויטהאמר, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר קארל הלפרן, הנשיא הראשון של וועד „קרן היסוד". תמיד ותדיר התעניין בהתפתחותה ועשה למענה בכל עת שנדרש לכך ובפרט בין אֵיפֹה הכסף. לא יישכח שמואל גוטליב, איש חביב ונוח לבריות, מסביר פנים, עוזר לרבים, בעל „מפתח" לכיסיהם של העשירים להתרימם לקרן היסוד. לכל מבצע ציוני חשוב נתן יד ושליחויותיו המרובות היו לו סם־חיים. בקהילה, במועצת העיר, בארגון הסוחרים, בבחירות, בקרנות הציוניות, במוסדות־חינוך – בכולם פעל ועשה את רצון שולחיו. שמואל גוטליב ושבח אקסטמאיר כצמד רֵעִים היו; כמיני אמבסאדורים של הציונות בקרב ציבור הסוחרים, שבהם מצאה קרן היסוד, במשך עשרים שנים רצופות, משענת להועיל. ראויים לציון: פרידה אכסלראד, פקידה ציונית, שעבדה בחריצות ובנאמנות והקופאי שלא על מנת לקבל פרס ר' חנא אייגנפלד, איש משכיל ועברי נאמן, שהיה קופאי בקהילה במשך עשרות שנים. עכשיו, כשנוכחנו כמה מעטה היתה הפעולה הממשית לארצנו, אין אנו רשאים שלא להדגיש, כי קהילת סטניסלאב היתה מן המעטות שההתעניינות בבניינה של מולדתנו העלתה בה דופק עז וחי, שמצא את ביטויו במסירותה המעשית, בגיוס אמצעים למעשה הגאולה.

אגודת שוחרי האוניברסיטה

באסיפה הכללית הראשונה, שהתקיימה בקיץ 1934, נבחרו לוועד הסניף של האגודה: ד"ר קארל הלפרן יושב ראש, מורה בגימנסיה מאכסימיליאן רוזנבאום וד"ר שלום ברי"א סגנים, אריה שטרייט מזכיר, ד"ר לזר ארנולד, מרדכי אש, פנחס ברגר, ד"ר אנטונינה גוטסמאן, ד"ר משה הסל, מאריאן האסקלר, ד"ר הלל זוסמאן, אברהם זינגר, ד"ר יעקב לויפר, ראובן פאהן, ד"ר שלמה פישגרינד, פרידריקה קאלמוס, נטע שטוקהאמר. משרדי מזכירות האגודה היו בבניין הקהילה.

פעולת הסניף היתה בשני כיוונים: איסוף חומר מדעי (כתבי יד, דברי דפוס יקרי ערך) ושיתוף פעולה עם מרכז האגודה בווארשה להגברת עלייתם של סטודנטים מפולין לאוניברסיטה על הר הצופים. הסניף שלח לספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים עשרות כתבי יד ישנים, שנדבם החכם ר' בנימין שמרלר. בעקבותיו הלכו המהנדס יעקב רָדָנֶר וראובן פאהן, שמסר גם את כתבי יד שלו. נשלחו הספרים פרי עטם של רבני סטניסלאב ושל הראב"ד ר' אלתר נבנצאל. הסניף אסף וליקט דברי דפוס שונים, מודעות, חוברות ועתונים שנדפסו בעיר. בידיו היו כל אספי העתונים שיצאו לאור בסטניסלאב לפני המלחמה ואחריה. בתי דפוס יהודים המציאו לסניף טופס אחד מכל דבר דפוס יהודי.

סניף האגודה הרחיב במרוצת הזמן את תחום פעולתו. בשנת תרצ"ה (1935)

פירסם בפולנית את „תולדות העתונאות היהודית בסטניסלאב" 1 לאריה שטרייט; בשנת תרצ"ו (1936) פירסם בפולנית את „הארמנים והיהודים בסטניסלאבוב במאה הי"ז והי"ח" 2 למחבר הנ"ל ובשנת תרצ"ז (1937) הוציא לאור בהשתתפות הקהילה היהודית את הספר החשוב „פרקי השכלה" 3 — מונוגרפיות תולדתיות־ספרותיות מתקופת ההשכלה וסופריה, מאת ראובן פאהן.

עם העולים

הדים מן המערכה לביטול שיטת האפוטרופסות בהתישבות בארץ ישראל הגיעו גם לעירנו. מאמריו של אחד־העם נגד האפוטרופסים של הישוב נקראו על־ידי הצעירים. השביתה בחווה הלאומית בכנרת, שפרצה בתרס"ח (1908) כתוצאה מן המשטר הפקידותי ושהעסיקה את העולם הציוני, דובּר בה גם בחוגים הציוניים בעיר.

ביאנואר 1909 באה בשליחות בית הנכות הלאומי „בצלאל" בירושלים אולגה פֶּבְזְנֶר, שמסעה בגליציה עורר התלהבות גדולה. „בא קהל רב לאסיפה שלא היתה כמותה בעיר, אפילו אספת בחירות לא ריתקה צבור מאזינים כה גדול. בו במקום נאספו 150 כתרים. כל השומע אותה שוב לא היה אנטיציוני" 4. לאחר ימים מעטים נאספו עוד 500 כתרים 5. רובם של הנותנים לא היו ציונים. באפריל 1910 בא לעיר בוריס ש"ץ, מייסד „בצלאל".

אותה שנה סר לסטניסלאב בשליחות „חברת הכשרת הישוב" יהושע רַדְלֶר־פלדמאן, הוא הסופר ר' בנימין, שהיה ממייסדי כנרת והוא סיפר על נושאי ההתלהבות הציונית, שרצו להיות נושאי המעשה ההתישבותי־החלוצי־העצמאי.

הרצאותיהם של נחום סוקולוב, שמריהו לוין ואדולף ביהם במועדון „ארץ־ישראל" עשו לא־מעט להכשרת הלבבות של הצעירים.

בין הנוער התחילה תנועה לארץ ישראל, שהיתה „חשודה", מפני שנושאיה — הצעירים — היו מעלימים מפני אבותיהם את רצונם ואת הכנותיהם לעליה. קולו של יוסף ויתקין, האבקותם של ראשוני־ראשונים לחלוצים בדגניה מצאו הד בלבותיהם של תלמידי־גימנסיות, סטודנטים צעירים, בָּנִים להורים אמידים, להורים אדוקים וחרדים.

1 חוברת בת 48 עמודים. נדפסה בדפוס „גראפיקא"; מבוא מאת מורה בגימנסיה מאכסימיליאן רוזנבאום.

2 חוברת בת 16 עמודים. נדפסה בדפוס „שטוקא".

3 כתבי ראובן פאהן חלק ב: פרקי השכלה 1937 דפוס „גראפיקה", סטניסלאבוב. „...צרור המונוגרפיות, שקצתן נתפרסמו תחילה על שמואל רומולי ב„מזרח ומערב"; על שלמה לויזון ב„הצפירה" ובחוברת מיוחדת; על ר' משה קוניץ ב„רשומות" וספרו „תקופת ההשכלה בווינה". וכולן נאספו בספרו הגדול, והוא החשוב שבספריו" (החלק השני של כתביו „פרקי השכלה"). במבוא מאת דוב שטוק למסות מאת ראובן פאהן, הוצאת ספרית „במישור" ירושלים תש"ב, עמוד טז.

4 ראה „דער יודישער ארבייטער" מס' 3 מ־15 ביאנואר 1909.

5 שם מס' 19 מ־25 ביאנואר 1909.

ראשון לחלוצים מגשימים היה יוסף זוסמן[1]. הוא השליך מעליו את כתונת הפסים, שאביו רצה להלבישו, עזב את כתלי האוניברסיטה בווינה ועלה ב־1911 לארץ ישראל.

בתרע"א (1911) בא לעיר האגרונום ממרחביה שלמה דיק ולקריאתו קמו ועלו שלושה צעירים ובהם שלמה'לה כהן (נכדו של ר' משה אליעזר כהן) ויוסף אֶרדשטיין והלכו למרחביה, שבה נפגשו עם יוסף זוסמן. שלמה'לה כהן מת ב־1912 במרחביה במחלת טיפוס, ויוסף ארדשטיין, שהיה אז בן שבע־עשרה שנה, נשאר במרחביה שבע שנים. ב־1918 עבר, לפי דרישת פועלי־ציון, לחיפה והוא תושב בה עד היום. היה מנהל משרד קפא"י[2], עמד בראש לישכת עבודה, מראשוני הסתדרות העובדים בחיפה ומבוניה, חבר וועד הקהילה, ומ־1934 חבר עיריית חיפה, מעורב בין הבריות ונמנה עם העסקנים המרכזיים שבציבור הפועלים בחיפה.

שנה לאחר מכן, ב־1912, אירעו בעיר מעשי „פרצה" חדשים: במחנה החסידים החרדים קמה מבוכה ומפה לאוזן התחילו מתלחשים, כי אליהו, בנו של ר' לייבלי שלאין „ברח" לארץ ישראל. האב–סוחר אדוק, חסיד נלהב של האדמו"ר מאוטינייע, אשר כל קוו אור מארץ ישראל היה בעיניו כאור מתעה, לא יכול היה להעלות על הדעת, כי בנו בכורו „יבגוד" בו ויעלה לארץ ישראל להיות פועל חקלאי.

במארס 1912 עלו אליהו שלאין וישראל טוניס. אליהו שלאין הצטרף למחנה „הפועל־הצעיר", הלך לבן שמן, עבד במרחביה, ביבנאל ובמשקים אחרים בגליל. בימי גירוש יפו במלחמת העולם הראשונה, העביר בעגלה את פליטי יפו לגליל. היה עם ראשוני המתישבים בנהלל, שבו בנה את ביתו והקים את משקו. ישראל טוניס פנה מיפו למרחביה, כדי להיפגש עם יוסף זוסמן מדריכו בחוג תלמידים ציוניים. משם הלך לכנרת וראש וועד הפועלים, אליעזר יפה, הכניסו לעבודה בתיקון כבישים. הוא נמנה עם פועלי הגליל, עבד בדגניה, עכשיו תושב ירושלים.

בערב פסח תרע"ד (1914) עלה דניאל אוסטר, שלמד תורת המשפטים באוניברסיטה בווינה. היה מפעילי הסתדרות הסטודנטים „צעירי־ציון". בוועידות הארציות ובוועידות העברים ייצג את „צעירי־ציון" בסטניסלאב. בשנים 1914־1916 היה מורה בבית הספר הריאלי בחיפה וסגן מנהלו. ב־1916־1918 שרת כקצין בצבא האוסטרי בדמשק. הסתייע באפשרויותיו בצבא והיה המקשר והמגשר בין ד"ר ארתור רופין בקושטא ובין ראשי הישוב ד"ר יעקב טהון וא. ז. הופין, שאליהם הגיעה העזרה הכספית והרפואית שנשלחה מחוץ לארץ בשביל הישוב היהודי בארץ ישראל, שהיה בימים ההם מנותק מן העולם. בסוף 1918 חזר לארץ ישראל והוזמן לעבוד במחלקה למשפטים של וועד הצירים בתל אביב. כמו כן הוטל עליו להקים ולכונן את „משפט השלום העברי" בארץ ישראל, שבראשו עמד עד 1920. אותה שנה עבר לירושלים וכעורך־דין שימש את „וועד הצירים" ואת ההנהלה הציונית כיועצם

1. ראה למעלה „עשר שנות תנועה ציונית" למאיר הניש.

2. קופת פועלי ארץ־ישראל — קרן מיסודה של מפלגת פועלי־ציון.

המשפטי. ב־1919 חיבר ספר „תקנות משפט השלום העברי בארץ ישראל". היה חבר „הפועל־הצעיר" ונבחר ציר לאסיפת הנבחרים הראשונה, כיהן כראש העיר בבירת ישראל.

וזאת לדעת: היהודים האמידים וגם בני המעמד הבינוני, שפרנסתם היתה מצוייה להם, אמנם לא תמיד בשפע רב אבל גם לא בצמצום, היו נהנים מן החופש האזרחי שבמונארכיה האוסטרית וחלומם היה שבניהם ילמדו בגימנסיות וישכילו באוניברסיטאות ויהיו דוקטורים או סוחרים משכילים.

אולם לא הצעירים בלבד התעוררו לקול הקורא: עלו! ארץ ישראל הרעידה גם את נימי הלבבות של בעלי בתים שדרכם במתינות. וב־1912 עלו שלושה מקניהינין־גורקא: יוסף כ"ץ, יוסף בלאך ולייב בלייברג – השנים הראשונים ציונים מובהקים והשלישי אוהד הציונות – לארץ ישראל לרכוש בה קרקע. דבר מובן מאליו, שהלכו למרחביה, שבה עבדו חלוצי סטניסלאב. יוסף כ"ץ שב־עלה לארץ ישראל עם בני משפחתו אחרי מלחמת העולם הראשונה, קנה לו אדמה בגבעתיים הסמוכה לרמת גן ועל המגרש הקים צריף רחב־ידים, שבו חי שנותיו האחרונות; מת באלול תרפ"ז (1927).

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשעלה כוכבה של ארץ ישראל, היא נעשתה כאבן השואבת ונמשכו לה לא בלבד צעירי „השומר הצעיר" אלא גם יהודים בני גיל עמידה, שהיו כל ימיהם ציונים והיו נכונים לעלות למולדתנו ולחיות בה כבני חורין. ואמנם, התאספו בעירנו בחודש תמוז תרע"ט כששה מניינים יהודים, בהם סוחרים ואכרים, ציונים כלליים, עסקני „המזרחי" וחברים וותיקים של „פועלי ציון" והחליטו לעלות לארץ ישראל. הם התארגנו באגודה „עולי ארץ ישראל" 1, שתקנותיה אושרו באסיפה כללית ונחתמו ביום ג' פרשת מטות, כ"ד בתמוז תרע"ט (22.7.1919), על־ידי אברהם הכהן קייש, עקיבא פיינטוך ומרדכי ביברינג. אופייה של האגודה היה שיתופי וניתן לומר, שמייסדיה התכוונו להקים כעין מושב עובדים. מבין עשרת סעיפי התקנות תוסב תשומת לבנו אל סעיף א: „מטרת האגודה היא לרכוש בארץ ישראל אחוזה ולייסד תעשיה בשביל כל חבריה שיעלו בקרוב לארץ ישראל לעסוק בתעשיה ובעבודת אדמה"; וכן גם אל סעיף ז: „שותפות האגודה מתחילה למן הגיע החברים לארץ ישראל וכוחה יפה עד אשר יבנו כל הדירות ויעובדו כל השדות, הכרמים וכו'. עד לאותו הזמן מחוייבים כל החברים יחד עם ילדיהם, שהם למעלה מבני 15 שנים, להשתתף בכל עבודה. כל מסחר וכל עסק מחוץ לאגודה אסורים. אחר זמן מה, אם החלוקה תהיה אפשרית, היא תעשה לפי מספר הנפשות ועל פי הגורל". מחברי התקנות, שהיו סוחרים ונתונים איש איש למקצועו, לפרנסתו, לא הסיחו דעתם מן התקנה האוסרת על מסחר וכל עסק מחוץ לאגודה וחייבו את „כל החברים... להשתתף בכל עבודה".

ואלה שמות חברי האגודה שבחתימותיהם קיימו והעידו שהם נכונים לעלות

1 ראה תקנות האגודה בעמ' 305—306.

מיד לארץ ישראל: שבח אקסטמאיר, יצחק אייזיק ביטמאן, מרדכי ביברינג, שמואל ביברינג (עחה בתל אביב), לייב בלאך, אברהם בריל, זרח גרייך, אברהם ווהל, יוסף ווינגארטן, יוסף כ"ץ, יוסף לייב לעוו, אברהם מנדל, שמרל סובל (מת בעפולה בתרפ"ב), עקיבא פיינטוך, גרשון פריילין, יעקב קארפ, אברהם הכהן קייש, אשר קרויטהאמר, משה קרצנר, יצחק רוזנטאל, דוד שואבר, יצחק שרפר. הם היו מבני 26 שנה ועד 55 שנה וביניהם שבעה אכרים. מספר הנפשות התלוייות בהם – מאה. הם התחייבו לסלק דמי חבר, כל אחד 10 אלפים כתרים אוסטריים, וסכום ההלוואות שחברי האגודה הנזכרים למעלה התחייבו לחת לה, הגיע ל־490 אלף כתרים אוסטריים.

באסיפה כללית שהתקיימה בא' מנחם אב תרע"ט (28.7.1919) נבחר וועד האגודה: אברהם קייש – יושב ראש, אברהם זינגר – סגן, עקיבא פיינטוך – מזכיר, אברהם מנדל – סגן, מרדכי ביברינג, לייב בלאך, אברהם בריל, יוסף לייב לעוו וגרשון פריילין. לפי שחברי הוועד ציפו לעלות בקרוב, נבחרו גם סגניהם, שיכלכלו את ענייני האגודה בגולה, והם: ישראל גרייך, שבח אקסטמאיר, יצחק לייב פיינטוך, שמואל ביברינג, יצחק אייזיק ביטמאן, זרח גרייך, יוסף כ"ץ, יצחק רוזנטאל ומרדכי בייניש הפר. משלחת האגודה לארץ ישראל הורכבה משלושה חברים: אברהם קייש, יעקב קארפ ויוסף כ"ץ. ממכתב חוזר, שנתקבל מהוועד הפועל הציוני בלונדון ושנקרא באסיפה כללית ב־17 באוגוסט, נתברר המצב בארץ, ואף שקשיי הנסיעה ומעצוריה היו רבים הוחלט לשגר את המשלחת והוטל על חברי האגודה לסלק לחשבון דמי חבר 5000 כתרים כל אחד, כדי שיימצא בידי המשלחת סכום של 40 אלף פראנק להפקידו בבנק אנגלו־פלשתינה. עוד חברי המשלחת עושים הכנות לדרך והנה הגיע מד"ר ארתור רופין בארץ ישראל מכתב, שנדון בישיבת הוועד ב־5 בספטמבר ושגרם אכזבה קשה. הוא הסביר, כי עוד יעבור זמן רב עד אשר שליחים מן הגולה יוכלו לנסוע לארץ ישראל ולפי שעה הסיכויים לכך קלושים. נוסף לכך עולות הוצאות הדרך 15–18 אלף כתרים לאיש, באופן שנסיעתם של שלושה היא ממילא מופרכת, מפני שתבלע הון רב. הצעת אברהם זינגר שנתקבלה, שאין מתחילים בהכנת דרכונים כל עוד מספר החברים הרשומים באגודה לא יעלה לחמשים, אף היא גרמה להשהיית צאתה של המשלחת לארץ ישראל. וההתלהבות כיון שפגה פגה: בעת ההיא לא נמצא כל מורה דרך לאנשים מבוגרים שהיו חדורים אידיאל ציוני ובעלי רצון לגשמו בגופם וכספם בידם. לא ניתנה להם כל תשומת לב ועל כרחם נשארו בגולה.

מבין המעטים בעירנו, שהשקיעו מעט מכספיהם בארץ ישראל במקרקעין והם עצמם לא זכו להתיישב בה, היו: הרופא ד"ר ליאון אורדובר, הסוחר דוב ארנולד והתעשיינים פיליף ליברמן ויעקב מרגושס, שהשקיע במקרקעין בארץ ישראל כששים אלף לא"י ונטע בה פרדסים.

מבין המבוגרים ואנשי גיל העמידה, שהיו בעלי מעמד בעיר והגיחו את מארת

הגלות ועלו לארץ ישראל הם ומשפחותיהם, ראויים להיזכר: 1) מהנדס שמעון רייך, ממתכנני התכנית למפרץ חיפה, ממייסדי נהריה ובוניה, שבה ישב עד יומו האחרון, 2) נחום ארדשטיין, מורה בבית ספר ריאלי ממלכתי, 3) מהנדס יוסף טישלר, 4) מהנדס שמואל בלאדר (מת בתל אביב), 5) זכריהו חסידי, פקיד ראשון בוועד הפועל של הסתדרות העובדים ומזכירו (מת בתל אביב בתש"ט), 6) אסתר בייגל מבית לאנדא, נכדתו של ר' יעקב הורוויץ, 7) בנו מנחם הורוויץ, 8) האחים צלאל ואליעזר פנקס, נגרים בעלי מקצוע, 9) ר' אברהם הכהן קייש, 10) מרדכי רובינפלד, 11) אברהם קירכנר, 12) שרה קירכנר, 13) ד"ר אברהם זוסמאן, 14) ד"ר דבורה זוסמאן, 15) רופא ד"ר אנזלם שטרומוואסר, 16) אסתר אַפְּטֶקֶר־שטרומוואסר (מתה בתל אביב), 17) רבקה לייסט, עבדה במשקי הפועלות נחלת יהודה ובן־שמן (עתה ברחובות), 18) יוסף וונדרמאן, 19) דוב יונג, 20) יואל בָּאך, מוותיקי העובדים בוועד הפועל של ההסתדרות (מת בתל אביב בתש"ט), 21) יהודה בוימוואל (מת בתל אביב), 22) ר' שמשון היבנר, 23) אברהם בן־ישראל (ווייספיש), חניך המסגריה לחלוצים „ברזל", 24) מנחם מאהלר־קאלקשטיין, קומפוזיטור; עיריית תל אביב העניקה לו בתש"ח פרס אנגל ליצירתו המוסיקאלית המקורית „הסימפוניה העממית", שבוצעה בהצלחה רבה בארץ ישראל ובחוץ־לארץ, 25) ד"ר יוסף פָּרנהוף, שהצטרף לקבוצת שילר (עתה בירושלים), 26) משה מאהָלר, 27) יששכר שוימר, 28) חיים גולדברג, 29) אשתו, חיה גולדברג (בעלי בית מסחר גדול לבגדי נשים) ועמהם בתם אָלָה, אנשים מכובדים, ישרים והגונים, ציונים נאמנים. במשך שנים מספר העבירו מקצת רווחיהם וחסכונותיהם לארץ ישראל ונטעו פרדס בכפר־סבא ועבדו בו בזיעת־אפם, הפסידו בו ממון רב, אך העסיקו תמיד פועלים עברים; בפעם ראשונה עלו לארץ ישראל ב־1924 ומאז רבו ביקוריהם בה. משהשתקעו בארץ התיישבו בכפר סבא, 30) יהושע רובֶּל, 31) יוסף מרדכי גריף, 32) אברהם קָאטֶר, 33) יעקב בוימוואל, 34) מרדכי פָּאשֶר־סורקיס (עתה בכפר סבא), שירת בבריגדה הארצישראלית, בשעת המלחמה ואחריה התחלץ לעבודת הצלה של שרידי גלות־אירופה, 35) מאיר שלאין, 36) ד"ר הנריק קוּפֶרמאן שהיה ממונה על ההשקעות של בית ליברמן בארץ ישראל (מת בחיפה), 37) ישראל הודיש, 38) שמעון תודר (עתה ברמת גן), 39) מהנדס משה טראו, 40) מהנדס עמנואל צוקֶרברג־צור, עוסק בטייסות משנת 1929, טייס ראשי בחברת „אוירון", עתה מנהל שדה התעופה בלוד, 41) מנחם גלרטר, 42) יונה אייזנשטיין (עתה סגן ראש עיריית רמת גן), 43) אליעזר וואכטל (מת בחיפה) ומשפחתו, 44) יצחק וואכטל, 45) צביה הלפרן־מושיץ, 46) בילה הורוויץ, בתו של ר' חיים הורוויץ, מורה ומדריכה לגידול ירקות במשקי־הפועלות ובבית הספר החקלאי לנערות בנהלל. התיישבה עם בעלה, יוסף רום, במושב „בית יוסף" בעמק הירדן, 47) יוסף בֶּסֶר,

1–5 עלו בתר"פ (1920); 6 — עלתה בתרפ"א (1921), 7–8 עלו בתרפ"ב (1922); 9 עלה בתרפ"ד (1924); 10–21 עלו בתרפ"ה (1925); 22–23 — בתרפ"ו (1926); 24 עלה בתרפ"ט (1929); 25–27 עלו בתר"צ (1930); 28–33 — בתרצ"ב (1932); 34–57 — בתרצ"ג־תרצ"ד (1933–1934).

48) ישראל אייגנפלד ומשפחתו, הקים לו משק חקלאי בכפר ברוך, 49) ר' יוסף אייזנשטיין, 50) אביגדור קַרְמֶר, 51) בינה ארנולד, 52) קונה (כרמלה) גלרטר, 53) ישעיהו זילבר, 54) ר' אברהם אלראי (לפנים: שפיגל), התיישב בקבוצת „יבנה", 55) יהודה האבר, 56) מהנדס יוסף אמסטר, 57) ר' אברהם רובינזון.

פילים ליברמן, שהיה אחד מגדולי העשירים בסטניסלאב והגליל, ביקר בפעם הראשונה בארץ ישראל בשנת 1933. הוא, שהיה רחוק מארץ ישראל, התרשם ממנה מאוד. הארץ עשתה בו רושם חזק ולאחר ששב לסטניסלאב נתפס לרעיון אחד – ארץ ישראל. בהרצאתו במועדון לאינטליגנציה העובדת שברחוב סוביאסקי אמר בין שאר דבריו: „הדבר החיובי היחידי שראיתי בארץ היא ההסתדרות ומפעליה". הוא היה נכון לחסל את כל עסקיו (בתי חרושת לספירט ולשמרים) ולעלות לארץ ישראל, אולם מחמת קשיים ומעצורים אובייקטיביים (אחרי שובו מארץ ישראל חלה מחלה קשה) לא היה יכול לבצע את תכניתו. אבל אם מחלתו עכבתהו מלעלות לא ביטלה את החלטתו והוא קבל את הצעת חתנו ד"ר הנריק קופרמאן, שישב בחיפה, להשתתף בהקמת בית חרושת לזכוכית „פניציה", ראשון במינו בארץ ישראל. משפחת ליברמן השקיעה במפעל זה 13 אלף לא"י. הנסיון הראשון, שבו השתתפו מחוץ למשפחת ליברמן ד"ר מיכאליס (גרמניה) ובוכסבאום (הולנד), לא הצליח, הכסף שהושקע לא חזר לבעליו. בית החרושת עבר אחר כך ל־Ifico, שהשקיעה בו 50 אלף לא"י בערך. גם הנסיון השני עלה בתוהו עד שרכשו „סולל בונה". פילים ליברמן לא נרתע אחור מפני כשלון זה ובמשך השנים 1933־1934 העביר לארץ ישראל עוד 27 אלף לא"י.

על אף בריאותו הרופפת עלה פילים ליברמן בשנת 1935 לארץ ישראל לקיים חלומו – לגאול אדמה במקום שבו לא היתה עוד התיישבות יהודית. בעצת יהושע חנקין פנה למחוז עכו, ויחד עם יוסף לוי, וד"ר לודוויג פינר השתתף ברכישת 3250 הדונמים הראשונים המיועדים להתיישבות יהודים במחוז זה. על חלק מן הקרקע שרכש, שטח של 540 דונם, המשתרע בין נהריה ושבי־ציון, הקים משק „עין שרה". שם בנה רפת גדולה ומתבן, גם הביא מחו"ל 48 פרות. בשנת תרצ"ו (1936), בימי המאורעות, סבל המשק מאוד מהתקפות תכופות של הכנופיות הערביות. בשנת 1938 הומתו על ידי הכנופיות יותר ממחצית הפָּרות, נעקרו נטיעות ונגדעו עצי פרי. כדי לאכלס את המקום ולחזק את מצב הבטחון התקשרה משפחת ליברמן עם „קרן היסוד" ועם המרכז החקלאי. הוסכם בין הצדדים, שמשפחת ליברמן תמסור לקרן קימת לישראל 35 דונם אדמה; את הפרות, הבניינים והקרקעות תמסור לקבוץ צעיר לשם עיבוד המשק וקרן היסוד מצידה תקציב להקמת המחנה סך אלף לא"י. המרכז החקלאי הציע לתפקיד זה את קבוץ השומר הצעיר „עברון", שעלה באביב תרצ"ט (1939) על אדמת „עין שרה".

פילים ליברמן היה מכובד על הבריות. יושרו, נימוסו, התנהגותו למופת עם העובדים־הפועלים, ידו הפתוחה לכל מפעל יהודי קונסטרוקטיבי, תרומותיו הגדולות בעין יפה למוסדות סוציאליים ולבתי ספר יהודיים, יזמתו ומעשיו בארץ ישראל – עליהם תפארתו. הוא מת בסטניסלאב בימי השלטון הסובייטי בעיר.

שמשון היבנר בן ר' זלמן מיכל, נולד בשנת תרל"ט (1879) בנאדבורנה. חסיד דבית ויזניץ, איש טוב ומיטיב, ציוני, פעיל בוועד הגמנסיה היהודית, עלה לארץ ישראל בשנת תרפ"ו (1926) בימים שמצב היהודים בפולין לא היה רע במידה שיכריח עשירים להגר, ואף המצב בארצנו לא היה בטוב. הוא ביקר בארץ ישראל בפעם הראשונה בשנת תרפ"ה (1925) לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית על הר הצופים. אותה שעה החליט בלבו להתיישב במולדת, ואמנם שנה לאחריה חיסל חלק מרכושו הרב ועלה לארץ ישראל, כשהוא בן ארבעים ושבע שנים. עמו עלו אשתו צלה (מתה בתרצ"ה) וילדיהם טוני ומנדל (עתה רופא-מנתח בתל-אביב) והשתקעו בפתח-תקוה. הקים משק, בנה רפת, נטע גני-ירק ופרדס. ובעוד שבאם המושבות, בפרדסיה ובחצרותיה, שוקקת עבודה זרה, הרי ר' שמשון מעסיק רק פועלים יהודים מבלי לתת דעתו לענייני גרעון. הוא היה נאמן לעבודה עברית ונלחם לה.

כעבור זמן קצר להשתקעותו במושבה פנו אל שמשון היבנר תושבי כפר-גנים בבקשה, שיעמוד בראש הכפר להיות להם לעזר במצוקתם. הוא, שהיה כל ימיו בעל יזמה ומרץ-עשייה ולא שקט על שמריו, נענה לפונים אליו. כראש וועד הכפר, שלא על מנת לקבל פרס, שרת עד יום מותו (תרצ"ג) את שולחיו בהתלהבות-תמיד ובמסירות. הוא טרח ועמל עד אשר ראה את ערמות החול שנעשו כפר גנים מבוסס ומוצק. שבע שנות חייו בארץ היו שנים של בנייה חלוצית.

דוב בריש יונג בעל בית מסחר לבגדי גברים ברחוב האליצקה, היה בין שלושים וחמשה הסוחרים, אשר שלחו ב-1924 את ראובן פאהן לארץ ישראל לקנות למענם קרקע. בן שלושים ותשע שנים, עלה בתרפ"ה (1925) לארץ ישראל ועמו אשתו בלימה וכל בני ביתו. לא הירבה להסס והצטרף למושב כפר חסידים, שהיה בראשית ייסודו ונתפרסם בפולין, באשר רוב מתיישביו היו יהודים אמידים, סוחרי ווארשה, לודז, שהלכו אחר הרבי שלהם מוקוניץ, מייסד הכפר. דוב יונג, שהיה מראשוני הכפר ומבוניו-חלוציו, נפרד ממנו בכאב, כעבור שנים מספר, והלך לרמת יצחק הסמוכה לשכונת בורוכוב (היא גבעתיים) והקים בה בזעת אפו ובעמלם של בני ביתו משק פרטי, מעורב. אדמת חול שהצמיחה שמיר ושית נהפכה בידיו וביד בני משפחתו לקרקע חקלאית פוריה, המפרנסת את בעליה-עובדיה בכבוד. משקו קנה לו שם טוב בתל-אביב וסביבתה בתוצרת החלב שלו. בעל לב טוב, לא חס על ממונו לעזור לזולתו. שמונה עשרה שנות חייו בארץ היו שנות סבל ויסורים. הוא נפטר בירושלים בחדש שבט תש"ג. אהב את ארץ ישראל, ראוי לשם יהודי-חלוץ.

תקנות האגודה „עולי ארץ ישראל"

(תרגום מיידיש)

א) מטרת האגודה היא לרכוש בארץ ישראל אחוזה ולייסד תעשיה בשביל כל חבריה שיעלו בקרוב לארץ ישראל לעסוק בתעשיה ובעבודת-אדמה;

ב) מן הראוי כי יהא החבר בריא בגופו ובנפשו, בלא פגם מוסרי, למטה מבן עשרים שנה ולא למעלה מבן חמישים וחמש ולא יתקבל לאגודה אלא בהסכמת כל החברים שקדמוהו;

ג) המספר המינימאלי של חברי האגודה יועמד על 50 משפחות;

ד) כל חבר חייב להכניס לאגודה 10 אלפים כתרים אוסטריים ובסכום זה הוא נעשה שותף שווה־זכויות באגודה. אולם מחוייב הוא למסור לאגודה חלק גדול מרכושו כהלוואה ברבית בנקאית, כדי להגשים את תכלית האגודה: ייסוד אחוזה ותעשיה;

ה) כל חבר צריך לסלק 500 כתרים בכניסתו לאגודה, את שאר התשלומים עליו לסלק לפי דרישת הוועד תוך 14 ימים;

ו) אם מחמת מניעה יוצאת מן הכלל לא יוכל חבר לעלות לארץ ישראל, יחליט הוועד בדבר הסכום שהכניס אותו חבר לאגודה. אם מסיבה כל שהיא לא תבוצע תכנית האגודה, יוחזר לכל חבר כספו אחר נכיון ההוצאות;

ז) שותפות האגודה מתחילה למיום עליית החברים לארץ ישראל וכוחה יפה עד אשר יִבָּנו כל הדירות ויעובדו השדות, הכרמים וכו'. עד לאותו הזמן מחוייבים כל החברים יחד עם ילדיהם שהם למעלה מבני 15 שנים להשתתף בכל עבודה. כל מסחר וכל עסק מחוץ לאגודה אסורים. אחר זמן מה, אם החלוקה תהיה אפשרית, היא תֵּעָשה לפי מספר הנפשות ועל פי הגורל. אם חברים מספר ירצו לקבל איש איש את חלקו בהגיעם לארץ ישראל מיד, היינו שדות וכרמים, כדי לעבדם בעצמם, אין על הוועד למלא בקשתם אלא בתנאי ש־2/3 מן החברים יהיו בארץ ישראל. עם כל זה יוסיפו להיות שותפים לכל הוצאות התעשיה ולכל השקעות האגודה ובדומה לשאר החברים, אסור גם להם לעסוק בכל מיני עסקים מחוץ לאגודה. ואלה שישארו חברים באגודה יתפרנסו הם ומשפחותיהם על חשבון האגודה כפי שיִקָּבע במקום;

ח) על כל החברים להשמע להחלטות הוועד;

ט) אם מספר החברים יגיע ל־50, תכַּנס וועדת־המייסדים את כל החברים, כדי לבחור בוועד בן תשעה חברים: יושב ראש, סגן, מזכיר, גזבר, מבקר ועוד ארבעה חברים, כדי לכלכל את כל ענייני האגודה;

י) שאר כל תקנות האגודה יקבע הוועד במקום לפי חוקי הקרקעות בארץ ישראל.

תוספת לסעיף ז: החלוקה תבוצע גם אם מספר החברים לא יגיע ל־2/3, ואם מי מן החברים ימאנו לעלות, אף בהיות בידם אפשרויות טכניות.

סטניסלאב ג' מטות כ"ד תמוז תרע"ט (22 ביולי 1919)

אברהם הכהן קייש, עקיבא פיינטוך, מרדכי ביברינג

המשרד הארצישראלי

הוקם בתחילת שנת 1922 כסניף המשרד הארצישראלי הארצי בלבוב. בראשו עמדו ד"ר אנזלם שטרומוואסר יושב ראש ומנחם גלרטר מזכיר. עולים לארץ ישראל מבני העיר וסביבתה היו פונים אל משרד זה ושואלים לעצה והדרכה. במרוצת הזמן הורחב הבסיס הציבורי של המשרד וביוני 1923 נבחרה וועדה ארצישראלית: ד"ר אלכסנדר ריטרמאן יושב ראש, ראובן פאהן ומנחם גלרטר סגנים, שמואל גוטליב – גזבר וד"ר שטרומוואסר – ראש המשרד הארץ ישראלי. הוועדה עשתה מאמצים לפרוש את כנפיה על כל המוסדות והארגונים המטפלים בענייני הכשרה ועלייה לארץ ישראל.

ביאנואר 1925, כשד"ר אנזלם שטרומוואסר עלה לארץ ישראל (כעת רופא בתל-אביב), חלו חלופי גברא – כראש המשרד נבחר ד"ר דוד מאגנט וכמזכיר נטע שטוקהאמר. המשרד היה הכתובת שאליה פנו שליחי ארץ ישראל. בעזרת עסקניו הצליח ד"ר יעקב טהון מהדירקטוריון של „חברת הכשרת הישוב" להשפיע על עשרות יהודים בעיר לקנות מאדמת ג'בליה-בית וגן (יפו). בשנים האחרונות מעטו פעולותיה. שיטת הדצנטרלי-זאציה לא היתה עוד מקובלת בעיני הגורמים המוסמכים וכל ענייני עלייה נדונו ונחתכו על פי המשרד הארצי בלבוב בלבד.

עזרה

חלוצים בהכשרתם ובעלייתם לארץ ישראל היו זקוקים לסעד הציבור. הם שעבדו כשכירי יום לא היה לאל-ידם לאזן תקציבם למחיה וכלכלה, ומכל שכן שקצרה ידם מלשלם את כל דמי הנסיעה לארץ ישראל. בשנים שלאחר המלחמה הראשונה היו בנים ובנות עולים למולדת בבחינת ממרים פי אבותיהם ולא יכלו לבקש מהם הוצאות הדרך. עזרה לחלוצים היתה, איפוא, דבר בעתו. ביוני 1924 נתארגן וועד „עזרה", שבו היו מיוצגים המפלגות הציוניות, ארגון הסוחרים ובעלי התעשיה, הסתדרות נשים „רחל-ה" וארגוני-נוער הציוניים. לנשיאות הוועד נבחרו: ד"ר אנזלם שטרומוואסר – יושב ראש, ד"ר צבי אפשטיין ומנחם גלרטר סגנים ומלכה פרייפוגל – מזכירה. עיקר תפקידו של הוועד היה יצירת אמצעים כספיים בשביל קבוצות החלוצים שבעיר ובסביבתה. חלק מההכנסה הועבר אל הוועד המרכזי „עזרה" בלבוב (בראשו עמדו ד"ר מאיר גייאר, שמאי קולקר, ד"ר הנריק סְטֶרֶנֶר, הג' בערטא אכסלבראד, דינה קארל וד"ר וולף אַסְס), שגם הוא תמך בעין יפה במוסדות הכשרה החלוצית, כגון מסגריה לחלוצים „ברזל" ועוד. תיזכר לטובה הקהילה, שמתוך יחסה החיובי לתנועה הציונית ולבניין הארץ היתה תמיד מעריכה את הכשרת החלוצים, תומכת בהם ובתקציבה קבעה סכום מסויים ל„עזרה". יחס חיובי-נאה לחלוצים הראה כבר נשיא הקהילה ד"ר קארל הלפרן ומנוהג זה לא סרו הנהגות הקהילה גם אחריו.

מלבד הנזכרים למעלה עמדו בראש וועד „עזרה": ד"ר יהויכין קליין וסגנו יוסף ווילף (בשנת 1927); קלמן ביברינג (בשנים 1928-1935); שבח אקסטמאיר וסגנו מנדל גרוך (בשנים 1936-1939). כחברי הוועד שימשו בפרקי זמנים שונים: דיאנה ביברינג, זיגו ביברינג, שלמה ויזלמאן, ד"ר אברהם זוסמאן, משה ישראל זייבאלד, קלארה זינגר, אברהם זינגר, בֶּנו טאובנקיבל, רבקה לייסט, פרץ סלפטר, זאב פיפר, מרדכי פלשר-סורקיס, מרדכי קימל, ישׂשכר שוימר (מזכיר בשנים 1928-1930), משה שטיין-אבני, מרדכי שלייכר. העובדה, כי בראש הוועד עמדו ציונים כלליים, מהם רופאים, סוחרים מכובדים ואנשי מעשה, זרעה אור על החיים הציוניים בעיר; למרות חילוקי דעות קשים בין הציונים הכלליים לבין המפלגות הנימנות על תנועת העבודה נתנו עסקניהם האחראיים את ידם לעזרת החלוצים, דבר הראוי להדגשה: הם ביכרו את המעשה, שברכה טמונה בו על פני וויכוחי סרק. בנטל הדאגה היומיומית נשאו עסקני „התאחדות" וה„איחוד". „עזרה" היתה הקשר והגשר בין הסתדרות „החלוץ" והציבור.

סיכום לפרק התנועה הציונית

התנועה הלאומית-הציונית בסטניסלאב עשתה את דרכה למן הווסד חברת „ארץ ישראל" (1894) ועד ספטמבר 1939 בקוו מקביל להתפתחות הציונות בגליציה כולה. מניחי הקוו, מתוויו, מותחיו וממשיכיו, שצעדו את צעדיהם יחד עם אברהם קורקיס, שלמה שילר, הנריק גאבל, אדולף שטאנד וגרשון ציפר, לא נגררו בכל אחרי לבוב. הרגשת הבגרות הפוליטית ובעקבותיה עצמאות במידה ניכרת העולה בד בבד עם משמעת לאומית – כל אלה באו להם לציוני סטניסלאב בכוחם של אישים ציונים, מדריכים ומורים כד"ר שמואל שור וד"ר מרדכי זאב ברודא, הדבָּרים הציונים, שרובם ככולם היו בעלי השכלה גבוהה – עורכי-דין ורופאים – היו בני „עמך", בנים למשפחות בעלות מסורת, נאמנים למקור מחצבתם וה„יודישקייט" בבית אבותיהם נצרתם מסטייה. במערכה פוליטית לרכישת זכויות אזרחיות ולאומיות, בהתייצב לפני השלטונות שיוו לנגדם תמיד את הרעיון הציוני וטובת הכלל. בעסקנות-פָּנים היו עושים ומַעֲשים גם יהודים בלי תואר אקדמאי – סוחרים ושאר בעלי אומניות בעלי הכרה פוליטית-ציבורית ותודעת אחריות לאומית. העסקנים הציונים היו ממלאים את תפקידיהם לעתים תוך עירעור מעמדם הכלכלי-החמרי. במועצת העיר כבקהילה, בשדה החינוך כבבנקים הקואופרטיביים, בקרנות הציוניות כבמועצה למען היתום והילד העזוב, בקופת חיסכון עירונית כב„תלמוד תורה", בארגון הסוחרים ובעלי תעשיה כב„עזרה" למען החלוצים מילאו עשרות ציונים תפקידי ניהול וניהוג רַבֵּי-אחריות ולא הניחו משמרתם עד בוא שעת כְּלָיָה של הקהילה בידי האויב האכזר.

פלגי ציבור

אגודת ישראל

באייר תרע"ד (1914) הגיע לסטניסלאב בשליחות „אגודת ישראל" ד"ר מאיר מונק, חתנו של ר' שמלקי רוקח מלבוב, בלווית מזכיר „אגודת ישראל" באוסטריה, ר' יצחק תאומים מקראקא, שבאו לייסד את ה„אגודה". הם באו בדברים עם הראב"ד ר' אלתר נֶבֶנצַאל, צלאל ווירט ולייב שלאין, שקראו לאסיפה בראינוע „אולימפיה" ברחוב סוּבְיֶאסקי, שרוב משתתפיה היו ציונים. בהרצאתו סיפר ר' יצחק תאומים שראה סרט ארצישראלי והכל היה בו פרט ליהודים. עקיצה זו עוררה בקרב הקהל רעש גדול; מחאות וקריאות ביניים לא שככו עד שהובטח להם לציונים כי תנתן רשות הדיבור לנציגם. משעלה על הבמה העסקן הציוני והנואם רב-הרישום מהנדס ישראל רייך והתחיל מרעים בקולו, ראו מארגני האסיפה שלא ישיגו מבוקשם, משום שכל הקהל היה לצידם של הציונים והיושב ראש עצמו, ר' אלתר נבנצאל, היה משסע נאומו של המהנדס רייך. פתאום נפסק זרם החשמל, החלונות נופצו והנאספים התפזרו. ראו שליחי ה„אגודה" שדעת הקהל נגדם והחליטו לערוך למחרת היום בשעה חמש אחרי הצהרים אסיפה לפי הזמנות באולם הקהילה, מבצר המתבוללים בימים ההם. על שערי הבית הופקדו שומרים, שלא נתנו להכנס לכל מי שהיה חשוד בעיניהם על ציונות. אותו יום נדברו ראשי „המזרחי" בעיר ר' משה הוכמאן, ר' דוב ווייס ור' ירוחם פישל שוארץ ללכת אל ד"ר מאיר מונק, ואמנם באו לפניו והיתה ביניהם שיחה-פלוגתה והוא קראם לבוא עמו לאסיפה. בראש האסיפה ישבו כל הרבנים. פתח הראב"ד ר' אלתר נבנצאל ונתן רשות הדיבור לד"ר מאיר מונק. קם ר' משה הוכמאן ושאל את בית-הדין של קהילת סטניסלאב: האם מותר להם ליהודים חרדים לעבוד יחד עם יהודים חפשים בדעות לשם עניין, שהוא לטובת עם ישראל כולו וקיומו של העם תלוי בו. אם בית-הדין יאמר לא, הרי הוא וחברי „המזרחי" יעזבו את ההסתדרות הציונית, אך אם יפסוק הן – לשם מה באה „אגודת ישראל", בהיות הסתדרות „המזרחי" העושה לעניין שאנשי ה„אגודה" אומרים לשרתו? ד"ר מאיר מונק ביקש לענות להם, אך הם תבעו תשובת בית-הדין. התייעץ בית-הדין כחצי שעה, קם הראב"ד ר' אלתר נבנצאל והשיב תשובה שחציה התחמקות וחציה הבטחה לפסוק הלכה לעתיד לבוא. סיכומו של דבר: נסיונה של האגודה לייסד סניפה בעיר נכשל.

אחר מלחמת העולם הראשונה גברה הנהירה אל „המזרחי", ואלה שלבם היה רחוק מציונות התחילו מארגנים את „אגודת ישראל". הנסיון להקים „אגודה", שנעשה בשעת הבחירות למועצה היהודית הלאומית, לא הצליח ושוא טרחו הטורחים. גם בשעת הבחירות למועצת הקהילה שנערכו ב-11 במאי 1924, לא זכתה „אגודת ישראל" אפילו במאנדט אחד. רק בבחירות הבאות (5 באוגוסט 1928) נבחרו למועצת הקהילה ששה נציגי „האגודה". המבצר שלה היה בית המדרש של הראב"ד ר' אלתר נבנצאל (בסימטה הסמוכה לקופת חסכון עירונית), אם כי בין המתפללים שם היו גם ציונים.

מבין מוסדות תורה וחינוך בעיר היו „תלמוד תורה", ישיבת „אור תורה" ובית הספר „בית יעקב" (ברחוב בלוואדאר) נתונים לפיקוחה של ה„אגודה". במוסדות אלה היו מאות צעירים עושים לילות כימים להגדיל תורה ולהאדירה – והיא זכותה של „אגודת ישראל".

מבין ראשי „האגודה" ועסקניה בעיר ראויים להזכר: ר' אלתר יחיאל נבנצאל, ראש בית־דין ארבעים שנה. קומה תמירה, מצחו גבוה־קמור, גבות עיניו מלאות־עבות, זקנו הלבן הארוך יורד על פי מדותיו, לבושו משי שחור. אף בימות החול היה בו משל שבת. מביתו ברחוב רוגוסקי אל השטיבל של בית־הדין הלך ארבעים שנה, כשהילוכו מדוד, פוסע פסיעה קטנה, תנועותיו קצובות, מֵישיר גבו, עיניו מביטות נכחו, כולו אומר כבוד. נולד בתרי"ח (1858), מבין תלמידיו של האדמו"ר ר' חיים הלברשטאם מצאנז, בעל „דברי חיים", הצטיין בבקיאותו המופלאה ובחריפות שכלו; בגורליץ, מקום מגוריו של חותנו עשיר הנכסים, ייסד ישיבה; בתר"ן (1890) נבחר רב בווישניץ, מערב גליציה, בה חיבר ספרים על שולחן־ערוך יורה דעה: „פרי־עץ", „מנחת יחיאל", אשר עשו רושם רב בעולם התלמודי ושעליהם סמך ידו הרב הגאון הפוסק האחרון, ר' שלום מרדכי שבדרון מבֶּרז'אן. בתרנ"ט (1899) הוזמן לבוא לסטניסלאב לכהן ראש בית דין, ומאז ועד יומו האחרון, י"ד במנחם אב תרצ"ט (1939), הקדיש חייו בקהילה לתורה, לעבודה ולמעשים טובים. השכים אחרי האשמורת השניה והיה צולל בעבכי ההלכות לדלות מהן פנינים־פתרונות לקושיות חמורות. אליו היו פונים מכל קצות מדינת אוסטריה, מפולין וממדינות אחרות; שאלות מסובכות היו שטוחות לפניו והוא השיב עליהן כהלכה. שאלות ותשובות שלו, שיצא להן מוניטין, יצאו לאור בקובץ „מנחת יחיאל". לעבודה שלו בשטיבל כראש־בית דין היה חן מיוחד. חוטי־קסם נמשכו ממנה ובה קנה לו שם גדול. סוחרים בעלי עסקים מסועפים העדיפו בוררות־יחיד של הראב"ד על פני התדיינות בבתי ערכאות ממלכתיים. בהירות הראיה, עמקות המחשבה, בקיאות בכל מכמני המשפט היהודי עמדו לו בכל דבר קשה, שהובא לפניו. הצדדים נכנסו אצלו מקופחים ויצאו מלפניו עשירים, כשהם מקבלים עליהם ברצון את פסק הדין ואור חכמתו נאצל עליהם. לתקנת „עגונות" שלו, אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשאלפי אלמנות היו צפויות לחיים של צער ויסורים, היה הד רב בעולם. כנראה, עמוקים מאד היו רישומי תלמודו בחצר הצדיק מצאנז, שממנו ראה־למד אהבת הבריות ושלא באו פסקי הלכות אלא לפסוק חיים לכל חי. חלק מיומו נתן למעשים טובים. היה פעיל ברוב המוסדות הסוציאליים. חבר הוועד המנהל של בית היתומים הגדול, נושא בעול הנהלת „התמחוי העממי". כראש הוועד המנהל של „תלמוד תורה" היה עמוס דאגות וטרחות. הרבה מכוחו וזמנו נתן לישיבת „אור־תורה". לקח חבל בחיים הציבוריים־הפוליטיים. נבחר חבר „המועצה היהודית הלאומית" בתרע"ח־תרע"ט, מכובד על כל הקהילה, זכה ולא ראה את קהילתו בחורבנה; בחודש אב תרצ"ט, סמוך לפרוץ השואה, נסתלק בא בימים, כשמביא אתו ימים מלאים וגדושים. בנו היחיד, ר' הירש נבנצאל, נרצח בידי הנאצים; נכדיו

הם ר' יוסף נבנצאל, שהיה רב בברוטשין ור' שמואל נבנצאל (עתה בתל-אביב). ר' משה'לי ברגמאן, תלמיד חכם, בר דעת ועמקן, ירא שמים, בעל צדקה. ביתו היה פתוח לרווחה. בשבתות ובימים טובים היו אורחים מסובים אל שלחנו, יהודי יקר. בנו היחיד יצחק – איצ'יאלי – ברגמאן תלמיד חכם, דבר מפלגתו וקנאי לה, נציגה הפעיל בקהילה, חבר בוועד המנהל את הישיבה. נאסר על ידי השלטונות הסובייטים והובל לרוסיה. האב והבן היו חסידי צ'ורטקוב נלהבים ואדמו"רי צ'ורטקוב מדי סורם לסטניסלאב היו גרים בביתם. בו התאכסן האדמו"ר ר' ישראל פרידמאן, נכדו של הרוזינאי. חברי "אגודה" פעילים היו: ר' דוד'ל קנול, תלמיד חכם גדול, ירא שמים; ר' יצחק קרצנר, סוחר, תלמיד חכם, חסיד, מכובד ביחוד על חסידי צ'ורטקוב וסאדיגורה, בעל קריאה יפה ובעל-תפילה נאה; ר' אייזיק חיים גריפל, בעל צדקה, נדבן גדול, ביתו היה פתוח לכל נצרך; מרדכי ווידנפלד (בעל בית מסחר גדול לספרי לימוד ומכשירי כתיבה), איש טוב, אוהב צדקה, דאג למשפחות שהצניעו דחקן, הסביר פנים לכל מבקש עזרתו, פעיל בקהילה; זוסיה פלר, חריף, בורר; לייב שלאין; חיים פוגל; מאיר לייזר שרצר; מיכל רוטפלד הגבאי בקלויז סאדיגורה; ר' יעקב שפרבר, תלמיד חכם, כל ימיו ישב ולמד; אליעזר שטוקהאמר, ירא שמים, שלא פסק ממשנתו וישראל טאלר.

בונד

הקרקע בסטניסלאב היהודית לא היתה טובה לגדל עליה פלגים בישראל, שלא ינקו ממעיינות העם ותקוותיו. שכבות העמלים והמתפרנסים מיגיע כפיהם — תודעתם המעמדית לא העבירתם על דעתם להתנכר לעמם ומגמתו. אמנם, הכרתם הציונית היתה רפוייה וזיקי התעוררותם הלאומית היו עוד עמומים – בכל זאת היה משהו חבוי וכבוש בלבבם, שהניאם מלתת יד למפלגה שונאת ציון.

ואמנם היה בסטניסלאב „בונד", אולם הבונדיסטים נער יספרם. נושאי השלט הראו סימני חיים בשלילת היש והנוצר על ידי המפלגות הציוניות. הבחירות אל בתי המחוקקים ולמועצת העיר הוכיחו בעליל, שהציבור היהודי הוא בעל דעה לאומית-ציונית. ואם בבחירות לקהילה זכה ה„בונד" בנציג אחד, למרות ותיקותו ברחוב היהודי וסיסמאותיו הראדיקליות, הרי זה משום שמאנדט בקהילה הצריך, באופן יחסי, מספר בוחרים מועט והקהילה היתה הבימה היחידה, שמעליה אפשר היה לנגח את התנועה הציונית ומפלגותיה. אמנם ה„בונד" עשה מאמצים לחדור אל בין האגודות המקצועיות של הפועלים, ניסה ולא הצליח. במשך זמן מסויים, עד 1926-1927, היתה השפעתו פרושה במקצת על אגודת פועלי חייטים המסונפת למרכז בווארשה – „לאנדראט פון פראפעסיאנעלע פעריינע". ברם הוא התיימר בדריסת רגל בין בעלי מלאכה זעירים, אבל מבחינת ארגון וסעד כלכלי היו מעשיו בשבילם ולמענם קלושים, וקיומו בציבור לא היה מורגש. דוגמה לכך: בשנת 1932 היו באים לאסיפותיו שלושים איש.

דוברי ה„בונד" היו: הירש אנגל (סוחר), האחים זיינפלד (סוחרים), הירש שומר,

יהודה הירש טיגר, חירם שראגר (חייט), משה פרנקל (כובען), גבאי בבית הכנסת הגדול ומרדכי שטיפטל.

בשנים האחרונות שלפני השואה רפה גם כוח הבונד להפריע באסיפות הציונים, לא כל שכן שלא הגיע למעלת גורם ציבורי רציני.

מוסדות חינוך ותרבות

תלמוד תורה

נוסד בשנות ת"ר-תר"י (1840-1850) בבנין שברחוב שנקרא זַלְמאיר. תומכו ומחזיקו היה איש יקר מידות ר' מנדל ווינגארטן, אשר במותו הניח למוסד זה 10-12 אלפים כתרים אוסטרים. נוהג היה לחלק אחת לשנה נעליים לילדי תלמוד תורה. מנוהג זה לא שִׁינו עושי רצונו גם אחר פטירתו. ר' אברהם הלפרן, הקים בכספו תלמוד תורה בשם „דורשי טוב" מול הקלויז דחסידי ויזניץ. הוא והאשה המהוללה, הצדקנית והנדבנית חנה'לי הורוויץ קימוהו וכלכלוהו.

תלמוד תורה שברחוב זדלמאיר התמסרו לו לפני מלחמת העולם הראשונה המשפחות שלוֹסֶר-בֶּנסארט. בית שלוסר, שהיה בעל בית המסחר הגדול לגלאנטריה בשוק, היה אחד הבתים המכובדים בעיר והיה ידוע בנדבנותו. בראש הוועד המנהל את המוסד עמדו ר' אברהם משה שלוסר, בנו ר' אליעזר-לייזר, חתניו ר' יעקב יהושע הורוויץ ודוד לייב לבנסארט, אביו של הסופר העברי אברהם לבנסארט. לכלכלת מאות הילדים העניים חובשי ספסל „תלמוד תורה" דאגה גם מרת חיה שרה (בַּבְּטִי) ליברמן, אשר ידה היתה תמיד פתוחה למוסד.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נטלה „אגודת ישראל" את התלמוד תורה לידיה. יושב ראש הוועד המנהל נבחר הירש ברוך („פון די פרימע דייטשין, א איידלער איד"), איש עשיר, ממתפללי בית המדרש של הלפרן. ברחוב בָּלְוואֶדער 58 נקנה בית גדול, שבו נשתכן ה„תלמוד תורה". במרוצת הזמן, כשהבית היה צר מהכיל את כל ילדי הת"ת, נבנתה תוספת בנין ובו חדר „יסודי תורה" ובית ספר עממי, שבהם למדו ילדים להורים, שלא היו מחוסרי אמצעים. ר' שמואל צַאלֶר היה מנהל בית הספר העממי ור' הירש לייב ליבליין מאזיפאלי היה מורה ומנהל ב„יסודי תורה". מנהל ה„תלמוד תורה" היה ר' עקיבא הַמֶּרלינג, תלמיד חכם, חסיד בחצר בלז.

בתרפ"ח (1928) מת הירש ברוך, ומאז ועד תרצ"ה (1935) עמד בראש הוועד המנהל הראב"ד ר' אלתר נבנצאל, שהיה עד פטירתו נשיא-הכבוד של המוסד. ראשי הוועד המנהל האחרונים היו חיים פוגל ועקיבא שרייבר (נכדו של „חת"ם סופר"), בעל אחוזה ליד נאדבורנה, תלמיד חכם גדול, בעל מידות ובעל הליכות נועם. אחד הבעלי-הבתים היפים שבעיר.

עסקני הוועד המסורים היו: נחום אחירון, שהיה גבאי בבית הכנסת בת"ת, יצחק ברגמאן, משולם הורוויץ (בעל בית מסחר ספרים) גזבר, הירש נבנצאל, זוסיה פלר ולייב שלאין.

המוסד היה לו מקור הכנסה קבוע: הפדיון מממכר הנוצות, שהגיע עד 2000 דולר לשנה, סכום שניתן לעשות בו גדולות. הפדיון לא הוכנס לקופת הקהילה, אלא הועבר במישרין לידי הנהלת ה„תלמוד תורה". למעשה היה המוסד הזה בית־הלימוד היחידי בעיר בעל הכנסה מובטחת, גדלה והולכת, ועם זאת היה מצבו ברע. המלמדים היו מקבלים שכר רעב, הילדים בני השכבות הדלות התייסרו שם בעניים, סדרי ההיגיינה היו לקויים, ומראה הילדים עלוב. נציגי המפלגות הציוניות בקהילה דרשו להעמיד את ה„תלמוד תורה", כשאר מוסדות החינוך, לפיקוחה של הקהילה, אולם לפי ש„אגודת ישראל" לא רצתה במרות זו, ציוה ראש הקהילה ד"ר אלכסנדר ריטרמאן להפסיק את תשלום ההקצבה. בדין תורה, שהיה בתרפ"ז (1927) בין וועד הקהילה לבין הוועד המנהל „תלמוד תורה", זכה הוועד המנהל. קשה היה לו לציבור לראות בשוויון נפש כיצד אלפי דולרים מוצאים בלא תועלת ראויה לשכבות ילדי העניים. ובחורף 1932 נתעורר עסקן ה„התאחדות" משה שטיין־אבני וכינס אסיפות, שבהן נדרש וועד הקהילה לבטל את שיטת הפריבילגיה לגבי ה„תלמוד תורה". בראות „אגודת ישראל" כי לא תוכל לעמוד בפני לחץ הציבור הסכימה, כי בוועד המנהל יהיו גם נציגי הקהילה, וכן נכנסו לוועד: לייב צוויג, שבח אקסטמאיר, ירוחם פישל שוארץ, קלמן ביבריגג ודוב וייס — כולם ציונים מובהקים, וכך הרגישו 500 הילדים שב„תלמוד תורה" מעתה משב רוח אחר.

ישיבת „אור תורה"

הישיבה „אור תורה" נוסדה בשנת תרס"ו (1906) על ידי הרב דמתא, ר' אריה לייביש הורוויץ, והוקמה ברחוב בלוואדאר על ידי המשכיל, העשיר הנדבן ר' צבי־הירש ווייסהויז, שתמך בה כל ימי חייו. הוא גם מסר לה את בית הכנסת, שבנה בכספו. גם אחיו המשכיל ר' יוסף ווייסהויז (חתנו של הגאון ר' שלמה קליגר מברודי) עמד, בשנות חייו האחרונות, לימין הישיבה. שני האחים היו עמודיה.

ראש ישיבה ראשון היה הלמדן ר' רפאל קיטייגורודסקי, אחריו כיהן מתרס"ו ועד פרוץ המלחמה בתרע"ד הסופר התורני ר' יקותיאל אריה קמלהאר, איש רישא, שניהל את הישיבה ברמה והעמיד תלמידים הרבה. שני לו היה ר' משה'לה לויפר, בעל מידות, תלמיד חכם ועדין הנפש. נשיא וועד הישיבה היה ר' יוסף לנדא (חתנו של ר' אברהם הלפרן), למדן מופלג ובקי במכמני הלשון העברית. היה הולך תמים ופועל צדק ומאישיותו הטהורה נאצלה רוח אצילות על הלומדים הצעירים, שדבקו בו באהבה. באמרותיו הצרופות ובדרכי נועם השפיע עליהם.

עם פרוץ המלחמה נסגרו שערי הישיבה. החוגים החרדים שוב לא נטו לפתוח את הישיבה, שהרי, לפי דעתם, באווירה דסטניסלאב לא יתחנכו בני ישיבה, כי העיר היא משכילית־ציונית מדי שתגדל בתוכה בחורי חמד. בחורי בני העיר וסביבתה שחשקה נפשם בתורה, הוכרחו לנדוד לקראקא, ומצבם היה לעתים קרובות קשה מנשוא

ר׳ שמואל נבנצאל, חסיד אוטינייע ור׳ בריש שו״ב שטראספלד, חסיד בלזא, נטלו עליהם לקומם את הישיבה ושניהם הלכו אצל האדמו״ר מאוטינייע לשאול בעצתו. „האט נישט קיין מורא, איך וועל אייך צוהאלטן״ (אל תחששו אני אחזיק בכם) היתה תשובת האדמו״ר, שחיזקה את שניהם ועודדה אותם.

מקץ עשר שנים, בחורף תרפ״ד (1924), נפתחו שנית שערי הישיבה, ומעתה היו מתדפקים על דלתותיה עשרות בחורי חמד, מבני העיר ומערים במערב גליציה, ואפילו מרומניה ומהונגריה היו נוסעים לסטניסלאב, ללמוד תורה בישיבתה. רישי מתיבתא היו: ר׳ ברוך שטראסר (תרפ״ד), ר׳ זאב־וואווע מקאזאו (תרפ״ד־תרפ״ז), ר׳ שמעון קראוט מהאליץ׳ (תרפ״ז־תרצ״ט). בישיבה היו לומדים 100־150 בחורים, ורבים יצאו מוכתרים בכתר הוראה שהיו משמשים אחר כך דיינים ושוחטים. בישיבה היו ארבע כתות ובהן הורו: ר׳ יוסף שוואב, ר׳ יצחק הלפרן, ר׳ שמרל שפירא מדלאטין. בראש וועד הישיבה עמד בשנים תרפ״ד־תרצ״ד ר׳ אלכסנדר אשכנזי ־ ר׳ יצחק ברגמאן ויצחק קרצנר ושמואל נבנצאל מזכיר. במאמציהם, ובמאמצי שאר חברי הוועד, נבנה בתרפ״ח בשביל הישיבה בית ברחוב בלוואדאר, שבנייתו עלתה 8000 דולר. נשיאות הוועד עשתה הרבה לשכלולו הפנימי של המוסד ולא חשכה טורח ומרץ להקל מעל התלמידים טרדות קיומם. וכך הקימה בשבילם בית תבשיל, שלא יצטרכו עוד לאכול „ימים״ ובמרוצת הזמן ניתן להם גם שיכון. בהיות הבית צר מלשכן את כל תלמידיו, היה הכרח לשכור דירות פרטיות. בשבתות ובחגים ובמועדים היו עסקני הוועד באים לשרת את בחורי הישיבה והיו גם מסובים אל שלחנותיהם הערוכים. בין בעלי בתים, שדאגו לישיבה לשפרה ולבססה, היו הבנקאי נפתלי רוהאטין, מרדכי שיפר, לייביש קלטר, אליעזר וואהל. חברי הוועד היו: ר׳ יצחק ברגמאן, ר׳ הירש נבנצאל, שמואל נבנצאל, ברל זייפרט, נחום שלאין, אייזיק חיים גריפל, ליפא אונגר ומרדכי שיפר (גזבר). מתרצ״ד ועד סוף תרצ״ט עמדו בראש וועד הישיבה: ברל זייפרט ויצחק קרצנר ומזכירים היו: דוד״ל קרצנר ור׳ משולם הורוויץ. בתרפ״ח הופקדה עליה אפוטרופסות של הרב דמתא ר׳ דוד הלוי הורוויץ; ר׳ חיים האגר, האדמו״ר מאוטינייע; ראש בית דין ר׳ יחיאל אלתר נבנצאל; ר׳ ישראל פרידמאן, האדמו״ר מצ׳ורטקוב; ר׳ אהרן רוקח, האדמו״ר מבלזא (עתה בתל־אביב). מרת העני דיאמנד הקדישה את כל ההכנסות משכר הדירות והחנויות שבביתה, אשר בכתר טריניטאר, לטובת הישיבה ותלמוד תורה, שנהנו מפירות אלה במשך שנים הרבה.

בתר״ץ ביקר ב„אור תורה״ הרב ר׳ מאיר שפירא, מייסד ישיבת חכמי לובלין, שהתפעל מאד מכל שראו עיניו בישיבת סטניסלאב.

„בית יעקב״

בית הספר החרדי לבנות „בית יעקב״ נוסד בתרפ״ד (1924) על ידי שמואל נבנצאל ובעזרתה של שרה שנירר מקראקא, היוזמת והמכוננת את „בית יעקב״ בהיקף ארצי.

כמורה הוזמנה מלכה קירשנבוים מקרקא, הרוח החיה של בית הספר עד אחריתו. ליד בית הספר היה גן ילדים ובשני המוסדות למדו 200-250 ילדות. בוועד המנהל היו פעילות העסקניות: הרבנית דבורה האגר, הרבנית רייזיל ווייליצקר, יהודית גריפל וחנה נבנצאל.

„שפה ברורה" ובית־ספר־עברי־עממי

התנועה העברית בסטניסלאב התחילה בשנים תרנ"ו־תרנ"ז (1896־1897), אולם כבר בשנים שקדמו להן נערכו הרצאות בעברית על נושאים ספרותיים במועדון „שפה ברורה" (להבדילו מבית הספר „שפה ברורה"). בחוגים מסויימים של הציבור היהודי היתה התעניינות ערה בלימוד הלשון העברית ובהקנייתה לנוער. תשומת לב מיוחדת הופנתה לבתי הספר מיסודו של הבארון הירש אשר בהם יחסם של המורים והמנהלים להוראת שפתנו היה בו משום בזיון וזלזול. ואף שבתי ספר אלה היו נתונים לבקורת מחלקת החינוך הממשלתית, יכלו לעשות להפצת ידיעת לשוננו, שהרי היו בתי ספר יהודיים. הדרישה להרמת קרנה של העברית בבתי ספר מיסודו של הבארון הירש הובעה בוועידת המורים, שהתקיימה בסטניסלאב בימים 17־18 ביולי 1894. הוראת עברית היתה סעיף 4 של סדר יומה. בישיבה מיוחדת למורי עברית נדונו הצעותיהם של המורים: החוקר מאיר וויסברג (סטניסלאב) והסופר העברי משה שולבאום (קולומייא). נבחרה וועדה לעריכת תכנית להוראת עברית בשמונה שעות לשבוע: חמש שעות לתנ"ך ושלוש שעות מוקדשות לשפה בלבד. חברי הוועדה היו: משה שולבאום (קולומייא), מ. א. טלר (בוריסלאב), טויבר (בוצ'אץ'), יעקב רובינסון (סטניסלאב), שפילמאן (סניאטין) וגרינס (קולומייא). הוועידה הביעה את רצונה, כי מעתה יהיה דין הוראת העברית כדין הוראות שאר הלשונות. רושם רב עשתה הודעת המפקח נחמיה לנדס, כי נער יהודי בעזבו את בית הספר מיסודו של הבארון הירש צריך לדעת עברית במידה שהוא יודע פולנית [1].

התנועה העברית התחילה לובשת עור וגידים מאז נפתח בית הספר „שפה ברורה", שנוסד בשנת תרנ"ח (1898) ויוזמו ואחד ממייסדיו היה המורה־החלוץ אברהם יצחק כביטנר [2]. באסיפה המכוננת, שנפתחה על ידי ד"ר הלל זוסמאן, נבחר וועד מפקח על בית הספר, שחבריו הראשונים היו המייסדים: אליעזר לבנסארט (יושב ראש), ד"ר מרדכי דרימר, מזכיר שלא על מנת לקבל פרס עד שנת תר"ע (1910), דוב הורוויץ, משה הוכמאן, אריה דרימר (עתה בפתח תקוה) ושבח אקסטמאיר. במרוצת הזמן נוספו עליהם: אברהם לבנסארט, שהיה מזכיר הוועד משנת 1910 ואילך, מאיר הניש ומנחם הורוויץ, חסיד במעשיו וזך באמונתו הציונית. „תפקידה של „שפה ברורה" היה: לטפח ולהפיץ את הלשון העברית. האמצעים לכך: 1) החזקת בית ספר עברי, גן ילדים, סמנריון למורים ופתיחת סניפים של בית הספר; 2) עריכת הרצאות עבריות. מעניין

1. ראה Przyszłość 1894.

2. מת בפתח תקוה ב' בטבת תש"ה.

הוא סעיף התקנון על מהותה וסמכותה של הוועדה הפדגוגית. וועדה זו, הקיימת על יד האגודה, מורכבת יושב ראש, שני חברי הוועד של האגודה, מנהל העניינים וכל חברי־המורים. הוועדה הפדגוגית היא עצמאית בעניינים הפדגוגיים ואחראית לפני הוועד בעד החלטותיה. אל תכנית העבודה של הוועדה הפדגונית שייכים: 1. עיבוד תכנית הלימודים; 2. בחירת מנהל בית הספר; 3. קביעת ספרי הלימוד; 4. דיון והכרעה בכל השאלות הפדגוגיות. מנהל העניינים מטפל בענייני המצב ההיגייני של בית הספר, גביית שכר הלימוד והדאגה לסדר הפנימי של בית הספר (התקנון נתאשר בשפה הגרמנית, אף שגליציה נהנתה מאוטונומיה מדינית והשפה השלטת בה היתה הפולנית. הלאומיים כאילו רצו בזה להתבדל מהפולנים „בני דת משה", שידם היתה אז תקיפה ביהדות הגליצאית)" [1].

ב„שפה ברורה" למדו נערות. התלמידות הראשונות שישבו על ספסל „שפה ברורה" היו: רחל מאיר (אשת ברוך מאיר, ממשפחת חקלאים. בעלי אחוזות. איש ישר, יהודי משכיל, בנם הוא אריה ל. מאיר, פרופיסור באוניברסיטה בירושלים), עליזה קאנר־ברוזה (עתה בירושלים), גיטלי ורוז"ה לבנסארט, מינה קאנר, סאבינה גינזבורג־ריכטר, הנדה (בתו של ר' משה) הוכמאן, הדסה ליכטמאן (עתה בתל־אביב), שרה שוואלב־קירכנר (עתה בכפר סבא), מינה קאנר־קימלמן (עתה בירושלים). הנערים היו לומדים בחדרים, בישיבות או מפי רבי, או מורה לעברית, שהיה בא לבתיהם. הדיבור העברי בפי יהודים, תלמידי הגימנסיות הממלכתיות ובפי נערות לומדות בבתי ספר ממשלתיים, היה בו באותם הימים משום מאמץ נפשי רב. נער ונערה דוברי עברית העידו בכך על עצמם, שהנם ציונים והיו צפויים לגירוש מבתי ספר. אך הם לא הושפעו מעקיצות המלעיגים שהיו מתלוצצים ואומרים: אל תקראו „שפה ברורה", קראוה „שפה בלולה". המורים הקנאים: האחים אברהם יצחק ונפתלי כויטנר היו מארגנים בהתמדה ובשקידה חוגי תלמידים לתנ"ך ולדיבור עברי וצלצול הלשון העברית נשמע ברחובות העיר ובגן הראשי. עבודת המורים היתה קשה, יצירתם היתה יצירת יש מאין. הם הוכרחו לחבר ספרי לימוד ולהתחבט בשאלות המיתודיקה וביחוד התלבטו בבעיות הוראת עברית בעברית. במרוצת הזמן עזב נפתלי כויטנר את סטניסלאב ולבית הספר הוזמנו המורים: הסופר העברי שמאי חלטניקוב ודוב רפלוביץ. בית הספר „שפה ברורה" והמועדון „עבריה" נעשו והיו מרכזי החיים העבריים בעיר עד מלחמת העולם הראשונה.

בל' כסליו תרס"ז נפתחה בסטניסלאב האסיפה הראשונה של המורים לעברית באוסטריה, שבה השתתפו עשרים וששה מורים ומורה אחת. פתח את האסיפה אברהם יצחק כויטנר והודיע, שכבר אושרו התקנות של „אגודת המורים עברית בעברית באוסטריה". לנשיאות האסיפה נבחרו רפאל סופרמן (עתה מורה בגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב), גלב (מורה בנאדבורנה), צבי שרפשטיין (עתה בניו־יורק), אבוהב (ברוּאן) וזאב קרמרוב־כרמי (בוריסלאב. עתה מנהל בית ספר עממי בחיפה). בשם הוועד הגלילי של ההסתדרות הציונית ברך את האסיפה ד"ר שמואל שור. בדין וחשבון על „שפה

1. אברהם לוינסון: התנועה העברית בגולה, ורשת תרצ"ה, עמ' 6-7.

ברורה" בסטנישלאב מסר אברהם יצחק כויטנר, כי מספר התלמידות מאה ועשר. תלמידים אין. המבטא הוא ספרדי. יש גם גן ילדים עברי. בקיץ מספר הילדים המבקרים אותו רב מאוד (מדו"ח על האסיפה למאיר הניש ב„העולם" 1907, גליון ד, עמוד 47).

התפתחות התנועה העברית, שנפסקה בימי המלחמה, התחדשה בסוף 1917 ב„השומר הצעיר", שהיה אז הסתדרות נוער יחידה ברחוב היהודי ומיטב הנוער הלומד היה מתכנס בו, ולימוד הלשון העברית ודיבורה היו מעיקריה. צעירי „השומר הצעיר" שקדו על לימוד העברית בהתלהבות ורב היה חלקם בהפצתה. בית הספר „שפה ברורה", שנסגר באוגוסט 1914, נפתח שוב בסוף שנת 1918 בימי השלטון של האוקראינים. יזם את פתיחתו ר' אברהם הכהן קייש מעסקני „המזרחי". הוזמנו שני מורים, שאחד מהם, יעקב שטנר, נקרא לשמש מנהל, ומורה אחת סאבינה גינזבורג. עליהם נוספו עוד מורים ובתרע"ט — תרפ"ה (1919–1925) הורו: אסתר בילר (עתה בתל־אביב), טובה זרואניצר־ביברינג, יצחק גליק, הסופר טוביה כ"ץ (אחיו של השחקן קורט קאטש), אברהם קירכנר, דוד ווייסבליט ומנחם גלרטר. בית הספר נמצא בדירה שכורה בבית אבא מילשטיין ברחוב סמולקי 4 ובו למדו במחצית הראשונה של שנת תרע"ט למעלה מאלף תלמידים ובהם מבוגרים למאות. יום אחד ציוה השלטון הפולני לסגור את בית הספר. אולם שר המחוז לא יכול היה לעמוד בפני לחץ הציבור היהודי וציוה לפתחו. פתיחות וסגירות, שהיו חוזרות חלילה, עד סוף 1921, ערערו במידה ניכרת את קיומו של המוסד. אותה שנה הגיע מספר התלמידים ל־600 (לעומת אלף בתחילת 1919). כדי להפטר מנגישות האדמיניסטראציה המוניציפאלית והפוליטית החליט הוועד בשנת 1922 להעביר את „שפה ברורה" ל„בית העם", שהיה שוקק חיים ומלא על כל פינותיו. ד"ר יעקב לויפר, גרשון פריליך, מיכאל סוקאל, אברהם קייש ומרדכי רובינפלד רכשו בסוף 1918 את הבנין ואת החצר הגדולה שברחוב אורמיאנסקה 18, שהיו במשך עשרים שנה בית העם, מרכז החיים הציוניים־הלאומיים שבעיר. ל„בית העם" הועברו גם הספריות של האגודות והארגונים: „ארץ ישראל", „רחל־ה", „ביתר", „בר־כוכבא", שנמסרו לספריה המרכזית, שנפתחה ביאנואר 1920.

עסקני התנועה העברית לא הסתפקו „בשפה ברורה" בלבד. יהודה ברגר, ראובן פאהן, אברהם קירכנר ומנחם גלרטר יזמו לייסד בית ספר עממי עברי. באסיפת הורים ועסקנים מספר, שהתקיימה בפברואר 1922, הוחלט לייסד בית ספר עממי עברי וגן ילדים. ראש הוועד לאגודת בית הספר העממי נבחר יהודה ברגר. בשנת הלימודים הראשונה תרפ"ב — תרפ"ג (1922–1923) נפתחו שתי כתות, שבהן למדו 60 ילדים. ראשוני המורים היו: מינה ויידנפלד — מנהלת, חיה בילר, יהודית צוייג, דבורה לויפר וצבי ציג. כעבור שתים־שלוש שנים הוזמן כמנהל בית הספר דוד שאואר, שעמד בראשו עד ספטמבר 1939. השפעת ששים התינוקות של בית רבן על הציבור היהודי היתה גדולה. בלכתם לבית הספר ובשובם הביתה נשאו בפיהם את הדיבור העברי ואת השיר העברי. אולם בית הספר העממי לפני הצהרים ו„שפה ברורה" אחרי הצהרים היו למורת רוחו של מושל המחוז (שמשרדיו היו סמוכים ל„בית העם") וכפי שכבר הזכרנו ציוה (סוף אוגוסט 1924) לסגור את שני המוסדות ולשם הסוואה גזר לסגור גם את ה„תלמוד תורה".

אך בלחץ ראשי הקהילה והעסקנים הציונים בוטל הצוו.

בינתיים היה מורגש הצורך בריכוז הפעולות להפצת הלשון העברית והחדרתה לבין הציבור הרחב. היה הכרח לעשות את שני המוסדות העבריים נחלת הציבור כולו והוא שישא באחריות לקיומם. מבחינת ארגון לא היה טוב מלהקים בעיר סניף להסתדרות „תרבות" ובאסיפה הכללית לדוברי עברית, שהתקיימה ב־8 במארס 1925 ושבה השתתף נציג מרכז „תרבות" בלבוב ד"ר משה לדר, נוסד הסניף. לוועד נבחרו: יושב ראש — ד"ר אברהם מנהארט (מת בתל־אביב), סגן—יהודה ברגר, מזכיר — מנחם גלרטר, גזבר — שבח אקסטמאיר; חברים: טוביה כ"ץ, ד"ר מנדל קאסווינר, אברהם קירכנר, לייב צוייג, מאיר שלאין, נטע שטוקהאמר ואברהם רובינזון. בשנת תרפ"ח (1928) נבחר לראש הסניף ד"ר שלום ברי"א.

הסניף פיתח פעילות ענפה והקדיש הרבה ממרצו להקמת גן ילדים, יסוד ראשון — טבעי לבית הספר העממי. ההורים, שראו את בית הספר העממי מתפתח וכתותיו מלאות ילדים ושגם דעת המפקחים הממשלתיים על החינוך היתה נוחה הימנו, שוב לא היו מהססים להביא את ילדיהם לגן, שנוסד במאמציה המרובים של שרה ריטרמאן. ראשונה למורות בגן היתה חנה אוסטר. מספר הילדים בני 3־5 שנים נתרבה, אולם מחמת חוסר שיכון וגננות היה הכרח להפסיק את ההרשמה. בשביל השכבות העניות, שלא היה לאל־ידן לשלם שכר לימוד, פתחה הקהילה בפברואר 1930 גן בבית שברחוב בלוואדאר 44, אולם אף הוא היה במהרה צר מהכיל את הילדים המתדפקים על דלתותיו. בסוף השנה היו הגנים שולחים את חניכיהם לבית הספר העממי, שפתח בשנת הלמודים תרצ"א־תרצ"ב (1932/1931) כתות מקבילות למחלקות א־ב. עכשיו, שהיו כבר שני גנים ובית ספר עממי, התעוררה בין העסקנים והורי התלמידים דרישה להקמת גימנסיה עברית.

לעומת ריבוי התלמידים בבית הספר העממי יש לציין את פחיתת מספר הלומדים ב„שפה ברורה", ביחוד מבין המבוגרים. נסיבות הזמן, המצוקה הכלכלית וצרות השעה נתנו את אותותיהם בחיי הבית היהודי ואחד מהם — האדישות. אנשים ונשים בני 30־40 שנה, שמלאו את הכתות בשנים 1920־1922, הוקירו עתה רגליהם מ„שפה ברורה". מבין הלומדים עברית היו עתה תשעים אחוז תלמידי בתי ספר ממלכתיים.

המורים ששרתו את „שפה ברורה" במשך 15־20 שנים ללא הפסקה היו: טוביה כ"ץ וזכריהו וויטנברג, שנמנה על תלמידי בית המדרש למורים בירושלים. הוא היה למדן מופלג ובקי גדול במכמני היהדות. עם כל אורח חייו המוזר, היה מעורב בין הבריות וביחוד בין הנוער. הצעירים אהבוהו והיו שותים בצמא את דבריו. הוא היה לא בלבד מורה עברית אלא מרביץ תורה בישראל ונשאה עמו לכל בית, לכל חוג אשר אליו בא. הוא מת נפוח רעב בימי שלטון הנאצים בעיר ואשתו דעתה נטרפה עליה.

נסיבות הזמן שלא היו נוחות להתפתחות „שפה ברורה" השפיעו לטובה על גידול בית הספר העממי. הורים נמנעו מלשלוח את ילדיהם לסביבה שעוינתם ועוכרת את רוחם ובשמחה היו מביאים אותם לבית אולפן עברי. בשנת תרצ"ו (1936) היו בו שש מחלקות בנות 11 כתות, שבהן למדו 350 ילדים. מחמת הצפיפות הרבה הוכרחה ההנהלה להפסיק קבלת ילדים נוספים. אולם וועד הסניף החליט לבנות בית בשביל בית הספר.

לשם כך נתארגן וועד ציבורי שבראשו עמד יהודה ברגר ואשר משנת תר"פ (1920) שיקע את עצמו במפעלי החינוך העברי להגדילם ולהאדירם. הוועד לא נרתע אחור מחומרות הזמן ופנה אל הציבור בקריאה להטות שכם להקמת בנין גדול לבית הספר העממי.

כשם שעסקני התנועה העברית בסטניסלאב נתנו את ידם בתחילת המאה העשרים לפתיחת בתי ספר בערי השדה, כגון בהאליץ', בולשובצה, סניאטין, בוצ'אץ', כן גם בשנים תרע"ט – תרצ"ט (1919–1939) היו הם בין המעוררים לייסודם של בתי ספר בשאר המקומות שבגליל ובין המסייעים לביסוסם. ב־4 בפברואר 1934 נתקיימה בסטניסלאב הוועידה המחוזית של „תרבות" בנשיאותו של ד"ר מאכס לזר מלבוב. בהחלטות הוועידה כתוב בין השאר: „ניתן חיזוק ליסודות הארגוניים והפדגוגיים של עבודת התרבות, והם: סידור הפיקוח הפדגוגי, עיבוד תכנית הלימודים, סידור הקוואליפיקאציות של המורים, ריכוז המוסדות הקיימים תחת הנהלת „תרבות", יצירת קרן למושבות קיץ, ייסוד קורסים להשתלמות מורים, הכנסת עבודת קק"ל לבה"ס וכו' ועל כולם ייסוד בתי הספר העממיים העבריים הראשונים, שמהם יתד ופינה לכל התנועה העברית בגליציה המזרחית"[1].

באסיפה כללית של אגודת בית הספר העברי העממי, שהתקיימה ב־30 בדצמבר 1937, נבחרו לוועד: יושב ראש יהודה ברגר, סגנו ד"ר מנדל קאטווינר, מזכיר מאגיסטר מנחם ארנולד, גזבר בנימין שוארץ, שבח אקסטמאיר, הרב חיים גודל ברטיש, מנדל ביטרמאן, שמואל גוטליב, מהנדס משה דראך, ד"ר אנזלם הלפרן, אוסקר ליכטנברג, יוסף מנדל, לייב צוויג, מרדכי קימל ונטע שטוקהאמר, ולוועדת הבקורת: שלמה בלאך, מרדכי פריינדליך וירוחם פישל שוארץ.

רבים מתלמידי „שפה ברורה" ומחניכי בית הספר העממי חיים בארץ ישראל. ארץ ישראל היתה לה חלק רב בתנועה שהקיפה רבים ללימוד עברית. גם השליחים מארץ ישראל, דוברי הקרנות הלאומיות ו„החלוץ" היוו גורם מעודד.

בארבעים שנות קיומו מילא בית הספר „שפה ברורה" תפקיד חשוב בחיי הציבור היהודי. כמעט כל דוברי עברית בעיר היו תלמידיו. בית ספר הקנה לבאיו לא רק ידיעת לשוננו, אלא גם העמיק חרוש בנפשותיהם ונטע בלבותיהם אהבת קנייני תרבותנו והוקרת ערכי היצירה הציונית־הארצישראלית.

בית הספר העממי גידל מאות ילדים לתורה ולנאמנות לעמם ולמולדתם.

בין יקירי סטניסלאב ועסקני „שפה ברורה" ומנהלה כמה שנים נמנה ר' יעקב שטנר. נולד בתרכ"ז (1867) בקוטי להוריו, יוסף בנו של ר' מרדכי שטנר וקריינדיל, בתו של יהודי עשיר, אייזיק מלצר המכונה סאמיקוביצר, על שם הכפר שהיה חוכרו (ברל לוקר, בנו של יעקב שטנר, הנקרא לוקר מצד אמו, בנעוריו קראוהו: יוסי מרדכי'ס אייניקל). יוסף שטנר, שהיו לו ששה בנים ובת אחת, היה איש משכיל, למדן מופלג, תלמיד חכם גדול, בעל דקדוק וידע תנ"ך על בוריו. ביחוד היה הוגה באבן עזרא. היה בעל זכרון להפליא, כדי אמירה: „תגיד לי הנקודות ואני אגיד לך את הפסוק". כך היה משעשע לא אחת את נכדו ברל. היה קורא מהיר בגרמנית ועתונו, שהיה רגיל בו, היה „די נייע פרייע פרעסע" הווינאית.

1. אברהם לוינסון, התנועה העברית בגולה, ורשה תרצ"ה, עמ' 57.

חותנו לא שבע נחת הימנו וראהו אפיקורוס. והוא, ר' יוסף, כאלו בא להצטדק לפני חותנו, הביא לו פעם אחת את האלפס והראהו במקום פלוני סימן שאלה: „יראה נא חותני, אין זו אפיקורסות. גם באלפס יש סימן שאלה". ר' יוסף היה טורח הרבה לחינוך בניו. מטיסמינץ הביא (בשנים 1877 — 1880) לבנו יעקב את המורה ר' מיכל'ה הורנר, שהיה אחר כך גם מורהו של ברל לוקר. ר' מיכל'ה הורנר היה למדן גדול, בקי בתנ"ך, שוחה בים התלמוד ובפוסקים וידע גם ספרות עברית. בעת ההיא לימד ר' מיכל'ה לתלמידיו תנ"ך עם „ביאור" למשה מנדלסון. המורה ותלמידיו נשארו ידידים.

בתרמ"ו (1886) נשא יעקב שטנר לו לאשה את חיה לוקר, בתו של מרדכי הירש לוקר משקוויאץ ליד סולוטבינה ועבר לגור אצל חותנו. נולדו להם בנם היחיד ברל ובת שמתה בילדותה. בתר"ן (1890) מתה עליו אשתו והוא נשא לו אשה אחרת, את אלישבע בת ר' פסח רינגלבלום, שגר בכפר ליד קולומייא. אחרי נשואיו עבר יעקב שטנר לסולוטבינה, שם היה סוחר תבואה. בתרנ"ח (1898), בשל המצב הכלכלי הקשה, הפנה ערפו למסחר וקיבל משרה ב„חברת כרמל" בלבוב, שבראשה עמד קרובו ר' שלום מלצר (בנו הוא ד"ר נתן מלצר, שהיה מראשי מפלגת „התאחדות" במזרח גליציה). לרגל עבודתו הכיר את ר' שלמה בובר, שהיה רגיל לקרב אותו ור' יעקב שטנר היה תמיד מתגאה בכך. בתר"ס (1900) חזר לקוטי, שם היה שנים מספר מזכיר הקהילה, אשר בראשה עמד אביו יוסף. שם ייסד בית ספר „שפה ברורה", היה מנהלו ובו הורה עד פרוץ המלחמה ב־1914. משם נמלט לווינה ובתרע"ח (1918) הוזמן לבוא לסטנישלאב כמנהל „שפה ברורה". הוא היה ציוני מימי הרצל, מפיץ שקלים ומניות „אוצר התישבות היהודית". באגודת „ציון" בקוטי, שנוסדה ב־1900, היה מרצה במוצאי שבתות בעברית בהברה אשכנזית, שהיתה רגילה על לשונו כל ימיו. היה חובב גם ספרות יידיש. ביחוד היו חביבים עליו גולדפאדן, מנדלי, שלום עליכם וי. ל. פרץ. מדי פעם בפעם היה כותב ומפרסם פליוטונים ב„טשערנאוויצער וואכענבלאט", שיצא לאור על ידי ידידו לייבל טוביש. איש מזג טוב, מתנהג במתינות, מכבד את הבריות ומכובד עליהם, היה שוקד על מילוי חובותיו כמורה וכמנהל, טרח ויגע לבסס את „שפה ברורה" בעיר ותלמידיו אהבוהו וכבדוהו. הוא היה גם מלמדם לשיר. השיר האהוב עליו היה „קבלת שבת" לביאליק. בשעות הפנאי היה מסיח עצמו במשחק אשקוקי.

הוא היה בעל חוש הומור. פעם שאלוהו: מפני מה אינו נוסע לוועידות מורים? והשיב: „מה להגיד אני יודע. איך להגיד יודע הנוער. יסעו הם". בענין שירי שילר ומחזותיו שהיו נמצאים בהרבה בתים יהודיים בגליציה, אבל ברוב המקרים לא נקראו, היה רגיל לומר: „מה טעם קוראים ספרי משורר — לדעת אם הוא משורר גדול; שילר הרי בין כך ובין כך יצא טבעו למשורר גדול". בסולוטבינה היו רבים הנקראים חיים, כגון חיים שרה'ס, חיים משה'ס וכו', עליהם היה צוחק ואומר: מיט די חיימ'ס אין סולוטבינה קען מען בענטשן ראש חודש. פעם אחת נודע לו שבנו ברל לוקר, תלמיד בית הספר מיסודו של הבארון הירש, עוסק בפרקמטייא. אמר לו: „סופך להיות סוחר מובהק כמו אביך".

ר' יעקב שטנר ישב בסטניסלאב חמש שנים, הוא נפטר בשנת תרפ"ג (1923). בשנים המעטות לשבתו בעיר קנה לו את הציבור הציוני־העברי, שהוקירהו כדמות אצילה ומצניעה לכת.

הגימנסיה היהודית

הנוער היהודי שרצה לרכוש לו השכלה תיכונית למד במוסדות ממשלתיים: בגימנסיות ובבית הספר הריאלי, ואילו הבנות למדו בגימנסיה פרטית. בימי אוסטריה היו יהודים מתקבלים לבתי ספר תיכוניים ללא כל הגבלות, אך עם שלטונם של הפולנים חל שינוי לרעה. הגימנסיה 1 ומנהלה ד"ר מיכל יו'יניצקי נשארו עוד נאמנים למסורת הליברלית, מה שאין כן בגימנסיה II, שבה ביקרו בשנת הלימודים 1922—1923 רק 100 יהודים (בכלל 500 התלמידים) ובשנת 1923—1924 בין 56 תלמידים שנתקבלו באותה גימנסיה למחלקה א' לא היה אלא יהודי אחד. האמתלה שלא לקבל יהודים היתה: המקומות הפנויים מיועדים לבני הפקידים הממשלתיים. בגימנסיה המתימטית לא היו אלא 20 יהודים בלבד. בגימנסיה האוקראינית היו בין 800 תלמידים אך 70 יהודים בלבד. בסמינריון הממשלתי למורים לא היה אף יהודי אחד ובסמינריון למורות היתה תלמידה יהודית אחת. לעומת זאת הגיע מספר התלמידים היהודים בבתי ספר תיכוניים פרטיים (גימנסיה לבנות ע"ש אוז'שקו, גימנסיה גרמנית, בית ספר פולני למסחר) ל־90% ובלעדיהם לא היו אותם מוסדות יכולים להתקיים. נהירת תלמידים יהודים לגימנסיה גרמנית מתבארת מתוך כך, שבתי הספר התיכוניים הפולניים סירבו ב־1919 לקבל יהודים. מנהל הגימנסיה הגרמנית שמאלנברג, אנטישמי, היה קורא לתלמידים היהודים „אלמנט דסטרוקטיבי המחריב את בית הספר", והוריהם היו מכניסים לו שכר לימוד כשלוש מאות מליון מארק לחדש.

מצב זה הניע את העסקנים הציוניים להקים בסטניסלאב סניף לאגודת בתי ספר עממיים ותיכוניים בלבוב(Żydowskie Towarzystwo Szkół ludowych i średnich). ראשוני היוזמים להקמת גימנסיה יהודית היו: ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, ד"ר יעקב לויפר, מנחם גלרטר, שעורר את דעת הקהל הציוני נגד מנהל הגימנסיה הגרמנית ותעלוליו, מהנדס משה דראך, ד"ר הלל זוסמאן, שבח אקסטמאיר, יהודה ברגר, שמואל גוטליב, שמשון היבנר ואברהם קירכנר. בראשית שנת 1924 כבר פעלו במרץ וועדות לבנין ולפיננסים.

באסיפה הכללית הראשונה של האגודה שהתקיימה ב־8 במארס 1924, נבחר וועד: ד"ר הלל זוסמאן — יושב ראש, מהנדס משה דראך ויהודה ברגר — סגנים, ד"ר יוליאן ביברינג — מזכיר וד"ר מיכאל לאם — גזבר ואברהם קירכנר. באסיפה זו הוחלט להקים בנין מיוחד לגימנסיה ומחמת חוסר מגרש מתאים תכנינה על בנין „בית העם" שברחוב אורמיאניסקה שתי קומות. עיבוד התכנית נמסר למהנדס יוליוש פיירמאן. כמנהל ה„קורסים" הוזמן ד"ר פילים אקסר. הידיעה על הקמת גימנסיה יהודית (תחילה שש מחלקות) עוררה בקרב ההורים והבנים שמחה גדולה, ולשנת הלמודים הראשונה 1924—1925 נרשמו 318 תלמידים ותלמידות. בגימנסיות הפרטיות, הפולנית והגרמנית, פחת בשיעור

רב מספר התלמידים היהודים ונתערער קיומן. התחילו הפולנים בתחבולות שונות וסייע בידיהם מושל המחוז. ב-29 באוגוסט 1924 — חמשה ימים לפני התחלת שנת הלימודים — הודיע מושל המחוז כי הגימנסיה היהודית נסגרה. הכוונה שבפקודת השלטון היתה ברורה: להכניס מבוכה בין התלמידים היהודים ולהכריחם לשוב אל בתי הספר הפולניים הפרטיים, שלא רצו לוותר על כספו של „האלמנט הדסטרוקטיבי". ששה שבועות אצו-רצו עסקני הגימנסיה ממשרד מושל המחוז אל המושל הגלילי ומשם אל הרשות בלבוב המפקחת על רשת בתי הספר בגליציה. אמנם זו האחרונה הסכימה לפתיחת הגימנסיה, אבל השלטונות האדמיניסטראטיביים בעירנו התנגדו לכך בכל תוקף. מושל המחוז גילה חוק האבסבורגי משנת 1850, אשר על פיו פתיחת בית ספר היא בסמכות שלו בלבד. ההאבקות בין העסקנים הציוניים לבין השלטונות נמשכה עד מחצית אוקטובר והגימנסיה היהודית פתחה בשעה טובה את שעריה לרווחה. ב„קורסים הפרטיים" לא יכלו השלטונות הממונים על החינוך למצוא כל פגם ולפי פקודת המיניסטריון לענייני דת והשכלה מ-14 באפריל 1924 הוכרו ה„קורסים הפרטיים" כ„גימנסיה פרטית".

וכך היתה כבר הגימנסיה בשנת 1926—1927 בת 8 מחלקות (11 כיתות) ומספר התלמידים הגיע ל-294 ומספר המורים עלה ל-21. בשנה ההיא נערכה בכתלי הגימנסיה בחינת-בגרות ראשונה. יושב ראש ועדת הבוחנים הממשלתית היה נוצרי, אך מבין שבעת הבוחנים היו חמשה יהודים, מורי הגימנסיה. העסקנים העומדים בראש המוסד, נעזרים על ידי צירי היהודים ממזרח גליציה בסיים הפולני, התמידו במאמציהם להשיג בשביל הגימנסיה זכויות מלאות. לפי פקודת המיניסטריון לענייני דת והשכלה מ-14 במאי 1928 הוענקו לגימנסיה „זכויות לא מלאות של בתי ספר ממלכתיים" לשנת הלימודים 1928—1929. המוסד התפתח והלך, מספר התלמידים עלה ומחמת צפיפות רבה וחוסר מקום לא היתה ברירה אלא לקיים את השיעורים גם אחרי הצהרים, היה, איפוא, הכרח להוסיף עוד קומה אחת על אותה שנבנתה. ואמנם, במאמציהם ומסירותם של מהנדס משה דראך, ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שבח אקסטמאיר, ד"ר יעקב ליפר ומשה ישראל זייבאלד נבנתה הקומה השנייה. ד"ר אנזלם הלפרן העביר לרשות אגודת בתי ספר עממיים ותיכוניים בעירנו את הרכוש הקטן של „מחסה לילדים" (Opieka Dziecka) שברחוב גולוכובסקי 11-13 ועל ידי כך רווח לה לגימנסיה, ששיכנה שם את גן הילדים. התאמת בית אחד לצרכי הגן ורכישת כל הציוד הדרוש לכך עלו תשעת אלפים זהוב.

רמת הלימודים הגבוהה מבחינת מתודיקה ודידאקטיקה, מורים מדופלמים בעלי איכות, הספריות למורים ולתלמידים, המעבדות השונות המצויידות יפה, הפיקוח הרפואי, ארגון התלמידים (עזרה הדדית, מועדון, חוגי מדע, ספורט, וועדת קרן קימת לישראל) — כל אלה הקנו לגימנסיה כבוד בעיר ושם טוב בין מפקחי הממשלה על החינוך. טבעי, איפוא, היה שעל פי פקודת המיניסטריון לענייני דת והשכלה מ-5 ביוני 1930 הוענקו לגימנסיה „זכויות מלאות של בתי ספר ממלכתיים". בשנת הלימודים 1930—1931 הגיע מספר התלמידים ל-455 ובשנת 1932—1933 עלה לשיאו, ל-487. וועד ההורים — בראשו עמדו הלנה דראך, שרה ריטרמאן, מרת אורדובר, נטטי פייצר ושלומית

גלאזר, — שהיה פעיל מאוד, הקים בקייטנה דורה ליד דלאטין מושבת קיץ בשביל תלמידי המוסד. למחוסרי אמצעים סיפק נעלים, סנרים, סוודרים, מדים וגם השתתף בשכר לימודם. בשנת 1936 חילק 17600 סעודות-בוקר חינם.

בעייה מיוחדת מנקודת ראות חינוכית ציונית-לאומית היתה הוראת מקצועות היהדות (לשון עברית ודברי ימי ישראל). אחרי משא ומתן ממושך ומאמצים מיגעים במיניסטריון לענייני דת והשכלה אושרו להוראת מקצועות היהדות עשר שעות לשבוע. את לימודי היהדות הורו: הרב חיים גודל ברטיש, ד"ר שלום ברי"א, אברהם גלאזר ופנחס ברגר. אף שחברי נשיאות הוועד היו ציונים מסורים, לא הצליחו להעמיד בראש הגימנסיה מנהלים בעלי הכרה יהודית-לאומית עמוקה. אמנם בבחירת מנהלים ומינויים היתה הדעה המכרעת לרשות בממשלתית בלבוב, עם זאת היה אפשר להפקיד את הנהלת המוסד בידי פדגוגים, יהודים לאומיים, אשר דעת שלטונות החינוך ודעת הקהל גם יחד תהיינה נוחות מהם. אף חבר המורים לא היה מבחינת הכרה ציונית-לאומית הומוגני. ואף על פי כן היתה הגימנסיה היהודית, בעלת לשון הוראה פולנית, נכס תרבותי יהודי חשוב. קשר-גומלין היה בינה לבין בית הספר העממי העברי, שתלמידיו-חניכיו נתקבלו בה ללא בחינת כניסה והיו בעיניה במידה מסויימת יחסנים, כי ידעו דבר עברית. החל משנת 1932 הוציאו התלמידים, במשך ארבע-חמש שנים, כלי מבטא בדפוס בשם „השחר — שוויט" בפולנית ובעברית.

מנקודת ראות פינאנסית היתה הגימנסיה לעתים בתנאים קשים. עיקר מקור ההכנסה היה שכר לימוד. היו תלמידים פטורים משכר לימוד ורבים ניתנה להם הנחה. ובשעה שבגימנסיות יהודיות בלודז היה שכר לימוד ממוצע לחודש 54 זהוב ובלבוב — 26 זהוב, הרי בסטניסלאב היה 17 זהוב. בשנת הלימודים 1936—1937 עלתה משכורת המורים ל-6830 זהוב לחודש ללא ניכויים. התשלומים הסוציאליים שהמורים צריכים היו לשלם והמוסד סיפקם בעדם עלו ל-1500 זהוב לחודש. תקציב בית הספר לשנת-לימודים זו היה 130 אלף זהוב (5200 לא"י) וההכנסה משכר לימוד היתה 115 אלף זהוב. חובות הגימנסיה (לבנקים, תשלומים סוציאליים לקרן ביטוח ממשלתית) הגיעו ל-85 אלף זהוב.

בתולדות הגימנסיה משובצים שמות של עסקנים ציוניים, שהקדישו לה מיטב כוח וזמן. מהנדס משה דראך, שעמד בראש הוועד משנת 1925 ועד החורבן, ראה בגימנסיה תוכן חייו; בוועדות לבניין ולכספים היה הרוח החיה שבח אקסטמאיר, שלא ידע לאות במאמציו להקמת בנין מפואר למוסד וכחבר הנשיאות שרת את הגימנסיה ונשא בעולה במשך חמש-עשרה שנה. בראש מפלסי דרך למוסד הלכו ד"ר אלכסנדר ריטרמאן, שעד יום מותו היה סגן יושב ראש, ד"ר יעקב לויפר וד"ר אנזלם הלפרן. סגן יושב ראש הוועד, יהודה ברגר, אשר את כל זמנו הפנוי הקדיש למפעלי החינוך העברי בעירנו, עמד תמיד על משמר הרוח העברי-הציוני בתוך כתלי בית הספר התיכון. מלבד העסקנים הנזכרים תרמו את חלקם לגימנסיה תוך חמש עשרה שנות קיומה חברי הוועד: צבי אייגנפלד, דיר ליאון אורדובר, קלמן ביברינג, הרב חיים גודל ברטיש, שמואל גוטליב, יצחק גלאזר, אנזלם הורוויץ, שמשון היבנר, יצחק האפטר, ד"ר אוסקר ווינגארטן, מרדכי וואלין, אברהם זינגר, אפרים זיינפלד ואוסקר זליגר.

משה ישראל זייבאלד, חבר וועדת הבנין, עשה הרבה בין באיסוף חמרים, בין באיסוף כספים. ואף שבחיים הציבוריים־הפוליטיים נפרדה דרכו מדרכה של ההנהגה הלאומית־הציונית בעיר, השתתף בכל מפעל ציבורי לאומי־ארצישראלי; חבר נבחר בוועדי מוסדות רבים, שהראה בהם כושר־עשייה, איש טוב, בעל יד פתוחה, נותן בעין יפה. בימי שלטון הנאצים בעיר פעל כמיטב יכולתו למען יהודי העיר ויחד עמם נספה בימי השואה. בין הפעילים למען הגימנסיה ראויים עוד להזכר פישל טענצפף, יוסף לייב לעוו, ד"ר אברהם יוסף מאיר, ד"ר דוד מאגנט, ו. סגל, ד"ר שלמה פריינדלינג, ד"ר מנדל קאסווינר, אברהם קירכנר, הירש קארפן, יצחק אייזיק רובל, משה ריכטר וד"ר יעקב שרייאר.

החל משנת תרצ"ה (1935) נבחרו לוועד גם נציגי הורי התלמידים שמערי השדה, והם: ה. בירקנפלד (איוואניץ פוסטע), ישעיהו רוטנברג (ברוטשין), דוד סגל (מיקוליצ'ין) וד"ר מאכס הלפרן (טלומאץ').

ואלה שמות המורים: ד"ר אירנה אדלר, ד"ר אנטונינה אקסטמאיר־גוטמאן, מרדכי אש, ד"ר פיליפ אקסר (מנהל), ד"ר שלום ברי"א, הרב חיים גודל ברטיש, זיגמונט בירער, פנחס ברגר, חנה ברטיש, ד"ר רחל ברין, זיגמונד גולדפארב, אברהם גלאזר, ד"ר אברהם גרינברג, לאה קימרלינג־גרנר, ד"ר יעקב הולר, גיטל הורוויץ, לודוויק הלפרן, זיגמונד וויצמאן, מאכסימיליאן ויינרב, ד"ר אברהם יוסף מאיר, פניא מנהארט, ליאופולד נדל, שושנה נויבערגר, ד"ר אוגניה סגל, דוד סגל, ד"ר יוסף פולגר (מנהל), ד"ר יוסף פינק, ד"ר פנינה שטנר־פינק, נחום פלד, ד"ר יוסף פרידלר, יוליוש רוזנצווייג, שרה שור, ד"ר סופיה שולבאום, יוסף שולמאן (מנהל), ד"ר רגינה שכטר, יצחק שזינגר, יוסף תבואת־שור.

הגימנסיה צורפה ל„אגודת בתי ספר תיכוניים־עבריים בפולין" בלודז (שנוסדה על ידי ד"ר מרדכי זאב ברודא) לפי המלצת אחד מראשיה, ד"ר אריה טרטקובר, שביקר בגימנסיה מטעם האגודה, נכח בבחינות־הבגרות של כמה מחזורים וראה אותה כשרה והגונה לכך.

סופיובקה

בשנים הראשונות למאה העשרים הקימה שבע, הקרוייה סופיה, הלפרן, אלמנת ר' הירש הלפרן, בית ספר חקלאי לבנות־יתומות. המוסד, שנבנה באחוזת ההלפרנים וולצ'יניץ, הסמוכה לעיר, על פני שטח של 15 הקטר אדמה, היו בו משק חקלאי מפותח־עשיר ופנימיה לעשרים נערות וניתנו להן הכשרה חקלאית וחינוך מסורתי־לאומי. המוסד נקרא סופיובקה על שם המייסדת, שדרה בו עם הבנות ומכאן כוח השפעתה עליהן. סופיובקה היתה בזמנה המוסד הראשון להכשרה חקלאית לנערות וזכה לשימת לב והערכה באשר הוקם בכספה של אשה אחת בלבד, בעמלה וביגיעה. בימי מלחמת העולם הראשונה נהרס ושוב לא נבנה. ראינו, איפוא, כי הגישה הפילאנטרופית הכנה של סופיה הלפרן ניתן לה למעשה מטבע קונסטרוקטיבי,

חוות לימוד חלוצית לבנערות

בימי שלטון האוקראינים בסטניסלאב עמדו טובי הציונים בעיר על הצורך בעבודה מכוונת יותר בהכשרת הנוער לתפקידיו, ביחוד בארץ ישראל. בפברואר 1919, באחת האסיפות של אגודת נשים „רחל-ה", אשר בראשה עמדה שרה ריטרמאן, הוחלט להקים חוות לימוד חקלאית בשביל נערות יהודיות, בָּנות-בלי-בית, להכשירן לעבודה חקלאית ולהכינן הכנה מעשית-מקצועית לעלייתן לארץ ישראל. כעבור חודש נחכרו בקצה הרחוב קאזימייז', סמוך לבית החולים הכללי, כחמשה הקטרים אדמה ועליה אילו בניינים. על האדמה המשובחת נטעו נערות יהודיות, גן ירק גדול, שיבולו נמכר בעיר. בחווה היו, עם הָוַסָדָה, ארבעים נערות בנות 14-18 שנה. ולפי שרובן היו יחומות או בלי חסות בית הוריהן, נוסד גם מעון בשביל עשרים בָּנות. מרבית היום היו עובדות, אחרי העבודה היו לומדות מקצועות כלליים וחקלאיים, לשון עברית, דברי ימי ישראל ותולדות הציונות. מחוץ לעיר בזאגווז'דז'יץ, היה לחווה גם שטח אדמת פלחה.

את החווה ניהלו אלכסנדר ושרה ריטרמאן. בכל לבם ונפשם התמכרו לביסוס החווה, שהיתה בעת ההיא הראשונה במזרח גליציה. רק בכוח עקשנותם הצליחו להסיר מעל הדרך אבני-נגף ומעצורים רבים. גם הציבור היהודי התייחס תחילה בחשדות ובחיוך, שהיה בהם גם משום ביטול ולעג. אולם חוך שנה נרכשו הקרקע והבניינים שעליו אשר ברחוב קאזימייז' במחיר 150 אלף כתרים אוסטריים. התורמים היו: הציבור היהודי בעיר — 60000 כתר, ארגון יהודי סטניסלאב באמריקה — 25000 כתר, וועד הצלה היהודי המקומי — 21500 כתר, „אליאנס איזראעליט" בווינה — 25000 כתר, הוועד הוינאי להחשת עזרה לנפגעי המלחמה — 12800 כתר והקהילה 5700 כתר.

החווה היתה לעובדה קיימת ובימי העלייה השלישית (1920-1921) נעשתה מקום חשוב להכשרה חקלאית בשביל חברי „השומר הצעיר". על ידי מגע ישיר בעבודה בשדה, בגן ובמטבח, השפיעו חברות „השומר הצעיר" על הבָּנות בחווה, שלא ירגישו את עצמן כבמוסד חינוכי סגור, והיה זה ברוח המייסדים שראו את החווה כעמדה ציונית להכשרת הנוער היהודי. עוד בדצמבר 1921 עלו לארץ ישראל חמש חלוצות מחניכות החווה. אחת מהם, מרים קאמפלמַכֶר-שימאנסקי, מתה ביאנואר 1948 בעלותה על מוקש, בדרך לרחובות. ברכה פירזצר-שלומוביץ חיה בראשון לציון.

החווה התפתחה, ונדרשו סכומים גדולים להרחבתה, שיפורה ושיכלולה לרכישת אינוונטאר חי ודומם, הוקמה, איפוא, משענת ציבורית — „אגודה לתמיכה בחווה". באסיפת חברי האגודה, בראשית יאנואר 1924, נבחרו ד"ר אלכסנדר ריטרמאן יושב ראש, דוב ווייס סגן, יוסף מרדכי הורוויץ גזבר. הוצאות החווה באותה שנה עלו ל-1200 דולר. ההכנסה ממְכַר תוצרתה החקלאית היתה 350 דולר, החסר כוסה בתרומות והקצבות. נעשו נסיונות של שיתוף פעולה בין החווה לבין מרכז „החלוץ" בלבוב. בראות ד"ר ריטרמאן כי פיתוח החווה מחייבו להשקעות רבות שלא יוכל לעמוד בהן, פִּינה בשנת

1926 את מקומו לד"ר קארל הלפרן, שעמד בראש הוועד שנעזר בד"ר בנימין ליברמן כסגנו. הם הוציאו את החווה ממצוקתה ורווח לה. תקציבה, 3000 זהוב לחודש, לא הניח לה למלא את תפקידה. הוועד המנהל החדש התגבר על הקשיים הכספיים, שילם את ההוצאות הכרוכות בהחזקת הכיתות והחזיק מעמד שנתיים. בשנת תרפ"ח (1928) יצא את הוועד ד"ר ליברמן, שהשקיע בחווה מכספו עשרת אלפים זהוב, וכעבור שנה התפטר גם ד"ר קארל הלפרן. הסיכויים להחזיק את החווה מעטו ומעתה צומצמה גם העבודה. ד"ר ריטרמאן שב לעמוד בראש החווה, אשר למענה דאג וטרח ולא ידע מנוח עד יום מותו. את השדות ואת גן-הירק החכיר בתנאי, שהחוכר יקיים את האופי החלוצי של החווה אשר בה למדו, מלבד יתומות, גם נערות הקשורות בהסתדרויות נוער חלוציות. חניכות החווה רכשו לעצמן ידיעות מקצועיות יסודיות ורבות מהן נמצאות בקבוצים ובקבוצות (רמת יוחנן, קבוצת שילר, חולדה, גבעת חיים, שריד ומזרע).

חוות למודים החקלאית הקרוייה בצדק „חוות ריטרמאן", זכור לה חסד נעוריה כשהיתה אבן-חן בין המוסדות להכשרת הנוער לחלוציות ולהקניית מקצוע לו.

מסגריה לחלוצים „ברזל"

הקמת נקודת-הכשרה מקצועית לחלוצי סטניסלאב בהרחבת תחומי המושג „חלוץ" היתה הצעתו ויזמתו של מנחם גלרטר בסוף 1921. הוא נימק הצעתו בנסיונו בארץ ישראל שראה אותה זקוקה לא בלבד לחקלאים, אלא גם לאומנים טובים. הגשמתה של התכנית לא היתה קלה. בעוד שההכשרה החקלאית נעשתה לרוב באחוזות ובחכירות יהודיות ולא היתה כרוכה בהשקעות מיוחדות, הרי הקניית מקצועות לחלוצים, מלבד היותה דבר חדש, הצריכה גם סכומים ניכרים. בבוא, איפוא, משה טייבר ומנחם גלרטר להציע לפני מפלגת „התאחדות" בעיר תכנית הקמת מסגריה לחלוצים, ובראותם כי חברי המפלגה הזאת חוששים להטיל על עצמם משא ומסה אלה, החליטו לעשות את הדבר על דעת עצמם — וביאנואר 1922 קנו צבתות, מפוח, מלקחים, סדן ופטישים וכלים אחרים, ב-100 אלף מארק שהלווה מאיר שלאין. משקנו כלי עבודה שכרו אולם ברחוב פיוטר-סקארגה והזמינו בעל-מלאכה, שמואל סגל, עם בואם של שמונה צעירים לסדנה החלה בה העבודה. היתה זו המסגריה לחלוצים, „ברזל", הראשונה בפולין, שיסודה הקניית מקצוע לצעיר יהודי וחינוכו לחלוציות. התנאים לא הניחו בידי מייסדי המסגריה לכוננה כבית-ספר ולא ראו לפניהם אלא דרך אחת, להודיע ברבים, שהוקמה מסגריה לחלוצים והציבור נדרש לעמוד לימינה בכך, שיפנה אליה בהזמנות לעבודות-ברזל שונות. למסגריה נכנסו כלומדים לא בני סטניסלאב בלבד, אלא גם צעירים-חלוצים מקולומייא, נאדבורנה, האליץ' ושעל כן נדרשה הקמת מעון, שהצריכו אותו גם החיים וההווי של החלוצים אחרי העבודה. התרחבות המסגריה — 20 תלמידים — והקמת מעון, הטילו על ראשי „התאחדות" דאגה לשיכון ודיור. העזרה באה מצד ד"ר אלכסנדר ריטרמאן וד"ר אנזלם הלפרן, שמסרו ל„ברזל" שני בתים של „מחסה לילד" שברחוב

גולוכובסקי 11-13. בבית אחד קטן היה המעון והבית השני הוגדל והותאם לצרכי המסגריה.

עזרת הציבור, והציונים בכללו, למפעל היתה קטנה. קמו לו מתנגדים מבין בעלי מלאכה שטענו, שהם מקופחים על ידי קבלנים ובתי-מסחר (כגון שלמה מנדל, מנחם טייבר, לייב מנדל ודן מנדל), שהיו מוסרים חלק מהזמנותיהם למסגריה. שחניכיה היו עושים מלאכה כתיקונה. הנהלת המסגריה התחבטה באיזון התקציב, והוועד המרכזי ל"עזרה" — מוסד כספי לעזרה לחלוצים — בלבוב היה בעוזריה. אף הקהילה, בנשיאותם של ד"ר קארל הלפרן וד"ר אלכסנדר ריטרמאן היתה מקציבה לה סכומים מסויימים ובשנת 1925 עלתה הקצבתה עד 1080 זהוב.

בשנת תרפ"ג (1923) עלו לארץ ישראל ארבעה מחניכי „ברזל": צבי בריל, משה גייסלר, יהושע שטרנברג ומרדכי צֶנְטֶנֶר ובראשית שנת 1924 יצאה קבוצה מאורגנת בת 17 איש (14 חברים ושלוש חברות), שארבעה מהם, יוסף הופמאן, מרדכי היבשמאן, יוסף ווייסמאן ומרדכי שטרנברג, היו בני סטניסלאב. מחניכי „ברזל" עובדים כיום חמשה בבית החרושת למלט „נשר". גדליהו גלר, שהיה ממייסדי „גורדוניה" ומדריכיה (נהרג ביבנאל בימי המאורעות בתרצ"ז), עשה הרבה לחינוכם החלוצי של העובדים ב„ברזל". יזכר לטוב בעל המלאכה, נח שטרן, שלימד במשך שנים מספר את מקצוע המסגרות.

חבר למפעל היה דוב שטוק (סדן), שהיה בא מטעם מרכז „החלוץ" ויושב ימים במחיצת החלוצים ומסייע לעיצובם של חייהם הרוחניים. להכשרה רוחנית, כגון לימודי הלשון העברית, דברי ימי ישראל, תולדות הישוב בארץ ישראל ופרקים בתורת הכלכלה, נקבעו, בעיקר, שעות ביום לאחר עבודה ושעות הערב. ידידם של חלוצי „ברזל" היה המורה זכריהו וויטֶנְבֶּרג, אשר בשיחותיו ובדברי תורה שלו היה מרחיב דעתם.

המסגריה „ברזל" רכשה לה שם טוב בעיר ומחוצה לה והיתה עמדה חלוצית חשובה. מיאנואר 1922 ועד מחצית 1926 נשא בעולה ובראגותיה המרובות מנחם גלרטר. פעלו למען המסגריה חברי הוועד: בּוֹמְק אייזלר, ישראל אילן, נתן הלברטאל, משה טייבר, מלכה פרייפוגל, צבי קלינגר ומאיר שלאין.

„סדנאות למסגרות הסולל"

בשנת תרפ"ו (1926) חל מפנה בהתפתחות המסגריה „ברזל". מעתה הוסב שמה: „סדנאות למסגרות הסולל" ובראשן עמד צבי גלרטר. הסדנאות, שהיו עוד בבתי „מחסה ליד", לא יכלו להיענות לכל הפונים אליהם. היה גם הכרח להנהיג שיטות לימוד חדישות, ללמד לא בלבד את המקצוע במובן שימושי, אלא גם להקנות השכלה מקצועית וכללית. בהאבקותו זו להתרחבות ולביסוס נמצאה לו ל„הסולל" כתף עוזרת — ד"ר קארל הלפרן, שידו היתה בכל מפעל קונסטרוקטיבי. הוא הציע להעביר את הסדנאות לבית הפונדאציה על שם אברהם ונחמה הלפרן ברחוב באטורי 11א,

בנין זה עמד הרוס מימי מלחמת העולם הראשונה והיה הכרח לבנותו מחדש, באופן שיוכל לשכן בתוכו את הסדנאות ואת המעון.

בשנת תרפ"ח (1928) נתארגן וועד צבורי ובראשו ד"ר קארל הלפרן וצבי גלרטר. תרומות הציבור וסכומים גדולים שנתנו קארל הלפרן, פילים ליברמן, מינה (אשת קארל) בוּבֶּר בלבוב, משפחת היילפרין בווארשה ועזרתם הרבה של ד"ר צָצִיליה קַלְפָטָן וד"ר אברהם זילברשיין הניחו בידי הוועד להחיש בבניה וב-29 בדצמבר 1929 חגגו יהודי סטנישלאב את חג חנוכת הבית ל„סדנאות הממוּכָנות הסוללי". מארבעים התלמידים דרו עשרים במעון. לפי הדין וחשבון לסוף שנת 1929 היו הסדנאות בבחינת חי הנושא את עצמו וכיסו בחלק את הגרעון שבתקציב המעון. ואמנם נפתרה בעיה אחת חשובה: ניתן בית לסדנאות, אולם נטל הדאגות לשיכלולן הטכני והמעמסה של קיום העובדים והחזקתם במעון הוסיפו להכביד על הנהלת המוסד. במצוקה זו נמצא עוזר — ד"ר בנימין ליברמן ובסכומיו הניכרים שתרם היה משום הרווחה לסדנאות.

בראש „הסוללי" עמד משנת 1926 ועד דצמבר 1930 צבי גלרטר, שהקדיש לו מהתלהבותו וממסירותו והעלהו לגורם משפיע בציבור היהודי שבעיר ובערי השדה. „הסוללי" תפס מקום חשוב ב„אגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים בפולין הקטנה" ונשיאתו דיר צציליה קלפטן חוֹתָה עליו את דעתה („כווילה" מ־5 באוקטובר 1928) לאמור: „סדנאות־המסגרות הסוללי" בסטאניסלב מאחוריהן איזו שנות עבודה דרוכה, נאה, העטורה תוצאות טובות. פלוגות הנוער המאוחדות שם ברעיון מדריך בחיי ציוות ואחווה ותורה השיגו מטרתם ורבים מהם כבר עובדים כיום בארץ ישראל או במדינה. וצריך לציין כי תנאי העבודה הזאת היו קשים ביותר". וכן נשמעה הערכה לשבח מפי נציג הג'וינט למרכז אירופה, ד"ר ברנארד כהן, שראה במאי 1390 את הסדנאות.

למען „הסוללי" פעלו במרץ ובאהבה ד"ר יהודה לייב ארנולד, שעמד בראשו משנת 1931 ועד 1933, טוני האס, ששרתה אותו חמש שנים חמימות, יוסף קאסווינר וד"ר אברהם זוסמאן. מלבדם היו פעילים בוועד: מהנדס יעקב קריסנאפולר, ישראל הודיש, ישראל אילן, יעקב בוימוואל, נתן קוהל, שמאי ספר (עתה בתל אביב). ד"ר קארל הלפרן נבחר נשיא-כבוד ופעילותו למען הסדנאות לא פסקה.

ב„סדנאות הסוללי" עשתה „התאחדות" מאמץ למלא שלושה תפקידים, והם: עזרה סוציאלית קונסטרוקטיבית, פרודוקטיוויזאציה ממשית בקרב הנוער, הקמת מכשיר בשביל תנועת „החלוץ". צבי הלר העלה מעל בימת הסיים הפולני את הדרישה, כי הממשלה הפולנית תקציב סכומים גדולים בשביל תאי „החלוץ", ובכללם, כמובן, המוסדות להכשרה מקצועית שבסטניסלאב.

האגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים

עוד שנים הרבה לפני מלחמת העולם הראשונה הסב העוני הכלכלי של היהודים בגליציה את תשומת לבם של הגורמים היהודים במדינה ומחוצה לה (איק"א ו„עזרה" בגרמניה) על הנחיצות להעלות את רמתם התרבותית והמקצועית של בעלי מלאכה

היהודים ולהקנות הכשרה חקלאית לנוער. אולם המאמצים שנעשו לא הביאו את התוצאות הדרושות מפאת המנטאליות של הציבור היהודי. בית הספר החקלאי מייסודה של איק"א בסלובודקה-לישנה ליד קולומייא או סדנאות למסגרות בטארנוב לא נשלחו אליהם אלא בני עניים. אולם אחרי מלחמת העולם הראשונה חל שינוי יסודי בהלך רוחם של היהודים וביחסם למלאכה. חורבן גליציה והעלייה לארץ ישראל העלו את ערך המלאכה. התנועה הציונית ו„החלוץ", שהדגישו את ערך העבודה בחיי אדם, סייעו לא מעט לחיובה של המלאכה. „בתי המלאכה לנערות יהודיות" בלבוב, שהוקמו בשנת 1915 על ידי הפדגוגית המפורסמת ד"ר צצילה קלאפטן, הם למעשה המפעל הראשון הגדול בגליציה הראוי לשמו להקניית הכשרה מקצועית לנוער יהודי. השפעת בתי מלאכה אלה על ערי השדה היתה רבה. גם הורים „בעלי בתיים" השתדלו שבנותיהם תלמדנה במוסד זה.

בקרב הנוער היהודי קמה, איפוא, תנועה גדולה ללימוד מקצוע ורכישת השכלה מקצועית, ותנועה זו התחילה מכה שרשים בתוך הציבור, משנוסדה בשנת 1925 ה„אגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים בפולין הקטנה" (בקיצור: (Wuzet)). מה היה יחס הממשלה הפולנית לפעולותיה של האגודה יעידו מספרים אלה: בהוצאות בתי הספר המסונפים לאגודה בפולין הקטנה, שעלו בשנת 1926 לסך 461.176 זהוב, השתתפה הממשלה בסכום 6712 זהוב, כלומר 1.48 אחוז.

בסטניסלאב נוסד סניף האגודה בשנת 1933. להדרכתו ופיקוחו היו נתונים בית הספר המיכני לנערים ובית הספר המקצועי לבנות. בראש הסניף עמד משנת 1933 ועד ספטמבר 1939 ד"ר בנימין ליברמן, שגילה יחס של קירבה לבעית הקניית השכלה והכשרה מקצועית לנוער היהודי. הוא הקדיש לשני בתי הספר מיטב מרצו וזמנו וגם כיסה את גרעונותיהם. הוא גם הועמד בראש הפטרונאט הגלילי המפקח על הנוער הלומד מלאכה וטיפח קשרים עם פטרונאטים ב-26 מקומות שבגליל סטניסלאב. אשתו, אלה ליברמן, היתה כמופת לרבים במסירותה לשני המוסדות החינוכיים.

בית הספר המיכני לנערים

המסגריה לחלוצים „ברזל", ואחר כך „סדנאות למסגרות הסולל" היוו הגרעין, שממנו התפתח וקם בית הספר המיכני לנערים. חבלי העברת „הסולל" לרשות סניף ה„אגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים בפולין הקטנה" בשנת 1933 לא היו קשים, כי היושב ראש שלו היה מזה שנים קרוב מאוד להלכה ולמעשה לסדנאות „הסולל" ורצונו היה לחלצן ממצוקתן החמרית וליצור לפניהן אפשרויות להתרחבות. באסטדיה זו מילא תפקיד מכריע ד"ר אברהם זוסמאן, בעזרתם הכספית החשובה של משפחת ליברמן ויעקב מרגושס יכול היה בית הספר להתפתח ללא הפרעות, ובשנת הלימודים 1936—1937 היו בו שלוש מחלקות (בשנת 1933—1934 מחלקה אחת). במהרה היה הבניין ברחוב באטורי 11 צר

מהכיל את בית הספר המסתעף והולך והיה הכרח להוסיף-לבנות אולמים בקומה הראשונה ועליה עוד שתי קומות. אפשרות הבנייה הזאת ניתנה בגלל תרומת 6500 זהוב שתרמה בתיה פרלמוטר, אשה נדבנית מוקירה מלאכה ובעלת זיקה לאנשים עמלים.

בית הספר שהיה מצוייד מכונות, כלים ומכשירים חדישים והורו בו מורים בעלי השכלה כללית-מקצועית גבוהה, עלה במהרה לדרגה חשובה ובשנת 1936 הוכר על ידי שלטונות החינוך הממשלתיים כבית ספר מיכני. המחזור הראשון של גומרי בית הספר נבחן באותה שנה על ידי וועדת-בוחנים. בבית הספר רכשו להם החניכים לא בלבד השכלה מקצועית, אלא גם השכלה יהודית-כללית. הוראת הלשון העברית ודברי ימי ישראל היתה חובה וכיוון החינוך היה חלוצי. בתי הספר מיסודה של האגודה הנזכרת יצאו להם מוניטין ברחבי פולין ובחנועה הציונית, ובמאמציהם של ד"ר צציליה קלאפטן וד"ר אברהם זילברשיין הוכרו בקונגרס הציוני הי"ט בלוצרן (1935) כמוסדות להכשרה חלוצית. במאי 1937 ביקר בבית הספר המנהל הראשי של איק"א באירופה, לואי אונגר מפאריז, והביע את התפעלותו ממראה עיניו.

מנהל בית הספר היה מהנדס נתן מילשטיין ומשנת 1938 — מהנדס רוזין. מוריו היו: זיגמונט בירר, גרובשטיין, ד"ר י. הורניק, מהנדס מ"י הלפלד, ד"ר יוסף פרידלר, שלום צאלר, מהנדס ז. שטיינוורצל. מסגרים בעלי מלאכה וותיקים היו שואלים בעצתם ומאזינים להוראותיהם.

על התפתחות בית הספר אנו למדים מן המספרים האלה :

	1934—1933	1935—1934	1936—1935	1937—1936
מורים	5	7	8	11
תלמידים	30	50	60	90
מקדחות	32	48	55	74
תקציב	13.660 זהוב	12.974 זהוב	14.530 זהוב	21.042 זהוב
לבנייה הוצאו	—	10.302 "	11.785 "	2.283 "

כאמור לעיל, עלו הוצאות בית הספר בשנת הלמודים 1934—1935 עד 12.974 זהובים. ואלה ההכנסות (לפי אחוזים) : תשלומי חברים 3,5% ; תרומות חברים-תומכים 15% ; קרן משפחת הלפרן 3,9% ; איק"א 18% ; תרומות יוצאות מן הכלל 8% ; פדיון מִמְכָּר המוצרים של בית הספר 1,1% ; שכר לימוד 28% ; תמיכה על ידי יושב ראש סניף האגודה 22,5%.

בראש הוועד המנהל את בית הספר ברוב אהבה ומסירות עמד ד"ר בנימין ליברמן וסגנו ד"ר יהודה לייב ארנולד. מלבדם היו בוועד מטובי נציגי הציבור היהודי: שבח אקסטמאיר, מהנדס פליכס בלויטשטיין, מנהל גרוך, מנהל הבנק ההיפותיקאי אדולף הורוויץ, הירש הורוויץ, מאכס וואלטר, י. ווינגארטן, ד"ר יעקב לויפר, פייבוש מרגושס, מהנדס יולוש פיירמאן, ד"ר יוסף פראנק, ד"ר יצחק פייצר, לייב צווייג, יוסף קאסווינר, יוסף קירשנר, מהנדס יעקב קריסנאפולר, יוסף רייך, יצחק רייך, ד"ר נתן שפרבר, י. שרייאר וזאב שנואבר.

בית הספר המקצועי לבנות

ביזמתה של אגודת נשים ציוניות „רחל-ה" הוקם בשנת 1920 בית מלאכה ללימוד תפירה (מלבושי נשים ולבָנים), ומדורו נקבע בבית יתומי מלחמה ברחוב מאטייקו ומִפה הועתק, בשנת 1925, לחדרים האפלים שבבניין העירייה הישן, וסופו הועבר למנסרה של שורטמאן ברחוב בלוואדאר. דרד הסדקים המרובים שבגג היו חודרים שלג בחורף וגשם בקיץ וכך היו המורים מלמדים מקצוע לנערות צעירות. מובן, כי הוראה שיטתית ויעילה באוהם תנאים, שהיה בהם משום סכנה לבריאות הנוער, לא היתה בגדר האפשר. והנה נתעורר פילים ליברמן וחרם 12 אלף זהוב ונוספה לכך תמיכת הג׳וינט ונקנה מגרש והוקם בניין בן קומה אחת, ברחוב בלוואדאר 44. התפתחותו המהירה והיפה של המוסד חייבה הרחבת בניינו. בהשפעת לייב צווייג תרם אפרים זיינפלד 20 אלף זהוב ובתרומה זו נבנחה בשנת 1936 עוד קומה. תכנית הבִּנְיָה היתה מעשה ידיו של המהנדס יוליוש פיירמאן. משפחת ליברמן הוסיפה גם היא 10 אלפים זהוב להשלמת הסכום הדרוש לתוספת קומה ולרכישת ציוד בשביל בית הספר. עתה הוכר בית המלאכה על ידי רשות החינוך הממשלתית כבית ספר תיכוני-מקצועי בעל שלוש מחלקות: לחָטוּת, לתפירת לבָנים ולריקמה, וסונף ל„אגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים בפולין הקטנה". במרוצת הזמן נפתחה עוד מחלקה למשק-בית, מצויידת ציודים חדישים שבה הורו הלכות תזונה ובישול, היגיינה כללית והיגיינה של הילד, מחירי סחורות, הנהלת פנקסים וכו׳.

בבית הספר למדו 150—190 נערות והיתה לו וועדה קבועה לבחינות, מורכבת ממוריו. מנהלת המוסד מיום היווסדו ועד שנת 1938 היתה קלָרה זינגר, ששרתה אותו ברוב התמסרות ואהבה. התלמידות הוקירוה והציבור היהודי כיבד אותה. משנת 1938 ועד ספטמבר 1939 ניהלה את בית הספר הניה קורמאן.

בראש הוועד המפקח עמד עד שנת 1933 ד״ר קארל הלפרן ומשנת 1933 ועד בוא מלחמת השואה נמנו עם חברי הוועד ד״ר בנימין ליברמן יושב ראש, לייב צווייג סגן, ד״ר יהודה לייב ארנולד, מרת אורדובר, צבי איסאקוֹבר, ברוניסלאב גלרטר, פנחס דרמאן, אלכסנדר האבר, הירש הורוויץ, נחמה (נלה) הלפרן, ד״ר משה הסל, אברהם זינגר, אדלה לויפר, אֶלָה ליברמן, יעקב נַבָּבר, דוד סגל, ד״ר ליאון פייל, מרת פיכמאן, לאה קאסווינר, מרדכי קימל וד״ר פנינה שְׁטֶנֶר-פינק. חברי הקוראטוריון היו: ד״ר מאכסימיליאן בלומנפלד, קלָרה זינגר, ד״ר אלכסנדר ריטרמאן, מהנדס יונה פוגל, שרה ריטרמאן, יצחק אייזיק רובל והמורה מאכסימיליאן רוזנבאום. מורי בית הספר היו: ד״ר י. ארבייט, מרת האס, גיטל הורוויץ, מרת הורניק, מרת ל. מנדלר, א. מלר, ר. נדל, מרת פלר, ד״ר יוסף פרידלר, מרת קאסווינר, מרת ה. קנול ומרת מ. שטרנבאך.

המוסד התפתח יפה ומשנה לשנה רבו בו גם הנערות מן החוגים ה„בעלי בתיים", שלמדו בבית הספר. והרי קצת מספרים מחכימים: בשנת הלימודים 1936—1937 עלו הוצאות בית הספר ל-24.089 זהוב. ההכנסה: שכר לימוד 15.249 זהוב;

הג'וינט (בפעם הראשונה) 1000 זהוב; המיניסטריון לענייני דת והשכלה 1900 זהוב; תשלומי חברים 1606 זהוב; הלוואה-תמיכה על ידי יושב ראש סניף האגודה ד"ר בנימין ליברמן 4334 זהוב. מספר התלמידות 192. שכר לימוד הממוצע לחודש 6 זהובים. בגמר שנת הלימודים 1936—1937 הגיע מספר החניכות במחזור זה ובמחזורים הקודמים, שניתנה להן תעודת צוער, ל-147.

בית הספר, אשר בתוך כתליו פעמה אווירה לאומית-ציונית, עשה גדולות להקניית השכלה מקצועית לנערות יהודיות.

ראוי להערכה מיוחדת ד"ר בנימין (בֶּנוֹ) ליברמן. הוא לא התקשט במעשי אביו ואמו (אמו חיה שרה (בבטי) דאגה לכלכלת מאות הילדים העניים חובשי ספסל „תלמוד תורה"). הוא, שאהב את המלאכה, הצטער בראותו את הנוער היהודי מעורטל מקנייני תרבות-עבודה. לפיכך בחר לו קוו-עשייה אחד, קוו שפארותיו מרובים — להקנות השכלה מקצועית לנוער היהודי. מפעלותיו (שפירוטן בספרנו בא במקומו): חוות ריטרמאן — החווה החלוצית החקלאית לנערות, שנתנסתה במשברים קשים, הוצאה למרחב במידה רבה על ידו; סדנאות למסגרות הסולל להכשרה חלוצית — בהאבקותן להתרחבות ולביסוס, הוא היה להן כתף עוזרת; האגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים בפולין הקטנה — למוסדותיה בעיר ובגליל הקדיש מיטב מרצו וזמנו וגם כיסה בכל שנה ושנה את גרעונותיהם; בית הספר המיכני לנערים—עלה מהרה במאמציו ובהתמסרותו ללא-לאות לדרגה חשובה; בית הספר המקצועי לבנות — הוא שנטל את מרבית הדאגה למחסוריו; קופת גמילות חסדים „אהבת חסד"; בית יתומי מלחמה על שם סאבינה הלפרן; מעון לנערים עובדים; בית מחסה עברי לנערות עובדות — לכולם החיש סעד מלא במשך שנים רבות וידו היתה תמיד פתוחה לכלל ולפרט. היה נערץ על כל החוגים המרכזיים הארציים בלבוב ובווארשה ועל המוסדות היהודיים העולמיים' שעסקו בהקניית מקצוע לנוער היהודי ובעבודה סוציאלית-קונסטרוקטיבית; עשה גדולות כחבר הנהלת המרכז הארצי של „האגודה להפצת השכלה מקצועית בין היהודים בפולין הקטנה", שבראשה עמדה במשך עשרים שנה העסקנית המהוללה ד"ר צציליה קלאפטן בלבוב.

ד"ר ב. ליברמן אהב את האיש העובד, ניצול פועלים-עובדים כלשהו היה ממנו והלאה. היה טוב ומיטיב, עניו, שפל-רוח והשפיל לראות. כל ימיו התהלך בתומו והיה אהוב ומכובד.

ומן הראוי לספר דברים שלא נתגלו עד עתה: בשנים 1933—1935, כאשר האנטישמיות בפולין הלכה גבור והלוך והמנהיגות היהודית-הלאומית היתה שקודה על בלימת התפרצויותיה, נחלצו כמה אישים (רובם חברי לשכת „בני ברית" ובכללם רפאל שרשבסקי, אטינגר, ד"ר אברהם זילברשיין וד"ר הנריק רוזמארין) וביניהם ד"ר ב. ליברמן לפעולה חשאית נגד האנטישמיות. מסייעים לפעולה זו נמצאו בין יהודי-אנגליה העשירים, שהמציאו סכומים ניכרים לידי העושים בווארשה ובלבוב, שאף הם נתנו מממונם. קבוצה זו, שנתחייבה בשמירת סוד ועמדה בכך, פנתה אל

אישים פולניים בעלי מעמד ציבורי-חברתי חשוב, אנשי רוח, סופרים ופובליציסטים בעלי-שם (מהם השייכים לחוג „הבונים החפשיים") ובראשם הסופר הנודע קסאווערי פרושינסקי ופרופיסור סטעמפקובסקי. קבוצת-פולנים זו עשתה פעולות מעשיות חשובות: היא באה בדברים עם יחידים בתוך הממשלה, הפעילה יחידים וחוגים בתוך הצמרת הפוליטית-הכלכלית, מנעה גזירות, סיכלה התקפות, הוציאה חוברות-הסברה ופירסמה מאמרים בעתונות הפולנית. ואמנם, בעקב הפעולות הנמרצות הופיעו בעתונים מאמרים שבהם גונתה התוקפנות האנטישמית והציבור הפולני נקרא שלא לציית לדברי בלע ושיסוי מן האסכולה האנטישמית.

באותן השנים התחילה במזרח גליציה הסתערות גדולה מצד האוקראינים הלאומיים ואף העתון „דילו", שלא היה אנטישמי, פתח במסע-תוקפנות. סאבוטג'ה כלכלית, וכן התנפלויות, הכאות ושריפת אחוזות של יהודים היו מעשים של יומיום. מעכשיו התחילה גם הקואופרציה האוקראינית להילחם קשות ביהודים. מדריכי הקואופרציה האוקראינית בכפרים עוררו את האכרים נגד היהודים. האווירה היתה דחוסה, אבק-שריפה נישא בה. התבערה עלולה היתה לפרוץ בכל שעה. בימים ההם נחלץ ד"ר אברהם זילברשיין, מראשי הקואופרציה היהודית בפולין, לפעולה ומשך לאותו ענין חשוב גם את ד"ר בנימין ליברמן ואת ד"ר מיכאל רינגל, שהיה באותו זמן נשיא לישכת „בני ברית". תחילת הצלחתם בכך, שעלה בידיהם למשוך את הסופר הפולני וינצנס (גר בסלובודקה רונגורסקה), סופר וחוקר הפולקלור ההררי (ובכללו פולקלור ראשית החסידות בקארפאטים), ידידם של הסופרים האידיים: בר הורויץ, רחל אוירבך, נחום בומזה ואחרים. הוא התחיל מפרסם מאמרים בעתונות האוקראינית; גם הסופרת רודניצקה נענתה לד"ר זילברשיין ויצאה בשורת מאמרים נגד מסע האנטישמיות. פתאום שינה „דילו" את טעמו וחדל מלתקוף את היהודים ולא ידעו שד"ר זילברשיין הוא שהפך את לבו של עורך „דילו" לטובה. ד"ר זילברשיין הצליח גם להשפיע על העורך-דין נאזארוק, עורך ה„זוריא", שהיתה לו השפעה מרובה על ההגמון חומישין ועל חוגי-הנוצרים. ד"ר ליברמן עמד ממש על ידו של נאזארוק, הדריך אותו והורהו בכתיבת מאמריו. הוא עשה מספר ימים בשבוע בכפרים, מאזין להטפותיהם של הכמרים בכנסיות, מקשיב להסברותיהם של מדריכי הקואופרציה האוקראינית להיווכח, אם באמת חדלו מן ההשמצה והתוקפנות נגד היהודים. מעשיו אלה שעשאם בצנעה סייעו במידה רבה לשכך את התפרצות התבערה והסכנה חלפה לפי שעה.

כדאי להעלות על הכתב עוד פרט אחד: העיר סאסוב במזרח גליציה נתפרסמה, כידוע, בחרושת עטרות לטליתים. לימים ירדה תעשיה זו, שבה היו עסוקים מאות יהודים. וכדי לא ליתן לתעשיה יהודית-לאומית זו להתמוטט הציעה ד"ר צציליה קלאפטן לארגן תעשיה זו כחרושת-אומנות. מובן מאליו שהמעבר חייב התאמצות גדולה. שהרי לא קל היה להם לפועלים הרגילים בתעשיית טליתים להתחיל בחרושת-אומנות כללית בעלת מוטיבים יהודים. היה צורך להשקיע במעבר כוחות רבים מלבד השקעות בכסף. למפעל חשוב זה נענה מרצונו ד"ר בנימין

ליברמן, שהתגבר על ספקנותם וחששותיהם של העסקנים וסייע למפעל הן בתכניותיו, הן בתמיכתו הכספית.

בספטמבר 1939 עלה לארץ ישראל עם אשתו אלה (מתה בחיפה) וישב בה אחת עשרה שנה, בביתו שעל הר הכרמל. בשנות שבתו בארץ, שבה נתקשר בעבותות־אהבה, חי במשק שלו עין שרה, בן חמשים וארבע היה במותו (בתשי"א).

ת.נ.צ.ב.ה.

גולדפאדן

תיאטרון תחילתו בחוגים דרמאטיים וכן בעירנו. החוג הדרמאטי הראשון הוקם באגודת „אחוה ציוני עוזרי מסחר". ממנו יצאו הבמאים דוד דָמָרָ, מאיר לינדנר ומנשה לאֶבצלטר (עתה בתל אביב), שהיה בו הכוח המניע והמפעיל, ושחקנים־חובבים: פייבל יעקל, נתן קוהל, מאיר קמרלינג ויעקב שמָרצלָר. החוג התפורר לפני מלחמת העולם הראשונה.

בשנת 1918, אילו חדשים לפני התפוררות המונארכיה ההאבסבורגית, נוסד ביזמתם של אברהם לינדנר, בוניו היבנר, מנשה לאֶבצלטר, אריה קאסווינר ומרדכי כ"ץ (עתה בקרית מוצקין), חוג דרמאטי (מימן אותו בוניו היבנר מכיסו), ששכר את אולם יָגָר ברחוב האליצקא 15. באולם זה נבנתה בימה ומעט תפאורות לה. חברי החוג התחילו משחקים תיאטרון־אידיש לפי מסורת גימפל. הוצגו: „האחים לוריה", „אלהים, אדם ושטן", „שחיטה" ו„מירלה אפרת". עם תקופת השלטון האוקראיני התחילו חוזרים מן הצבא חיילים ופליטי מלחמה שבו אל בתיהם. בין החוזרים היו צעירים הרבה, שהיו מתכנסים באולם יָגָר ומבקשים קצת חמימות. וכך התפתחה מתוך החוג הדרמאטי, בתחילת 1919, האגודה המוסיקלית־הדרמאטית על שם „גולדפאדן", ששמה לה למטרה לטפח מוסיקה יהודית וכללית וליצור בסטניסלאב תיאטרון יהודי בעל רמה גבוהה. הוקמה תזמורת סימפונית, שאורגנה על ידי מורה הגמנסיה ד"ר יוסף פולגר אשר השקיע בה את כל להט לבו. יצירת מדור מוסיקלי ב„גולדפאדן" מקורה בהחלטה האנטישמית של האגודה הפולנית למוסיקה „מוניושקו". בעזוב האוקראינים את סטניסלאב והפולנים תפסו את השלטון בידם היתה ראשית צעדם לטהר את המוסדות הפולניים מן היהודים. האגודה הפולנית למוסיקה „מוניושקו" החליטה להוציא מן התזמורת את כל חבריה היהודים, שמספרם היה רב. אמנם, אחרי כן התחרטה על החלטתה זו וביקשה לתקן את המעוות ולהחזיר את היהודים שגורשו, אולם איחרה את המועד. בוניו היבנר, ד"ר יהודה לייב ארנולד ומרדכי כ"ץ אספו את המוסיקאים היהודים, שהורחקו מאגודת „מוניושקו", ופנו אל ד"ר יוסף פולגר בהצעה שיארגן תזמורת, והוא נענה להם.

כעבור זמן קצר התקיימה האסיפה הכללית הראשונה ל„גולדפאדן" ולהנהלה נבחרו: ד"ר יהודה לייב ארנולד — יושב ראש, ד"ר יוסף פולגר — מרצה לענייני מוסיקה, המשורר הוראצי סאפרין — מנהל החוג הדרמאטי, בוניו היבנר — גזבר,

ומרדכי כ״ץ — מזכיר. החזרות הראשונות של התזמורת כבר התקיימו בדירת האגודה ברחוב סאפיאזינסקה 18. מייסדי התזמורת וחבריה-מנגניה הראשונים היו: ליאון האקר (כנר בעל מדרגה חשובה), עורך-דין ד״ר רודולף שיינמאן, רופא ד״ר יוליוש ויטלש, סאלו נגל, צבי נגל, האחים פאסטר, בנו שנקלבאך, מוניו מולבנאט, אידה לוונטר, זאב האמר, זלמן סאפרין, זיגמונט גולדפארב, קריינדלר, פרופיסור היינץ (נוצרי). הקונצרט הסימפוני הראשון בניצוחו של ד״ר פולגר היה מאורע חשוב בעיר.

נוסדה גם מקהלה מעורבת, שמנצחה היה סאלו נגל, מנגן רב כשרונות. תוך זמן קצר התרכזה מסביב ל„גולדפאדן" כמעט כל האינטליגנציה היהודית בעיר. עורכי דין ורופאים, שלא היה להם מעודם כל מגע עם אידיש התקרבו על ידי „גולדפאדן" ליצירה יהודית ולעולם היהודי-העממי. וכך נתארגן חוג ספרותי-דרמאטי, שהשתתפו בו: המשוררים בר הורוויץ והוראצי סאפרין, זלמן שוואַרץ, יעקב שמרצלר ואחרים. תפקיד החוג היה לתרגם ליידיש יצירות מוסיקליות, וכן הצגת רְוויות קלות על הבימה.

כשנוכחה אגודת „גולדפאדן", שהמנצחים והבמאים מבני העיר לא יוכלו עוד לתפקידים הגדלים והולכים, הזמינה את השחקנים הידועים: מארק ארנשטיין, אלכס שטיין, יעקב ווייסליץ, דוד הרמאן (היה מנצח במשך ארבע שנים) ואברהם מורבסקי ואלה תרמו תרומה חשובה מאד להעלאת רמתם של השחקנים ובזכותם יצאו מוניטין ל„גולדפאדן". יחד עם שחקני „גולדפאדן" עולים על בימתו בסטניסלאב: יוסף קאמן, סאמברג, גינה גולד, שלמה כהן ויצחק נוזיק (אחר כך מנהל „המטאטא" בתל-אביב), שניצח על רְוויות מספר. שחקן הפילמים קורט קאטש (אחיו של המורה טוביה כ״ץ), שהיה משחק בעת ההיא בתיאטרון בהמבורג, הציג בסטניסלאב את „הצד האחד".

תודות לדוד הרמאן עלתה הרמה הדרמאטית של „גולדפאדן" ובבימויו הועלו בפעם הראשונה „הגולם" ללייויק, „ביי נאכט אויפן אלטען מארקט" לי״ל פרץ, „דער טויבער" (די מיהל) לברגלזון. הוועד לא חס על ההוצאות והתפאורות והתלבושות היו עשירות, באופן ש„גולדפאדן" לא נפל מבחינה זו משאר התיאטראות היהודים בפולין ואפילו מאלו שבאירופה. הוא היה מציג לעתים קרובות גם בערים שונות בגליציה, כגון: לבוב, פשמישל, ריישא, קולומייא, בוצאץ, צ׳ורטקוב, קאלוש, קוסוב, קוטי וכו׳.

„גולדפאדן" הציג חזיונות אלה: „די פוסטע קרעטשמי" (הפונדק העזוב) לקוברין; „גרינע פעלדער" (השדות הירוקים) לפרץ הירשביין; „די ריכטער" (השופטים) לוויספיאנסקי — מעובד ביידיש על ידי הוראצי סאפרין; „די אנדערע זייטע" לשריף; „זכור" להארי סקלר (ממשפחת ר׳ פייביל שרייאר, רבה של ברוטשין); „אין פאליש אויף דער קייט" (בעזרת בית הכנסת על השלשלת) לי״ל פרץ; „פאראונטערזוכונג" (חקירה מוקדמת) לפראנק; „גאט פון נקמה" (אל נקמות) לשלום אש; „פריילייך יוליע" (העלמה יוליה) לסטרינדברג; „דער כוח פון פינסטערניש"

(כח החושך) לטולסטוי; „ביינאכט אויפ'ן אלטען מארקט" (הלילה בשוק הישן) לי"ל פרץ; „הדיבוק" לאנסקי; „צווישען טאג אין נאכט" (בין יום ובין לילה) לי"ל פרץ; „מאטקע גנב" לשלום אש; „שוועך צו זיין א יוד" (קשה להיות יהודי) לשלום עליכם; „דער גולם" (הגולם) ללייוויק; „גאט, מענש און טייוול" (אלהים, אדם ושטן) ליעקב גורדין; „דאס גרויסע געווינסט" (האוצר) לשלום עליכם; „דער טויבער" (החרש) לברגלזון.

מיצירות המוסיקה נוגנו: הסימפוניה החמשית לבטהובן, הסימפוניה הארצישראלית למתתיהו בֶּנְסָמֶן, „אאידה", „דער ציגיינער בארון" (ברון הצוענים), „גיישא", „די שענע העלענע" (הלנה היפה), „די טשארדאשפירשטין" (נסיכת הצ'ארדאש), „גרעפין מאריצא" (הדוכסית מריצה), „די גלאקען פון קארנעוויל" (הפעמונים מקורנוויל), „די קעניגין סאבא" (מלכה שבא), „אָרפעאוס אין דער אונטערוועלט" (אורפיאוס בתחתיות), „אמנון ותמר" — הנוסח חובר על ידי יעקב שמרצלר, המוסיקה לחנא וואלפסטאל, וכו'.

מבין השחקנים החשובים ראוי להזכיר את: מלכה בָּרְגָר, צילה הויזמאן, בֶּטי מולדואר, דבורה מָנְצֶ'ל, ייטקה שליימר, דבורה שפיגל, חיים אלי אייכֶרמאן, לודוויק בריק, דוד דָמָרָה, מרדכי כ"ץ, מנשה לאֶבְצַ'טֶר, הורַאצי סַאפרין, דוד קימל, אריה קאסווינר וזלמן שווארץ.

עבודות לאין שיעור השקיעו החברים ברישום תווים, בהעתקתם ובתיאומם לקולות השונים שבתזמורת ובתרגום הנוסח מלועזית ליידיש. כל זה נעשה שלא מנת לקבל פרס וכל ההוצאות לביצוע העבודות האלה כוסו על ידי חברי התזמורת והשחקנים. המנצחים על התזמורת היו: סאלו נגל, זיגמונד גולדפארב, פרופיסור דורוז'ינסקי (נוצרי) וזאב האמר.

וועד „גולדפאדן" הזמין לסטניסלאב את „הלהקה הווילנאית", „וויקט", „עזאזל", את קיפניס, יארוסלאבסקי, אלכסנדר גראנאך, מוריס שווארץ מאמריקה, את הסופרים יעקב זרובבל, ז. סגלוביץ, יצחק מאנגר, פרץ מארקיש, יואל מאסטבוים ואחרים. ברחוב ליפאווא רכש לו „גולדפאדן" בית (בו היה אולם שהכיל 250 מקומות ישיבה ובו הוצגו הצגות קטנות) ומגרש יפה, שעליו חלם להקים בנין גדול לתיאטרון. ההצגות נערכו באולם הגדול „מוניושקו", שעבר לרשות העירייה. מראשית ייסודו נלחם „גולדפאדן" לקיומו. לעומת הוצאותיו הגדולות, שהיו בחינת וודאי, היו מקורות הכנסותיו תמיד בחינת ספק. התמיכות שקיבל לא היה להן כל משקל בתקציבו. החובות, שהיה חב לקופת חיסכון עירונית, הגיעו עד 15 אלף זהוב. בשנת תרצ"ה (1935) היו תנאי קיומו קשים מאוד והוועד הועמד בפני שאלה חמורה: היוכל „גולדפאדן" להמשיך להתקיים? ימי המשבר חלפו ועל-אף-הכל הוא הוסיף להרנין מדי פעם בפעם את לב יהודי העיר.

מבין העסקנים, שטרחו במסירות ועשו יום-יום למען „גולדפאדן", חובה להזכיר את נאמן הבית, בוניו היבנר, מראשוני מייסדיו וחבר הנשיאות משנת תרע"ט (1919) ועד תרצ"ט (1939), ד"ר יהודה לייב ארנולד, ד"ר יוליאן ביברינג, ד"ר

זיגמונט הורוויץ, מאוריצי מנדלר וד"ר רודולף שיינמאן, שעמדו בפרקי זמנים שונים בראש הוועד המנהל; את חברי הוועד המנהל: ד"ר יהויכין אוברהארד, משה ביר, מהנדס שלמה בַּנְדֶר, מהנדס נפתלי בנדלר, לודוויק בריק, מהנדס משה דראך, ישראל הודיש, ד"ר ישראל הולדר, חיים הורוויץ, ד"ר יוליוש וויטלש, מרדכי כ"ץ (חבר הוועד משנת תרע"ט ועד תרצ"ה), פנחס כ"ץ, צבי לאסט, מנשה לאֶבצלטר, ד"ר יוסף פולגר, קופילוויץ, ד"ר אדולַרד רייֶנרט ומאכס שראגר. ד"ר קארל הלפרן וד"ר בנימין ליברמן עמדו לימין „גולדפאדן" וחמכו בו ביד נדיבה.

השלטונות הסובייטיים העניקו ל„גולדפאדן" את האולם של ה„סוקול" האוקראיני (לאוקראינים נתנו במתנה את אולם התיאטרון „מוניושקו"), שברחוב 3 במאי, ובימיהם הציג „גולדפאדן" בעיר, במחוזות סטניסלאב, דרוהוביץ', וטארנופול. אנשי התיאטרון לקחו חבל בפעולות־תרבות יהודית וכללית בעיר ובמחוז. הנהלת התיאטרון בימים ההם היתה בידי ישראל גלאנץ, מנשה לאבצלטר ואוסקר רובינגר.

בתולדות התיאטרון היהודי במזרח גליציה מילא „גולדפאדן" תפקיד חשוב מאוד. בסטניסלאב ובערים אחדות זכה להערכה כנה של הציבור היהודי.

איוו"א

ביאנואר 1937 נוסד בעירנו סניף „איוו"א" („אידישער וויסענשאפטלעכער אינסטיטוט" בווילנה). חברי הוועד היו: ד"ר אדולף רובין יושב ראש, ד"ר יהודה לייב ארנולד וד"ר בנימין ליברמן סגנים, בוניו היבנר, אריה שטרייט, טוביה כ"ץ, ראובן פאהן, מהנדס דוב פַאסָנשטיין, ד"ר יצחק פייצר, מאגיסטר נתן פילנבוים, המורה שלום צאלר ונטע שטוקהאמר.

הכוח

אספורט, התעמלות — מושגים שהם כיום מובנים ומקובלים, נחשבו לפני כיובל שנים ברחוב היהודים כעבודת אלילים. בחור יהודי, בן למשפחה מכובדת, שהיה מחלץ את עצמותיו בשיעורי התעמלות נראה כפסול שיצא לתרבות רעה. ולא עוד אלא האספורט נחשב כניגוד לרוח ורוחניות, שהם נחלת יעקב. ולפי שֶׁבָּתֵי הספר התיכוניים באוסטריה נהגו בהתעמלות כמקצוע שאין התלמיד מחוייב ללמדם, היו התלמידים היהודים מתחמקים ממנה. מפנה בהלך־מחשבות זה בא עם התפתחות הציונות. הדור הצעיר התחיל מטה אוזן קשבת לדברי נורדאו על „יהדות השרירים". בסטניסלאב * נתעוררו על כך בכ' בתמוז תרס"ה (1905), שנה אחרי פטירת הרצל, למראה התהלוכה שהיתה עלובה בחוסר ליכודה. יהודה לייב ארנולד, עודו תלמיד הגימנסיה הממשלתית, היה מכלל העומדים בראש אגודת הנוער הלומד

* פרטים מסויימים מסר לי אמיל וויץ.

„ביתר" והסטודנטים באוניברסיטה, יוסף פיינבוים ואברהם מאגנט, מכלל העומדים בראש „בר-כוכבא" והם שיזמו את הקמת אגודה לאספורט „הכוח" (בשם זה השתמשו לראשונה בסטניסלאב). מלבד שתי האגודות הנזכרות הושיטה גם אגודת „אחוה" יד ל„הכוח". וכן קמה התעוררות, ביחוד בין הדור הצעיר והתחילה לובשת צורה ממשית, כאשר ד"ר קארל הלפרן הסכים לעמוד בראש „הכוח". משראה הציבור, כי איש כקארל הלפרן מחשיב את הכוח כגורם בתחיית הדור הצעיר, החחילו גם אחרים מסבירים פנים לאגודה זו.

באסיפה הכללית הראשונה, שהתקיימה ב־12 בנובמבר 1905, נבחרו לוועד האגודה: ד"ר קארל הלפרן — יושב ראש, ד"ר יוסף פיינבוים — סגן, ד"ר אברהם מאגנט, פייבוש גולד, ד"ר פנחס הס, ד"ר מאכס הלפרן, אברהם יצחק כביטנר, הירש הורוויץ, מאיר הניש ומאיר קמרלינג. הרב ד"ר מרדכי זאב ברודא והמפקח ד"ר נתן שפרבר נתקבלו כחברים מייסדים. העבודה המעשית התחילה בסוף 1906 או בתחילת 1907, כאשר „הכוח" יצא את אולם פייצר ברחוב האליצקה, שלא התאים לתעודתו, ועבר לדירה שנשכרה על ידי ד"ר קארל הלפרן וד"ר יעקב לויפר בבית תאומים אשר בפינת רחוב קאז'ימייז' ורחוב סובייאסקי. קארל הלפרן תרם סכומים ניכרים לרכישת כלי התעמלות ומכשיריה. ארגון הכיתות הראשונות להתעמלות היה בידי ד"ר פנחס הס ואחריו רוכז בידי יהודה לייב ארנולד. השנים 1908—1911 היו ימי פריחה ל„הכוח", כשבאו להתעמל חוגי האינטליגנציה, סטודנטים באוניברסיטאות, נוער לומד, פקידים בבתי מסחר וגם ילדים שלא ביקרו עדיין בבתי-ספר. תחילה ניהלו את השיעורים מדריכים לא-יהודים, אולם לימים חונכו מדריכים־מאמנים יהודים. וכבר המיסקר הראשון של המתעמלים, שהתקיים בשנת 1910 באולם „מוניושקו", נערך על ידי מדריכים יהודים. מיכאל סוקל, מאכס וואָרטמאן, יוליוש קירשנבלאט, לודוויק הלפרן, ירחמיאל ווייסברג, ויעקב הנדלר, שמילאו תפקידיהם בהתמדה שלא על מנת לקבל פרס, היה מקדישים לכך הרבה משעותיהם הפנויות. בהתחרות המתגוששים על אליפות הקיסרות האוסטרו-הונגרית קיבל מהנדס מייצ'יסלאב שטנצל הציוני תואר: רבן אוסטריה-הונגריה. במרוצת הזמן הקים „הכוח" מחלקות לסיוף, טניס, שחיה, כדור רגל, רכיבה על אפניים ולתיירות.

בימי מלחמת העולם הראשונה התגייסו רוב חברי אגודת „הכוח" לצבא, לפיכך שותקה פעולתה. כאשר יצאו השלטונות האוקראינים את העיר והאוכלוסייה היהודית היתה שרוייה באימים גדולים היוו חברי „הכוח" את גרעין ההגנה היהודית, שנתארגנה בימים ההם. בשנת 1919 חידשה האגודה את קיומה ולרשותה הועמדו האולמים ב„בית העם" היהודי שברחוב אורמיאנסקה. בתחרויות שונות היו חבריו בין הזוכים ושמו יצא לפניו בכל מדינת פולין וגם מחוצה לה.

המועדונים השונים לאספורט, כגון „ירדן" (יורדאן), „יהודה", „חופש", „גדעון", „חשמונאה", התמזגו במרוצת הזמן והתאחדו עם „הכוח". מלבדם הוקמו: „אדמירה" בשנת 1925 על ידי פועלים יהודים שמאליים קיצוניים. בראשה עמדו: ז. פרידמאן וח. רגנשטרייך מחניכי „הכוח"; „מכבי" — בשנת 1926 ביזמתו של ישעיהו גרוס.

היושב ראש הראשון היה ד"ר זליג ליבמאן (עתה רופא בתל אביב) ואחריו ברנדמאן ומרדכי קימל. המועדון „מכבי" היה הראשון שפתח מחלקה לאגרופנות; „הפועל" — בשנת 1930 ביזמתם של שליחי „החלוץ" מארץ ישראל. בשטח האספורט פעל מעט, לעומת זאת עסק ברובו בעבודה חינוכית. פעולתו האספורטיבית החלה בשנת 1937 עם ביקור נבחרת „הפועל" הארצישראלי, שחזרה מהאולימפיאדה של הפועלים באנטוורפן לארץ ישראל, ואשר אחד ממנהליה היה אמיל ווייץ. יושב ראש אגודת „הפועל" היה ד"ר יהודה לייב ארנולד. אולם השורר בעיר היה „הכוח" — אחת האגודות לאספורט הוותיקות בעולם. הוא היה חלוץ האספורט בין היהודים, הוא גידל וחינך אספורטאים-מדריכים, שהיו לעזר רב למועדוני אספורט שבמדינה, כגון „הכוח" בלודז, „חשמונאה" בלבוב, „דרור" בקולומייא. המתאגרף מרדכי קראוזר, שזכה פעמים אחדות בתואר: רבן אירופה, הוא יליד סטניסלאב. להתפתחות האספורט בעיר עשה הרבה אמיל ווייץ, מדריך „הכוח" ומרכז „מכבי" בפולין.

בראש ההסתדרות העברית להתעמלות „הכוח" עמדו: ד"ר קארל הלפרן (1905—1912), ד"ר ליאון אורדובר (1912—1914), ד"ר אליהו זאסלאבסקי (1918—1919), ירחמיאל ווייסברג (1920—1921), ד"ר פנחס הס (1922), לודוויק הלפרן (1923—1924), איזידור פאלק (1925—1927), עורך-דין ד"ר ברנארד ציפר (1928), ד"ר אוסקר ווינגארטן (1929—1930), מהנדס משה דראך (1931—1935), ד"ר אדולף רובין (1936—1939); סגניו היו שבח אקסטמאיר ומהנדס יוליוש פיירמאן. הרבו לעשות חברי נשיאות הוועד: ד"ר מנשה לינדנר ויוליוש קירשנבלאט.

עסקנים פעילים בוועד „הכוח" היו: דיאנה ביברינג, מאכס ווינרב, מאנק זיינפלד, יוסף זיצר, לינקה כ"ץ, מאוריצי פאקר, מיכאל פישר, ליאון פונק, איזידור פריילין וקארל צלר.

הסתדרות „הכוח" היתה ציונית ובמשך שלושים וארבע שנות קיומה עשתה הרבה לחינוך הגופני של הנוער היהודי ולחינוכו הלאומי.

עתונות*

1. „השמש" — דו-שבועון בעברית, יצא בשנת 1887; מו"ל ועורך הירש לייב גוטליב (סיגטר).

2. סטאניסלויער נאכריכטען (ידיעות סטניסלאביות) — שבועון ללא קוו, מיועד לידיעות-חדשות המקום. יצא מ-14 במארס 1902 עד סוף השנה. מו"ל ועורך בנימין האוזמאן.

3. יידישעס וואכענבלאט (שבועון יהודי) — שבועון ציוני ראשון בעיר, שיצא ממאי 1903 במשך שנה. מו"ל ועורך ד"ר משה דוגילבסקי (אחר-כך אחד

* עתונים שיצאו בסטניסלאב בשנות 1887—1939 לפי מחקרו של אריה (ליאון) שטרייט: Dzieje Prasy Żydowskiej w Stanisławowie, 1935 ומקורות אחרים.

מבעלי „כווילה" בלבוב). מיאנואר 1904 ואילך — המו"ל גבריאל הרצוג.

4. סטאניסלויער גלאַקע (פעמון סטניסלאבי)

(השם החדש של „סטאניסלויער נאכריכטען"). שבועון, יצא מ-12 בנובמבר 1909 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב-1914. מול"ם: חיים שפונד, שנעזר בבנו שמעון ובנימין האוזמאן (שעזב ביולי 1913 את הוצאת העתון).

5. דער יידישער וועקער (המעורר היהודי)

שבועון ללא פרצוף. החל לצאת ב-29 בספטמבר 1905. המו"ל אייזיק ווידנפלד, שהדפיס את העתון בבית דפוס שלו. מראשית 1906 המו"ל מאכס פֶּפֶר ועורכו הסופר אלעזר רוקח, שטבע בשבועון את חותמו הספרותי והטיל בו את השפעתו. מ-10 באוגוסט 1906 עברה מערכת השבועון לבוצ'אץ', שאליה העתיק א. רוקח את דירתו. מאז נדפס העתון בדפוס וו. דראטלער בבוצ'אץ'. במאי 1907 נפסק קיומו.

6. וויכאָוואניע אי אָשווויאטא (חינוך והשכלה)

ירחון בפולנית, בטאונם של מורי דת-משה בגליציה ושל המתבוללים. יצא מ-15 בדצמבר 1905 עד פברואר 1909 בעריכת נפתלי שיפר, בדפוס סטניסלאב חובאניאץ.

7. הירדן

ירחון ספרותי בעברית. יצא מתחילת שנת 1906 עד 1909. המו"לים והעורכים: יצחק פרנהוף, אברהם לבנסארט ואלעזר רוקח. מתחילה נדפס בדפוס א. סאלאט בלבוב, לאחר מכן — בדפוס וו. דראטלר בבוצ'אץ'. השתתפו בו: ד"ר מאיר ווייסברג, ש"י עגנון, גרשון באדר, ראובן פאהן, משה קליינמאן, מתתיהו מיזס ואחרים.

8. וואָלנע סלאָוואָ (הדיבור החפשי)

דו-שבועון סוציאליסטי בפולנית. יצא מ-28 ביוני 1907 עד 22 בנובמבר 1907. המו"ל והעורך ד"ר מאכס זיינפלד, עורך-דין, דַּבָּרָם שֶׁל הַסּוֹצִיאָלִיסְטִים בָּעִיר,

9. נאַשע האַסלאַ (סיסמותינו)

דו-ירחון בפולנית של הנוער המאורגן בפועלי-ציון. יצא מספטמבר 1909 עד יולי 1910 בעריכת ד"ר מאכס רוזנפלד. נדפס בסטניסלאב בדפוס ליאון דאנקיביץ'.

10. גאזעטא סטאניסלאבובסקה (עתון סטניסלאבי)

שבועון בפולנית לאינפורמאציה בלבד, קרוב לחוגי המתבוללים. יצא מ-14 ביאנואר עד 28 באוקטובר 1911 בעריכת המו"ל איזידור מנצ'ל. לאחר שעורכו עבר ללבוב רכש אייזיק ווידנפלד את העתון, שהמשיך לצאת מ-18 בנובמבר 1911 עד 23 במארס 1912. מערכת העתון הבטיחה „לפעול בכיוון להתבוללות בהלחמו בין היהודים בזרמים המזיקים לעניין הפולני".

11. דער יוד (היהודי)

שבועון ציוני בעל רמה גבוהה, מוקדש לענייני לאומיים - ציוניים - ארצישראליים. יצא (פעמיים בשבוע) מ-26 במאי 1911 עד סוף 1912 בעריכת אהרן לייב שוסהיים ומאיר הניש. מספר מינוייו כאלף — סימן להפצתו המרובה. העתון נדפס בסטניסלאב עד 27 באוקטובר 1911 בדפוס אייזיק ווידנפלד ומאז יצא בלבוב בדפוס איגנאצי ייגר וא. סאלאט, ושוב בסטניסלאב. מתחילת שנת 1912 המו"ל — הרמן טרופ. מיולי 1912 השתתף במערכת בנציון פֶט. „דער יוד", שנלחם בהתבוללות, מילא תפקיד חשוב בעיצוב דמותה הציונית-הלאומית של סטניסלאב היהודית.

12. דאס יידישע וואָרט (המלה היהודית)

שבועון באידיש בעל חשיבות מרובה, מוקדש לענייני המדיניות היהודית-הלאומית. יצא מנובמבר 1918 עד פברואר 1919 ונסגר בפקודת השלטונות האוקראיניים. העתון, שעורכו היה אהרן לייב שוסהיים, היה קרוב לחוגי פועלי-ציון ימין ונחשב כבטאונה הבלתי רשמי של המועצה היהודית הלאומית. נדפס בסטניסלאב בדפוס ליאון דאנקיביץ'.

13. יידישע פאָלקסצייטונג (עתון עממי יהודי)

שבועון בגרמנית. יצא מ-28 בנובמבר 1918 עד סוף אפריל 1919. שופרם של החוגים הכלליים הגבוהים. נדפס בטלומאץ' בדפוס א. ווינטרפלד, המו"ל חיים שפונד.

14. דער יודישער ארבייטער (הפועל היהודי)

בטאונם הרשמי של פועלי ציון ימין האוסטריים, הועבר ב-20 מארס 1919 מווינה לסטניסלאב ויצא עד יוני 1919 בדפוס אייזיק ווידנפלד ואחיו. עורכו היה זמן קצר אהרן לייב שוסהיים ואחריו ד"ר מנדל נייבואר. המו"ל הירש הורוויץ.

15. מיטטיילונגען פונם אסטגאליצישען יודישען נאציאנאל-ראט (הודעות הוועד הלאומי-היהודי המזרח-גליצאי)

יצאו פעמיים ב-23 בפברואר וב-23 באפריל 1919, בעריכת ראובן פאהן, בדפוס אייזיק ווידנפלד.

16. דאס יידישע טאגבלאט (עתון-יום יהודי)

עתון יומי ציוני. יצא מ-13 במאי 1919 עד 21 במאי 1919. המו"ל ההסתדרות הציונית. העורך הראשי מ. א. טננבלאט, האחראי מהנדס ישראל רייך.

17. סטאניסלויער נאכריכטען (ידיעות סטניסלאביות)

(תוספת לעתון היומי הציוני „טאגבלאט" שיצא בלבוב). יצאו מ-2 במאי 1924 עד 7 בנובמבר 1924, בעריכת ראובן פאהן ולאחר מכן, עד 30 ביאנואר 1925, בעריכת נטע שטוקהאמר, שמילא בעצמו את עמודיו. סייע לו באיסוף כרוניקה מקומית מהנדס אוסקר הולדר.

18. כווילה סטאניסלאבובסקה (רגע סטניסלאבי)

בפולנית (תוספת לעתון היומי הציוני „כווילה" שיצא בלבוב). יצאה בשנת 1925 בעריכת ד"ר יוליאן ביברינג, עורך-דין. השתתפו במערכת: אדאלברט ביברינג וזיגמונט מלצר.

19. דער מארגען (הבוקר)

דו-שבועון (ובהמשך הזמן — ירחון) שמאלי-קיצוני. יצא מיולי 1926 עד אפריל 1928. נערך כמעט כולו בווארשה ונדפס בסטניסלאב בדפוס ליאון דאנקיביץ. עורכיו: דויד ווייצנר, ליאון רוזנטאל ולבסוף אדולף דרשר.

20. גלאס סטאניסלאבובסקי (קול סטניסלאבי)

שבועון בפולנית. יצא מ-27 באוקטובר 1927 עד אוגוסט 1928, שופרם של הסוחרים ובעלי המלאכה, נתקבל באהדה בכל החוגים. הופץ ב-600 — 1000 גליונות. השתתפו בו במאמריהם: ד"ר קארל הלפרן,

ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר דוד מאגנט, יצחק האפטר, הרופאים ד"ר ליאון אורדובר, ד"ר ליאון פייל וד"ר שלמה הירשהויט. המו"ל והעורך ד"ר צבי אפשטיין. נדפס בדפוס ליאון דאנקיביץ'.

21. נאָווי צ'אס* (עת חדשה)

שבועון בפולנית, קרוב לחוגי הרביזיוניסטים. יצא בהפסקות מ-2 ביוני 1929 עד 29 ביוני 1929; מ-14 ביוני 1930 עד 8 בנובמבר 1930; מ-23 באפריל 1933 עד 7 ביולי 1933. השתתפו בו: הרב ד"ר אהרן אייזנשטיין, שמואל אמסטר, אדאלברט ביברינג, ד"ר ארתור דורטורט, ד"ר ישראל הולדר, מאיר טאבק, יצחק כהן, הוראצי סאפרין, בנדיקט רוזנצווייג, אריה שטרייט, אמיל שלוס וזלמן שווארץ.

22. די צייט** (הזמן)

שבועון ציוני בעל רמה חשובה, קרוב לחוגי „התאחדות". יצא מ-3 באוקטובר 1930 עד 12 בדצמבר 1930, בדפוס „גראפיקה". השתתפו בו בפרי עטם: ד"ר הנריק אפשטיין, ד"ר יהודה לייב ארנולד, יעקב בוימוואל, צבי גלרטר, פישל וורבר, טוביה כ"ץ, הוראצי סאפרין, ראובן פאהן, בנדיקט רוזנצווייג, אריה שדמי, זלמן שווארץ, נטע שטוקהאמר ואחרים.

23. וואלאָט (מעוף)

כתב עת ספרותי חד פעמי. יצא בנובמבר 1932 (בדפוס „גראפיקה") בעריכת מאגיסטר מאכס טאבק. נדפסו בו שירים של גָרטה בראנדָר, פרידריקה בָרטיש, מינה זילברמאן, ברוניסלאב מאיר, סידה ריכטר ואריה שדמי (שופנפלד).

24. שטעגן (שבילים)

ירחון ביידיש לספרות, אמנות ולבקורת. יצא מנובמבר 1932 במשך שנים מספר. המו"ל והעורך מאגיסטר מאכס טאבק. השתתפו בו: י. א. ברגר, בר הורוויץ, הוראצי סאפרין, ראובן פאהן, בנדיקט רוזנצווייג, זלמן שווארץ, נטע שטוקהאמר, אריה שדמי, אריה שטרייט ואחרים.

* ראה לעיל עמ' 276. ** ראה לעיל עמ' 270.

25. שוויט (השחר) — בפולנית (היו בו עמודים מספר בעברית). בטאון של הנוער הלומד בגימנסיה היהודית. יצא מיאנואר 1933 עד ספטמבר 1939. חברי המערכת: רומה דיאמאנד, פיליפ דיקמאן, דורה מייבאך, חנה מרגלית, שלומית שרייאר והמורה פנחס ברגר. תלמידים פירסמו בו את מאמריהם על עניינים לאומיים, ציוניים, ארצישראליים ועל חייהם במוסד.

26. די וואָך (השבוע) — שבועון ציוני מוקדש לבעיות הציבור. הצטיין בחגובותיו ובערנותו. המו"ל והעורך יעקב שְׁטֶר. יצא מ-1 בנובמבר 1934 עד 1939, השתתף במערכת מרדכי קויפמן (עתה בבואנוס-איירס).

27. נאַש גלאָס* (קולנו) — שבועון בפולנית קרוב לחוגי הרביזיוניסטים. יצא מ-1 בספטמבר 1934 עד 30 בדצמבר 1934 בעריכת פנחס ווייסבאך ויעקב לאוטמאן, השתתפו בו: שמואל אמסטר, אדווין בלאושטיין, יהודה האבר, ישראל ווילנר, מאיר טאבק, יצחק כהן, יצחק קרן ואחרים.

28. עכאָ (הד) — שבועון לאומי בפולנית, מוקדש לענייני ציבור ותרבות. יצא מ-28 בספטמבר 1934 עד 30 בנובמבר 1934. מו"ל ועורכו: מאוריצי שֶׁר, ואחריו יצחק גלאזר. השתתפו בו: ד"ר אירֶנה אדלר, מרדכי אש, ד"ר אדווין בלאושטיין, מינה זילברמאן, מאכס טאבאק, הוראצי סאפרין, ראובן פאהן, וויטה קאסווינר, בנדיקט רוזנצווייג, סידה ריכטר, נטע שטוקהאמר, אריה שטרייט ואמיל שלוס.

29. חד—נס — ירחון בפולנית. יצא מנובמבר 1937 עד סוף 1938 בעריכת אורי קרנצמאן-שטוקהאמר.

* ראה לעיל עמ' 276

עבודה סוציאלית

תמחוי עממי

התמחוי העממי נוסד בשנת תרמ"ה (1885) על ידי ר' אברהם הלפרן ונמצא בקומה השניה שבבית הפונדאציה על שם אברהם ונחמה הלפרן. עד שנת תר"ס (1900) ועד בכלל עמד בראשו ר' לייביש ברנשטיין (חתנו של המייסד) והוא שעבד במסירות למען הנצרכים לתבשיל חם חנם או בחצי־חנם. בימי מלחמת העולם הראשונה, וביחוד בימי הכיבוש הרוסי, הציל התמחוי אלפי יהודים מחרפת רעב. מפעל־הזנה בקנה מידה גדול אורגן על ידי וועד צבורי, שבראשו עמד ד"ר קארל הלפרן. טובי עסקנים ועסקניות מכל החוגים הקדישו מדי יום ביומו כמה שעות לתמחוי, שהיה בימים ההם מרכז הפעולה הסוציאלית. פליטי חרב, בני העירם והעיירות הסמוכות, מצאו פה לא בלבד פת לחם, אלא גם עידוד נפשי. „די פאלקסקיך" – נישאה בפי הצבור בהכרת ערך פעולותיו.

בימי שלטון הפולנים הרחיבה הנהלת התמחוי את מסגרת פעולתו. באו ימים רעים ונותני צדקה נעשו מקבליה. מידת אחריות שרבצה על הוועד ניתן ללמוד עליה לפי המספרים האלה: בשנת 1934 חילק התמחוי 10648 סעודות־צהרים מלאות, בנות שתי מנות ו־33524 סעודות בנות מנה אחת. בשנת 1935 היו אוכלים על שולחן התמחוי 200 איש יומיום ומלבדם סעד שם גם נוער לומד, שאת מחיר סעודותיו שלמו המועצה למען יתומים ו„טאז". אחרי מותו של ד"ר קארל הלפרן באפריל 1937 שימש ד"ר אנזלם הלפרן ראש הוועד המנהל ור' יעקב מרגושס סגנו. עמהם יחד פעלו במרץ: הראב"ד ר' יחיאל אלתר נבנצאל, ד"ר אוסקר ווינגארטן, ה. ספאץ, אידה פיירמאן שהקדישה למוסד הרבה מכוחותיה, הרמן קוֹפֶרברג ויועץ בית־הדין המחוזי קרמיש.

ליבת הצדק

אגודה זו נוסדה על ידי יוסף זליג רובינשטיין בשנת תרמ"ז (1887). חבר האגודה חולה שהיה זקוק לעזרה קיבל רפואות חנם ו„קופסה סגורה" ובה סכום כסף שהספיק לששה שבועות. רופא האגודה היה מרפאו חנם. אחרי מותו היו אומרים קדיש, מדליקים נר תמיד ומקיימים את היאהרצייט. הון האגודה הגיעה בשנת 1937 ל־6000 זהוב. בשבעת החדשים הראשונים של שנת 1937 הוציאה האגודה בשביל חבריה לתמיכות 2000 זהוב, לסמי רפואה 1200 זהוב, שכר רופאים 600 זהוב.

היושב־ראש האחרון של וועד האגודה היה מרדכי זילברמאן, מסגר.

הכנסת אורחים

אגודה זו נוסדה בשנת 1902. מספר חבריה – כשבע מאות. המוסד נמצא בבית שברחוב ראֶיטאן אשר נדבו יחזקאל האס. לפי אומנותו קצב, אך לפי מידותיו

התרומיות וביחוד על טוב־לבו נקרא בעיר: חסקל מלאך.

היו בו במוסד מקומות לינה בשביל 40 איש. לאורחים ניתנה אפשרות ללון שלושה לילות חנם. בשבתות ובמועדים היו סועדים שם כל שלוש הסעודות כ־25 איש וגבאי בית הכנסת, שהיו בתוך המוסד, היו משמשים את האורחים בכבוד.

היושב־ראש האחרון של וועד האגודה היה הנריק שפירמאן מוותיקי הפקידים בעירייה.

תומכי נסתרים

חברה זו התקיימה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. בשנים 1922־1925 עמד בראשה דוב (ברנארד) בורשטין. חוגי המשכילים לא גילו הבנה כלפי המוסד, לפיכך לא תמיד היתה עבודתו הולמת את הצרכים. עם זאת הרבו עסקני החברה לעשות לטובת משפחות שהצניעו את עָניין. חברת „תומכי נסתרים" היתה פעילה ביותר בשנים 1924־1925 כשעמד בראשה פנחס גוטליב (עתה בתל־אביב). חברי הוועד בזמן ההוא היו: דוד יוסף ארליך, נפתלי בראנדס, דוד ריזל, ראובן מיזס, מנדל האבֶר, פנחס דרמאן ומאורצי זַוֶר. מקור ההכנסה הקבועה היה דמי־חברות בסכום של 400־500 זהובים לחודש (מספר תורמי החברה הגיע ל־1500־2000 איש). מארגון יוצאי סטניסלאב באמריקה נתקבלו אחת לשנה לחג הפסח 200־250 דולר. קארל הלפרן היה נוהג לתת מדי שנה בשנה חמשה טונים תפוחי אדמה לחג הפסח ו־50 עגלות עצים לחורף, שהומצאו לנצרכים הביתה. הקהילה הקציבה 300 זהוב לשנה. הוועד היו לו בכל רחוב ורחוב נאמנים, שהתעניינו במצבם של הנצרכים הנסתרים, מבלי שהללו ידעו על כך, ועל פי חוות־דעתם היתה החברה מחישה להם את העזרה. והיו שנים, בגבור מצוקת רעב, והכנסות החברה לא הספיקו, היו חברי הוועד, יחד עם פנחס גוטליב, שהרבה לעשות, מכתתים את רגליהם בחנויות ובתי מסחר, אוספים מהם במו ידיהם מצרכי־אוכל ולעת ערב היו שולחים אותם למצפִּים לסעד בשברון־לב. כך היו חברי הוועד, לפי תור מסויים, פוקדים חתונות בעיר לאסוף תרומות.

מ־1935 ועד 1937 רפתה פעילות החברה. אולם בראשית 1937 חל מפנה ביחסו של הצבור אל „תומכי נסתרים". אלפי יהודים היו ממש רעבים ללחם ותבשיל חם לא בא אל פיהם. סוחרים מכובדים, שלא יכלו לשפוך את מרי שיחם לפני אחרים, גָּוְעו מכָּפן. הבינו העסקנים, כי הגיעה השעה לעשות את „תומכי נסתרים" מכשיר־צדקה ראוי לשמו. לוועד הציבורי שנתארגן נבחרו: לודוויק שלוס כיושב ראש, י. אורמאן, שלמה אקהויז, ר' משה ברגמאן, ד"ר שלום ברי"א, יצחק גלאזר, י. דירינגר, פנחס דרמאן, מנדל האבר, משה לעפולד, י. סופר, א. פאנצר, ד"ר שלמה פריינדליך ודוד ריזל. סוחרים, בעלי מלאכה, מורים, עורכי דין ופקידים שלחו את באי־כוחם לחברה להיות פעילים בה. בשנה ההיא חילקה האגודה 8000 זהוב. משרד החברה נמצא, משום חשיבותו, בבנין וועד הקהילה.

מה רבו מעשיה הנאים של החברה „תומכי נסתרים"!

ביקור חולים

אגודה זו נוסדה בשנת תרפ"ט (1929). עסקניה היו: שאול אנדרמאן כיושב ראש, יוסף בירמאן, גיצל ברוטבארד, יעקב דובסטר, לייב וויזלמאן, יונה זיינפלד, מנדל פאלק, משה פסר, יעקב קרצנר, ישראל קארפ ויעקב ריכטר.

אגודה לתמיכה ביולדות עניות

נוסדה על ידי גברת קיזלר מבית וויטלש. פעולותיה של האגודה בעיר היו ניכרות ומסועפות ונשים רבות נעזרו בה. כל יולדת ענייה קיבלה מן האגודה חמיכה חד־פעמית במזומן, כלים ולבושים לתינוק, גם עצת־רופא חנם. חברות הוועד בקרו את היולדת בביתה, דאגו לשיפור המצב ההיגייני, אף הביאו לה תבשילים חמים.

עסקניותיה הפעילות, נשי רופאים ועורכי־דין, היו: רגינה וויטלש יושב־ראש, בלימה לינדנר סגנית; חנה זאלק, צסיא פינס, הניה ציפר ואירנה קרויטהאמר חברות הוועד.

אהבת חסד

קופת „אהבת חסד" נוסדה בשנת תרס"א (1901) על ידי לייב צוויג ותחום פעולתה היה הפרבר קניהינין־מושבה, מקום מגורו של מייסד הקופה. לישיבותיה, שהתקיימו בפרבר, טרחו לבוא חברי ההנהלה שישבו בעיר, והם: קלמן ביברינג הסגן וחיים הורוויץ (בנו של ר' יצחק מאיר) הגזבר. נשיאה הראשון היה ד"ר קארל הלפרן.

בעיר נוסדה קופת „גמילות חסדים" בזמן מאוחר יותר בשנת תרס"ח או תרס"ט (1908־1909) על ידי ר' הירש נבנצאל, בנו של ראש בית־הדין ר' יחיאל אלתר נבנצאל, והיושב־ראש הראשון היה ר' יוסף אונגר. אחריו נבחר ר' חיים הורוויץ, שעמד בראשה עד 1914. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה שותקו הפעולות בשתי הקופות. לייב צווייג, קארל הלפרן ועסקנים אחרים נלקחו לרוסיה כבני תערובות. בסוף שנת 1918 התמזגו שתי הקופות ומעתה לא היתה אלא קופת גמילות חסד אחת „אהבת חסד", שבראשה הוסיף לעמוד לייב צווייג. הוא, שהיה בעל תפיסה צבורית מפותחת, הבין שגמילת חסד עניינה מתן־הלוואה ללא רבית, בעין יפה וביד פתוחה ומתוך שמירה על כבודו של המקבל מבלי שיצטרך להרכין ראש לפני גבאים. הגבאות מעולם לא שלטה ב„אהבת חסד", ומייסדה ומנהלה העמיד מלכתחילה את הקופה על בסיס של אמון הדדי. כל חנווני, בעל מלאכה, רוכל וכל „איש קטן" ידעו, כי ב„אהבת חסד" ימצא תמיד אוזן קשבת ונכונות לחלצו מן המצר. במרוצת הזמן היתה הקופה מכשיר־עזר חשוב בחיים היהודיים בעיר.

התפתחותה היתה בקוו של עלייה ובשנת 1930—1931 עלה הונה היסודי ל־150 אלף זהוב ורכושה נאמד ב־50 אלף זהוב. בשנים 1928—1930 הלוותה מליון ו־441871 זהוב (500 אלף זהוב לשנה בממוצע), ובשנים 1931 – סוף מארס 1935 הלוותה 756046 זהוב ו־18145 דולר ורכושה נאמד ליום 31 במארס 1935 ב־90400 זהוב. לעומת המצוקה ההולכת וגוברת נתמעטו אפשרויותיה של „אהבת חסד" להיענות לזקוקים לה. הלווים בשנים 1931—1935 מספרם עלה על זה שבשנים 1928—1930, לעומת זאת פחת שיעור ההלוואות. מקורותיה של „אהבת חסד" מצטמקים והולכים. סכום התרומות, אשר עלה ב־1930 ל־3493 זהוב פחת בשנת 1934—1935 והגיע ל־921 זהוב; דמי־חברות, אשר עלו ב־1930 ל־10584 זהוב פחתו ב־1934—1935 והגיעו ל־7534 זהוב; סכום הפקדונות שהגיע ב־1930 ל־45088 זהוב ו־1167 דולר ירד ל־29239 זהוב ו־670 דולר ב־1934—1935 [1].

המרכז לקופות גמילות חסדים בווארשה הידוע בראשי תבות C.K.B. (Centrala Kas Bezprocentowych) = מרכז קופות ללא ריבית, לא יכול היה להיות אדיש לגבי תהליך הדלדול המאיים וההתרוששות בקרב מילוני יהודים וניסה לעמוד בפרץ. אמנם ידע המרכז, כי סתימת פרצות והטלאת טלאים אין בהן כדי להעלות ארוכה לגוף היהודי הנהרס והולך, אולם עשה כמיטב יכולתו. הוא יזם מגבית של מליון זהוב לצרכי פרודוקטיוויזאציה, לקומם סדנאות שנסגרו, לתמוך בבתי־מלאכה המֻטים לנפול ולפתוח בתי־מלאכה חדשים. הג׳וינט והממשלה הפולנית הבטיחו ליתן מליון זהוב, אם המרכז יאסוף לקופת גמילות־חסדים מליון זהוב גם הוא. אף על יהודי סטניסלאב הוטלה מכסה מסויימת ולשם ביצוע המגבית בסטניסלאב בא מווארשה ד״ר יצחק שיפר ב־12 בנובמבר 1935. פילים ליברמן, שנתן 3000 זהוב, התחייב להוסיף שליש מכל הסכום שיֵאסף בעיר, בתנאי שהסכום שיתנו יהודי עירנו יישאר בידי „אהבת חסד" והמרכז לקופת גמ״ח בווארשה מצדו יוסיף פי שנים.

משנת 1935 ואילך עם תגבורת השנאה והרֶשע לגבי יהודים התחבטה „אהבת חסד" בחומרת השעה. שהרי עם כל כוחה הפינאנסי קצרה ידה מלמלא את הצרכים המרובים של אלפי נחשלים. בשנת 1935 קיבלו שלושה אלפים ראשי משפחות הלוואות בסכומים 50—500 זהובים. בשנת 1937 היו 50—60 אחוזים מראשי משפחות היהודיות בעיר זקוקים לעזרת „אהבת חסד" והיא גם נתנה הלוואות למשפחות העולות לארץ ישראל בסכומים, שהגיעו לסוף שנת 1936 ל־20 אלף זהובים. תשלומי חברים ותרומות עלו בשנת 1936 ל־12 אלף זהוב.

הכובען מתתיהו מיזס מסר [2] ל„אהבת חסד" עזבון בית ומגרש ברחוב קאזימייז 27, ששוויים נאמד ב־9000 זהוב. על המגרש סמוך לביתו של בעל העזבון נבנה בנין בן שתי קומות. בקומה הראשונה היו משרדי „אהבת חסד" ובקומה השניה—אולם לאסיפות והרצאות. תרומות מיוחדות לבנין הבית תרמו: יהודי העיר 7767

1. „דריי און דרייסיגסטער יאהרבאריכט פון׳ם „אהבת חסד" אין סטאניסלאבוב פאר דער צייט פון יענער 1930 ביז ענדע מערץ 1935" (דרוקערייַ 5. נוסבוים, סטניסלאבוב).

2. בשנת המאזן 1 באפריל 1932—31 במארס 1933.

זהוב ו-580 דולר, והג'וינט 2664 זהוב. וזאת לדעת, כי הנהלת הקופה לא הסתגרה בד' אמות של מתן הלוואות, היא גם יזמה פעולות קונסטרוקטיביות וכך החליטה בשנת 1930 יחד עם המרכז לקופות גמילות חסדים לעורר יהודים להתיישב על אדמה. עובדה תכנית לרכוש שטח אדמה לישוב עליה מאה משפחות. התיישבות משפחה אחת נערכה ב־8000 זהוב. לכל משפחה הובטחה הלוואה בסך 1000 זהוב מן הקופה ואלפים זהוב מאיק"א. מחכני התכנית רצו להקים מושב גנים — גן ירק אינטנסיבי ומשק חלב. בכל בתי הכנסת פורסמו מודעות ונאומים הושמעו, אולם יהודי שהיה לו סכום של 5000 זהוב לא מיהר ללוות 3000 זהוב. הילכך לא נענו לקריאה זו. לעומת זאת באו מחוסרי אמצעים, שבידיהם היה הון פחות מחמש מאות זהוב. כוונת היוזמים היתה לעשות את נקודת הישוב עמדת הכשרה חקלאית בשביל המתעתדים לעלות לארץ ישראל.

בסטניסלאב נתקיימו גם שתי וועידות לנציגי קופות גמילות חסדים: מחוזית וגלילית. הוועידה המחוזית התקיימה ביאנואר 1929 ובה השתתפו באי־כוח הקופות בקהילות סטניסלאב, זוֹפול, האליץ', בורשטין, ז'וראבנו, לישיץ, ברוטשין, אוטינייע, קולומייא, זאבלוטוב, פאָצ'אָניז'ין, דלאטין. בשם הלישכה המרכזית לקופות גמילות חסד בפולין הקטנה שבלבוב השתתף ד"ר אברהם זילברשיין, שעשה גדולות לביסוס הקופות והענפת פעולותיהן ובשם לישכת הג'וינט בוואַרשה באו דוד גוזיק ואברהם וורטהיים (עתה בירושלים). הוועידה הגלילית, הראשונה בפולין, התקיימה בעירנו ב־2 במאי 1937. המרכז לקופות גמילות חסד בוואַרשה בחר בסטניסלאב לכנס בה את נציגי קופות גמילות חסד שבגליל, מפני ש„אהבת חסד" שימשה, לדעתו, מופת ודוגמה לשמונה מאות הקופות שבפולין. מקום מיוחד בוועידה תפסה הרצאת התעשיין יוליוש מנדלסון, שתיכן תכנית לתעשיית שטיחים ליצוא לארצות הברית של אמריקה הצפונית. תעשייה זו נועדה להעסיק מאות מחוסרי עבודה יהודים. ד"ר בנימין ליברמן הרצה על פעולת הפַּטרונַאטים לנוער יהודי הלומד מלאכה אשר בגליל. לוועידה באו נציגי עשרים ושתים קופות שבגליל סטניסלאב והשתתף בה המנהל הכללי של הג'וינט בפולין, יצחק גיטרמאן.

חברי ההנהלה של „אהבת חסד" היו: קלמן ביברינג (סגן וגזבר מסור משנת 1901 ועד 1934. עתה בתל־אביב), חיים הורוויץ (סגן וגזבר חרוץ ומסור משנת 1901—1939), ישראל גרייף, ר' משה הוכמאן, אברהם הולר, שמשון היבנר, משה ישראל זייבאלד, אפרים זיינפלד, שלמה לופט, מתתיהו מיזס, ר' הירש נבנצאל, שלום פוגל, ברוך רבינר, יצחק אייזיק רויבל ומשה ריכטר. נשיאי כבוד פעילים היו: קארל הלפרן ופילים ליברמן.

מבקרי חשבונות שלא על מנת לקבל פרס היו: חיים ארבייט, יהושע גוטסמאן ואברהם זינגר.

יזכרו העובדים השקדנים: אהרן וייזר ומאיר מרגליות (פנקסנים) וי. הורוויץ (קופאי).

לייב צוויג עמד בראש „אהבת חסד" מיום הווסדה בשנת 1901 ועד בוא השואה, בשנת 1939. הוא היה אבי המפעל, שומרו מכל רע ונוצרו מכל צרה ותקלה. במשך שלושים ושמונה שנים הגה בו יומם ולילה, הרחיבו והסעיפו, רב את ריבו, דאג דאגותיו. על „אהבת חסד" היתה תפארתו ותפארת הקהילה כולה.

ראויים להערכה מיוחדת: חיים הורוויץ, ששרת את „אהבת־חסד" בהתמדה ושקד על ביסוסה ועל הושטת זרועות־עזר שלה לנזקקים; ישראל גרייף, שנמנה עם נאמניה המסורים ובמיוחד היה דוברם של בעלי המלאכה; משה, המכונה מוריץ, ריכטר (בעל בית מסחר גדול לדגים מלוחים, למוצרי גבינה ייטי בָּרָנְדָה, ברחוב מייזלש 1, בבניין הקהילה), איש משכיל וציוני, מן המכובדים שבציבור הסוחרים ועסקן חרוץ בארגונם, בעל לב נדיב ויד פתוחה, מֵחִיש גמילות־חסדים בעין יפה, מראשוני התורמים סכומים גדולים לקרנות הציוניות, חורם למוסדות תורה וצדקה מרצון ומתוך חיבת־הלב, מחוֹנֵב בכל החוגים; אשתו העדינה, בתה של ייטי ברנדר, היתה עזר כנגדו במסחר ובמעשים טובים.

עזרה והצלה

מלחמת העולם הראשונה השאירה ירושה קשה בעירנו, שסבלה תחת שלטון הרוסים בימי הכיבוש, משפחות חשוכות גג ופרנסה, נכי מלחמה, יחומים תועים בדרכים, ילדים ללא חסות הורים — כל אלה משוועים לעזרה והצלה. וועד ההצלה היהודי המחוזי, אשר בראשו עמדו ד"ר קארל הלפרן וד"ר אלכסנדר ריטרמאן, קצרה ידו מלהושיט עזרה לכל הזקוקים לה, והציבור היהודי, שעייפה נפשו למלחמה, לא השיג עדיין את מְמַדֵי המצוקה הקשה, שפגעה במיוחד בקרבנות המלחמה. מבין העשירים פתח את ידו ר' נפתלי רוהאטין, שתרם, בשנת 1919, 100 אלף כתרים אוסטריים לרכישת בית ליתומי מלחמה היהודים, עשרים מורג' אדמה ובית ליסוד חווה חקלאית לנערים ולנערות (דין בכורה ליתומי מלחמה). נפתח בית יתומי מלחמה היהודים ברחוב מאטייקו, נוסדה חוות־לימוד חקלאית. הסתדרות נשים ציוניות „רחל־ה" פתחה בית מחסה לילדים עזובים (אוכרונקה) ואולגה הלפרן הקימה „מחסה לילד" (Opieka dziecka), שנמצא בשלושה בתים בני קומה אחת ברחוב גולובסקי 13. „מחסה לילד" בא להציל ילדים משחיתות וכלייה. למאה ושלושים ילד שנאספו שם ניתנו חנם מלבושים, לבָנים, סעודות ועזרה בהכנת שיעוריהם. במרפאה מיוחדת ניתן טיפול רפואי לשבעים ילד ליום. ילדים בני שלוש עד שש שנים בילו את היום בגן־ילדים; כל הילדים למדו עברית. חמשים אחוז מהם היו נגועים במחלת השחפת ובילו את ימי הקיץ בקייטָנות הרריות. ההוצאות כוסו בחלקן הרב מן הכספים שנשלחו מאמריקה ומקרנות שונות שבחו"ל.

הבעייה אשר בפניה עמד וועד ההצלה לא היתה בעלת אופי חריטאטיבי, אלא סוציאלי־לאומי. דבר זה צריך היה הדגשה. שכן שליחי הג'וינט נטו להעמיד את מעשי ההצלה על מתן תמיכה ועזרה לחיי שעה בלבד. לעומתם דרשו הציונים,

כי הכספים הנשלחים מאמריקה יבוצעו בהם מפעלים קונסטרוקטיביים, לדעתם מוטב לעזור לבעל מלאכה בהקצבה חד־פעמית גדולה למען יוכל לרכוש לו כלי עבודה לסדנתו ההרוסה מאשר תנתן לו מדי פעם בפעם תמיכה, שיש בה משום עלבון לנהנה ממנה. דרישת הציונים הועלתה בכינוס הראשון של נציגי וועד ההצלה במזרח גליציה ב־16 בדצמבר 1919, שהתקיים בלבוב והשתתפו בו בשם וועד ההצלה בסטניסלאב ד"ר קארל הלפרן, ד"ר מאכס זיינפלד [איש עממי, בעל אופי זך, עסקן מכובד על כל החוגים ודַבָּר ראשי של זש.פ.ס. (= מפלגה סוציאליסטית־יהודית), בשנים שלפני השואה השתבח בבנו שלומד עברית] וד"ר אלכסנדר ריטרמאן, עיקר הבעייה, שבה דן הכינוס, היתה שיקום כלכלי של יהודי מזרח גליציה. בכינוס הוחלט, כי רק מפעלים מבוצעים בשיטה ולפי תכנית קבועה מראש, שתכליתם שידוד מערכה של הציבור היהודי מבחינת הרכבו המקצועי ויצירת אפשרויות לעבודה פרודוקטיבית, רק הם יהיו היסוד לפעולותיו של הוועד המרכזי להצלה, ואילו עזרה ותמיכה לשם חיי שעה הן מתפקידיה הישירים של הקהילה. עד היכן הגיעה תפיסה קונסטרוקטיבית זו אנו למדים מתוך כך, כי בוועידה לנציגי וועדי ההצלה המחוזיים שבמזרח גליציה, שהתקיימה בלבוב ב־29 בפברואר 1920, הציע ד"ר קארל הלפרן, שוועדי ההצלה יִבָּחֲרו על ידי האוכלוסיה, משום שהיא צריכה להיות עיקר־הנושא בעול ההצלה והשיקום. ואמנם, חברי וועד ההצלה שבסטניסלאב נבחרו על ידי הציבור.

במאי 1920 ביקר בעיר בא כוח הג'וינט, הקצין צוקר, שנשלח לגליציה לארגן את פעולות ההצלה. לתפקידים החשובים ביותר נחשבו: אירגון כל המוסדות ההומניטאריים לאיגוד אחד, הפסקת מתן תמיכות ושיקום כלכלי. פעולה חשובה מאד שהתחילה ביזמת הג'וינט בסוף שנת 1920, היה אירגון מחסה לילדים בחֵיק המשפחות. ילדים מגיל רך עד גמר חוק לימודיהם בבית ספר עממי, שלא יכלו מסיבות בלתי רגילות להשאר בבית הוריהם, נמסרו לבתי משפחות ופה גדלו, התפתחו והתחנכו יחד עם בני המשפחות האלה. רופא מיוחד היה מפקח על מצב בריאותם ומורים הורום עברית. בראש המשרד המחוזי (המשרד המרכזי היה בלבוב) עמד ד"ר אלכסנדר ריטרמאן.

ביוני 1920 בוצעה ריאורגניזאציה של וועד ההצלה היהודי, ומעתה היה הוא המוסד הליגאלי היחידי, שריכז בידו את כל הפעולות לעזרה והצלה ונהנה מאמון הציבור כולו, כיוון שהיה מיוצג על־ידי כל הזרמים והשכבות. לוועד ההצלה היתה מסונפת „המועצה היהודית ליתומים" ו„חסות הנוער", אשר בראשה עמדו: מייסדה ד"ר קארל הלפרן, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד וד"ר יעקב לויפר כסגנים וד"ר אדולף הורניק כמזכיר. המועצה ריכזה בידיה את המוסדות ליתומים ואת הדאגה להם. היא קבלה לרשותה גם את „מחסה לילד", וכך הטילה על עצמה את הפיקוח על 540 יתומים, מהם 360 שנמסרו למשפחות, 100 בבית היתומים, מהם 50 בשני המְעוֹנים לנערים ולנערות ו־30 בחוות הלימוד החקלאית. מבין 360 היתומים למדו 235 בבית הספר, 75 למדו אצל בעלי מלאכה ו־50 היו בגיל רך. 45 למדו עברית

בבית הספר „שפה ברורה". בקייטנה אשר במיקוליצין החליפו כוח 145 ילדים. המועצה הקימה סדנאות, שבהן למדו 63 שוליות, 7 מהם קבלו בשנת 1924 תעודת-צוערים, וכן פתחה מַתְפֵּרוֹת בשביל בחורות. היא אירגנה גם קורסים לאלה שאינם יודעים קרוא וכתוב ומשם הוכנסו לבתי ספר עממיים. היא הרחיבה את חסותה על ילדים עזובים ועל יתומים, שבהם טפלו מוסדות אחרים בעיר והיו מיוצגים בה: הקהילה, בית יתומי מלחמה, חוות לימוד החקלאית, מעון לנערים עובדים, בית מחסה עברי לנערות עובדות, „תלמוד תורה", הסתדרות נשים „רחל-ה" „אוגניסקו", „העזרה העצמית של הנוער היהודי הלומד" ובית מחסה על שם ברוכוב. בשנת 1925 היו בחסותה של המועצה, בעקיפין ובמישרין, 720 יתומים. היא שיתפה גם פעולה עם בית-הדין של אפוטרופסות על יתומים.

הוצאות המועצה היו בשנת 1922—22.983.514 מארק, בשנת 1923—2.027.933.218 מארק, בשנת 1924—56.727 זהוב. בהוצאות לשנת 1924 השתתף הג'וינט ב־33.470 זהוב, הציבור היהודי ב־16.228 זהוב, הועד המרכזי למתן חסות ליתומים ב־4751 זהוב, הקהילה ב־2170 זהוב, העירייה, בסכום המדבר בעדו—105 זהוב. תקציב המועצה לשנת 1925 עלה עד 118 אלף זהוב. החלטת הג'וינט להפסיק מיאנואר 1925 ואילך את מתן ההקצבות, הגדילה את עולה של המועצה ואת אחריותה.

מן הראוי לציין, כי בתקציב הועד המרכזי למתן חסות ליתומים במזרח גליציה השתתפה הממשלה (1925) על ידי שלטונות הפלך בלבוב בסך 500 זהוב לחודש וגם הקצבה פעוטה זו הופחתה עד 325 זהוב לחדש. ולא די שהממשלה לא מילאה את חובותיה הפשוטות והאלמנטאריות לגבי האוכלוסיה היהודית ויתומיה, אלא שגם עינה היתה צרה במוסדות היהודים, שהראו כושר ביצוע ויכולת ארגון. השלטונות המחוזיים והגלויים היו מפחיתים מתקציבי הקהילות את הסכומים המיועדים למוסדות יתומים. יחס השלטונות אל סעיף זה שבתקציבי הקהילות נדון בוועידה הגלילית של המועצה, שהתקיימה בסטניסלאב ב־20 בינואר 1929. ראש המועצה הגלילית למען היתומים ולטיפול בנוער נבחר ד"ר קארל הלפרן. תפקידי מועצה זו היו מסועפים וקשים מאוד. הבעייה הסוציאלית המקפת את היתום, את הילד העזוב ואת הנוער שאינו יכול להתחנך בבית הוריו, החמירה והלכה ופתרונה היה מסובך. מצבם הכלכלי הקשה של יהודי העיירות הכריח את המועצה הגלילית להטיל על שכמה מעמסה כבדה ודאגות רבות. תשומת לב מיוחדת הקדישה המועצה הגלילית לבית היתומים בווינילוב, שבו חונכו ילדים שלא ידעו את הוריהם ומעולם לא ראום. הוועידות הגליליות חיזקו את הקשר בין הועד המנהל הגלילי בסטניסלאב ובין המוסדות המסונפים לו בערי השדה. מטעם המרכז של הג'וינט ביקר בסטניסלאב בענייני „המועצה היהודית ליתומים" מנדל שנייאורסון (עתה בירושלים).

המצב בבתי יתומים ובמעונים (בורסות) נעשה איום ביחוד בשנת 1930, כאשר הג'וינט הפסיק את הקצבותיו. העיריות התעלמו לחלוטין מן החוק המטיל עליהם דאגה סוציאלית, כשהדברים היו אמורים בילדי יהודים; ואשר לממשלה—הרי חלקה בתקציב המועצה הגלילית בסטניסלאב היה בשנת 1930 כדי 3% מכל תקציבה (בגליל

לבוב 2% ובגליל טארנופול 0.6%). גם המעונים היו לפי חוק מס התעשיה זכאים לקבל הקצבות ממשלתיות (את ההקצבות חלקה המחלקה לתעשיה זעירה שליד המיניסטריון למסחר ותעשיה), אולם בענייני היהודים נהגה הממשלה כדרכה — שלא לפי החוק, ופטרה את המעונים בסכומים פעוטים. ב־1930 תמכה הממשלה במעונים לנערים ולנערות בסכום של אלף זהוב לכל אחד.

בוועידה הגלילית, שהתקיימה בסטניסלאב ב־3 בפברואר 1935, נבחרו לוועד המנהל של המועצה הגלילית: ד"ר קארל הלפרן יושב ראש, הרב חיים גודל ברטיש, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, ד"ר סופיה הלפרן ואברהם זינגר, ומערי השדה: ד"ר יהויכין אשכנזי (קולומייא), מרים קלהופר (דלאטין) ומ. סאנדק (סניאטין). ד"ר הלפרן עמד בראש המועצה הגלילית עד יום פטירתו. בוועידה הגלילית, שהתקיימה במאי 1937, נבחרו לוועד המנהל הגלילי: ד"ר אנזלם הלפרן יושב ראש, ד"ר גבריאל באכר והמורה מאכסימיליאן רוזנבאום סגנים, הרב חיים גודל ברטיש, אברהם זינגר, ד"ר סופיה הלפרן, אידה פיירמאן ווילהלם צוקרברג, ומערי השדה: אנטונינה הולס (קולומייא), מאלווינה הויזמאן (דולינה), ד"ר מאכסימיליאן של (נאדבורנה), מ. סאנדק (סניאטין), מרים קלהופר ועמליה שטנר (דלאטין). למועצה הסטניסלאבובית למען היתום והילד העזוב נבחרו בשנת 1934: ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד יושב ראש, ד"ר אנזלם הלפרן והרב חיים גודל ברטיש סגנים, פנחס דרמאן, סופ־ה גלאס, רוזיה הסל, רגינה גולדשטיין, אירנה הרמאן ואלזה שטרן. המועצה רכשה בפאסיצ'נה ליד נאדבורנה בית יפה מצויד ציוד חדש למושב־קיץ קבוע בשביל ילדי סטניסלאב. ד"ר סופיה הלפרן אירגנה מפעל „ילדים למען ילדים".

ככל שהעוני והמצוקה גברו ברחוב היהודים רבו והסתעפו תפקידי המועצה, שקצרה ידה מלעמוד בפני כל הדורשים ממנה עזרה וסעד. המועצה נתבעה למלא תפקידים שצריכים היו לתפוס מקום חשוב בתקציבי העירייה והקהילה. הקהילה הסתפקה במתן הקצבות קטנות למועצה, שלא היה בהן כדי יציאת חובה לגבי משימות סוציאליות שהמועצה עמדה בפניהן, והעירייה סירבה במזיד להקל מעל הציבור היהודי את עול היתום והילד העזוב. בקרב היהודים היו שכבות שיכלו אלא שלא רצו לסייע בידי העסקנים, שהיו לעתים כורעים תחת נטל האחריות והדאגות לחיי שעה של היתומים והילדים העזובים. ואמנם באסיפה כללית שהתקיימה בנובמבר 1937 הוצעו הצעות לפרסם את שמותיהם של הנחבעים ואינם נענים לקריאת המועצה ומוסדותיה. כמה מן הפעילים אחזם יאוש שסופו אדישות, אולם לא פסו ידידי היתום. חנה אכסלראד, רוזיה ברנדל, ידוויגה סרלס, טינה פוגל, פאני פוגל וד"ר רודולף שיינמאן הם שמילאו את שורות המועצה, אשר בידיה הופקדו מאות ילדים.

בית יתומי מלחמה על שם סאבינה הלפרן

יתומי מלחמת העולם הראשונה בסטניסלאב ובעיירות מסביביה, שהיו תועים בדרכים, עזובים לנפשם ואין אוספם, קמה להם אם, היא האשה הצדקת סאבינה אשת

ד"ר קארל הלפרן. בבניין הגדול והמרווח בן שלוש הקומות שברחוב מאטייקו 22, מצאו היתומים את ביתם. דרו בו ששים ילדים וארבעים ילדות בגיל 5-14 שנה, כולם ביקרו בבתי ספר עממיים ומלבד לחם לאכול ובגד ללבוש ניתנה להם גם עזרה בהכנת שיעוריהם. בתוך המוסד למדו עברית מדי יום ביומו בשיעורים מיוחדים. היה פה בית כנסת, בית חולים קטן, בתי מלאכה לחייטות ולסנדלרות ומכבסה. הסדר והנקיון היו למופת, והאווירה היתה ספוגה רוך וחמימות. כל אלה היו עשויים להפיג את הרגשת היתמות ולהעניק הרגשת בית. משמלאו להם 14 שנה עזבו את בית היתומים. מהם שהלכו אל חוות־הלימוד החקלאיות, ומהם — למעונות לנערים ונערות, כדי להמשיך בלימוד מקצוע.

מעמסת בית היתומים, אשר העירייה והקהילה היו מחויבים לשאת בעולה, היתה רובצת כולה על שכמם של כמה עסקנים, וביחוד על כתפיה של סאבינה הלפרן, שהמוסד היה ראש דאגותיה ואנחותיה. בתחרף 1923, תקופת האינפלאציה, עלו הוצאות בית היתומים ל־200 מיליון מארק לחודש. בהוצאות אלו השתתפה הממשלה בסכום של 330 אלף מארק והעירייה ב־200 אלף מארק לחודש. בשנת 1924 היו הוצאות בית היתומים שבעת אלפים דולר, סכום המעיד על הסתעפות התפקידים של המוסד. הציבור היהודי לא עזר למוסד ככוחו, ואלולא חברי הוועד, שנבחרו בשנת 1924 (סאבינה הלפרן יושבת ראש, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד ויועץ בית־הדין המחוזי, השופט אלכסנדר פריד סגנים, ד"ר אדולף הורניק מזכיר, מהנדס יוליוש פיירמאן גזבר ונתן אוריינטר מנהל הבית) היה המוסד בנופלים. אולם בכוח מסירותם ומאמציהם לא זו בלבד שלא נפל, אלא גדל והתרחב ובמרוצת הזמן היה אחד המוסדות היפים ביותר במזרח גליציה. בשנת תר"ץ (1930) עלו הוצאותיו ל־60 אלף זהוב. בשנה ההיא, ח' בשבט תר"צ, נתייתם הבית. מתה אם־היתומים הנאמנה, סאבינה הלפרן, אשר יתומי־המלחמה היו בבת־עינה. באסיפה הכללית בשנת תרצ"א (1931) הוחלט לקרוא את המוסד על שמה. לראש הוועד המפקח נבחר השופט אלכסנדר פריד, שעמד בראש המוסד עד מלחמת־השואה. בתרומה חשובה של 10 אלפים זהוב, שתרם פילים ליברמן (לזכר רעיתו חיה שרה (בבטי) ליברמן, שמתה בשנת תרפ"ו), נפתח אגף לתינוקות. בין הנדבנים היה גם יעקב מרגושס. מלבד העסקנים הנזכרים היו פעילים בוועד: רינה בודנאר, הלנה דרמאן, נחמה (נלי) הלפרן, חנה זאלץ, מאייה ייגר, אלה ליברמן, שהיתה סגן יושבת־ראש, בלימה לינדנר (עתה בחיפה), אידה לופט, מרת מנשה, אידה פיירמאן, ברוניה פישלר, הניה ציפר, חנה קרויטהאמר, פנינה שלאין (מתה בתל־אביב), רגינה שרר, ד"ר יהויכין אוברהארד, מהנדס גוטמאן, הירש נבנצאל וא. רוטקופף.

אחרי מותה של סאבינה הלפרן התמסרו לבית היתומים הנשים הסגולות אידה פיירמאן ואלה ליברמן, שפעלו למען המוסד ללא לאות והפסקה עד ספטמבר 1939.

אידה פיירמאן, בת ר' ענזיל רוקח ואשת יוליוש פיירמאן, היתה דמות נאה של עסקנית מעולה. חין ערכה — העממיות הטבועה בה, נועם הליכותיה, ישרות לבה ואמיתיות מעשיה. עבודה סוציאלית היתה לה צורך נפשי, להרבה מוסדות

ומפעלים גדולים נתנה ידה, יד־חרוצים, להקמתם ולבנייתם. רצונה הלוהט להיטיב עם הזולת, התמדתה ועקיבותה בעבודה היו מסגולותיה.

מעון לנערים עובדים

המעון נוסד בשנת תרס"ט (1909). בימי מלחמת העולם הראשונה היה המעון סגור. בראשית שנת 1919 פתח את דלתותיו לנערים מחוסרי גג. משהפקיעה העירייה את דירתו לצרכי ציבור — מכאן, שמעון לנערים יהודים לא היה בעיניה צורך ציבור — הועבר המעון לבנין־טחנה השרוף של ליפא הורוויץ. בשנת תר"פ (1920) התחנכו בו 25 נערים בני 14–18 שנה, שלמדו אצל בעלי מלאכה מקצועות שונים. בראשו עמדו מייסדיו: נתן שנקלבאך והנריק ראוך.

מפנה חשוב בהתפתחות המעון בא מאז יוני 1925, בעמוד בראשו עסקן רב־פעלים, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד. מעתה התחיל הציבור היהודי נותן את דעתו על המוסד, שמילא תפקיד חשוב לגבי נערים יהודים שבחרו בחיי עבודה. אחת מפעולותיו החשובות של הוועד הציבורי, שנבחר בשנה ההיא, היתה רכישת בית למעון ברחוב מאטייקו במחיר 5200 דולר, אולם במרוצת השנים התרופפה התעניינות הציבור בקיום המפעל. בית זה, אשר הוציא במשך עשרים וחמש שנים מאות צעירים יודעים לעשות במלאכה ועומדים ברשות עצמם, לא הוערך כראוי.

העסקנים הנזכרים העמיסו על שכמם את הדאגות היומיומיות האפורות, כדי להיטיב את תנאי חייהם של דרי המעון. בוועד פעלו למן 1919 ועד 1939: ד"ר איזידור אורמאן, ד"ר יעקב בודק, אלזה האבר, מאוריצי האובנשטוק, הלנה הולֶר, הירש הורוויץ, ד"ר מנשה הוצנֶקר, ד"ר קארל הלפרן, אייזיק ווידנפלד, מנייה ווידנפלד, מרת ווייסהויז, משה ישראל זייבאלד, טיאפילה זיינפלד, ד"ר בנימין ליברמן, פאני ליברמן, הלה מוזֶר, הניה פוגל, מהנדס יונה פוגל, ד"ר שלמה פריינדליך, לייב צווייג, הירש קריגל, זאב ראגֶר, ד"ר רודולף שיינמאן, אירנה שלוס, ד"ר ברנארד שנור ופאולינה שרייאר.

ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד היה הרוח החיה של המעון, הוא ונתן שנקלבאך לא עזבוהו עד בוא קצם המר.

בית מחסה עברי לנערות עובדות

אחרי מלחמת העולם הראשונה גבר גם בין בנות ישראל ההכרח ללמוד מקצוע, שיהיה להן מקור פרנסה. תחילה היו נערות יהודיות הולכות אצל בעלי מלאכה ובסדנאותיהם רכשו להן ידיעות במקצועות מלאכה שונים. אולם לא כולן השיגה ידי הוריהן לכלכלן ולפרנסן עד שתעמודנה ברשות עצמן. וכך יזמה בשנת 1920 הסתדרות נשים ציוניות „רחל־ה" את הקמת המעון לנערות עובדות. תחילה נשכר בית קטן ברחוב פיוטר סקארגה, אולם משנתחוור שאין הוא מתאים לתעודתו

העז הוועד הראשון לבנות בית בשביל בית מחסה. ביצוע ההחלטה נמסר לקלארה זינגר וכבר בפברואר 1922 התקיימה חנוכת הבית החדש ברחוב גרברסקה, שעליו התנוסס מגן דוד כחול-לבן, בהקמת הבית טרח הרבה אברהם זינגר.

במעון דרו 24 נערות בנות 14-19 שנים, שעבדו ולמדו אצל חייטים, תופרות, כובעניות וטכנאי שנים. גרו בו גם תלמידות בית הספר המקצועי. בתוך כתלי המעון הוקנתה להן השכלה כללית ויהודית וניתן להן חינוך ציוני.

חברי הוועד הראשון היו: קלארה זינגר, יושבת ראש, היא שהקימה את המוסד, ביססה אותו וניהלתו מיום היוסדו ועד ספטמבר 1939, רגינה ביברינג-סגנית (1920-1935), חנה אכסלראד, סופיה הורוויץ, רגינה וואקס, לוניא וולפראם, אידה פיירמאן, לאה קאסווינר, פרידריקה קאלמוס, שרה ריטרמאן ורחל גלרטר. רחל גלרטר בת ר' ברל ואסתר קרפל, נולדה בשנת תרליו (אביה היה חוכר אחוזת אושא ליד טלומאץ', חסיד האדמו"ר מצ'ורטקוב, תלמיד חכם וירא שמים, ואמה, ממשפחת "של"ה" הקדוש, מלומדת גדולה, בקיאה בספרי מוסר ובאגדות חז"ל). בנעוריה למדה עברית מפי הסופר יצחק פרנהוף, שהוזמן לאחוזת הוריה ללמד עברית לבניהם. היתה אשה כשרה, מקיימת מסורת-אבות לדקדוקיה, חרדה לחינוך ילדיה, עושה צדקה בסתר. עסקנית ב"תמחוי העממי" בימי מלחמת העולם הראשונה, חברה חרוצה ב"רחל-ה" ופעילה בבית מחסה עברי לנערות עובדות. זכתה וראתה את ארץ ישראל. בבוא השואה נעקרה עם מליונים יהודים, הי"ד. העסקניות של "רחל-ה" לא חשכו מאמצים להרבות טוב למוסד, שעמד על רמה גבוהה.

בית החולים היהודי

הוקם בסוף המאה הי"ח בעזרתו הכספית של ר' יואל אבי ר' אברהם הלפרן. בצוואתם של יואל ופייגה הלפרן, שנחתמה ב-10 באפריל 1837, רשום "לכלכלת החולים היהודים ולהחזקת בית החולים 20%". אחר ההקצבה לקרוביו העניים של יואל הלפרן בשיעור 30% — ההקדשה לבית החולים היא האחוז הגבוה ביותר. אברהם הלפרן הגדיל את בית החולים, שעליו נוספו שני בנייני-עזר: מושב זקנים ובית כנסת. מסורת היתה במשפחת הלפרן, שאחד מראשיה צריך לדאוג במיוחד לבית החולים. אחרי מות אברהם הלפרן היה חתנו ר' לייביש ברנשטיין (תר"ח-תר"ס) חבר הנשיאות של הוועד המפקח. ר' לייביש יצר קרן להבראת חולים עניים. בית החולים (בקצה רחוב סאפייז'ינסקה, סמוך לקניהינין-מושבה) היה קניין הקהילה והנהלתו האדמיניסטראטיבית היתה בפיקוחו של וועד הקהילה. מבין הוועדות שנתמנו על ידו, אחת חשובות והחיוניות היתה וועדת בית החולים, מורכבת מחברי מועצת הקהילה ומנכבדי הציבור. מצבו החמרי של בית החולים היה תמיד קשה, כי נזקקו לו ביחוד מחוסרי אמצעים ועניים; נטל החזקתו היה, איפוא, רובץ על וועד הקהילה. העירייה הסיחה דעתה מקיומו ובתקציבה לא הביאתו בחשבון. כשפרנסי העיר היהודים דרשו הקצבה בשביל מוסד רפואי זה ענו אבות-העיר

הפולנים: „מי מעכב את היהודים מלכת לבית החולים העירוני?" לא בלבד מטעמי כשרות הוקירו יהודים את רגליהם מבית החולים העירוני, אלא שדחתה אותם גם הרוח האנטישמית הגסה מאסכולת „רוזבוי", שטיפחוהו שם האחיות הרחמניות, והרופא הראשי ד"ר דוברוצקי (שהיה במשך זמן מסויים מיניסטר לענייני דת, חינוך והשכלה) לא מיחה בידיהן ושתיקתו עודדה אותן לכך.

בית החולים היהודי, שהוזנח מאד בימי מלחמת העולם הראשונה, שב למלא את תפקידו מיום שקרל הלפרן הטיל על עצמו את המשימה הכבדה — את הדאגה לקהלה. בין המוסדות הרבים, אשר הסב להם את תשומת לבו היה גם בית החולים, ולקיומו והחזקתו היה חרד במיוחד. חוסר אפשרות לאשפז את החולים, שדפקו על שערי בית החולים, וחוסר יכולת לאזן את תקציבו היו בבחינת צרה מתמדת, שלא פסקה מלהטריד את נשיאות הקהילה. מתוך מספרים לשנה אחת בלבד ניתן לראות מה חשוב היה התפקיד, שמילא מוסד רפואי זה: בשנת 1924 אושפזו בו 361 חולים (192 גברים, 169 נשים), ביניהם 41 איש תושבי הקהילות הסמוכות. ימי ריפוי היו 6579, כלומר 18 ימי ריפוי בממוצע לחולה אחד, מספר חולים ממוצע ליום — 18. מספר החולים שניתן להם ריפוי במרפאה הגיע לכדי 3235 (ביניהם 143 נוצרים).

בעיית בית החולים היתה לנגד עיניהם של ראשי הקהילה אלכסנדר ריטרמן ואנזלם הלפרן, שלא ראו מוצא לפתרונה אלא בהרחבת המוסד הרפואי, הגדלתו ושכלולו בכל המובנים. בשנת 1935 תוכנה תכנית להקמת בית-חולים גדול, בן שתי קומות לששים מיטות, מצויד ציוד רפואי חדיש. לכיסוי חלק מהוצאות הבניה, 120 אלף זהוב, החליט וועד הקהילה למכור את בית המרחץ הרומי. נתארגן וועד ציבורי שעליו הטילה הקהילה את מימוש תכנית הבניה.

חברי הוועד היו: אייזיק רובל, ד"ר קרל הלפרן, שהיה ראשון לתורמים, ד"ר יוליוש ויטלש, הרופא העירוני ד"ר דוד האקר, שבח אקסטמאיר, ד"ר אנזלם הלפרן, ד"ר מכסימיליאן בלומנפלד והרופא ד"ר יז'י רוזנבאום. במשך שלושים שנה שימש רופא ראשי ד"ר יוליוש ויטלש (בנו של המשכיל אלכסנדר ויטלש) ומשנהו בשנים האחרונות ד"ר אברהם יוסף מאיר.

בשנים האחרונות היה קיים הסכם בין וועד הקהילה לבין רופאי בית החולים. על פי ההסכם התחייבו הרופאים להכניס לקופת הקהילה 25 אחוזים של הכנסותיהם מריפוי חולים בבית החולים.

עשרות שנים שרתה בבית החולים האחות הראשית מרתה.

„טאז"

ביאנואר 1924 נוסד בסטניסלאב סניף לאגודה להפצת היגיינה בין יהודים „טאז", שהיה מסונף למרכז בלבוב והיו לו קשרים עם הג'וינט ועם הוועד המרכזי של האגודה בווארשה. בראש הסניף עמדו ד"ר יעקב לויפר, וד"ר ליאון אורדובר. הסניף היה פעיל ביחוד בשכונות העוני. הוא הקים מרפאה, ששירותיה לזקוקים להם היו

חשובים לאין ערוך. נשים הרות היו שואלות בעצת הרופאים שבמרפאה. הפצת היגיינה בין החלכאים והנדכאים נעשתה בקנה מידה רחב. סופקו להם גם סבון ומברשות לשנים.

בשנת 1929 נשלחו לקייטנות 75 ילדים מן העניים ביותר, בשנת 1935 — 51 ילדים, ובשנת 1936 — 60 ילדים. מספר הנצרכים לא פחת, אולם התקציב צומצם. בשנת 1935 חולקו 5040 סעודות-צהרים. ששים ילדים קיבלו מדי יום ביומו סעודות חנם. ל-200 ילדים ניתן שמן דגים.

לצרכי הסניף הקציבו השלטונות הגלויים בשנת 1935—75 זהוב (!) ובשנת 1936 נמחקה אף הקצבה אפסית זו. קרן חוסר עבודה נתנה בשנת 1936—50 זהוב (!) והעירייה הקציבה גם היא אותה שנה 50 זהוב (!). הסניף ביצע, איפוא, את פעולותיו, בעיקר, על ידי הקצבות קבועות של הוועד המרכזי בווארשה והמרכז בלבוב.

משנת 1929 עמד בראש הסניף ד"ר אברהם יוסף מאיר. בוועד היו פעילים מלבד העסקנים הנזכרים: ד"ר איזידור אורמאן, ד"ר טַאוש בירן, ד"ר רחל בריל, הרב חיים גודל ברטיש, ד"ר לינה גולדברג, פנחס דרמאן, ד"ר נלה הלפרן־ווייגרב, מניה ווידנפלד, ד"ר יוליוש ויטלש, טיאופילה זיינפלד, קלארה זינגר, צֶצִיליא יורדאנסקי, ד"ר אברהם כהנא, ד"ר זליג ליבמאן, ד"ר אברהם ליפֶּסמאן, שמעון לופט, אריה מאיר, ד"ר ליאון פייל, ד"ר הנריקה פישבאך (אביה חיים-יואכים היה פקיד וותיק בעירייה), ד"ר אדולף רובין וד"ר נתן שְׁפֶּרבֶּר. לפיקוחו של סניף האגודה היו נתונים ה„תלמוד־תורה", בית הספר „בית יעקב", „לינת הצדק" וגני ילדים.

משהתחילה פועלת אגודת „טאז" נתחסלה „החברה למושבות קיץ", שנוסדה סמוך לגמר המלחמה על ידי שלום זוסמאן ומאריאן האסקלר; בית מרגוע בשביל יתומים וילדים עזובים, שהקימו באחת הקייטנות שבהרים הועבר אחר כך לרשות „טאז".

יעאס

במאמציו של ד"ר אברהם זילברשיין (לבוב־ווארשה, עתה ג'ניבה) ובהשתדלותו של ד"ר יהודה לייב ארנולד נוסד בסטניסלאב במאי 1937 סניף „יעאס" לכל הגליל ולחלק מגליל טרנופול. תפקידיו היו: הגנה על המהגרים, עזרה רפואית ומשפטית להם, סיוע חמרי בצורת הלוואות ופיקוח על הכשרתם המקצועית. בראש הסניף עמדו יצחק אייזיק רובל וד"ר י"ל ארנולד.

העזרה העצמית של הנוער היהודי הלומד

בימי תהפוכות, עם תגבורת המצוקה בין הנוער הלומד מן השכבות העממיות הדלות, נמצא לו דואג, הוא: הילמן, אשר אחרי שובו מן הצבא האוסטרי יסד את „העזרה העצמית", שעמד בראשה עד 1920. בשני חדרים בבית שברחוב קאז'ימייז' 29 היו מתאספים, בשעות אחר הצהרים, עשרות ילדים וילדות, תלמידי בתי ספר

עממיים — פה סעדו סעודות מנחה ופה הורום וחינכום סטודנטים בגימנסיות, בוגרי בתי ספר תיכוניים ואקדמאיים. „העזרה העצמית" סיפקה לזקוקים לה מכשירי לימוד. בשנים הראשונות לא גילה הצבור הבנה למועדון זה, שמילא תפקיד חינוכי-סוציאלי חשוב, תפקיד המיועד לקהלה ושעמסוהו על שכמם באהבה וברצון עשרות צעירים וצעירות. באוקטובר 1921 נבחרה כיושבת ראש צביה הלפרן (מושיץ), שהגדילה עשות בו ולמענו. אחריה עמדו בראש: אדלברט ביברינג, אוסף אייזנשטיין, בנימין טאובנקיבל, נתן קיזלר, מאריאן זיינפלד, רומק נימהין. הדאגה לקיום מועדון „העזרה העצמית" בקרב תלמידים נצרכים, שמספרם עלה משנה לשנה, החחילה במרוצת הזמן מטרידה את שכבות האינטליגנציה המקצועית ואת פרנסי הקהילה, שקבעו בתקציבה סכום מסויים למען המועדון.

וייזכרו אלה, אשר ברוב טרדותיהם וטרחותיהם הצבוריות לא שכחו גם חובה זו: ד"ר מאכס זיינפלד וד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד וצביה מושיץ, בת קרל וסאבינה הלפרן. בנעוריה היתה צביה מושיץ חברה ב„השומר הצעיר". ב-1922 נסעה לברלין, שם המשיכה לימודיה והיתה אחות מוסמכת לניתוחים. ב-1933 עלתה עם בעלה ד"ר יחיאל מושיץ ובני ביתם לארץ ישראל. כאביה כן גם היא קבעה את רוב עתותיה לעבודה סוציאלית. מרבית שעותיה ביום טרודה ב„כלל אל הכלל", מפעל סוציאלי של עיריית תל אביב. בהתנדבות-למופת נשאה בעול דאגות לחיי שעה של אלפי משפחות מוכים. בימי הסכנה של פלישת האוייב הנאצי תיכנה והכינה, יחד עם עיריית תל אביב ו„המשמר האזרחי", את הוצאת הילדים מן העיר וקבעה אכסניות לעת צרה. היתה פעילה ב„הגנה", ראש פלוגת נשים, צעדה בראש נשים מפגינות נגד השלטון הבריטי ואירגנה קורסים לבישול למען חיילי ההגנה. ביתה היה אכסניה למפקדת ההגנה לאזור תל אביב, בו הוכנו מנות אוכל בשביל אנשי ההגנה העסוקים מחוץ לעיר. בכל הנקודות בעיר אירגנה הזנה ואפסנאות לקראת ימי מלחמת השיחרור. ובימי „בין השמשות" שילמה בכספה את מחיר המזונות שהוכנו בביתה לחיילי ההגנה. עם מלחמת השיחרור נתגייסה לצבא הגנה לישראל, שבו שרתה עד אוקטובר 1948 כממונה ואחראית לאפסנאות במחוז תל אביב. ביאנואר 1949 נשלחה על ידי הסוכנות היהודית, אל מחנות העולים במארסייל. שם הקימה בית חולים גדול, שהיתה מנהלתו עד ספטמבר אותה שנה ועבדה בכל להט לבה יומם ולילה ללא הפוגה ולא הניחה למחלה שתקפתה להטרידה מעבודתה. בשובה ממארסייל לתל אביב אירגנה כסות-חורף לעולי תימן. שוב ראינוה מטפלת בנזקקים ל„כלל אל הכלל". עד יומה האחרון הועידה ישיבות בביתה. בת ארבעים ושמונה שנים היתה כשנפטרה בט"ו מנחם אב תש"י. שבע עשרה שנות ישיבתה בארצנו היו קודש כליל לעבודתה הציבורית.

עסקני „העזרה העצמית של הנוער היהודי הלומד" היו: דיאנה ביברינג, שרה ופנינה בארטפלד, מנחם גלר, אדילה הלפלד, רוז'קא הלמאן, דז'יוניא הס, נחמה (נלי) הלפרן, נלה הירש, אדוארד זאלץ, ברונק טרינטשר, ליאון לעוו, מאוריצי פאקר, איזידור קליין, רוז'קא ריכטר, מאוריצי שפירא, הנריק שפיצר, ברנארד שלומוביץ ורוז'קא שמרלר.

בתי כנסת*

1) בית הכנסת הגדול[1] — הגבאים: שמעון גרסטן והירש באנר.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה שימש חזן ראשון ר' יצחק שקולניק. בשנות תרע"ט-תרצ"ט שימש חזן ראשון ר' יצחק הרצשטארק. הוא היה ציוני ויהודי נאמן לאלהיו. בעל נוסח וקול נעים להפליא. אהוב ומכובד וכל באי בית הכנסת נהנו מתפילותיו הנעימות. הוא ניצח על מקהלה, שיצאו ממנה חזנים ששימשו אחר כך ש"צים בקהילות שונות.

2) בית הכנסת דחייטים המכונה „די שניידערישע שול". הכניסה אליו היתה מן הפלוש של בית הכנסת הגדול. הגבאי: י. ברנפלד. בימים נוראים התפלל כאן מוספים ר' חיים קניפל.

3) בית המדרש הישן — מימינו חצר בית הכנסת הגדול ומשמאלו נסמכו קירותיו אל קיר השטיבל של מרא דאתרא. הגבאי: ר' יעקב לינדנר, ממשפחה ידועה בעיר.

4) השטיבל של מרא דאתרא — נסמך לקיר בית המדרש הישן מימין ולקיר בית הכנסת של חסידי וויז'ניץ משמאל. התפללו בו הרבנים משושלת הורוויץ.

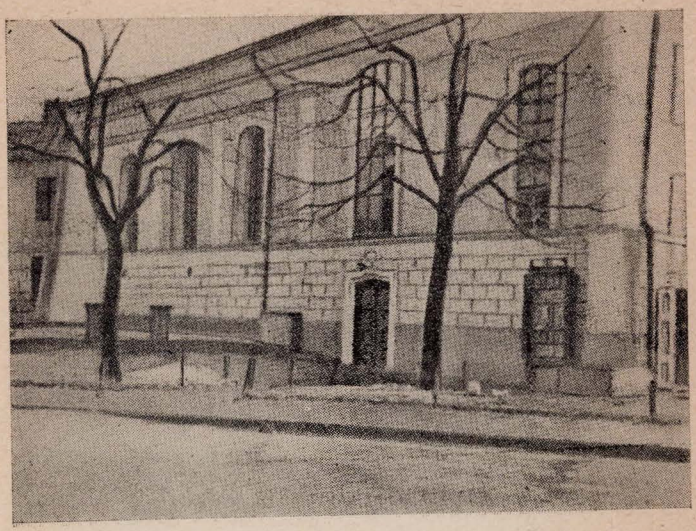
5) בית הכנסת של חסידי וויז'ניץ (ברחוב מייזלש). המכונה די וויז'ניצער קלויז. הגבאי: ר' ירוחם פישל שוואַרץ; הבעל-קריאה: ר' אלתר ליכטמאן.

6) בית הכנסת של חסידי סאדיגורה (ברחוב בָּרָק יוסלביץ), המכונה „די סאדיגערער קלויז". מן הגבאים הראשונים זכורים: קלמן יונאס (סיטונאי מכולת), חסיד צ'ורטקובי ור' אהרן ביטקובר, אביהם של פישל ולייזר ביטקובר. לעתים תכופות היה נוסע אל האדמו"ר ר' אייזיק זידיצ'ובר, ונמנה בין חסידיו הנלהבים. בעל קריאה ובעל תפילה שימש ר' יצחק קרצנר וכבעלי-תפילה בימים נוראים נתחבבו במיוחד ר' יצחק הורוויץ ור' יעקב טננבוים.

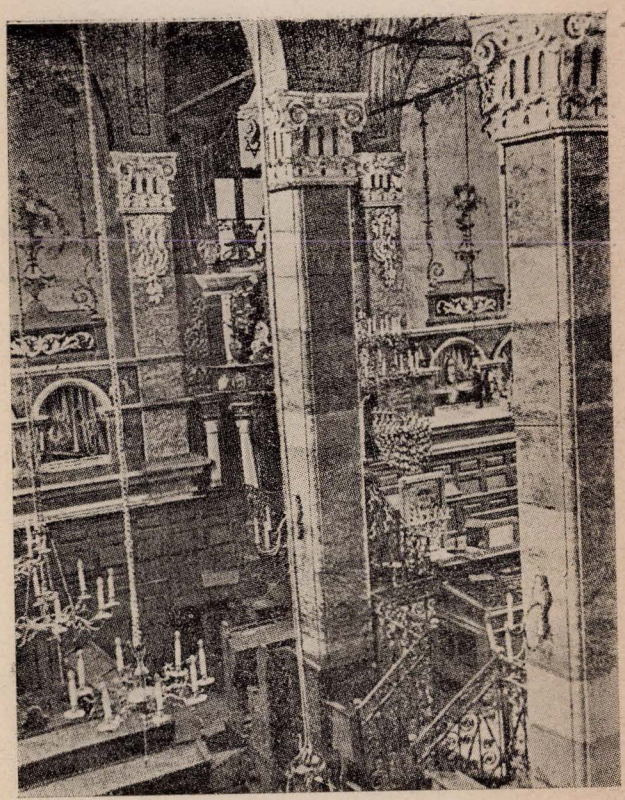
7) בית הכנסת לנאורים. בשנת תר"פ (1920) התחילה תקופה חדשה בתולדות הטמפל[2]. ב-24 באוקטובר נתארגן וועד: ד"ר אליהו פישלר — יושב ראש. ד"ר ליאון ביברינג — סגן, יהושע חיות — גזבר, ד"ר ברנרד פרנהוף — מזכיר, מרדכי גולדשטין — מבקר, ואיזידור יונאס — נגיד הבית. עיקר התפקיד שראה הוועד לפניו, היה בדק הבית, שנפגע מאד בימי המלחמה הראשונה והיה צורך לשפרו מבחוץ ולפארו מבפנים. על השגת האמצעים הכספיים הוטל על אלכסנדר האבר, ברנארד האבר, ד"ר ליאון ביברינג, ליאון קלמוס, ד"ר מאכסימיליאן בלומנפלד, ד"ר דוד יונאס, מהנדס עמנואל ווייגארטן, ד"ר ראובן יונאס, ד"ר ברנרד פרנהוף ומאכס שריאר. הפיקוח המקצועי על שיקום בית הכנסת היה בידי המומחה הידוע, מהנדס יוליוש ריינינגר. במאי 1922 הוחל בדק הבית וכעבור חדשים מספר נפתחו שעריו לכל דורש.

* לפי איזורים. 1. ראה לעיל עמודים 11, 12, 15, 16, 17, 221, 222.

2. ליאון שטרייט: Dzieje Synagogi Postępowej w Stanisławowie. 1939.

בית הכנסת הגדול — המראה החיצוני הקדמי

פנים בית הכנסת הגדול

משיצא ד"ר ברודא את סטניסלאב היה כסא רב ומטיף בטמפל פנוי במשך ט"ו שנים. החוגים, שהתנגדו בימים ההם לרב ציוני, פג עתה כוח השפעתם והיה מוחוור לכל, כי מקומו של ד"ר ברודא לא יוכל לרשת אלא ציוני. ב־24 ביאנואר 1922 נבחר לרב בית הכנסת לנאורים חיים גודל ברטיש, רב באמשטֶטֶן. הוא נולד בסטניסלאב בתרל"ד (1874); אביו, ר' אברהם דוד, היה נכד הרב ר' אברהם דוד וואהרמן, הראב"ד מבוצ'אץ', ואמו פרימה פרל היתה נכדת חכם־צבי. הוסמך להוראה על ידי הרבנים ר' יצחק הורוויץ רב דמתא סטניסלאב, ר' חיים לייביש הורוויץ מקראקא ור' אריה לייביש הורוויץ רבה של סטריא. כאֶכסטרן קיבל תעודת בגרות בגימנסיה ממשלתית בקראקא בהיותו בן 28 שנים. הוא היה חבר אגודת „ארץ ישראל", כל ימיו ציוני פעיל בחיי הציבור הציוניים בעיר. הוא נתמנה גם רב צבאי של חֵיל מצב בעיר ומורה לדת יהודית בבתי ספר תיכוניים ממשלתיים.

בישיבת הוועד, שהתקיימה ב־12 בדצמבר 1926, הוחלט „לְמַנות את ד"ר מרדכי ברודא, מי שהיה רב ומטיף ראשון ועתה הוא סָנאטור ורב בלודז, כפטרון אגודת ההיכל הישראלי בסטניסלאב, על שום זכויותיו המיוחדות והבלתי־נשכחות לטובת המקדש הזה". בהחלטה זו רצה הוועד לתקן מה שפגמו קודמיו לפני תשע עשרה שנה.

אחרי מות ד"ר אליהו פישלר (6 באפריל 1927) נבחר לראש הוועד ד"ר ליאון ביברינג וסגנו היה ד"ר ברנארד פרנהוף. ד"ר ביברינג, שעמד בראש הוועד עד 1932, שירת את הטמפל ארבעים שנה ותרם במידה רבה לכך, שבית כנסת זה קירב לבבותיהם של חוגי האינטליגנציה היהודית אל היהדות ולתנועת התחיה.

ב־1932 נבחר כראש הוועד ד"ר ברנארד פרנהוף. הוא נולד ב־1869 בבוצ'אץ', הוכתר בתואר דוקטור למשפטים באוניברסיטה בלבוב, השתתף כציר בקונגרס הציוני הראשון; משנת 1899 ועד שואַת 1939 היה חבר פעיל מאוד בוועד הטמפל, לו הקדיש את כל שנותיו והטביע בו את חותמו. כציוני בעל הכרה היתה עמידתו לא תמיד קלה; אולם בגלל אפיו הטהור, הליכותיו הישרות ועמדתו המכובדת בעיר וסגולותיו האישיות היתה שליטתו בתוך כתלי הטמפל מורגשת מאוד. הוא ביקר בארץ ישראל ב־1932, 1934 ו־1937.

השם הראשון של הטמפל מיום הווסדו היה: Towarzystwo Świątyni Izraelickiej ובאסיפה הכללית שנתקיימה ביום 23 בפברואר 1930 הוחלף בשם אחר: Synagoga Postępowa (Templum) w Stanisławowie.

מעל בימת הטמפל ניתן ביטוי למאורעות לאומיים–ציוניים, כגון „מרד בר כוכבא", פטירת הרצל (1904), הפרעות בקישינוב (נובמבר 1905), ההחלטה הארצישראלית בוועידת סן־רימו (24 באפריל 1920), פתיחת האוניברסיטה על הר הצופים (1 באפריל 1925), 25 שנות הקרן הקימת לישראל (18 בדצמבר 1926); נערכו גם אזכרות לנשמותיהם של ד"ר ראובן יונאס (1924), ד"ר ליאון רייך (1929), הנשיא ר' נחום סוקולוב (1936).

8) מניין „בית העם", נוסד בתר"ם (1920) על ידי ר' אברהם הכהן קייש ומרדכי רובינפלד. ר' ישעיהו אינגבר, משכיל, ציוני מימי „חיבת־ציון"; ר' שמואל

ווייל, איש מכובד, בעל מוח חריף, פיקח גדול וברור ידוע בעניינים מסובכים; ר' משה רייכמאן; ר' ראובן טננצפף; ר' אלכסנדר פישבאך, מנהל בית הספר על שם הבארון הירש. מראשוני הציונים בעיר, פירסם מאמרים ב„הצפירה" ונדב את ספריתו לקהילה – שימשו גבאים בפרקי זמנים שונים ובהתמסרותם למניין עשאוהו מוסד קבע בשבתות ובחגים. התעשיין יונה יאהר צווה לכתוב ספר תורה והביאו מתנה למניין. חזן קבוע שימש משה טרייגר, תלמידו של יצחק שקולניק, ששימש חזן בבית הכנסת הגדול. ההכנסה הגדולה של המניין נתחלקה בין: „שפה ברורה", הקרן הקיימת לישראל ו„בית העם".

9) מניין ב„תמחוי העממי" (ברחוב בארון הירש). הגבאי – ר' דוד לייב הוכמאן. פה איוו להם הסנדלרים מקום למניין נפרד והגבאי היה מנדל אקשטיין.

10) בית המדרש על שם חנה'לה הורוויץ (ברחוב סוביאסקי). פרנסים שימשו בו ר' ליפא הורוויץ, ר' יעקב הורוויץ, חסיד ויהודי נלהב, ור' יצחק מאיר הורוויץ. בימים נוראים התפלל מוספים ר' פרץ פֶּנְדל ואחרי מותו – ר' אברהמצ'י קאסווינר, ששימש שנים רבות גבאי. בעל שחרית היה ר' קופל קניפל. שנים רבות שימש כאן בעל־קריאה ר' שבתי קרלינר.

11) הקלויז הז'ידיצ'ובי – בבנין בית הכנסת על שם חנה'לה הורוויץ; הגבאים: ר' מאיר פוגל ור' חיים יצחק פינקלשטיין.

12) קלויז של ר' חיים'ל (ברחוב סוביאסקי). הגבאי–ר' לייב לווין. ר' חיים'ל לייפער, נכדו של ר' מרדכי'לה מנאדבורנה, היו לו הרבה חסידים ביחוד מבין פשוטי־העם. הוא נרצח על ידי הנאצים יחד עם בנו ר' דוב־בר.

13) בית הכנסת של הראב"ד ר' אלתר נבנצאל (ברחוב רוגוסקי). הגבאי – ר' הירש נבנצאל; בעל־תפילה – ר' משה קרצנר, בעל־קריאה – ר' מאיר יונגרמאן. עד שבא לעיר האדמו"ר מאוטינייע, התפללו בו גם חסידי אוטינייע.

14) בית הכנסת על שם יעקב ויוסף קיזלר (ברחוב רוגוסקי). נבנה בתרס"ו (1906) על ידי יקותיאל ואשתו שיינדל'ה קיזלר. אחרי פטירתם הסכים בנם אדולף קיזלר, שחי בלבוב, הודות למאמציהם של ד"ר ליאון ביברינג ור' שמרל סובל, למסור את בית הכנסת לידי הסתדרות „המזרחי"*. גבאי שימש בו אביגדור קרמר; בעל־תפילה – לייב לאוטמאן, ובעל־קריאה – אברהם אדלר.

15) בית הכנסת של הרבי מאוטינייע (ברחוב באטורי 4). נבנה אחרי מלחמת העולם הראשונה והתפלל בו האדמו"ר מאוטינייע ר' חיים האגר. בימים נוראים עברו לפני התיבה בעלי־תפילה נודעים לתהילה: ר' אשר רייכר מסוצ'אבה (רומניה) ור' לייבלה שלאין, מחשובי בעלי הבתים בעיר, מנלהבי חסידי האדמו"ר. אליו היו נוהרים ב„ליל כל נדרי" אלפי מתפללים לשמוע אל „יעלה תחנוננו" שלו, שהיה שר יחד עם בניו: נחום, הירש ומאיר. האדמו"ר ר' חיים דרכו היה להתפלל „כל נדרי" וערבית עד שמונה עשרה ור' לייבלה שלאין המשיך מ„יעלה תחנוננו" עד גמירא. הגבאים: ר' בצלאל ווירט ומנדל וָוקָר; בעל־קריאה–ר' הירש לייב שטוקהאמר.

* ראה לעיל עמ' 258.

16) מניין בקצה רחוב באטורי. הגבאים: ר' יונה זיינפלד, ר' משה ספֶּשר ור' שמרל רייז.

17) בית המדרש של הרבי מאזיפאלי (ברחוב קאזימייז'). הוא בית המדרש של האדמו"ר ר' לייזרל בראנדוויין. הגבאים: ר' זלמן הלברשטאם, תלמיד חכם ומשכיל, בעל מנגן ורגיל לעבור לפני התיבה, ור' יעקב פרייפוגל, ציוני, איש עדין ונחבא אל הכלים.

18) באשניער קלויז (ברחוב קאזימייז'). הגבאים: פייביש כ"ץ ומשה שפיגל.

19) בית כנסת על שם א. שטרנהל (ברחוב קאזימייז').

20) מניין קאסווינר – מחוץ לתחום העיר, בבית החרושת ללבנים של ר' הירש קאסווינר, שנשא בהוצאות המניין. בעל-קריאה היה ר' דוד בנימין שופֶּנפֶלד.

21) בית כנסת על שם ברטיש (ברחוב גולוכובסקי, סמוך לגן העירוני). מייסדו ר' אברהם דוד בֶּרטיש, אבי הרב ר' חיים גודל. הגבאי: שמואל זיצר.

22) בית הכנסת על שם חיים צירינג (ברחוב זוסינא–וואלא).

23) בית הכנסת מול מאפיית קירשנבלאט (ברחוב זוסינה–וואלא).

24) בית כנסת על שם יחזקאל הייס (ברחוב זוסינה–וואלא). – הגבאי: השען שלום פוגל.

25) בית המדרש של ר' לייזרל מבורשטין (ברחוב זוסינה–וואלא). הוא בית המדרש של האדמו"ר ר' אליעזר בראנדוויין, הנקרא „דער בורשטינער רבי".

26) בית כנסת (ברחוב סאפייז'ינסקה) – קרוב לבית המדרש של ר' חיים'ל. הגבאים: ר' ראובן הזקן (חותנו של ר' לייב צווייג) ור' חיים מולדובר; ר' נחמן פֶּרר שימש בו ש"ץ ובעל-קריאה.

27) בית המדרש של ר' אפרים הורוויץ (ברחוב סאפייז'ינסקה, בקרבת בית החולים היהודי). – הגבאים: ר' מיכאל בַּנְדָר, ר' יוסף פישר, ר' שמשון רוזנטאל ור' אייזיק שַטנֶר; ש"ץ ובעל-קריאה – ר' אהרן מאגנט, איש ישר ובעל מידות עדינות, אביהם של העסקנים הציונים אברהם ודוד מאגנט.

28) בית הכנסת „קהילת יעקב" (ברחוב סאפייז'ינסקה). סמוך לבית העלמין הישן. מייסדיו: צבי (הרמן) אייגנפלד, אורצ'י דיקמאן, ישעיהו וראובן סוקאל. הגבאים: ר' לייב צווייג ומשה שֶנפלד; בעל-תפילה – מנשה ראובפוגל.

29) בית הכנסת מצד ימין של גשר הברזל שעל הכביש הראשי בדרך לכריפלין.

30) בית הכנסת מעברו השני של גשר הברזל בפרבר המכונה: מייזליש.

31) בית הכנסת „לינת הצדק" (בקרן הרחובות רוגוסקי ובלוואדאר). הגבאים: ר' אברהם מַנְדָל ויצחק לייב ווין. ר' דוד שמרלר שימש בו בעל-תפילה קבוע. בימים נוראים התפלל מוספים ר' יוסל גלאנץ, שנדב שכרו לקרן הקיימת ולהשלמת בית הכנסת על שם יחזקאל הייס.

32) בית הכנסת „אגודת אחים" (בקרן הרחובות בלוואדאר וזדלמאיר). מכונה „די משרתים שול" על שום העוזרים בבתי-מסחר מייסדיו. יש שקראוהו „דעם מגיד'ס שול", משום שהתפלל כאן המגיד ר' שלמה פנחס שוסהיים. הגבאים: יצחק

מַלֶּטֶר ופנחס דֶרמאן. האחרון היה כתובת נאמנה לעניים ולאביונים, מקשיב באורך־רוח לחלכאים ונדכאים, אליו באו, אותו הטרידו בחנותו ובביתו; האזין למרי שיחם וכלכל את משאלותיהם בקהילה ובמוסדות הסוציאליים שלה. עשרות בשנים שרת את עניי „עמך" בשכונת „די נייע וועלט". וזו זכותו הגדולה.

33) בית כנסת ב„תלמוד תורה" (ברחוב בלוואדאר). הגבאים: ר' אהרן וויינר, ר' לייב ראוכר ור' נחום אחירון.

34) בית הכנסת בישיבת „אור תורה" (ברחוב בלוואדאר). נוסד בתרס"ו (1906) על ידי ר' צבי הירש ווייסהויז, שהיה חשוך בנים ועשיר גדול. לפני מותו הנחיל מרבית רכושו לישיבה, לתלמוד תורה, למושב זקנים ולמפעלי צדקה אחרים. במניין הנפרד שנתייסד בו שימש גבאי ר' אברהם סלפֶטֶר.

35) בית המדרש של הרבי ר' נפתלי (ברחוב בלוואדאר). הוא בית המדרש של ר' נפתלי אשכנזי. הגבאי: ש. טוטפֶלד. מוספים בימים נוראים התפלל הזקן ר' אלימלך קאסווינר.

36) בית הכנסת של חסידי צ'ורטקוב, המכונה „די צ'ורטקובר קלויז" (בקרן הרחובות פרדינאנד וזדלמאיר). הגבאים: ר' ברל טריבפֶדר ור' יוסף אייזנשטיין; בעל־קריאה: ר' אליעזר שטוקהאמר, תלמיד חכם מובהק. שם למד שנים מרובות יומם ולילה ר' גרשון שיסלֶר.

37) בית המדרש של הרבי ר' איציקל (ברחוב זדלמאיר). הוא בית המדרש של האדמו"ר ר' יצחק ווילי־קר־אשכנזי. הגבאים: פייביש טאבאק ואהרן רגנבוגן (עתה בתל־אביב).

38) בית הכנסת של ההלפרנים (ברחוב זדלמאיר). נוסד על ידי ר' אברהם הלפרן ואשתו נחמה, בת הגאון ר' יקותיאל אשר זלמן ענזיל, רבה של סטריא. בו התפללה משפחת הלפרן. הגבאי: ר' משה ווינגארטן; בעל־תפילה – ר' ישראל קרצנר; בימים נוראים התפלל בו מוספים ר' משה פרנצוז מקולומייא. תפילתו היתה בוקעת שחקים וזעזעה את כל השומעים. ב„עבודה" שלו ביום הכיפורים הביא את המתפללים לידי התלהבות עד לביטול הגשמיות. בעלי־קריאה היו: ר' ענזיל רוקח ור' לייביש קנֶר, בעל מידות תרומיות. שליש ממשכורתו שקיבל בתור פקיד בבנק גדול, הפריש לצדקה וקבע בבית המדרש קופסה של צדקה לקנות עצים לעניים.

39) בית הכנסת „שבת אחים" (ברחוב האליצקה). הגבאים: ברוך לוקר, לייב פינקלשטיין ושמשון שטרנברג.

40) בית הכנסת על שם ר' שלמה ווייסבאך (ברחוב האליצקה). נבנה לפני מלחמת העולם הראשונה על ידי ר' שלמה ווייסבאך, שהיה חשוך בנים והקדיש כל נכסיו לטובת בני משפחתו ולמוסדות צדקה וחסד שונים. גבאים שמשו: מאיר הופשטֶטֶר והירש ווייסבאך.

41) מניין של הרבי ר' מאֶטיס ממאנאסטרישץ' (ברחוב האליצקה). על שם ר' מתתיהו קטן ממונאסטרזיסקה, בן הרב ר' יצחק מטיסמיניץ, מגזע הבעש"ט, תלמיד חכם ובעל־תפילה נאה. הגבאים: אריה אמסטר וזלמן ספירשטיין.

42) מניין של ר' יעקב פרייליך (ברחוב האליצקה).

43) בית כנסת על שם לינדנר (בפרבר פאסייצנה – המשך רחוב האליצקה). נבנה לפני מלחמת העולם הראשונה על ידי ר' יוסי ואשתו אסתר לינדנר. הגבאי: ר' מנדל קמרלינג.

44) בית כנסת על שם ליברמן. נבנה ע"י פילים ואשתו חיי שרה ליברמן. הגבאים: ר' שמואל ווייל, גזבר צדקה ואיש אמונים של בית ליברמן, ור' מנשה פוגל.

45) בית כנסת על שם האחים אלקנה ודוד הֶסֶל (ברחוב גאזובה). הגבאי: ר' אלקנה הסל, איש מכובד ובעל צדקה, אביהם של פנחס, משה וברנארד הסל.

46) נאדבורנער קלויז (ברחוב גאזובה), בחצר ר' יהושע ברטהולץ. בו התפללו חסידיו של ר' מרדכי'לה מנאדבורנה. הגבאים: ר' יהושע בָּרֶטהולץ ור' יצחק מנדל שאום (עתה בתל-אביב); בעל-תפילה: ר' בריש שטראספלד שו"ב.

47) השטיבל של ר' משה אליעזר כהנא (ברחוב וולצינייצקא, ממול גשר המנהרה). ר' משה אליעזר היה נמנה בין התושבים המכובדים בקניהינין-גורקה. חתנו ר' משה ישראל שוואַרץ וגיסו ר' אברהם כהנא שימשו בו גבאים.

48) בית הכנסת ברחוב וולצינייצקה, מצד שמאל של המנהרה. הגבאים: אברהם בריל, משולם טיגר ויהודה לייב פיינטוך.

49) בית הכנסת בקניהינין-גורקה, מעבר השני של המנהרה. הגבאים: אהרן זילבר, צבי (הרמן) ברייטבארד ואברהם בלייברג. בימים טובים שימש בו בעל-תפילה מנשה הֶנגר; "כל נדרי" התפלל אברהם פייצר.

50) מניין קארל הלפרן באחוזתו בוולצינייץ.

51)* קאלקערס שילעכ'ל – בית כנסת על שם מייסדו יצחק קַלְקַר.

* חמשת בתי-הכנסת האחרונים (מספרים 51—55) זכורים בשכונה "די נייע וועלט" (העולם החדש).

איזור הרחובות: המשך בוואדאר אחרי הרוגאטקה; דלוגה; מלינארסקה; סיימיראצקי; רייטאן; סלונעצ'נה; פרוסטה; קניהינינסקה; 29 לִיסטופאד; זאמקנייצקה; קראווייצקה; אוגרודנה; זוויאנזקאווא; האחים אלברט; יוזפאטה; הובער וחוצימסקה – נקרא בפי כל "די נייע וועלט", על שום שהיה שונה בהרכבו המעמדי-החברתי מפנים העיר. כאן גרו דלת-העם ועניי "עמך" לחוצים ודחוקים בבתים קטנים רעועים והיו מתפרנסים כל ימיהם מעבודה קשה וממלאכה מפרכת-גוף; ולשבחם של יהודי פנים-העיר ייאמר: הם לא רחקו מאחיהם ב"עולם החדש" ואם מכוח המציאות היה חיץ כל שהוא בינם ובין גרי הרובע — היו משתדלים להרסו ולסלקו.

בשכונה ההיא חיו כמאה עגלונים שנקראו בעיר ובינם לבין עצמם בכינוייהם. זכורים: ששת האחים של העגלון הידוע, זלמן לנדאו, שאחד מהם קראוהו היישריק (ארבה), על שום שהיה תמיד אץ-רץ ונחפז; זלמן פניגר, שהיה מכובד על כל יודעיו; זכריהו זמל, שנהנה מאמון רב, היחידי שלא נתכבד בכינוי.

ברחובות: רייטאן ודלוגה איוו להם למושב הסבלים, חסוני-גוף ובעלי שרירים מוצקים, אשר בעת צרה תירגמו את הכרתם היהודית בלשון מעשים ולא טמנו את ידיהם בצלחת. זכורים מעשיהם של ברל שוואגר ואחיו. פה ישבו הנגרים (מספרם כשש מאות) ורובם בעלי מלאכה מצויינים. זכורים הנגרים המומחים המובהקים: לייב האקר, ישראל גרייף, ישראל בר גרייף, מרדכי גרייף ושמעון וואהל.

רובע של מלאכה ומשלח-יד היתה השכונה "העולם החדש".

52) קימל׳ס שילעכ׳ל.

53) די רביצין׳ס מניין — מניין הרבנית, אלמנת ר׳ יענקל׳ה מנאדבורנה.

54) בית הכנסת „הכנסת אורחים״ (ברחוב רייטאן). הגבאי: לייב קריגל.

55) בית המדרש על שם מנדל (ברחוב פרוסטה) על שם מייסדו ר׳ אברהם מַנְדֶל. הגבאי: ר׳ ישראל גרייף. מדי שבת בשבתו הגיד בו שיעורים ר׳ דוד קאסווינר.

לצערנו הרב רק רובם של בתי הכנסת נשתמרו בזכרוננו ומיעוטם נִטַּשְׁטְשׁוּ ויגיעתנו להעלות את השמות היקרים האלה — כל שם ופרשה רוויה חיים ומסורת עַמו — לבטלה יצאה. ויהי צערנו כפרה על חטא שחטאנו בשכחתם.

*

בתי כנסת, בתי מדרש והמניינים — חיי דורות נתקפלו בהם.

בוכים קירות בתי הכנסת, שבהם נטמנו אנחותיהם של רבבות יהודים, אשר מרינתם ותפילתם נדלק בלבותיהם אור חיים.

סופדים כתלי בתי המדרש, שספגו את הניגונים הנוגים, המרוננים של בחורי־חמד ואנשי פרקמטיא שהגו בגמרא, באלפס ובפוסקים.

נאנחים השולחנות הארוכים שנתייתמו מחבורות ש״ס וחבורות משניות — אלה היהודים המוטרדים מדאגות כלכלה ופרנסה שייחדו להם את שעת בין־הערביים לתלמוד תורה.

ומשעה שהציונות כבשה את לבב העם היו בתי הכנסת ובתי המדרש לאפיק־השפעה רב חשיבות.

שבתות קרן היסוד, שנתייחדו בבתי כנסת ונתחבבו על המוני היהודים, הכמהים לשבירת עול הגויים מעל צווארֵיהם, קרבו את באי בתי־הכנסת לעולם היצירה בארץ ישראל.

מאורעות לאומיים־ציוניים, ארצישראליים, הדהדו בין כתלי בית־הכנסת הגדול, ובמחיצות ההוד והקדושה עוררו רבנים ומנהיגים ציוניים לגאולה ולפדות.

צלילי שירת „התקוה״ בין כתלי בית־הכנסת הגדול, אשר במשך ארבעים שנה היו עדים לתלאות העם וצרותיו, ולשמחת העם וחגיגותיו — נָדַמו, נֶאֶלָמו.

דמויות

האדמו״ר מאוטינייע ר׳ חיים האגר

ר׳ חיים האגר, הידוע בשם דער אוטינייער רבי, היה בנו של ר׳ ברוך, האדמו״ר מוויז׳ניץ (בנו של ר׳ מנדל׳ה וויז׳ניצר, שהיה בן האדמו״ר ר׳ חיים מקוסוב וחתן האדמו״ר ר׳ ישראל מריז׳ין). אחרי פטירת אביו, בשנת תר״ס, בא פילוג במחנה חסידיו, מהם נסעו אל אחיו הגדול האדמו״ר ר׳ ישראל מוויז׳ניץ ומהם אליו, אל ר׳ חיים, שהשתקע באוטינייע. סבו, ר׳ מנדלי וויז׳ניצר, השתעשע בו בהיותו צעיר על שום למדנותו; וכלמדנותו כן פקחותו ובשל סגולותיו אלה היו נוהרים אליו אלפי חסידים שבמדינה ומחו״ל, וביחוד מרומניה וצ׳כיה. אחרי

מלחמת העולם הראשונה, כשנחרב ביתו באוטינייע, בא לסטניסלאב לשבת בה.

באסיפת הרבנים בפולין, שהתקיימה בלבוב בשנת תר"ץ, תפס האדמו"ר מאוטינייע מקום חשוב. חסידיו העריצוהו וכל יהודי העיר כבדוהו. הוא נפטר בקראקא בא' חנוכה תרצ"ב בדרכו לווינה, ומשם העבירו את ארונו לסטניסלאב.

אחרי פטירתו ישב על כסאו בנו היחיד, ר' ישראל, הי"ד.

צבי לאקריץ משרידי העיר (עתה בנחניה) מספר: האדמו"ר ר' ישראל והרבנית הסתתרו עד חיסול הגיטו ב־1943 בבונקר אשר בבית שברחוב קאז'ימייז' 28־30. משגילו קלגסי הנאצים את מקום מחבואו מיהר לשם קצין גיסטפו, המרצח קין וציווה על האדמו"ר והרבנית לצאת. משסרבו ירה קין לתוך הבונקר צרור כדורים, שאחד מהם פגע בראשו של האדמו"ר, ואחד – בלבו. הרבנית שנפצעה התחננה אל המרצח, שישים קץ לחייה. „גלי לנו את המקום שבו החבאת את הזהב ואחוס עליך" – צרח הקצין קין. וכשקיבל 1600 דולר הרג את הרבנית הפצועה.

צבי לאקריץ הביא את האדמו"ר ר' ישראל ואת הרבנית לקבר ישראל בבית העלמין הישן.

חתניו של ר' חיים היו: ר' ישראל פרידמאן, האדמו"ר הישיש מהוסיאטין, שנפטר בתל־אביב; אחיו ר' יחיאל מיכל האגר, האדמו"ר מהורודנקה ור' אהרן פרידמאן, האדמו"ר מבויאן.

ר' לייזר'ל מבורשטין

ר' אליעזר בראנדוויין, הנקרא דער בורשטינער רבי, או בקיצור: „דער בורשטינער", היה בן האדמו"ר ר' נחום בראנדוויין, שהיה בנו של ר' אליעזר, הרב מאזיפאלי. האדמו"ר ר' נחום היתה לו חצר בבורשטין ורבים היו חסידיו. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה העתיק את מושבו לסטניסלאב, שרבים מחסידיו גרו בסביבתה, ומשנפטר בתרע"ח ישב בנו ר' לייזרל על כסאו. על פטירתו של ר' נחום מספרים, כי ביום חורף של שנת תרע"ז, ישב עם חסידיו והנה קוזאקים דפקו בחלון ביתו שברחוב זדלמאיר. קמה בהלה, אך הרבי אמר: אני מקבל עלי להיות כפרת ישראל ושלא יינזק אף אחד מישראל. לא יצאו ימים מרובים והצבא האוסטרי חזר לעיר, והרבי נסתלק. ר' נחום חיבר ארבעה ספרים, פירושים על התורה: „אמרי חיים", „אמרי ברכה", „אמרי רצון" ו„אמרי טוב".

חסידי סטראטין־בורשטין דרכם בתפילה בהתלהבות, בקול רם וברוב תנועות. בימים נוראים היה ר' אליעזר נוהג לעבור לפני התיבה ומתפלל פסוקי דזמרה, שחרית ומוסף עד גמירא. הזמר המקובל על חסידי בורשטין הוא „כי לו נאה, כי לו יאה", שהביא אותו אחד החסידים, שבא מלפני ארבעים שנה מארץ ישראל לבורשטין.

חסידי בורשטין ייחדו להם את שבת „ויחי". לשבת זו היו נוסעים המוני חסידים אל חצר הרבי ובריקודים אין סוף היו מתפעלים ומתלהבים, מתעלים ומתרוננים

כשהם מכים באצבע צרדה וקוראים „ויחי – געלעבט! ויחי – געלעבט!". וכך היו ממשיכים עד לאחר חצות של מוצאי שבת.

חסידי ר' לייזרל רכשו לו בית קטן ברחוב זוסינה־וואלא, ושם היה לו גם בית מדרש. ר' לייזרל היה למדן מופלג, בקי בש"ס ומרבה להגות בתורה. בהושענה רבה שנת תש"ב נלקח יחד עם שנים עשר אלף היהודים לבית־העלמין, אולם ניצל בנס. הוא היה בין אלה שלא הומתו ובבוא החשיכה חזרו הביתה. נפטר בחורף שנת תש"ב וזכה להיות נספד כהלכה על־ידי הרב דמתא ר' משה הורוויץ והרב אלטשטאד מקורופין.

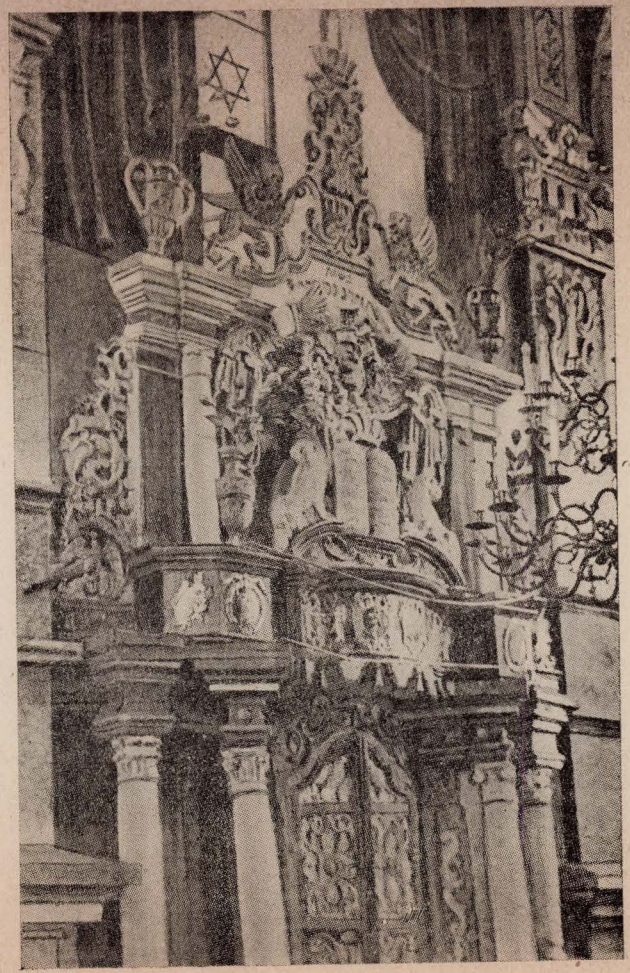
ר' לייזרל מאזיפאלי

ר' אליעזר בראנדוויין, הנקרא דער אזיפאלער, היה בנו של האדמו"ר ר' אוריה בראנדוויין מאזיפאלי ונכדו של ר' אליעזר מסטראטין. חסידי בורשטין שבעיר מספרם לא היה רב די כלכל שני אדמו"רים, צאצאי שושלת אחת. יתר על כן היה ר' לייזרל מאזיפאלי צעיר מר' לייזר מבורשטין, שאצלו היו באים יותר חסידים. ר' לייזרל היו לו חסידים הרבה בין יוצאי גליציה שבגרמניה ואליהם היה נוסע מדי פעם בפעם. הוא היה מפורסם בשיחותיו על מעשי הצדיקים, הבעל שם טוב ותלמידיו, מידותיהם ומדרגותיהם. קולו היה ערב ונגוניו היו מושכים אליו חסידים הרבה. חתנו, הרב ר' שמעלקא בראנדוויין (בן בנו של ר' לייזר מבורשטין), היה תלמיד חכם מובהק ואהוב על הבריות. האדמו"ר נרצח יחד עם כל הקהילה.

ר' איציק ווייליץ'קר

ר' יצחק ווייליץ'קר־אשכנזי, איש סוקאל, בן ר' יעקב הירש צבי ווייליץ'קר, תלמיד חכם גדול ועשיר מופלג (מגזע התבואות שור ור' איציקל מהמבורג) – היה חתנו של האדמו"ר ר' אנשיל אשכנזי, שנקרא: „סטניסלאבער רבי", אבל בעיר קראוהו: „אלעסקער רבי", משום שהיה חתנו של הצדיק ר' הניך מאלעסק, בעל מחבר ספר „לב שמח" (שהיה חתנו של האדמו"ר ר' שלום רוקח, ראש שושלת בלזא). בשנת תר"ן (1890) עלה יחד עם משפחתו לארץ ישראל והיה גר בעיר העתיקה בירושלים ובכל שנות שהותו בה לא החסיר יום אחד מלהתפלל מנחה על יד הכותל המערבי. בשנת תרנ"ז, כאשר נפטר חותנו האדמו"ר ר' אנשיל אשכנזי, נקרא ונתבקש על ידי החסידים לשוב לסטניסלאב. כל ימיו השתוקק שוב לעלות לארץ ישראל. הוא היה למדן והיה הוגה בתורה כל ימיו. בבית המדרש שלו (ברחוב זדלמאיר 45) היו לומדים תורה ברבים. בנו הוא ר' אלכסנדר אשכנזי, שהיה שנים רבות ראש הוועד המנהל את ישיבת „אור תורה".

בהושענה־רבה תש"ב, יום הדמים הידוע, הוציאו בעגלות אלפי יהודים אל בית הקברות וגם את האדמו"ר ר' איציקל בתוכם. מרוב חולשתו הוציא נשמתו בדרך בין היהודים, והמרצחים לא פגעו בו. הוא הובא למנוחת עולמים בבית העלמין.

ארון הקודש בבית הכנסת הגדול

כיור משנת ה׳ של״ג

ר' נפתלי אשכנזי

בן הרב הצדיק ר' אנשיל אשכנזי, בנו של ר' יואליש אשכנזי, רבה של זלוצ'וב, מחבר ספר שאלות ותשובות מהר"י אשכנזי (היה בנו של המקובל ר' משה דוד אשכנזי אבד"ק טולצ'יב—הונגריה, ובסוף ימיו עלה לארץ ישראל, נתקבל לאב בית־דין בצפת ושם מנוחתו כבוד). ר' נפתלי היה ידוע בשל מידותיו הטובות ובשל פיקחותו. היה מושך לב רבים. סוחרים היו שואלים בעצתו וחסידים באו אליו מרומניה הישנה ומבסראביה. בביתו ברחוב בלוואדאר היה לו בית המדרש משלו. הוא נפטר בתרפ"ח. את מקומו מילא בנו יחידו ר' אנשיל אשכנזי, שנרצח בידי הנאצים.

ר' צבי הירש אשכנזי

גם הוא בנו של הרב הצדיק ר' אנשיל אשכנזי. עד תרע"ד גר בסטניסלאב והיה דיין ומורה צדק בקניהינין־גורקא. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נמלט לווינה, שם יצא לו שם כאדמו"ר ויקראוהו: „דער סטניסלאבער רבי". עם פלישת היטלר לווינה חזר לסטניסלאב וכאן נרצח בידי הטמאים. הוא היה תלמיד חכם גדול ובעל צדקה.

הרב אלטשטאד מקורופין

חתן הרב ר' יחיאל מיכל היבנר, רבה של ניזניוב. מקודם היה אב בית דין בקו־רופין ואחרי מלחמת העולם הראשונה השתקע בסטניסלאב. תלמיד חכם גדול, בעל מידות טובות, חביב ומכובד על הבריות. חבר הוועד המנהל את „תלמוד תורה".

הדיין ר' אברהם שלום קנר

עשיר מופלג, סוחר ובעל צדקה. בעסקיו לא שיחקה לו ההצלחה והפסיד ממונו. אולם הציל תורתו ותלמודו עמו. ולפי שהיה חריף גדול הזמינה אותו הקהילה כחבר בית הדין ובאצטלה זו שימש בשנות תר"ס־תרע"ו.

ד"ר שמעון (פליקס) ברגהוף

דמות פופולארית בעיר. מסוצ'אבה (בוקובינה) בא לגור בסטניסלאב, הילכך היתה בביתו הגרמנית השפה המדוברת. הוא עצמו התקשה באידיש ודיבר עם החולים שלו אידיש מגורמנת. קטן קומה, בהליכתו ראשו תמיד מופנה לצד והוא רץ־אץ. כל פוגשו ידע שהוא ממהר אל חולה עני; שכן לא היה נוסע, אלא הולך ברגל, אף שהיתה רווחת מימרה: איזהו רופא מכובד, כל המדבר בלשון אשכנז ונוסע בכרכרה. החולים שלו לא היה לאל ידם לשלם לרופא דמי נסיעה והיו רבים שקצרה ידם מלחת לו שכר טירחה ולאלה הוא היה תוחב מטבעות לקנות סמי רפואה. גרי הבלוואדאר

ו„העולם החדש" (די נייע וועלט) היו הפאציינטים שלו. מעולם לא סרב ללכת אל חולים והמשיך לבקרם אף שלא קיבל שכר טירחה, גם בלילה טרח לבוא אצלם ולא אירע שימאן להענות לקוראיו בלילה. עסק במקצועו כמעט עד יומו האחרון. היה מטופל במשפחה ובביתו היה עוני לעתים קרובות. הוא עמד לימין רבים והרבים לא עמדו לימין משפחתו בצר לה אחרי מותו. כארבעים שנה ישב בסטניסלאב והיה שליחו הנאמן של המלאך רפאל. המון העם אהבוהו וכבדוהו.

ר' אפרים הורוויץ

דמות־יהודי יחיד במינו, חסיד ואדוק, בשבת חבש לראשו מצנפת־סאמט (כדרך היהודים ברוסיה), לבוש ז'ופיצע־אטלס, חגור ממתניו למטה חגורת משי עבה ושני זנבותיה מופשלים מאחוריו. בכל זמן התפילה והקריאה עמד על רגליו, כפוף עד לברכיים, לקיים „כי לך תכרע כל ברך", האריך בתפילתו והיה משמיע תכופות אנחות עמוקות. בשבת לא היה מדבר אלא בלשון הקודש, עד אחרי הבדלה.

חנה'לה הורוויץ

בת ר' יואל ופייגה הלפרן ואחות ר' אברהם הלפרן. נישאה לר' ישראל הורוויץ. בעלת בית מסחר הגדול ביותר לבדים ולאריגים, שיצא לו שם־טוב במדינה ובארצות השכנות בשל מבחר הסחורה וטיבה ובשל ישרות בלתי מצוייה של חנה'לה, שניהלה את העסקים בהצלחה רבה. חנה'לה הורוויץ היתה דמות אצילה, צדקת בנפשה ובמעשיה. הסתפקה ברווחים מועטים וחילקה כל שנה כעשרים אלף גולדין למוסדות צדקה ולעניים; יסדה קופת גמילת חסדים, שהלוותה כספים לנצרכים במשכונות ללא־רבית. לפני מותה חילקה את כל הונה לשנים עשר חלקים כמנין יורשיה לרבות את עצמה, שלקחה גם לה חלק בין היורשים. בחלקה שלה צוותה לבנות בית מדרש (שנקרא על שמה) ולהקים בית מרחץ ומקוה־טהרה, מלבד סכומים גדולים שרשמה למוסדות תורה ולמפעלי צדקה וחסד. כן צוותה שכל המשכונות יוחזרו לבעליהם והם פטורים מלהחזיר את חובותיהם.

חייה של חנה'לה הורוויץ היו חיים של עושר וכבוד, עושר שמור לבעליו לטובה ולברכה.

ר' חיים ליבמאן

חותנו של ד"ר אברהם זוסמאן. סוחר מכובד בחוגים רחבים. מראשוני הראשונים שפרשו את הדגל הציוני כאשר תומכיו היו מעטים ומבית רבו המתלוצצים. אחד הלוחמים העזים במתבוללים. אף שהתנגד ל„לאנדעס־פאליטיק" כתפקיד ציוני, נשא בעול מלחמת הבחירות הציונית לפארלאמנט האוסטרי בשנים 1907, 1911. ר' חיים ליבמאן היה דמות נאה, יהודי גאה וציוני נלהב. בניו עלו לארץ ישראל כחלוצים.

בן ששים ושמונה שנה היה כשעלה עם אשתו צפורה בתרצ"ד לארץ ישראל. נפטר בתרצ"ו בתל־אביב.

ר' יוסי לינדנר ור' שאול בנו

ר' יוסי לינדנר בעל בית חרושת לשכר ובעל בתי־זיקוק ליין־שרף, שבנה בפרבר פאסייצנה שנים מרובות לפני מלחמת העולם הראשונה, יצאו לו מוניטין בעיר ובסביבה בשל שרשיות־יושרו בעסקיו, חין הליכותיו, אורחות־חייו שהיו יהודיים־כשרים, יציבים ובשל מעשיו הטובים. היה לו בן, ר' שאול, ושלוש בנות, ואחת החלטתו להשיאן ללמדנים ולתלמידי־חכמים בעלי יחס אבות: דרעיו'י נישאה לר' בריש גלרנטר מבורשטין, למדן מופלג, בעל סמיכה להוראה, איש משכיל; פסיל נישאה לר' יעקב מרגליות מברודי בעל היתר הוראה ובקי בש"ס ופוסקים; ויריס נישאה לר' זלמן הלברשטאם, תלמיד חכם ומשכיל. שלושת חתניו לא עשו את התורה קרדום לחפור בה וכל ימיהם קבעו עתים לתורה.

ר' שאול לינדנר נולד בתרכ"ה ונפטר בתר"ץ. בגמר מלחמת העולם הראשונה חזר מווינה לסטניסלאב ובנה מחדש את מפעלי החרושת של אביו והקים בית־חרושת לשמן. נאמן לבית אבותיו, המשיך במסורת אביו. היה נדבן ומכובד על הבריות; תמיד פוסע פסיעות קטנות וממעט בדיבור; קומתו התמירה, המוצקה, שהתמשכו עליה קווי־אצילות, עוררה אליו יחס של דרך־ארץ. היה חבר בוועד הקהילה כשליח „המזרחי". אשתו מלכה'לה (מבית לעוו, ילידת שנדישוב) היתה עזר כנגדו והיתה פעילה בכמה מוסדות צדקה. בתם הבכירה חיה, שנישאה לאהרן האלר (מת בתר"צ) נרצחה על ידי הנאצים בגיטו שבעיר יחד עם בנה איגנאץ ובתה הלה; בתם שרה נישאה למארכוס לינדנר (שניהם מתו לפני השואה); בתם בלימה נישאה לד"ר מנשה לינדנר – ציוני פעיל – שנספה על ידי הנאצים. היא ניצלה מן ההריגה והיה עתה בחיפה. בנם יעקב ואשתו אדלה נהרגו עם כל בני משפחתם. משפחת לינדנר היתה אחת המשפחות היהודיות המושרשות והיפות שבעיר.

עורך־דין ד"ר ארתור מלר

ממשפחת רבנים, בעל ידיעות בלתי שכיחות בתורת משפטים, ידע תלמוד והגה ביחוד ב„חושן משפט". זכרון מופלא היה לו, בעל אופי מוצק, דובר מישרים ואינו תלוי בדעת אחרים. השופטים לא אהבוהו, אולם היו מוכרחים לכבדו וגם אנשי העיר התייחסו אליו ביראת הכבוד. כל אשר לו משפט אזרחי כבד־משקל בא אצלו. בענייניים פליליים לא טיפל. סירב לקבל לידיו משפט שיש בו משום סתירה בין הופעתו לפני כס המשפט ובין מצפונו.

מעשה בשופט, שנתמנה ראש בית משפט מחוזי והיה מציק מאוד לעורכי־דין ולקהל ואף בשעת דין ודברים לפני כס המשפט היה מתחצף כלפיהם. ביום מן הימים

היה ד"ר מלר הנפגע, אולם הוא לא מחל על כבודו והטיח כלפי השופט: בהתנהגותך אתה פוגע בכבודו של בית־הדין.

ר' אברהם הכהן קייש

בן ר' אהרן ואסתר דבורה. נולד בזאבלוטוב בשנת תרכ"ו (1866); אביו בן תורה, חסיד וישר, חינך את בנו בתנ"ך ובגפ"ת אצל מלמדים הגונים. כשהגיע לגיל הבגרות רכש לו קצת ידיעות בשפה הגרמנית ובהנהלת־פנקסים. משנת העשרים ושלוש לחייו התמחה במקצוע סחר יערות ועצים וקשר קשרים עם פירמות בעלות שם עולמי. היה הראשון שהניח יסוד לסחר תיבות ועצים מובחרים מפולין לארץ ישראל וקשר יחסי־מסחר עם „תנובה", „יכין", „פרדס" ו„חקלאי" בפתח תקוה.

טרם דרך כוכבו של הרצל היה אברהם קייש ציוני פעיל כחבר הוועד של חברת יישוב ארץ ישראל „אהבת ציון" בטארנוב, שיסדה בארץ ישראל את המושבה „מחניים". בתמוז תרנ"ז (1897) הקהיל בבית הכנסת הגדול אסיפת־עם גדולה ואליה הזמין כנואמים את ר' לייבל טויבש מקולומייא ואת ר' שלום מלצר מרוהאטין. הפיץ מניות של „אוצר התיישבות היהודית"; השתתף בוועידות „המזרחי" בראשותו של הרב ריינס והיה פעיל בימי מלחמת הבחירות לפארלאמנט האוסטרי ב־1907. בנסיעותיו המרובות במדינה לרגל עסקיו לא הסיח דעתו מציונות ותודות למאמציו נוסדו אגודות ציוניות בערים ובעיירות בבוקובינה ובדרום מזרחה של גליציה.

עד עלותו לארץ ישראל (בתרפ"ד) נמנה עם העסקנים הציונים החרוצים שבשורה הראשונה. היה מראשוני „המזרחי", מראשיו ומנכבדיו; פתיחת בית הספר „שפה ברורה" לאחר מלחמת העולם הראשונה — מעשה רב חשיבות — לזכותו תכתב. ציוני־חלוץ; ראשון לציוני סטניסלאב, שקיים בגופו מצוות יישוב ארץ ישראל. בן חמשים ושמונה עלה לארץ ישראל ויושב לאורך ימים טובים בתל־אביב, נהנה במלוא חיוניותו וערנותו מהגשמת חזון מדינת היהודים. אנשים רבים נעזרו בו. בנו נתן, עסקן חשוב של „פועלי ציון" בראשית ימיה של המפלגה, מת בניו־יורק; בנו אהרן נספה בגיטו סטניסלאב; בנו דויד, אחד ממייסדי הקואופרטיב לנגרות „הארגז", חי בתל־אביב.

ר' נפתלי רוהאטין

בן ר' שרגא פייביל, רבה של זלוצ'וב. נולד בתרמ"א (1881). בנעוריו למד הרבה והתכונן לשמש בכתר הרבנות. לסוף לא רצה להיות רב, אף שהיה ידען גדול; פנה לעולם הפינאנסים ונתמנה מנהל ה„דעפוזיטין־באנק" בעיר. בן ט"ו שנה כתב בעתונים על הציונות; בין עשרים התורמים לבית־נכאות „בצלאל" בתרס"ט (1909) עמד בראש, — בתרמו 50 כתר אוסטריים, סכום ניכר בעת ההיא*. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר לווינה; ב־1940 הוגלה למחנה בוכנוואלד ובנס מילט את נפשו.

* ראה „דער יודישער ארבייטער" 1909 מס. 19.

העפיל לארץ ישראל באניה „פאטריה" ומחופי המולדת גורש לאי מאוריציוס. משם נגאל ב־1945 והגיע לארץ ישראל; היה גר בחיפה בבית בתו מרים ושם נפטר בו' באייר תש"י. אהב את ארץ ישראל והתפעל מכל מראה עיניו. היה נדבן גדול וסייע בסכומים ניכרים למוסדות תורה ולמפעלים סוציאליים בעיר. גם כשהתגורר בווינה נענה לצרכי הציבור בסטניסלאב.

ר' ישראל, החזן מאוטינייע

ר' ישראל שטיינפרס נולד בתרי"ב (1852) בברדיצ'ב. היה משורר יחד עם אברהם גולדפאדן אצל ר' ירוחם הקטן בכורשיל של ברדיצ'ב. משנתייתם מאביו ומאמו נתחנך אצל דודו ר' חנוך מוזר בעיר כמילניק־פודולסק ובה התחתן ונתקבל כחזן. חותנו, שהיה חסידו של ר' ישראל מריז'ין, היה מגניב בכל פעם את חתנו אל סאדיגורה ומשעבר בפעם הראשונה לפני התיבה, שוב לא הניחוהו לעזוב את חצר הרבי. משנת תרמ"ה (1885) השתקע ושהה שמונה שנים רצופות בחצר האדמו"ר ר' אברהם יעקב בסאדיגורא.

בשנים אלו היה מזדמן לחצר סאדיגורה הצעיר יוסל'ה רוזנבלאט (שנתפרסם אחרי כן כחזן בעל שם עולמי) ושם היה מאזין ומקשיב ובולע את ניגוניו וגינוני־נגוניו של ר' ישראל שטיינפרס. בתרנ"ג (1893) בא ר' ישראל להורודנקה ושהה שנה אחת בחצר האדמו"ר ר' שמואל אבא, בנו של ר' ברוך מוויז'ניץ ואחיו של האדמו"ר מאוטינייע. בתרנ"ד, כאשר נפטר האדמו"ר מהורודנקה, נקרא ר' ישראל לבוא לאוטינייע, ומאז ועד תרע"ד (1914) היה חזן בחצר האדמו"ר מאוטינייע. תלמידיו באוטינייע היו בני העיירה: וואהל (פרלמוטר את וואהל הם המחברים של „דאס פינטאלי איד"), ר' אורי אודלסמאן, מי שהיה חזן בבודאפשט, ור' גרשון שפונד. עכשיו שניהם חזנים באמריקה.

ר' ישראל שטיינפרס, שישב משנת תרע"ד ועד תרפ"ז באמריקה, היה מחבר ניגונים וכותב תווים וחיבר הרבה ניגונים חסידיים לזמרה ולריקוד. טוב־טעם וחן עמוק בניגוניו ל„יעלה תחנוננו", „אמנם־כן יצר סוכן בנו", „ומפני חטאינו", „טוב לחסות בה'", „כי הנה כחומר ביד היוצר", „מעוז צור ישועתי", ו„הנרות הללו".

את שנות חייו האחרונות תר"צ (1930) — תרצ"ט (1939) בילה בסטניסלאב, בחצר האדמו"ר מאוטינייע ועבר לפני התיבה בבית־הכנסת שלו. ניגוניו וזמרותיו מושרים בפיהם של אלפי חסידים.

ר' משה שוחט (שטראספלד) הי"ד

דמות מפורסמת בעיר, הכל הכירוהו והכל אמרו: אין בעל תפילה כמשה שוחט. בבית המדרש על שם חנה'לה הורוויץ, שברחוב סוביאסקי, ובבית המדרש הישן, שעמד בין בית הכנסת הגדול לבין השטיבל של הרב דמתא, בהם התפלל בשבתות,

בימים טובים ובימים נוראים. בבית המדרש הישן התפלל בימים נוראים בלבד: מוספים בראש השנה; כל נדרי, מוסף ונעילה ביום כיפורים. לא בשל אומנותו יצאו לו מוניטון בעיר ובסביבה (ואמנם הצטיין גם כשו"ב), אלא בשל קולו הערב בתפילותיו היתה נודעת לו חיבה יתרה מן הציבור. הוא היה חסיד ז'ידיצ'ובי נלהב ובנוסח ז'ידיצ'וב היה אומר בשבתות קבועות בשנה ובשמיני עצרת „מכלכל חיים בחסד". בחמימות רבה ובהתלהבות גדולה היה מדגיש כל אות ואות של סומך נופלים ורופא חולים, ובכל אורך נשימתו היה מאריך קולו ב־„כתר יתנו לך"... הנאה גדולה נהנה קהל המתפללים מ„נקדישך ונעריצך"... כאשר היה מסלסל ב„מתי תמלוך בציון"... מתי, מתי מתי, מתי – היה שואל את הקב"ה – תמלוך בציון? וגעגועים עמוקים התעוררו בלב כאשר דובב בהטעמה מיוחדת: „ועינינו תראינה מלכותך"... תפילתו בשבת השרתה תמיד על באי בית־הכנסת השראת קודש.

מיוחדת במינה היתה תפילתו בימים נוראים. לשחריתים שלו בבית המדרש על שם חנה'לה ולמוספים בבית המדרש הישן באו גדולים וקטנים, חסידים ומתנגדים, יראים ומשכילים, סוחרים ועורכי־דין, רופאים ומהנדסים, ואפילו קומוניסטים יהודים נחפזים וממהרים לבית אלהים: „מיט משה שוחט דאווינט זיך גאר אנדערש" — יעיר לז ללו. רעדה אחזה את הקהל כאשר שאג ר' משה: „אוי־וויי, אוי־וויי, טאטי איך בעט דיך „כלה אל תעש לשארית בני מלך"... והמשיך בבכי: „פדם היום מדין גמור מלחייבם מלך".

הוא היה מרבה בניגונים שחיברם בעצמו והמשוררים הצעירים (שלושת בניו: בריש, אברהם וליפא), שהכינם לכך, עזרוהו והקהל נמצא מסייעו. פתיחה לנגוניו היה: „זכרנו לחיים, מלך חפץ בחיים"... עשר פעמים היה חוזר ושונה, חוזר ומשמיע את המלה „מלך". בין המתפללים נתפשת, מוחשת אווירת ימים נוראים. והנה מעבר לספירה אחרת: שיר לכת, שחיברו ל„אתה הוא אלהינו, בשמים ובארץ, גבור ונערץ". היה משתעשע וחוזר ומשתעשע ב„עצתו אמונה, פעולתו אמת"... עצתו אמונה—אמונה עצתו, וחוזר ומסיים: פעולתו אמת. בשיר לכת זה ראינוהו כשר גדוד מצביא על צבאותיו המקבילים פני מלך. תנועות ידיו וכל עשר אצבעותיו, המתואמות לכל קצב, לכל צליל מורם ולכל צליל מוטעם, שיוו לו חן של מנצח וכל הקהל משתתף עמו ומרגיש עצמו ממש כגדוד, אשר משה הולך לפניו. ומזדעזעים חילי מרום משלהבי אש.

אחרי שחרית עבר לבית המדרש הישן, כשחסידיו מימינו ומשמאלו, מלפניו ומאחוריו מלווים אותו ורבים מזרזים להקדים איש לפני חברו, להידחק לבית המדרש. באו גם רבים מבין אנשי בית הכנסת לנאורים. הוא עצמו הלך לטבול במקוה, הרי היה גם בעל תוקע, והברכה „לשמוע קול שופר" נאמרה ביראה וברעדה נוסח ז'ידיצוב וקולו פולח כליות ולב. בבית המדרש וגם בפלוש—ים של ראשים, כולם עומדים צפופים, דחוקים ולחוצים, בעוצר נשימה, באימה, ביראה ובהכנעה. הושלך הס – „...הנני העני ממעש, נרעש ונפחד מפחד"... חיל ורעדה אחזו את הקהל ובכל מלה ומלה שיצאה מפי הש"ץ אתה חש מעמסת אנחות של דורות רובצת עליה והיא רווית כאב של עמוסי סבל. משוזק: „ש ד י!" במלוא כוח

צדיק ה' בכל דרכיו

הנני העני ממעש

שלושת נגונים אלה של ר' משה שוחט, נמסרו ע"י ידי ד"ר מנדל קאסווינר ורשמם יהויכין סטוצ'בסקי.

קהל
אֵל־רָוּשׁ
עַל הַיְלוּדֵי־חַלְמוּת עַל תִּבָּא אוֹי
לְשִׁשְׁאָ אֵל־רָוּשׁ הַמְעַ
זְאֵב כִּי נִשָּׂא יְדֵי עַל־פִּן נִי־חוּ
הָס־לָךְ אֲהוּבֵי־לִי הַמְקַשְׁבִּים עַל בַּדְּךָ גוֹנְכָ
הִי־לִוְא חָק־ יְצִ חֵי־לִי־אָ
אָ בִּ ־ קְעִ ־ י
שִׁי־ע
אָ נִי־רוֹ ־ אָ
לִ־אָ נוֹן ־ ־ ־ הַ וְ חוּם־רַ אֵל נִי־רוֹ־
דַּי־שַׁ אֵל ־ רָ־וּשׁ הֵי־
כִּי־דַךְ חֲלִי־מַטָּ נָא יְהֹוָה סָ נָא וְהָיָה רָאשׁ־וֹ יוֹם־ָ
ךָ ־ ־ לְ־חוֹ כִּ־וֹ־לְ־אָ שֶׁ־אָ כִּי־דַךְ
לַי־ עָ מִים־חַ־רַ קְשׁ־בְּ לְ מֵד ־ פוֹ ־ן
חַי ־ שׁוֹל עַל־וֹ לַ־ָ
הַמֶּלֶךְ
אָ

יעלה תחנוננו מערב

ריאותיו נעו אמות הסיפים ועמודי הבית רעדו. שאגתו החרידה לבבות... „היה נא מצליח דרכי אשר אנכי הולך לעמוד ולבקש רחמים עלי ועל שולחי"... והיה חוזר: „ולבקש רחמים, רחמים עלי, עלי ועל שולחי" וכל הקהל נענה לו בסילסול. נדכה, שחוח וכפוף, כשעיניו זולגות דמעות היה ממשיך: „ונא אל תפשיעם בחטאתי ואל תחיבם בעונותי". והנה נזדקפה קומתו, הגביה ראשו ובתנועות ידיו כאילו התכונן ליתן פקודה ובקול חוק, קול חוצב להבות היה שואג: „וכל צומותינו וענוייני הפך לנו ולכל ישראל לששון ולשמחה, לחיים ולשלום" ומסיים בקול דממה דקה: „האמת והשלום אהבו"... תפילה זו היתה חוייה עמוקה לכל הקהל. נשתלבו בה צער הפרט ויגון האומה, סבלו של יחיד ורדיפות של עם, בה התעלה והעלה עמו את הצבור, ואף לבבות ערלים בקעה.

אחרי דכאון לב שבאמירת „מי יחיה ומי ימות... אדם יסודו מעפר וסופו לעפר, בנפשו יביא לחמו"... רָנַח לו לקהל בשיר הלכת שחיבר ל„אין קצבה לשנותיך". ואמנם הבין ר' משה שלא יוכל הקהל להתנסות במתיחות שאינה פוסקת ובשעה ש„דרי מעלה עם דרי מטה קוראים ומשלשים בשלוש קדושה בקודש" אין בוכים ואין נאנחים, אלא מתכוננים לכך בשיר ובזמר.

המתח הלך וגבר במלכויות, זכרונות ושופרות. פיסגת המלכויות היתה „עלינו לשבח לאדון הכל"... כשאמר ברתת אברים: „ואנחנו כורעים ומשתחוים ומודים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא"; עיף ישב לכסא, שהוכן לו כשרגליו צמודות על מקום עמדן ואחד מבניו, ר' בריש שוחט, שר: „אלהינו ואלהי אבותינו היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל". הבין ר' משה שתפילת הסיום, תפילה לפני הקדוש ברוך הוא לברכה – „היום תאמצנו, היום תברכנו"... אינה יכולה להאמר אלא בגיל ובשמחה, עמד וחיבר לה ניגון מעורר ומחזק, שאחריו נמשכו כל המתפללים. שאין נפרדים מבית הכנסת בעצבות, אלא בשיר ותרועה.

עילוי־נפש היה לכל מי ששמע תפילתו בלילי יום כיפורים. הפתיחה ל„כל נדרי" היתה שאגתו: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה"... אור ושמחה שלהם מצפה עדת ישורון. ואחרי שבהתלהבות משלהבת לבבות ובכל הלהט שבנפשו ברך: „...שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה". היתה רוח אחרת מסביב, רוח של קדושה, רוח השראת שכינה. מתיחות הקהל עלתה, גברה וחזקה בשעת „יעלה תחנוננו מערב ויבא שועתנו מבקר"... שוועת עם מורדף ומושרף, קול מעונים במסרקות פיפיות, נאקת טף וישישים בעינוי עיפים עלו־בקעו בין כתלי בית המדרש. באינטרפרטאציה של ר' משה שוחט ל„יעלה תחנוננו" היו בה סודיות, דבקות והשתפכות נפש לפני רבון העולמים.

גם „סלח־נא אשמות ופשעי לאמך" ו„אמנם כן, יצר סוכן בנו" נאמרו בנעימה עמוקה והיה שפוך עליהן רוח חן ונעימת תחנונים וכן ב„חמול עלימו ממרומיך" או ב„קולי שמע, וראה דמע, עיני, ריב ריבי, שעה ניבי"... הגונים השונים הדקיקים בקולו נעמו מאד לקהל, שיחד עם הש"ץ טען לפני השופט העליון: ריב ריבי, שעה ניבי. אותו ערב הרגשנו שיום כיפורים הוא „יום הקדוש".

במוסף התעלה לשיא ב„עבודה". בהתעוררות רבה התחיל: „והכהנים והעם העומדים בעזרה"... וכולו אפוף אש, מניע שתי ידיו, כשאצבעותיהן קמוצות, המשיך: „כשהיו שומעים את השם הנכבד והנורא מפורש יוצא מפי כהן גדול". הרגשנו שהננו בעולם אחר, עומדים על הר הבית ורואים „אמת, מה נהדר היה כהן גדול בצאתו מבית קדשי הקדשים בשלום בלי פגע". הוא סיים את תפילת מוסף בשיר לכת החביב עליו ועל הקהל: „היום תאמצנו, היום תברכנו לטובה"... ואמנם שונה היה שיר לכת של היום מזה של ראש השנה, כי מדי שנה בשנה היה מוסיף בזמרותיו ותפילותיו גונים רבים, גונים חדשים.

אחרי מוסף יצא החוצה, לשאוף אויר צח, מאחר שהיה ער כל הלילה בבית המדרש. אז ראינוהו יושב על הכסא מוקף חסידיו. מה יפה היה אז מראה פניו: עטוף טלית תורכית כבדה, מצהיבה, לבוש קיטל, חגור אבנט כסף, בראשו כיפה של בד כבד רקומה ושזורה חוטים מוזהבים, וזקנו הארוך המוכסף יורד על פי מידותיו. עיניו החדות מביעות רוך ופניו היו מאירים, כאילו רצה לאמר: עוד קרב חשוב לפני – נעילה – ואתם תלכו עמי בקרב. בינתיים נתמלא בית המדרש מפה לפה ובין הקהל רבים הבאים מדי שנה בשנה במיוחד ל„נעילה" שלו. נעימה חדשה הטיל לתפילה זו. ההתכוננות וההתלכדות הפנימית–כבשעת כל נדרי. דומית קודש וחרדת קודש בקהל, הלבבות הומים ופועמים: „יתגדל ויתקדש" ואלפי קולות עונים ומסייעים לו. מזועזע היה הצבור כשהיה מתרפק ובוכה, בוכה ומתחנן: „אזכרה אלהים ואהמיה... מדת הרחמים עלינו התגלגלי". הרגשנו, שכולנו מתדפקים ומתרפקים על כסא הכבוד ומיתרי לבנו רעדו כאשר שאג: „ותצילנו מכל גזרות אכזריות, כי לך לבד עינינו תלויות" ועד „לשנה הבאה בירושלים" לא רפו מיתרי כינורו.

דלה הלשון להעריך נעימת תפילתו של ר' משה שוחט. קולו–טנור לירי שלא נסדק ולא נפגע, עד יומו האחרון. ופעם-אירע, שהוא חלה והרופאים ציוו עליו מנוחה שלימה. הימים נוראים ממשמשים ובאים – היוכל לעמוד באיסור זה? הוא לא שמע לעצת רופאיו. נאזר בגבורה התפלל אותו יום כיפורים ללא פגיעה, כשרופא עומד כל הזמן על ידו. בין התיבה לבין המתפללים לא היתה מחיצה, כי היה ר' משה שוחט שליח ציבור שתפילתו „כתפילת זקן ורגיל ופרקו נאה וזקנו מגודל וקולו נעים ומעורב בדעת עם הבריות", והבריות אהבוהו. תפילתו היתה רציטאציה עריבה לאוזן ורב היה כוחו באינטרפרטאציה, ומשום שהיה בעל נפש ובעל רגש וחסיד נלהב יכול היה לצלול למעמקים ולדלות משם כל אשר ידו תשיגנו.

הידע, שהוא מילא תפקיד חינוכי-לאומי גדול? נוער, שלא היה להוט אחר קיום מצוות, נמשך לבית הכנסת אחרי ר' משה שוחט, ששילהב בלבותיהם של אלפים את אהבת העם וקדשיו. עוד יש רבים כיום בארץ ישראל, בעיר ובקיבוץ, במושבה ובקבוצה הזוכרים היטב את תפילותיו על כל תגיהן וגווני-גווניהן.

בן שמונים לגבורה התפלל; דמו נשפך בהושענה רבה תש"ב (12 באוקטובר 1941) יחד עם כל בני עדתו, הי"ד.

בניו: הבכור, ר' בריש שו"ב, חסיד בלזא נלהב, שעשה ופעל במסירות ובהתמדה לישיבת „אור תורה"; אברהם'צי, היושב באמריקה, וליפא, עליו היתה תפארתו, שהיה מרא דאתרא בקהילת קוזובה.

וכך היתה אחריתו המרה: בהושענה רבה תש"ב, יום טבח לשנים עשר אלף יהודי העיר, היה גם הוא, בן השמונים, בכללם. התעטף בטלית ואמר בקול גדול באזני הטובחים: נבלים אתם, וכנבלים תמותו, צעק שמע ישראל ונפל למטר-היריות.

בני סטניסלאב שנפלו במלחמת השחרור

שמעון הולנדר

אביו ר' חיים – חבר חשוב של „המזרחי", חסיד, תלמיד חכם משכיל ונדבן. שמעון היה חבר ב„בני עקיבא", וכשעלה לארץ נצטרף לקבוצת אברהם בכפר פינס. היה בין הראשונים בקבוצה שעלו לכפר עציון. שימש עגלון בקבוצה וכשהתעקשו פרדותיו ומאנו להישמע לו – היה מניף עליהן שוטו: אצלי לא תהיו בני ישיבה; הלוך תלכו! היה בעל קול ערב ונעימה של שברון לב בקעה מתפי-לותיו בעברו לפני התיבה במוספים לימים נוראים. בד' באייר תש"ח, ערב הכרזת המדינה, נפל בקרב האחרון על כפר עציון יחד עם שאר גבוריו. השאיר אשה ושני ילדים.

זלמן וויינטר

בן משה ורחל (עתה בתל אביב). בהיותו תלמיד הגמנסיה היה מתעמק בדברי הנביאים וחזונם. עמל בן עמלים, גדל בעוני. בעודו נער התחיל לעבוד, אולם לא פסק מתלמודו. כחניך „גורדוניה" ומדריך בתנועה המאוחדת יצא להגשמה ולהגנה. בן ט"ו שנה הצטרף ל„שורה" ומאז נשא באהבה ובאמונה בעול מצוותיה וחובותיה. היה חבר הקבוצה „מעיין ברוך" ואהוב עליה מאד.

בב' בטבת תש"ח הותקף על ידי כנופית ערבים, שארבה לו בדרך בין מעיין ברוך ובין כפר גלעדי. חבריו שאצו לעזרתו מצאוהו הרוג, כשהוא מגן ומכסה בגופו על ילד שהוליכו לבית הספר. הילד ניצל וכדור המרצחים ניתק פתיל חייו של זלמן בן י"ט שנה.

משה בן מנחם כהן

עלה בתרצ"ה. עבד בתור פועל ושומר במגדיאל. במלחמת העולם השניה התנדב ליחידה העברית, הארצישראלית שבצבא הבריטי. טבע עם מאה וארבעים חבריו, חיילי ישראל, בים התיכון ליד האי מלטה.

זאב (ויליו) נדלר

עלה בתרצ"ה. בימי המאורעות תרצ"ז נהרג ליד כפר סירקין בעלותו על מוקש.

ברוך פייאר

אספורטאי מובהק באגודת האספורט „הכוח". חבר „הגנה" נאמן. בימי מלחמת השחרור נפל ליד נתניה.

עמוס פנצר

בן חיים ושרה (עתה בקרית חיים). תלמיד חרוץ ומצטיין. מדריך בתנועת השומר הצעיר. חבר „הגנה", גדנ"ע וחי"ש. עם מלחמת השחרור התגייס תחילה לגדוד 21 „חטיבת כרמלי", ולאחר מכן לפלמ"ח. השתתף בפעולות קרביות בעמק זבולון, הגליל ובנגב. בן תשע עשרה נפל בקרב על אשדוד, בסיון תש"ח.

זישה פנקס

בן בצלאל ומרים. נולד בתרע"ו. בעודו ילד עלה לארץ ישראל עם הוריו, שהשתקעו בחיפה. בסיימו את לימודיו בגימנסיה ע"ש ביאליק נכנס בעול העבודה ועזר לאביו, נגר־מומחה, בסדנתו. בתרצ"ה הצטרף לשורות „הגנה"; חבר „הפועל"; כמדריך לחובבי טבע נהירין היו לו שבילי הארץ. היה בין ראשוני מכבי־אש מתנדבים בחיפה. בצבא הגנה לישראל – מפקד כתה. בשורות „חטיבת כרמלי" השתתף בקרבות רבים. נפל בקרב סג'רה בג' בסיון תש"ח. הניח אשה.

מתתיהו קאוואלר

בן זאב וחנה. נולד בתרס"ה. עלה כחלוץ בתרפ"ו; עבד בקבוצת שילר. מכונאי ופועל בבניינים. עשרים ושתים שנה היה חבר נאמן ומסור ל„הגנה". בט"ו באדר ראשון תש"ח נפל ליד רחובות. השאיר אשה ושלושה ילדים.

יוסף קופלר*

נולד בתרפ"ג בבית ציוני־מסורתי. בעודו ילד עברה משפחתו לדרזדן. שם למד בבתי ספר כלליים וכן בת"ת של קהל החרדים ובישיבת ד"ר הופמאן ב־פראנקפורט ע"נ מיין. בן תשע הצטרף לתנועת „תורה ועבודה" ועלה ארצה בתרצ"ח עם חברת הנוער, שנתקבלה במקוה ישראל. מראשוני הגרעין „אמונים" ומפעילי הקבוצה שהתיישבה בעין־הנציב בתש"ו. בראשית תש"ז עלה ירושלימה ושימש מזכיר הסמינריון למדריכים דתיים מטעם המחלקה לעליית ילדים ונוער של הסוכנות היהודית. בעודו נער הצטרף לשירות הבטחון ובימי מלחמת העולם השניה השתתף

* ראה ספר „ל"ה אשר נפלו בהרי חברון" בהוצאת המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, ירושלים תש"י, עמוד 219.

בפעולות צבאיות מעבר לגבול הצפוני. בפרוץ מלחמת השחרור היה סעיל בהגנת ירושלים ובין ל"ה הצעירים, אשר נפלו בהרי חברון בחושם לעזרת גוש עציון, מת מות גבורים בחמשה בשבט התש"ח.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים של הגבורים והקדושים שמסרו נפשם על קידוש שם ישראל ועל הגנת מולדתו.

סיום

בדחילו ורחימו נטלתי על עצמי את המטלה הכבדה לספר תולדות קהילת סטניסלאב בשנות תרע"ט–תרצ"ט.

ודאי שלא מציתי את קורותיהן של עשרים שנות קיום קהילה, על חייה ותקוותיה, מאבקיה והישגיה של עדה בת חמשים אלף יהודים, גדוד מגדודי ישראל שנלחמו בעוז וגבורה לזכויות האזרח בין אזרחים ולזכויות לאום בין לאומים.

אין בארשת שפתי להביע את הוד הדרתם של אלפי תינוקות של בית רבם הטהורים והתמימים ואין בפי לתאר את מסירותם של אדירי התורה להרביץ תורה בישראל ואת שקידתם־נאמנותם של מורים להקנות דעת הלשון העברית דעת עמנו.

מי ימנה מספר לעסקנים־מתנדבים עושי צדקה בכל עת, מי ימלל את חיבוטיהם ונפתוליהם של המוני־עם, סוחרים ובעלי מלאכה, במאבקם על חיי שעה וחיי עולם ומי יספר לדורות מעשיהם של יקירי הקהילה, ראשיה, ודבָרֶיה, מנהיגיה ולוחמיה.

דל קולמוסי לדובב את סערת השמחה של גדודי נוער יהודי שנחלץ לחיים של חלוציות במולדת ולצרור בצרור עלים את גנזי חייה של הקהילה על כל תאיה, חוגיה, שכבותיה ורבָדֶיה.

אם קבלתי על עצמי משימה נשגבה זו לא עשיתי זאת אלא כדי להציל מתהום הנשיָה כל הזכרונות שזכרתי, כל שמצאתי בתעודות עד היום הזה וכל שהעידו בפני זקני העיר וצעיריה, שהגיעו לארץ בשנות הטובה והמעטים שניצלו ממבול הדמים אשר הציף את קהילתנו בתוך שאר קהילות הקודש.

עשיתי כמיטב יכולתי, – יבואו אחרים מבניה ומאוהביה ויעשו כמיטבם להגדיל ולנַשֵּא את שם תפארתה של סטניסלאב עיר מולדתנו – יחי זכרה לעד!

דב סדן

נוסח סטניסלאב

(ציון לספרות)

א

הנדרש לדבר-אזכרה והערכה לקהילה מקהילות-ישראל, שאויבינו עקרוה ממפת-הקיום והחיים ואנו מבקשים לנוטעה במפת-התודעה והזכרון, חייב תחילה בתשובה לשאלה משולשת: מי נחרב, מה נחרב ואיך נחרב. מי נחרב — כלומר הנפש, כלל-הנפשות, יורשי דורות, אם רבים ואם מעטים, הכל כגורל הקהילה ותולדתה; האוכלוסיה, שהיתה הממשיכה החיה והפועלת של הקהילה והתפתחותה על דרכה ודרכיה, על מגוונתה הסוציולוגית והאידיאולוגית, הכל לפי הזרמים שחילחלו אותה ולפי חלוקתה מבחינת המעמדות והפלגות וזיקתה לתנועות בקרב העם וסביביו; מה נחרב — כלומר הרכוש, מוסדי-הכלל ומעשי-הפרט, מפעלי-ציבור ועלילות-יחיד, היגיעה בבנין הקהילה, כפי שהיא מחגלמת במכלול הקנינים בחומר וברוח; ולאחר בירור וסיכום של שתי השאלות הראשונות, בסיועה של חזות היסטורית למלוא ארכה של מסילת חייה של הקהילה, באה השאלה השלישית, שאלת-היגון והאימים: איך נחרב, ואפילו התשובה לה אינה שונה במכריע משל כל קהילה אחרת, הרי היא מחייבת התחקות נאמנה בחינת יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, ורק לאחר מתן התשובה לשאלה המשולשת, הרואה את הקהילה כחטיבה לעצמה, באות שאלות אחרות ועיקרן: מה היתה הקהילה לא בלבד כשלשלת חיים לעצמה, אלא כחוליה בשלשלת גדולה הימנה, ומה הם הערכים הקיימים, העשויים להיות נחלה לזכרון ודעת, לא בלבד לצאצאי הקהילה, החיים והקיימים והבאים אחריהם, אלא לכלל גדול יותר, ואף לכלל-ישראל כולו.

ודומה, כי אחת הנקודות החשובות בפרשה זו מתחוורת לנו, אם אנו שואלים: מה נתנה הקהילה לספרותם של ישראל, מה יצרו בניה או גידוליה, בין אלה שישבו בה ובין אלה שיצאו מתוכה, בתחומה של הספרות. שאלה זו אפשר ותהא נשאלת על דרך ההרחבה: מה עשו בני הקהילה בכל דורות קיומה, ואפשר ותהא נשאלת על דרך-הצמצום: מה עשו בני הקהילה בדורות אחרונים, וגדולה שאלה אחרונה, שכן היא משיבה לנו, מה חלקה של הקהילה באותו תהליך רב-התמורות ורב-הנפתולים, תהליך בישולה של תודעת המיזנה בגורלה של האומה על דרך שינוי

מכריע של בסיס-קיומו. ואם נתלה שאלה זו בקהילת סטניסלאב, כלומר אם נשאל, מה חלקה בתהליך הזה, כמידת השתקפותו בספרות ויצירה, נאמר: קהילה זו, שעמידתה במחוזה, אדמת-גליציה, היא כעמידת־ביניים, היינו קהילה שלפי תולדתה לא נמשך לה שובל ארוך וכבד ביותר של היסטוריה, אבל לא היתה מעורטלת הימנה, והיתה כברייה שעיקרה אינה לא בזיקנה ולא בילדות אלא בשחרות רעננה; ולפי יציבתה מכלל עיר מצויה יצאה ולכלל כרך מרובה לא נכנסה, אך קיימה את החיוניות העממית של הראשונה ואת ההשגה הנאורה של האחרונה, — קהילה זו נועדה לה כמין עמידת-ביניים גם בתחומה של הספרות. אם לתורה לא היתה בולטת כאחותה הקרובה, בוצ'אץ' — אף כי כסא רבנותה שהיה כבוש לשלשלת רצופה של משפחת רבנים מפוארת והמתיבתות שבה הבטיחו לה מעמד נחשב; אם לחסידות לא היתה נפלית כאחותה הקרובה — אם קוסוב אם ויז'ניץ; אם להשכלה לא היתה מובהקת כאחותה הקרובה — טיסמניץ. לא כל-שכן כאחיותיה הרחוקות יותר — ברודי וטארנופול. לא. היא לא היתה לא בולטת, נפלית ומובהקת, אבל אפשר שהיתה יותר מכל אלה — היא היתה בחינת הקו המשוה, היא היתה הנורמה. תורה, חסידות, השכלה, כזינוק לריצה נמרצת — בקשנה בקהילות אחרות; תורה, חסידות, השכלה, כהליכה-לתומה, בחלל-אויר רווח, — תמצאנה בקהילה הזאת. והדגש הוא בענין ההשכלה, שהרי התורה לא הוצרכה למאמצי-מלחמה יתירים — כוחה במסורתה; וקהילה, שיותר משהיתה גדלה מתוך עצמה היתה גדלה מגלי הבאים מסביבותיה, והם לרוב אנשים תמים והולכים בנתיבות-אבות, ודאי שהתורה היתה לה ובה כדרך הטבע, מרכז של ממש. ואף החסידות היתה פטורה ממאמצי-מלחמה יתירים — הרי הסביבה היתה מולדתה של התנועה הגדולה הזאת ועקבי־ראשיתה, מימי הבעש"ט ור' קופל חסיד, נבלעו בעקבי־המשכה, חצרות הרביים שבגלילות ההם. ההשכלה — לכאורה היתה מחוייבת במאמצי מלחמה יתירים, שתוכל לתקוע עצמה בין עולמה של התורה ועולמה של החסידות. ולא היא, אפילו אוזן שאינה קשבנית ביותר תבחין בשוני הצליל, העולה מפי חלוצי ההשכלה פה — לא קול ענות גבורה, כדרך ששמענו בקהילות אחרות, שבהן היתה היא השלטת; לא קול ענות חלושה, כדרך ששמענו בקהילות אחדות, שבהן היתה היא הנשלטת, אלא קול פשוט יותר, שאינו מזקיק עצמו לא לצעקה של פָּרוּז ולא ללחישה של מְפַתֶּה, אלא לדיבור כטבעו. לא שחלוצי ההשכלה פה ענינים היו שונים משל חבריהם בקהילות האחרות, אדרבה, כמו שם כך גם פה ענינם גנות החסידות ושבח המליצה והדקדוק ולימודי חול וכיוצא באלה, אלא יותר משאתה שומע פה הֵדה של מלחמה, אתה שומע הדה של מחלוקת. ואל תהא סבור, כי המחלוקת ניטל עוקצה או חל בה טשטוש, אלא מה, חבורת המשכילים הזאת, לפי ששוב לא היתה בחזית הראשית והראשונה, אלא בחפירה שלאחריה, היתה מסוגלת לתמורה בריאה יותר שחלה בהשכלה ונושאיה — חבריה אפשר ולא היו מכריזים נאה, אבל היו מקיימים נאה.

ב

נסמכים אל חבורת המשכילים, הקטנה אך מלוכדת, בטיסמניץ הסמוכה — יהודה ברש, שמחה פינסקר, הירש מנדל פינליש, שלשתם אנשי-אופי, בעלי השכלה נרחבה ומעמיקה, חכמים-להועיל — נמשכו משכילי סטניסלאב לדרך השכלה, היודעת לבור את הבר מן התבן, ולקיים את הבר בלבד. רישומה של טיסמניץ על אחותה הקטנה שגדלה ממנה, כרישומה של קהילה, שעל שכבת-התורה שבה, מסורת הגאון ר׳ משולם איגרא, נוספה שיכבת-השכלה, שגם היא שרשיה שרשים, הוא רישום ניכר בתכונתם של משכילי סטניסלאב (וראה בזה מאמרו המצוין של ג. קרסל: בין שתי ערים, גזית, חוברת העשור) ולא ייפלא, כי העמידה סופרים ובלתי אישים, שכוחם במזיגה של שירה ודעת.

ראשונה יסעו אלה, שישבו בעיר מולדתם ונתנו בה מכוחם ורוחם — אברהם יצחק ביברינג, משורר שחומו אמת, והשיכחה הסיטונית, שחלה על כמה משוררים ושלא-כדין, לא פסחה גם עליו. כבר נמצא שערער על השיכחה הזאת, וודאי אין זו עדות לחרדה על הצלת גושי-הזהב מעפרות-שירתנו, אם חוקר-ספרות יוצא ידי חובת-ההערכה למשורר הזה ושירתו בהזכרה מבליעה ומובלעת, או מסדר-אנתולוגיה מתעלם ממציאותו — הקורא בספרו של משוררנו „אגודת שושנים״ אינו יכול שלא להתעורר על כך, עד מה רוח שירה ויכולת שירה חורגות פה ממסגרת המליצה הקונוונציונאלית, ועד כמה הרגשת-טבע אמיתית מבקשת לבוא על ביטויה, ואף זוכה בו, ביחוד בפרקי פרוזה שירית. אף יחיאל מ״ר (מבי״ן איש גאליציי; מ. לעבענאטט), צאצא משפחת רבנים בפודהייצה, שבא להשתקע בסטניסלאב ודבק בה עד שראה עצמו כנולד בה („אל עיר מולדתי סטאניסלאוו״), שלא היתה בו סגולת-קודמו בשירה, ניכרת בו המגמה של הרחבת הבקעה — כנודע היו המשכילים מכלכלים את תרגומיהם בתחום מצומצם של משוררים, לרוב נחותים, בני דור חולף, והנה הוא ניסה לתרגם סופר מיוחד בסגנונו הסבוך, הלא הוא ז׳אן פאול, והוא מכלל הנסיונות שחשיבותם אינה פוחתת בשל כשלונם, שכן עצם-ההעזה (וראה ספרו של וואכשטיין על הפובליציסטיקה העברית בווינה, רשימת התרגומים, ותמצא כי היא גם הניסוי היחיד) חשיבותה בצידה. אמת, דבריו על החסידות מפעמתם רוח תוקפנית ואינה ברוח הקהילה שישב בה ואולי היא ברוח הקהילה שבא מאליה, ושהיתה מסובכת במריבת-כיתות, על כל פנים לא תמצא בחבורת-המשכילים שלנו מי שקולו היה כשלו — שכן הללו, אפילו דיבורם דיבור רם של תוכחה ותרעומת, נבלעת בו כמין נעימה מְמַתֶּנֶת, שאינה אמנם אנחת-נוחם, אך היא בחזקת דברי חכמים בנחת נשמעים.

כל שכן שהללו חכמים ממש. הרי הלל כהנא, יליד העיר, שנעשה, כמותו כאחרים, אֶמיסַאר של ההשכלה לא בלבד מחוצה לה, אלא גם מחוצה למדינה — כי הוא הלך לרומניה ועשה בה להשכלה עשייה של ממש, בנין בית ספר ברוחה. ודאי קשה המלצה על שיריו, שמעשה-השֶכֶל דוחס בהם את מוג-הרגש עד כדי

חנק, אבל כוחו היה בדעת — מצויד בהשכלה, לפי רמת-התקופה, קנה לו שלימות בכמה לימודים, וביותר בחכמת התכונה, וספר הגיאוגרפיה שחיבר „גלילות הארץ" הוא מכלל המאמצים החשובים, שנעשו בזמנו לבנות ספרות מדעית בת-זמנה בלשוננו ואל יהא הדבר קל בעינינו. המתבונן בדרכה של ספרותנו רואה, כי לא כנקודת מוצאה בראשית-ההשכלה נקודת-מוצאה באחריתה — המגמה לתת את כל העולם והעולמות בלשוננו נצטמצמה והלכה, ובמעברה של ספרותנו לתקופת-התחיה כמעט שעמדה על ספרות השירה ועל ספרות-ההגות בלבד, ותהליך החיאחה של הלשון, ביחוד בארצנו, השיב אותה למגמה הכוללת והטבעית יותר. ואם תיכתב תולדת ההשכלה מבחינת מתת ההשכלה כפשוטה — לא יירשם שמו של הלל כהנא בשורה האחרונה.

והוא לא היה חכם יחיד במחיצת גידולו — הרי שלמה פְּרֶנְקֶל, שבא מאושצ'יה ז'ילוני להשתקע בסטניסלאב, ומצודתו פרושה על חכמת-ישראל הצעירה ובקרתה, כגון על ערך מלין לשי"ר, והוא נדרש לעיונים בספרי מוסר ראשונים. אם חובות הלבבות אם בחינות עולם, וחליפת מכתבים לו עם יוסט; הרי שמואל לִיבסמאן יליד סקולה, שהשתקע בסטניסלאב ונפטר בה כמותו כחבריו, ממשתתפי „כוכבי יצחק"; והרי ביחוד שני האחים ליפא — האחד, נתנאל קרפל לִיפא, בן תורה ודעת, שהתבשם ממסורת-ההשכלה של טארנופול שישב בה (חותנו היה קארל פלוהן, מידידי פֶּרל וממורי בית ספרו, מיריבי החסידות הקנאים), וכמותו ככהנא נעשה אֶמיסאר להשכלה ביאסי ופעולתו מעונפת ביותר ומשורגת ביותר — רופא ועסקן, פובליציסטן ופופולאריזאטור של מדע, דרשן ונואם, מארגן ופדגוג; והמטייל בערוגות העתונות היהודית, והעברית ביחוד, רואה את רישומו — ידו הכותבת בכל, וכתיבתו כעשייתו במזג סוער, במסירות נאמנה, והטיול הזה שכרו בצדו — הוא מראה לפנינו איש צמא-עשייה ושבע-עשייה, שדופקו דופק-השעה, אם כי חשבונה מעֻבָּר לה, והוא חי את תמורת-הזמנים והוא עצמו במניעיהם. מן הקרובים לחוג „שומר ישראל" בלבוב — אגודה שצרורות-טמיעה וגרגרי-עצמיות שימשו בה בעירבוב (וראה-דמותו של ראשה, פיליפ מאנש, שאי אתה יכול להבחין, אם הוא כאחרון-המתבוללים או כראשון-הלאומיים או עירובם), דרך מיני איגוד ואגודה ביאסי, ביחוד כנוסח בונים חפשיים, שבהם נתפרשו, אמנם, עיקרי-היהדות כמסכת הומאניטרית, אך לא נתמסמסו באווירייות מופשטת, כסגנון הריפורמה וקצותיה, אלא שמרו על יסוד דתי-לאומי, ואפילו עממי משהו, באופן שהמעבר מגישושי לאומיות לבהירותה בתודעה והתנערותה בתנועה היה כמעבר המובן מאליו. וכן אנו רואים את האיש מראשי התודעה הזאת וחיזוקה ומראשוני התנועה הזאת ופיתוחה, חיבת-ציון. שנמשך לה ומשך לה אחרים, נדרשה לו הלכה למעשה: הלא הוא היה במעודדי העליה מרומניה לארצנו ומבוני ישוביה בגליל — ראש פינה, ובשומרון — זכרון יעקב. והוא זכה גם להצטרף לתנועה הציונית המודרנית — כנודע הוא שפתח, כנשיא־זיקנה את הכנסיה הציונית הראשונה בבאזל. אין זו תעודה טובה לחובת החזקת הטובה, אם האיש ופעלו רב־הפנים לא

זכו עדיין למונוגראפיה ממצה ומקפת, והיא נתבעת לא בלבד משום גודל זכותו אלא לשם שלימות-ידיעתנו.

ואם כאח לאמיסריות היה בנימין שוורצפלד, אף הוא בן סטניסלאב שהלך ליאסי והיה בה סופר ועסקן וצאצאיו נעשו שם-דבר לעסקנות ולעתונאות יהודית ברומניה (וראה מסתו המחוטבת של שלמה ביקל על שושלת השווארצפלדים בספרו: עסייען פון אידישן טרויער), הרי כאח לאמיסריות אחרת היה אחיו ממש — הוא חיים דוד לייפא, שנדד בקהילות הונגריה כמורה וכחזן וכתבותיו בעתוני-העברים סיפרו על המחלוקת בקרב אחינו בארץ הגר, וסופו הלך לווינה והיה בה סוחר ספרים נודע ושלח ידו לביבליוגרפיה — וחשובים הם ספריו בה, מהדורות „אסף המזכיר", שהם כיום מקור חשוב לתולדות ספרותנו בתקופת המעבר מאחרית השכלה לראשית לאומיות מודרנית. וערכו של המקור הזה הוא, במה שבעל-האסופה לא הסתפק במחברים, אם חכמים אם סופרים, אלא הוסיף עליהם גם ידידי חכמת ישראל והספרות העברית בקהילות רבות, והם-הם שהיו נושאי-התרבות בקהילה וקהילה.

ג

עינינו הרואות, כי כוחות חשובים שנולדו וגדלו בתוך העיר, משעשו כנף עפו כמצות-תעודתם, וודאי כי העפיפה הזאת אי אפשר שלא השפיעה לצד החלשת ביתם, שפעמים לא נשתיירו בו אלא הכוחות הקלושים יותר — כדוגמת אפיגונים כגון משה איצ'י ברטהולץ, אלכסנדר ויטלש או משה ברנפלד, שעמידתם כבר היתה בתחומה של ראשית ההתנערות הלאומית. ואם משה ברנפלד זכה להעמיד שני בנים, שהיו יורשים נאים לחפצו ותכונתו, הרי גם הם הניחו את עיר-מולדתם, האחד הרחיק מעט והאחר הרחיק יותר. יצחק אהרן ברנפלד, הידוע אך מעט — הלך לבובה והיה בה עורכו של „המזכיר" (הוא העתון העברי המקביל לעתון הגרמני „דער איזראעליט" ולעתון הפולני „אויצ'יזנה", כלי המבטא המשולש של האגודה שתחילתה „שומר ישראל" מצודת ההתבוללות היהודית-גרמנית וסופה „אגודת אחים", מבצר ההתבוללות היהודית-פולנית), ואחר-כך מורה-לדת בגימנסיות, וכמעט שנשכח, ואך מלונו העברי-פולני ששימושו היה מרובה, ביחוד בתקופת העליה החלוצית, השיב לו קצת זכרו ברבים. ואילו שמעון ברנפלד הידוע הרבה — הרי זו קומה שלימה של שקידה בחכמת ישראל ובספרות העברית, ובו נתקפלו כשלושה דורות של חיים, התבוננות ועשייה. תחילתו גלה למקום חכמה לקניגסברג, והיה מעוזרי ר' דוד גורדון בעל „המגיד", המשכו לימודים באוניברסיטאות, רבנות בקהילת-ספרדים (מן המעטים מבני שבט אשכנז, שלמד כהלכה לאדינו כדי כתיבה בו) ואחר-כך פעולת ספרות פורה ורבת-שנים, שבה התבלט גם בכוח הסברה מצוין גם בסגנון עברי משובח, שחיותו כנעימותו ונעימותו כחיותו, מופת לכתיבה ערה

ורעננה, הממזגת בה יסודות־לשון רבים, והיה מורה לדורות קוראים עברים כמעט בכל תחומי החענינותו, תולדות עם ואמונתו, תולדות תנועות ואישים, ביאור תקופות וחזיונות, מאמרים בענייני מחשבה וחיים, מדע ופובליציסטיקה, ביקורת בענייני יום־יום, מונוגראפיות ואנתולוגיות, עד שניתן לומר, שעצטו לא ידע דבר יהודי ואנושי שהיה זר לו, כתיבתו הפליאה לא בלבד בשפעת־נושאיה אלא גם בגיווני־סיגנונה, שידעו להמתיק את הנלמד שהיה כנלמד מאליו, ויאים לו שבחים שמדד לו דיין מחמיר כברדיצ'בסקי, והרבה מכוחו משוקע במסעי הכיבוש של שדות־הדעת ללשוננו ובלשוננו, כי הוא הוא שהרבה לחרשם, ובלעדיו קשתה ביותר מלאכת־המשדדים, גם אם יחאוננו על החרישה שלא העמיקה ביותר. פעולתו היא באזורה של כלל ספרותנו ובספר תולדתה מקום־הערכתו, ועל כן נוכל להסתפק בציונים מעטים אלה, ואך נוסיף עליהם, כי דרכו היא דרך מלחמה שאינה צריכה צחצוח־חרבות, ונשקה בהירות מתונה ומתינות בהירה. ואם הוא בנוסח כסמל מתכונת עיר מולדתו, הרי הוא בעצם־פעלו כתמצית מגמתם של דור משכילים ואחריהם, כי בו ובפעלו מצאו מאורייהם את מלוא החגלמותם.

חרישה, שחרשו משכילים, נעזרו בה, אם מדעת ואם שלא־מדעת, חבורות ואישים, שפעולתם העברית כבר היתה ברוח הלאומיות המחודשת. אין לקבוע עד מה חי בעיר רישומו של חכם שיצא מתוכה. הוא ר' יצחק הלוי לאסט, שהרחיק לנחלת מונטפיורי בראמסגייט שבאנגליה וזכותו במהדורות כתבים יקרים ונשכחים של ר' יוסף כספי ושל רבנו מנחם המאירי. אך אפשר וכמסבם לדור־החורשים היה מאיר ווייסברג, יליד בוקאצ'ובצי. היה תחילה מורה דת בסטריא ואחר כך השתקע בסטניסלאב, שישב בה רוב ימיו עד פטירתו (1930) — היה תחילה מנהל בית הספר העממי על שם בארון הירש ואחר כך מורה דת בגימנסיות שבעיר. בינתיים המשיך לימודיו וזכה בתואר דוקטור לפילוסופיה במכללת לבוב על הדיסארטאציה שעניינה וולוויל זבאראז'ר (מפיו למד עברית רוזן ממשפחת טשארטוריסקי; ואילו תולדות ישראל—המלומד הנודע הרוזן פרופיסור וויצ'יאך דז'דושיצקי ביזנופאל). נלבט בסתירה שבין חפצו, שהיה לצד חיבוב ערכי העם, ובין כהונתו שהיתה לצד טירודם, ואפיו המעמעם לא ידע להגביר את יצרו הטוב על סורו הרע. אולם מה שלא ניתן לו בדרכו כמורה, ניתן לו בדרכו כחוקר. הוא שעשה ראשונה את תולדת ההשכלה בגליציה כענין של מחקר רציני, וחיבורו עליה, בצורת ספר וביחוד בהרחבה מעל דפי המונאטסשריפט הוא משענת חשובה, שסייעה לכל שעסקו באותה סוגיה ובאו להרחיבה ולהעמיקה. והוא הדין במונוגראפיה שלו על וולויל זבאראז'ר (גרמנית במיטטיילונגן פיר יידישה פולקסקונדה ועברית ב„הירדן") וחבל שהסתירה שבו אכלה אותו וערערה כוח־עשייתו, שאם כי עשה מעשים נחשבים, הרי לפי היקף ידיעתו וידיעותיו נועד היה להציב את הציון בה"א הידיעה לדור אבותיו המשכילים. אבל לשם כך נדרשה פסיעה שהוא לא רצה, או לא יכול לפסוע — אל תוך התנועה החדשה שרחשה סביבו. הוא לא היה אח לה, ואך מרחוק צפה בה, ובסתר אולי אף התענג עליה, אבל אל קרבה לא בא. והיא, התנועה הצעירה, נתנה אותותיה אותות — בת־קול שהיתה מהמה בעיר מאז שוטט בינה לבין קולומייא ר' הירש

לייב גוטליב, המכונה על שם עיר־מולדתו הירש לייב סיגטר, תערובת של בדחן ומשורר, מהדורה דרומית ועצמית של אליקים צונזר, שעבר גם הוא בנתיב־המעבר של השכלה עממית ולאומיות עממית ועד ציונות הגיע, היתה בת־קול בשתי לשונות — כדרך שהוציא עתון בעברית („השמש" ו„החרסה" כפל־שמות לעתון אחד) כך הוציא עתונים באידיש.

כפל־הלשון, שמצוינים בו כמה דורות סופרים, נהג כממילא גם בעיר זו, אך המעבר הורגשה בו כעין קלותו של אותו בדחן מופלא. שקורות עתוניו, שהיו עוברי העתונות האידית בגליציה, טעונות ייחוד־דיבור. אנו חשים בה באותה הקלות בכמה מסופרי העיר — אם ראובן פאהן, יליד סטארוניה, מספר ופיליטוניסטן, כותב מאמרים ועסקן; נותן לבו על הקראים וכותב עליהם דבר־סיפור, נותן דעתו עליהם וכותב דבר־חקר; כותב מזה תולדות ספרות ההשכלה בווינה, ומזה תולדות האבטונומיה היהודית באוקראינה המערבית; מפרסם מזה מונוגראפיות על שלמה לויזון ושמואל רומנלי ור' משה קוניץ, ומזה סיפורי־מעשיות על עלילות גיבור העם יוסלי טגלאשי; מחבר מסות מזה על סבו הצדיק ר' משה מסולוטווינה, ומזה על חכם המשפטים ליאו גֶלֶר; והוא עצמו אוצר בלום של דעת, והפינה הצרה שנתקע בה היא בעוכריו, וכשיצא למרחב, כמזכיר קהילת עיר מושבו, שוב לא שימשו כוחו כקדם, ונתקפח בו אחד הכחות המעולים של חכמת ישראל וספרותו. וכן כלכל כתיבה בשתי לשונות מאיר הֶנִיש, יליד זאבלוטוב, שהשתקע בסטניסלאב והוא שערך בה את החשוב שבעתוניה האידיים „דער יוד". היו נסיונות לפניו ובכללם „סטאניסלאווער וואכענבלאט" (אגב, פה נדפס בתרס"ג שיר על יוסף דילה־ריינה וכותבו בן־ארבע עשרה והוא שנודע אחר כך בשם ש"י עגנון), אבל לא היה כמותו לרמה ולענין — בו, בעצם, נתגלתה שאיפתה של העיר להיות בת־תחרות לבירה, כפל־לשון קיימו גם אחרים, אבל בהמשך הימים בלטו כשני אגפים, שכל אחד ואחד התייחד בלשון אחת. לא מעט גרמה תנועת הלשונות, תחילה העברית — פעילותה של האגודה „שפה ברורה" (נשמר פרטיכל של ראשיתה משנת 1899 והוא רב־ענין ויוצא למד על תנועה מקיפה של לימוד הלשון העברית ודיבורה); ולשנים—האידיש, השפעתה של ועידת צ'רנוביץ, שהיתה ניכרת בסביביה. על „שפה ברורה" ופעולתה נוסף כמין מועדון־מעט, בית ההוצאה של אברהם רובינזון, יליד נאדבורנה, קבע מושבו בסטניסלאב והוציא בה, בהוצאה, שקרא לה „התחיה" כמה ספרי הוראה ושימוש: ספרי לימוד לילדים, המלון העברי־הפולני של יעקב פרוסט, שנתפשט ביותר והיה כלי־עזר חשוב בלימוד הלשון, ואף ספרי־מקור, כגון של שמאי חלטניקוב מי ששימש פה בהוראה עברית, אביה של השחקנית מלווינה שינדלר (קובץ סיפורים „פסיעה ראשונה"). גם „שפה ברורה" ראתה לעסוק בהוצאת ספרים — היא הוציאה ספרו של אברהם לבנסארט. אולם כשאנו מזכירים שם זה, עלינו לדעת, כי אנו מדברים על נקודת־המוקד של התנועה העברית בעיר, כי הוא היה לא בלבד מצפונה ומצפֶנה אלא גם תקותה. הקורא בכתביו, אינו יכול להתעלם מפגמיהם, אבל הוא רואה בעליל ליבוטו וחיבוטו של המשורר בנמושות־ביטוי, שייר ונחלה של דור קודם,

כשם שהוא רואה בעליל מאווייו לכיבוש-ביטוי, כפי שחייבו מעמדה של השירה בימיו. רוב הסימנים מעידים על יכולת־התגברות על המגומגם והמעומעם, אבל העדות הזאת אינה יוצאת מכלל־השערה, שהרי קוצר־חייו קיפד את התקוה, שתלו בו ידידיו ומוקיריו. כמזכרת לו הוא לא בלבד כרך כתביו, אלא גם חוברות „הירדן", שבו ניסה חוט משולש לקבוע דוכן לספרות עברית צעירה. ומי החוט המשולש — יצחק פרנהוף, איש בוצ'אץ', שבא לשמש מורה בסטניסלאב, ושבא לחדש את כוחו כעורך — הוא הוציא, כנודע, את „ספרי שעשועים"; אלעזר רוקח, יליד ירושלים, איש-בוהימה ובעל-הזיות, מוזר ומופלא, שאמת ובדייה היו מעורבים בו ללא-הפרד, נדד בגלויות והוציא עתונים רבים ושונים, ופה בסטניסלאב הדפיס את ה„ועקער" שלו; אברהם לבנסארט, איש המשמרת הצעירה, שמת על פניהם ונתקיימו דברי שירתו: „ועשבים אני תולש ומאחורי אני זורק / על גל תקותי שקברתין בקבר", אך נתקיימו באכזריות, שכן התקוות נקברו עמו כאחד.

ודומה, כי לבנסארט יפה לו מאמרם: גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם, שכן מיתתו בטרם־עת חרתה בלב מוקיריו וידידיו את דמותו כדמות טהורה ומסורה, והוא נעשה כסמל לטהרת העבריות ומסירותה. ודומה, כי הרוח הזאת פעפעה בעיר וכקצות ביטויה נראים גילויים, מהם שנשארו בחומות העיר — זכריה ויטנברג, תלמיד בסמינאר המורים בירושלים, איש אשכולות, שלא היתה לו בחייו אלא העברית והוא מאביריה, אחרון אביריה, בעיר; מהם שפרצו מחוצה לחומות־העיר—אלה הקדימו לבוא לארצנו והתערו בה, בין שהלכו לשדה-ההוראה, כמו אברהם כוויטנר, מטובי המורים העברים, מגאמני הטבעונות, ומחסידי־האספרנטו, טיפוס שטבוע בו חותמה של אחרית העליה השניה; בין שהלכו לשדה המדע והחקר ויצא המוניטון שלהם בעולם, כמו א.ש. מאיר (מצאצאי הרבי ר' מאירל מפרומישלאן), היושב בקתידרה במכללת ישראל; בין שהלכו לשדה הספרות והאמנות, כמו יוסף וונדרמאן, שהיה מורה בגימנסיות ווילנא וזאמושץ, והפועל ומפעיל, בשם גבריאל טלפיר, כסופר וכעורך, והצד השוה הוא באותו קו של מסירות צחה, לבנסארטית.

ד

כפל-הלשון, עברית ואידיש, שהיו מצוינים בו בני משמרת אחת, נתחלף בכפל לשון אחר, אידיש ופולנית, שהיו מצוינים בו בני משמרת לאחריה, ובין משמרת למשמרת מחיצה של דור, שבו אמנם נתחזקה התודעה הלאומית, אבל נתרופפה ההוויה הלאומית, והתודעה ביקשה מפלט לעצמה בתחום אויבתה, מבלי שתדע להבחין, אם היא נצוחה או נוצחת. ואולי אין סמל חד יותר לבחינת התמורה הזאת מכפי הניתן בבדיקת משפחת הרבנים המפורסמה בעיר, משפחת הורוויץ, לפי צאצאיה שהסתעפו ממנה לצד ספרותם של הדורות האחרונים. בין הנכדים אתה מוצא תחילה את אלעזר הלברשטאם, מליץ עברי ובנו שז"ה החוקר העברי הנודע; באמצע את משה הורוויץ, יליד סטניסלאב, הנודע בשפעת המחוות והאופיריטות שלו,

שפירנסו את הריפורטואר המילודראמאטי של התיאטראות-אידיש, ביחוד באמריקה, ובאחרונה את יעקב הורביץ, יליד קאלוש, מספר עברי מודרני, ואלכסנדר חרים, יליד סטניסלאב, סופר שכתיבתו פולנית. חזיון זה, הנראה כסתירה ממנה ובה, והמסתבר במעגל-חייו של עם, שאין לו רצועת-שמים ואמת-קרקע משלו, כבר העיר עליו שלמה שילר, בדברו על הטמיעה-שממילא ותהליכה, והמבקש להתחקות עליו, מניחה לו עיר כסטניסלאב בקעה הגונה להתגדר בה, כי עיר זו, אף שפקדה אותה הטמיעה כתנועה וכפרוגראמה, כדרך שפקדה אחיותיה מקרוב ומרחוק, וכמה סימנים בולטים לה בחיי-העיר והנהגתה (ביחוד בתקופת שלטונם של פולנים בני דת-משה, שגם העירייה גם הקהילה היתה כבושה בידם), הרי ביטויה בתחומה של ספרות כמותו כאין, ואם להתעלם מהופעה של עחונאי בן-יומו, ששרת את הטמיעה לשמה, אי אתה יכול לפרוש בשמו של סופר או חכם, שמעברו לשפת-נכר פירושו מעבר אל חברת-נכר. לאמור, כמעט כל שהזקיקו עצמם פה לשפת-נכר, קרי: לשפת-הפולנים, נעזרו בה בתוך עמם ולשם עמם, ובדרגה מעולה של תודעה חשו את שפתם פגם וביקשו דרך תשובה ללשון-עמם, ואמנם, חזיון-התשובה בין על דרך הפשרה, כשימוש בשתי לשונות, לשון-נכר ולשון-בית וביחוד על דרך ההכרעה, השיבה ללשון-בית, לאידיש, הוא פה חזיון מצוי: ישראל מאיר ברנדר, יליד העיר שלמד בגימנסיה הפולנית, שבה ושם נתעורר לכתיבה פולנית (ובעודו על ספסל-הגימנסיה זכה בפרס, שהכריז עליו כתב-העת הפולני של הנוער הציוני „מוריה", על שום נובילה בשם: חיים סופר), הניח כתיבתו זו והיה משורר וסופר באידיש. הוא היה מסנוניות הליריקה האידית המודרנית, אך לא היה בו מכוח טיסתם של מי שנחשבו לו חלוצים ומורים — ש"י אימבר, יעקב פֶּסטל, מלך כמלניצקי, ייחד עצמו לפובליציסטיקה, הרחיק ועד קופנהגן הגיע והוציא בה שבועון אידי, כבן-יחיד בלשון זו בסקנדינביה. וביותר ראוי להבליט את בֶּר הורוויץ, שילדותו עברה עליו במיידאן אשר בהרי-הקארפאטים ונעוריו בגימנסיה בסטניסלאב ועל פי לשון-תרבותו אף הוא ראשיתו בלשון הפולנית, אך כמותו כאחרים מבני-גליציה מצאו דרכם ללשון המוני עמם, אידיש, ונעשה בה משורר עז-תיאור וצבע (והוא אמנם היה משורר וצייר כאחד — זיווג המצוי בספרותם של יושבי-הרים, ושווייץ תוכיח). חידושו בשירה האידית, שמחולליה ומטפחיה ילידי הווי של עיירות ועָרים, הוא גם בנושא גם בנעימה: ספרו „מיין היים אין די בערג" (בית-מולדתי בהרים) הביא לשירת אידיש גם מימד שלא היה בה: גובה-מראות, גם נשימה שלא היתה בה: אויר-פסגות, גם הוויה שלא היתה בה: יהודי-הררים גברתנים הגומעים את חייהם מלוא-לוגמם. על זכותו זאת נוספה זכות אחרת: הוא גאל לשירת אידיש את האגדה ההררית היהודית, וספרו, שענינו אגדות הבעל-שם-טוב המשולבות בנופם של הקארפאטים, הוא מפניני-השירה הבאה לקשור כתרים לחסידות ושרשיה. ההתייחדות באידיש היא גם חלקו של טוביה כץ, אף כי אומנותו מורה עברי — צניעות יתרה היתה בו; דומה כאילו אביו, הדרשן הנודע, ר' חיים כץ, ואחיו השחקן מכוכבי-הקולנוע קורט קאטש, נטלו כל האָכסטראַוורסיה ולא נשתיירה לו אלא אינטראַוורסיה גמורה וקולו, שבא לתנות ענות-

אדם, כפי שהיא נשקפת בטראגידית קדומים (שאול המלך), נבלע לאין-שמע בסימפונית שירה ומשוררים.

אבל באמת אך מעטים עמדו במבחן הנאמנות ללשון-בית בלבד, ובהם בולט ביחוד א. ל. שוסהיים, בנו של דרשן ציוני נודע, למד מלאכה והתפרנס עליה והיה עורכו של „דער אידישער ארבעטער" וימי עריכתו ונקיונה הם מן הדפים היפים של תולדות עתונותם של ראשית פועלי ציון, מגודל בין עמך, מעורב עם אבות הציונות ומוריה בלבוב: אברהם קורקיס ושלמה שילר, צמוד לשורשי התנועה הציונית הסוציאליסטית — ידידו ותלמידו של שלמה קפלנסקי, מאוהב בביכורי שירת אידיש — רַע לאברהם רייזין, היה גם בגליציה, כשם שהוא עתה בארגנטינה, כמופת לפובליציסטיקה, שדרכה במישור ומזוגים בה, כדרך הטבע, יסוד העניניות ויסוד הליבוב.

אבל כמה וכמה טעמים גרמו לכך, כי תהליך הטמיעה-שממילא הבשיל פה את החזיון של חבורה שלימה הנאמנה לעמם, תולדתו וערכיו, ומבקשת לעשות את הנאמנות הזאת כנור ותנים לשירתם, אך גם הצהלה גם הקינה בלשון-נכר, בלשון-הפולנים. כאילו לא היה פה דור של סופרים עברים, כאילו לא היה פה דור סופרים כפולי-לשונות-בית. ניתוק-שלשלת זה כמה וכמה טעמים לו, ועיקרם הגירתם של האלמנטים העבריים, מי לחלוציות בארצנו, מי להוראה עברית בערי-הַסָּפָר בפולין, והתרופפותם של האלמנטים האידיים, עילומה של העתונות האידית (ובה ראוי לציין את יעקב שָׁטֶר עורך „די וואך", שבו פירסם מאמרי-סאטירה זלמן שוואַרץ בכינוי וו. לארוש, וכן את שמעון שפונד עתונאי אידי ופולני, פירסם זה מקרוב צרור שירים על השואה), ושיתוקה של הפעולה הדראמאטית (אגודת גולדפאדן) וחיזוקה של העתונות היהודית-לועזית (בה אתה מוצא בני סטניסלאב וכן, למשל, את אברהם ברַאט במערכת „כווילה" בלבוב). חבורה זו של כותבי-פולנית יכולה היתה לראות כפרוטוטיפ לעצמה את הוראצי סאפרין, בן-העיר, מראשוני המשוררים, ששפתם פולנית והכרתם יהודית-לאומית; שיריו נתפרסמו על עמודי „מוריה" וכינוסם (בכור-קבציו נדפס ב-1913) העלה תשומת-לב ונקשרה בו תקוה שלא באה, אף לא יכלה לבוא. אבל ראוי לזכור, כי המשורר הזה חש לימים בסתירה שבין לשון-עטו ולשון-לבו וניסה ליֵלך אצל האידיש, ונסיונו זה, אף כי היה לו כסטייה, שהרי המשיך בפולנית בשיר ובפרוזה (והוא, שניצל מן השואה, ממשיך בה גם עתה בלודז), הרי סטייה זו היא כפרט המלמד על הכלל. ובכן, חבורה של צעירים וצעירות נלהבים, שקראה עצמם בשם, שיש בו מידת יוהרה, אך גם מידת התחייבות: „ווזלוט", — שפירושו מעוף ממריא. פה היתה מינקה זילברמאן, שתחילתה שירי-ילדים ונעימתה הלירית דקה וחיננית, כאשר יעיד קבצה „בצל החיים"; פה היו חברותיה-לשירה סידקה ריכטר (שם ספרה: „מערבולת") והנקה ברַאנדמאַרק. פה היה ברוניסלאב מאיר, שהוציא קבצי שירים („שירי וורטר", „שיר חלוץ"); פה היה בנו של רב-הנאורים שבעיר, פרידריק ברטיש (הוציא קובץ שירים „פרחים על אדמת בור"). כל אלה לשון-הנכר היתה להם, על פי חינוכם, כלשונם האחת והם שקבעו אפיה של החבורה, שתלודתה המעניינת על משבריה ראויה שתהא מסופרת ברבים.

אבל היו בה גם אחרים והם כחריגה באותו הלעז־שבעל־כורח – הרי לייבוש שופנפלד, שידע לכלכל את כתיבתו באידיש, כפי שהעידו שיריו בה; הרי ליאון שטרייט, שרוב דבריו כתובים, אמנם, פולנית, אך כתב גם אידיש; הרי מאכס טאבאק שלא זו בלבד שהלך אצל האידיש אלא גם בנה בימה בה ולה. כי החבורה הפליגה לשני כיוונים – הכיוון האחד, היה כיוונה של החלוציות ונתפסו לו ברוניסלב מאיר שבא לארצנו והסב את שמו לאריה חורשי והיה שנים הרבה חבר בקבוצה ואף מורה ומדריך־נוער וניסה כוחו בשירה עברית, אך לא התמיד בה; וכמותו לייבוש שופנפלד שעלה גם הוא לארצנו והסב שמו לאריה שדמי ואף הוא חבר בקבוצה וכנראה נתן ספר־כריתות לבת־שירתו, וכמותם סידקה ריכטר שיצאה להכשרה, אך לא הספיקה לבוא לארצנו ונספתה עם הנספים. כל אלה תמורת־הלשון הובנה להם כחלק אינטגראלי של תמורת־חייהם. הכיוון האחר היה כיוונה של משמרת־התרבות בעיר ונתפסו לו מאכס טאבאק, עורך הירחון "שטעגן", שביקש דרך מעבר מאידיש לעברית דרך העשרתה המכוונת ביסודות עבריים (לאמור, ביקש לעשות מאהבה לאידיש מה שביקש לעשות י. ח. טביוב משנאה לאידיש); ליאון (אריה) שטרייט, שפירסם כמה קונטרסים וספרים, קונטרס באידיש על גיתה ויהודים, והשאר בפולנית – בחיבורים אלה הוא מקיים תעודה של הסטוריון העיר: הרי ספרו על תולדות בית הכנסת, הרי ספרו על תולדות היכל הנאורים, הרי מחקרו על היחסים שבין היהודים והארמנים ותחרותם בעיר, הרי עבודתו המפורטת על תולדות העתונות היהודית שבעיר בארבע לשונותיה (עברית, אידיש, גרמנית, פולנית) שבעיר. דומה, כאילו צללי־הכליה היו מרחפים לפניו ונתעורר להציל זכר קהילה בטרם נכחדה ואיננה.

ה

אבל אפשר ולא היה מי שחש פה בצללים אלה כאותו משורר צנוע נתן־נטע שטוקהאמר, יליד אזופול הקרובה, שעמד על משמר־התרבות, כמנהל ספריית הקהילה, והוא מהלך בעיר בתוך המולתה הצעירה והרוגשת, ושומע צלילי כליה, ושירתו אין כעצבותה. ואל תאמר, תכונת־נפשו היא והיא היתה מזריחה באור־היגון כל פינה וכל שעה, הרי האיש היה משלומי־אמוני־ישראל, נאמן עם אלהיו ותורתו, ובעוד מסתו, פרי הגותו, עומדת בפני החיים ואומרת הן, באה שירתו, פרי־רחשו, ואומרת לאו. דומה, כי הלאו הזה יונק מתחושת הבאות – אדם־משורר ניצב על משמרת רוחה של קהילה רותחת והוא רואה גורלו רתוק למשמרתו ואינו זונחה, אבל בעומק לבו הוא חש אותה משמרת אבודה, והוא רואה אחריתה של ריתחת־החיים סביבו והיא קפאון־כליה. לאורה של עמידה זו נקראים כמה וכמה שיריו בספרו "חזון הימים", שהעלה דבר שבח מפי ח. נ. ביאליק, קריאה אחרת. אכן, בשירו "כי ישל הפרי", שריד עזבונו יאמר: "כי ישיר הסער / ובמערבולת עלים ירעש היער / מה יראד אז הלב מנהי וצער". רעד לבו לב המשורר וידע על מה רעד, כי בא הסער ושירת־אימיו ויער־חיים פורחים ויפים היה למערבולת־עלים, מערבולת־מרמס והשמד. קראו למקוננים – ויקוננוה.

אחרית הקהילה

(עדויות־ראייה, נרשמו בידי מנחם ג ר ט ר פולנית ונתרגמו בידי דב סדן).

א

רצח האינטליגנציה היהודית

הגרמנים נכנסו לסטניסלאב במחצית יולי 1941. שלושה ימים אחרי כיבוש העיר פירסמו פקודה, כי כל היהודים מבני חמש ומעלה חייבים לשאת טרט לבן ומגן דוד כחול. ב־3 באוגוסט הוזמנה האינטליגנציה היהודית למשרד הגיסטאפו לבירור ענייני יהודי העיר. באו לגיסטאפו כ־500 אנשים, ובהם ד"ר יוסף פולגר, עורך־דין ד"ר אליהו זאסלאבסקי, הרופאת ד"ר ז'ניטה זאסלאבסקי, ד"ר יואכים (חיים) אוברהארד, ד"ר יעקב זאלץ. הדנטיסט־הטכנאי לודוויג בריק, שהיה גם הוא באותו מעמד מסר לי, כי נאמר להם שם: "מיינע הערערן, היום ישיבה חשובה של גיסטאפו, שובו, אפוא, לבתיכם, אך מחר על כולכם להופיע אצלנו". למחרת בבוקר הופיעו כולם, לבושים הדר, במשרד הגיסטאפו, שמדורו היה בבניין בית הדין המחוזי ברחוב בילינסקי. ראשון קידם את פניהם איש גיסטאפו האנס מאורר (Maurer), שלישו של קריגר, כבן 25, במלים אלה: "גוט מארגען יידאלאך" (בוקר טוב יהודים) וציוה עליהם שלא ישבו כי אם יכרעו ברך, פניהם אל הקיר, וחבט בהם במקל. משנתמלאה פקודתו נכנס הממונה עליו א. קריגר (Krüger), כבן 33, בלוית איש גיסטאפו ווילי מאורר, בן 23. קריגר פתח נאומו בהודעה, כי עתה יקיץ הקץ על היהודים. ד"ר פולגר נדהם כולו, נשען על ידו. ראה זאת קריגר והתחיל צורח: "דו זאו־יודע (אתה יהודי חזיר), כשמדבר ראש גיסטאפו חייב יהודי לעמוד הכן". פתאום הקיפו את כולם אנשי גיסטאפו והוליכום לחצר. מכרי, שכני הבניין, סיפרו לי, כי אותו לילה שמעו אנחות שלא פסקו גם בימים הבאים. ישראל צאנג סיפר, כי ראה את לודויג בריק מקיא הקאות נוראות והוא אמר לו, כי לא יוכל לעמוד עוד מרוב המכות. לאחר זמן ראיתי את זיגי ווייס והוא סיפר לי, כי ימים אחדים לאחר מאסר האינטליגנציה נקרא הוא וכל התזמורת שלו לגיסטאפו ופה נצטווה לנגן באזני אנשי הגיסטאפו בשעה שהיו מענים את היהודים. ראש הגיסטאפו קריגר היו לו שלוש אהבות: מוסיקה, פרחים ורציחות. יום־יום היתה הקהילה היהודית חייבת לספק לו פרחים והביאום היפות שבנערות היהודיות. התזמורת היתה מנגנת וואלסים נאים בשעה שהאסירים נאלצו לשאת על גבם את הרהיטים והכלים שנגנבו בידי הגיסטאפו מדירות היהודים ולא די שהיו עמוסים משא לעייפה, הרי הוכרחו לעבור בין שורות אנשי גיסטאפו שהיו מכים אותם במקלות. לימים קרא קריגר את ווייס ואמר לו: "מזלך הוא, שאני אוהב מוסיקה, שאילולא כן

היה סופך כסופם". אחר כך התחילו מאסרים בודדים – אנשי הגיסטאפו היו באים לבתים ובאמתלאות שונות היו אוסרים את ראשי בתי האבות.

מפורסם במעשי־עינויים היו איש גיסטאפו דאוסט (Daust), מפלצת שעיקר תענוגו להתעלל בנשים בלונדיות. סיפרו לי ידידותי רינה, בתו של ד"ר אליהו קרייזברג ולינקה בינצר, שעבדו בגיסטאפו כמטאטאות ורוחצות רצפות, כי פעם אחת, בבואן לעבודתן, ראו בחצר קבוצות נערות בלונדיות שעמדו הכן וראשן מכוון ללא־ניע לצד אחד. ידידותי תמהו על כך והתחילו מתלוצצות ושאלו: על שום מה אין הנערות משיבות להן שלום? אולם אך הביטו בפני האסירות והכירו, כי הן אסירות. ואמנם, מן החצר הובאו לתאים.

אחרי ימים אחדים הובאה לעיר קבוצת יהודים שגורשה מקארפאטורוסיה. מראה פניהם היה נורא, מבהיל ממש. רעבים, כמעט שלא יכלו לעמוד על רגליהם. העלמה פטראנקר ריחמה עליהם וזרקה להם ככר־לחם, מיד גררוה אנשי גיסטאפו מביתה והטילוה אל בין האומללים האלה. מה היה בסופה – איני יודעת.

בינתיים נקבעה בידי אנשי הגיסטאפו מועצת־יהודים (יודנראט) ובה נכנסו ד"ר מיכאל לאם, משה ישראל זייבאלד (הוא היה נבחר הקהילה היהודית), הניו זייבאלד, האבר, ווילהלם צוקרברג, אהרן קייש והישיו (הירש) פוגל.

ההשמדה הראשונה בהושענא רבה תש"ב

זכורתני, כי לפני 2 באוקטובר 1941 התחילו מדברים על גיטו. עם זאת הפתיע את כולנו יום 12 באוקטובר, הוא יום הושענא־רבה. דרתי אז ברחוב באטורי 3, בביתו של יעקב מארגושס, ועוד בכוקרו של אותו יום קידר הרגשתי, כי דבר נורא מתרחש לבוא. ראיתי כי בעיר התגברה ביותר תנועה של מכוניות גרמניות מכוסות. כשיצאתי החוצה עוררוני אנשים כי אמהר ואשוב הביתה, ברחובות ראיתי פאטרולים של אנשי גיסטאפו, באני פחד־פתאום ובלי משים הסירותי את הסרט הלבן עם מגן דוד הכחול. מאחורי שער פגשתי שני אנשים צעירים שתמהו, כי אני מסובבת בעיר בשעה שמתרחשות בה נוראות.

פתאום ראינו מבעד לחלון דירתנו המון אדם רב שהשחיר את עין הרחוב – שפעת־גופים הנדחקים ונלחצים. בתוך ההמון הזה בלטה לעיני דמות שלא אשכחנה – יהודי כרות־רגל שזעקתו ועוזה נשמעת באזני גם עתה. מראה המון־האדם הזה הגרדף דרך רחוב באטורי אין לתאר – אלה הצעקות, אלה האנחות, האומללים רמסו זה את זה ומאחוריהם אנשי גיסטאפו שהיכו בהם בקתות הרובים לדחוק אותם במורד הרחוב. השעה היתה תשע בבוקר. כל היום כולו הגיעו לאזנינו יריות, יללות, צעקות, קריאות־יאוש. בשעה שבע בערב התחיל יורד גשם מעורב בשלג. למחבואנו פרצה השוערת ואמרה: "כבר חוזרים מבית הקברות". למעלה משנים עשר אלף יהודים נפלו, נהרגו, נקברו חיים בבורות שבבית העלמין.

אחותי, פרידריקה מארגושס, היתה גם בבית העלמין, אולם חזרה עם השרידים

שניצלו בזכות הגשם והשלג שהפסיקו את היריות. לא אשכח את מראה פני אחות זאת בשובה מגיא ההריגה וכל גופי רועד לזכר זה. ההשמדה בבית העלמין נעשתה בהנהגתו של דאוסט. הוא עצמו היה מוציא מתוך ההמון נערות צעירות בצווארין, אחר כך היה תופס כל אחת בשערותיה, ביד אחת היה מטה את ראשה לאחוריה ובידו האחרת ירה בצוואר. רצח ההמונים היה מאקדחים, טומיגאנים, וביחוד מכונות יריה שהועמדו בשער בית העלמין. סיפרו לי, כי ראש הגיסטאפו קריגר פקד על ד"ר מיכאל לאם, שיחבר פרוטוקול, כי מתו אלפיים יהודים.

הגיטו

אחרי ההשמדה הזאת הוכרז רשמית, כי היהודים חייבים להצטופף בגיטו. תחום הגיטו היה מנהר ביסטרז'יצה, נובי־שוויאט, רחוב דלוגא, רחוב בלוואדאר, בילצ'אבסקי, קשיווא, באטורי, צד שמאל של רחוב קאזימייז'. הגיטו היה מוקף גדר־תיל, מצד היהודי עמד מיליציאנט יהודי, מצד האריי עמד מיליציאנט אוקראיני או גרמני. מבין האוקראינים התאכזר בנו ביותר מורה סמינאר המורים לישאק (Łysiak). הוא ואשתו ובני משפחתו היו מתעללים ביהודים ובשלהם מתו מאות יהודים בעינויים קשים ואכזריים.

בין יושבי הגיטו עצמו העוני והרעב — קילו לחם עלה 80 זהוב ובידי היהודים לא היו אלא שרידי כלים ומלבושים ואלה מחירם היה נמוך ביותר — ויום־יום היו יהודים נפוחי־כפן נופלים ברחוב וגוועים. בלכתי לעבודה הייתי פוסעת בין חללי־רעב. והגיטו היה מיצר ללא נשוא. הוא נסגר בדצמבר 1941 ופירוש הסגירה הוא, כי רק אלה שיכלו להשיג תעודת־עבודה היו רשאים לעזוב את שעריו. היינו, אפוא, עם בוקר יוצאים ועם ערב שבים. מובן כי איש ביניינו לא היה בטוח יום יום, אם ישוב. כי יום־יום נפלו יהודים, אם מחמת רעב, אם מידי הגיסטאפו הרוצחניות.

שריפת הגיטו

במארס 1942 נתפשטה שמועה, כי פעולה חדשה ממשמשת ובאה וקרבנות הפעולה הזאת יהיו היהודים שאינם מסוגלים לעבודה ותחנת־הגמר של אומללים אלה תהיה הפעם בלוי"ץ. ואמנם, באחד מערבי מארס הורגשה תנועה לא רגילה, נשמעו יריות בודדות ונביחת כלבים. פתאום נראתה להבה — הגיטו ברחוב דלוגא עלה באש. לתוך הבתים הוטלו פגזים ויושביהם נשרפו בהם חיים. יללות אחינו ואחיותינו, עינויי הורינו — מי כוח בו ויתארם? כל הלילה כולו בער הגיטו, השמים בהקו מתמרות האש, לפידי האדם הבוערים והלהבות פשטו והלכו והתקרבו לביתנו ברחוב באטורי. למחרת, בלכתי לעבודה, ראיתי שרידי חללים שרופים. לא אשכח את הלילה הזה, ליל הזוועות ובעלות לפני זכר אחי בני עירי הנשרפים לבי יתחמץ בקרבי.

למחרת השריפה, לפני הצהרים, בא איש גיסטאפו אל ד"ר מיכאל לאם ושאל

אותו: מה היה הלילה, מה אש היא שפרצה בגיטו? השיב לו: איני יודע, דומני כי האוקראינים נוקמים בנו והם שהציתו את בתינו. אמר לו איש הגיסטאפו: הדין עמך, תשובתך כתיקונה.

פעולת בלז'יץ

לאחר זוועת־השריפה פירסמה הגיסטאפו פקודת הרשמה של היהודים שנשארו חיים. הם נרשמו לפי שלוש קטגוריות: A, B, C. לאולם־ההרשמה הובאו כל השרידים — מי שנגזרה עליו קטגוריה A יצא לחופש (חופש פירושו: דחיית גזר מיתתו), מי שנגזרה עליו קטגוריה B נשלח לאי ברחוב קולונטאי, מי שנגזרה עליו קטגוריה C נעצר ונשלח לבלז'יץ. קטגוריה C חלה לא בלבד על אלה שלא נחשבו מסוגלים לעבודה אלא גם על אחרים, הכל לפי ראות עיני הגיסטאפו. כך חלה קטגוריה זו, לפי הוראה מיוחדת, על כל הנערות הצעירות. בבואי לארבייטסאמט (משרד העבודה, שנמצא בבניין בית הספר למלאכה לנערות יהודיות ברחוב בלוואדאר) לקבל את הקטגוריה שלי, קרא אחד מחברי הועדה בקול רם: "תן לה A" והאחר קרא: "תן לה B" וכך ניצלתי מעשה־נס מידיהם. אבי, פיליפ, הוזמן לגיסטאפו ולא שב עוד.

מחנק אחר מחנק

כשנסתיימה הפעולה (בעצם שום פעולה לא נסתיימה אלא פינתה מקום לפעולה אחרת כמותה או קשה ממנה) נראה להם לראשי הגיסטאפו, ביחוד לסגנו של קריגר, מפלצת כמותו ושמו בראנד (Brand), כי מספר היהודים בגיטו עודו גדול מדי ואילו המקום בו הוא קטן מדי. נפתחה, אפוא, פעולה חדשה — צמצום הגיטו: נחתכו הרחובות בלוואדאר, בילצ'אבסקי, חלק קאזימייז' ודחקו אותנו יותר ויותר לנהר הפעולה הזאת חלה תחילה על בעלי קטגוריה B ואחר כך על בעלי קטגוריה A. ומה היו פני הפעולה הזאת? עבדתי אז בשדה בית החרושת של מרגושס, כמאה מטר מבית העלמין ויום יום ראיתי בעיני עשרות מכוניות מכוסות שבאו לבית העלמין, על המחצלות שנפרשו על המכוניות, כלומר על גופות האומללים הממועכים וצפופים ישבו אנשי גיסטאפו ושוטרים אוקראינים ורובים בידיהם. אחרי רגע נשמעה פקודה: los וכשהוסרו המחצלות קרעו את לבי קריאות־אימים: וועה איז מיר (אבוי לי).

באחד הימים נלקחו לארבייטסאמט אנשים צעירים, בהם גם אחי ווילהלם. רצתי אל גיסי, כי חשבתי, אולי נוכל להצילו. בדרך פגשתי חברה שהעירה לי, כי עשרה מטר מאחורי רוכב איש גיסטאפו על סוס, והיא ניסתה למשוך אותי בחזקה אל השער. אני, שכל מחשבתי היתה על אחי, נחלצתי מידה והמשכתי דרכי. איש הגיסטאפו הדביקני וכמה נבהלתי בראותי, כי הוא קריגר בעצמו. פקד עלי לעמוד ושאל: על שום מה אני בורחת? כשאמרתי לו כי איני בורחת, אים עלי כי יקשרני לזנב סוסו וכך יגררני לגיסטאפו. למזלי עבר זיגי וויס, שבירך את קריגר והתחיל לדבר עמו ולי ולחברתי רמז, כי נעלם.

אחי הובל למחנה כפייה (צוואנגסלאגער) בפלוהוב ליד זבורוב, וכתב אלי: "הצילוני, אל תרשו כי אשמד ויזרקוני אחורי הגדר ויכסוני, כשאר האומללים, בשכבת עפר דקה".

המלחמה ברעב

איך הובאו מזונות לגיטו והלא הבאתם היתה אסורה — זו היתה השאלה הגדולה. ביחוד אם נזכור, כי בכניסה לשער היה כל אחד ואחד נבדק — והבודק היה ממשמש במקל במקומות הצנועים ביותר. ומי שנמצא מזון בידו הרי מזונו נלקח והוא עצמו נרצח בו במקום. עם זאת סיכנו עצמם רבים ואף נתפסו. כן נתפסה פעם אחת קבוצת יהודים, ששבו מעבודתם לגיטו ועמהם מוצנעים מזונות. מה תימה שחירפו את נפשם — הרי בגיטו השתולל הרעב, כל נפש קיבלה מנת־לחם לעשרה ימים והמנה שלושים דיקאגראם. שלושים דיקאגראם לעשרה ימים! סופה של הקבוצה שנגררה לבית העלמין ולא שבה עוד.

ואם מעט הרעב הנורא באה פעם אחת גיסטאפו וגזרה רעב של אונס. גם מנת־המזונות הזעומה, שהובאה עד כה, נאסרה. ראש משמר השער, איש גיסטאפו שירר (Schürer), עוור עין אחת, היה הורג יום־יום עשרה יהודים ואשמתם היחידה שהתאמצו להביא אוכל לגיטו.

משובת־אכזרים

בביתו של יעקב מארגושס ישבו ראשי הגיסטאפו. ראשם, קריגר, ציוה לרהט את החדרים בסגנאות שונים — חדר אחד בסגנון פרסי, חדר אחד בסגנון ההרריים, יושבי הקארפאטים וכדומה. לשם כך הביא את המהנדס רישארד גרינוואלד מקראקא והוא שקיים את חפצו. פעם אחת ציוה קריגר להביא לו מרבד בעל גוון ורוד מיוחד במינו, ואיים כי אם לא יובא, ישמיד כמה מאות יהודים. לאחר רוב מאמצים נמצא אצל הרופא ד"ר אדוארד ריינרט מרבד שהניח דעתו של האכזר.

טחנת רודולף

לטחנת רודולף ברחוב האליץ' הובאו יהודים מכל הפלך. הטחנה הזאת היה להם בית עינויים — פה חלו, התענו, ומתו, עד שסודרו משלוחים־משלוחים למסע־המות. במחצית 1942 נתפרסמה פקודה, כי היהודים העסוקים במפעלים אריים, אינם רשאים לעבוד בהם אלא כפועלים שחורים. כל אלה שעבדו עד כה כפקידים, כפנקסנים, נעשו עתה פועלים שחורים. עם הפקודה הזאת נאסר גם על זיגי ווייס לבוא לגיסטאפו — הוא ניצח שם על תזמורת — ונתמנה מפקד הצינוק בטחנת רודולף, כלומר הוטלה עליו האחריות למספר הנעצרים שם. באחד הימים — ביוני או יולי 1942 — באו אנשי

גיסטאפו לטחנה והקיפו במשמרות חזקים את הבניין, הוציאו את האומללים והוליכום לבית העלמין. הריגתם היתה נוראה ואין לתאר את אימי מחזותיה. בין המוצאים היתה גם ארוסתו של זיגי ווייס. ניגש ווייס אל איש־הגיסטאפו שוט וביקש ממנו, כי יניח את ארוסתו בחיים. אמר לו שוט: חדל מבקשותיך, רצונך תוכל ללכת עמה. השיב לו ווייס: טוב — חשף את חזהו ונפל פלוח־כדור בו במקום. מיד השתערו עליו האוקראינים ופשטו בגדיו ונעליו. אותו יום נסתיימה פעולת ההשמדה של יהודי־הפלך ונפלו 400 איש. ד"ר האמר מדילאטין, שהיה גם הוא בטחנה, קודם שעמד לצאת עם קבוצה, ביקש כי יורשה לו להתרחק לרגעים מעטים, וכשניתנה לו רשות, מיהר ועלה לקומה העליונה של הבית והפיל את עצמו ממנה.

ביער בפאוולצ'י

באחד מימי יוני או יולי 1942 נקראו לגיסטאפו ד"ר מיכאל לאם, השיו פוגל, הירש (הנדז'י) הורוויץ, אקהאוז הצעיר ומרדכי (מרכוס) גולדשטיין — חברי היודנראט. אחרי ימים אחדים שב גולדשטיין, לא דיבר ולא רצה להשיב לכל שאלה. האחרים לא שבו. לימים סיפרה לי מרת האוזמאן, שהיתה מבשלת לאסירים בגיסטאפו, כי במקרה נודע לה מפיהם גורלם: באחד הבקרים נטענו הם ואומללים אחרים על מכוניות־משא והובאו ליער בפאוולצ'י. שם מצאו קברים כרויים ונצטוו להביט כיצד יורים באחרים, כיצד הם נופלים אל הקברים. כן הגבירו את עינוייהם לפני שנגזר עליהם הגורל הזה. ואמנם, מרת האוזמן חדלה לראותם אחרי ימים מעטים.

באותם הימים באה גזירה נוספת: היהודים שוב לא הורשו לעזוב את הגיטו אחד אחד לעבודתו, אלא קבוצות קבוצות בפיקוח המשטרה הגרמנית או האוקראינית. מקום הכינוס היה שער־הגיטו.

קברים ותליות בתוך הגיטו

באחד מימי אוגוסט 1942, כשעבדתי בבית החרושת של מרגושס, הגיעתנו אזהרה, כי לא נשוב הביתה, שכן בתוך הגיטו עצמו, בשדה שברחוב בלוואדאר, נכרו קברים והועמדו תליות. זה כמה ימים ידענו, כי פורענות קרובה. אנשי גיסטאפו היתה להם עתה אמתלה: העובדה, כי יהודי פצע אוקראיני והאוקראינים דורשים נקם. מאז הבוקר נעשה ציד על כל הגברים הנמצאים בגיטו. הם נאספו מסביב לקברות הכרויים, הקיפתם המשטרה שנטלה מהם את תעודות־העבודה (ארבייטסקארטען). על סמך הכתבות, הרשומות בתעודות אלה, הלכו השוטרים לבתיהם וגררו מתוכם את אחרוני משפחותיהם. אל הקברים הובאו הנשים והילדים. כולם נצטוו להתפשט עירום. לפנות ערב התחילו יריות־הרצח - נרצחו אלף גברים ומשפחותיהם. והרצח נעשה לעיני המוני הגויים שנתאספו בשערי הגיטו והביטו בשמחה במחזה זה.

יום הרציחה הזאת היה גם יום התליה — יהודים נתלו בפנסים ובתליה הגדולה

שהועמדה באמצע רחוב בלוואדאר. ראשון נתלה מרדכי גולדשטיין, ראש היודנראט. הוא הובא על ידי משמר שוטרים, נשלח לאומשלאגשטעללע (הנות הקומיס היהודית) ונצטווה בעצמו לבור לו חבל, כשם שנצטווה אחר כך בעצמו לענוב את החבל לצווארו. לפי שהיה איש חזק ושמן נקרע החבל והאוקראינים הרגו אותו בקתות רוביהם. ביום זה נפלו חיים פישבאך, מהנדס משה דראך ואשתו, הרמאן הלפרן (בן קארל הלפרן), אשת מרדכי גולדשטיין, ווילהלם צוקרברג ואחרים, הם ומשפחותיהם.

למחרת, כשובי מבית החרושת לביתי ברחוב דלוגא, ראיתי בעיני את היהודים התלויים. השוטרים היהודים סיפרו לי, כי לאחר שנקברו התלויים עוד נשמעו אנחותיהם מתוך הקברים. וכן פקדה הגיסטאפו, כי על כל פנס, לאורך רחוב בלוואדאר, ייתלו שני שוטרים יהודים. הפקודה נתמלאה והפעם ניתנה לגויים, תושבי העיר, הרשאה מיוחדת לבקר את הגיטו, שיוכלו להזין עיניהם במראה יהודים תלויים.

והגיטו ומספר היהודים בו הולך ופוחת.

ההשמדה ביום א' ראש השנה תש"ג

נוראות היו ההשמדות עד עתה, וזו היתה הנוראה שבכולן — הגיטו הוקף מכונות־יריה וכל שהתקרב לגדר נורה. ושוב נלכדו יהודים והובאו לשדה ברחוב בלוואדאר. מהנדסת אנדה לופט (אחר כך נפלה ביער מכדורי רוצחים אוקראינים) סיפרה לי, כי ראתה את אנשי גיסטאפו אוחזים ביד אחת את סעודתם ואוכלים ממנה וביד אחרת את אקדוחיהם שירו מתוכם ביהודים. כל אלה שנאספו בשדה רחוב בלוואדאר ולא נהרגו במקום — הוסעו לבלז'יץ ובה נשמדו. פעולה זו כילתה חייהם של כמה אלפים יהודים צעירים ובריאים. בה נרצחה גם אמי, רוזאליה, עליה השלום. השוטרים היהודים מן האורדנונגסדינסט (שירות־הסדר) שליוו את המשלוח לבלז'יץ לא שבו גם הם. בשעת ההשמדה הובאו החולים לבית החולים ברחוב דלוגא. האחיות הרחמניות היהודיות, שהביאו את החולים על אלונקות לחצר, לא שבו עוד — שם נרצחו ביריות.

אני שכבתי אז חולת מעיים והסתתרתי בבית החרושת של מארגושס. אחרי ההשמדה, שנמשכה שלושה ימים, עלתה בידי לברוח על סמך ניירות אריים.

לגורל ישובי הסביבה

כשעבדתי בשדות יעקב מארגושס, הייתי אני ושאר העובדים נתונים לפיקוחו של אוקראיני, שהיה מתקלס ביהודים וממציא כל מיני התעללויות ובלבד למצוא תואנה להתנקם מהם. אם השבלים לא היו מלאות למדי, אם הגרעינים לא היו כבדות למדי, היינו אנו האשמים ולא אחת היה מאיים, כי יסגיר אותנו לידי הגיסטאפו. בימי גשמים בסתיו היה במזיד שולח אותי לשדה, נותן בידי שני תופים כי אתופף בהם להבריח את הצפרים, שלא נראו כלל בעונה זו.

יום אחד בשעת העבודה בשדה שמעתי טרטור מכונות יריה. בשובי מן העבודה ראיתי טור ארוך של עגלות ועליהן ערימות גופות ערומות ונרצחות והדם עוד שתת

מבעד סדקי העגלות וקרשיהן ונמשך כסימן ארוך ואדום על פני כל הדרך. אלה, כפי שנאמרו לי, היו יהודים מסביבת סטניסלאב, שנורו בשדות דומברובה ואחר כך נצטוו שרידי-היהודים להביאם לבית-העלמין.

לגורל יהודי מיקולוצ'ין: חיים פוגל שגורש על ידי השלטונות הרוסיים מסטניסלאב הלך למיקולוצ'ין שבה ישבה בתו. כמותו כשאר יהודי העיר בפעולת ההשמדה ביאנואר-פברואר 1942 הובאו לטאטארוב. בתו, אנדזיא (חנה) שניצלה בנס, בברחה בשלג בשבילי הרים ממיקוליצ'ין לסטניסלאב סיפרה לי, כי בטאטארוב ציוה ראש הגיסטאפו להבעיר מדורות גדולות, היהודים נאלצו לעמוד מסביב, לשיר ולמחוא כף בשעה שאחיהם נצטוו לקפוץ לתוך האש ולהשרף חיים.

לגורל יהודי דילאטין: ראש היודנראט ד"ר שארף נחתך בגרזן בידי איש-גיסטאפו מנאדבורנה. יהודי דילאטין הושמו בחורף ערומים לתוך הנהר הקר-מוקרח ונאלצו לשבת כך שלושה ימים, ואחר כך נצטוו לטפס לראש ההר ולשכב בשלג. רובם נקפאו ומתו והשאר נהרגו ברובים. חלק גדול בטבח יהודי דילאטין לקח מורה המוסיקה, האוקראיני סלאווקו וואשצ'וק (Sławko Waszczuk). דם אבי זכרונו לברכה בראשו.

לטיבם של הפולנים

נמלטתי ללבוב ופה עבדתי על סמך הניירות האריים, בבית חרושת לזכוכית ברחוב זיולקוב 106. יום אחד שמעתי כי הפועלים מתלחשים ביניהם, כי אני יהודיה. מובן, שעניתי להם בנעימה חריפה ומוחלטת ודרשתי, שלא ירשו לעצמם הלצות כאלה. אחרי רגעים מעטים ישב לידי שוער בית החרושת, לשעבר מורה גימנסיה, דוטקיוויץ (Dutkiewicz) וביקש ממני, כי אומר את שתי המלים: strzelać strzelbą (לירות ברובה). בהגייה של שתי המלים האלה, שיהודים נכשלים בה, היו תלויים כל חיי. כדרכו של אותו מורה גימנסיה היה דרכם של פולנים אחרים שביקשו להתאנות לשרידי-עמנו המעטים. כך, למשל, היו מתממים ושואלים: לפני איזה מזבח התוודית לפני המזבח הגדול או לפני המזבח הקטן. בשאלה היתה טמון מוקש — שהרי המתוודה מתוודה לפני הכומר ולא לפני המזבח. וכן, למשל, שאלתני פעם אחת שכנתי, מה שם ניתן לי בטקס פלוני והשיבותי מה שהשיבותי. אחר כך נודע לי, כי השיבותי שלא כהלכה, אך למזלי היתה השואלת פתיה.

עזבתי את העבודה בבית החרושת והלכתי לעבוד בבית גרמני — כסבורה הייתי, כי פה יהיה לי „נוח" יותר. אולם אחר זמן מה עזבתי את הבית הזה וחזרתי לבית החרושת. הממונה על פולני, סטאניסלאב נאביאלאץ (Nabielec), שהיה ודאי לו, כי אני אריית, סיפר לי כי לאחר עזבי את בית החרושת, אמרו הפולנים בינם לבין עצמם: תודה לאל, שנפטרנו מיהודונית זאת.

אחרית לבוב

ב-6 בינואר 1943, בהיותי בלבוב, ראיתי את הגיטו ברחוב זאמארסטינוב עולה בלהבות. בעברי בטראם סמוך לשער הגיטו ראיתי את האש הנוראה ולמחרת סיפרו לי פולנים יהודים, כי נשרפו, נרצחו והוסעו למחנות־מות חמישים אלף יהודים. המוסיקאי הלבובאי רוקיטא (Rokita) הוא שהיה תליינו של המחנה ברחוב יאנוב, הוא שאסף את הרבנים, ציוה על התזמורת שחנגן פוכוטרוט, והרבנים נצטוו לרקד בשעה שאותו אכזר חובט בהם במקלות.

יום־יום ראיתי ומאות יהודים, שהובלו ממחנה רחוב יאנוב לעבודה והם תשושים, רזים, קרועים־בלויים והטירוף בעיניהם.

ירושלים, א' בטבת תש"ו.

לוציה ווייסברג־זיגר

ב

ההשמדה בראש השנה תש"ג

ההשמדה נמשכה שלושה ימים, הגיטו הוקף, היהודים הוצאו מבתיהם והוטענו בקרונות והובלו לבלז'ץ. וכן נלקחו יהודים ממקומות עבודה מחוצה לגיטו. השופו (שוצפאליציי) והגיסטאפו סידרו זאת באופן, שאותו יום לא החזירו את פועליהם היהודים לגיטו. אני עבדתי אז בפיקוח שופו בעבודת השדה. בערב אחרי העבודה נלקחנו אל החצר „ווירטשאפט־האף" ברחוב סוביאסקי (הבתים הקטנים ברחוב זה נהרסו והיהודים סידרו שם גן ירקות נהדר; הקצינים גרו בבתים החדשים של מרת ווייניאב וד"ר הארליק), העמידונו כמין ריבוע. באו האופטמאן סטראגא (Ströge), ראש השופו ולויטנאנט גרים (Griem) והם בעצמם בחרו, בהבטה ראשונה, משלוח של כמה עשרות אנשים ושלחום לקרונות. את שאר הפועלים כנסו באיזו דירה פנויה בבית ממול הגן וכאן היינו סגורים שני ימים, שבהם לא נשלחנו לעבודה הציעו לנו מצע של קני־סוף דקים והביאו לנו מרק. אך אסרו עלינו לגשת לחלון ומסביב לבית עמד משמר של מיליציה אוקראינית וגרמנים. אחרי יומיים של הסגר נשלחנו כולנו לעבודת־הגן, ביום השלישי. בערב, נסתיימה פעולת־ההשמדה בגיטו, אך אנו לא יכולנו להוודע דבר על גורל משפחותינו שנשארו שם. רק אחרי הצהריים נסעה עגלה טעונה ירקות לשדה, אשר בגיטו ושהיה שייך לשופו. בעגלה זו נסע צווייג (בנו של לייב צווייג). הגנן שלנו ופועלים אחדים ובשובם נודע לנו גורל משפחותינו. סטאלא הסל (בתו של ד"ר פנחס הסל) ומיה אייגנפלד (בתו של מאיר אייגנפלד) שעבדו אתי, נודע להן, כי אמותיהן נלקחו והוסעו בקרונות המת, וכן נודע כדבר נורא זה לאחרים.

בערב הורשינו לשוב לגיטו. אולם למחרת היינו נאלצים לבוא בדיוק לעבודה. עבדנו מעתה כחודש וראינו משלוח יהודים מישובי הסביבה, שהובלו למחנה אשר ברחוב דלוגא ומכאן לבית העלמין בעירנו. מקץ החודש שמענו אומרים, כי מאחר שכבר הוצאנו את תפוחי-האדמה, שוב אין אנו נחוצים לשופו. ואמנם, התחילו צמצומים ויום אחד, עם בוקר בצאתנו לעבודה (היינו אנוסים ללכת בסך ארבעות-ארבעות ובאמצע הרחוב), משהגענו לרחוב סוביאסקי ממול בית הקפה לשעבר של מאוריצי האובנשטוק, הקיפונו אנשי גיסטאפו חבושי כובעים (הם-הם שהכירו אותנו מעבודתנו ואנו הכרנו אותם) ובפקודת הלויטנאנט גרים הביאונו לגיסטאפו ברחוב בילינסקי. בחצר הועמדנו בשורות ולויטנאנט גרים היה קורא מתוך רשימה כמה שמות אנשים, שהיו עוד נחוצים לעבודה (דיאמאנד מקראכוביץ, שהיה חקלאי מצוין והיה מנהל הווירטשאפטהאף, בתו שטיפלה בשפנים, קלארה טיגר מבית ווילף שטיפלה בתרנגולות ואחיה אריה ווילף, האחיות גיזה ודוז'ה בירקנפלד) והוצאו מחצר הגיסטאפו. אנו שנשארנו הובלנו למסדרון ארוך של בית הסוהר, נצטווינו למסור כל אשר עמנו — כסף, תעודות; מי שהיו לו בגדים הגונים, כגון אדרות, סוודרים, נעלים ניטלו מידו והוחלפו בסמרטוטים. אחר כך נצטווינו להפנות פנינו אל הקיר ולעמוד כך כמה שעות ללא ניע. מי שזע או הפנה ראשו נחבט ללא רחמים. אחרי שעות אחדות הובאנו לחצר קטנה, הנקראת חצר-המות. פה כבר נמצאו יהודים אחדים מישובי הסביבה וכן כמה יהודי העיר שנלקחו הנה אחד אחד: מוסיו נאכבר (בנו של יעקב נאכבר, שנשמד ביום התליות), מאכס זילברמאן, ומשפחת גוטטמאן. כמה שעות עמדנו בחצר-המות הזאת, מדי פעם בפעם התפרצו אילו אנשי גיסטאפו והיכו אותנו. אחר כך הובלנו לחצר בית הכלא, נצטווינו לעמוד בסך, טורים טורים, ולהחזיק זה ידו של זה. פתאום הקיפתנו המשטרה האוקראינית ואנשי גיסטאפו מזויני רובים והובאנו דרך רחוב גילר לרחוב קאזימייז', אך לא הופנינו לרחוב באטורי (מכאן ידענו שאין מוליכים אותנו ישר לבית העלמין), אלא לרחוב בלוואדאר ולארכו לפליישבאזע, ששם היה המחנה. פה היינו שלושה ימים ומצאנו אנשים, שכבר היו כאן שלושה שבועות. בחא קטן ישבו עשרות אנשים, הפנים שרצו בהם והם היו מורעבים כמעט עד מות. רק מעטים הורשו לעשות צרכיהם בבתי-כסא שבמסדרון והשאר הוכרחו לעשותם תחתיהם. אוכל ניתן רק פעם אחת ביום, מעט מרק מסריח. וכן ישבו והתפללו לישועה כי תמהר לבוא — למות. על המחנה שמרו מבית אנשי אלרדנונגסדינסט היהודי ומחוץ המיליציה האוקראינית וכמה פעמים ביום פרצו לשם ביקורת הגרמנים. יום לפני שהובאנו למחנה התאבדו שם אוסקאר זיגר ואשתו. על הקיר ראיתי אילו מלים שנרשמו בידי המשוררת הצעירה (פירסמה שיריה בעיקר ב„כווילא") מינקה זילברמאן, שהיתה אילו ימים קודם במחנה והובלה לבית-העלמין.

אחדים בינינו ניסו לברוח ואלה שנתפסו הוכו, הובאו לחא מיוחד השמור מכל משמר. אני הצלחתי לברוח אור ליום הרביעי לשבתנו במחנה ולמחרת בבוקר הובלו כל יושבי-המחנה לבית-העלמין. ונורו. גרתי אז עם אמי בסימטה באוגודנה, סימטה צדדית לרחוב דלוגא; בשובי הייתי המומה מימי שבתי בגיסטאפו ובמחנה.

לאחר כשבועיים נעשתה ברובע שגרתי בו — כל הרחובות מצד שמאל לרחוב דלוגא — פעולת טיפוס, כלומר כל האנשים נחשדו במחלה זו והוצאו מן הרחובות. כמובן לכלייה. אנו הסתתרנו במרחף ובערב הצלחנו להמלט לצד ימין של רחוב דלוגא, ששם לא נעשתה פעולת השמדה.

השמדת רובעים

כל אלה נעשו בנובמבר 1942. אחר כך התחילה ההשמדה בכל רובע ורובע. מדי פעם בפעם הוקפו רחובות אחדים והפעולה לא נפסקה אלא לאחר שנרצחו כל התושבים. פעולות כאלו נמשכו לפעמים ימים אחדים ורק מעטים הצליחו להמלט לצד הזה של הגיטו, שבו לא נעשתה הפעולה. אחרי כל פעולת השמדה כזאת היו מוציאים את הרובע מן הגיטו ומצרפים אותו לצד האריי. באחרונה כל עיקרו של הגיטו לא היה אלא צד השמאל של רחוב בלוואדאר, החל ברחוב רוגוסקי עד רחוב דלוגא והגדר עברה באמצע הרחוב. אילו פעמים ביום היו אנשי גיסטאפו פורצים לתוך הגיטו ומוציאים אילו עשרות יהודים ומביאים אותם לגיסטאפו. חלקם הומת בעינויים בחצר הגיסטאפו (כן עורך-דין ד"ר שמואל גולדשלאג וסוחר אריגים קשנאָר) והשאר הובלו לבית-העלמין.

אחרית הגיטו

בגיטו, שכל עצמו היו רק בתים אחדים, נשארו 1500 נפש והמיצר והמחנק היו גדולים כל כך, שהיו יושבים 20 נפש בחדר אחד. גרו במרתפים, בעליות, בחדרי־המדרגות, יומם היו מעמידים מיני כיריים, תנורי־ברזל, בשלג בחצר. הבהלה גדלה ביחוד משום שהמחנק לא הניח לאנשים להסתתר בשעת פעולות-השמדה שנעשו עתה יום־יום. ב-23 בינואר 1943 באה אחרית חיסולו של הגיטו. עתה לא נסתיימה פעולת ההשמדה אלא לאחר שנרצחו כל היהודים. אז נרצחה אמי לאה, אשת ד"ר מנדל קאסווינר, ואני ברחתי מן הדרך לבית העלמין. אך מעטים יכלו אז לברוח, כי הגיטו היה מוקף מיליציה אוקראינית ומואר כל הלילה זרקאורים. אחדים הסתתרו בחפירות שישבו בהן והתקיימו ממלאי המזונות שהכינו להם, אולם מקץ ירחים אחדים נתגלו מקלטיהם על ידי הגרמנים והם עצמם נשמדו עד חרמה. לאחר שברחתי מגיטו סטניסלאב פגשתי בבוצ'אץ' יהודי מסטניסלאב והוא סיפר לי, כי עוד שבועיים אחרי חיסול הגיטו ישב במקלט עם כמה אנשים אחרים והם התפרנסו משלושה קילו תירס לא מבושל ושתו מי-שתן.

ירושלים, י"ג בשבט תש"ו.

ויטה קאסווינר

מפתח שמות האנשים והערים

אבוהב 316
אבל ארנולד 20
אבנר מאכס 236
ר׳ אברהם העשיל מקופיצ׳ינץ 95
ר׳ אברהם מחוטר ר׳ יצחק הגדול 25
ר׳ אברהמצ׳י מסטרטין 81
אברזון 49
אברמזון אדוארד 46
אדלמאן 218
אדלר אברהם 262, 362
אדלר אירנה 324, 344
אדלר ישראל 44
אדלרסברג אמיל 103, 179, 233
אדלרסברג הרמן 103, 233
אדלרסברג מיכאל 233
אדלרסברג פליכס 233
אדר ליאון 133
אוברהארד יהויכין 337, 354, 394
אוברטין 21, 240
אוגוסט II 12
אוגנדה 126, 131—132, 250, 253
אודלסמאן אורי 373
אוהורניקי 206
אוטיניע 50, 81, 85, 205, 240, 257, 263
אוירבאך ר׳ אריה ליבוש בן מרדכי 24
אוירבאך רחל 333
אולסבנגר עמנואל 296
אונגר 268
אונגר גב׳ 45
אונגר יוסף 347
אונגר לואי 330
אונגר ליפא 314
אוסטר דניאל 279, 297, 300
אוסטר חנה 318
אוסטרמן אמה 45
אוסישקין מנחם 131, 132, 293
אוסצ׳יא־זיילונה 33, 83, 194
אופנברגר יוסף 236
אופנהיימר פראנץ 174
אופרישובצה 18
אוראל 192
אורדובר, גב׳ 322, 331
אורדובר ליאון 245, 302, 323, 339, 342, 357
אורינוב 18
אוריינטר נתן 354
אורלובסקי 86, 87
אורמאן איזידור 355, 358
אורמאן יוסף 235, 346
אורנשטיין ר׳ יעקב משולם 26
אורנשטיין ר׳ צבי הירש 85, 98, 117, 155
אושוינצ׳ים 283
אזולאי ר׳ חיים יוסף דוד 24
אזופול (יאזופול) 53, 114, 194
אחד העם 299
אחירון נחום 312, 364
אטינגא ר׳ יצחק אהרן 85
אטינגר 332
איגרא ר׳ משולם 71, 75, 385
אייגנפלד אריה 270
אייגנפלד גניה 287
אייגנפלד חנא 298
אייגנפלד יהושע 283
אייגנפלד יצחק 236, 244
אייגנפלד ישראל 304
אייגנפלד ליפא 172
אייגנפלד מאיר 403
אייגנפלד מיה 402
אייגנפלד פנינה 280
אייגנפלד צבי (הרמן) 200, 208, 212, 235, 241, 243, 267, 297, 323, 363
אייזלר 282, 290
אייזלר בומק 327
אייזלר רוזקה 270
אייזלר רודולף 162
אייזנר אוסקר 234, 236, 244
אייזנשטיין ר׳ אהרן 275, 276, 277, 343
אייזנשטיין אולס 359
אייזנשטיין יונה 294, 303
אייזנשטיין יוסף 257, 259, 277, 293, 294, 304, 364
אייזנשטיין מנק 290
אייזנשטיין פאני 277
אייזנשטיין קארל 228
אייפרמאן חיים אלי 336
אילטיס שמואל 276
אילן ישראל 267, 268, 270, 272, 286, 294, 327, 328
אילן מנדל וולף 262
אילן נתן 286
אילן־שוואלב יטקה 287
אימבר ש״י 391
אינגבר ישעיהו 361

אינולד נחום 34
אינסליכט, גב' 45
איסאקוביץ, איסאק 99
איסאקובר צבי 249, 276, 277, 331
ר' איציקל המבורגר 25, 68, 70—71
אכסלבראד ברטה 307
אכסלראד חנה 278, 279, 293, 294, 353, 356
אכסלראד פרידה 298
אלבוים שמעון 216
אלטר, ר' אברהם מרדכי מגור 94
אלטשטאד, הרב 368, 369
אלטשילר מרדכי 236
אליהו, מקובל 11
אליהו בן שלמה מבורשטין 23
די אליירא 11
אלמר פסח 44, 45, 168
אלס וולף 307
אלפרט יוסף 46
אלראי אברהם 304
אלרהנד משה 212
אמסטר יוסף 304
אמסטר אריה 364
אמסטר שמואל 275, 276, 343, 344
אנגל הירש 63, 212, 213, 311
אנגלברג 272
אנדרמן יעקב 44
אנדרמן נחום 44
אנדרמן שאול 233, 244, 347
אנטוניביץ 31
אפולו אהרן 290
אפולו משה 290
אפטקר־שטרומואסר אסתר 303
אפנצלר, גב' 45
אפנצלר מ. 43, 46, 51
אפרישובצה 206
אפשטיין זליג 263, 265
אפשטיין צבי 56, 208, 212, 216, 219, 221, 222, 230, 231, 236, 269, 285, 307, 343
אקהויז 399
אקהויז שלמה 222, 346
אקסטמאיר אלתר 245
אקסטמאיר שבח 201, 231, 233, 236, 247, 254, 256, 294, 295, 298, 302, 308, 313, 315, 318, 319, 321, 322, 323, 330, 339, 357
אקסטמאיר־גוטסמאן אנטונינה 324
אקסלראד יחזקאל 236
אקסר פילים 321, 324
אקשטיין מנדל 362
אראק 273
ארבייט גיזה 280
ארבייט חיים 349
ארבייט י. 331
ארבייט שלמה 282
ארבר ליזה 63
ארגלר אהרן 20
ארדשטיין יוסף 300
ארדשטיין נחום 303
ארטימוביץ 59, 60
ארטמאן נחום 234
ארטר יצחק 27
ר' אריה לייב מבוצ'אץ 20
ארלוזורוב חיים 268, 269
ארליך דוד יוסף 346
ארליך יענקיל 90
ארנולד בינה 304
ארנולד דוב 236, 302
ארנולד הנריק 251, 293, 294
ארנולד יהודה לייב 45, 216, 224, 254, 270—273, 285, 294, 328, 330, 331, 334, 336, 337, 338, 343, 358
ארנולד לזר 298
ארנולד מנדל 270
ארנולד מנחם 272, 319
ארנולד צבי 236
ארנולד שמעון 201
ארנשטיין מארק 335
אש מרדכי 294, 298, 324, 344
אשכנזי אלכסנדר 314, 368
אשכנזי ר' אנשיל 368, 369
אשכנזי יהויכין 353
אשכנזי יואליש 369
אשכנזי ר' לוי בן שלמה 24—25
אשכנזי מרדכי זאב 105
אשכנזי משה דוד 369
אשכנזי נפתלי 364, 369
אשכנזי ר' צבי הירש 369
אשכנזי רוזה 105

ב
באבאד פישל 276
באך, ד"ר, מיניסטר 35
באכר אדוארד 297
באכר גבריאל 44, 45, 48, 52, 353
באכר מלכה 169
באל יוסף 282
באלאבאן מאיר 18, 25—26, 118
בארטל קאזימייז', פרופיסור 192, 213
בארטפלד פנינה 359
בארטפלד שרה 359
„בבל החדשה", מושבה 19
בדר גרשון 41, 132, 340
בובר מינה 328
בובר מרטין 266

בובר קארל 143, 328
בובר שלמה 320
בוברקה 24
בוגדן מאיר 271
בודנאר יוֹיש 244
בודנאר רינה 354
בודק יעקב 355
בודק לודביק 283, 285, 291
בוהורודצ'אני (ברוטשין) 21, 47, 50, 81, 205, 226, 257, 311, 324
בוטושאני 34
בויאק, פרופיסור 231
בוימגרטן אדוארד 232, 236, 244
בוימוואל יהודה 270, 303
בוימוואל יעקב 270, 272, 294, 303, 328, 343
בוכסבאום 304
בוליחוב 19, 28, 32
בוליחובר דב בער 25
בולשובצה 24, 194, 319
בומזה נחום 333
בוצ'אץ 16, 26, 54, 143, 144, 145, 283, 319, 340
בוקצוביץ 194
בוקרשט 34
בורודיאנסקי ח. 266, 270
בורוכוב ב. 263
בוראל וו. 35
בוראל ליאון 54
בוראל מנדיל 35
בורשטין 194, 261
בורשטין ברנארד 236, 275, 276, 346
בז'אז'אני (ברז'אן) 9, 144
ביאלה 287
ביאליק חיים נחמן 249, 261, 262, 393
ביברינג אברהם יעקב 32, 33
ביברינג אברהם יצחק 385
ביברינג אדלברט 275, 276, 291—294, 342—343, 359
ביברינג דיאנה 308, 339, 359
ביברינג זיגו 292, 308
ביברינג יוליאן 321, 336, 342
ביברינג ליאון 199, 211, 258, 360, 361, 362
ביברינג מאכס 112, 113
ביברינג מרדכי 170, 301, 302, 306
ביברינג קלמן 63, 212, 236, 256, 295, 296, 297, 308, 313, 323, 347, 349
ביברינג רגינה 278, 356
ביברינג שמואל 302
בייגל אסתר 303
ביהם אדולף 127, 176, 299
ביטמאן יצחק אייזיק 259, 262, 302
ביטמאן ישראל 286, 288
ביטמאן משה 266
ביטקובר אהרן 360
ביטקובר אליעזר 259, 262, 360
ביטקובר פישל 360
ביטקובר שושנה 288
ביטר 233
ביטרמאן מנדל 319
בייאר אברהם 287
ביין משה 277
בילנט־רייט 140
בילר אסתר 317
בילר חיה 317
ביננשטוק מאיר 56, 208, 270
בינצר לינקה 395
ביסטריצקי נתן 293
ביק אמיל 117, 122, 133, 135, 161—162
ביקל מרדכי 91
ביקל שלמה 387
בירר משה 266, 270, 271, 274, 290, 291, 337
בירמאן יוסף 347
בירן טדאוש 358
בירנבוים נתן 43, 45, 144
בירקנפלד גיזה 403
בירקנפלד דוזיה 403
בירקנפלד ה. 324
בירר זיגמונט 324, 330
בירר ראובן 43
בלאושטיין אדווין 275, 276, 344
בלאושטיין פליכס 330
בלאדר שמואל 303
בלוך חיים 77, 276
בלוך יואל 303
בלוך יוסף 301
בלוך לייב 63, 302
בלוך שלמה 319
בלוך שמשון 33
בלומנפלד יהושע 104, 234, 244, 281, 282
בלומנפלד מאכסימיליאן 56, 105, 191, 208, 213, 216, 222, 224, 244, 292, 296, 331, 351, 353—355, 357, 359—360
בלז 27, 82, 84
בלזין 396—397, 400, 402
בליי משה 262
בלייברג 35
בלייברג אברהם 365
בלייברג בינה 270, 272
בלייברג לייב 301
בליימן ארנולד 45

בלכוביץ 194
בלר 290
בן־גוריון דוד 271
בן־צבי יצחק 249
בן־ישראל אברהם (וויספיש) 303
בנדלר מיכאל 363
בנדלר מנחם 234
בנדלר נפתלי 337
בנדלר שלמה 337
בנר הירש 63, 360
בסלר יוסף 303
בצ׳ינסקי לב 56
בק יוסף, מיניסטר 225
בקר מרדכי 235
בר־אילן (ברלין) ר׳ מאיר 257, 259
בראור שלמה 281
בראט אברהם 392
בראטקוויאץ, כפר 237
בראנד 397
בראנדוויין ר׳ אליעזר 363, 368
בראנדוויין ר׳ לייזרל 367—368
בראנדוויין ר׳ נחום 367
בראנדוויין ר׳ שמעלקא 368
בראנדמארק הנקה 392
בראנדס נפתלי 346
בראנדר גרטה 343
ברגהוף שמעון (פליכס) 369—370
ברגמאן יצחק 212, 220, 221, 245, 254, 311, 312, 314
ברגמאן משה 95, 311, 346
ברגמאן שמואל 290
ברגר י. א. 343
ברגר יהודה 234, 259, 260, 293, 295, 297, 317, 318, 319, 321, 323
ברגר מוטיל 168
ברגר מלכה 336
ברגר ר׳ משה 81
ברגר פנחס 276, 298, 323—324, 344
ברגשטיין יצחק 243
ברד משה 48
ברדיצבסקי 388
ברודא ר׳ אריה לייב 98
ברודא ד״ר מרדכי זאב 47—54, 98—165, 167, 171, 175—177, 185, 198, 204, 246, 277, 294, 308, 324, 338, 361
ברודא נלי 163
ברודי 19, 26—28, 30, 69, 135—138, 143, 147—149, 384
ברודצקי זליג 248
ברוטבארד גיצל 347
ברוידס ראובן אשר 41
ברוך הירש 312
ר׳ ברוך ממז׳יבוז׳ 72
ברון יוסף 251
ברונר לוציאן 141, 142
ברטהולץ יהושע 365
ברטהולץ משה איצי 387
ברטיש אברהם דוד 361, 363
ברטיש ר׳ חיים גודל 199, 248, 256, 285, 291, 297, 319, 323, 324, 353, 358, 361, 363
ברטיש חנה 324
ברטיש לייב 235
ברטיש פרידל 285, 392
ברטיש פרידריקה 343
ברטשניידר אטקה 284
ברטשניידר הירש 262
ברי״א שלום 275—277, 292, 294, 295, 298, 318, 323, 324, 346
ברייטברט גוסטק 280
ברייטברד צבי (הרמן) 293, 365
ברייל אברהם 302, 365
ברייל יצחק 280
ברייל ליפא 279, 280, 281, 282
ברייל צבי 327
ברייל רחל 324, 358
ברילינג ברנרד 17
ברין 50
בריסטיגר נטע 241, 248
בריסק דליטא 225
בריק יוסף 291
בריק לודוויק 336, 337, 394
בריקנר 170
ברנדמאן 339
ברנדר ייטי 350
ברנדר ישראל מאיר 391
ברנפלד (ביח״ר לעורות) 233
ברנפלד י. 360
ברנפלד יהושע 219
ברנפלד יצחק אהרן 387
ברנפלד משה 35, 101, 387
ברנפלד שמעון 27, 35, 101, 387—388
ברנר 48
ברנשטיין ר׳ אריה 69
ברנשטיין הירש 98, 105, 106
ברנשטיין טויבע 106
ברנשטיין לייביש 105, 106, 345, 356
ברנשטיין מרדכי 36
ברנשטיין פרץ 253
ברסלוי 17
ברקו קולוניסטא 237
ברקוביץ 266
ברש יהודה 385

ג אבל אריה 277
גאבל הנריק 47, 48, 127, 158, 159, 160, 308
„גבעת בוסל" 287
גבלס 225
גוגיק קופל 268
גוואזדזיאץ 237
גוזיק דוד 349
גוטוירט ישעיהו 262
גוטליב הירש לייב 40—41, 339, 389
גוטליב הנריק 161
גוטליב מנחם 276
גוטליב פנחס 234, 346
גוטליב שמואל 212, 213, 216, 232, 236, 247, 251, 254, 295, 296, 298, 307, 319, 321, 323
גוטסמאן, מהנדס 354
גוטסמאן אייזיק 272
גוטסמאן אנטונינה 298
גוטסמאן יהושע 222, 248, 349
גוירץ זאב 290
גולד 136, 137, 138
גולד גינה 335
גולד ר' זאב 249, 259
גולד פייבוש 50, 170, 338
גולדברג אלה 303
גולדברג חיה 303
גולדברג חיים 303
גולדברג לינה 358
גולדברג רוזיה 270
גולדוארט־רודולף אליהו 284, 285
גולדלמן שלמה 59
גולדמארק דוד 272
גולדמארק צפורה 270
גולדנברג אלכסנדר 294
גולדנברג יעקב 32
גולדנציל פנחס 284
גולדפאדן אברהם 34, 225, 373
גולדפארב זיגמונט 324, 335, 336
גולדפלד צבי 111
גולדפלד איזידור 43, 44
גולדפלד יצחק 87, 89, 111
גולדשטיין אריק 290
גולדשטיין מרדכי (מרכוס) 233, 360, 399, 400
גולדשטיין רגינה 353
גולדשלג יוסף 50, 170
גולדשלאג שמואל 404
גולוגורי 79
גולוחובסקי אגנור 35, 36
גורדון אהרן דוד 165, 266, 268, 286
גורדון דוד 387
גייאר מאיר 118, 307
גיטרמאן יצחק 349
גייטהיים צבי 51
גייסלר משה 327
גילר אגאטון 37, 41
גינזבורג־ריכטר סאבינה 316, 317
גלאזאוסקי 195—198, 201—202, 205, 248, 250, 267,
גלאזר אברהם 323—324
גלאזר יצחק 244, 256, 276, 323, 344, 346
גלאזר שלומית 322—323
גלב 316
גלבהאוז ישעיהו 79
גלבר ברל 22
גלבר יעקב 235
גלבר נ. מ. 9, 18, 57, 187
גלומבינסקי, מיניסטר 201
גלזרמאן מאכס 241
גלינרט ישראל 272, 274
גליק יצחק 317
גליקמאן זהבה 285
גלאנץ יוסל 363
גלאנץ ישראל 272, 337
גלאס סופיה 353
גלאס שלמה 50, 51, 171
גאלצקי 192
גלר גדליהו 286—287, 327
גלר יצחק 233
גלר ליאו 389
גלר מנחם 359
גלרטר ברוניסלאב 236, 331
גלרטר חוה 189, 261, 270
גלרטר יעקב 189, 234, 261, 273
גלרטר מנחם 189, 201, 241—242, 246—247, 266—268, 270, 280—283, 286, 295, 297, 303, 307, 317—318, 321, 326—327
גלרטר נחמיה שרגא 189
גלרטר פאנצ'י 189
גלרטר צבי 189, 201, 212, 218, 267, 268, 270, 273, 274, 286, 293, 295, 296, 327, 328, 343
גלרטר קונה (כרמלה) 304
גלרטר רחל 189, 261, 273, 278, 356
גלרטר שלמה 103, 199
גלרטר שמעון 189
גלרטר שרגא פייבל 189, 261
גלרנטר בריש 371
גראבסקי וולאדיסלאב 202—203, 205—207, 228
גראואר 206
גראנאך אלכסנדר 336
גראף מנדל 232, 243
גרבר שאלתיאל אייזיק 34

גרובשטיין 330
גרוך מנדל 272, 308, 330
גרוס, גב' 270
גרוס ישעיהו 338
גרוס נתן 184
גרוסמאן מאיר 275, 277
גרייף זרח 302
גרייף יוסף מרדכי 303, 365
גרייף ישראל 63, 243, 244, 248, 302, 349, 350, 365, 366
גרייף ישראל בר 365
גרייפינגר זליג 270, 272, 288, 295
גרים 402, 403
גרינבוים יצחק 199, 208, 251
גרינברג אברהם (אדולף) 276, 324
גרינוואלד רישארד 398
גרינס 315
גרינפלד שלמה 212, 245
גריפל אייזיק חיים 63, 212, 233, 311, 314
גריפל אליעזר 233
גריפל דוד מנדל 219
גריפל יהודית 315
גריפל יעקב 233
גרנר ישעיהו 279, 281—282
גרנר שמואל 279
גרסטמאן יוסף 231
גרסטמאן סמק 290
גרסטן דוד 286
גרסטן שמעון 222, 236, 360
ד אוסט 395—396
דאנציג 12
דאנקיביץ' ליאון 341—343
ר' דוב מלעווא 82
ר' דוב־בעריש בן ר' יעקב אברהם, מקובל 16, 24—25
דה־לוג' 205
דובובצה 23
דובסטר יעקב 347
דוברומיל 24
דוברוצקי, מיניסטר 189, 195, 200, 201, 357
דוגילבסקי משה 46, 51, 53, 339
ר' דוד משה מטשורטקוב 92
ר' דוד פנחס מבוהורודצ'ני 25
דוטקיביץ 401
דויד יעקב 236
דולינה 24, 47, 287
דומברובה 205
דומברובסקי סטאניסלאוו 202
דומברובקה 19
דונר דוב 277
דורוזינסקי 336
דורטורט ארתור 343
דושאך מרדכי 33
דז'אדושיצקי וויציאך 114, 261, 388
דיאמאנד 403
דיאמאנד העני 314
דיאמאנד הרמן 145, 155—157, 158
דיאמאנד לוטה 270
דיאמאנד רומה 344
דייטש, הרב 28
דייטשר, גב' 270
דילאטין 83, 323
דינוב 24
דיק בריש 236
דיק שלמה 174, 300
דיקמאן אורצ'י 363
דיקמאן זכריהו 234
דיקמאן ליאון 234
דיקמאן נח 173
דיקמאן פילים 344
דירינגר חיים 279, 280
דירינגר י. 346
דישה מרים 280
דמיאן אברהם 236
דמיאן שמואל 236, 262
דמרר דוד 334, 336
דראטלעך ו. 340
דראך אמיל 290
דראך הלנה 278, 322
דראך יוסף 262
דראך משה 254, 292, 295, 319, 321, 322, 323, 337, 339, 400
דראך עדה 290
דרוהוביטש 143, 158, 229, 263
דרוהומירצאני 234
דרילר שמחה 219
דרימר אריה 56, 171, 263, 315
דרימר מרדכי 171, 178, 183, 263, 264, 315
דרימר צבי 283
דרמאן הלנה 354
דרמאן פנחס 50, 63, 170, 219, 236, 331, 346, 353, 358, 364
דרשר אדולף 342
ה אבר אלזה 355
האבר אלכסנדר 103, 219, 331, 360
האבר ברנארד 103, 199, 360
האבר יהודה 304, 344
האבר יודיל 79
האבר מנדל 346

האובנשטוק מרדכי (מאוריצי) 232, 248, 355, 403
האוזוואלד קארל 79
האוזמאן, גב' 399
האוזמאן בנימין 53, 339—340
האוזר משה 275
האגר דבורה 315
האגר ר' חיים 314, 362, 366—367
האגר ר' יחיאל מיכל, 367
האגר ר' ישראל 367
האליץ' 9, 47, 53, 95, 194, 319, 326
האלר אהרן 371
האמר, ד"ר 399
האמר זאב 335—336
האמר משה 271, 282
האמר שלמה 233
האס, גב' 331
האס טוני 328
האס יחזקאל 345—346
האס יעקב 271—272, 290
האס משה 287—288
האסקלר מריאן 200, 205, 296—298, 358
האפטר יצחק 213, 216, 224, 228, 232, 236, 244, 251—252, 254, 293, 297, 323
האקר דוד 357
האקר ליאון 335
האקר לייב 365
האראדענקא 240
הארליק, ד"ר 402
הארץ בנימין 48
הארצשטארק יצחק 222, 360
הברמאן משה 290—291
הודיש ישראל 266, 270—271, 274, 295, 303, 328, 337
הויזמאן מאלווינה 353
הויזנר דוב בר 118, 135, 292
הויזר יעקב 262
הוכמאן דוד לייב 262, 362
הוכמאן הנדה 316
הוכמאן משה 171, 212, 233, 247, 256—260, 262, 309, 315—316, 349
הולדר אוסקר: 277, 342
הולדר ישראל 337, 343
הולובויץ 61
הולנדר חיים 380
הולנדר שמעון 380
הולס אנטונינה 353
הולר אברהם (אדולף) 243, 349
הולר הלנה 355
הולר יעקב 324
הולר מתתיהו 285
הולר שולמית 285
הומברג הרץ 20, 21, 117
הופיין א. ז. 300
הופמאן בריש 222
הופמאן זיגמונט 254, 289, 290, 295
הופמאן יוסף 327
הופשטטר אליהו 262
הופשטטר מאיר 262, 364
הופשטטר פישל 292
הויצ'נקר מנשה 251, 256, 295, 355
הורוויץ ר' אברהם ליבוש 22
הורוויץ אדולף 206, 330
הורוויץ ר' אליהו 95
הורוויץ אלכסנדר 26, 27, 28, 29, 66
הורוויץ אנזלם 231, 236, 244, 256, 292, 295, 297, 323
הורוויץ ר' אלעזר מזאלוזין' 68, 70—71
הורוויץ ר' אלעזר מרוהאטין 73—74, 82—84, 93
הורוויץ אפרים 363, 370
הירוויץ ר' אריה ליבוש בן ר' אלעזר 23, 25—28, 68—74, 84
הורוויץ ר' אריה ליבוש בן ר' יצחק 27, 91—93, 100, 313, 361
הירוויץ ביילי 273
הורוויץ בילה 303
הורוויץ בר 333, 335, 343, 391
הורוויץ בריש 260
הורוויץ גיטל 324, 331
הורוויץ דוד, מורה 46, 51, 59, 63, 256
הורוויץ ר' דוד 27, 93—95, 222, 248, 257—258, 291, 295, 314
הורוויץ הירש (הנדז') 63, 170, 179, 185, 188, 212, 216, 232, 236, 244, 260, 265, 271—273, 278, 330—331, 338, 342, 355, 399
הורוויץ הנריקה 169
הורוויץ וויקטור 280
הורוויץ זיגמונד 173, 247, 256, 295, 297, 337
הירוויץ זיסקינד 35
הורוויץ זלאטה 260
הורוויץ חיים 262, 303, 337, 347, 349—350
הורוויץ ר' חיים אריה, מקראקא 83, 361
הורוויץ חנה'לה 362, 370
הורוויץ טויבה מירל 84, 90
הורוויץ י. 349
הורוויץ יוסף 44
הורוויץ ר' יוסף 83, 84
הורוויץ יוסף מרדכי 223, 250, 325
הורוויץ יעקב 303, 362, 391
הורוויץ יעקב יהושע 312
הורוויץ ר' יעקב יוקל 83

הורוויץ יצחק 360
הורוויץ ר' יצחק 27, 41, 51, 73, 83, 84—91, 110, 361
הורוויץ יצחק מאיר 52—53, 56, 63, 110, 208, 212, 259, 260, 347, 362
הורוויץ ישעיהו 168
הורוויץ ישראל 370
הורוויץ ליאון 141, 142, 222
הורוויץ ליפא 36, 52, 110, 128, 169, 234, 355, 362
הורוויץ מינה 45, 128, 169
הורוויץ ר' מנחם מאניש 24
הורוויץ מנחם נפתלי 171, 303, 315
הורוויץ ר' משה 27, 95—97, 222, 230, 368
הורוויץ משה 390
הורוויץ משה הלוי 34
הורוויץ משולם 312, 314
הורוויץ ר' משולם יששכר 26—27, 37, 68, 72, 74—84, 93, 100, 110
הורוויץ ר' נחמו 95
הורוויץ נחמן 295
הורוויץ סופיה 356
הורוויץ ר' פישל 96
הורוויץ פנחס 35
הורוויץ פנחס (אחיו של ליפא) 128
הורוויץ ר' פנחס מברוטשין 83, 93
הורוויץ צבי (בן הרב ר' יוסף) 90
הורוויץ צבי (מחבר ס' „כתבי הגאונים") 68
הורוויץ רגינה 63
הורוויץ רוזה 28
הורוויץ רייזל 75, 78
הורוויץ שאול (בן הרב ר' אריה לייבוש השני) 93
הורוויץ ר' שאול, מטיסמיניץ 83—85, 87, 89
הורוויץ ר' שלום אלתר, מטלוסטה 74
הורוויץ שמואל 133, 143, 145, 156—157
הורוויץ שמעלקע 133
הורוויץ שרלוטה 285
הורן, גב' 295
הורן אדלה 278
הורניק אדולף 351, 354
הורניק, גב' 331
הורניק וילהלם 236
הורניק י. 330
הורניק יוסף 290
הורנר מיכל'ה 320
היבלר שבתי 292
היבנר בוניו 334, 336, 337
היבנר זלמן מיכל 305
היבנר טוני 305
היבנר ר' יחיאל מיכל 369
היבנר מאיר 251
היבנר מנדל 305
היבנר צילה 305
היבנר שמשון 248, 292, 303, 305, 321, 323, 349
היבשמאן מרדכי 327
היידנרייך 33
היינץ 335
הייס אהרן 222
הייס יחזקאל 363
הילמן 358
הירץ זלמן 264
הירש 233
הירש חיים 270
הירש נלה 359
הירש פרידה 280
הירשהויט שלמה 343
הלברטאל נתן 242, 267, 268, 270, 274, 295, 327
הלברשטאם אלעזר 390
הלברשטאם זלמן 363, 371
הלברשטאם ר' חיים 81, 82, 89, 310
הלמאן יחזקאל 219
הלמאן מאכס 236
הלמאן רוזקה 359
הלפך יוסף 35
הלפלד אדילה 359
הלפלד מ.י. 330
הלפרן אברהם 28, 29, 30, 31, 35, 36, 60, 66, 77, 78, 98, 105, 106, 312, 313, 327, 345, 356, 364
הלפרן אולגה 350
הלפרן אייזיק (אייזי שוחט) 78
הלפרן ר' אלכסנדר שמואל 79
הלפרן אנזלם 56, 61, 63, 108, 109, 123, 172, 179, 188, 191, 212, 213, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 232, 245, 246, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 292, 297, 319, 322, 323, 326, 343, 345, 353, 357
הלפרן הירש 29, 41, 42, 53, 60, 105, 107, 108, 110, 172, 255
הלפרן הרמן 400
הלפרן הרץ 109
הלפרן זיינוויל 262
הלפרן יהושע 271
הלפרן יואל 28, 29, 36, 356, 370
הלפרן יוסף 234, 262
הלפרן יעקב 234
הלפרן יצחק 314
הלפרן לודביג 324, 338, 339
הלפרן ליפא 29, 44, 105, 109

הלפרן מאכס 251, 324, 338
הלפרן מיכל 105
הלפרן מינה 105
הלפרן מנדל 105
הלפרן נחום 262
הלפרן נחמה 327, 331, 345, 354, 359, 364
הלפרן סאבינה 201, 332, 353, 354, 359
הלפרן סופיה 324, 353
הלפרן פייגה 356, 370
הלפרן פרידריק 220, 296, 297
הלפרן קארל 56, 60, 61, 63, 107, 108, 190, 191, 192, 193, 195, 198, 204, 205, 209, 211, 213, 219, 225, 230, 231, 233, 244, 246, 248, 249, 250, 255, 282, 291, 295, 296, 298, 307, 326, 327, 328, 331, 337, 338, 339, 342, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 359, 365, 400
הלפרן רות 280
הלפרן־ווינרב נלה 358
הלפרן־מושיץ צביה 67, 303, 359
הלר מרדכי בייניש 302
הלר צבי 208, 242, 243, 246, 247, 266, 267, 268, 269, 328
המאירי מנחם 388
המבורג 68, 70
המרלינג עקיבא 312
הנגר מנשה 365
הנדלר יעקב 338
הנטקה ארתור 296
הניגסברג הרמן 235
הניש מאיר 55, 57, 171, 178, 186, 250, 263, 315, 338, 341, 389
הסל אלקנה 235, 365
הסל ברנארד 365
הסל דוד 365
הסל דוניה 359
הסל משה 256, 290, 298, 331, 365
הסל סטלה 402
הסל פנחס 173, 295, 297, 338, 339, 365, 402
הסל רוזיה 353
העליר ר' חיים 81
הרטל, מיניסטר 114
הרטנשטיין שמואל 283
הרימלוב 79
הרמאן אירנה 353
הרמאן דוד 335
הרמאן ישעיהו 212, 243
הרץ זלמן 170, 184, 266
הרצוג גבריאל 53, 340
הרצל בנימין זאב 27, 47, 48, 51, 125, 126, 131, 134, 139, 257
הרשמן, ד"ר 30
הרשר מנשה 43, 44
וואגשאל פנחס 257
וואדל שולמית 285
וואהל, גב' 278
וואהל אברהם 302
וואהל אליעזר 314
וואהל מרדכי 270
וואהל ליאו 231
וואהל עדה 271
וואהל שמעון 243, 365
וואהרמאן אברהם דוד 361
וואטנברג אליהו 124, 170, 263—265, 279
וואכטל אליעזר 303
וואכטל יצחק 303
וואכמאן יוסף 63, 266
וואלדברג, רב בירוסלאב 128
וואלדמאן ישראל 57—58, 62—63, 146
וואלדמאן משה 236
וואלטר מאכס 243, 330
וואלין מרדכי 236, 244, 323
וואליש שמעון 46
וואקס רגינה 356
וואקס שלמה 256, 268, 297
וואר־זאגר פישל 262
וואר־שה 215
וואשיץ אפרים פישל 164
וואשצ'וק סלאווקו 401
וואללרנר 147
ויגדורוביץ ר' אהרן 26
וידמאן 31
ויזיצקי מיקולאי איגנאצי 15, 16
ויזנר 233
ויזולמאן לייב 347
ויזולמאן שלמה 271, 272, 273, 274, 308
ויז'ניץ 72, 81, 257, 292, 384
ויטוס וינצנטי 201
ויטלס אלכסנדר 41, 43, 110, 357, 387
ויטלס (וויטלש) יוליוש 335, 337, 357, 358
ויטלש רגינה 347
ויטנברג זכריהו 276, 277, 318, 327, 390
ויידלר 50
ויידלר רוזיה 290
ויידנפלד אייז'ק 53, 54, 232, 236, 244, 271, 282, 340, 341, 342, 355
ויידנפלד ר' יעק'לי מהרימלוב 79
ויידנפלד מינה 63, 317
ויידנפלד מניה 355, 358
ויידנפלד מרדכי 211, 212, 311
וייזל זאב 275
וייזל נעמי 275

וייזר אהרן 260, 349, 364
וייל שמואל 362, 365
וויליצ'קר יעקב הירש צבי 368
וויליצקר רייזל 315
וויליצקר־אשכנזי ר' יצחק 364, 368
וין אריה 234
וין דוד 234
וין יצחק ליב 363
וין פיגה 234
ויינגארטן 36, 237
ויינגארטן אוסקר 172, 213, 216, 252, 254, 297, 323, 339, 345
ויינגרטן ו. 35
ויינגארטן ויסיא 278
ויינגארטן יוסף 302, 330
ויינגארטן לזר 230, 235, 236
ויינגארטן לייביש 235
ויינגארטן מנדל 312
ויינגארטן משה 262, 364
ויינגארטן עמנואל 235, 360
ויינגארטן פילים 194
ויינילוב 24, 47, 194, 352
ויינפלד גיזה 280
ויינרב, גב' 402
ויינרב מאכסימיליאן (מאכס) 324, 339
ויינרט דוב 279
וייס ר' בנימין אריה הכהן 79
וייס דוב (בריש) 56, 61, 63, 94—95, 191, 198, 200—201, 211—212, 218, 245, 248—249, 257—259, 262, 293, 296, 309, 313, 325
וייס זיגו 394, 397—399
וייס ישראל 277
וייס מנדל 277
וייסבאך הירש 233, 262, 364
וייסבאך פנחס 276, 344, 364
וייסבלום 94
וייסבליט דוד 317
וייסברג ירחמיאל 338, 339
וייסברג מאיר 118, 206, 261, 315, 340, 388
וייסהאוז, גב' 355
וייסהאוז אהרן צבי הירשל 44, 79, 86, 111, 119, 313, 364
וייסהאוז יוסף 43, 44, 313
וייסהאוז מ. נ. 35
וייסליץ יעקב 335
וייסמאן יוסף 327
וייסמאן משה 292
וויין אמיל 339
ויציחובסקי סטניסלאב 201
וויצמן זיגמונד 324
וויצמן חיים, הנשיא 248, 250, 256
וויצנר דוד 342
וילנר ישראל 275, 276, 344
וילף אריה 403
וילף יוסף 282, 308
וילף יעקב 280, 281, 282, 283
וינגדרייך צבי 230, 232, 236, 289, 290
וינה 19, 22, 31—32, 41, 43, 46, 48, 56—58, 96, 108
וינטר זלמן 380
וינטר משה 380
וינטר רחל 380
וינצנס 333
וירט בצלאל 309, 362
ויתקין יוסף 299
ולדמאן שרה 290
ולוויל זבארא'ר 388
ולף נטע לייביש 245, 246
ולפסון דוד 163
ולפראם לוניה 356
ולצ'יניץ 60, 107, 282, 324
ולצר מנדל 362
ולצר נטע 234
ונדרמאן יוסף (גבריאל טלפיר) 279—280, 282, 303, 390
ונדרמאן משה 171
ונדסבק 68, 70
וסט בנימין 271
וסילקו 58
ווסר ישעיהו 231
ווקסלר 277
ווקסלר ליאון 57, 164
וורבר פישל 268, 343
וורדם 12
וורוטקי 284
וורטהיים אברהם 349
וורפל אברהם 219
וורפל ויסיא 270
וורוכטא 203
וורטמאן מאכס 338
וורצל חנה 128
וורצל יוליוש 46, 47, 48, 51, 128
וורצל יוסף 235
וורצל מאוריצי 37
ר' זאב־וואוע מקאזאוו 314
ז'אביע, כפר 240
זאבלאטאוו 9, 240, 260
זאגבוזדז', כפר 18, 206, 282, 325
זאגאייבסקי 201

זאגר דבורה 235
זאלוזיץ 26—27, 68, 75—76, 91
זאלץ אברהם 47, 144
זאלץ אדוארד 359
זאלץ חנה 278, 347, 354
זאלץ יעקב 394
זאלץ משה 46, 297
זאלשצ'יקי 19
זאנדברג זליג 270
ז'אנדז'יאנובסקי בוהדן 30
זאסלאבסקי אליהו 201, 247, 339, 394
זאסלאבסקי ז'ניטה 394
זאקס ליאון 29—30
זולצבאך 25
ז'ולקוב 19, 24, 79
זומרשטיין אמיל 215, 232, 296
זוננרייך מרדכי 270
זוסלק מאיר וולף 86
זוסמאן אברהם 247, 269, 270, 279, 294, 303, 308, 328, 329, 370
זוסמאן דבורה 303
זוסמאן הלל 47, 51, 61, 63, 109, 128, 172, 173, 187, 188, 191, 245, 246, 295, 298, 315, 321
זוסמאן יוסף 173, 174, 293, 300
זוסמאן־הלפרן סאבינה 60
זוסמאן שלום 109, 172—173, 175, 192, 233, 269, 293, 358
ז'וראוונא 83, 85
זייבאלד הניו 395
זייבאלד יעקב 235
זייבאלד מיכל 235
זייבאלד משה ישראל 212, 216, 218—221, 231, 243, 252, 270—271, 297, 308, 322, 324, 349, 355, 395
זייבאלד שמואל 234, 235
זיידלר תיאודור 196
זידאצ'וב 24, 26, 257
זיטלובסקי חיים 266
זיינפלד האחים 311
זיינפלד אברהם 70
זיינפלד אפרים 232, 236, 259, 262, 323, 331, 349
זיינפלד ברטה 288
זיינפלד דוד 272, 288
זיינפלד חנה 287
זיינפלד טיאופילה 355, 358
זיינפלד יונה 236, 244, 347, 363
זיינפלד מאכס 56, 61, 63, 179, 340, 351, 359
זיינפלד מינה 287
זיינפלד מנק 339
זיינפלד מריאן 359
זיינפלד משה 41
זיינפלד שלמה 244
זייף ליאון 63
זייפרט ברל 219, 314
זייפרט משה 236
זילבר 35
זילבר אהרן 219, 365
זילבר חנה 290
זילבר יוסף חיים 262
זילבר ישעיהו 304
זילבר מלכה 280
זילבר פרידריך 292
זילברבוש ד. י. 41
זילברהרץ צבי 280
זילברמאן מאכס 403
זילברמאן מינה (מינקה) 343—344, 392, 403
זילברמאן מרדכי 345
זילברמאן משה 243
זילברשיין אברהם 208, 232, 243—244, 267, 328, 330, 332—333, 349, 358
זינגר אברהם (אדולף) 251, 256, 278, 295, 297, 298, 302, 308, 323, 331, 349, 353, 356
זינגר איגנאץ 270
זינגר אריה 290
זינגר מאיר 236
זינגר קלארה 63, 169, 251, 278, 308, 331, 356, 358
זיסר דוב 272
זיצר יוסף 339
זיצר צבי 280
זיצר שמואל 363
זלוצ'וב 9, 135—138
ז'ליגובסקי 282
זליגר אוסקאר 256, 297, 323, 403
זמל זכריה 365
זעלקא ר' יהודה 25
זרואניצר יוסף 233
זרואניצר שמואל 233
זרואניצר־ביברינג טובה 317
זרובבל יעקב 186, 336
חובאניאץ וואצלאוו 202, 216—217, 252
חומיאקוב 36, 237
חומישין גריגור 224, 333
חורשי אריה (מאיר ברוניסלאב) 270, 343, 392—393
חזנוביץ ליאון 186—187, 266
חיות יהושע 199, 267, 360
חיות שולמית 283
ר' חיים מקוסוב 72

חיים בן יעקב 16
חירוב 79
חלטניקוב שמאי 170, 262, 316, 389
חנקין יהושע 304
חרים אלכסנדר 391
ט טאבק מאיר 276—277, 283, 343—344
טאבק מאכס 343—344, 393
טאבק פייביש 364
טאבק שולמית 284
טאו פסח 128, 278
טאובנקיבל בנימין (בנו) 308, 359
טאובר מאיר 118
טאוסט 74
טאטארוב 401
טאלר ישראל 311
טאלר מאיר 236
טאלר ראובן 236
טביוב י. ח. 393
טברדוכליב סידור 199
טהון יהושע 127, 141, 144, 214, 277, 296
טהון יעקב 300, 307
טובאך הרשל 21
טוטפלד ש. 364
טויביש לייבל 46, 48, 144, 320, 372
טויבר 315
טוניס ישראל 300
טוצ'ין 24
טוקר א. 263
טורטלטאוב 88, 89
טיגר דוד הירש 128
טיגר יהודה הירש 312
טיגר משולם 365
טיגר קלארה 403
טייבר מנחם 327
טייבר משה 266—267, 270, 326—327
טייטלבוים 234
טייכברג אברהם 233, 236, 248, 262
טירקל הרמן 234
טישלר יוסף 303
טישמיניצה (טיסמניץ) 9—10, 21, 24, 26, 28, 32—33, 41, 74, 83, 100, 165, 194, 260, 263, 384—385
טישקובסקי 268
טלומץ' 21, 47, 50, 205, 324
טלר מ. א. 315
טנה אידה 290
טננבוים 235
טננבוים יעקב 360
טננבלאט מ. א. 58, 60, 255, 342
טננצפף זאב 275
טננצפף פישל 262, 324
טננצפף ראובן 262, 362
טפר יעקב 290
טראו מרדכי הירש 234
טראו משה 267, 270, 303
טרומפלדור יוסף 282
טרוסקר אדולף 208
טרופ הרמן 57—58, 171—172, 179, 233, 341
טרטקובר אריה 324
טריבפדר אברהם 257, 259, 262
טריבפדר ברל 364
טריבפדר נתן 35
טריינר משה 362
טרינטשר ברונק 359
טרלא גור אריה 296
טרמבובליה 9
טרנאוא־ויזנה 283
טרנוב 283, 329
טרנופול 19, 143, 165, 210, 245
טרעמבאלוויץ' 190
טשרטאוויץ, כפר 240
טשורטקוב 27, 63, 90, 145, 257, 263
טשרניעיאוו, כפר 240
י אבלונוב 21
יאבלוניצה 276
יאדזיבין 191
יאהר דוב בעריש 128
יאהר יונה 233
יאמנא 203
יאמניצה 18
יאסי 20, 34, 386—387
יאסלו 283
יארוסלאבסקי 336
ר' יהודה צבי מרוזלא 82
יונאס איזידור 360
יונאס דוד 200, 360
יונאס מ. 35
יונאס מנדל 233
יונאס קלמן 360
יונאס ראובן 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 60, 61, 63, 108, 128, 167, 168, 172, 179, 191, 192, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 295, 360, 361
יונג בלימה 305
יונג דוב 303, 305
יונגרמאן בצלאל 262
יונגרמאן מאיר 362
יוסט 386
יוסט מרדכי 33

יוסף II 18, 19, 20
ר' יוסף בן מנשה 24
יופיטר מאכס 279
יורדאנסקי צצילי׳ה 358
יוריסטאבסקי 200, 205
יז'יניצקי מיכל 321
ייגר זאב 272
ייגר מאיי׳ה 354
ר' יעקב יוקל מגלוגא 69
ר' יעקב (ארברבוים) מליסא 68—71
יעקל פייבל 170, 334
יינדז'יאביץ 215—216
יפה אליעזר 174, 300
יפה לייב 296—297
ר' יצחק חריף, מסאמבור 71
ירוסלאב 28, 41, 241
ירמצ'ה 135, 203, 240
ישראל בן אהרן 16
כ ביטנר אברהם יצחק 170, 171, 183, 315, 316—317, 338, 390
כביטנר נפתלי 170, 316
כהן ר' אברהם 30
כהן משה אליעזר 300
כהן ברנארד 328
כהן בריש 262
כהן יעקב 43
כהן יצחק 275, 276, 343, 344
כהן ליאופולד 139, 140
כהן משה בן מנחם 380
כהן שלמה 335
כהן שלמה'לה 300
כהנא 234
כהנא אברהם 358, 365
כהנא הלל 34, 385—386
כהנא משה אליעזר 365
כמלניצקי מלך 391
כנרת, חוות טריידל 174
כספי יוסף 388
כפר עציון 380, 382
כץ חיים 391
כץ טוביה 317, 318, 335, 337, 343, 391
כץ ר' יואל 25
כץ יוסף 257, 301, 302
כץ ישעיהו 243
כץ לינקה 339
כץ מרדכי 334, 335, 336, 337
כץ פייביש 363
כץ פנחס 337
ל אוטמאן י. 48
לאוטמאן יעקב 276, 344
לאוטמאן לייב 295, 362
לאזינסקי מיכאילא 56
לאכס אלפרד 290
לאם מיכאל 191, 219, 221, 296, 298, 321, 396—395, 399
לאם שלום 259
לאסט יצחק 44
לאסט יצחק הלוי 388
לאסט מרדכי 243
לאסט צבי 337
לאקס 48
לאקריץ צבי 367
לאשקוביץ 86, 90
לבוב 9, 15, 19—21, 25—28, 30, 34, 44, 47—50, 55—56, 69, 79, 82, 108, 117, 122—123, 128, 132—133, 165—166, 184, 190—192, 193—210, 212, 215, 229—230, 239—241, 246, 259, 283, 286—288, 293, 307—308, 327, 329, 386—387, 401—402
לביטוב יהודה 268, 269, 271
לבנסארט אברהם 54, 76, 180—181, 182, 262, 312, 315, 389
לבנסארט אליעזר 171, 315
לבנסארט גיטלי 316
לבנסארט דוד לייב 76, 312
לבנסארט רוז'יה 316
לבנסארט שאול 44, 45
לבצלטר זאב 285
לבצלטר יוסף 219, 271, 272
לבצלטר מנשה 265, 334, 336, 337
לבר ווילהלם 236
לדר משה 318
לדר שלמה 253
לוביאניקר־לבון פנחס 287—288
לובקוביץ 36
לודז' 98, 163—164, 287, 294
לודמיר ר' אפרים אלתר 277
לוונטר אידה 335
לוי יוסף 304
לויזון שלמה 389
לוין לייב 362
לוין שמריהו 299
לוינסון אברהם 268, 319
לויפר אדלה 278, 331
לויפר דבורה 317
לויפר יעקב 50, 52, 56, 63, 108, 123, 128, 172, 179, 188, 191, 200, 212, 216, 224, 232, 244, 245—247, 251, 254—255, 297—298, 317, 321—323, 330, 338, 351, 357
לויפר משה'לה 313

לויפר ש. 170
לונדון 163
לונהרץ היינריך 146
לונהרץ יוסף 96, 165
לונולדה, ברון 18
לונשטיין נתן 89, 161
לוסטגארטן וולף 35
לוסטיג משה 276
לופט אידה 354
לופט אנדה 400
לופט שלמה 349
לופט שמעון 236, 244, 358
לוקומסקי 264
לוקר ברוך 236, 262, 364
לוקר ברל 187, 264—266, 319—320
לוקר חיה 320
לוקר מרדכי הירש 320
לזר מאוריצי 346
לזר מאכס 251, 319
לזר שמעון מנחם 41, 132
ליאופולד II 21
ליבליין הירש לייב 312
ליבליך איזידור 275
ליבליך יצחק 275, 276
ליבליך מנדל 262
ליבמאן זליג 339, 358
ליבמאן חיים 370—371
ליבסמאן אברהם 358
ליבסמאן מרדכי 280
ליבסמאן שמואל 34, 386
ליברמן, משפחה 329, 331
ליברמן אלה 329, 331, 334, 354
ליברמן בנימין (בנו) 244, 330—334, 337, 349, 355
ליברמן חיה־שרה 312, 332, 354, 365
ליברמן פאני 355
ליברמן פילים 54, 63, 87, 89, 175, 216, 232—233, 236, 244, 248, 282, 302, 304, 326, 328—329, 331, 348—349, 354, 365
ליברמן צבי 271
לייב בן ניסן (ניסונוביץ) 15
לייסט רבקה 303, 308
לייסטן י. 48
לייפער ר' דוב־בר 362
לייפער ר' חיים 362
ליכטינגר אריה 297
ליכטמאן אלתר 360
ליכטמאן דוד שלמה 52, 169, 170, 263
ליכטמאן הדסה 316
ליכטנברג אוסקר 319
ליכטנטל חיים 271, 274, 295
לילין (יד חרוצים) 243
לילין משה 267, 270—271, 286
לילינפלד איז'יו 275
לינדנר אברהם 334
לינדנר אדלה 371
לינדנר איגנאץ 371
לינדנר אסתר 365
לינדנר בלומה 347, 354, 371
לינדנר דרעיז'י 371
לינדנר הלה 371
לינדנר הרמן 236
לינדנר יהויכין 235
לינדנר יוסי 365, 371
לינדנר יירים 371
לינדנר יעקב 262, 295, 360, 371
לינדנר מאיר 290, 334
לינדנר מלכה 371
לינדנר מנשה 290, 339, 371
לינדנר מרכוס 245, 371
לינדנר משה 35
לינדנר נחום 280
לינדנר פסיל 371
לינדנר שאול 259, 262, 371
ליסיץ (לישיאץ) 95, 194
ליפא חיים דוד 34, 387
ליפא נתנאל קרפל 34, 79, 386
ר' ליפא חנניה יום טוב 40
ליפמאן זליג 282
ליפמאן לזר 290
ליפמאן ליאון 222
ליפסון מ. 77
לישאק 396
לכטר דוד 269
לנגנאז יעקב שלמה 128
לנגרמאן שלמה 262, 271
לנדא, גב' 45
לנדא איזידור 43—47
לנדא דוד 35, 109
לנדא טובה 169
לנדא יהושע 36
לנדא יוסף 43
לנדא יעקב 20
לנדא ר' לייבוש מנדל 43—44
לנדא נפתלי 57, 61, 63, 172, 245, 296
לנדאו זלמן 365
לנדה חנה 35
ר' לנדוי (לנדא) יוסף 105, 313
לנדוי לייב 262
לנדוי שרה 105
לנדמאן ישעיהו 280
לנדס נחמיה 315

לסינג יוסף 63
לסינג יעקב 63
לעוו יוסף לייב 170, 220, 236, 271, 273, 302, 324
לעוו ליאון 359
לעזאיסק 24
לעפולד משה 236, 346
לרר נחמן 262, 363
לשצ'ינסקי סטאניסלאב 12
מאגנט אברהם 52, 110, 123, 128, 172, 201, 244, 245, 249, 254, 298, 338, 343, 363
מאגנט אהרן 363
מאגנט דוד 201, 212, 216, 245, 251, 254, 289, 290, 291, 293, 297, 307, 324, 363
מאהלר ארתור 145, 158, 157
מאהלר משה 291, 303
מאהלר־קאלקשטיין מנחם 303
מאהר אברהם מענדיל 24
מאוזנר 45
מאוריבר משה מרדכי 63, 191, 219
מאורר האנס 394
מאורר ווילי 394
ר' מאירל מפרמישלאן 71
מאיר אברהם יוסף 128, 180, 247, 249, 253, 254, 324, 357, 358
מאיר אריה 358
מאיר אריה ל., פרופיסור 316, 390
מאיר ברוך 316
ר' מאיר מאירסון 277
מאיר רחל 316
מאיר שמעלקע 21
מאכלס שלמה 275
מאלץ דוד 50, 144, 160, 188, 246
מאנגר יצחק 336
מאנש פילים 386
מאסטבוים יואל 336
מארכס קארל 155
מארקוס בנימין 35
מדיקוס פריץ 113
מויזנר פנחס 233
מוזלר הלה 355
מוזר חנוך 373
מולבגאט מוניו 335
מולדואר בטי 336
מולדובר חיים 363
מולטקה, פון 218
מונדשיין זעליג הירש 32, 33, 45, 47
מונדשיין לייב דוד 32
מונאסטז'יסקא 21
מונק מאיר 309
מוסינזון בן־ציון 249
מורבסקי אברהם 335
מורגנטאו הנרי 191
מושיץ יחיאל 359
מטרלינק 181
מיאדזינסקי 225
מיזיבוז' 72
מיזס אברהם 30
מיזס אמיל 161
מיזס מאיר 146
מיזס מתתיהו 340, 348, 349
מיזס ראובן 275, 276, 277, 346
מיזס רחמיאל 30
מייבאך דורה 344
מיידאן, כפר 269
מייזל חיים 77
מייזלר 35
מייזלש עוזיאל 86, 87
מיכאליס 304
מילר דוד צבי 144
מילשטיין אבא 317
מילשטיין אשר 235
מילשטיין נתן 330
מימון־פישמן יהודה לייב, הרב 259
מינץ חיים 270
מינץ יצחק 40, 42, 43
מינץ מאיר 30
מינצר שמשון 276
מיקוליצ'ין 197, 324
מיקיאטינצה 206
מיקלאשבסקי 204, 205
מלטר יצחק 364
מלצר אייזיק 319
מלצר זיגמונט 213, 342
מלצר נתן 268, 320
מלצר פייבוש 41
מלצר שלום 128, 320, 372
מלר א. 331
מלר ארתור, עו"ד 371—372
מלר ו. 35
מלר יחיאל 33—34, 385
מלר נתן 34
מללר (פילנבוים) רגינה 45, 51, 52, 63, 128, 169, 172, 278
מלר רפאל 26
מלר ר' שמעון 33
מנדל אברהם 256, 302, 363, 366
מנדל אטקה 275
מנדל דן 256, 327
מנדל יוסף 319

מנדל יצחק 220
מנדל לייב 256, 327
מנדל מאיר 286, 287, 288
מנדל שלמה 256, 327
מנדלבאום איזידור 43
מנדלסבורג צבי 72, 75
מנדלסון 218, 234
מנדלסון יוליוש 244, 349
מנדלר ל. גב' 331
מנדלר מאוריצי 337
מנהיימר נח 31, 32
מנהארט אברהם 256, 289, 318
מנהארט פניה 324
מנצ'ל איזידור 54, 341
מנצ'ל דבורה 336
מנקס אוסבלד 30
מנשל, גב' 354
מסטל יעקב 391
מרגולין מאיר 105
מרגולין מרים 105
מרגושס אטי 226
מרגושס אליעזר יוסף 226
מרגושס יעקוו 218, 226—227, 232, 272, 285, 298, 302, 329, 345, 354, 395, 398—400
מרגושס פייבוש 330
מרגושס פרידריקה 395
מרגושס צבי 285
מרגליות איזידור 127
מרגליות אמיל (חבר הועד הפועל הציוני) 127
מרגליות אמיל 290
מרגליות, ר' אפרים זלמן 26
מרגליות יעקב 371
מרגליות ר' מאיר 24
מרגליות מאיר 349
מרגליות מנדל 63
מרגלית חנה 344
מרגלית יוסף 264
מרדכי מיאנוב 26
מאריאמפאל 21, 53, 96
מריה תיריזיה 18, 69
מרקיש פרץ 336
מרקשייד מנדל 265
נ אביא'ץ סטאניסלאב 401
נאגלר הירש 279
נאדבורנה 21, 47, 50, 276, 326
נאכוואלגר מיכל 232, 236
נארוטוביץ' גבריאל 201
נאקוניאצניקוף 216
נבנצאל ר' יחיאל אלתר 298, 309—310, 312, 341, 362
נבנצאל הירש 245, 310, 312, 314, 345, 347, 349, 354, 362
נבנצאל חנה 315
נבנצאל יוסף 311
נבנצאל שמואל, ד"ר 190—192
נבנצאל שמואל (נכדו של ר' יחיאל אלתר) 220, 245, 311, 314
נגל צבי 335
נגל שלמה (סאלו) 335—336
נדל ליאופולד 324
נדל ר. גב' 331
נדלר זאב 381
נוביסונץ' (נייסאנדץ, צאנז) 19, 81—82
נוזיק יצחק 335
נויברגר שושנה 324
ניימן 86—88
נירדאו מאכס 131
נחמן משה 234
נחמן נימק 234, 280
נייבואר בלומה 280
נייבואר מנדל 342
ניידרפר שלמה 276
ניישטיין אולס 276
נימהין ארתור 41, 54, 103, 152, 189, 206, 224
נימהין רומק 359
ניסונוביץ לייב בן ניסן 15
נכבר יעקב 256, 331, 403
נכבר מוסיו 403
נלקן שמואל 233, 244
ננר יצחק 290
נפתלי הירץ בן ר' אריה לייב מבוצ'אץ' 20
ר' נתן נטע מפודהייץ 71
ס לוואך 203
סאמבור 28
סאמברג 335
סאנדק מ. 353
סאסוב 333
סאפרין ברוך 233
סאפרין הוראצי 262, 334—336, 343—344, 392
סאפרין זלמן 335
סאפרין ישעיהו 233, 280
סאקס (זקש) שלמה 20
סגל, גב' 278
סגל אוגניה 324
סגל דוד 324, 331
סגל ו. 324
סגל יעקב 280
סגל שמואל 326
סגלוביץ ז. 336
סדיגורא 81—82, 257

סובל שמרל 302, 362
סוסקין ז. 275
סופר דוד 73, 251
סופר י. 346
סופרמן רפאל 48, 49, 316
סוקולוב נחום 249, 299, 361
סוקאל ישעיהו 233, 363
סוקאל ליאון 244
סוקאל מיכאל 317, 338
סוקאל נתן 30
סוקאל ראובן 363
סוקאל ש. 266
סטאריניה, כפר 239
סטבירטניא 54, 149, 152, 154, 155, 177
סטאדיון 30, 32
סטיאסני ווילהלם 41
סטעמפקובסקי, פרופיסור 333
סטרונסקי זדז'יסלאב 217, 223—224
סטרופקוב 41
סטריא 27, 91—92, 143, 263
סטרנר הנריק 307
סינגאלביץ' 58—59
סלובודקה־לשניה 174, 238, 282, 329
סלאווק וואלערי 213—215, 252
סלפטר אברהם 364
סלפטר פרץ 286—288, 308
סמולקא סטניסלאב 31
סמולקא פראנצישק 31
סניאטין 9, 108, 268, 284, 319
ספירשטיין זלמן 364
ספאן ה. 345
סקאווינה 233
סקולה 276
סקולסקי 193
סקלאדקובסקי סלאוואי 223, 232
סרט 27
סרלס ידוויגה 353
ע גנון ש"י 340, 389
„עין שרה", אדמת קבוץ „עברון" בא"י 304
פאדנהכט יהושע 259, 262
פאדרבסקי 192
פאהן ראובן 25, 48, 56, 63, 168, 188, 201, 211, 249, 251, 258—259, 262, 295, 298—299, 305, 307, 317, 337, 340, 342—343—344, 389
פאול ז'ן 33, 385
פאולצ'י, כפר 399
פאוקלר ראובן 45
פאכטמן משה 57
פאלק איזידור 339
פאלק מנדל 347
פאנצר א. 346
פאסטר, האחים 335
פאסיאצנה, כפר 18, 206, 282
פאסנשטיין דוב 337
פאציקוב, כפר 18, 282
פאקר מאוריצי 339, 359
פאריס 58
פוגל 248
פוגל 236
פוגל אנדזיה 401
פוגל הניה 355
פוגל השיו 395, 399
פוגל חיים 212—213, 220, 245, 311—312, 401
פוגל טינה 353
פוגל יונה 254, 331, 355
פוגל ישראל 221
פוגל מאיר 362
פוגל מנשה 365
פוגל פנחס 290
פוגל פאני 353
פוגל שלום 349, 363
פודהייצה 33
פוזנאן 25
פוטוצקי אביסטאכי 16
פוטוצקי אנה 11, 65
פוטוצקי יוזף 12—16, 66
פוטוצקי יגדז'יי 9—11, 15, 63, 65
פוטוצקי ניקולאוס 16
פוטוצקי סטניסלאב 9, 16
פוכנר נתן 44
פולגר יוסף 324, 334, 335, 337, 394
פולאק נתן 254
פימראנץ, ד"ר 45
פימרנץ הנרייטה 45
פונק ליאון 339
פט בן־ציון 55, 341
פטלורה 59, 194
פטראנקר, העלמה 395
פייאר אריה (לונק) 280
פייאר ברוך 381
פייאר ליאון 235
פייגר מנדל 272
פייל ליאון 331, 343, 358
פיינזיגנר אברהם 37
פיינטוך יהודה לייב 365
פיינטוך יצחק לייב 259, 262, 293, 302
פיינטוך עקיבא 301, 302, 306
פינר לודוויג 304
פיפר זאב 271—272, 308

פייצר יצחק 330, 337, 365
פייצר נטטי 322
פיירמאן אידה 278, 295, 345, 353—354, 356
פיירמאן יוליוש 256, 290, 321, 330—331, 339, 354
פיירמאן מרדכי לייב 63, 170, 263
פיירמאן משה 265
פיירשטיין (מדרוהוביץ') 158
פיירשטיין ברנארד 63
פיירשטיין ליאוניה 63
פיכמאן, גב' 331
פיכמאן בנימין 254
פילנבוים יוסף 46, 52, 110, 128, 172, 338
פילנבוים נתן 253, 256, 290, 337
פילים יעקב משה 48
פילסודסקי יוזף 213—214, 252
פינטשוב 25
פינליש הירש מנדל 385
פינלס צ'סיא 347
פינסקר שמחה 385
פינק 170
פינק יוסף 324
פינקלשטיין חיים יצחק 233, 362
פינקלשטיין לייב 364
פיסטרייך אברהם 272
פיסטריך צפורה 287
פירזצר־שלומוביץ ברכה 325
פיארצקי 216
פיש 235
פישבאך אלכסנדר 362
פישבאך הנריקה 280, 358
פישבאך חיים־(יואכים) 358, 400
פישגרינג שלמה 172, 212, 254, 298
פישלר אברהם 35
פישלר אליהו 41, 52, 54, 63, 102, 103, 110, 152, 191, 202, 208, 360, 361
פישלר אפרים פילים 43
פישלר ברוניה 354
פישלר דוד 222
פישלר מיכאל 339
פישלר מנדל 234
פישלר מנק 290
פישמן עדה 271
פישר יוסף 363
פכטהולד חנה 282
פלאנר יצחק 116
פלד מאכס 280
פלד נחום 280, 281, 324
פלדשוה ראובן 275
פלוהן קארל 386
פלסר מאכס 270
פלסר משה 347
פלק אידור 103
פלר, גב' 331
פלר זוסיה 311, 312
פלשר יצחק 275, 292
פלשר משה 363
פלשר־סורקיס מרדכי 271, 303, 308
פנדל פרץ 362
פניגר זלמן 365
פנצר חיים 381
פנצר עמוס 381
פנצר שרה 381
פנקס אליעזר 303
פנקס בצלאל 303, 381
פנקס זישה 381
פנקס מרים 381
פסטרנק ש. 50
פפר מאכס 340
פפר מרדכי 45, 50, 51, 54, 170, 173
פפר שמאי 328
פפרקורן 268
פרבשטיין יהושע השיל 208
פרדיננד ו 29
פרוינד 76, 77
פרוינד (ידידיה) יעקב 269
פרוכטר שמשון 63
פרוסט יעקב 262, 389
פרופס אהרן 275
פרוקופצ'יץ 93, 102, 112, 130, 136, 137, 138, 149, 153, 154, 259
פרושינסקי קסאוערי 333
פריד אלכסנדר 354
פרידלר יוסף 324, 330, 331
פרידלנדר 234
פרידמאן ר' אהרן 367
פרידמאן ז. 338
פרידמאן ר' ישראל 311, 314, 367
פרידנברג שמחה 262
פריזנר ליאון 63
פרידנטל אהרן 21
פרייברון צילה 270
פריליך גרשון 51, 52, 302, 317, 339
פריליך יעקב 365
פריינדליך מרדכי 319
פריינדליך שלמה 254, 290, 295, 324, 346, 355
פרייפוגל יעקב 363
פרייפוגל מלכה 270, 279, 293—295, 307, 327
פרייפוגל־דרור בנימין 280—283,
פרילינג 48
פרינץ מאכס 270

פריסטור 215, 252
פריסטור, גב' 223
פרל יוסף 26—27, 386
פרלמוטר בתיה 330
פרלמוטר נחום 243
פרנהוף ברנארד 199, 251, 256, 360, 361
פרנהוף יוסף 295, 303
פרנהוף יצחק 54, 101, 181—182, 340, 356, 390
פרנהוף ישראל 251
פרנסיאביץ' 195—196
פרנץ יוסף I 30, 36, 92
פרסר 282
פרנצוז משה 364
פרנק יוסף 330
פרנקל לזר 103
פרנקל משה 257, 312
פרנקל שלמה 33, 34, 36, 386
פרצובסקי דוב 285
פרשבורג 22
פשיטיק 223
פשמישל 24, 41, 55, 146, 241

צאנג ישראל 394
צאר 214
צוידרר יעקב 284, 285
צוידרר משה 233
צוזמר ר' יקותיאל אשר זלמן ענזיל 98, 364
צווייג 402
צווייג בנדיט 235
צווייג יהודית 317
צווייג לייב 50, 63, 177, 178, 208, 211, 244, 257, 258, 260, 293, 313, 318—319, 330—331, 347, 350, 355, 363
צונזר אליקים 389
צ'וקאלובקה 18
צוקר 351
צוקרברג ווילהלם 353, 395, 400
צוקרברג־צור עמנואל 303
צוקרקנדל שלמה 272
ציג צבי 317
צייזלר יוסף 208, 234, 259, 260
צינאדר אריה לונק 280
צינז י. 35
ציפר ברנארד 339
ציפר גרשון 43, 44, 55, 127, 135, 142, 143, 144, 147, 148, 157, 158, 176, 178, 186, 279, 308
ציפר הניה 347, 354
צירינג דוד 231
צירינג חיים 234, 363
צירלר דבורה 280

צכר חיים 35
צלר קרל 339
צלר שלום 330, 337
צלר שלמה 235
צלר שמואל 312
צנטנר מרדכי 327
צ'רנוביץ 41, 79, 136, 144, 158—159
צ'שר 160

קאוואלר מתתיהו 381
קאוואלר זאב 381
קאוואלר חנה 381
קאטש קורט 317, 335, 391
קאלוש 47
קאליר מאיר 30
קאליר נתן 117
קאלמוס ליאון 233, 360
קאלמוס פרידריקה 298, 356
קאמינר הירש 243
קאמן יוסף 335
קאמפלמכר־שימאנסקי מרים 325
קאמרלינג יעז'י 275
קאן יעקובוס 163
קאנר מינה 316
קאנר־ברוזה עליזה 316
קאנרינפוגל נתן 236, 295
קאסוין ברוך ב. 236
קאסווינר אברהם 235, 362
קאסווינר אלימלך 364
קאסווינר אריה 334, 336
קאסווינר דוד 216, 254, 295, 366
קאסווינר הירש 235, 363
קאסווינר וויטה 344, 404
קאסווינר יוסף 216, 224, 270—272, 274, 293, 295, 297, 328, 330
קאסווינר לאה 278, 331, 356, 404
קאסווינר מאיר 235
קאסווינר מנדל 212, 251, 254, 289, 319, 381, 324, 404
קארטוז־בארזה 214
קארל דינה 307
קארם 50
קארם יעקב 302
קארם ישראל 235, 347
קארפן הירש 219, 235, 243, 324
קדר יונה 282
קובק יוסף יצחק 43
קוהל נתן 328, 334
קוזלוב 94, 95, 96
קוזלובסקי ליאון 215, 216
קוטי 21
קוטלארציק סרנצישק 224

קוטר ברוך 50
קויפמאן מרדכי 344
קולומייא: 21, 30, 41, 46—48, 50, 108, 143, 165—166, 238, 240, 263, 284, 326
קוליג', פרופיסור 57
קולישר היינריך 146—147
קולקר שמאי 307
קומארנו 93
קוניץ משה 389
קונסטאנטין 25
קונר אבנר 52, 170
קוסוב 21, 81, 205, 384
קוסטמן 403
קופילביץ 337
קופל חסיד 384
קופלר 161, 162
קופלר יוסף 381
קופלר שלמה 21, 22
קופמאן ליאון 231, 234
קופפרברג אברהם 35, 222
קופרברג הרמן 345
קופפרמן י. 35
קופפרמאן הנריק 303, 304
קופפרמאן ווילהלם 222, 236
קוצבואה 40
קורופין 50
קורמאן הניה 331
קורן יעקב 251
קורנבוים פנחס 233
קורנבליה איזידור 213, 216, 222, 224, 254, 271, 296
קורנבליה יוליוש 43, 44
קורנבליה משה 45
קורנגרין פילים 178
קורנייבורג 233
קורסובר גדליהו 235
קורקיס אברהם 47, 139, 293, 308
קוזלר, גב' 347
קטן מתתיהו 364
קיזלר אדולף 110, 362
קיזלר יוסף 258, 362
קיזלר יעקב 258, 362
קיזלר יקותיאל 41, 52, 93, 110, 244, 258, 362
קיזלר נתן 359
קיזלר ק. 35
קיזלר שיינדיל 258, 347, 362
קיטייגורודסקי רפאל 313
קייש אברהם 63, 169, 233, 258, 292, 301, 302, 303, 306, 317, 361, 372
קייש אהרן 372, 395
קייש אסתר דבורה 372
קייש דוד 372
קייש נתן 169, 265, 372
קימל מנדל 63, 336
קימל מרדכי 236, 254, 308, 319, 331, 339
קימרלינג־גרנר לאה 280, 324
קימרלינג נחה 280
קינדלר י. 35
קיפניס 336
קירכנר אברהם 209, 241, 247, 267, 269, 270, 303, 317, 318, 321, 324
קירכנר שרה 303
קירשברוין אליהו 208
קירשנבוים מלכה 315
קירשנבלאט 235
קירשנבלאט יוליוש 338, 339
קירשנר י. 170
קירשנר יהודה 276
קירשנר יוסף 330
קלהופר מרים 353
קלוגמאן אברהם 170
קלורנר 50
קלטר אברהם 303
קלטר לייביש 233, 314
קליגר שלמה 313
קליין איזידור 359
קליין יהויכין 254, 298, 308
קליינמן משה 132, 340
קלינגר צבי 236, 270, 272, 295, 327
קלן 163
קלאפטן צציליה 328, 329, 330, 332, 333
קלקר יצחק 365
קלקר משה 287
קמיאננה, כפר 237
קמינקא ר' אהרן 96
ר' קמלהאר יקותיאל אריה 27, 92, 313
קמרלינג מאיר 334, 338
קמרלינג מנדל 263, 365
קנובלר הרמן 219
קנול דוד 212, 311
קנול ה. 331
קנט עמנואל 113
קניהינין 206
קניהינין־גורקא 293, 301
קניפל חיים 360
קניפל קופל 362
קנפר שאול 282
קנר אברהם שלום 369
קנר יעקב 266
קנר לייביש 364
קנר משה 46, 51, 110
קפלן אליעזר 272

קפלנסקי שלמה 184, 187, 264, 392
קצנלבוגן 111
קרא ר' צבי הירש 26
קראוזר מרדכי 339
קראוט שמעון 314
קראוס הנריק 206
קראטר איגנאץ 22
קראן מ. צ. 35
קראקא 50, 108, 123, 133, 139, 141—142, 165, 184, 186, 190, 210, 215, 313
קרו ר' יחזקאל 133, 161
קרוה עמנואל 56
קרויזר אלי 233
קרויזר יוסף 233
קרויטהמר אירנה 347
קרויטהמר אשר 254, 256, 298, 302
קרויטהמר חנה 354
קרוכמל נחמן 26, 27, 101
קרומהולץ יוסף 288
קרון משה 271, 272
קרושלניצה 285
קריגל הירש 220, 243, 355
קריגל יעקב 220, 235
קריגל לייב 366
קריגל פרימט 235
קריגספלד 235
קריגר 394, 397, 398
קרייזברג אליהו 395
קרייזברג רינה 395
קריינדלר 335
קריינדלר הירש לייב 263
קריינדלר י. 244
קריינדלר שלמה 170
קריסא פסח לייב 25
קריסטיאמפולר 29
קריסנאפולר יעקב 295, 328, 330
קריסטיאנפולער ר' מאיר 98
קרכאווצה 18, 206
קרלינר חיה 280
קרלינר שבתי 235, 362
קרמזיר 31—32
קרמיש 345
קרמס יעקב 21
קרמפר ברוך 45, 47, 48, 51
קרמפר יעקב 108
קרמר ובניו 234
קרמר, 268
קרמר אביגדור 263, 294, 295, 304, 362
קרמרוב־כרמי זאב 316
קרן יצחק 344
קרן נתן 285
קרנצמאן־שטוקהאמר אורי 276, 344
קרנר מרים 284
קרסל גצל 385
קרפל אסתר 356
קרפל ברל 356
קרפלס יעקב 21
קרצנר אברהם 283
קרנצר דוד'ל 314
קרצנר יעקב 347
קרצנר יצחק 311, 314, 360
קרצנר ישראל 263, 294, 295, 364
קרצנר משה 302, 362
קרצנר נחום 290
קרצנר שמואל 290
קשונז 25
קשנר 404
ר'אגר זאב 199, 355
ראדימנו (רעדים) 260
ראקובציק, כפר 238
ראובפוגל מנשה 363
ראווה־רוסקה 55
ראוך אדמונד 52, 54, 55, 102, 103, 104, 110, 112, 129, 138, 149, 151, 152, 153, 154, 177, 190, 195, 200, 235
ראוך אליהו 170, 263
ראוך הנריק 235, 355
ראוכר ברוך 284
ראוכר לייב 257, 263, 364
ראזנאוו, כפר 240
ראוכר ברוך 284
רבוצקי 59
רבינוביץ יעקב 174
רבינר ברוך 244, 349
רבינר יששכר 236
רגנבוגן אהרן 364
רגנבוגן מאכס 290
רגנשטרייך זיגמונד 41, 101, 102, 179
רגנשטרייך ח. 338
רדלר־פלדמן יהושע (ר' בנימין) 299
רדנר יעקב 298
רהרער 18
רובין 48
רובין אדולף 337, 339, 358
רובין לייב 34
רובין שלמה 28
רובינגר אוסקר 337
רובינזון אברהם חיים 262, 263, 293, 304, 318, 389
רובינזון יעקב 44, 315
רובינזון נחום מרדכי 262

רובינפלד מרדכי 173, 269, 270, 279, 292, 293, 294, 303, 317, 361
רובינשטיין יוסף זליג 52, 151, 154, 218, 244, 259, 345
רובינשטיין מנדל 35
רובינשטיין פ. 50
רובל יהושע 303
רובל יצחק אייזיק 219, 220, 221, 233, 244, 324, 331, 349, 357, 358
רודולף זיגמונד 285
רודולף שמואל 234
רודניצקה 333
רודניקי 24
רוהאטין מרים 373
רוהאטין נפתלי 179, 314, 350, 372—373
רוהאטין ר' שרגא פייבל 137, 372
רוהלינג 150
רוזין 330
רוזלא 26
רוזמארין אוטו 290
רוזמארין הנריק 128, 135, 192, 193, 213, 251, 252, 332
רוזן שאול 290
רוזנבאום אלזה 280
רוזנבאום אליהו 281
רוזנבאום יז'י 206, 357
רוזנבאום מאכסימיליאן 298, 299, 331, 353
רוזנבלאט יוסל'ה 373
רוזנברג קרולינה 45
רוזנברג־בנעט 35
רוזנהק מנחם 281
רוזנהק עוריאל 251
רוזנהק שמואל 30, 46, 48, 49
רוזנטל גניה 285
רוזנטל יצחק 63, 212, 271, 272, 302
רוזנטל ליאון 342
רוזנטל שמשון 363
רוז'ניאטוב 205
רוזנפלד מכס 187, 263, 264, 341
רוזנפלד שלמה 45
רוזנצוייג בנדיקט 343, 344
רוזנצוייג יונה 241, 295, 296
רוזנצוייג יוליוש 324
רוזנקרנץ־זר־ורדי ישראל 290
רוזנר חנה 210
רוזנר נורברט 210
רוזנשטוק 35
רוזנשטוק אהרן 271
רוטמאן־נתנאלי יעקב 277
רוטנברג ישעיהו 324
רוטנשטרייך פישל 215, 249, 250
רוטפלד אדולף 251, 297
רוטפלד ישעיהו 219
רוטפלד מיכל 311
רוטקופף א. 354
רוטר מאיר 288
רום יוסף 303
רומנלי שמואל 389
רוסט מרטין 243
רופין ארתור 300, 302
ריזק אהרן 314
רוקח אלעזר 54, 182, 340, 390
רוקח ענזיל 278, 354, 364
רוקח ר' שלום 84, 89, 368
רוקח שמלקי 309
רוקיטה 402
ריבנה 18
ריגה 289
ריזל דוד 346
ריטל סטאניסלאב 148
ריטרמאן אלכסנדר 61, 109, 123, 128, 172, 191, 198, 200, 205, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 222, 224, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 268, 278, 289, 290, 292, 298, 307, 313, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 331, 350, 351, 357
ריטרמאן ראובן 276, 290
ריטרמאן שרה 63, 128, 169, 180, 201, 248, 278, 318, 322, 356
רייז שמרל 363
רייזין אברהם 392
רייך 47
רייך יצחק 236, 330
רייך ישראל 56, 61, 63, 224, 245, 309, 342
רייך ליאון 58, 164, 198, 200, 212, 213, 228, 251, 296, 361
רייך שמואל 224
רייך שמעון 61, 224, 245, 289, 309
רייכמאן משה 362
רייכר אשר 362
ריינברג יענקל 21
ריינינגר יוליוש 360
ריינרט אדוארד 337, 398
רייס 35, 48
רייס בן־ציון 63
רייס דוד 280, 282
רייף יוסף 236, 330
רייף שרה 280
רייצס הנריק 208
ריישא 24
ריישר אברהם 43, 44
ריכטר יעקב 347

ריכטר משה 236, 324, 349, 350
ריכטר סידה 343, 344, 392, 393
ריכטר רוזקה 359
רילף יצחק 43
רימלט ר' פנחס 79
רינגל מיכאל 58, 333
רינגלבלום חיים 268
רינגלבלום פסח 320
רינגלר 290
רמבה אייזיק 275
רמלר 282
רנר קרל 126
רפלוביץ' דב 316
רפפורט לוטה 290, 291
רפפורט שלמה יהודה (ש"ר) 27, 33
רפפורט שמואל 48, 50, 135, 144

ש

שאור דוד 317
שאור צבי 270
שאום יצחק מנדל 365
שבדרון ר' שלום מרדכי 310
שוואב יוסף 314
שוואבר דוב 271, 272, 302
שוואבר זאב 272, 330
שוואגר ברל 365
שוואלב נתן 287, 288
שוואלב־קירכנר שרה 316
שוהם ירחמיאל 275, 276
שוט 399
שוטנפלד ליאון 63
שוויטאלסקי 213
שווייצר ישראל 222
שווייצר פרץ 290
שוימר יששכר 271, 303, 308
שולבאום משה 315
שולבאום סופיה 324
שולמאן הירשל 21
שולמאן יוסף 324
שומר הירש 311
שומר נטע לייבוש 263
שוסהיים אהרן לייב 55, 56, 60, 63, 178, 184—188, 263, 264, 341, 342, 392
שוסהיים פנחס שלמה 149, 246, 260, 363
שופנפלד דוד בנימין 363
שופנפלד־שדמי אריה־לייבוש 285, 393
שופפה וילהלם 113
שור משה 106, 118
שור רוזה 106
שור שמואל 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 106, 108, 128, 133, 168, 171, 172, 308, 316
שור שרה 324
שורטמאן 331
שווארץ ר' אהרן 277
שווארץ בנימין 319
שווארץ זלמן 266, 270, 335, 336, 343, 392
שווארץ חיים 234
שווארץ ירוחם פישל 191, 257, 258, 260, 309, 313, 319, 360
שווארץ מוריס 336
שווארץ משה ישראל 365
שווארץ קופל 208, 243, 267
שווארצפלד בנימין 34, 387
שורר חיים 271
שטאטר עליזה 276
שטוק (סדן) דב 327
שטוקהאמר אליעזר 261, 311, 364
שטוקהאמר הירש לייב 362
שטוקהאמר הענצ'י 261
שטוקהאמר משה 261
שטוקהאמר נטע 211, 261, 263, 294, 298, 307, 318—319, 337, 342—344, 393
שטוקהאמר צילה 287
שטיגר 189
שטיין אלכס 335
שטיין דוב 35
שטיין מ. 35
שטיין־אבני חיים 272
שטיין־אבני משה 270, 271, 272, 273, 274, 308, 313
שטיין־נגר בלאנקה 290
שטיינוורצל ז. 330
שטיינסברג טוביה 21
שטיינפרס ישראל 373
שטיפטל מרדכי 244, 312
שטנד אדולף 57, 127, 131, 135, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 156, 157, 158, 159, 160, 176, 177, 246, 250, 259, 293, 308
שטנד ל. 46
שטנצל, גב' 45
שטנצל וולאדיסלאב 289, 290
שטנצל מייציסלאב 289, 290, 338
שטנצל סטאן 289, 290
שטנר אייזיק 363
שטנר יוסף 319, 320
שטנר יעקב 317, 319, 320, 321
שטנר מרדכי 319
שטנר עמליה 353
שטנר קריינדל 319
שטנר־פינק פנינה 324, 331
שטקל איזידור 290, 295
שטקל זיגמונט 284

שטראוכר בנו 136, 137, 158, 159
שטרומוואסר אנזלם 247, 303, 307
שטרייט אריה ליאון 11, 13, 23, 37, 40, 42, 53,
222, 275, 276, 298, 299, 337, 343, 344, 393
שטרייפלר הרמן 251
שטריקר רוברט 58
שטרן אלזה 353
שטרן אלפרד 160
שטרן ל. 35
שטרן מנדל 32, 33, 34
שטרן נח 327
שטרן שמרל 236
שטרן־שיפר יוסף 36, 237
שטרנבאך ליאון 117, 118, 120, 175
שטרנבאך מ. 331
שטרנברג 233
שטרנברג יהושע 327
שטרנברג מרדכי 327
שטרנברג שמשון 364
שטרנהל א. 363
שטראספלד אברהם 374, 380
שטראספלד בריש 314, 365, 374, 380
שטראספלד ליפא 374, 380
שטראספלד משה 373—380
שטראסר ברוך 314
שטרק עטרה 287
שיינמאן רודולף 335, 337, 353, 355
שיינר שמואל 269
שילינגר אוגוסט 218
שילר 33, 40
שילר שלמה 178, 269, 270, 293, 308, 391
שינדלר 290
שינדלר מלוינה 389
שיניאבה 24
שיסלר גרשון 364
שיפטר 45
שיפמאן הילארי 219
שיפר יצחק 266
שיפר מרדכי 314
שיפר נפתלי 119, 120, 151, 174, 340
שיפר נתן 116
שיקורסקי וולאדיסלאב 201
שיראקובסקי וואצלאב 16, 25
שירר 398
שכטר 235
שכטר יצחק 272
שכטר צילה 270
שכטר רגינה 324
שכר לייב 222
של מכסימיליאן 353
של צבי 280, 283
שלום עליכם 169
שלומוביץ ברנרד 359
שלוס אירנה 355
שלוס אמיל 343, 344
שלוס גיאורג 42
שלוס לודביג 248, 275, 276, 277, 346
שלוס מנדל מכסימיליאן 43
שלוסר אברהם 35
שלוסר אברהם משה 312
שלוסר אליעזר לייזר 312
שלזינגר יצחק 324
שליט אידידור 127, 140, 141, 144, 159
שלטר יעקב 344, 392
שלייכר מרדכי 308
שליימר ייטקה 336
שליימר יוסף זליג 233
שלאין אליהו 300
שלאין לייב 300, 309, 311, 312, 362
שלאין מאיר 209, 232, 245, 268, 269, 270,
303, 318, 326, 327
שלאין נחום 314
שלאין דבורה 354
שלכטר יעקב 222
שמורק אמיל 62, 282, 295
שמורק זאב 251
שמאלנברג 321
שמלקיש ר' גדליה 144
שמלקיש ר' יצחק 260
שמרלר (אחוה) 170
שמרלר (נאדבורנה) 268
שמרלר אייזיק 263
שמרלר בנימין 34, 298
שמרלר דוד 363
שמרלר יוסף 271
שמרלר רוז'קה 359
שמרלר שלום 270
שמרצלר יעקב 334, 335
שנוטר יוליוס 47—49
שנור ברנארד 355
שניאורסון מנדל 352
שניידר משה 263
שניידר פישל 263
שניידר רות 290
שנירר מ.ט. 44
שנירר שרה 314
שנפלד 45, 48, 50, 51
שנפלד יוסף 275
שנפלד משה 257, 263, 363
שנקלבאך בנו 335
שנקלבאך ליאון 222
שנקלבאך נתן 220, 243, 355

שנר מאיר 20
שפונד גרשון 373
שפונד חיים 53, 60, 340, 341
שפונד שמעון 224, 340, 392
שפיגל 268
שפיגל אברהם 257
שפיגל דבורה 336
שפיגל מיכל 168, 219
שפיגל משה 363
שפילמאן 315
שפינדל־מנור דוד 200
שפיצר אברהם 282
שפיצר הנריק 359
שפיצר זליג 282
שפיצר מאכס 275
שפיצר שלמה 119
שפירא ישעיהו 288
שפירא מאוריצי 259
שפירא שמרל 314
שפירמאן הנריק 346
שפר ברוך 282, 283
שפרבר יעקב 311
שפרבר נתן 330, 338, 358
שפרינצק יוסף 249, 272
שפרכמאן מרים 275
שפרכמאן שלמה 276, 292
שפרכר נתן 175
שפרלינג זאב 272
ש"ץ בוריס 299
שקולניק יצחק 360, 362
שר, גב' 278
שר זיגמונט 251, 254, 290
שר מאוריצי 344
שראגר חירם 312
שראגר יעקב 256, 292
שראגר מאכס 337
שראגר משה 63
שראגר פייביל 248
שרייאר דוד 280
שרייאר י. 330
שרייאר יעקב 256, 278, 295, 324
שרייאר יצחק 283
שרייאר מאכס 199, 360
שרייאר מרדכי 219, 226
שרייאר פאולינה 278, 355
שרייאר שלומית 344
שרייר ר' שרגא פייביל 47, 226, 257
שרייבר דוד 127, 128, 161, 164, 208
שרייבר הנדה 128
שרייבר עקיבא 312
שרל מנדל 285
שרל נחמה 284
שרף 401
שרף אדולף 170
שרפר יצחק 302
שרפשטיין צבי 316
שרצר מאיר לייזר 216, 218, 219, 233, 311
שרר רגינה 354
שרשבסקי רפאל 332
תאומים ר' אפרים 84
תאומים יצחק 309
תבואת־שור יוסף 324
תודר שמעון 303
תיאודורוביץ סטאניסלאב 197

תיקונים

לעמ' 26, שורה 4 : משזלם, צ"ל : משולם.
לעמ' 34, הערה 69 : אייזק, צ"ל : אייזיק.
לעמ' 97, שורה 3 : להרגיש להבין, צ"ל : להרגיש ולהבין.
לעמ' 128, שורה 3 : ולאנגגאז, צ"ל : ולאנגנאז.
לעמ' 166, שורה 18 : ובלא, צ"ל : בלא.
שם, שורה 24 : שלושה. צ"ל : לשלושה.
לעמ' 169, שורה 24: ומושכלת. צ"ל: ומושכות.
לעמ' 170, שורה 1 : במועדון, צ"ל : כמועדון.
שם, שורה 10 : אברהם קלוגמן, שמרלר צ"ל : אברהם קלוגמן — שמרלר.
שם. הערה 1 : למעלה. צ"ל : למטה.
לעמ' 173, שורה 10 : בערך, צ"ל : במקום.
שם, שורה 21 : לקיבול, צ"ל : לקיבוץ.
לעמ' 174, שורה 7 : וקולומייא, שהכשיר, צ"ל : וקולמייא, מוסד שהכשיר.
לעמ' 179, שורות 14—15: „גאליציישע האנדלס־בנק", צ"ל : „גאליציישע קרעדיטאנשטאלט".
לעמ' 182, שורה 11: המוקלטת, צ"ל: המובלטת.
שם, שורה 16 : בתרס"ד צ"ל : בתרס"ו.
לעמ' 270, שורה אחרונה : יהודה בוימוואל, צ"ל : יהודה בוימוואל.
לעמ' 302, שורה 5 : דוד, צ"ל דוב.
לעמ' 346, שורה 13 : ומאורצי, צ"ל : ומאוריצי.
לעמ' 354, שורה 31 : פנינה, צ"ל : דבורה.